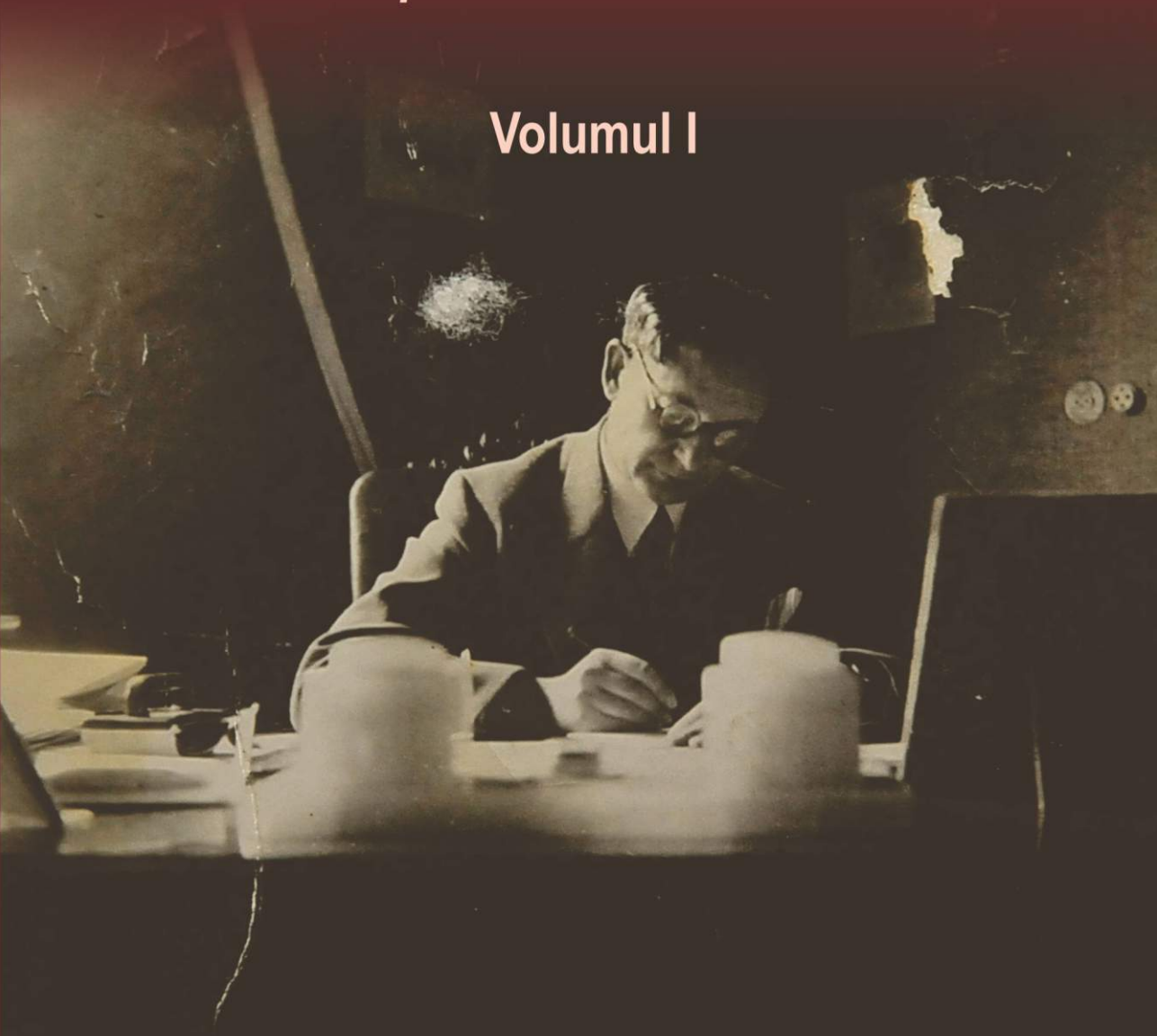

VICTOR MOLDOVAN

*Memoriile unui politician
din perioada interbelică*

Volumul I

Presa Universitară Clujeană

VICTOR MOLDOVAN
MEMORILE UNUI POLITICIAN
DIN PERIOADA INTERBELICĂ

VOLUMUL I

VICTOR MOLDOVAN

**MEMORIILE UNUI POLITICIAN
DIN PERIOADA INTERBELICĂ**

VOLUMUL I

EDITORI:

MIRCEA GELU BUTA

ADRIAN ONOFREIU

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2016

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Ioan Bolovan

Prof. univ. dr. Marcela Sălăgean

ISBN 978-973-595-847-3

Vol. 1. - Bibliogr. - ISBN 978-973-595-971-5

© 2016 Editorii volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul editorilor, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Tehnoredactare computerizată: Cristian Marius Nuna

Universitatea Babeș-Bolyai

Presa Universitară Clujeană

Director: Codruța Săcelean

Str. Hasdeu nr. 51

400371 Cluj-Napoca, România

Tel./fax: (+40)-264-597.401

E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro

<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

1. ianuarie 1959.

Memorii,

Încă cu mulți ani înainte mă înduram un distins gazetar ca să-mi scrie memoriile. La 26 decembrie 1945, a doua zi de Crăciun începuseră să fac mele schile, dar n-am ajuns departe. A rămas un deziderat neîmplinit.

De astă dată însă mi-am putut să rezist solicitărilor făcute de către tinerii entuziaști ai județului meu, - asistenți universitari, în frunte cu Teodor Ghitan și prietenul său Husar, cari mi-au cerut să contribuiesc eu cu memoriile mele, la acțiunea, pe acești tineri o întreprind pentru elucidarea trecutului cultural, economic și politic a ținutului nostru.

Solicitanții mei cred că este bine, ca memoriile să fie scrise de cei ce le-au trăit, deoarece memoriile scrise de urmași sînt necomplete, mai puțin obiective, urmașii ferindu-se dintr-un sentiment de pietate să arate fapte, cari ar dezonoara pe înaintașii lor, urmînd preceptul: „ mortuis nil nisi bene.”

Cînd pomenesc la pensul acestor memorii și dau de unele frînturi, de hîrtii, gazete etc.....

Cuprins

Prefață la ediția a II-a	9
Suveniruri ale memoriei. Amintirile lui Victor Moldovan despre România interbelică (<i>Virgiliu Țărău</i>)	11
Notă asupra primei ediții	33
1. Despre înaintași, tinerețe și poveștile Bistriței până în anul 1918	37
2. Unirea din anul 1918	69
3. Domnia regelui Ferdinand. Dictatura Brătienilor (1922–1927)	79
4. Regența (1927–1930)	239
5. Domnia regelui Carol al II-lea (1930–1940)	247
6. Frontul Renașterii Naționale (1938–1940)	331
7. Monumente grănicerești	377
8. Partidul Națiunii (1940)	397
9. Sfărâmarea integrității teritoriale a României (1940)	409
10. Abdicarea regelui Carol al II-lea (1940)	411
11. Epilog	413

Anexe	419
Anexa nr. 1. Regestrul documentelor infrapaginale	421
Anexa nr. 2. Aprecierea memoriilor din partea Academiei Republicii Socialiste România	441
Anexa nr. 3. Aprecierea memoriilor din partea lui Vasile Netea	443
Anexa nr. 4. Scrisoarea lui Victor Moldovan adresată lui Teodor Ghițan, în care-i descrie modul cum dorește să realizeze copii ale memoriilor după exemplarul depus la Biblioteca Academiei Române din București	444
Anexa nr. 5. Scrisoarea lui Victor Moldovan adresată lui Teodor Ghițan în care-i comunică realizarea celor trei copii după exemplarul din memorii și instituțiile cărora le sunt destinate la Bistrița și Năsăud	445
Addenda.....	447
a) Regestrul documentelor.....	449
b) Documente	453

Prefață la ediția a II-a

Reeditarea primei ediții a volumului *Victor Moldovan – Memoriile unui politician din perioada interbelică* a fost stimulată din perspectiva unor condiționări ulterioare apariției acesteia.

În primul rând, a fost determinată de faptul că, la prezentarea volumului, în anul 2013, datorită obligațiilor pe care editorii le-au avut față de Primăria Municipiului Bistrița, instituția care a asigurat resursa financiară, majoritatea exemplarelor au luat drumul spre Austria și Germania, prin sașii bistrițeni emigrați, adunați în acea vară la Bistrița, cu ocazia întâlnirii lor anuale. Nu ar fi fost un motiv de insatisfacție, mai ales că autorul memoriilor și-a găsit sfârșitul în spațiul german, care însă, din păcate, nu a dorit să-l adopte, asumându-l ca destin.

Rolul determinant al retipăririi l-a oferit însă modul în care autorul și-a structurat manuscrisul, ca și condițiile istorice în care s-au păstrat atât textul, cât și multe dintre documentele cu statut de anexe. În perspectivă imediată, restituirea textului memoriilor a vizat un cadru mai general, în care, alături de acesta, editorii s-au străduit să ofere celor interesați și o primă parte din consistentul material documentar care-l însoțește.

Pe de altă parte, această a doua ediție a lucrării valorifică și o altă sursă documentară, concretizată în anexele din *addenda*. Păstrate la Arhivele Naționale ale României, documentele reproduse oferă un plus de informație cu privire la aspectele mai puțin relevate în cadrul textului propriu-zis al manuscrisului. Ele prezintă mărturii inedite privind modul în care autorul memoriilor a încercat fie să-și justifice aspectele incomode din activitatea politică, prin implicarea în actul de guvernare, începând din anul 1927, ca secretar de stat la Ministerul de Interne, fie, să își revendice drepturile pierdute. În cea de-a doua ipostază, prin argumentele prezentate, Victor Moldovan apare ca un curajos petiționar, în fața autorităților române, instalate după cel de-al Doilea Război Mondial.

Atât în solicitarea restituirii proprietăților, cât și a revendicărilor pentru dobândirea statutului de membru al Fondului Literar, Victor Moldovan demonstrează, încă o dată, calitățile de bun avocat, dar și abilitățile unui politician versat. El a încercat să-și remodeleze discursul pe argumentele juridice ale noii orânduiri social-politice postbelice, iar atunci când revendicările i-au fost refuzate,

a schimbat tactica, solicitând primirea în rândurile partidului unic al vremii. Un destin trist pentru un exponent de frunte al vieții politice românești interbelice, croită pe valori cu totul diferite față de cele cu care petiționarul s-a confruntat spre sfârșitul vieții.

În zbuciumul său, Victor Moldovan a încercat să apeleze la vechi prieteni, care, dând dovadă de abilități, au reușit să se adapteze cu ușurință la noile realități de după război, ocupând, chiar vremelnice, funcții importante în stat.

Nu trebuie să ignorăm apoi încă un aspect important, enunțat și de universitarul Virgil Țărău, și anume acela al scrierii memoriilor la comandă.

Prin documentele adăugate la prezenta ediție, încercăm să arătăm „*până unde și cât*” poate fi influențat de către politic caracterul uman, dar și rolul valorilor culturale în modelarea acestuia, indiferent de forma de guvernare. Documentele cuprinse în volum au rolul să completeze convingător și explicit profilurile și comportamentele umane, aflate în mijlocul evenimentelor.

Pentru a înlătura „*sentimentul de frustrare al cititorului, dornic să vadă documente și caricaturi ale timpului, înfățișând personaje cu chipuri prohibite în anii comunismului, dar ale căror nume se confundă cu povestea făuririi României moderne*” – semnalat de criticul Tudorel Urian, în Revista „Viața Românească”, nr. 9-10/ 2013 – reeditarea este însoțită de un al doilea volum, care cuprinde documentele din volumele I-III ale manuscrisului memoriilor, păstrate la Biblioteca Academiei Române din București.

Mulțumim conducerii Complexului Muzeal Județean Bistrița-Năsăud, care s-a oferit să sprijine republicarea, într-o ediție revizuită și adăugită, a acestui volum.

Suveniruri ale memoriei. Amintirile lui Victor Moldovan despre România interbelică

Virgiliu Țărău

În anul 1950, în noaptea de 5/6 mai, un număr de 228 de ofițeri și subofițeri ai Securității, organizați în 38 de echipe operative, au declanșat una dintre operațiunile cele mai agresive și represive împotriva elitelor politice ale perioadei interbelice din România. În memoria colectivă, prin pana supraviețuitorilor, dar și a istoricilor, acea noapte a rămas denumită simbolic „noaptea demnitarilor”. În condițiile expuse, pe baza unui plan prestabilit, a unei acțiuni imaginate și implementate încă de la începutul anului, la nivelul Direcției Generale a Securității Poporului, 84 de foști demnitari ai acelei perioade au fost reținuți și transferați în colonia *Dunărea*, celebrul penitenciar al orașului Sighet¹. Inițial, operațiunea a fost dedicată, pe baza consultărilor cu liderii de la vârful Partidului Muncitoresc Român, unui număr de 84 de foști miniștri, secretari și subsecretari de stat, prefecți și alți înalți funcționari. Din rațiuni care au ținut de capacitatea de organizare a Securității, în prima fază au fost reținute doar 69 persoane, mai apoi lotul fiind completat până la 82, doi dintre cei urmăriți fiind plecați în afară țării².

Între cei reținuți ulterior, la 11 mai 1950, s-a aflat și autorul lucrării memorialistice prefățate aici. În calitatea sa de fost secretar de stat la Ministerul de Interne în perioada 1926–1927, fost secretar general al Frontului Renașterii Naționale și al

---

¹ La 14 ianuarie 1950, Prezidiul Marii Adunări Naționale a emis Decretul nr. 6/1950, ce viza crearea unităților de muncă, în care urmau să fie trimiși „cei care prin faptele sau manifestările lor, direct sau indirect, primejdiesc sau îngreunează sau încearcă să primejduiască regimul de democrație populară, îngreunează sau încearcă să îngreuneze construirea socialismului în R. P. Română, precum și acei care în același mod defăimează puterea de stat sau organele sale, dacă aceste fapte nu constituie sau nu pot constitui prin analogie infracțiuni”. Mai apoi, la 20 martie 1950, conducerea Securității a precizat categoriile de foști demnitari ce urmau a fi avute în atenție în primul val de arestări. Din aprilie 1950, pe baza ordinului 100 al MAI s-a procedat la identificarea și localizarea acestora. Vezi deciziile MAI în Arhiva Consiliului Național de Studiere a Arhivelor Securității (în continuare, ACNSAS), Fond Documentar, dosar 000199, dar și contextul declanșării operațiunii la Claudiu Secașiu, „Considerații privind distrugerea elitei politice românești”, în Romulus Rusan, ed., *Memoria închisorii Sighet*, București, Fundația Academia Civică, 2003, pp. 323–350; Andrea Furtoș, *Spațiul concentraționar din România. Penitenciarul Sighet (1950–1955)*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2011.

² Vezi detalii la Andrea Furtoș, *op.cit.*, capitolul 3.

Partidului Națiunii, în perioada regimului autoritar instituit din anul 1938 de către Regele Carol al II-lea, acesta a fost *prevenit* – arestat fără mandat, fără vinovăție definită în termeni penali, reținut pe baza unor calități anterioare și nu a unor fapte³. Este vorba de juristul Victor Moldovan, avocat în orașul Bistrița în jurul anilor douăzeci, lider și parlamentar al PNR până în anul 1925 și al PNT, din anul 1932, devenit ulterior membru al Partidului Poporului în anul 1926 și revenit în PNT în anul 1932.

O astfel de introducere trebuie să facă referire primordială, așa cum este și firesc, asupra personalității celui care a zăbovit și a trudit la așternerea însemnărilor despre viața și epoca în care s-a manifestat politic. În esență, în paginile ce vor urma, vom încerca să explicăm, să reconstituim și să analizăm atât contextul în care au fost scrise aceste memorii, cât și să evaluăm felul în care exercițiul de readucere aminte – extrem de bine documentat, agregat pe baza notațiilor de epocă, dar și a unor lecturi extinse în fondurile Bibliotecii Academiei Române – a fost influențat de constrângerile politice, economice și personale suferite de către cel care le-a redactat. Altfel spus, vom încerca în prima parte să reflectăm asupra contextului istoric și a celui personal în care acest text a fost „*produs*”, pentru ca mai apoi să ne oprim asupra conținuturilor reflectate în cuprinsul său, din perspectiva destinului celui care a evocat o lume care la acel moment părea dispărută. În acest fel, textul realizat de către Victor Moldovan nu va rămâne claustrat doar în dimensiunea istoricității sale, ci va putea fi lecturat din perspectiva vieții personale de după încheierea *memoriilor* sale scrise, adică cea a autoimpusei lor limite, a anului 1940.

Pentru mai bine de cinci ani, Victor Moldovan a fost internat și izolat alături de elita interbelică a României în închisoarea sus-amintită, fiind eliberat la mijlocul anului 1955. Fusesse arestat de către Direcția Regională de Securitate Ploiești, cel mai probabil, la Predeal, acolo unde se retrăsese încă din octombrie 1947. A locuit în stațiunea de pe valea Prahovei intermitent, în mai multe locații particulare precum vila Feldși sau vila Savu, deși avea în proprietate acolo o locuință proprie pe care o reabilita în anii respectivi⁴. Un raport al Siguranței din Ploiești, elaborat pe baza informațiilor preluate din convorbirile pe care diferiți agenți le-au purtat cu Victor Moldovan, îl înfățișează în toată această perioadă într-un adevărat „*du-te, vino*” între București și Predeal, temător pentru viața și destinul familiei sale⁵. Odată arestat (*prevenit*, în terminologia și taxonomia epocii), el a fost transportat la București, unde i-a fost percheziționată locuința din strada Polonă nr. 6, iar apoi a

³ ACNSAS, Fond Penal, dosar 051415, f. 127 sqq.

⁴ Cum a pierdut orice sursă de câștig din 1948, Victor Moldovan s-a văzut nevoit să trăiască din economiile făcute peste ani, vânzând bijuteriile și lucrurile de valoare din locuințele deținute. Vezi declarația autobiografică de 22 pagini, scrisă de acesta la Sighet, în 29 aprilie 1954, în care precizează aceste elemente. Cf. ACNSAS, fond Informativ, dosar 210454, vol.1, f. 39–61.

⁵ ACNSAS, Fond Penal, dosar 051415, f. 127

fost reținut la Jilava, pentru ca în data de 6 iulie să ajungă, pentru un „sejur” de exact cinci ani, la Sighet⁶. Informațiile cu privire la soarta lui Victor Moldovan din timpul detenției sunt relativ modeste. El nu a vorbit și nu a scris despre această experiență⁷, iar cei care l-au însoțit, între zidurile în care foamea, frigul și izolarea i-au ucis și rănit pe exponenții României interbelice, ne-au lăsat doar mărturii lacunare⁸. În fapt, tăcerea asupra a ceea ce s-a petrecut acolo a continuat până la începutul anilor nouăzeci ai secolului trecut, atunci când victimele regimului comunist au început să rostească, prin intermediul lucrărilor memorialistice editate, adevărul despre lumea prin care au trecut.

Majoritatea acestor lucrări publicate în anii din urmă au fost scrise încă din timpul regimului comunist, având însă atunci doar destinația sertarului. Treptat însă, petele albe ale acestui trecut traumatic au început să fie resorbite în paginile așternute de venerabilii pensionari ai Gulag-ului românesc. Din păcate, scrise în condiții improprii, după detenție, într-un context social-politic în continuare apăsător, de cele mai multe ori elaborate sub supraveghere sau chiar în condiția unei comenzi din partea autorităților, marea majoritate a acestora încorporează doar dimensiunea individuală a memoriei, una de factură autobiografică⁹ și aproape niciodată pe cea socială, implicit colectivă, în termenii descriși de Maurice Halbwachs sau Pierre Nora¹⁰. Cu toate acestea, despre detenția de la Sighet au mai scris sau au comunicat

⁶ A fost încadrat în U.M. conform Deciziei M.A.I. nr. 334 din 1 august 1951 pe o perioadă de 24 luni. Pedepsa i-a fost majorată cu 60 luni conform Deciziei M.S.S. nr. 559 din 6 august 1953. În iulie 1955, a fost transferat la București. A fost eliberat efectiv la 26 septembrie 1955, după ce s-a angajat să nu divulge nimic din ceea ce i se întâmplase în această perioadă, la 5 iulie 1955. Cf. ACNSAS, Fond Penal, dosar 051415, ff. 332–334.

⁷ A respectat în această privință angajamentul, obligatoriu semnat de toți deținuții la ieșirea din spațiul concentraționar. În esență, la 5 iulie 1955, după ce își primise efectele și bagajele predate la arestare, Victor Moldovan se angaja să „nu discute cu nimeni nimic în legătură cu cele ce am fost audiat, închisorile pe unde am trecut, pe cine am văzut cu acea ocazie și despre felul de organizare al închisorilor”. Cf. Ibidem, f. 236 și 236v.

⁸ Totuși, în memorii, există câteva notații care fac trimitere la perioada de recluziune prin intermediul citării numelor unor foști deținuți de acolo (deputații Ţoni sau Periețeanu). O alta, introdusă în text pentru a ilustra starea sufletească prin care trecea după trădarea lui Goldiș, este de asemenea ilustrativă, și nu doar la nivelul metaforei: „Eram ca vulturul căzut în captivitate, fără aripi. Îmi lipsea avântul, convingerea. Îmi aduc aminte azi de un pui de vultur mare, minunat de frumos, prins în Munții Carpaților vecini județului nostru, pe culmile munților maramureșeni, pe care l-am văzut în curtea pușcării din Sighet, curte înconjurată cu ziduri înalte. Îi erau tăiate aripile. De câte ori se înălța spre înălțime, cădea zdrobit la pământ, trist, abătut, lipsit de libertate de a se avânta în văzduh, peste munți și văi”. Vezi *infra*.

⁹ Vezi nuanțata și consistenta analiză a acestui tip de memorializare la Bruce M. Ross, *Remembering the Personal Past. Description of Autobiographical Memory*, Oxford, New York, Oxford University Press, 1991, 244p.

¹⁰ M. Halbwachs, *The collective memory*, New York, Harper&Row, 1980; Pierre Nora, ed., *Rethinking France. Les Lieux de Memoire*, vol. 1–4, University of Chicago Press, 2001.

după eliberare, cu dedicație, istoricul Constantin C. Giurescu¹¹, cardinalul Iuliu Hossu¹², părintele Alexandru Rațiu¹³, episcopului Ioan Ploscaru¹⁴, preotul romano-catolic Gheorghe Pătrașcu¹⁵, istoricul Ion I. Nistor¹⁶ sau fostul director al ziarului „Dreptatea”, Nicolae Carandino¹⁷. Sunt lucrări exponențiale pentru procesul de referențializare a biografiei, a vieții și a reamintirii acestei experiențe, scrise pedant, fără însă a putea cuprinde și evoca explicit adevărata dimensiune a „*locurilor memoriei*”, ci doar a câmpului de cunoaștere contaminat de propriile amintiri, intersectate uneori cu cele ale altor trăitori ai aceleiași lumi.

Lucrarea de față, pe care avem plăcerea de a o recomanda, este una autobiografică, ea nefiind dedicată acelei perioade, chiar dacă a fost scrisă de Victor Moldovan în epoca proximală eliberării din detenție. Potrivit propriei mărturii a memorialistului, evocarea în scris a acestor amintiri a fost generată de interogațiile și, mai apoi, de solicitările venite spre fostul politician țărănist din partea unui alt bistrițean, Teodor Ghițan, devenit cercetător științific la catedra de Istoria Medicinii de la Facultatea de profil din Cluj. Oricum, Victor Moldovan recunoștea că laboratorul unui atare demers fusese deschis imediat în perioada postbelică, atunci când retras din politică, dar implicat mai degrabă economic în viața cetății, a început să imagineze schițele unei astfel de scrieri.

Proiectul memorialistic, așa cum arată el astăzi, a fost finalizat pe parcursul anilor șazeci, fiind scris cel mai probabil și pe baza unor înregistrări (notații) de epocă, a documentelor păstrate de către autor, a cercetărilor făcute în colecțiile Bibliotecii Academiei, dar și a unei resurecții forțate a propriei memorii, provocată de anchetele succesive ale Securității, care au avut loc în special la Sighet între 9 aprilie și 5 iulie 1955, sub comanda locotenentului major de Securitate Nicolae Tăbârcea. Conform proceselor verbale de interogatoriu, încheiate în urma lungilor zile și ore de anchetă (între 8 și 12 ore pe zi), cu o incidență mai mare în perioada 9–14 aprilie, dar și cu metodele specifice unei anchete menite nu doar să convoace memoria, ci și să justifice o eventuală decizie de prelungire a detenției, Victor Moldovan a fost obligat în acele luni să își re trăiască viața publică, să răspundă

¹¹ Constantin C. Giurescu, *Cinci ani și două luni în penitenciarul din Sighet (7 mai 1950 – 5 iulie 1955)*. Introducere de Dinu C. Giurescu, ediție îngrijită, anexe și indice de Lia Ioana Ciplea, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994.

¹² ***, *Credința noastră este viața noastră. Memoriile Cardinalului Dr. Iuliu Hossu*. Ediție îngrijită de Pr. Silvestru Augustin Prunduș. Cluj-Napoca, Editura Viața Creștină, 2003.

¹³ Alexandru Rațiu, *Biserica furată. Martiri în România comunistă*, Cluj-Napoca, f.e., 1990.

¹⁴ Ioan Ploscaru, *Lanțuri și teroare*, Timișoara, Editura Signata, 1994.

¹⁵ Gheorghe Pătrașcu, *Zile de încercare și de har. Amintiri din închisoare*, Roman, Editura Serafica, 2002.

¹⁶ Doina Alexa, *Ion Nistor, dimensiunile personalității politice și culturale*, Rădăuți-Bucovina, Editura Institutului Bucovina, 2000.

¹⁷ N. Carandino, *Nopți albe și zile negre. Memorii*, București, Editura Eminescu, 1992.

justificat și *apolitic* unor întrebări cu un pronunțat caracter politic¹⁸. Spunem acesta deoarece din anul 1953, de la a doua prelungire cu 60 de luni a detenției sale, faptele pentru care era reținut erau catalogate ca fiind crimă, cf. Art 193, pct.1, din Codul Penal, pentru că „*în timpul regimului burghezo-moșieresc a desfășurat activitate intensă contra clasei muncitoare*”, fiind susceptibile, conform celui care i-a prelungit constant mandatul de arestare, colonelul de justiție Râpeanu Grigore, să îi aducă o condamnare la *detenție grea pe viață*¹⁹.

De altfel, ancheta la care a fost supus pe parcursul celor aproape patru luni de zile, a condus în cele din urmă la invalidarea ultimului mandat de arestare, care avea drept termen 31 iulie 1955²⁰, și la integrarea sa în lotul de deținuți eliberați de la Sighet la începutul lunii. În toată această perioadă, ghidat de întrebările anchetatorului, după ce în primăvara anului 1954 exersase registrul autobiografic cu prilejul unor alte anchete, Victor Moldovan a fost obligat să își reamintească și să găsească justificări la acțiunile sale politice din perioada interbelică și din timpul războiului.

Convocată astfel, memoria sa a fost calibrată politic, în zona licită a actualității. Petele albe din declarațiile sale au vizat cel mai adesea estomparea unor relatări care l-ar fi putut incrimina suplimentar, legate de activitatea politică, pe care a avut-o în perioada martie – iunie 1927 ca secretar de stat la Ministerul de Interne, ca parlamentar de Bistrița din anul 1919 până în anul 1937, cu întreruperea generată de episodul *averescan* al activismului său politic între anii 1927–1932, dar mai ales a responsabilităților avute în perioada 1939–1940 în calitate de secretar general al Frontului Renașterii Naționale și al Partidului Națiunii. Evident că această anchetă a lăsat urme în forma și în conținutul memoriilor scrise după eliberarea din închisoare. Fără a pune sub semnul întrebării caracterul de „*poveste a vieții*” care reiese din aceste memorii, nu putem să nu observăm că ele poartă amprenta tribulațiilor epocii, dar și faptul că evenimentele rememorate sunt supuse unui filtru politic, în care corectitudinea expunerii este determinată și de zonele de interes marcate de către Securitate, în timpul anchetei la care a fost supus Victor Moldovan.

Probabil tocmai de aceea „memoriile” se opresc în anul 1940, moment pe care autorul îl consideră ca *punct terminus* al activității sale politice. În ce privește conceperea lor, ele sunt calibrate, prin comparație, pe forma și substanța întrebărilor ce i-au fost adresate în cursul anchetelor, cu notabile excepții la începutul acestora,

¹⁸ Procesele verbale sunt integrate în cuprinsul dosarului penal, format prin conexarea mai multor dosare anterior elaborate – începând cu anii treizeci și continuând până la arestare – de către Poliția de Siguranță, S.S.I., Securitate sau Direcția Penitenciarelor, Lagărelor și Coloniilor de Muncă. ACNSAS, Fond Penal, dosar 051415, ff. 143–227.

¹⁹ *Ibidem*, ff. 133–139.

²⁰ *Ibidem*, f.140.

legate de orașul natal Bistrița, familie, tinerețe și etapele sale formative, dar și problema graniței născudene.

De aici și diferențele de abordare a textului care variază între amplitudinea amintirilor legate de primele etape ale vieții și schematismul din ultima parte a lucrării, în care narațiunea este întreruptă, tonul devine justificativ, autoreferențial și explicativ, pe linia apărărilor sale din anchete. În plus, dacă ținem seama și de faptul că pe parcursul redactării, autorul a fost urmărit de către Securitate²¹, fiind foarte posibil să fi resimțit acest lucru, atunci putem concluziona că toate aceste date contextuale au putut afecta întrucâtva tonul și substanța restituirilor memorialistice. Dincolo de aceste considerații metodologice, care încearcă să lămurească conjunctura în care s-a născut acest impresionant și veridic text memorialistic, se cuvine ca în continuare să zăbovim și asupra schiței biografice a autorului, pentru ca mai apoi să formulăm câteva încheieri în legătură cu valoarea documentar-istorică a acestui volum.

Ca atare, dincolo de anvergura restituirii, lectorul acestei cărți va trebui să observe și câteva dintre limitele rostirii memoriei în conjunctura specifică a epocii în care ele au fost scrise. În fapt, condiționările au ținut de momentul redactării (autorul avea deja venerabilă vârstă de 75 de ani), precum și de agregarea neantagonică a conținuturilor acestor scrieri în raport cu discursul oficial, respectiv de acomodare a amintirilor cu exigențele regimului comunist de la începutul anilor șaizeci²².

Fără a putea să elucidăm întrutotul atmosfera în care au fost scrise, putem să schițăm, din frânturile consemnate în diferitele dosare create și gestionate de fosta Securitate, din propriile mărturisiri și din corespondența cu Teodor Ghițan, constrângerile care au modelat în timp conținutul rememorărilor.

Ieșit din închisoarea de la Sighet, spre sfârșitul lunii iulie a anului 1955, Victor Moldovan a fost adus de Securitate la Jilava, de unde la începutul lunii august a fost eliberat. Reprimit în mijlocul familiei, și-a dat în scurt timp seama de situația disperată în care aceasta se afla. Fiica sa, căsătorită cu un avocat, retrogradat mai

²¹ La 19 februarie 1958 i s-a deschis dosar de acțiune informativă individuală nr. 1324, întrucât „a deținut funcții de răspundere în fostul P.N.Ț.” ACNSAS, fond Informativ, dosar 210454, vol. 1, ff. 1–3.

²² O problematică, până în prezent, insuficient abordată în istoriografia românească este cea legată de *comanda autorităților comuniste* adresată unora dintre exponenții supraviețuitori ai interbelicului, de a-și scrie amintirile. Mulți dintre aceștia au scris aceste lucrări în prima parte a deceniului șapte, mai apoi oferindu-le spre găzduire diferitelor biblioteci, arhive și muzee din țară. Într-o etapă în care chiar Partidul Comunist își rescrie propria istorie – vezi Elis și Liviu Pleșa, ed., *Dosarul Ana Pauker*, vol 1–2, Editura Nemira, București, 2006 – în care istoriografia ieșea de sub controlul rollerian, de factură stalinistă, în încercarea de a îi acomoda pe dușmanii de clasă, Partidul și Securitatea îi încurajau să își scrie memoriile. Din această categorie poate fi citat și exemplul lui Zaharia Boilă care a depus manuscrisul de 524 pagini, intitulat *Zile Mari (1910–1920)*, în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj Napoca, nr. inv. M 2349, achiziționat în 25 IV 1969. O parte dintre aceste amintiri au fost publicate Boilă, Zaharia, *Memorii (1910–1940)* Cluj-Napoca, Ed. Biblioteca Apostrof, 2003, 256 p.

apoi la condiția de juriconsult, avusese de întâmpinat pe lângă problemele locative asupra proprietății din strada Polonă, nr. 23, de unde putea oricând să fie evacuată, după ce la presiunea autorităților fusese nevoită să părăsească alte două locuințe, cea din strada Polonă nr.6 și casa de vacanță din Predeal, și pe aceea a arestării și condamnării soțului său, în anul 1953²³. Rămasă singură, cu doi copii minori și cu o mamă vârstnică, ea se va confrunta și cu probleme din perspectivă financiară²⁴. Pe termen scurt, sosirea tatălui din închisoare avea să agraveze situația.

Deși vârstnic, slăbit și bolnav, Victor Moldovan a încercat, după o perioadă de întremare, să se angajeze pentru a putea să își susțină familia. O notă informativă din 11 mai 1957, menționa că „...a încercat să lucreze la o cooperativă, însă nu a reușit deoarece este bolnav și neputincios, astfel că în prezent este întreținut de familia fiicei sale și duminica merge la talcioc unde vinde obiecte casnice”²⁵. Solidari, membrii familiei au făcut eforturi considerabile pentru remedierea situației, care treptat au început să dea roade. Demersurile făcute pentru recuperarea pensiei sale de avocat, una pentru care contribuise financiar aproape 40 de ani, au fost încununuate cu succes. L-a ajutat intervenția făcută la fostul coleg din Partidul Poporului și vechiul său amic, dr. Petru Groza. În calitatea sa de Președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale, acesta îi comunică, la 4 noiembrie 1957, că după ce lecturase scrisoarea din 2 octombrie, îi va sesiza pe cei competenți pentru a rezolva solicitarea pe care a făcut-o în legătură cu pensia²⁶, intervenție care s-a dovedit a fi decisivă.

Revenirea din detenție a soțului fiicei sale, Aurel Oprișiu, urmată de reangajarea lui ca juriconsult, recuperarea pensiei lui Victor Moldovan, dar și eforturile făcute de fiică, Ileana Oprișiu, angajată câteva stagii de ospătar la Centrala Cantinelor din București, respectiv la Centrul de Răcoritoare, iar apoi funcționar în sistemul Oficiului Național de Turism *Carpați*, au adus în a doua jumătate a anului 1957 o oarecare stabilitate familiei.

În acest context stabil familial și ameliorat financiar, viața celor apropiați lui Victor Moldovan părea că s-a așezat. Astfel, fostul demnitar a început să pună ordine în hârtii, să își reorganizeze notițele pe baza cărora începuse încă din anul 1945 să redacteze o primă variantă de memorii. Rutina zilnică îl aduce în Grădina

²³ În ianuarie 1953 acesta a fost arestat, alături de un grup de persoane aflate în legătură cu operațiuni valutare, acțiuni interpretate de autorități în termeni politici ca fiind spionaj. ACNSAS, Fond Informativ, dosar 329981 și Fond Penal, dosar 17231, 41 vol.

²⁴ Situația familiei era extrem de dificilă, mai ales după ce resursele obținute în urma vinderii sumei de 10.000 franci elvețieni recuperați din Elveția, în anii 1951–1952 – operațiune care a stat la baza arestării lui Aurel Oprișiu – s-au epuizat. Ca urmare, în 1953, aceasta a fost obligată să se angajeze ca femeie de serviciu la o cantină, apoi a reușit să fie încadrată ca ospătar, astfel încât să poată obține sumele necesare supraviețuirii familiei. Vezi situația ei în acești ani în ACNSAS, Fond Informativ, dosar 329982, f.3.

²⁵ ACNSAS, fond Informativ, dosar 210454, vol.1, f. 109

²⁶ Arhivele Naționale ale României, Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale, București (în continuare SANICB), Fond personal *Victor Moldovan*, dosar nr.4, f.1.

Icoanei sau în Parcul Ioanid, prilej de revedere cu alți ardeleni, cu precădere cu foștii bistrițeni și năsăudeni așezați în capitală (Laurențiu Oanea, Leon Scridon junior și Vasile Netea, în principal). Cel mai adesea, își ajută însă familia, având grijă de cei doi nepoți și făcând aprovizionarea. Lungile plimbări în parcurile Bucureștiului încep să fie dublate de incursiuni culturale pe străduțe care adăposteau o parte din comorile României de dinainte de perioada comunistă, prilej pentru *bunic* să le explice celor doi băieți ceea ce știa despre clădirile și oamenii orașului, despre istoria și efervescența lui dintr-o altă epocă.

Un raport al Securității, Direcția a II-a din București, ne dezvăluie că la sfârșitul lunii iulie 1957, mai precis în ziua de 27 iulie, cu sănătatea mai stabilă, Victor Moldovan vizitează împreună cu fiica și nepoții săi mai multe biserici din București, inclusiv pe cea anglicană, într-un moment în care înăuntru se aflau și diplomați occidentali²⁷. Cum fiica sa era „în studiu” pe linia Direcției a II-a, care se ocupa de problema turiștilor străini, agenții Securității au filat plimbarea familiei. Semnalarea prezenței diplomaților străini a fost suficientă pentru ca Victor Moldovan să fie identificat pe baza pozelor făcute cu acel prilej, ceea ce îl va repune în atenția Securității, chiar dacă supraveghetorii nu au putut specula dacă *obiectivul* a și comunicat cu străinii. Banala sa prezență în acel loc, coroborată cu trecutul său politic, l-au repus în vizorul temutei instituții²⁸. Ca atare, în data de 12 august 1957, are loc deschiderea dosarului de urmărire informativă individuală, cu motivația de „*a se putea verifica dacă nu cumva participă la refacerea activității P.N.Ț*”²⁹.

În data de 19 februarie 1958, odată cu schimbarea practicii de urmărire a foștilor lideri politici, în baza ordinului 70/C al MAI³⁰, dosarul lui Victor Moldovan, lucrat anterior pe linia partidului și a liderilor săi (problema 321)³¹, devine unul individual și începe să fie lucrat mai *temeinic*, mai ales că măsurile inițiale de supraveghere (preluarea datelor despre acesta de la Regionala Cluj, studierea mapei penale, prelevarea de informații din mediul în care locuia, precum și interceptarea corespondenței³²) au confirmat că acesta, deși se izolase și nu comunica cu aproape nimeni, lucra la redactarea memoriilor sale³³. În consecință, Securitatea a întreprins măsuri imediate pentru a putea consulta conținutul acestora, fără însă a reuși, deoarece memoriile se aflau încă în stadiul inițial de redactare. Mai apoi însă,

²⁷ ACNSAS, fond Informativ, dosar 210454, vol.1, f.32

²⁸ *Ibidem*, vol.2, f.4

²⁹ *Ibidem*, f.1–3.

³⁰ *Ibidem*, f.31.

³¹ În faza inițială dosarul se deschisese la 18 martie 1957, în cadrul dosarului de problemă P.N.Ț. Vezi raportul de închidere în *Ibidem*, vol.2, f.8v.

³² *Ibidem*, vol.1, f.68.

³³ *Ibidem*, f. 6–7.

într-un context schimbat, ele au putut fi consultate și evaluate pentru a se putea decela „gradul lor de periculozitate”.

Nu acesta este însă evenimentul care a influențat noua turnură a vieții lui Victor Moldovan, ci un altul, care în contextul noului val de represiuni, a noilor prevederi din Codul Penal, cu precădere dezvoltate împotriva intelectualilor, l-a afectat decisiv. Astfel, la 10 august 1959, Marea Adunarea Națională a adoptat Decretul nr.292, prin care se reglementa regimul pensiilor de stat din România³⁴. Conform articolului 59 din acest act legislativ, urmau să piardă „dreptul la pensie și la ajutor social acele persoane care, până la 23 august 1944, au desfășurat o activitate antidemocratică, reacționară, potrivnică intereselor poporului, acei care au militat și au avut un rol activ în introducerea dictaturii militare-fasciste, precum și acei care manifestă atitudine dușmănoasă față de regimul democrat-popular”. Cu o asemenea prevedere, toți foștii deținuți ai spațiului concentraționar românesc, urmau să fie condamnați din nou la pauperitate, asemănător unor episoade recurente din ultimii 15 ani.

După ce la 5 septembrie 1959 a apărut și regulamentul de aplicare a acestui decret, prin publicarea Hotărârii nr. 32 a Consiliului de Miniștri, Sfatul Popular Raional *I Mai* din București a emis decizia prin care era retrasă pensia lui Victor Moldovan³⁵. Incidental sau nu, în aceeași perioadă a apărut și delațiunea unei *profesioniste* în domeniu, Popescu Meta din Brașov, cu privire la statutul antebelic al lui Victor Moldovan³⁶. Aceasta a adresat denunțul către Tribunalul Regional Stalin, dar foarte probabil și altor autorități, arătând „că în timpul guvernării PNȚ, în calitate de Ministru, și-a făcut vilă la Sinaia din sudoarea poporului, că a exploatat clasa muncitoare și în timpul cât era ministru a avut o comportare urâtă față de muncitori”³⁷.

Informația este posibil să fi fost transferată și către Sfatul Raional de care aparținea Victor Moldovan, așa că, în decembrie 1959, acesta îi mărturisește printr-o scrisoare lui Teodor Ghițan, interceptată de altfel de Securitate, că este lipsit de orice speranță, iar pierderea pensiei îl afectează și, deși făcuse o contestație pe calea unui foarte lung memoriu către Oficiul de Prevederi Sociale a acelui Sfat Popular raional, nu a reușit să obțină încă un răspuns. În memoriul elaborat și transmis la 15 ianuarie 1960, fără a cunoaște conținutul regulamentului de aplicare, Victor Moldovan își întemeiază *apărarea* pe liniile de conținut precizate în adresa venită de la Sfatul Popular. Lungul său memoriu, de peste 8 pagini, însoțit de 12

³⁴ „Buletinul Oficial”, nr. 20, 10 august 1959.

³⁵ ACNSAS, fond Informativ, dosar 210454, vol.1, f.8 . Decizia nr. 1993 a fost aplicată de la 1 noiembrie 1959.

³⁶ *Ibidem*, Raportul Securității din orașul Stalin, în care se ofereau relații despre această situație, preciza că această persoană făcea în mod obișnuit asemenea plângeri către diferitele organe ale statului.

³⁷ *Ibidem*, f.8–9.

anexe documentare, inclusiv recomandări semnate de către Laurențiu Oanea sau Nicolae Costea, cel care în declarația sa a certificat prietenia lui Victor Moldovan cu Petru Groza (utilizarea argumentelor de factură documentară este modelul folosit și în redactarea memoriilor), este edificator pentru felul în care încerca să își recapete pensia, dar și să justifice atât trecutul politic, cât și comportamentul prezent³⁸. Contestarea deciziei la acest nivel a rămas fără obiect, trei luni mai târziu petentul revenind cu o nouă solicitare în vederea revizuirii deciziei nr. 1993³⁹.

Același memoriu a fost transmis, așa cum promisese autorul în ultima pagină a documentului, și către Comitetul Central al PMR⁴⁰. Nici de aici nu a primit răspuns. În schimb, prin mijlocirea apropiaților săi, a reușit să ajungă într-o audiență *excepțională* la Ion Gheorghe Maurer, președinte la acea dată a Marii Adunări Naționale. Cu acest prilej, după ce și-a susținut nevinovăția, el s-a angajat să scrie o lucrare referitoare la „*istoricul social-politic al fostului regim burghezo-moșieresc*”, respectiv o alta, dedicată începuturilor mișcării comuniste din Ardeal⁴¹. Pe această bază, se pare că Ioan Gheorghe Maurer a prezentat cazul său în Consiliul de Miniștrii și a susținut cauza sa.

Ca urmare, la 21 mai 1960, Academia RPR, secția de Științe Istorice, i-a eliberat dovada cu nr. 14.295 în sensul angajării interesului instituției în legătură cu cercetările ce urmau să fie realizate de către Victor Moldovan, urmând ca mai apoi, după finalizare, acestea să fie predate spre publicare⁴². În tot acest timp, a fost verificat pe mai multe linii informative, prin agenții Ardeleanu, Adam și Ion, observându-se că nu are alte preocupări de natură să afecteze interesele regimului. Ca urmare, i-a fost redată pensia, el continuând să scrie diferite lucrări pe care le-a predat ulterior la Academia Republicii Populare Române, conform notațiilor Securității, în schimbul unor sume de bani⁴³. De altfel, pe Victor Moldovan îl frământă intens problema financiară, chiar și după ce i-a fost redată pensia de către Sfatul Popular Raional. În acest sens, în primăvara anului 1961 a înaintat noi memorii către Ion Gheorghe Maurer și a făcut demersuri pe lângă forurile competente

---

³⁸ Textul memoriului și o parte din anexe au fost transmise de către Sfatul Popular Raional, Direcției a III-a, Securitatea București, fiind arhivate în dosarul individual de urmărire. *Ibidem*, f. 25–38.

³⁹ *Ibidem*, f. 146.

⁴⁰ Precizare olografă pe dactilogramă, *Ibidem*, f. 32. Conform datelor din fondul personal preluat de Arhivele Naționale ale României.

⁴¹ *Ibidem*, f. 147.

⁴² Chiar în memoriul redactat, Victor Moldovan invoca corespondența cu Teodor Ghițan, cel care l-a îndemnat să își scrie memoriile, în termenii unei „fresce istorice...una care să illustreze frământările și luptele social-politice din fostul regim burghezo-moșieresc”, *Ibidem*, ff. 20–22.

⁴³ *Ibidem*, ff. 8v, 83, 213. Conform unei discuții cu sursa Ardeleanu, Moldovan a susținut, în septembrie 1963, că a primit pentru cele două lucrări predate suma de 500 lei.

pentru a îi fi acordată și o pensie de merit pentru eforturile sale de *apărare a intereselor poporului*⁴⁴.

Relatarea acestor evenimente este de natură să explice parțial și contextul conjunctural al redactării unei părți din conținutul lucrării memorialistice finalizate în cursul acelor ani. Aflat la o vârstă înaintată, afectat de problemele de acasă, constrâns de politica de pensii a regimului comunist, Victor Moldovan s-a decis să lucreze științific pentru a se putea reabilita. În afara textului memorialistic, în următorii doi ani a scris alte două lucrări: una, în 1961, după propriile mărturisiri redactată pe o linie *partinică*, dedicată începuturilor mișcării comuniste din Ardeal⁴⁵ și o a doua, referitoare la „Răscoalele țărănești din Valea Rodnei în secolul al 18-lea”, avându-l în centrul procesului revendicativ pe țăranul Tănase Todoran din Bichigiu, dar și evenimentele petrecute la Mocod și Salva. Nici una dintre aceste două lucrări bine documentate și, deși rezultate dintr-un efort major făcut zi de zi, la o vârstă înaintată nu au văzut însă lumina tiparului. Prima, predată la mijlocul anului 1961 lui Miron Constantinescu a fost uitată pe un raft la Institutul de Istorie al Partidului Muncitoresc Român.

Un an și jumătate mai târziu, în decembrie 1962, atunci când a terminat lucrarea dedicată răscoalelor țărănești, Victor Moldovan a revenit cu o adresă pentru a se interesa de soarta primului manuscris, ce avea 205 pagini. A fost amânat inițial, apoi i s-a comunicat că manuscrisul era evaluat de Victor Chereșeșiu; cu acesta a început o corespondență intensă. Vechiul ilegalist comunist i-a comunicat însă că nu auzise vreodată de acel manuscris, exprimându-și mirarea în legătură cu atitudinea lui Miron Constantinescu din ianuarie 1963⁴⁶. În cele din urmă a fost identificat, fără însă să fie publicat. De altfel, Victor Chereșeșiu l-a îndrumat cu cel de-al doilea studiu spre Anuarul Institutului de Istorie de la Cluj. Aici manuscrisul a fost primit și evaluat, iar mai apoi i s-au transmis, de către Bujor Surdu, indicații pentru refacerea și extinderea sa. În fine, au urmat alte șase luni de lucru în care dactilograma inițială de 53 de pagini a fost extinsă la peste 100 de pagini. Nici în aceste condiții studiul nu a fost publicat, determinându-l mai întâi pe Victor Moldovan, iar mai apoi pe fiica sa să apeleze la forurile de partid și la cele ale Academiei în vederea publicării și eventual plății convenite celor două studii⁴⁷.

⁴⁴ Vezi textul adresei către Maurer și a memoriului însoțitor, cu anexele de rigoare, în SANICB, Fond personal *Victor Moldovan*, dosar nr.4, ff. 11–53.

⁴⁵ Conform actului doveditor redactat sub semnătura academicianului Constantin Daicoviciu, în adresa nr 14293, din 21 mai 1960, Moldovan se angajase să facă lucrarea intitulată „Studiul unor aspecte politico-sociale în anii de plămădire a Partidului Comunist Român – și după întemeierea Partidului. Cu referire specială la Ardeal”. *Ibidem*, f. 83.

⁴⁶ SANICB, Fond personal *Victor Moldovan*, dosar nr. 17, f. 2–3 și verso.

⁴⁷ Au realizat că ele nu puteau fi publicate de abia în 1963, atunci când după o operație destul de dificilă suferită de Victor Moldovan, au fost informați că numele acestuia era greu de reabilitat în aceste condiții. Chiar și astfel, Moldovan a propus ca cele două materiale să fie publicate sub

În orice caz, activitatea sa intensă de documentare i-a folosit enorm în redactarea ulterioară a celor șase volume de memorii, care au fost finalizate până în toamna anului 1963. La baza lor a stat culegerea de materiale din presa vremii, dar și alte surse consultate la sala de lectură a Bibliotecii Academiei⁴⁸. Dincolo de pasiune, de datoria de a scrie despre o lume trecută, de situația morală și financiară grea, Victor Moldovan s-a ambiționat și a acționat pe linia memorialisticii și documentării istorice. Permișiunea care i-a fost acordată pentru lectura în cadrul acestei biblioteci, i-a permis nu doar să își documenteze memoria din surse scrise, ci și să o confrunte cu alte memorii, ale unor contemporani ai acelor evenimente. Probabil că o influență în această direcție i-a venit din partea istoricului Constantin C. Giurescu⁴⁹, care i-a fost apropiat în cadrul Frontului Renașterii Naționale și alături de care a împărțit soarta între anii 1950 și 1955 la închisoarea de la Sighet.

Întâlnirile dintre cei doi se prelungeau mult în afara sălii de lectură, ceea ce a atras atenția informatorilor care studiau acolo⁵⁰. De asemenea, tot în acea instituție, Victor Moldovan se întâlnise anterior cu vechiul său prieten și coleg de suferință, mai tânărul dar dedicatul istoric Vasile Netea. Este posibil ca în urma acestor întâlniri autorul nostru să fi deprins nu doar explicațiile structurale prezentate în lucrarea sa, ci și elementele de meșteșug istoric, precum expunerea și argumentația pe care le întâlnim în text. Nu în ultimul rând, tot în cuprinsul acelor conversații trebuie să se fi întipărit în conștiința vajnicului apărător al cauzei grănicerești și faptul că posibilitatea de a spune adevărul istoric este una limitată, determinată de constrângerile politice ale momentului. După moartea lui Victor Moldovan, ajuns și el la o vârstă înaintată, în contextul scrierii propriilor memorii, dar și al relevării *istoriei realitate*, Vasile Netea a adnotat o constatare tristă cu privire la starea evocată aici: „Și cu această ocazie am făcut constatarea că după 51 de ani de scris publicistic și ziaristic n-am putut scrie liber decât 10 ani (1928–1937), în toți ceilalți

---

numele fiicei sale pentru a nu se pierde. Din păcate, atunci, nici acest lucru nu a fost posibil. Vezi nota informativă semnată *Paula*, în *Ibidem*, f. 75–82. O variantă redusă la dimensiunea a 10 pagini a celui de al doilea studiu, sub titlul „Mișcările țărănești din Valea Rodnei de la mijlocul sec. al XVIII-lea”, în „Studii. Revistă de istorie”, 1, Tomul 21, 1968, pp. 53–62. Și aceasta, conform unei note tergale olografe a lui Moldovan, pe un exemplar cu regim de extras, a fost „greșit reprodușă”. Vezi și textul de 28 pag., format A₄, cu titlul „Mișcările țărănești din Valea Rodnei, de la mijlocul secolului al XV-lea până la mijlocul secolului al XVIII-lea (1475–1763)” în volumul trei al memoriilor de la Arhivele din Bistrița, ca anexă. Tot aici se păstrează și studiul de 131 pag., cu titlul „Monarhia Austro-Ungară. Dinastia și românii. Experiențe constituționale”; conform notei tergale a autorului, era un fragment din proiectata lucrare cu titlul *Procesul de dezagregare a Imperiului Austro-Ungar*.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 81.

⁴⁹ În faza inițială de organizare a F.R.N., Victor Moldovan a fost numit ca al treilea secretar general al Ministerului F.R.N., condus de către C.C. Giurescu.

⁵⁰ Vezi nota agentului Ardeleanu, din aprilie 1960, cu privire la relațiile dintre cei doi. ACNSAS, fond Informativ, dosar 210454, vol. 1, f. 99.

scriind să fiu cenzurat de către dictaturile vremii”⁵¹. Chiar și în aceste condiții, Victor Moldovan și-a finalizat memoriile, încercând astfel să lase posterității propria lui narațiune, cu gândul că acestea nu vor fi publicate, dar cel puțin vor fi citite de nepoții săi, „ca să cunoască ceea ce făcuse bunicul lor pentru cei necăjiți, cât a fost de iubit pentru aceasta de țărani din județul său...”, dar și ca ei „...să învețe cum să se comporte, să fie harnici și corecți”⁵².

În toamna anului 1963, la scurtă vreme după finalizarea volumelor memorialistice, extenuat, dezamăgit și lipsit de orice speranță în privința unor posibile îmbunătățiri a situației sale familiale, Victor Moldovan trece printr-o foarte grea intervenție chirurgicală. Ea s-a dovedit a fi un succes în primul rând din perspectivă medicală, după câteva luni el putând să își reia activitatea zilnică, plimbările în parc, întâlnirile cu prietenii ș.a. Între timp, Securitatea a făcut verificări temeinice asupra manuscrisului, observând că acesta nu putea fi publicat, dar putea fi depozitat într-o instituție publică.

Cum după o supraveghere minuțioasă, prin cel puțin trei informatori, dar și prin interceptarea corespondenței și ascultarea telefonului de acasă, din strada Polonă nr.23B, nu au reieșit nici un fel de fapte periculoase și ostile regimului întreprinse de Victor Moldovan, Securitatea își va pierde interesul în legătură cu persoana sa. Conform unui raport de urmărire informativă, persoana vizată, ajunsă la vârsta de 80 ani, cu sănătatea zdruncinată și „neputându-se deplasa de la un loc la altul decât însoțit de o altă persoană, fără manifestări dușmănoase și cu atitudine loială față de regimul democrat popular din țara noastră”, va beneficia la 6 august 1964 de clasarea dosarului la capitolul pasivi, urmând să fie supravegheat la capitolul II, categoria pasivi⁵³.

Liniștea dobândită din această perspectivă nu a coincis cu cea a problemelor apărute în viața de familie. Fiica sa, care între timp divorțase, a început să treacă prin multiple dificultăți atât acasă, cât și la serviciu. Ulterior, în anul 1968, aceasta s-a recăsătorit cu un cetățean german și a decis să își urmeze soțul emigrând în Germania. Din acest moment, Victor Moldovan s-a reactivat în planul corespondenței cu autoritățile încercând să obțină rezolvarea situației sale patrimoniale, respectiv a pensiei de merit solicitate încă din anul 1961. Astfel, a readus în discuție mai vechile sale petiții, însoțite de anexe consistente, în care pe lângă documente de epocă, a alăturat și recomandări multiple făcute de persoane din anturajul său precum Scridon, Costea, Oanea, a judecătorilor bistrițeni Emil Caliani și Mircea Rebreanu, dar și a unor persoane care ocupau funcții de conducere în epocă, ca de exemplu

⁵¹ Vasile Netea, *Memorii*, ed. Dimitrie Poptămaș, cuvânt înainte dr. Florin Bengean, Editura Nico, Târgu Mureș, 2010, p.16.

⁵² ACNSAS, fond Informativ, dosar 210454, vol. 1, ff. 79–80.

⁵³ *Ibidem*, vol.2, f. 9

Demostene Botez, Zaharia Stancu, Barbu Cioculescu și alții. Avea de partea sa, de acum, și acordarea unei distincții cu ocazia „Semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România”, pentru contribuțiile pe care le-a avut în anul Marii Uniri de la 1918, precum și publicarea în anul 1968 a unor articole apreciate de către autorități. Ca urmare, dincolo de pensia de merit, a solicitat cu curaj într-o scrisoare caustică, ce sintetiza din discursurile lui Nicolae Ceaușescu un element ce îi era favorabil, acela că „...în construcția socialismului omul să se afle în centrul atenției”, să îi fie retrocedate după douăzeci de ani de la naționalizare casa de odihnă din Predeal, precum și cea din strada Polonă nr. 6⁵⁴. Cum nici de această dată nu i-au fost satisfăcute doleanțele, în vara anului 1971 a încercat să intre în rândurile Partidului Comunist Român, cu scopul de a obține rezolvarea solicitărilor sale. Cu toate acestea, petiționarismul său a continuat să rămână fără răspuns, „*Partidul*” nearătându-se interesat de satisfacerea unor astfel de cereri.

În aceste condiții, la vârsta de 88 de ani, Victor Moldovan a solicitat la rândul său să călătorească, alături de soția sa, în Republica Federală Germania pentru a-și vedea fiica și nepoții. La 29 iunie 1972, Serviciul pentru Pașapoarte al Municipiului București le va aproba acestora viza de plecare turistică în Republica Federală Germană, de unde nu s-au mai întors, fiind luați în evidența persoanelor rămase în străinătate la data de 11 februarie 1974⁵⁵.

Victor Moldovan a murit departe de casă, în anul 1977, la venerabila vârstă de 93 de ani, lăsând însă în urma sa o arhivă documentară imensă, depozitată atât la Colecțiile Speciale ale Bibliotecii Academiei, cât și la Arhivele Statului din București. Sub formă manuscrisă, memoriile au fost depuse la Arhivele și Muzeul din Bistrița și se pare că și la cel din Năsăud, toate însoțite de un material ilustrativ foarte bogat.

Experiența de viață, cât și asumarea datoriei de a lăsa propria narațiune/versiune asupra epocii în care a trăit, l-au îndemnat în cele din urmă pe Victor Moldovan să-și redacteze scrierile sale memorialistice, din care aflăm că nu a fost doar un spectator angajat al timpului său, ci s-a comportat ca un actor activ pe scena metamorfozelor politice, economice și sociale prin care a trecut România. A fost, rând pe rând, avocat și militant al cauzei naționale (1918), devenind deputat al Partidului Național Român în Parlamentul României în perioada 1919–1926, practicând, în paralel, avocatura la București și Bistrița, fiind implicat în mișcarea cooperatistă și în problemele grănicerilor și moșilor. Conform spuselor sale, din motive familiale și din cauza unui incident cu Ștefan Ciceo-Pop, a trecut la Partidul Poporului, urmându-l pe Vasile Goldiș, dar și pe alți intelectuali ardeleni. A activat

---

⁵⁴ Scrisoarea în SANICB, Fond personal *Victor Moldovan*, dosar nr.2, ff. 1–8.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 10

și în numele acestui partid pe tărâm politic, obținând pentru scurtă vreme demnitatea de secretar de stat la Ministerul Afacerilor Interne, dar și un mandat de parlamentar.

Ulterior, în contextul în care averescanii au scăzut în preferințele politice ale electoratului, Victor Moldovan s-a retras în avocatură, sprijinind în plan local doleanțele comunităților grănicerești. A revenit în politică în anul 1932 în contextul crizei economice, devenind pe calea unei negocieri directe, la vârf, din nou membru al PNȚ. Din această nouă postură, nu doar că obține un nou mandat parlamentar, dar reușește să fie ales și vicepreședinte al Senatului României în perioada 1932–1933. Din anul 1934 a rămas simplu parlamentar, dar și-a refăcut legăturile cu spațiul natal, implicându-se în afacerile comunităților grănicerești, dar și în cele bancare sau financiare din Bistrița. A renunțat din nou la cauza național-tărănistă, în contextul pierderii alegerilor din 1937 și a instituirii regimului autoritar al regelui Carol al II-lea.

O perioadă de timp a stat retras, iar mai apoi a revenit în forță, semnând ca replică la Memorandumul elaborat în decembrie 1938 de Iuliu Maniu cu privire la problemele Ardealului, Banatului, Crișanei și Maramureșului, un document similar adresat Regelui, în care îl denunța pe Iuliu Maniu „*într-o sinceră și integrală spovedanie ardelenescă*”⁵⁶ ca principalul vinovat pentru neîmplinirile sociale și economice din perioada interbelică. Publicitatea făcută documentului, dar și aranjamentele avute cu Mihail Ghelmegeanu și cu premierul, i-au adus postul de secretar general la Ministerul Frontului Renașterii Naționale, unde portofoliul de ministru îl ocupa Constantin C. Giurescu. După refacerea FRN, Victor Moldovan a fost numit secretar general al acestui organism, funcționând eficient în această poziție până în iunie 1940, când a fost confirmat în nou-înființatul Partid al Națiunii pe aceeași poziție, în fapt a treia poziție în stat după rege și Ernest Urdăreanu, devenit Șef al Statului Major.

Victor Moldovan s-a retras din politică după venirea la putere a lui Ion Antonescu, predându-i regimului instaurat de acesta toate documentele și sumele avute la dispoziție. Cu un asemenea parcurs politic, dar și cu destinul care i-a fost hărăzit, în perioada represiunilor din timpul regimului comunist, Victor Moldovan, deținătorul unei experiențe de viață bogate, după unii chiar tumultoasă, se vede îndreptățit să-și reconstituie prin narațiune propriul destin legat fără îndoială de avatarurile vieții politice românești din perioada 1918–1940. Obiectivată astfel, scrierea memoriilor sale prilejuiește o lectură angajată biografic a tuturor evenimentelor majore din

⁵⁶ Documentul, adresat Primului Ministru Armand Călinescu, intitulat *Expunere asupra situației politice din Ardeal și program de realizări*, este păstrat în forma sa originală la Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Fond CC al PCR, Dosar 30/1944, 19 file. De asemenea, o copie a acestuia a fost integrată în dosarul penal care l-a avut ca subiect pe Victor Moldovan, păstrat în arhivele CNSAS. Vezi *supra*, nota 3.

activitatea sa publică și politică, dar și o introspecție în mecanismele de selecție și în cele de evoluție a elitelor politice interbelice din România.

Unul dintre marii istorici ai secolului XX, într-o excelentă carte dedicată meșteșugului de a scrie istorie, a subliniat faptul că atunci când dorim să observăm faptele și procesele reconstituite și analizate într-o evocare de acest fel, este obligatoriu să așezăm o primă lentilă pe autorul acesteia⁵⁷. Altfel spus, orice analiză istorică trebuie să fie făcută în așa fel încât în centrul ei să se afle personalitatea autorului memoriilor. O atare observație este de natură să explice multe dintre conținuturile ce urmează a fi reliefate. În ceea ce-l privește pe Victor Moldovan, trebuie să luăm în considerare că a trăit și s-a format în mediul multicultural al fostei monarhii dualiste. Ulterior, a devenit jurist, domeniu în care a activat profesional și pe care l-a folosit în lupta națională, dar și în cea politică.

Chiar dacă starea de sănătate nu i-a permis, după cum singur mărturisește, a fost totuși implicat birocratic și militar în prima conflagrație mondială. În cele din urmă, din motive medicale a reușit în anul 1916 să scape de obligațiile militare. În schimb, a participat activ la tumultuoasele evenimente din toamna târzie a anului 1918, locuința sa de la Bistrița devenind „cartierul general” al cauzei naționale românești din zonă. Practic, în acele zile, prin negocieri și decizii ferme, a încercat și chiar a reușit să structureze și să impună împreună și cu alți reprezentanți ai comunității o autoritate românească într-un oraș dominat de sute de ani de către sași.

Finalmente, după realizarea Unirii din 1918 a participat decisiv la preluarea competențelor administrative, militare și economice din județ, asistându-l pe prefectul Gavrilă Tripon în dificilul demers de consolidare a autorității statului român, reprezentat la nivelul Transilvaniei de Consiliul Dirigent. Cu această ocazie, își făcea astfel debutul în viața politică românească, asumându-și în primele alegeri parlamentare postbelice reprezentarea intereselor comunității bistrîțene și năsăudene. Se pare că perioada bucureșteană i-a venit ca o mânășă. Deși tânăr, avea conform vorbelor unui contemporan și susținător al său, „*minte de om bătrân*”, fiind foarte potrivit să reprezinte interesele comunității sale în capitala României.

Din lectura memoriilor, din presa vremii, cât și din alte izvoare, am tras concluzia că Victor Moldovan a reușit în foarte scurt timp să se acomodeze vieții parlamentare și să dobândească experiența politică necesară, care de altfel l-a ajutat să treacă de la alegerea de deputat prin „*aclamații*” în anul 1919 la cea rezultată din votul uninominal în circumscripția Bistriței (1920, 1922, 1926), de fiecare dată împotriva candidaților guvernamentali. Trăiește din plin prefacerile politice românești de la începutul decadei a treia ca un exponent activ al băncilor parlamentare sau al campaniilor electorale.

---

⁵⁷ E.H.Carr, *What is History*, London, 1961, pp.9–13.

Rafinat la nivelul discursului, combativ și dedicat cauzelor naționale, cât și locale, este un adept al nevoilor constituționale și democratice și un fervent critic al liberalilor, pe care îi atacă politic cu fiecare prilej oferit de „afaceri veroase” devenite publice. Cea mai ilustrativă performanță a sa este legată de expunerea afacerii „*panamaua cu pașapoarte*”, din anii 1924–1925, în care a denunțat traficul de acte pentru emigrare făcut de miniștri sau oameni politici liberali precum Arthur și Alexandru Văitoianu, Richard Franasovici sau generalul Pantazi, cu care chiar s-a și duelat pe marginea acestui scandal. Prestigiul și notorietatea obținute cu ocazia acestei dezbateri l-au plasat pe avocatul Victor Moldovan într-un pledant de temut de la tribuna Camerei.

Cu timpul, el și-a extins agenda atacurilor politice, divulgând și alte „matrapazlăcuri” economice liberale care i-au afectat pe maramureșeni, moți sau grănicerii năsăudeni în aplicarea reformei agrare. Pe acest fond, dar și în contextul unor contradicții apărute în sânul PNR, Victor Moldovan se alătură grupării formate din Vasile Goldiș, Silviu Dragomir, Ioan Lupaș, Ioan Lapedatu, care se va scinda din PNR și va eșua în cele din urmă în Partidului Poporului. Chiar dacă își păstrează mandatul de deputat al Bistriței în alegerile din anul 1926, de această dată pe lista guvernamentală, Victor Moldovan nu mai reușește să revină în centrul dezbaterilor parlamentare. În schimb, la stăruința noilor săi colegi, este numit în martie 1927 Secretar de Stat la Ministerul Afacerilor Interne. În memoriile sale, el explică episodul într-o manieră subiectivă și adecvată unei pledoarii specifice avocaturii.

În latura obiectivă a explicațiilor sale se află noul său statut, de prim demnitar ministerial al județului, primit și prețuit ca atare de populația din regiune în primăvara anului 1927. În latura subiectivă se află explicația potrivit căreia, deși numit, el nu a preluat portofoliul, fiind mai mult în fieful său electoral în toată această perioadă (aceasta face ca întregul capitol dedicat acestui episod în memorii să fie legat de manifestările dedicate primirii sale în Bistrița, la 1 mai 1927). În fapt, această parte a memoriilor sale este una amprentată de multiplele anchete la care a fost supus de către Securitate, precum și de suferința pricinuită de recluziune. Autocontrolul de la sfârșitul anilor cincizeci, dar și regretul pasului politic averescan, făcut prin contribuția nemijlocită a familiei, sunt elemente care au condiționat refacerea traseului său politic din epocă.

Căderea guvernului Averescu aduce cu sine și o umbră în cariera politică a lui Victor Moldovan. În anul 1928, în timpul alegerilor parțiale de la Bistrița, în jurul său se va polariza întreaga bătălie politică națională. Cum contracandidatul său a fost Alexandru Vaida Voevod, iar național-țărăniștii au acționat cu toate forțele în campania electorală, Victor Moldovan a căzut în capcana de a-și aduce și el suporterii din întreaga țară. Ca urmare, campania s-a desfășurat în termenii unui război politic, care s-a soldat cu numeroase victime. Una din acestea, preotul Man, membru PNT,

a fost răpit de către susținătorii regăteni ai averescanilor, determinându-l în cele din urmă pe Victor Moldovan să se retragă din cursa electorală. Începea o perioadă de reclusiune politică, în care deși a încercat să revină în prim planul vieții publice, nu a reușit, fiind învins în campaniile electorale din 1928 și 1931. De abia în anul 1932, revenit în PNT, a fost reales în Parlament, de această dată în Senat. Începea o nouă etapă a carierei sale, în care a obținut o poziție de conducere a acestei camere, fiind implicat activ în refacerea credibilității și funcționalității societății grănicerești Regna, în apărarea cauzei național-țărăniște în așa numita „afacere Skoda”. Este și perioada în care, dincolo de conflictul pe care îl are în plan local cu profesorul Leonida Pop⁵⁸, își asumă postura de secretar general regional al organizației PNT din Ardeal.

Participă astfel, într-o epocă de instituționalizare a partidului, la înființarea organizațiilor și cluburilor locale ale PNT din propriul său județ, asistându-l în același timp pe Mihai Popovici în elaborarea principiilor de organizare a structurilor locale din Transilvania, în calitate de membru în structura de conducere executivă a PNT. Este implicat în toate campaniile electorale din regiune, inclusiv cele pentru alegeri parțiale, extinzându-și aria de competență politică și cea de expertiză profesională și în Țara Moșilor, acolo unde a întreprins o vastă cercetare în legătură cu soarta minelor din zonă în numele lui Maniu și Boilă. Face în continuare politică la nivel național, „duelându-se” în Parlament atât cu foștii săi prieteni din județ, deveniți între timp reprezentanți ai altor partide politice (Laurențiu Oanea, Leon Scridon jr.), cât și cu alți lideri politici din regiune sau de la București. Face o opoziție aprigă curenților extremiste, manifestându-se fervent împotriva curentului propus de Goga și Vaida legat de *numerus clausus*.

În fine, la sfârșitul anului 1937, pe fondul insuccesului în alegeri, dar și din rațiuni economice, având o mare problemă cu returnarea creditului pentru casa cumpărată în strada Polonă nr. 6, cât și datorită afacerilor veroase desfășurate de nepoții lui Iuliu Maniu, renunță la calitatea de membru al PNT, dedicându-se afacerilor și avocaturii.

Instaurarea dictaturii regale nu îl va tulbura foarte tare, deși din notațiile ulterioare se poate observa că este la curent cu tot ceea ce se petrecea în țară. Probabil că publicarea „Memorandului lui Maniu”, dar și venirea la conducerea guvernului a lui Armand Călinescu, au contribuit decisiv la revenirea sa în prim planul vieții politice⁵⁹.

---

⁵⁸ Detalii ale conflictului dintre cei doi frunțași țărăniși în ACNSAS, Fond informativ, Dosar 329702, vol. I, *passim*.

⁵⁹ Sursele SSI au speculat inițial că intrarea sa era una calculată de liderii PNT, făcându-se în înțelegere cu Maniu, cu scopul de a influența evoluția FRN. Mai apoi, însă, aceleași surse au calificat zvonul inițial ca fiind o intoxicare a cercurilor maniste, legată fiind de lovitura de imagine primită în urma intrării lui Moldovan în FRN. Cf. ACNSAS, Fond Penal, dosar 050415, f. 9–13.

În primăvara anului 1939, după o scrisoare publică și un schimb de amabilități cu Armand Călinescu, se pune în slujba noului regim. A fost extrem de diligent și a obținut rapid posturi importante, devenind președintele Comisiei interimare de la Regna și, mai important, va ocupa unul dintre posturile de secretar general în cadrul FRN, unde a lucrat cu multă determinare, reușind până la sfârșitul regimului carlist să devină al treilea om în stat. A făcut campanie electorală și propagandă la nivel național, pe baza unui proiect întocmit în vara anului 1939, alături de oameni de cultură importanți (scriitorul Cezar Petrescu l-a însoțit în toate peregrinările sale). A făcut nominalizări în poziții de decizie atât la nivel național, cât și regional⁶⁰, a inițiat proiecte de refacere și dezvoltare a instituțiilor economice și culturale, s-a implicat intens în procesul de extindere a Frontului Renașterii Naționale, iar mai apoi a Partidului Națiunii⁶¹.

Sfârșitul regimului a reprezentat și finalul carierei sale politice, retrăgându-se din prim-plan și angajându-se în afaceri de import-export, care l-au solicitat să călătorească mult în timpul războiului atât în teritoriile ocupate, cât și în alte state ale Axei. Conform rapoartelor SSI și ale Siguranței, îl găsim la Odessa și Tiraspol, la Viena sau Budapesta, în căutare de piețe sau de materii prime, în special comerțul cu cereale, preluat o dată cu implicarea sa în afacerile importatorului Stefan Kaufmann⁶².

O atare schiță biografică⁶³ este de natură să explice un destin tumultuos în durata sa lungă, o bogată experiență în plan public, cu urme vizibile în presa și dezbaterile politice ale vremii, în arhivele serviciilor de informații sau ale poliției.

Străduința pe care am făcut-o de a explica modul și contextul în care au fost scrise memoriile are menirea să propună cititorului o posibilă cheie de interpretare a frescei istorice realizate de Victor Moldovan. Textul este scris într-o manieră pedantă, cu un stil alert, fiind realizat în prima parte după canonul memoriilor, iar în a doua parte după cel al jurnalului. Ca urmare, cititorul va regăsi două versiuni de redactare. Una extinsă, specifică memoriilor, în care autorul nu doar notează și reflectează asupra momentelor vieții, ci se transformă într-un analist al propriei biografii. Este un text excelent și sub raport istoric, ilustrând prin evocarea oamenilor și locurilor valorile unei comunități în prefacerea modernității. Astfel, orașul Bistrița și locuitorii din regiune sunt surprinși în etapele sincronice ale formării și afirmării unei noi generații. Copilăria, școala, comunitatea multiculturală sunt

⁶⁰ Ibidem, f.37.

⁶¹ Un studiu asupra sa, realizat de către SSI, la 7 august 1940, reliefa și felul în care uzând de poziția avută, Victor Moldovan și-a extins interesele de afaceri, înființând sau preluând firme, intervenind pe lângă diverse autorități în interes personal. Cf. *Ibidem*, f. 39–49.

⁶² Afacerile desfășurate în cursul războiului, conform notelor SSI, în *Ibidem*, f. 62–82.

⁶³ Vezi și Igna-Claudiu Șular, „Schiță biografică a omului politic Victor Moldovan (origine, școală, activitatea politică)”, în „Arhiva Someșană”, Năsăud, seria III, nr. IV, 2005, pp. 293–313.

datele fundamentale la care face referire. Este o parte de text elaborată consistent, împănată cu surse istorice dincolo de amintirile autorului. Este deopotrivă descriptivă și analitică, ilustrând ascensiunea elitelor locale românești, în contextul expunerii proprii deveniri profesionale și familiale.

Autorul se joacă cu textul în mai multe registre, în care propriul destin se intersectează cu cel al altor familii românești din regiune, cu cel al colegilor români, maghiari, sași sau evrei, exponenți ai comunităților locale. Cititorul va afla din conținuturile expuse, cu un talent deopotrivă literar și istoric, dragostea de locurile natale, atașamentul față de lumea pe care autorul o părăsise în aventura sa politică națională, care va face obiectul celei de-a doua părți a textului.

Cariera publică, dezvoltată după anul 1919, este redactată în maniera unui jurnal, pe baza unor intrări de epocă, dar și a contaminării memoriei cu documentele păstrate sau prelevate în peregrinările sale științifice de la Biblioteca Academiei. Aici textul este autoreferențial și pentru că atacă doar acele elemente care sunt favorabile biografiei sale postbelice, controlată cu siguranță prin anchetele Securității.

Din această cauză, notațiile primilor ani ai carierei sale politice sunt mai extins tratați. Aici accentele cad și pe zone de complementaritate ale activității sale cu *masele largi populare*, cu lupta împotriva corupției și pentru apărarea cauzei grănicerești sau moțești. Pe măsură ce anvergura politică a lui Victor Moldovan crește, pozițiile ocupate de acesta în angrenajul sistemului politic românesc sunt tot mai înalte, consemnările și analizele pe care le face sunt tot mai succinte, mai secvențiale, rupte într-un context controlat *a posteriori* de un destin afectat de vinovăția trecutului.

Cu toate acestea, portretele de epocă, incursiunile în afacerile politice locale sau naționale sunt excelent tratate, fiind elocvente pentru frământările epocii și pentru rolul asumat de autor în raport cu acestea, precum afacerea Skoda, cea a minelor din Apuseni sau problema de la Regna. Lacunare par a fi și consemnările sale de după 1937, deși postura publică l-ar fi îndreptățit să construiască o narațiune mai extinsă și nuanțată. Conjunctura redactării acestei părți, vârsta înaintată, tensiunea și epuizarea fizică ce au însoțit-o la începutul anilor șaizeci, și-au pus amprenta pe redactare în mod definitoriu. Deși își păstrează stilul alert, aceste elemente îl constrâng la o expunere aproape telegrafică a unor episoade care probabil scrise la o altă *vârstă*, biologică sau politică, ar fi avut o aprofundare și o tratare mai nuanțată.

Cu toate acestea, la finalul acestei incursiuni în povestea omului Victor Moldovan, a biografiei sale postbelice, a contextului de redactare a lucrării memorialistice, se cuvine să raportăm textul, unul extins și consistent, la altele similare, publicate despre perioada 1918–1940. Fără a avea condeiul caustic sau ironic al lui Argetoianu, fără a deține talentul și elocința lui Marghiloman, totuși Victor Moldovan ne lasă o mărturie *excelentă* asupra lumii pe care a străbătut-o, spunând ceea ce se putea spune

în epoca redactării sale, contribuind în mod nemijlocit la ceea ce cândva va fi o monografie amplă dedicată Bistriței și oamenilor săi.

Este o lucrare valoroasă, care va putea fi citită cu mult folos de publicul larg, dar care aduce contribuții decisive la cunoașterea perioadei interbelice, pentru zona lectorilor profesioniști. Este, în același timp, o piesă istorică prețioasă pentru a înțelege spiritul și oamenii locului, un suvenir al memoriei despre o lume trecută, despre valorile și limitele acesteia.

Un ultim cuvânt se cuvine spus în legătură cu extraordinarul și laboriosul efort făcut de către editorii acestui volum, domnii Adrian Onofreiu și Mircea Gelu Buta, care au reușit să depună o muncă consistentă, în care acribia și erudiția au completat în mod fericit eforturile memorialistice ale lui Victor Moldovan. Notele infrapaginale și explicații elaborate pe marginea excursului biografic și istoric al autorului aduc lumină asupra textului, îl consolidează și îl fac accesibil publicului, conferindu-i totodată culoare locală. Ca atare, se cuvine prețuită dedicația celor doi editori, una determinată de apartenența la același spațiu cultural, dar și de pasiunea pentru cunoașterea istoriei oamenilor, locurilor și întâmplărilor descrise de către politicianul bistrițean.

În acest fel, amintirile-suvenir scrise de Victor Moldovan în anii cincizeci și șazece ai secolului trecut capătă relevanța științifică și simbolic-culturală cuvenită, fiind integrate în fluxul de cunoștințe istorice acumulate între timp, restituind publicului românesc reflecții pline de semnificație despre lumea politică interbelică din România.

Notă asupra primei ediții

Prin însemnările sale memorialistice, bistrițeanul Victor Moldovan încearcă să răspundă unor atare nedumeriri legate de parcursul său politic pornit din urbea natală la București, căutând totodată să readucă în mentalul colectiv felurite fapte și situații, oarecum semnificative pentru evoluția social-politică a României interbelice.

Probabil autorul s-a simțit dator să contribuie, pe măsura puterilor sale, la înțelegerea unor controversate evenimente politice și stări de lucru, cărora a avut șansa/sau neșansa de a le fi fost pe parcursul a câtorva decenii, martor sau chiar artizan.

Aceste amintiri, plecate inițial dintr-un imbold lăuntric, pentru a fi cunoscute mai întâi de cei apropiați, s-au cristalizat la cererea câtorva tineri intelectuali bistrițeni într-o primă variantă integrală a „memoriilor”, care alături de numeroase fotografii și anexe, au fost depuse la Biblioteca Academiei Române din București¹.

Autorul și-a conceput și a realizat consemnările memorialistice ca un tot unitar. Textul propriu-zis i-a servit ca suport pentru numeroasele anexe, care conțin documente originale: afișe, pliante, memorii, cereri, broșuri, extrase din dezbateri parlamentare, rezultate din activitatea publică și politică a acestuia, cu scopul de a-i întări și a-i proba conținutul expus. Toate acestea au fost plasate de autor ca infrapaginal și atașate, de regulă, la sfârșitul textului de bază. Cele de dimensiuni atipice au fost pliate sau aduse la forma de bază a manuscrisului, elaborat în format A₄. La acestea s-au adăugat numeroase fotografii, inserate după același principiu, în textul de bază, cel puțin în exemplarul păstrat la arhive.

Stăruind în continuare să-și facă cunoscută complicata experiență de viață și concitadinilor săi, Victor Moldovan a fost convins de aceiași intelectuali bistrițeni să-și multiplice însemnările. Astfel, textul original a fost cules în trei exemplare, dintre care cel copiat de autor se păstrează la Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud, un altul, cules cu mașina de scris, se păstrează la Serviciului Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, în fondul bibliotecii documentare², iar al treilea exemplar, cules tot cu mașina de scris și de care nu mai avem știință, a fost depus, după mărturia autorului, la actualul Muzeu Grăniceresc din Năsăud.

Comparând manuscrisele, am constatat că textul de referință este același. Diferența de extensie spațială rezultă din modul în care au fost plasate anexele.

Exemplarul de la Biblioteca Academiei Române este format din 6 volume text și anexe, scris de mână. Acesta are două moduri diferite de paginatie. Una originală

---

¹ Unde au fost înregistrate ca și colecție depusă de autor în anul 1968.

² Consemnat ca având trei volume, înregistrate separat fiecare, la data de 11. 04. 1970.

datorată autorului, care a însemnat cu cerneală albastră colțul din dreapta-sus a fiecărei file (toate cele 6 volume sunt cuprinse între filele 1–1.057). Apoi, o paginare ulterioară a filelor din dosare, ștampilate cu litere de tipar (cerneală neagră) de către instituția deținătoare, în aceeași zonă a paginii începând cu numărul 1 la fiecare volum. Astfel, a rezultat un număr total de 1.970 de pagini, incluzând și anexele, care nu toate au fost numerotate inițial de autor, păstrându-se în final exemplarul complet, așa cum a fost el conceput.

Toate cele 6 volume nu au fost legate de un amator, ci la un atelier specializat, fapt dedus din modul de legare (legătorie în pânză, fascicule legate separate, înaintea legării în dosar, hârtia vorsaz – prima pagină după copertă – este embosată și provine, probabil, de la Fabrica de Hârtie Petrești, Alba). E greu de spus dacă autorul le-a predat „legate-gata” sau au fost legate ulterior la instituția deținătoare.

Exemplarul de la arhivele din Bistrița este format din 3 volume, cules la mașină, text și parțial, anexe. Este legat ulterior, în mod profesional, de către un legător calificat pentru sistemul utilizat în arhive. Este paginat la mijloc, în partea de jos a paginii, în continuare, peste cele trei volume, cu un număr total de 552 pagini.

Exemplarul de la muzeul din Bistrița este format dintr-un volum, scris de mână, fără anexe, numerotat în continuare, cu un număr total de 688 de pagini. A fost legat de un amator într-un mod vulgar și apoi legat din nou, prin grija editorilor, la fel ca și exemplarul păstrat la arhive. Evident, paginația diferă în funcție de numărul volumelor și de modul lor de redactare.

În concluzie, cele trei exemplare păstrate au fost realizate cronologic; astfel, primul, cel de la Biblioteca Academiei și care reprezintă textul de bază, a fost copiat fidel de mână de către autor și încredințat apoi spre cules la mașina de scris. Faptul rezultă din scrisoarea adresată la 29 aprilie 1969 lui Teodor Ghițan la Bistrița, păstrată la sfârșitul exemplarului de la muzeul din Bistrița, în care autorul precizează: „*Aici Vă trimit copia Memoriilor mele. Am lucrat multe luni de zile până ce le-am copiat din manuscrisul meu depus la Academie. Sunt gata și cele două scrise (copiate) la mașină și destinate pentru Bistrița și Năsăud, la care am anexat foarte multe fotografii. Mă gândesc să le depun la Biblioteca Muzeului – nu la Arhivele Statului – dar numai la vară. La tot cazul, le am pregătite, gata și pentru Bistrița și pentru Năsăud. Nu s-a putut copia la mașină numai în două exemplare*”.

Corpusul documentar preluat în prezentul volum se bazează pe manuscrisul achiziționat de Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud de la o persoană privată³, ceea ce a permis editorilor, în condiții specifice, în care s-a ținut seama și de intențiile autorului ca aceste mărturii să devină publice, să propună o variantă conformă cu aceasta a textului, coroborată și colaționată cu cea de la arhivele din Bistrița, respectiv cu cea de la Biblioteca Academiei.

³ Conform contractului înregistrat la Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud la nr. 22, din 21 mai 1981. Manuscrisul are numărul de inventar 13.435.

Din punct de vedere tehnic, includerea anexelor în ediția de față nu a fost posibilă. Din această cauză am preluat trimiterile la conținutul acestora făcute de autor, pe care le-am inserat ca note; în cadrul acestora, infrapaginal, am precizat trimiterea la textul original prin formula „nota Victor Moldovan”, în forma prescurtată „n. V.M.”.

Efortul nostru pentru lărgirea și aprofundarea informației din consemnările memorialistice ale autorului se regăsește în note separate. Ele conțin în principal referiri la dezbaterile parlamentare și presa apărută la Bistrița, din perioada interbelică.

Am căutat să păstrăm modul de exprimare al autorului, intervenind discret în text pentru a asigura fluența exprimării, mai ales unde se simte influența limbii germane. Pentru fluența lecturii am asigurat traducerea unor expresii din limba latină și germană.

În vederea întregirii textului memorialistic, am adăugat la final registrul tuturor anexelor, păstrat ca fișe la Biblioteca Academiei Române din București, ca și aprecierea acestei instituții, a lui Vasile Netea și scrisorile trimise lui Teodor Ghițan, în care-i comunică etapele realizării exemplarelor multiplicare după cel păstrat la Academie.

Ediția beneficiază de acribia științifică a considerațiilor preliminare ale universitarului clujean Virgiliu Țărău, referitoare la personalitatea autorului, valoarea consemnărilor memorialistice și contextul în care ele au fost scrise.

Mulțumirile noastre se cuvin adresate tuturor celor care ne-au sprijinit în trudnica noastră muncă, cu o mențiune specială pentru d-na Gabriela Dumitrescu, de la Secția Manuscrise a Bibliotecii Academiei Române din București, și pentru domnul Corneliu Gaiu, de la Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud.

Avem convingerea că prin publicarea în premieră a „Memoriilor” avocatului Victor Moldovan, cel care a reușit pe parcursul câtorva decenii să parcurgă vicisitudinile drumului „*de la iluzie la luciditate*”, punem la dispoziția celor interesați un valoros material documentar despre viața social-politică interbelică la nivel local, dar și național.

În același timp, propunem lectorilor și un mod aparte de a recepta și înțelege cele consemnate de autor, în acord cu mărturia din aceeași scrisoare menționată mai sus: „*Dactilografa, soția unui avocat, când a copiat și terminat și ultima pagină, a lăcrimat și soțul ei a găsit-o cu ochii plânși*”.

1.

Despre înaintași, tinerețe și poveștile Bistriței până în anul 1918

Încă cu mulți ani înainte mă îndemna un distins gazetar ca să-mi scriu memoriile. La 26 decembrie 1945, a doua zi de Crăciun, începusem să fac unele schițe, dar n-am ajuns departe. A rămas un deziderat neîmplinit.

De astă dată însă nu am putut să rezist solicitărilor făcute de către tineri entuziaști ai județului meu – asistenți universitari, în frunte cu Teodor Ghițan – care mi-au cerut să contribui și eu cu memoriile mele, la acțiunea, ce acești tineri o întreprind pentru elucidarea trecutului cultural, economic și politic al ținutului nostru.

Solicitorii mei cred că este bine, ca memoriile să fie scrise de cei ce le-au trăit, deoarece memoriile scrise de urmași sunt necomplete, mai puțin obiective, urmașii ferindu-se dintr-un sentiment de pietate să arate fapte, care ar dezonora pe înaintașii lor, urmând preceptul: „de mortuis nil nisi bene”¹.

Când pornesc la scrisul acestor memorii și dau de unele frânturi de hârtii, gazete, etc., mă surprinde faptul, că s-au petrecut evenimente pe care le-am trăit și pe care le-am uitat cu desăvârșire.

„O, sărmame! Ții tu minte câte-n lume ai auzit,
Ce-ți trecu pe dinainte, câte singure ai vorbit?
Prea puțin: pe ici, pe acolo, de imagini o fâșie,
Vre-o urmă de gândire, ori un petec de hârtie.

---

¹ Despre morți, numai de bine. Prima solicitare a fost consemnată în scrisoarea din 12 ianuarie 1959 a lui Teodor Ghițan, în care acesta se făcea purtătorul mesajului generației mai tinere. „Noi, generația tânără facem din nou apel către D-vs. să mai faceți un ultim efort patriotic și să vă însăilați pe hârtie, pe răbojul vieții D-vs. bogată în fapte frumoase, activitatea D-vs. politică și culturală”; Din „Memoriul” adresat în anul 1961 lui Ion Gheorghe Maurer, Președintele Consiliului de Miniștri în privința acordării unei pensii pentru merite deosebite, la Arhivele Naționale ale României, fond *Victor Moldovan*, d. 4, f. 44. La 6 februarie 1959 Ghițan revenea cu solicitarea ca Victor Moldovan să ducă la bun sfârșit lucrarea „cât aveți depline puteri, pentru că nimeni ca D-vs. nu ne va putea prezenta o frescă mai obiectivă a realităților noastre politice, social-istorice. Acum vă rugăm să fiți un adevărat istoric. Scrieți după stilul D-vs., care de multe ori, în multe clipe, a înflăcărat inimile țăranilor și chiar a muncitorilor bistrițeni. După părerea mea, D-vs. nu aveți ce să ascundeți și oricând ceea ce scrieți poate fi valabil, fără să arunce cineva cu pietre în memoria și frumosul nume al D-vs.”; *Ibidem*, f. 44-45.

Și când propria ta viață singur n-o știi pe de rost,
O să-și bată alții capul s-o pătrunză cum a fost?"

(Eminescu, *Satira*, I)

Voi căuta totuși să mă supun regulilor acestor tineri idealiști și să scriu în cele ce urmează amintirile începând cu anii copilăriei mele și până inclusiv anul 1940, când m-am retras din viața publică.

Voi căuta să fac – precum mi se cere – după putință, o frescă istorică a celor petrecute în viața politică, economică și culturală a ținutului nostru, a luptelor, frământărilor, uneori furtunoase și pătimașe, încadrate în istoria generală politică a țării noastre. Voi căuta să arăt realitatea, purul adevăr, fără înconjur, uneori cu regretul de a fi nevoit să amintesc fapte, ce era poate mai bine să fi fost evitate de mine, de prieteni sau adversari. Nu voi cruța nimic și pe nimeni, arătând fapte din care se vor desprinde – dezbrăcat de tricolor – portretele celor, ce au jucat un rol în viața noastră publică, începând cu membrii dinastiei și oameni politici și sfârșind cu oameni de rând.

Vor fi multe fapte prea bine cunoscute, dar vor fi și evenimente – de însemnătate istorică – până azi necunoscute, sprijinite pe documente originale, până azi nepublicate.

Împlinesc în toamna acestui an 75 de ani. Mă găsesc în amurgul vieții. La această vârstă omul, care se apropie de cele veșnice, se detașează de cele trecătoare – lumești – privindu-le sub aspectul eternității. Mă găsesc în fața confesorului, a istoriei, nevoit să mărturisesc adevărul și numai adevărul. Memoriile mele vor constitui astfel și un fel de confesiune a faptelor, greșelilor, a gândurilor bune și rele, ce le-am avut în cursul vieții.

Voi începe cu descrierea orașului meu natal, Bistrița, așa cum l-am văzut în anii copilăriei mele. Voi arăta trecutul acestei cetăți săsești, schimbarea înfățișării sale în cursul vremurilor și luptele elementului românesc pentru recucerirea pământului strămoșesc².

² Pentru o istorie – încă nescrisă – a Bistriței, se pot consulta în principal, Oskar Kisch, *Die wichtigsten Ereignisse aus der Geschichte von Bistritz und des Nösnergau*, Bistritz, 1926; Emil Csallner, *Denkwürdigkeiten aus dem Nösnergau. Ein Zeitkundlichen Beitrage zur Geschichte der Stadt, des Kapitles und des Distriktes*, Bistritz, 1941; Otto Dahinen, *Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*, Böhlau-Verlag Köln-Wien, 1988; Oskar Skrabel, *Bistrița. Nostalgii citadine*, Ed. Charmides, Bistrița, 2007, ediție trilingvă, română, germană și maghiară; Adrian Onofreiu, *Bistrița – încercări monografice după 1918*, în „Revista Bistriței”, XXV, 2011, pp. 245–257, Corneliu Gaiu, Vasile Duda, *Topografia monumentelor din municipiul Bistrița. Centrul istoric*, Ed. Accent, Cluj-Napoca, 2009, cât și studiile datorate lui Albert Berger, Georg Fischer, Conrad Gündisch, G. D. Deutsch, Ernest Wagner. Ca și o varietate de sursă inedită, Gustav Zikeli, *Mein Lebenslauf*, la Serviciul județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, fond *Gustav Zikeli*, d. 5; în continuare, A.N.B.-N., fond...d... Pentru modul de abordare a istoriei săsești din Transilvania, vezi *Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie. Din publicațiile Asociației de Studii Transilvane Heidelberg*, 2001, Ed. hora Sibiu și Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde e. V. Heidelberg.

În careta mea de botez (Extras matricular) la rubrica: „locul nașterii”, preotul protopop Alexandru Silași scrie: „Bistrița în *cetate*” (s.a). Deci la 15 septembrie 1884, anul nașterii mele, orașul Bistrița mai era considerat „cetate”. Locuiam în strada Badergaße nr. 3, azi Dobrogeanu-Gherea, în casa Caterinei Schankebank, care a asistat la botezul meu ca nănașă, iar moașă era Maria Konnerth. Deci și nănașa și moașa erau sași. Cetatea avea caracter săsesc. Locuitorii cetății erau sași. Elementul românesc se găsea la periferii. În cetate pătrunseseră abia câțiva intelectuali³.

Cetatea Bistriței pe vremuri a avut o importanță politică, economică și strategică deosebită.

În baza Diplomei Andreiane din anul 1224, a regelui Andreas al II-lea, așa numita diplomă de aur, sașii se bucurau de toate privilegiile. Cetatea Bistriței era una din cele șapte Burguri (cetăți) – Siebenbürgen este numele săsesc al Transilvaniei. Bistrița era un oraș liber regesc, făcând parte din „fundus regius” sub jurisdicțiunea supremă a Comitelui din Sibiu – „Comise Saxonum”. Avea autonomie deplină. Primarul, „judex primarius” era și judecător, reprezentantul cetății în dietele țării, la Universitatea Săsească, cât și la Curtea Regală, comandant suprem de război. La instalarea sa ca primar, primea o spadă pentru a pedepsi pe dușmani și a pronunța sentințe de moarte, un sigiliu pentru a apăra pe credincioși și o cheie pentru a păzi bunurile cetății. Avea ca ajutor un Senat, „jurati cives” și un corp consultativ de 100 „centumvirii”. Locuința lui era marcată prin 4 brazi în fața casei. Cetatea era stăpână peste întreg districtul săsesc, iar începând cu anul 1475 și peste Districtul Românesc al Văii Rodnei, cu minele ei foarte bogate în aur și argint, din venitele cărora și-au clădit monumentala biserică⁴.

Se cunoaște rolul însemnat istoric ce l-a avut cetatea Bistriței în relațiunile cu țările românești, contribuția ei la întemeierea și prosperitatea Sucevii și a orașului Baia, care-și purta până târziu corespondența în nemțește și era considerat ca o filială a orașului Bistrița.

Cunoaștem relațiunile politice, economice și războinice a Bistriței cu Ștefan cel Mare, Bogdan Ștefăniță, Petru Rareș, Alexandru Lăpușeanu, Ieremia Vodă și Mihai Viteazul, din arhivele Bistriței, cercetate de Iorga⁵ cu ajutorul fostului meu profesor

³ Încercarea românilor de a pătrunde „întra muros” , în „cetate” și cu ajutorul finanțelor de care dispuneau o parte dintre ei, la Vasile Dobrescu, Adrian Onofreiu, *Din istoria băncii „Bistrițiana” 1887–1922. Contribuții documentare*, Ed. Napoca-Star, Cluj-Napoca, 2009.

⁴ Despre condițiile în care Valea Rodnei a fost încorporată la cetatea Bistriței, vezi pe larg documentul elaborat de autoritățile imperiale vieneze în anul 1858, în *Bărgăul sub Pajura Imperială*, ediție de texte și tabele, studiu introductiv și note de Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, Andreea Salvan, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2011, pp. 113–154.

⁵ Nicolae Iorga, *Documente românești din Arhivele Bistriței* (scrisori domnești și scrisori private), Partea I-II, București, 1899–1900.

Berger⁶. Am văzut și eu aceste arhive prăfuite și îngălbenite, pe când erau încă grămădite într-un colț de odaie a vechii școli săsești de fete, păzite de prietenul meu, arhivarul orașului, Thomae.

Importanța politică de odinioară a cetății o arată vizitele regilor, voievozilor, conducătorilor de oști și ai solilor. Ludovic cel Mare (1342–1382), care a fost și rege al Poloniei, a vizitat în mai multe rânduri Bistrița. În anul 1453 vine la Bistrița Ioan Huniade Corvinul, voievod al Ardealului și este primit ca un suveran. El era regentul regelui Vladislav. Ioan Huniade era căpitan general și conte de Bistrița, având ca proprietate castelul de pe Dealul Târgului. Sașii contestă originea de român a lui Ioan Corvinul, precum tot ei contestă originea românilor prin scriitorii lor Sulzer⁷ și Eder⁸. În anul 1542 vizitează Bistrița Petru Rareș și este găzduit în casa care există și astăzi în strada Pungarilor. În anul 1549 orașul este vizitat de către văduva regelui Ioan de Zapolya cu regele minor Ioan Sigismund și tutorele acestuia, George Martinuzzi. Iar în anul 1601 este primit în oraș cu mare alai principele Sigismund Báthori. În anul următor, cucerind cetatea după un bombardament concentrat cu tunurile așezate în apropierea zidurilor și după un asalt general, intră generalul Basta pentru a pedepsi crunt pe sașii trădători.

Zidurile orașului erau întărite prin bastioane puternice, a căror urme se văd și astăzi și care în timpul copilăriei mele erau bine păstrate. În dosul casei noastre se găseau ruinele celui mai puternic bastion, de care s-au lovit oștile lui Petru Rareș, venite dinspre Bârgău și Aldorf⁹. Aici, în acest turn se dădeau judecățile iar în subsol se găseau închisorile și camera torturilor inchizitoriale. Ne jucam ca copii pe aceste locuri și căutam pe fundul ruinelor după unelte și oseminte. Împrejurul zidurilor masive se găsea șanțul de apărare. În timpul apelor mari, noi copiii, așezam porțile caselor în loc de plute. Zidurile vechi sunt existente și azi în dosul Bisericii unite. Tot aici se vede restaurat Turnul Dogarilor. Fiecare breaslă își avea destinat turnul ei de apărare. Breasla Pielarilor apărau turnul spre Aldorf (Holtztor-Poarta de Lemn), breasla Tăbăcarilor, pe cel dinspre comuna Beșineu¹⁰ (Spitaltor-Poarta Spitalului), breasla Cizmarilor, pe cel din strada Ungurească, breasla Croitorilor, pe

⁶ Albert Berger, „Urkunden-Regesten aus dem altes Bistritzer Archiv von 1203 bis 1490”, I, 1203–1490, în „Programm des evangelischen Obergymnasiums A.B. und der damit verbundenen Lehrsaltan dann der evangelischen A.B. zu Bistritz”, 1892–1893, Bistritz, 1893, pp. 8–58; II, 1491–1516, în *Ibidem*, 1893–1894, pp. 5–44; III, 1517–1526, în *Ibidem*, 1894–1895, pp. 5–45.

⁷ Franz Joseph Sulzer, *Geschichte der transalpinischen Daciens*, I–III, Wien, 1781–1782.

⁸ Éder József Károly, *Breviculus Originum Nationum, et praecipue Aaxonicae, in Transylvania, cum nonnullis aliis Obervatioibus, ad ejusdem Jura spectantibus, è reuderibus Privilegiorum et Historicorum desumptus*, Claudiopoli, M.DC.XCVII [1697].

⁹ Azi Unirea, cartier al orașului.

¹⁰ Azi Viișoara, cartier al orașului.

cel din strada Pungarilor și tot astfel, breslele măcelarilor, faurilor, curelarilor, rotarilor, etc.

Până în zilele noastre de astăzi numirea străzilor amintește de vechile bresle. Procesul-verbal dresat de biroul electoral central la 18 mai 1920, delimitând circumscripția Bistrița Română de circumscripția săsească, arată numirea străzilor, ca „Fleischertürl” (Ulița Măcelarilor), Fleischer-Allee (Aleea Măcelarilor), Schmidedamm (Zăgazul Faurilor), Schneiderdamm (Zăgazul Croitorilor), Kürschnerdamm (Zăgazul Tăbăcarilor), Burggaße (Strada Cetății Castelului), Beutlergaße (Strada Pungarilor, adică a breslei care confecționa pungi), Holtzgaße (Strada Lemnelor, era strada principală, ce ducea la Holtztor, Turmgaße (Strada Turnului), Schustergaße (Strada Cizmarilor), Fischergaße (Strada Pescarilor), Riemerturn (Strada Curelarilor), str. Falltor (Strada Porții Mobile), str. Zwinger (Str. Bastionului), Galgengaße (Str. Spânzurătorilor), Str. Ungurească, în care locuiau pârcălabii unguri a castelului lui Ioan Corvin, Klostergaße (Str. Mănăstirii), Badergaße (Str. Băilor), etc.

În fața casei noastre era Rossmarkt (Piața Cailor), azi, Piața Unirii, iar în dosul casei, Piața Cărbunarilor. Aici veneau țărani din Cușma pentru a-și desface cărbunii. Ca copil (sic!) primeam de la ei mălai dulce. În fața Sinagogii era Heumarkt (Târgul, Piața pentru Fân), loc unde se așezau în timpul copilăriei mele circurile și menajeriile ambulante, iar vizavi de biserica ortodoxă era Strohgasse (Ulița Paielor)¹¹.

Sașii au fost până la Reformațiune, catolici. Biserica monumentală din piață era catolică. În oraș se găseau mai multe orduri¹² de călugări și călugărițe. Ordul minoriților se găsea în mănăstirea Minorităților, clădirea trecută în proprietatea românilor uniți, azi complet refăcută, dar în vremea copilăriei mele existentă. Era o clădire veche cu cripte în subsol. Ordul Piariștilor se găsea în clădirea de lângă biserica catolică de azi. Ordul Dominicanilor era în clădirea, care azi este azil pentru bătrâni. Ordul călugărițelor Dominicane se găsea în imediata apropiere a mănăstirii Dominicane, în clădirea unde mai târziu a fost brutăria militară și unde noi în timpul Revoluției din 1918 ne-am instalat sediul Gărzilor Naționale. Cu ocazia canalizării orașului în anul 1911, s-a descoperit un tunel subteran, prin care comunicau locatarii celor două mănăstiri, a călugărilor și a călugărițelor.

Înainte de a se face canalizarea subterană, orașul avea o canalizare la suprafață, adică din râul Bistriții apa era condusă prin pâraie săpate în toate străzile. La mori conduceau canale mai mari și tot așa, în Badergaße, unde în evul mediu se luau băile turcești și unde patricienii petreceau în orgii.

¹¹ Pentru evoluția denumirii străzilor orașului de-a lungul timpului, vezi Adrian Onofreiu, *Orașul Bistrița – habitat și toponimie*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca”, Cluj-Napoca, XXXIV, 1995, pp. 295–322.

¹² Ordine.

Toate ruinele, bisericile, casele vechi, sunt păstrate azi ca monumente istorice. Așa este vechea clădire a primăriei, casa parohială evanghelică, care are și azi pe frontispiciu chipul Sfântului Nicolae, cioplit în piatră, șirul caselor vechi, cu arcade, numite de sași Kornmarkt (Piața Cerealelor), iar de români, „Sub Gălete”, unde pe vremuri – în evul mediu – se depozitau mărfurile și produsele destinate exportului. Bistrița era un renumit centru comercial, având legături atât cu occidentul cât și cu orientul. La arcade se găsește o casă cu un portal artistic sculptat și cu inscripția anului 1480. Ca monument istoric este păstrată casa fostului primar Andreas Beutchel, decapitat pe motiv că ar fi dezertat în tabăra oștirilor lui Petru Rareș și, tot ca monument istoric este conservată și casa în care a fost găzduit Petru Rareș. Îmi aduc aminte că am văzut la una din casele de sub Arcade o stemă cu capul de bour. Pietrii cu capul de bour s-au găsit mai multe la Cluj din anii 1634 și 1643, provenind probabil de la casele boierilor moldoveni refugiați în cetățile săsești. Și Bistrița a adăpostit în diferite rânduri boieri moldoveni refugiați.

Și până în zilele noastre casele meseriașilor sași erau însemnate, atârând unelte de care se serveau. Obicei medieval, pe care l-am văzut la Praga, Nürnberg și în alte orașe. Pe casa prietenilor mei din copilărie, a fraților Miess, era atârnată o enormă pălărie roșie, lucrată în tinichea în forma unei pălării înalte ce se poartă la frac. La lăcătuși era atârnată o enormă cheie artistic lucrată, la bărbier, o farfurie de tinichea, la curelar, un ham de cai, la cârciume, o cunună. Și la cimitirul săsesc se găsesc pietre de mormânt pe care sunt sculptate uneltele meseriașilor în relief¹³.

Importanța cetății era mare din punct de vedere economic și comercial. Bistrița avea meseriași renumiți, artiști în lucrări în aur și argint, zidari, constructori, minieri, iar negustorii lor cutreierau zări îndepărtate, până în Veneția, Danzig, Colonia, Elveția și Orient, de unde aduceau covoare scumpe pe care le așezau drept decor în biserică, unde sunt păstrate până în zilele noastre. Cetățenii erau bogați.

Situația românilor

Față de această putere politică, economică și strategică a sașilor privilegiați, lupta românilor pentru a-și recuceri pământul strămoșesc, nu era ușoară. Noi ne găseam în fața unor legiuiiri, care ne deposeau de toate drepturile și de toate libertățile. În anul 1437sașii se unesc cu ungurii și cu secuii împotriva noastră, Unio trium nationum. Românii sunt declarați străini, numai tolerați: „tolerantur pro tempore usque ad beneplacitum Principum et Regnicolareum”¹⁴. Nobilimea veche românească se înstrăinase de popor. Familii vechi românești, ca familiile Kendefy,

¹³ Pentru arhitectura clădirilor orașului vezi Corneliu Gaiu, Vasile Duda, *Topografia monumentelor din municipiul Bistrița. Centrul istoric*, Ed. Accent, Cluj-Napoca, 2008.

¹⁴ Toleranți de-a lungul timpului până la aporbaria Principilor și Regilor.

Zeik, Kemény, Kenderessi, Bethlen, Vass, Teleki, Măilăth, Nădasy, Jozsika, Huszár, Nălățzi, Barcsai, Macskásy, Pogány, Gál, Katona, Boér, Koszta, Orosz, Nopcsa și altele, trecând la religia romano-catolică sau reformată, amestecându-se prin căsătorii cu familii ungurești, și-au renegat originea.

Familiiile Bethlen și Kemény (Coman) își împart în anul 1317 prin siluire și vicleșug domeniul Bărgăului, cu munți și 20 de sate.

Ioan Huniade Corvinul și fiul său, regele Mathia, care au ilustrat istoria Ungariei, își uită și ei de poporul valah. Cronicarul Bonfiniu¹⁵ ne arată că Ioan Huniade, cât și regele Mathia se mândreau cu originea lor română: „Romana gente natum”¹⁶, dar n-au ținut să sprijine revendicările consângenilor. Dimpotrivă, Ioan Huniade a confirmat, după vizita la Bistrița, în anul 1453, privilegiile sașilor, iar regele Mathia – după bogate daruri în florini de aur – a cedat sașilor bistrițeni în anul 1475 Districtul Rodnei¹⁷. Nici Mihai Viteazul nu și-a putut împlini gândul de a emancipa pe români, sașii unindu-se cu magnații unguri împotriva voievodului român.

Principele Ardealului Barcsai aducându-și aminte de originea sa valahă, îi scutește pe popii valahi de dările nedrepte și lasă ca prietenul său, nobilul român Petru Balmocz (Balmoș) să fie îngropat după legea românească, cu episcop, preoți români, lumânări și cântări românești. De țărani iobagi uitase și el.

Tot astfel, și Francisc Rákoczy al II-lea (1676–1735) uită de ajutorul ce i-au dat sutele de mii de iobagi români înrolați în oștirile sale, în frunte cu singurul mare general român Botyán (Boteanu) și de legendarul haiduc Pinteza Viteazul. Promisiunile sale solemne de a elibera pe oștenii săi de iobăgie n-au fost respectate, cedând magnaților celor trei națiuni, precum și reprezentanților celor patru confesiuni, care invocau în Dieta Ardealului legile vechi aprobate. Pentru a-și putea păstra tronul Ardealului și a-i împăca pe aristocrați și-a jertfit ostașii – curuți din întreg nordul Ardealului cu Satu Mare, Sălaj, Someș și până la Bistrița. Primarul Bistriței, Klein de Straussenburg a luat și el parte la sfaturile ardelene, petrecând în suita lui Rákoczy (anul 1705)¹⁸.

¹⁵ Antonii Bonfinii, *Rerum Ungaricum Decades tres*, Basileae, 1543; *Rerum Ungaricarum Decades quator*, Basileae, 1568; *Rerum Ungaricarum Decades quator cum dimidia*, Hanoviae, 1606; *Rerum Ungaricarum Decades quinque*, Posonii, 1744; *Rerum Ungaricarum Decades IV cum dimidia*, Vienae Austriae, 1744; *Rerum Ungaricarum Decades quinque*, Budae, 1770; *Rerum Ungaricarum Decades Libris XLV*, Lipsiae, 1771.

¹⁶ Oamenii născuți romani; aici, cu sensul clasic de „sunt cetățean roman-civitas romana suum”.

¹⁷ Pentru rădăcinile conflictului pentru hotar între români și sași în zona Văii Rodnei, vezi și raportul căpitanului suprem al Districtului Năsăud, Alexandru Bohățel, în calitate de comisar imperial, care condensează în textul său peste două secole de conflicte, în *Petiții din granița năsăudeană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, volum îngrijit de Mircea Gelu Buta și Adrian Onofreiu, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2012, pp. 138–198.

¹⁸ Magyarai András, „Războiul curuților și pacea de la Satu-Mare”, în *Istoria Transilvaniei. Vol. II (De la 1541 până la 1711)*, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyarai András, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2007, pp. 393–401.

La fel au procedat rând pe rând împărații habsburgi. Maria Terezia ne-a jertfit pentru interesele dinastiei și a imperiului pe martirii noștri Tănase Todoran și pe soții săi în anul 1763, iar cu 20 de ani în urmă, fiul ei Iosif al II-lea, pe Horia, Cloșca și Crișan.

Și tot în interesul dinastiei și de dragul magnaților unguri și sași, a fost nesocotită de către împăratul Leopold al II –lea (1790–1792) plângerea românilor *Supplex Libellus Valachorum*¹⁹, prin care cereau recunoașterea noastră ca națiune și reșezarea în drepturile civile și regnicolare. Iar după jertfele noastre aduse dinastiei în anul 1848 au fost din nou nesocotite drepturile noastre, revendicări, de către împăratul Franz Josef, jertfînd pe conducătorii noștri în frunte cu eroul nostru național, Avram Iancu.

Dar seria nu se sfârșește, urmînd Memorand-ul din 1892, după care am fost dați tot pentru interesele dinastiei, pe mâna ungarilor, nerecunoscîndu-ni-se calitatea de națiune politică.

În cadrul acestor lupte politice rămîne să examinăm și să apreciem și luptele necurmte și eroice a românilor noștri bistrițeni și năsăudeni pentru emanciparea lor de sub jugul săsesc, pentru independența lor națională și recucerirea pămîntului strămoșesc.

Românii bistrițeni

Sașii susțin, că la așezarea lor, ținutul nostru era pustiu, ceea ce este un sfruntat neadevăr. La Orhei și la Jelna s-au găsit urmele unor așezări romane. Pe hotarul comunei Tureac am văzut urmele unei șosele romane, iar Dacii, care n-au voit să se supună stăpînirii romane, s-au retras spre izvoarele râurilor Someș și spre Bârgău, Ardan, Gledin, unde îi găsim pe urmașii acestora așa cum le înfățișează figura și portul Columna lui Traian, cu plete lungi, opinci, cioareci, suman, căciulă²⁰.

Numai vitregia vremurilor și privilegiile de care se bucurau sașii a făcut ca strămoșii noștri să fie deposezați de așezările lor. Chiar în secolul al XIII-lea românii au fost deposezați de așezările lor pentru a face loc coloniștilor sași. Însuși împăratul Iosif al II-lea recunoaște că „Es ist auch wahr, dass um anderen Ansiedlern Platz zu machen, ihnen ihre besten gründe sind abgenommen, die Dörfer übersetzt, und so mehrere Bedrückungen, wo sie doch die ältesten und zahlreichsten Einwohner des Landes sind, zugefügt wurden²¹”.

¹⁹ Depus ca anexă la manuscrisul meu, la Biblioteca Academiei R.S.R. Text original și traducere făcută de Elie Dăianu, Sibiu, 1901 – notația Victor Moldovan; în continuare, n. V. M.

²⁰ Rezultatele cercetărilor arheologice în arealul județului la George Marinescu, *Cercetări arheologice în județul Bistrița-Năsăud*, vol. I-II, Complexul Muzeal județean Bistrița-Năsăud, Bistrița, 2003.

²¹ De asemenea, este adevărat că pentru a face loc altor coloniști, lor le-au fost luate cele mai bune terenuri, satele au fost mutate și astfel au fost adăugate mai multe asupriri/servituți, cu toate că ei sunt cei mai vechi și mai numeroși locuitori ai țării.

Deci însuși împăratul arată, că noi suntem cei mai vechi și mai numeroși locuitori ai țării, că ni s-au *mutat satele*, ni s-au luat pământurile și că am fost subjugați.

Vitalitatea elementului românesc constituia pentru poporul săsesc un pericol, ce le amenința existența. De aceea, măsurile ce au fost luate de către primăria cetății Bistrița, de a opri orice pătrundere a românilor între zidurile cetății și chiar în împrejurime, precum și în satele învecinate.

Prin hotărârea Magistratului din 15 mai 1713 românii sunt izgoniți din cetate și din satele săsești în 15 zile, când dacă se vor mai găsi case pe loc, acelea vor fi arse și prefăcute în cenușă, fiindcă sașii scad la număr, cum dovedesc pildele din satele Vermeș, Sigmir, Pintic, Dumitrița.

Dar toate aceste măsuri sălbătice rămân zadarnice.

După Unirea bisericii noastre cu Roma în anul 1698, guvernul transilvan, la îndrumarea Curții din Viena, caută să-i ia pe români sub scut. Magistratul Bistriței se opune din răspuțeri și în anul 1752 familiile românești au fost din nou izgonite din Bistrița și din satele săsești, ocupându-li-se casele de către sași. Magistratul bistrițean le-a cerut românilor chiar și cimitirul. Dar românii nu se dau bătuți, revin din nou și în anul 1759 protopopul Năsăudului, care era și parohul bistrițenilor, se plânge împărătesei, că sașii nu vreau să le dea loc de biserică, având la Bistrița 150 de suflete uniți și că, sunt nevoiți să slujească când într-un loc, când în altul, plătind Magistratului pentru un colț al unui șopron, unde păstrează altarul, o chirie de 10 florini și când acest arhieru, Anton din Năsăud se roagă împărătesei să încuviințeze ca românii bistrițeni să ocupe biserica din Ulița Ungurească, care mai înainte a fost a călugărițelor ordului Dominican și acum era deteriorată, primarii și senatorii sași, consternați, ținură sfat după sfat și abia în februarie 1760 răspund guvernului, că dacă acestei preoțimi neînfrânate nu i s-a încuviințat biserica în Suburbiu, cu atât mai mare greșeală ar fi să i se predea în oraș, căci în detrimentul purității seculare a națiunii săsești, ar căpăta pofta să intre aici în proprietatea altor case. Au valahii destul cu oratorul lor închiriat și tolerat în mahala, dar de proprietate, fie chiar de o palmă, nu poate fi nici vorba.

În august 1762 românii bistrițeni pregătesc să ridice o clopotniță pe șopronul din suburbia Hrube. Trimișii primarului – ieșind din oraș prin Poarta Holzthor²², care se găsea pe locul unde este Palatul Administrativ – luându-și încă cinci însoțitori, merg la paraclis, pe care era deja înălțată o cruce și interzic credincioșilor ridicarea clopotniței, dar, nici senatorii trimiși de primar și însoțiți de un ofițer nu i-au putut opri pe români, intervenind prepozitul Maior, întors din Bârgău. Românii prin curaj.

În anul 1764 conscrierea grănicerilor făcută în Bistrița și satele săsești ne arată că în Bistrița se găseau 178 de români, din care 15 erau grăniceri, care trebuiau mutați

²² Vezi acuarela dăruită de mine Muzeului Bistrița – n. V. M.

în graniță. Conform acestei conscrieri se găseau în Districtul Săsesc 505 valahi grăniceri. În anul 1766, după doi ani, românii din Bistrița, conform recensământului semnat de episcopul Atanasie Rednic, au deja 970 de suflete și au 1 paroh, 2 capelani, 1 învățător, 1 cantor și 1 clopotar²³. Biserică încă nu au. Rugărilor preoților bistrițeni înaintate în anii 1771, 1773 rămân fără rezultat. Abia după zece ani, la 17 septembrie 1783 se decide Senatul cetății să dea valahilor loc de biserică în partea către Târgul de Vite, de-a lungul drumului ce duce la Dumitra – un loc de 16 stânjeni în lățime și 34 stânjeni în lungime – dar numai după alți 3 ani predă Magistratul acest loc preotului și credincioșilor din suburbie, în prezența protopopului Tohati din Măgheruș. Aici – pe acest loc – și-au clădit bistrițenii bisericuța din lemn.

Am cunoscut această bisericuță ca copil. Era mică, scundă. La sărbători credincioșii nu găseau loc în ea, dar evlavia era nemărginită. În semiobscuritatea ei, luminată de lumânări, serviciul divin era impresionant. În vremea aceea domnea cea mai desăvârșită armonie între oștezeni, măiereni și intelectuali. La Paști – îmi aduc aminte – femeile așterneau pe prosoape curate și frumoase colacii (cozonacii), șuncile, ouăle și alte bunătăți, pe două rânduri a drumului, în fața bisericii, ca să fie sfințite după slujbă de către iubitul lor protopop Silași, iar noi copiii, ciocneam ouăle roșii sau ținteam cu crețarul în oul ce-l ținea strâns în pumn alt copil. Treascurile bubuiau, iar credincioșii își urau sărbători fericite cu „Christos a Înviat” și „Adevărat a Înviat”.

Puțini erau românii născuți în Bistrița. Numele lor arată că erau veniți din împrejurime. Nume ca Zăgorean, Șomfelean, Pintican, Jeican, Borgovan, Rognean, Vărărean, Salvan, Hordoan, Sigmirean, Năsăudean, Rebreaan, Rebrîșorean, Aldorfan, Ardănescu, Someșan, Căilean, Mititean, Feldrihan, Șomotecan, etc., arată locul de unde au venit.

Românii din Cluj și Dej

Țin să amintesc că și în alte orașe săsești au avut românii aceeași soartă și numai după multe și îndelungate lupte înverșunate au putut să-și găsească așezarea în aceste orașe. Dejul și Clujul au fost orașe săsești. Acestea însă, încetul cu încetul s-au maghiarizat, contopindu-se sașii cu totul în populația maghiară. Numai începând cu secolul al XVIII-lea s-au putut stabili primii români în orașul Dej. În anul 1712 ca și la Bistrița, Magistratul din Dej interzice intrarea românilor în oraș și în anul 1726 aduce o hotărâre că, cine va adăposti un român în casa lui, să fie

²³ Dinamica populației orașului la Ioan Sigmirean, Adrian Onofreiu, *Istoria județului Bistrița-Năsăud în documente și texte*, Ed. Răsunetul, Bistrița, 2001, capitolul „A. Evoluția demografică a localităților județului Bistrița-Năsăud”, pp. 21–88.

pedepsit „sine misericordia”²⁴. În anul 1797 cererea românilor de a li se da un loc pentru a-și clădi o bisericuță este respinsă și abia în anul 1804 își pot clădi o bisericuță din lodbe de stejar cu turn de lemn, având obișnuitul târnaț a bisericilor vechi, iar alături o căsuță mică acoperită cu paie, locuința preotului.

În Cluj ungurii numai sub domnia lui Matia, născut în acest oraș, bucurându-se de bunăvoința acestuia, au prins rădăcini. Mai înainte procesele clujenilor se apelau la scaunul săsesc din Bistrița, apoi la Universitatea Săsească din Sibiu. Limba oficială și a breslelor era cea nemțească. Românii erau tolerați la marginea Suburbiului. În anul 1789 românii ortodocși au cerut să li se dea voie să susțină pe spesele lor un oratoriu sau o casă de rugăciuni, dar primăria a respins cererea. Românii au apelat la guvern, arătând că în Cluj își au domiciliul 129 de ortodocși. Abia după șase ani și-au putut clădi o bisericuță, în str. Bisericii Grecești, iar uniții, în anul 1800 biserica în str. Iorga.

Părinții mei

Am arătat originea țăranilor bistrițeni. Tot așa și intelectualii bistrițeni erau veniți din alte părți. Tatăl meu Constantin Moldovan s-a născut la 29 aprilie 1842 în satul Mica de lângă Dej, județul Solnoc-Dobâca. La Dej nefiind școli românești, a urmat patru clase primare la Năsăud. Își amintea de un dascăl bun, dar aspru, cu numele Panga²⁵.

A fost slujbaș sub stăpânire străină: notar, cancelist, arhivar, notar la Sedria Orfanală și în urmă, executor la judecătorie. Dar a fost un bun român²⁶. Ca copil mă uitam la minunatele ilustrațiuni din cartea profesorilor năsăudeni Alexi și Maxim Pop, *Resbelul Oriental* (ruso-româno-turc) din 1877–1878²⁷ și la chipurile lui Horia, Cloșca și Crișan din cartea lui Densușan²⁸, cărți păstrate de tatăl meu, împreună cu tabloul Memorandiștilor²⁹.

---

²⁴ Fără milă.

²⁵ Cunoscut pedagog al „graniței militare năsăudene”; vezi pentru detalii *Personalități din granița năsăudeană. Contribuții documentare*, ediție îngrijită și adnotată de Adrian Onofreiu și Viorel Rus, Argonaut, Cluj-Napoca, 2009, pp. 118–119. Pilduitor este „cuvântul” rostit la deschiderea cursurilor preparandiale pentru învățătorii de la Năsăud, la 31 decembrie 1849 de vicarul Macedon Pop, în Ioan Sigmirean, Adrian Onofreiu, *op. cit.*, pp. 153–154.

²⁶ În „Necrologul” acestuia se preciza că „în 29 ianuarie (1932 – n.n.) a încetat din viață, în etate de 81 de ani, Constantin Moldovan, tatăl d-lui. deputat Victor Moldovan. Deși funcționar sub stăpânire maghiară, a fost întotdeauna un bun român, ceea ce nu era lucru de toate zilele (s.n.); „Gazeta Bistriței”, anul III, nr. 2, 15 februarie 1923, p. 1.

²⁷ A. P. Alessi, Massimu Popu, *Resbelulu Orientale Illustratu*, Garaz, 1878, Ed. lui Paul Cieslar, librariu.

²⁸ Nicolae Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria 1784–1785*, București, 1884.

²⁹ Anexă: Curriculum vitae a tatălui meu, scris de el însuși în limba maghiară – n. V. M.

Când s-a cumpărat de bistrițeni biserica Minorităților, părinții mei și-au dat și ei obolul. Statuia Domnului nostru Isus Cristos de pe frontariul bisericii este dăruită de părinții mei, iar când s-a restaurat biserica și s-a pus pe vârful turnului crenguțele de brad, tatăl meu a dăruit muncitorilor o sticlă mare de cristal cu vinul său din pivniță, pe care aceștia după ce au golit-o, au aruncat-o jos din turn. Sticla nu s-a spart, spre uimirea tuturor și spre mulțumirea celor ce vedeau în această minune o bună prevestire. Sticla o păstrez până azi. Tatăl meu își avea butoiul de vin în pivniță, adus din viile bunicului meu, care într-o toamnă târzie a adus butoiul în carul cu boi, venind din Frâua pe lângă Copșa, până la Bistrița. Tatăl meu era un om harnic, corect, loial, sincer, curajos, cu o fire deschisă, nefățărîtă, dar și de natură veselă, cântând la veselie. Avea prieteni pe toți intelectualii și fruntașii satelor, unde se deplasa. Unul din bunii săi prieteni a fost învățătorul din Prund, Ilarion Bozga. Deseori prietenii băteau în geamul locuinței noastre, întrebând dacă e acasă Costan, ceea ce însemna că se prezentau la un pahar de vin, care nu se golea câteodată, trei zile și trei nopți, după obiceiul unguresc.

După lupta de la Baia din 1465, Ștefan cel Mare stăpânește cetatea Ciceului cu întreg domeniul de 60 de sate³⁰. La fel mai târziu, Petru Rareș. Octavian Goga a susținut că strămoșii mei ar putea să fie descendenții moldovenilor lui Ștefan cel Mare și a lui Petru Rareș, rămași în domeniul Ciceului și a Ungurașului, acest din urmă fiind așezat chiar la locul, unde se întâlnesc cele două Someșuri și unde se găsește satul natal al tatălui meu, Mica. Poate de aici și numele de „Moldovan”.

Mama mea, Maria Chisăliță, s-a născut în timpul Revoluției din 1848. Nu cunosc data nașterii, dar mi-a povestit că la venirea honvezilor, părinții ei s-au refugiat cu ea în brațe în viile de peste „Visa”, care curgea în dosul caselor. S-a născut în comuna Frâua (Frauendorf, Asszonyfalva)³¹, de lângă Copșa Mică, tot din părinți țărani, ca și tatăl meu. Dar părinții ei erau mai înstăriți – aveau trei case de piatră lângă șosea, unde se găseau numai case săsești, patruzeci de jugăre de pământ, vii, apoi boi, vaci, bivoli, oi, etc. La comasare inginerii sași le-au redus pământurile la jumătate³². Bunicul meu îi înfrunta pe sașii din Frâua, care erau intoleranți. De aceea într-o zi au tăbărit pe el în cancelaria primăriei și l-au bătut crunt, lăsându-l aproape mort. Românii își aveau cartierul sus la deal, unde aveau și cele două bisericiuțe, unită și neunită. În curtea acestor biserici sunt îngropați bunicii mei. Familia mamei mele era înrudită cu Sever Axente. În podul casei din Frâua am

³⁰ Sinteza la „zi” despre cetate, în *Ciceul între spadă și tron. Documente și studii istorice*, editori Valentin Mureșan, Corneliu Gaiu, Ed. Accent, Cluj-Napoca, 2012.

³¹ Azi numită Axente Sever – n. V.M. Vezi și Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania. Vol. I. A-N.*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, p. 49.

³² La manuscris am anexat contracte vechi, scrise în limba germană, prin care rudele mamei mele au cumpărat pământ de la sași – n. V. M.

găsit ca student cărți de-ale lui Sever Axente. Între ele și un manuscris din anul 1806, „Minunile Maicii Domnului”, despre care a scris Nicolae Drăgan o recenzie, numindu-l „manuscrisul Moldovan”³³. L-am vândut Academiei R.P.R.

În casele bunicilor mei își avea Sever Axente cântălaria în timpul Revoluției. De aceea, ulița din dosul casei, unde Axente făcea instrucție militară cu frâuanii, se numea ulița Cântălariei.

Mama era o bună creștină, o bună mamă și soție și o bună gospodină. În casa noastră n-am auzit vre-o vorbă grea rostită între părinții mei. Mama a murit la 64 de ani din cauza unei supărări pricinuită de fratele meu Cornel. Mama întrebuița multe cuvinte arhaice, ca de pildă „prepestenie”= vreme grea și mi-a dat bune învățături.

Pregătirea mea școlară

Scolile din Bistrița

În anii copilăriei mele nu aveam școli românești la Bistrița, în afară de o școală primară confesională, așezată într-o clădire lângă bisericuța de lemn. Aveam o dascăliță Colceriu și un dascăluț Bogdan, care era și folclorist. Eu am urmat grădinițele la sași și unguri, clasele primare la școala săsească din Bistrița, iar liceul, clasele I, II, V și VI la Liceul Evanghelic săsesc din Bistrița³⁴, iar clasele III, IV, VII și VIII la Liceul Fundațional Grănițeresc din Năsăud, unde am luat și bacalaureatul. În clasele primare și liceale am fost la început un elev mediocru, ba am repetat clasa a II-a, dar apoi am devenit un elev bun, așa că la bacalaureat am ieșit primul³⁵.

Prietenii mei din copilărie au fost sași, vecinii mei din strada Pungarilor, copii de meseriași – de clopări, curelari, măcelari, tâmplari, etc., ca frații Miess, Schneider,

³³ Nicolae Drăganu, „Un nou exemplar din Mântuirea păcătoșilor”, în Universitatea Regele Ferdinand I Cluj, „Anuarul Institutului de Istorie Națională” București, „Cartea Românească” S.A., 1929, IV, 1926–1927, pp. 423–427.

³⁴ Clasa a I-a, în anul școlar 1894–1895; A.N.B.-N., fond *Liceul Evanghelic Lutheran A.B. de băieți Bistrița*, registru catalog nr. 39/1894–1895, poziția nr. 37, f. 8 (al 26-lea din 59); clasa a II-a, în anul școlar 1895–1896, *Ibidem*, nr. 40/1895–1896, poziția nr. 37, f. 18 (al 54-lea din 58); clasa a V-a, anul școlar 1899–1900, *Ibidem*, nr. 44/1899–1900, poziția nr. 20, f. 39 (al 22-lea din 31); clasa a VI-a, anul școlar 1900–1901, *Ibidem*, nr. 45/1900–1901, poziția nr. 14, f. 42 (al 23-lea din 23). În adevăr, documentele școlare de la Gimnaziul Evanghelic din Bistrița confirmă aserțiunea autorului, faptul că a fost situat în toți anii de studiu aici, printre ultimii din clasă.

³⁵ A.N.B.-N., fond *Liceul „George Coșbuc” Năsăud*, Conspect al maturizanților din perioada 1890–1905, reg. inv. nr. 224, poziția nr. 22/1903, f. 140. Examenul scripturistic s-a ținut între 16–22 mai 1903, din următoarele obiecte: Limba și literatura română, Limba maghiară, Limba germană, Limba latină, Limba greacă, Matematică/Algebră și Geometrie; examenul verbal, între 24–27 iunie 1903, sub prezidiul domnului Alexiu Kuncz, director suprem din cercul de învățământ al Clujului. Victor Moldovan a obținut rezultatul final „bine matur” și și-a ales cariera juridică; apud. *Reportul al XL-lea despre gimnaziul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlar 1902–1903*, publicat de Ion Gheție, Bistrița, Tipografia Carol Csallner, 1903, pp. 109–113.

Zobel, Kohlrus, Bucovski, Sturm, Klein, etc. În afară de viitorul meu cumnat Emil Man, care a făcut clasele primare și parte din liceu la Cluj și Brașov, venind numai mai târziu la liceul din Bistrița și, în afară de Ion Petringel, viitorul protopop, fiu de țăran, eram singurul elev român născut în Bistrița. Ceilalți elevi români erau veniți din alte părți, ca Dragoș Traian, Mihali Tertulian, Leoca, Suciu, Albin, Dan Sever și fratele său Liviu, iar mai înainte, frații Alexandru și Ion Vaida-Voievod, M. Cristea, viitorul patriarh, Mureșan, fostul protopop ortodox, Petre Poruțiu, iar în urma mea, Valer Pop.

Abia în generația următoare au urmat elevii români născuți la Bistrița, ca frații Leon și Ionel Scridon, frații Valer și Emil Caliani, frații Guțiu, Linul, Petringel, etc.

Și evrei și unguri erau puțini. În clasele primare l-am avut ca conșcolar pe un evreu cu numele Groniș, de care-mi aduc aminte, primind o dată cu el o corecție de la dascălul nostru cu bățul, pe fundul gol. În liceu l-am avut ca conșcolar pe Max Eskelas, viitor avocat, pe Rosenberg, fiul crâșmarului de la Hrube, pe Mayer, Hausmann și, ca vecin și prieten de copilărie pe Halberg Paisach, care-mi oferea la Paștile lor „mașes”³⁶.

Unguri aveam pe Keresztes și pe Szöllösy Barnabás, cel mai bun prieten al meu la Facultatea de Drept din Debrețin. Dintre sași, care după cum am arătat, aveau majoritatea aproape exclusivă, i-am avut ca prieteni pe Thomas Frühm, viitorul director al liceului, pe Samuel Binder, Csallner, Huss, Auner. Huss a devenit profesor universitar la Debrețin, Auner, profesor de istorie, delegat la Arhivele din Viena.

Educația era pur germană, literatură, istorie, cultură germană, cântece germane. Profesorii noștri erau absolvenți a universităților din Germania, ca profesorii Fischer, Berger, Bartelmes, Alberti, Gassner. Noi, elevii români, din clasele liceului superior – așa numiții „studenți” – eram primiți în reuniunea studenților sași. Eu, ca „Fuchs”³⁷, aveam ca patron pe Dahinten, din clasa a VIII-a. Acesta era „Fuchs-Major”. Am fost botezat și eu în pădurea Scullerwald, cu bere. Cântam și noi cântecele germane studențești din colecția „Commersbuch”. Toate patriotice germane, ca de exemplu „An dem Rhein”. Îmi amintesc că aveam un cântec, care-și bătea joc de dezastrul romanilor din pădurea Teutoburg, unde a fost înfrânt Varrus și legiunile măcelărite de luptătorii germani ai lui Arminius³⁸. Și serbarea școlară de 1 mai, „Maialul”, era un prilej de manifestare săsească-germană. Fiecare clasă își avea stegulețele de culori diferite, primii din clase aveau rang de ofițeri, cu săbiuțe. Dis de dimineață, toboșarii anunțau deșteptarea, alaiul, școlile de băieți, apoi școlile de fete, purtând cununi, parcurgeau străzile principale în sunet de fanfare și tobe.

---

³⁶ Corect, maztot=Pască evreiască.

³⁷ Boboc; aici cu sensul de elev în primul an.

³⁸ În urma răscoalei antiromane a lumii germanice, condusă de principele cherusc Arminius, din anul 9 d. Chr.

Ne opream apoi în fața parohiei lutherane, unde se țineau cuvântări, după care toți elevii intonau imnul săsesc „Siebenbürgen Land des Seges, Land der Fülle und der Kraft...”. Orașul era pavoazat cu steaguri săsești. După școlile primare și medii, urmau studenții, clasele V–VIII, îmbrăcați în „Flaus”- vestonul de catifea neagră cu brandenburgi – pantalonii și pantofi negri, chipiu roșu și insignă studențească, ca membrii ai reuniunii studențești „Coetus Bistritiensis”, o panglică peste piept, tot în culorile săsești roș-albastru. După masă urma petrecerea în pădurea Scheferberg, mai târziu, Scullerwald, unde studenții se adunau la o masă în desișul pădurii cu butoiul de bere, pe lângă cântecele lor studențești și cu „Gaudeamus igitur, Juvēnes dum sumus”. Dar noi, studenții români, ne aveam și Coetus-ul nostru aparte, cu tricolorul nostru, unde cultivam literatura și cultura noastră națională. Patriotismul intransigent și intoleranța sașilor ne făcea să fim și noi buni români.

Liceul din Năsăud

Clasele III, IV, VII și VIII le-am făcut la Liceul din Năsăud. Tatăl meu, în conflict cu șeful judecător sas, a fost mutat la Năsăud, ca să fie înlocuit cu un sas. Conșcolarii mei erau acum numai români. Unii din ei umblau în straie țărănești, ca Todoran și bunul meu prieten Dumitru Tomuța, care după moartea tatălui său, s-a întors pentru mai mulți ani la sapă și plug, ceea ce nu l-a împiedicat să ajungă mai târziu unul din cei mai distinși ingineri silvici, membru al Consiliului Superior.

Mai aveam ca colegi (sic!) de școală pe Precup, fiul protopopului din Rebrîșoara, mort de timpuriu, pe Bălan, preot în Brașfalău³⁹, fratele mitropolitului, pe Galeș, viitor director de școală la Ilva Mare, pe Sînzian (Sânjoan), viitor profesor la Sighet, care avea un scris foarte frumos și îmi scria în curat traducerea făcută de mine unei povestiri din viața indienilor din limba germană, „Der Fährstensucher = Căutătorul de urme”, o enarare din viața indienilor la marginea Mexicului, de Rothenberg (277 pagini). Eram în clasa a treia de liceu, o am și azi, legată, netipărită.

Tot pe când eram în această clasă profesorul nostru de muzică Ștefănuț mă înscrisese la cursul de violină. Îmi procurasem vioară de la firma Sternberg din Budapesta. Ștefănuț era un foarte bun profesor de cânt și de instrumente muzicale și a format coruri și orchestre minunate, cu care ne-am „produs” la seratele școlare, care se țineau în marea sală de gimnastică a liceului.

La unul din aceste concerte am cântat în cadrul piesei un solo la violoncel, se citeau conferințe și se jucau piese teatrale, ca „Arvinte și Pepelea”, de Alecsandri. După acest program, la care asistau toți intelectualii, urma dans. Se dansa și *Romana*⁴⁰,

³⁹ Azi Blăjenii de Sus, în județul Bistrița-Năsăud.

⁴⁰ *Romana. Dans românesc de salon*, extras din Biografia lui Iacob Mureșan, publicată de Iuliu Moisiu în „Arhiva Someșană”, nr. 21/1937, pp. 226 și 231–234, Năsăud, 1937. Vezi și studiul acestui dans, însoțit de explicațiile profesorului Augustin Pașcu din Târgu-Lăpuș, în A.N.B.N., fond *Emil Precup*, d. 290.

dansul de salon românesc, compus de Iacob Mureșan, pe care însă noi îl învățam încă de pe clasa a III-a, acompaniindu-ne cu cântecul „Pe o stâncă neagră, într-un vechi castel”. Profesorii își petreceau la mesele întinse în sala de intrare, unde le cânta Pletos și țiganii. Când eram în liceul superior, aveam orchestra și corul nostru, extrașcolar. Orchestra o conducea Isidor Pop, iar corul îl conduceam eu. În cor aveam 11 colegi, pe Comes, Madgescu, Iustian, Curta, Băhăian, Sasu, Rusu, Migra, Pop, etc. Probele le țineam vara în are liber sau în cimitirul „Comoara”. Asistam și la înmormântări, așa de pildă, la a părintelui profesorului nostru Domide, în comuna Șanț. Cu orchestra dădeam serenade. Maiatul nu avea aceeași amploare ca la Bistrița. Se forma și aici un alai cu taraful lui Goghi⁴¹, care intona marșul lui Mihai Viteazul; dar restul se petrecea la grădina liceului, unde dansau și călușarii noștri. În fiecare duminică mergeam în corpore la biserică.

Aveam profesori distinși, ca Pletosu, la română și filozofie, Tanco, „domnu”, la matematică, Domide, la fizică, Gavril Scridon, „primuța”, la latină-greacă, Șotropa, la germană-maghiară, Pecurariu, la istorie, care ne țineau interesante expuneri asupra teoriilor lui Hunfalvi și Rösler. Director era Ion Gheție, autorul celui mai bun dicționar maghiar-român, iar ca inspector, asistând la examenul de maturitate, aveam pe Kuncz Elek⁴². Toamna, cu ocazia înscrierilor aveam târgul de cărți uzate, pe care le legam noi, elevii.

Prietenii mei năsăudeni erau Carl Schottl, cu care mă întâlneam zilnic, Lupoai, Nicolae Drăganu, cu care mă plimbam ore întregi discutând probleme, Valer Seni, de părinții căruia îmi aduc aminte și de casa scundă unde locuiau din jos de casa lui Ioachim Mureșan. Într-o astfel de casă locuia și Pletosu, lângă hotelul Rahova. Dintre cei mai bătrâni amintesc pe Ștefan Jarda, frații Bolfa, Onoriu Prădan, Artene Mureșan, frații Vasilică și Tudor Moisi. Liviu Rebreanu era la Academia Militară Ludoviceum din Budapesta. Îmi aduc aminte când a venit absolvent al acestei academii în uniformă de sublocotenent la „norme”, pe bancă în fața școlii primare, unde obișnuiam să ne întrunim.

Se zvonea mai târziu, că a fost nevoit să abandoneze cariera de ofițer din cauza unor imputații bănești. I-am cunoscut familia, cocioaba în care locuiau la marginea satului Prislop, așezată pe un povârniș, iar jos, în vale, am asistat la autopsia lui

⁴¹ „Un muzicant național bistrițean (Carol Goghi)”, în „Arhiva Someșană”, nr. 20/1936, pp. 38–382.

⁴² Pentru profesorii gimnaziului năsăudean, vezi Dr. Nicolae Drăganu, Virgil Șotropa, *Istoria școalelor năsăudene*, Năsăud, 1913 și dosarele lor de personal, păstrate și ordonate alfabetic la A.N.B.-N., fond Liceul „George Coșbuc” Năsăud. Atmosfera dintr-o perioadă apropiată de studiu în școlile năsăudene este redată cu mult interes și parfumul de epocă de către Grigore V. Borgovan, *Amintiri din copilărie (1859–1873)*, Brașov, 1907; Ion Pop Reteganul, *Amintirile unui școlar de altădată*, (ediția a II-a, revăzută și îngrijită de Cornel Cotuțiu), Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2006. Filonul „pedagogic” al școlilor năsăudene la Grigore Marțian, *Ideii pedagogice ale școlii năsăudene și alte însemnări*, Ed. Napoca-Star, Cluj-Napoca, 2007, pp. 9–110.

„Ion”, eroul marelui roman al lui Rebreanu. I-am cunoscut și pe ceilalți figuranți ai acestui roman, ca pe notarul Stössel din Jidovița, etc.

Îmi aduc aminte cu cât interes și admirație ne uitam la frații noștri ardeleni, predați dincolo, când ne vizitau în vacanța de vară: Borgovan Ionel în uniformă de elev de școală militară, și profesorii, care își vizitau rudele. La Năsăud viața românească se găsea în bună parte sub influența celei din Vechiul Regat. Și hoteluri noastre purtau nume – în timpul dominației ungurești – ca Rahova și Grivița. Aici aveam casina⁴³ noastră cu gazete românești, iar librarul Gavril Onișor ne aducea cele mai noi cărți literare românești. Și bistrițenii se găseau sub aceeași influență, întâlnindu-se la băile din Sângeorz cu frații lor și asistând la spectacolele trupei lui Zaharia Bârsan și a altora, ce se dădeau pe scena din fața hotelului „Hebe”⁴⁴.

După absolvirea clasei a IV-a de liceu aveam de gând să trec la școala de cadeți din Sibiu, pentru a deveni ofițer, ca și fratele meu după mamă, Crișan Virgil. Medicul Filipan însă constatând că aș avea un defect organic de inimă, am fost nevoit să renunț.

La examenul de maturitate – după absolvirea celor 8 clase – ne-am prezentat patruzeci. Eu am ieșit, după cum am arătat, primul. Între acești colegi ai mei se găsea și Vasile Lucaciu, fiul marelui nostru român, părintele Lucaciu, care a venit personal la Năsăud, ca să asiste la examenul fiului său, care era un elev slab. Am urmat cu el și primii ani de universitate la Cluj, dar i-am pierdut apoi urma, prăpădindu-se devreme. Din foștii mei colegi, majoritatea lor au devenit preoți, unii, puțini, notari, avocați, profesori⁴⁵.

Universitatea

După bacalaureat, urmând pilda lui Nicolae Bălan, care trecuse la teologie în Cernăuți, îndemnat și de Pletosu, aveam de gând să mă fac preot. Dar soarta a hotărât altfel. M-am înscris la Facultatea de Drept la Debrețin. Cum în școlile din Bistrița și Năsăud se învăța cam puțină carte ungurească, trebuia să aleg cel mai unguresc oraș, pentru a-mi însuși această limbă.

Primul an n-a fost rodnic în ceea ce privește însușirea acestei limbi. Erau veniți aici cu același scop și câțiva români și sași, cu care ne-am împrietenit în mod

⁴³ Adrian Onofreiu „Nestor Șimon-manuscrite inedite. Câteva pagini din trecutul Casinei Române din Năsăud”, în *Arhiva Someșană*, seria III, III, 2004, pp. 470–477.

⁴⁴ Vezi pentru atmosferă și Adrian Onofreiu, *Districtul Năsăud 1861–1876*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2010, capitolul „Realități culturale”, cu subcapitolele „Manifestări ale elitelor în cadru organizat” și „Cultura populară între tradiție și modernitate”, pp. 251–279; Virgil Șotropa, „Pagini de amintiri”, introducere de Ina Maria Șuteu, în „Arhiva Someșană”, seria III, nr. III, 2004, pp. 495–504; nr. V, 2006, pp. 263–287.

⁴⁵ Anexa: Certificatul de Maturitate în ungurește și tradus în latinește, la manuscris R.S.R. Fotografia tablou a absolvenților 1902/1903 (maturitate) depusă la Arhivele Năsăud – n. V. M.

normal. Era aici Ion Monda, ceva mai bătrân, dar rămas în urmă, alți doi români, Roman și Oláh și, tot aici era Voicu Nițescu, viitor ministru. Dintre sași era aici Horvath Reinshold, cu care m-am mutat mai târziu împreună, Wilhelm Csaki, fiul profesorului din Sibiu, mai târziu directorul marii fabrici de sticlă din Mediaș, Wilhelm Czell, unul din proprietarii fabricii de bere din Brașov, Victor Mesch, proprietarul fabricii de bere „Trei stejari” din Cislădie, un teolog sas, Seiler și Wilhelm Binder, viitor senator de Mediaș. În societatea acestor români și sași, firește, nu am progresat în limba maghiară, ci mai mult în cea săsească. Abia în anul al doilea, plecând sașii și împrietenindu-mă cu Szöllösy Barbnabás, fostul meu coleg de la Bistrița care mi-a devenit cel mai bun și nedespărțit prieten și, cu alți colegi unguri, cu Hetey Pista, Kis, fiul episcopului reformat, Harsány Géza și alții, am învățat limba.

Colegii mei unguri erau cam cheflii. M-au antrenat și pe mine – noapte de noapte petreceam – ducând o viață cam burlescă. Și la teatrul ne prezentam sus, la „cocoș”, cu cilindru, pe care-l purtam – după obiceiul de atunci – zilnic. Sărmanul meu prieten s-a ales pe urmă cu o boală de sânge incurabilă. Despărțindu-mă după acest an, nu l-am mai văzut. Dar ne-am făcut și datoria, absolvind și trecând cu succes cele două examene. Debreținul era un oraș pur unguresc. Era un colegiu reformat cu facultate de drept și de teologie. Acest colegiu avea și convict⁴⁶ pentru studenți. Aceștia manifestau la toate sărbătorile patriotice ungurești, mai ales la 15 martie, când se declara „Talpra magyar” a lui Petöfi și se cântau imnuri naționale. Debreținul fiind doar orașul în care Kossuth detronase dinastia de Habsburg.

La teatrul din Debrețin am văzut în timpul acesta o piesă a lui Victorien Sardou, în care se spunea într-un loc: „nimeni n-a văzut ziua de mâine”. Numai țigăncile pare că au acest dar; ca copil, mi-a prezis o țigancă că voi ajunge domn mare și la adânci bătrânețe.

Anul al treilea l-am urmat la Universitatea din Budapesta, iar al IV-lea, la Universitatea din Cluj, unde am făcut cele 3 examene „rigoroase” și *am luat doctoratul la 20 februarie 1909* (s.n.). La solemnitatea conferirii titlului de doctor a venit și tatăl meu, asistând în Aula Universității⁴⁷. În timpul studiilor universitare la Cluj, noi, studenții români, țineam în satele din împrejurimile Clujului conferințe. Am ținut și eu în comuna Feleac, precum și la Casina Română. Tot ca student, am făcut cu Voicu Nițescu și alți prieteni un pelerinaj la mormântul lui George Lazăr, la Avrîg.

Pe piatra acestui mormânt am citit epitaful ce Lazăr însuși dictase, când zăcea pe patul de ultimă durere.

---

⁴⁶ Internat.

⁴⁷ Diploma de doctorat depusă la Arhivele Statului din Bistrița – n. V. M.

Viețuitorule!
Stai puțin și citește.
Apoi te gândește
La trista omului soarte
Nepregătitoare moarte.
Ce ești astăzi, eu am fost,
Asta să o știi de rost.
Ce sunt eu, acum, vei fi
Când ceasul îți va sosi.

Vacanțele

Vacanțele le petreceam acasă la Năsăud, în cercul prietenilor mei. În fiecare an de 18 august, ziua împăratului, aranjam balul Studenților. Am arătat care erau tinerii. Dar să vedem și fetele din vremea aceea. Era Pia Moisil, care s-a măritat cu Nicolae Drăganu, Miți Scridon, care s-a măritat cu doctorul Tanco, Tincuța, fata catechetului nostru Iacob Pop, care s-a măritat cu Meruțiu, sora ei, care s-a măritat cu Bena, erau cele trei fete ale lui Pletosu, una, măritată cu maiorul Chodora, alta, cu directorul financiar Cornel Lazăr, fata lui Bodescu, fetele preotului Langa din Caila, una, măritată cu fostul meu coleg de școală Ilarion Boțiu, preot, alta, cu notarul Puica, iar ca fete mari erau Mischinger, măritată cu Ștefan Scridon, Tily Filipan, măritată cu avocatul Hodor Dumitru, Buby Filipan, măritată cu doctorul Gherman, fata lui Nistor de la Fundeni, etc., etc., și fetele învățătorului Grivasă, la care le făcea curte și Liviu Rebreanu. La aceste baluri studențești, dansurile de salon le conduceam eu.

În timpul acestor vacanțe făceam practică în biroul de avocat a lui Alexa David. Într-una din zile, am fost alarmați de flăcări din comuna Telciu, care având un conflict cu jandarmii pentru tricolor, au fost deținuți și crunt bătuți. Însoțit de prietenul meu Schottel am plecat imediat la Telciu, unde înfruntând baionetele jandarmilor, am luat apărarea flăcăilor, denunțându-i în urmă pe jandarmii abuzivi.

În 1905, când eram tot în biroul lui Alexa David, au avut loc alegerile pentru un loc de deputat la Năsăud pentru parlamentul din Budapesta. Candidați erau Ion Ciocan, guvernamental și Victor Onișor, din partea partidului nostru Național. L-am văzut pe Ciocan jos în restaurantul Grivița expunându-și la o masă rotundă, în fața câtorva intelectuali, programul electoral. Era zi de târg. Țăranii intrau și ieșeau din crâșmă. N-am ezitat în ziua alegerii să părăsesc pentru totdeauna biroul lui David, care era nepotul lui Ciocan, înșirându-mă în rândul propagandiștilor însuflețiți pentru Victor Onișor.

În vara anului 1906 am vizitat, împreună cu foștii mei profesori Grigore Pletosu și Alexandru Haliță, precum și cu învățătorul Hangea, toți aceștia cu soțiile

lor, expoziția jubiliară din București, unde eu am fost găzduit la familia Borgovan. Oprindu-ne la Sinaia, am admirat pe regina Maria, care călărea – făcând pe coatele dealului exhibiții – pe un cal alb. Prinții și prințesele erau păziți de un frumos soldat marină. Doamnele noastre făceau la adresa acestui marină și a reginei, anumite aluzii. Tot aici am admirat frumoasele uniforme românești cu vestonul alb. În București eram călăuziți de profesorul Vasile Meruțiu, trecut în Regat, care era pe atunci ginerele lui Vasile Lucaciu. L-am vizitat cu toții pe George Coșbuc, care locuia într-o casă tip vagon–bucureștean. Acesta s-a bucurat mult de compatrioții săi născuți și a venit și el cu noi prin oraș, oprindu-se la bodega „Mercur” din Calea Victoriei, unde am luat câte un „ciocan” de țuică. Am văzut expoziția, pavilioanele agriculturii, cu plugurile de odinioară din lemn, cortul în care a stat regele Carol I în timpul războiului din 1877–1878 și multe alte lucruri interesante. L-am văzut vizitând expoziția și pe prințul Ferdinand și, ne-a bătut la ochi, urechile mari ce le avea.

Am fost și la Mamaia, unde am luat baie în mare, pe care o vedeam pentru prima oară. Era o plajă minunată, imensă de nisip și ne lăsam bătuți de valurile nesfârșite. Cu această ocazie am văzut și întinsul Bărăgan dobrogean. Încântat de cele ce am văzut, însuflețit de viața românească, am scris la reîntoarcere un foileton în „Gazeta Bistriței”, despre care a luat notiță Nicolae Iorga în „Sămănătorul”, spre marea mea satisfacție. Am mai găsit între hârtiile mele rătăcită o foiță din acel foileton, în care scriam: „diferența dintre locuitori e mare. Cei din Dobrogea sunt de tot săraci, pe când cei din Oltenia sunt în stare materială mult mai bună. Chiar și portul național e cu mult mai frumos, mai ales motivele de pe catrințe sunt foarte variate.

Dobrogea reprezintă un șes imens lipsit de orice variație, în afară de Cernavodă. E frumoasă priveliștea ce o oferă acest șes mare, mai ales seara, când se văd în apropiere și depărtare nenumărate focuri, ce provin de la mulțimea de paie, ce le aprind după treieratul grâului, fiindcă cu greu le pot valoriza în aceste ținuturi. Sosiți la Turnu-Severin, ne despărțim pentru a ne întâlni încă o dată la Băile Herculane, care sunt cu totul românești”, etc. În acest foileton, pe care nu-l am, am descris tot ce am văzut și impresiile mele⁴⁸.

La București am cumpărat chipul lui Mihai Viteazul, pe care l-am dăruit Muzeului Bistrița.

Tot ca student universitar, am fost prezent la toate adunările Asociațiunii noastre pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, la Bistrița, Șimlău, Sibiu,

---

⁴⁸ Victor Moldovan, „Impresii”, în „Revista Bistriței”, anul II, nr. 34, sâmbătă, 8 septembrie (26 august) 1906, pp. 1–3. Articolul a stimulat lansarea unui apel la vizitarea expoziției de cât mai multă lume din zonă, sub titlul asumat de redacție, „La expoziția națională”, în *Ibidem*, nr. 35, sâmbătă, 15/2 septembrie 1906, p. 1.

care erau adevărate serbări și manifestări naționale. Îmi aduc aminte cum la Șimlău au luat parte toți deputații noștri naționali, cum la Bistrița, în „Gewerbeverein” și-a ținut Andrei Bârsean minunatul său discurs și tot așa, Tripon, la adunarea de la Sibiu, în frumoasa sală a palatului Asociațiunii. Și îmi aduc aminte și de înălțătorul discurs ce l-a ținut Nicolae Comșa la Conferința Națională din Sibiu, din „Gesellschaftshaus”, în anul 1910.

După ce am luat doctoratul am intrat în biroul avocatului Dr. Dionisie Roman, în Mediaș, ca stagiar-candidat de avocat. Mi-am ales acest oraș fiindcă era în apropiere de comuna Frâua. Începusem un proces cu primăria săsească de aici. Procesul trebuia să se judece la Judecătoria din Mediaș. Primăria săsească ocupase pe nedrept un teren al bunicilor mei, situat pe malurile Văii Visa. Era o vale, care cu ocazia ploilor torențiale creștea atât de grozav, încât mătura în calea ei tot ce găsea, case, vite, arbori. Cu ocazia unei astfel de revărsări catastrofale, acoperise și acest teren.

După reparația lui, bunicul meu l-a luat iar în posesiune. Sașii însă i-au contestat dreptul. Era pentru mine un proces de ambițiune, pe care l-am câștigat față de acești sași șoviniști și față de avocatul lor sas, și mai șovinist. Apoi am trecut la Sibiu în biroul avocatului evreu Mátyás, cel mai mare birou, care avea 4–5 stagieri, iar de aici în biroul avocatului Dr. Vasile Dan, unde am stat mai bine de un an. În timpul șederii mele în Sibiu am locuit împreună cu Dr. Aurel Baciuc, care era și el stagiar la avocatul Ioan Fruma. Am avut ocazia să cunosc așezările frumoase ale mărginenilor, făcând cu prietenii mei și excursiuni la Păltiniș și pe minunata Vale a Oltului, prin pasul Turnu-Roșu, până la Râmnicu-Vâlcea. Sibiul era metropolă românească. Azi ne vedeam în cafeneaua pe „Brette” cu Octavian Goga, Tiberiu Brediceanu și cu prietenii generației mele, Tony Bogdan, Dănilă Vasu, Barcian, Muțiu, Raicu și cu funcționarii Băncii „Albina”.

Într-o zi, întâlnind pe deputatul sas Schuller, am acceptat, la propunerea acestuia să vin la Bistrița, ca să conduc biroul avocatului Dr. Dahinten, care era și el deputat și cumnat cu Schuller.

După ce mi-am împlinit anii de practică ca stagiar, am plecat la Budapesta pentru a mă supune examenului de avocat. Aici locuiam cu Dr. Rubinek Pista, fratele ministrului de finanțe. Era și el stagiar și prietenul românilor care se găseau atunci în Budapesta, ca, cumnații (sic!) mei viitori: Emil și Victor Manu, Alexandru Rakoti, viitor prefect de Satu-Mare, George Bârlea, medic stomatolog în București, Adrian Oțoiu, devenit administrator la B.N.R. Cum însă legislația din Ardeal – în ce privește dreptul privat – era diferită de cea din Ungaria, m-am hotărât în sfârșit, să fac examenul la Târgu-Mureș.

1912

La data de 28 iunie 1912 am depus examenul de avocat în fața comisiei din Târgu-Mureș și în aceeași vară mi-am deschis biroul în Bistrița⁴⁹.

Cum am găsit eu Bistrița?

Când am venit ca stagiar la Bistrița și mi-am deschis, în vara anului 1912, biroul de avocat, orașul nu mai avea caracterul pur săsesc.

Am arătat trecutul Cetății Bistrița, situația românilor în cursul vremurilor, atmosfera și caracterul orașului în timpul copilăriei mele. Dar și acum orașul își mai păstrase în bună parte caracterul săsesc. Viața economică era săsească. Aproape toate magazinele erau săsești, restaurantele, cofetăriile, atelierele de meseriași. Intelectualii și funcționarii erau și ei, în bună parte sași: avocați ca Wagner, Kelp, Gondosch, Kisch, Theiss, Konnerth⁵⁰, medici, ingineri, directori și funcționari de bancă, funcționari administrativi, ca vice-spanul⁵¹ Lani, deputați ca Kuales, Schuller, Dahinten. Primăria era a sașilor, avea funcționari exclusiv sași, aveau tot felul de reuniuni de cânt, muzică, sport, de patinaj, cu un teren pe care aranjau festivități spectaculoase, după modelul vienez, cu focuri de artificii, lampioane, cetăți de gheață, muzică militară în fiecare duminică.

Pompierii sași aveau o organizație puternică, aproape militară, cu ramificații în toate comunele lor, cu comandantul la Bistrița – vecinul nostru, tipograful Csallner – cu pieptul plin de decorații, cu uniforme care purtau insigne patru litere F, ceea ce însemna „Frisch, Fröhlich, Fromm, Frei”= vioi, vesel, curios, liber. Făceau exerciții și manevre, care erau adevărate manifestări de solidaritate națională⁵². Conștiința lor de sași și mândria lor se manifesta la toate ocaziile.

Meseriașii, comercianții își aveau reuniunile lor profesionale, cu sediul lor în palatul de pe Promenadă, „Gewerbeverein”⁵³.

Dar în afară de oraș, conducerea administrativă nu mai era a sașilor. Puterea politică trecuse de partea națiunii dominante, a celei maghiare. Fișpanul (comitele) era ungur, toți funcționarii superiori județeni, pretorii, judecătorii, procurorii, notarii publici, administratorii financiari, percepatorii, funcționarii poștei și a căilor ferate,

⁴⁹ Diploma de avocat – n. V. M.

⁵⁰ Documentele păstrate de la acesta, între care numeroase dosare reprezentate în instanță, se pot consulta la A.N.B-N., colecția personală *Arthur Connerth, dr.*, avocat (1848–1945), nr. inv. 23, 147 dosare.

⁵¹ Vice-comite, echivalent cu statutul de subprefect în perioada interbelică.

⁵² Sub deviza „Lui Dumnezeu onoarea, aproapelui, apărarea”. Pentru amănunte, vezi *Festschrift aus Anlass der Fünfzigjahrfeier der Bistritzer freiwilligen Feuerwehr 1877–1927*, Verfasst von derzeitigen Kommandanten und Hauptmann Carl Csallner, Bistritz, 1927; Adrian Onofreiu, „Societatea bistrițeană a pompierilor voluntari”, în „Revista Bistriței”, Bistrița, X-XI, 1997, pp. 223–229.

⁵³ Amănunte despre această impozantă – și azi – construcție, la Otto Dahinten, *op. cit.*, pp. 330–334.

aproape toți unguri. Aveau și câțiva avocați, Kendeffy, Benedek, dar mai mulți din evrei, ca Blumenfeld, Biss, Halberg, Bálász, Eskeles, Pauker, Brecher, iar ca medic, pe Haynal, care era și medicul nostru. Chiar și administrația averilor grănițerești era în mâinile inginerilor silvici unguri Leitner, Lesény, Bitai, etc. Ungurii aveau un singur magazin alimentar – Dadai – iar românii, o cooperativă alimentară, care era aprovizionată cu toate bunătățile și vinurile alese gustate de cooperatori, până ce cooperativa a dat faliment. Evreii pătrunsese și ei. Aveau deja câteva magazine ca, Kallus și Klein, magazin en gros, Halberg, magazin pentru desfacerea petrolului, Godel, Nierenfeld, Rachmut, depozite pentru materiale de construcție, câteva dughene, ateliere de meseriași, crâșme. Dar, repet, orașul mai păstra înfățișarea și atmosfera săsească⁵⁴.

Emanciparea românilor

Dar cel mai viguros element era tot cel românesc. Precum am arătat, românii au cucerit rând pe rând periferiile orașului și au pătruns chiar în cetate.

Deja cu începere de la anul 1877, în urma împărțirii administrative a județelor⁵⁵, unindu-se Districtul Românesc al Năsăudului cu Districtul Săsesc al Bistriței, a început să zvâcnească în oraș o viață românească mai vie. Până aici toată viața românească era concentrată la Năsăud, unde se găsea o pleiadă de mari români, vicari, preoți, profesori, dascăli, înalți funcționari administrativi. Abia în timpul copilăriei mele au început să se stabilească – precum am arătat – o serie de intelectuali la Bistrița, veniți de pe Someș și din alte părți. Primii avocați erau Man și Lica. Pe Man l-am văzut când l-am însoțit pe tatăl meu, ca copil (sic!) de 7–8 ani, în biroul avocatului Man. Era un bărbat frumos cu barbă neagră. Erau veniți de

⁵⁴ Gustav Zikeli rememorează în autobiografia sa aceste vremuri. „În anii '80 (sec. XIX – n. n) Bistrița avea 8.000 locuitori, din care 58,6% germani, 21,1% români, 6,7% unguri, 4,8% evrei, testul țigani și alții. Limba oficială (de protocol și în instituții) era germana, la fel, primarul și ceilalți funcționari erau germani. Școlile germane erau școala elementară de băieți și cea pentru fete, gimnaziul umanist inferior și superior, școala medie pentru fete, școala agricolă și școala pentru meserii. Românii aveau o școală populară confesională. Există și o școală populară de stat cu limba de predare maghiară. Mai târziu s-a adăugat și o școală medie de stat. Deoarece existau foarte puțini elevi maghiari, s-a căutat, cu toate mijloacele permise sau nepermise, copii cu părinți nemaghiari, pentru a intra în școală. Politica de maghiarizare a început încă de pe atunci... Viața economică decurgea în limite de oraș mic. Industrie nu era, ieșirea și intrarea mărfurilor era limitată. Strictele legi ale breslelor au căzut, fiecare ucenic putea să devină meșter”; A.N.B.-N., fond *Gustav Zikeli*, d. 5, f. 18–19.

⁵⁵ Autorul face o confuzie, din perspectiva timpului scurs de la realitățile pe care le descrie și până în momentul redactării manuscrisului. În realitate, este vorba de reorganizarea administrativă a Ungariei din anul 1876, prin Legea nr. XXXIII, prin care a fost creat comitatul împreună Bistrița-Năsăud; apud. Ioan Bâca, Adrian Onofreiu, „Evoluția administrativ-teritorială a județului Bistrița-Năsăud”, în „Revista Bistriței”, XX, 2006, pp. 357–358. Prin Decretul nr. IV al Consiliului Dirigent denumirea de comitat a fost înlocuită cu cea de județ; *Ibidem*, p. 359.

pe Someș. Gavrilă Man din Zagra, Dănilă Lica din Sângeorz-Băi. Ei i-au apărat pe românii bârgăuani și pe cei de După Târg în procesul cu familiile renegate a baronului Kemény în procesul domeniului cuprinzând 74.000 jug. munți și păduri aparținând comunelor Mureșeni, Tiha, Bistrița-Bârgăului, Joseni, Budac⁵⁶, Monor, Gledin, Nușfalău⁵⁷, Ragla, Șieut, proces în care se cereau și daune în sumă de 3.110.000 florini. Procesul s-a purtat în anii 1883–1890⁵⁸. Tot ei au prezentat împăratului Franz Josef în audiența din 11 noiembrie 1866 petiția intitulată *Allerunterthänigstes Bittgesuch der ehemaligen Grenzbevölkerung des bestandenenen II Romanen 17 Grenz-Regiments, numehr im Bistritz-Nassoder Comitate, die Nassoder Schul und Stipendien Fonde, die Waldungen und überhaupt die Fortsverwaltung und den durch die Familie Br. Kemény wegwn Eigenthumsrecht an einigen Gebirgen angestregnten Process betreffend*, 38 Beilagen, Unterbereit in der Audienz vom 11 November 1866 durch die Gefertigten, 1886, 30 p; deci, un memoriu privind Fondul scolastic și de stipendii, pădurile și administrația acestora, precum și procesul cu familia Kemény. Mai posed un exemplar tipărit al acestui memoriu din anul 1886, Tipografia Botschar, 30 de pagini, semnat Daniel Lica, Gabriel Manu⁵⁹.

Un an mai târziu, în 1887, Gavrilă Man înființează banca „Bistrițiana”, care zeci de ani de-a rândul a fructificat economiile românilor și a dat țăranilor credite ieftine, pe termen lung, pentru înzestrarea gospodăriilor⁶⁰.

În urmă, a venit o întreagă generație de pe Someș: Dr. Demetriu Ciuta și Dr. George Linul, din Rebrîșoara, Dr. Leon Scridon din Feldru, Dr. Dionisie Login din Văraea⁶¹, Dr. Vasile Pahone din Bârgău, Dr. Victor Onișor și Victor Corbu din Zagra, medicul Alexandru Pop din Nușfalău, iar din județul vecin, Dr. Gavril Tripon⁶², care a intrat ca stagiar în biroul avocatului Gavrilă Man⁶³, stabilindu-se apoi ca avocat în Bistrița în anul 1890. După pilda fostului său șef, înființează și el o bancă „Coroana”⁶⁴. Angajații acestor două bănci au ridicat numărul intelectualilor

⁵⁶ Azi Budacul de Sus, județul Bistrița-Năsăud.

⁵⁷ Azi Mărișelu, județul Bistrița-Năsăud.

⁵⁸ Amănunte pe larg, în *Petiții din granița năsăudeană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții documentare*, ediție îngrijită de Mircea Gelu Buta și Adrian Onofreiu, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2012, doc. 37–54, pp. 252–315.

⁵⁹ Este depus la Muzeul Bistrița (Arhivele Statului) – n. V.M. Textul integral – în traducere – al petiției, sub titlul „A șasea suplică către Majestatea Sa a foștilor grănițeri din al II-lea regiment românesc de graniță” în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 256-261/1886; vezi și la Adrian Onofreiu, „Contribuții documentare privind istoria comitatului Bistrița-Năsăud 1876–1889” (II), anexa 1, în „Arhiva Someșană”, seria III, Năsăud, VI, 2007, pp. 237–253.

⁶⁰ Vasile Dobrescu, Adrian Onofreiu, *Din istoria băncii „Bistrițiana”, passim.*

⁶¹ Azi Nepos, județul Bistrița-Năsăud.

⁶² Emil Precup, *În amintirea Dr. Gavril Tripon*, Cluj, 1940.

⁶³ Vezi Vasile Dobrescu, Adrian Onofreiu, *Din istoria băncii „Bistrițiana”* ... p. 4, nota 10.

⁶⁴ Înființată în anul 1903; apud. Adrian Onofreiu, *Istoricul cooperației de credit din județul Bistrița-Năsăud*, Ed. George Coșbuc, Bistrița, 2004, p. 48.

bistrițeni. La „Bistrițiana” au venit Valer Poruțiu și Ștefan Poruțiu, primul, ca director – tatăl profesorului universitar Petre Poruțiu – iar Ștefan Poruțiu, ca casier (sic!) – tatăl colonelului Emil Poruțiu – George Curtean⁶⁵, Belteag, etc; la „Coroana”, Matei Șirlincan, poetul Emil Chifa, etc.

Primele case românești în „Cetate” au fost a lui Gavrilă Man, în strada Lemnelor și a părinților mei, pe Rossmarkt, Piața Unirii, nr. 3. Ambele cu etaje. Tatăl meu cumpărase o casă veche de la o săsoaică și în locul casei vechi a clădit, luând împrumut de 6.000 de florini, pe amortizare de la „Hermännstädter Allgemeine Spaarkasa” din Sibiu⁶⁶.

Dar și țărani noștri bistrițeni, cărămidari, zidari, economi, n-au rămas în urmă. Și-au cumpărat și ei pe rând case și măieriști de la sași. La poalele Dealului Târgului, „Burg”, erau pe vremea copilăriei mele numai proprietăți săsești (grădini cu pomi și vii). Am vizitat cu prietenii mei deseori aceste grădini, urcând la ruinele castelului Huniade, dărâmat de către sași în urma unei răscoale împotriva părcălabilor unguri a acestui castel. Zeci de ani de-a rândul au cărat pe vremuri sașii pietrele acestui castel pentru a-și fortifica zidurile orașului⁶⁷. Acum multe din aceste proprietăți aparțineau românilor.

Acești țărani harnici și meseriași români conduși de intelectualii lor au reușit să cumpere în anul 1895, monumentală biserică a minoriților, împreună cu fosta mănăstire a călugărilor, restaurându-le. Vechea bisericuță de lemn a fost dusă la Lechința. În biserica Minoriților slujea în timpul copilăriei mele un preot romano-catolic de origine român: Decei.

Știm că mai de mult, toate meseriile erau în mâna breslelor săsești. Românilor le era cu neputință să pătrundă la meserii. În anul 1900 – la stăruințele tipografului George Matei din Salva, fostul coleg de școală al poetului George Coșbuc – s-a înființat „Reuniunea Meseriașilor Români” din Bistrița, care a contribuit mult la emanciparea și cultivarea conștiinței naționale a meseriașilor noștri. Am fost și eu mai târziu ani de-a rândul președinte activ și apoi, președinte de onoare a acestei reuniuni⁶⁸. În anul 1904 și-a deschis George Matheiu prima tipografie românească la Bistrița.

---

⁶⁵ „Portretul” lui – de altfel și autorul istoricului instituției de credit, publicat de editori – la Vasile Dobrescu, Adrian Onofreiu, *Din istoria băncii „Bistrițiana”*... pp. CXXXI-CXXXVIII.

⁶⁶ Înființată în 1841 la Sibiu; Adrian Onofreiu, *Istoricul cooperației de credit*... p. 39.

⁶⁷ Albert Berger, „Die Hunyadiburg in Bistriz”, în *Nösner Gabe 1928. Eine Festschrift anlässlich der 66 Hauptversammlung des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*, Bistritz, 1928, pp. 2–23.

⁶⁸ „A fost înființată în anul 1900. Se găsește în al 38-lea an de activitate. Conform scopului arătat și în statutul reuniunii, ea a ținut trează în vremurile de sub stăpânirea străină conștiința națională a membrilor ei, prin șezătorile culturale aranjate, prin conferințele ținute pentru membrii reuniunii despre literatura și arta românească”; A.N.B.-N., fond *Prefectura județului Năsăud* – numere de bază, 50/1939, f. 2.

Cu mulți ani mai înainte aveam la Bistrița pe singurul fotograf român din Ardeal, pe Alexandru Roșu⁶⁹. Acesta a asistat la toate manifestațiile noastre naționale luând fotografii. De la el avem și tabloul memorandiștilor și a lui Avram Iancu, venit la Bistrița, ca să-l vadă pe prietenul și fostul său tovarăș de luptă, Samoil Poruțiu, bunicul soției mele.

În anul 1902 s-a ținut la Bistrița Adunarea Generală a „Societății pentru Fondul de Teatru”⁷⁰. Aurel Bănuțiu ne-a vizitat adesea la Bistrița. Mi-a promis că-și va scrie și el memoriile, foarte interesante, privitoare la teatrul românesc din Ardeal.

În anul 1905 Victor Onișor, împreună cu tipograful Matheiu înființează gazeta săptămânală „Revista Bistriței”⁷¹. În 1907, Despărțământul „ASTRA” cu Tripon ca președinte și Onișor ca secretar, pun la cale o manifestație națională cu Nicolae Bălan și Octavian Goga, ca conferențieri (sic!).

În anul 1913 se înființează Reuniunea Femeilor Române în Bistrița, cu Valeria Man, mama soției mele, ca prezidentă și Dr. Leon Scridon, ca secretar⁷².

Dar și pe teren politic românii bistrițeni au dovedit că sunt la înălțime. Noi am avut din Bistrița 2 memorandiști: pe Gavril Man și pe Gavril Tripon, iar de pe Someș, pe Gherasim Domide. Din 25 de membrii semnați pe Memorand, județul nostru a dat trei membrii. Memorandul a fost redactat și aprobat în 1892 cu unanimitate, hotărându-se prezentarea lui la împărat⁷³. Gavril Man, membru al Comitetului Executiv al Partidului Național Român a participat în fruntea delegației de 300, plecată la Viena pentru a preda împăratului acest Memorandum. La proces (7–25 mai 1894) însă lipsește, decedând la 29 august 1892.

Plecarea la procesul memorandiștilor la Cluj a lui Tripon și Domide a fost o mare manifestare națională. În fața bisericii s-a format un măreț cortegiu de intelectuali,

⁶⁹ „Artistul fotograf Alexandru Roșu”, în Teodor Tanco, *Virtus Romana Rediviva*, vol. II, Bistrița, 1974, pp. 262–264.

⁷⁰ Viorel Rus, „Un eveniment cultural în Bistrița anului 1902: Adunarea generală a Societății pentru crearea unui fond de teatru român (ecouri în presa română a vremii)”, în *Convergențe etno-culturale. In Honorem Mircea Prahase*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2012, pp. 133–157.

⁷¹ Corect, în 1903. Vezi pe larg în „Revista Bistriței”, la Teodor Tanco, *Dicționar literar 1639–1997 al județului Bistrița-Năsăud*, Ed. Virtus Romana Rediviva, Cluj-Napoca, 1998, pp. 312–313.

⁷² Având ca scop „ajutoarea săracilor și a copiilor săraci de la școalele românești din Bistrița. Urmărește adunarea într-un mănunchi a tuturor doamnelor române, dezvoltând și cultivând sentimentul românesc și creștinesc, păstrând vechile tradiții românești, prin serbări și conferințe, luând parte membrele reuniunii la toate serbările cu caracter național și românesc”; A.N.B.-N. fond *Prefectura*...numere de bază, d. 50/1939, f. 2.

⁷³ *Memorandumul românilor din Transilvania și Ungaria către Maiestatea Sa Imperială și Regală Apostolică Francisc Iosif I*, Sibiu, 1892, 23 p. Pentru analiza și interpretarea documentului, pe larg la Liviu Maior, *Memorandumul – filozofia politică a petiționarismului românesc*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1992.

meseriași, țărani, cu drapele a societăților culturale și religioase, însoțind pe cei doi luptători la gară cu flori și cântece⁷⁴.

În 1895 treisprezece preoți din ținutul nostru au fost dați în judecată pentru aderare la Replica lui Aurel Popovici. Între ei, Ioan Dologa, Eliseu Dan, Simion Monda, Pavel Beșa, Juga, etc⁷⁵.

Intellectualii români luau cu mult curaj și demnitate cuvântul în Congregație = Consiliul Județean⁷⁶ – care era un mic parlament – în apărarea intereselor naționale românești. Aveam și un comitet al organizației comitatense, cu Tripon ca președinte și Victor Man, cumnatul meu, ca secretar. Avocatul Ciuta era unul din cei mai buni cuvântători ai noștri în Congregație, alături de Dologa și Eliseu Dan⁷⁷. Dar, nu pot trece cu vederea că Ciuta, era unul din cei mai neomenoși avocați, storcându-și clienții până la os. Avea pe sate agenți, care îi furnizau procesele, așa de pildă pe Bârgău, un evreu crâșmar, Switkes. Într-o zi, o bătrână femeie a îngenucheat în plină stradă în fața casei lui Ciuta, afurisindu-l. Legea de execuții ungurească îngăduia să ceri vânzarea unei moșii și pentru un crețar. Tot așa fără suflet a fost avocatul Iuliu Vlaic, spaima împricinărilor. A fost împușcat într-o zi de târg de săptămână, ziua la amiază, „Sub Gălete”, venind de la judecătorie, de către un sas, căruia îi scosese averea la vânzare. Încolo, toți ceilalți avocați români au fost de o corectitudine ireproșabilă.

Când am venit ca stagiar la Bistrița, am găsit deci o viață mult schimbată față de cea din timpul copilăriei mele. Am găsit o viață culturală, economică și politică intensă.

⁷⁴ Anexa: Apărătorii procesului „Memorandum-ului”, fotografie, între ei și Victor Onișor – n. V. M.

⁷⁵ Anexă: scrisoarea originală semnată de Man Gavril, președinte și Tripon, secretar, către preotul Juga, ca să plece în ziua de 27 V 1892 cu Memorandum-ul la Viena – n. V. M.

⁷⁶ Semnul de egalitate între cele două organisme de conducere la nivelul instituției administrativ-teritoriale este pus în mod forțat de către autor. Ele au activat în perioade istorice diferite și de aceea, modul lor de constituire, organizare și atribuțiile avute au fost total diferite. Pentru funcționarea organelor administrative în prima parte a perioadei dualiste, vezi Anton Dörner, *Administrația Transilvaniei din perioada anilor 1867–1876*, în „Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț” din Cluj-Napoca”, XL, 2001, pp. 105–123, iar pentru perioada următoare, cu descrierea specificului activității Congregației comitatului Bistrița-Năsăud, la Adrian Onofreiu, „Contribuții documentare privind istoria comitatului Bistrița-Năsăud 1876–1899”, I, în „Arhiva Someșană”, seria a III-a, V, 2006, pp. 289–348; II, VI, 2007, pp. 215–258. O caracterizare generală a activității celor două organisme – Congregația Comitatensă și Consiliul Județean – la Ioan Bâca, Adrian Onofreiu, „Modele comparative de organizare administrativ-teritorială și instituțională a județului Bistrița-Năsăud”, în „Studii și cercetări etnoculturale”, Bistrița, 16, 2011, pp. 451–476.

⁷⁷ Desele lor luări de poziție în apărarea cauzei românilor, în protocoalele de ședințe a Congregației Comitatense din perioada 1877–1918. Menționăm că pentru anii 1879, 1882, 1883, 1885, 1886, 1892, 1893, 1894, 1901, 1902, acestea sunt redactate și în limba română, ceea ce poate fi argumentul activității acestui comitet; A.N.B-N, fond *Prefectura județului Năsăud*, registre inv. 3, 4, 5, 7, 8, 13, 16, 18, 33, 37.

Aveam și la Bistrița o Casină Română în clădirea bisericii, fosta mănăstire, renovată⁷⁸. Aici ne veneau toate gazetele și revistele românești. Tot aici aveam și sala pentru probele corului Reuniunii noastre de cântări, cor condus de maestrul Klee, viitorul dirijor al corului Operei din Cluj. Aici se țineau și micile petreceri, ca „seara de plăcinte”. Cu această reuniune am dat și „Șezătoarea” lui Brediceanu. Soliști, în afară de mine, erau Valer Pop, Ieronim Anisiu, Veturia Pop, Elena Chiffa. La această serată a asistat și episcopul Hossu. Cântăreții noștri erau frații Ghiță și Titu Trif, stagiarii lui Tripon, Varna și Ioan Lazăr, Emil Chiffa, Victor Man, preotul Petringel, d-nele. Veturia Pop, Elena Chiffa, d-rele. Gabriela Man, Bibi Tripon, Ștefi Poruțiu, Vicaș, Colceriu, Borda, Podoabă, Strâmbu.

Cu prietenii mei Pavel Tofan și Emil Chiffa ne-am comandat la ceasornicarul Pantle medalioane cu email tricolor, în care am pus câte o panglicuță tricoloră și fărâmituri din piatra libertății, aduce de mine din Blaj. Eram doar încă sub stăpânire străină⁷⁹.

Dar să nu uităm și de romi, țiganii noștri.

Lângă promenadă aveam cartierul lăutarilor. Pe vremea copilăriei mele era șeful Criștof, alături de care era contrabasistul George, care cânta cu vocea melodii din Vechiul Regat. Acum era Goghi, fostul coleg de școală primară la sașii din Bistrița, cu Miron Cristea, care fiind patriarh, l-a invitat pe Goghi să-i cânte la Toplița.

Lăutarii aceștia aveau obiceiul ca la sărbători să se prezinte la casele intelectualilor români; așa îmi amintesc de Criștof când venea la locuința tatălui meu, surprinzându-ne cu tarafa lui în timpul mesei.

Tinerii români care ne găseam la Bistrița trăiam în bună înțelegere, duceam o frumoasă viață românească, având alături de noi și pe tinerii ofițeri români ai garnizoanei.

Și tineretul țăran se manifesta frumos, dând serate cu teatru și coruri, la care participam și noi.

Noi, românii, îi întreceam acum ca număr pe sași. Sașii erau toți, în jurul a 4.000–5.000. Fostul director al liceului săsesc Heinrich Wittstok (1862–1869) a socotit, în baza arhivelor orașului Bistrița numărul sașilor și constată că în anul 1558 erau 4.184 de suflete. De atunci și până în anul 1911–1912, numărul lor a rămas staționar. Dar în satele săsești situația lor devenise și mai catastrofală. Din 140 de localități, cât aveau sașii în nord-estul Ardealului, au mai rămas abia 93 săsești. În St. Johannes (Sântioana), Großendorf (Nușfalău, Nagyfalú, Mărișelu), Naßendorf (Năsăud), Makendorf (Mocod), Salva și alte comune, care toate erau

⁷⁸ Reuniunea și-a mutat sediul în reședința bisericii greco-catolice începând cu anul 1904. Din anul 1914, Victor Moldovan a fost ales președinte; „Jubileul de 25 de ani a Reuniunii Meseriașilor Români din Bistrița”, în „Gazeta Bistriței”, Bistrița, VI, nr. 15, 1 august 1926, pp. 2–3.

⁷⁹ Anexa: Goga cu Aurel Vlaicu; Convocatorul, original – n. V. M.

odinioară săsești, n-a mai rămas urmă de sas⁸⁰. În comuna Corvinești a rămas numai o mare biserică clădită în piatră, fără nici un credincios sas.

Aceasta era situația la venirea mea în preajma primului război mondial.

Căsătoria

Încă înainte de depunerea examenului de avocat m-am logodit cu Gabriela Man, fiica marelui român Gavrilă Man.

Gabriela Man s-a născut la Bistrița, la 27 octombrie 1892. Preot la botez a fost tot protopopul Alexandru Silași⁸¹. Îmi aduc aminte de ea încă pe când, ca mică copilă, era dusă de mână de mama ei – o distinsă doamnă – la biserică și la Valea Bistriței, unde „Sturm” instalase băi în aer liber. Între noi era o diferență de 8 ani. Școlile le-a urmat tot la sași, iar după terminarea acestora, școala de fete a Asociațiunii A.S.T.R.A la Sibiu, care era pe atunci singura școală medie românească în Ardeal și Banat și, prietenele ei din copilărie erau fete de sași, cu care umbla în „Kränczen” = șezătoare. Copile românce erau verișoarele ei Ștefi și Angela Poruțiu, fiicele lui Ștefan Poruțiu.

După cununie și călătoria la Viena, reîntorcându-ne la Bistrița, am făcut împreună vizite la intelectuali români, după obiceiul de provincie de atunci.

Socrii mei

Am arătat rolul cultural, economic și politic ce l-a jucat socrul meu Gavrilă Man. Aici țin să arăt că numele de Man nu este cel original. Numele adevărat este Mani, care la Universitatea din Viena s-a transformat în Man. Tatăl său, Ștefan, preotul Zăgrii se numea Many. În autobiografia sa preotul Ștefan Many ne arată că este născut în 2 august 1805, că a început a sluji la 1 ianuarie 1823, ca armaș, un an și șase luni, fraiter, doi ani și o lună, căprar, doi ani. A fost apoi candidat un an și patru luni, apoi, preotit de Măria Sa, Domnul Episcop Samuel Vulcan în Oradea Mare, în Țara Ungurească, la 22 aprilie 1831 și că slujește ca preot în parohia Zagra cu fratele Alexie Szinvel. A murit la 21 septembrie 1870.

Directorul Friederic Kramer de la Liceul evanghelic din Bistrița ne arată în programa liceului din anul 1879/1880 numele martirilor executați după răscoala din 1763 pe locul „Mocirla”, la Salva. Aici citim numele lui Many Grigore din Zagra⁸².

⁸⁰ Aici autorul face o confuzie, explicabilă poate, prin faptul că se referă la perioada de existență a Regimentului II de graniță de la Năsăud (1763–1851), când localitățile militarizate au cunoscut un aflus de ofițeri și subofițeri de origine germană.

⁸¹ Anexă: actul de naștere al soției mele și al meu – n. V. M.

⁸² Friedrich Kramer, „Bieträge zur Geschichte der Militärisierung des Rodnaer Thales”, în „Programm des evangelischen Obergymnasiums A.B. und der damit verbundenen Lehranstalten zu Bistritz. Zum Schlusse des Schuljahres 1879/1880 veröffentlicht von Friedrich Kramer”, Bistritz, 1880, p. 28.

Incontestabil, un strămoș al lui Gavrilă Man. Rămâne ca istoriograful nostru să stabilească, în baza arhivelor parohiei Zagra, legătura între acest martir și Gavrilă Man. Un nepot al socrului meu, fiul învățătorului Macedon Maniu⁸³, generalul Aurel Maniu, a făcut un arbore genealogic al familiei, arătând că ar fi de origine nobilă, „de boiereni”, venită probabil din Maramureș, ca și familia Mureșenilor. Și părintele lui Iacob Mureșan, înainte de a fi fost sfințit preot, a fost soldat grănicer.

Mama soției mele este născută Valeria Poruțiu. S-a născut la Budapesta, unde tatăl ei, Samoil Poruțiu a fost consilier ministerial.

Samoil Poruțiu, ca copil (sic!) urma școlile ungurești din Cluj. Era băiat sărac. Părinții îi aduceau cu desaga mâncarea rece pentru o săptămână, iar el făcea serviciu de casă profesorului, pentru a se putea menține la școală.

Samoil Poruțiu a făcut parte din marea generație a tinerilor români din 1848, care a călăuzit poporul spre limanurile libertății. Era născut în comuna Ceanul Mare. Coleg de școală cu Avram Iancu, Papiu Ilarian, Popeea, Buteanu, la Universitatea Piaristilor din Cluj, a luptat pentru eliberarea țăranilor de sub jugul iobăgiei. În zilele de 25 și 26 martie 1848, în adunările tineretului maghiar și român din Târgu-Mureș a cerut, alături de Papiu Ilarian, desființarea iobăgiei, fără desdăunări din partea țăranimii. (Rolul lui de reprezentant al tineretului român e descris în vol. II, p. 101 și următ. Din *Istoria Românilor* de Al. Papiu-Ilarian⁸⁴). Delegat de adunarea din 3/5 mai să facă parte din delegația care avea să expună dietei din Transilvania revendicările poporului român, el se dovedește unul din cei mai democrați luptători ai generației sale. Rapoartele trimise Comitetului Român critică în modul cel mai aspru atitudinea claselor feudale, care ezită a proclama desființarea iobăgiei (Publicată în „Történeti Lapok”, 1873, I, pp. 60–61). La izbucnirea revoluției e numit mai întâi prefect în județul Turda (nov. 1848), iar ceva mai târziu, prefect al județului Alba de Jos, în care calitate s-a distins printr-o activitatea energetică și dreaptă. După revoluție a fost avocat iar apoi, recunoscut ca jurist distins, a ocupat funcții înalte de stat. El a fost ginerele protopopului Amos Tobias din Abrud, care-l găzduia deseori pe Avram Iancu. Poruțiu îl întâlnea aici pe fostul său coleg de studii și de luptă. Fotografia lui Iancu a dat-o mama soției mele, lui Silviu Dragomir, pentru a o utiliza la *Istoria Revoluției de la 1848*.

Tobias era proprietarul unor mine de aur. Posed portretul lui, a soției și fiicei sale, pictate pe pânză în ulei, de un italian.

⁸³ Cel care reia monografia comunei Zagra în 1904, redactată prima dată de Dumitru Kittul, în 1870; vezi cele două texte, care cuprind și multe portrete a „bărbaților însemnați” ai localității în *Periplu istorico-toponimic Valea Zăgrii*, volum îngrijit de Mircea Prahase, Ed. Supergraf, Cluj-Napoca, 2003, pp. 99–184.

⁸⁴ Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, I-II, Wien, 1852; [schița volumului III, publicată cu introducere și note de Ștefan Pascu, Sibiu, 1943].

Samoil Poruțiu a ajuns la adânci bătrânețe. Pe când eram logodit, îl vizitam împreună cu nepoata sa – logodnica mea – și regret mult că nu am știut să-l întreb și să-i înregistrez amintirile sale de importanță istorică. A murit în etate de 93 de ani. Extrasul de deces este redactat în limba maghiară. Eram doar sub stăpânire maghiară. Ofițerul stării civile a orașului era obligat să se conformeze acestei obligațiuni. Începuse deja războiul mondial⁸⁵.

Rolul lui Samoil Poruțiu este descris și în studiul lui Silviu Dragomir despre Avram Iancu, București, 1965, pp. 32, 35, 36, 38, 39, 208, 290, iar al lui Amos Tobias, la pp. 147, 158, 208.

Al lui Samoil Poruțiu este amintit și în lucrarea lui Victor Chereșteșiu, *Adunarea Națională de la Blaj*, pp. 178, 197, 229, 471 – și rolul lui Tobias – la p. 471.

---

⁸⁵ Anexă: extrasul de deces al lui Samoil Poruțiu – n. V. M.

2. Unirea din 1918

1914. Războiul mondial

Războiul mondial aduce o cotitură în istoria universală și constituie un capitol nou în istoria Bistriței.

Pretextul la acest formidabil război, care clocea de mult, îl dă asasinarea arhiducelui Franz-Ferdinand și a soției sale, în Sarajevo, la 6 iunie 1914. Eram la Sângeorz-Băi, în societatea cumnatului meu Victor Man și a lui Niculiță Candale, când am aflat vestea uluitoare a declarației de război. Sosiți la Bistrița, am găsit orașul în mare fierbere. Colonelul batalionului de honvezi ungur era urcat pe o masă în fața cafenelei din casele lui Konnerth și cuvânta cu gesturi mari, că pe sârbi îi lichidează, mâncându-i la primul dejun, iar pe ruși, la dejunul mare. Plecau apoi tren după tren cu flăcăii noștri români, împodobite de astă dată cu flori și drapele tricolore românești, mânați pentru a se jertfi pentru un ideal străin. Dar veștile venite de pe câmpul de război îl dezminț curând pe colonelul nostru honved, dezumflând îngâmfarea patriotardului. Cade cetate după cetate, urmează dezastru după dezastru, apoi ofensiva rușilor, care trec Carpații la nord, iar prin Bucovina ajung la Iacobenii, provocând o nemaipomenită panică la Bistrița. Locuitorii orașului îi credeau pe ruși apropiindu-se de marginea județului. Fispanul Főjérváry își pierde capul și provoacă o debandadă dând alarma pentru evacuarea orașului. Toți fugeau la gară, pentru a prinde primul tren, care să-i ducă cât mai departe. Mai ales femeile erau speriate. Eu am fost nevoit să însoțesc pe soacra și soția mea, iar cumnatul meu Victor Man trebuia să rămână cu moșul Samoil Poruțiu. La gară, imensă lume cu bagaje. Ne-au învagonat în vagoane de marfă și de vite și nu ne-am mai oprit până la Cluj, unde am găsit adăpost într-un mic hotel. Alarma s-a dovedit întemeiată. Rușii au fost opriți la Iacobenii și noi ne-am reîntors la Bistrița¹.

---

¹ „Chiar la începutul războiului, Bistrița a avut și ea întâmplarea sa de război, în orice caz, într-un fel mai mult tragicomic – notează Gustav Zikeli. Într-o după amiază de marți a anului 1914 s-a anunțat prin intermediul bătailor de toabă că inamicul era în apropiere și că, cine voia să fugă, putea folosi trenul. Trenurile erau gata de plecare. La o ofensivă, rușii au intrat în Bucovina de sud. A început un talmeș-balmeș nebunesc în piață. Țărâncile venite cu produsele lor spre vânzare și-au strâns legumele, au lăsat mai mult de jumătate pe loc și au fugit la căruțele lor sau pe jos spre Heidendorf (azi Viișoara, cartier al orașului Bistrița) sau spre satele înconjurătoare. Gara era plină de orașeni și țărani, care erau pregătiți de fugă. Mulți cetățeni și-au închiriat căruțe țărănești și plecau ca înnebuniți din Bistrița. După amiază, mersul la gară a devenit aproape o primejdie de

Și mai grozavă a fost înfrângerea armatei austro-ungare pe frontul din Serbia. Între primii căzuți pe acest front a fost Dahinten, fostul meu șef², iar Șirlincan, ofițer chipeș la Kaiserjäger³, s-a reîntors grav rănit și bolnav o viață întreagă. Aveam pretutindeni pierderi și urmau la concentrare contingente după contingente. A venit și rândul nostru. La asentările⁴ de pe vremuri am fost găsit „untäuglich”⁵=neapt, din cauza defectului de inimă și scutit de serviciul militar.

De astă dată însă, doctorul Alexandru Pop și Chitul m-au găsit bun pentru serviciul militar și pe mine și pe cumnatul meu. Se zvonea că aceștia scuteau pe unii pentru parale – pe noi însă, ca cunoscuți (sic!) trebuiau să ne asenteze, pentru a înlătura bănuielele. Victor Man, ceva mai tânăr, a plecat mai devreme și a fost înrolat la artileria de honvezi la Budapesta, celălalt cumnat al meu, medic, a fost concentrat ca medic militar.

Eu am fost înrolat în toamna anului 1915, împreună cu prietenii mei, Dr. Valer Roman, Dr. Romul Micșa, Dr. Augustin Pordea, Dr. Simion Nemeș și Dr. Iosif Macovei, toți avocați, la Regimentul de artilerie grea „Schwere Haubitzen-Regiment nr. 16” din Sibiu. Familia mea se găsea la Rutka, în nordul Ungariei, la unchiul soției mele, care era inspector la Căile Ferate Kassa-Oderberg. La vestea înrolării mele, soția mea a venit la Sibiu, unde am stat împreună. La insistențele familiei și a prietenului familiei, medicul-colonel Corbu, am fost „superarbitrat”, având astigmatism la ambii ochi și în plus, 13 dioptrii la ochiul drept – după ce am făcut școala militară la Cîsnădie.

Am fost clasat pentru serviciul auxiliar ca instructor, trecând apoi la Tribunalul Militar „Divisionsgericht” ca greșier, pe lângă șeful acestui tribunal, colonelul vienez Heidrich. Eu redactam sentințele de condamnare. Aici am stat mai multă vreme. Delegat însă ca să însoțesc pe locotenentul Teleagă, auditor-magistrat, la o cercetare la Bistrița, împotriva unui grup de tineri români de pe Someș, trecuți peste munți în Regat, am fost suspectat de părtinire și mutat la trupă, ca instructor. Am fost trimis apoi la Krems, lângă Viena, la un curs de aruncători de foc și măști contra gazelor.

viață. Oamenii se înghesuiau, se împingeau, fiecare dorea să urce primul în tren. Noaptea a trecut, inamicul nu a venit. A apărut o dezmeticire generală. Eu am rămas, desigur, cu toată familia la Bistrița. În dimineața celeilalte zile s-a dovedit că totul a fost o alarmă falsă, dată, în orice caz, din ordinul comitului de atunci, deci din partea oficială. Comitele a fost înlocuit în postul său”; Gustav Zikeli, *op. cit.*, p. 42. Consemnarea unei panici generalizate la Năsăud, din luna octombrie a aceluiași an, în *Idem*, colecția *David Alexa*, d. 118, f. 1–2.

² „Chiar la începutul războiului, încă înainte de a începe luptele, a căzut co-fondatorul și motorul principal al „Bistritzer Deutscher Zeitung”, dr. Ernst Dahinten, la granița sârbă, într-un avanpost, printr-un glonț bine țintit”; Gustav Zikeli, *op. cit.*, p. 42.

³ Vânători.

⁴ Recrutările.

⁵ Inapt pentru serviciul militar.

În anul 1916, la intrarea României în război, fiind amenințat Sibiul, s-a dispus evacuarea armatelor noastre. Bateria noastră – noi plecând călare – nu s-a oprit, trecând prin Cluj, Huedin, Ciucea, până la Beretyonifalu și Henczida, pe pusta Ungariei. Și aici făceam serviciul ca subofițer-instructor. Luam însă masa la popota ofițerilor. În aceeași baterie îl aveam ca sublocotenent pe Matei Pop, fratele mai mic al lui Ionel Pop, fiul vicarului din Năsăud și nepot a lui Maniu, care era și el concentrat în același timp la artileria de munte.

Aici la Henczida m-am îmbolnăvit grav de apendicită, neavând îngrijire medicală. Am plecat așa bolnav la Budapesta, unde se găsea familia mea, în locuința cumnatului medicului Emil Man, refugiată din Bistrița.

Transportat cu salvarea la sanatoriul lui Wiesz Manfred, am fost supus unei operațiuni, în urma căreia am fost reformat, declarat invalid și concediat din armată.

Apelul lui Tisza

Reîntors acasă la Bistrița, am găsit aici o cumplită sărăcie. Nu se mai găsea nici pâine, decât un amestec de mucegai. Monarhia nu mai avea mijloace pentru a putea continua războiul. În astfel de împrejurări își aduce *contele Ștefan Tisza* (s.a.), primul-ministru, aminte (27.V.1915) că se găsesc în Ungaria și cetățeni de limbă română și le adresează și acestora un apel disperat ca să subscrie la împrumutul de război.

Acest apel tipărit pe o coală mare cât un cearșaf glăsuiește astfel, într-o limbă românească stâlcită:

„Războiul cere nu numai sânge, dar și bunuri materiale. Sforțările economice sunt condițiunea principală a învingerii. Succesul deplin și victoria deplină nu vor putea încinge decât fruntea acelei națiuni, care și pe terenul economic va corespunde deplin. Este nevoie de sforțări potențate. Din acest motiv guvernul a prolongat termenul de subscriere. Este o faptă națională subscrierea cea mai potențată la împrumut, care va augmenta puterea materială și morală a națiunii în luptă de viață și de moarte”⁶.

Dar lumea e obosită, descurajată. Nu mai are încredere în acest împrumut. Zadarnic prelungește guvernul termenul de înscriere.

Toate sforțările, toate jertfele de sânge și de vieți omenești au fost zadarnice. A sunat ceasul descompunerii monarhiei putrede, ceasul răfuiei cu statul medieval al grofilor și magnaților unguri, care au ținut neamul nostru veacuri de-a rândul în robie.

În sfârșit, vine ceasul împlinirii visului nostru milenar.

---

⁶ Anexa: Apelul lui Tisza în original – la manuscris Bibl. R.S.R. – n. V. M.

1918. 1 Noiembrie – Revoluția!

Frontul oștirilor austro-ungare se prăbușește în Italia, intrând în debandadă. *Începe revoluția* (s.a). Soldații părăsesc frontul, sosind acasă cu întreg echipamentul, cu puști și mitraliere. Cei rămași acasă părăsesc și ei cazarmile și spitalele. În oraș provoacă un spirit de exaltare, de bucurie, că s-a sfârșit cu războiul. Lumea nu mai cunoaște deosebiri de clasă, dând loc unei frățietăți generale. La petrecerea din hotelul „Magyar Király” = Regele Ungariei, din strada Lemnelor, intelectuali, civili, ofițeri, soldați, meseriași, țărani, își petrec împreună la dans, chef. Căpitanul Niculiță Anton la joc și horă cu lăptăreasa noastră, frumoasa soție a lui Toma, viitoarea soacră a lui Victor Șioldea.

După ce luăm cunoștință de principiile lui Wilson, se convoacă o mare adunare la Gewerbeverein, unde iau cuvântul, accentuând dreptul nostru la autodeterminare. Se răscolise în mine temperamentul de luptător.

Încă înainte de aceste evenimente, la 18 octombrie 1918, citește Alexandru Vaida în parlamentul din Budapesta declarația redactată în ședința Comitetului Executiv a Partidului Național Român în Oradea, ce a dus la definitivă ruptură cu statul ungar. În urmă se constituie la Arad Marele Sfat, prezidat de Șt. C. Pop, care a procedat la înființarea de Consilii Naționale și Gărzi Naționale⁷.

La noi în județ se constituie Consiliile și Gărzile pe naționalități. Consiliul Românesc, cu Tripon ca președinte și cu mine, ca secretar. Consiliul Săsesc, cu Dr. Gustav Kelp și Gustav Kisch, profesorul de mai târziu de la Universitatea din Cluj, fost profesor al meu de limba germană medievală, Consiliul Maghiar, cu vice-spanul Hunyadi. Tot astfel se constituie și Gărzile Naționale. Garda noastră are ca comandant pe Ghiță Trif, locotenent în rezervă și ca membrii, pe toți ofițerii, în frunte cu căpitanul Niculiță Anton, locotenentul Bălan, viitorul general căzut în 1940 pe frontul din Ardeal⁸, precum și pe ajutorii de ofițeri, plutonieri-majori decorați cu medalii de aur, ca Domide, Urs, Măgherușan, Bătinaș, Trif, etc. Depozitul de arme era la noi. Primul steguleț tricolor fâlfâia pe casa noastră, ca pe urmă să vină doamnele române și să confecționeze, din cearceafuri vopsite, steagurile pentru gardă și autorități.

Sfîntirea steagului nostru, a Gărzii, am făcut-o în cadrul unei înălțătoare solemnități, la care au participat toți intelectualii și țăranii. Steagul a fost dus din biroul meu de către țăranul Vasile Bucur, înșirându-se în urmă toți țăranii până la

⁷ O caracterizare generală a perioadei și în studiul cu titlu simbolic al lui Aeneas Grapini, „Evenimentele premergătoare revoluției din 1918 și Unirea”, la A.N.B.-N., fond *Anton Coșbuc*, d. 369.

⁸ Corect, rănit grav în luptele de lângă Sfântu-Gheorghe și decedat în spital la Sinaia, la 13 septembrie 1944.

biserică unde, după o slujbă religioasă și cuvântările protopopului Vaida și a mea, s-a luat *jurământul* (s.a.) Gărzii⁹.

Garda noastră domina întreg ținutul de la frontiera Bucovinei și până la Cluj. Exponentul nostru la Prund era Matei Șirlincan, Emil Chiffa redacta *Gazeta*¹⁰. Circulam cu locomotiva noastră, rechiziționată de la Căile Ferate Someșene, restabilind ordinea și organizând gărzile satești. Cu ocazia rechiziționării unui automobil în Șieul Mare, era să fiu împușcat de către deținătorii acestui automobil părăsit de armată, iar cu ocazia răsturnării în șanț a unui autocamion, era să fim striviți toți cei ce căzusem din acest camion. Ne mai sosind până târziu noaptea la Bistrița, toți ai noștri erau îngrijorați de soarta noastră.

Curând Garda Maghiară și Săsească au fost de noi dezarmate și desființate, rămânând singur a noastră stăpână în ținut.

Cele trei Consilii (Senate) Naționale: Român, Săsesc și Maghiar țineau la început sedințe comune în localul Comitatului. În urma adunării populare din 3 noiembrie 1918, aceste trei consilii formau așa zisul Sfat Poporal al Comitatului. Acest Sfat aduce la cunoștința locuitorilor o proclamație semnată de Hock János, în numele Sfatului Național Maghiar, de Wilhelm Melzer, în numele parlamentarilor sași și de d-l. Teodor Mihali (Mihály), în numele Comitetului Național Român.

În această „Proclamație” adresată „oamenilor”, redactată în cele trei limbi se arată, într-o limbă românească stricată, că: „în mijlocul viforului sângeros al războiului, năzuința noastră de căpetenie este ca să scutim poporul de suferințele viitoare, să-l apărăm de perire și orice se va întâmpla acum ori în viitor, să încunjurăm¹¹ orice vărsare de sânge și orice predare. În înțelesul acesta ne îndreptăm către fiii poporului român, maghiar și sas ca, în bună înțelegere, cu încredere împrumutată, să susțină ordinea. Spre scopul acesta, la orice întâmplare, să-i apere împrumutat averea și siguranța personală”

Același Sfat face poporul „băgător de seamă”, că toate legile privitor la ordine sunt în vigoare, că pentru susținerea acestuia se înființează gărzile civile, că fiecare

⁹ Este pilduitor pentru starea de spirit și mentalul lumii rurale din Transilvania acelor vremuri cazul întâmpinat de „tribunul” Consiliului Național Român din Bistrița, Pavel Tofan. Trimis la Leșu pentru a lua jurământul „pentru regele Ferdinand și steagul tricolor”, acesta întâmpină opoziția mulțimii, în frunte cu preotul septuagenar Coșbuc. „Noi nu putem pune nici un jurământ pe steagul tricolor românesc – replică preotul – nici pe regele Ferdinand al României, deoarece noi am jurat că vom păstra credința veșnică în împăratul Francisc Iosif I”. Soluția lui Tofan la această dilemă a fost una extremă. A luat portretul împăratului, l-a aruncat la podea, spărgându-l și rupându-l în „mii de bucățele”. În acest mod, sătenii simțindu-se dezlegați de jurământ „cu mâna dreaptă ridicată, cu glas tare, a depus jurământul sfânt după mine”; apud. Andreea Salvan, „Pavel Tofan – Memorii din 1918”, în *Bistrița. 90 de ani de la Marea Unire*, Ed. Barna's, Bistrița, 2008, pp. 100–105; în continuare, Pavel Tofan, *Memorii...*

¹⁰ „Glasul Vremei”, Organ național ocaasional, Bistrița, în 7 Noiembrie 1918 (apărut într-un singur număr).

¹¹ Evităm.

cetățean lipsit de lucru primește pentru ziua în care face serviciu 30 de coroane, birtășii sunt opriți să vândă băuturi alcoolice, cei lipsiți de lucru să se prezinte la Casa Districtuală a morboșilor, muncitoare, în mod gratuit sau pe lângă plată, să se prezinte la comanda spitalelor pentru a îngriji soldații morboși – care au bucate requierate să le păzească pentru a înconjura *foametea* – să nu se adune mulțime pe străzi – să predea armele și să nu răspândească știri false”.

Garda Națională Română, care era acum singura stăpână pe situație, restabilise ordinea în întreg județul. Un singur incident regretabil s-a petrecut în oraș, unde cetățeanul Lichi, de altfel, dintr-o familie onorabilă de țărani bistrițeni, pornise la jaf, terorizând locuitorii. A fost împușcat de către patrula comandată de locotenentul Bălan. Încolo, pe sate, nici un incident, nici o maltratare, bătaie sau brutalitate, în nici o parte a întregului nostru ținut. Cătreierând satele am găsit numai în comuna Budacul Românesc¹², ținut pe ușa unei crâșme, o țidulă cu următorul cuprins scris de creion:

„*Cinstită* (s.a) jupâneasă, te mai îngăduim 48 de ceasuri a te socoti încătrău să te duci – noi îți dăm 48 de ceasuri – să-ți strângi ce mai aveți. Nu cumva să luați vorbele de glumă – să treacă termenul ce ți l-am dat, căci apoi nu știm, scăpa-i cu viață – i-ați catrafusele și te cam mai du de pe aici – nouă nu ne mai trebuie jidov prin sat. Te mulțumește lui Dumnezeu că ai scăpat cu viață”. Iscălitura indescifrabilă¹³.

În același timp au trecut prin Bistrița emisarii Unirii venind din Vechiul Regat, prin Bucovina. Așa a trecut pe la Bistrița Nicolae Bălan, profesorul de teologie și un grup în frunte cu Geni Goga, C. Bucșan, încă în uniformă rusească¹⁴.

Și Clujul – capitala Ardealului – dă manifeste: Amos Frâncu, care își dă denumirea de „Comisar militar al poporului”, încredințatul Sfatului Național Român, dă un manifest în numele Senatului Național Român din Ardeal, tot la 3 noiembrie 1918, prin care arată că „Sfatul și Legiunea din Cluj muncesc zi și noapte, ca pacea și drepturile națiunii române să se înfăptuiască”. Face apel, „în numele lui Dumnezeu, paznicul libertății naționale, ca să păzim pacea și frăția cu toate neamurile din Ardeal, ca astfel izbânda libertății, nici iadul să n-o poată opri”.

¹² Azi Budacul de Sus, județul Bistrița-Năsăud.

¹³ Anexă: țidula în original – n. V. M.

¹⁴ Vezi pe larg aceste aspecte în documentele adunate de Solomon Haliță, îndeosebi cel intitulat „Ministrul președinte I. C. Brătianu însărcinează pe inspectorul Haliță în 30 octombrie 1918 să se pună în legătură cu Comitetul Național al Românilor din Transilvania și Ungaria, pentru a stabili modalitățile în care guvernul român va trebui să vină în ajutorul fraților ardeleni”, în A.N.B-N., fond *Solomon Haliță*, d. 88, documente valorificate de Lazăr Ureche, „Solomon Haliță – militant pentru înfăptuirea Marii Uniri”, în „Revista Bistriței”, Bistrița, VIII, 1994, pp. 185–191. În memoriile lui Pavel Tofan sunt relatate aceste legături în amănunt.

Iar „Comisiunea ardeleană a Senatului Național”, *firește unguresc* (s.a.). trezindu-se încă tot stăpân, în frunte cu marele șovinist, profesorul universitar Dr. Apáhy István, ca președinte și Dr. Ianovits Jenő și Vince Sándor, ca vice-președinți, ultimul și comisar militar, se adresează către „Proprietari și economi” într-o oribilă limbă românească arătând că, „azi Ardealul este avizat aprapa pe sine însene, din recolta din estan bucățile, numai pa linge împertire crutetoara și numai așa vor fi de ajiuns pentru alungarea *faméte* (s.a.), dacă vom fi cu modru (stare) a imparti cuminte recolta...sa opredeiu cu credinte la comisarii rinduiti pe treaba aceasta. Ne atárnarea – independenta – eluptate a partie noastre este în joc. Nu aruncați în nesip neatîrnarea acesta cu inima egoiste”¹⁵.

Dar zvârcolirile acestor șoviniști devin zadarnice. Guvernul maghiar nu mai e stăpân. Consiliul Național Român adresează un mișcător protest către popoarele lumii împotriva tiraniei politicii ungurești, arătând că scopul acestei tiranii a fost desființarea noastră națională, că lipsită cu desăvârșire de orice clasă istorică stăpânitoare, națiunea română, prin ființa sa însăși este întruparea celei mai desăvârșite democrații și că este hotărâtă a peri mai bine, decât a suferi mai departe sclavia și neatárnarea.

În același timp apar manifestele „Senatului Plugarilor și Muncitorilor”, făcând apel la „Frații Români”.

Unul din aceste manifeste arată că „poporul muncitor s-a eliberat, a izgonit pe regele maghiar și a creat republica populară, guvernul poporal ce e constituit din socialiști și radicali *vrea să dea pământ poporului român* (s.a.).

Nu avem lipsă de rege, nu vrem ofițeri de paradă, nice advocați înjunghetori, nice boieri, noi vrem pământ și libertate. Trăiască republica populară socialistă, care ajută poporul român la pământ. Cu salutare frățească, Senatul Plugarilor și Muncitorilor”.

Un alt manifest arată că „războiul s-a gâtat împreună cu robia. Revoluția a gonit regele, care n-a voit să facă pacea. Acuma nu e regat, ci republică, unde toate vor fi, așa cum dorim noi.

Numai să ne băgăm de seamă! Să nu lăsăm să ne înșele cineva! Unii voiesc să ne alăturăm la România, unde deocamdată, rege și boierii bogați poruncesc. Pentru aceea ne-am slobozit în țara Ungurească, să mergem la România în slujbă nouă? Așa de nebuni nu vom fi.

Guvernul nou republican va da pământ la toți pământenii. Guvernul de la România nu dă nimica.

Deoarece nu am pierdut mintea, să mergem p-acolo. Noi Românii din Ardeal și din Banat ne vom alcătui țara separată, unde noi vom fi domnii. Pe noi nu ne atacă

---

¹⁵ Anexe: Manifestul lui Frâncu și Adresa Comisiunii ardelene maghiare, în original – n. V. M. Multe manifeste din această perioadă „fierbinte” la A.N. B-N., colecția *Iulian Marțian*, d. 6/1–14.

nime, nici noi nu voim să facem rău la nime. Să băgăm de seamă, să fie rânduială și liniște în satele noastre.

Noi pretindem de la guvernul țara acela, care cuvine oare-și căruia, dar nu suntem hoți, ci Români bieți, harnici și cinstiți, cari voiesc să lucră în pace bună și conțelegere”. (Decupaj din ziar)¹⁶.

Declarațiunea revoluționară de la 12 oct. 1918

Parlamentul și guvernul din Budapesta nu mai pot dispune de soarta națiunii române

Comitetul Executiv al Partidului Național Român din Ardeal și Banat s-a întrunit în casele fruntașului dr. Aurel Lazăr din Oradea Mare (o placă comemorativă a fost așezată în zidul casei îndată după moartea distinsului conducător, pentru a fi astfel imortalizat momentul istoric care a declanșat puhoiul evenimentelor ce au dus la definitiva ruptură de comunitate de stat cu ungurii) în ziua de 12 octombrie. Erau de față Vasile Goldiș, dr. Teodor Mihali, Ștefan C. Pop, dr. Al. Vaida Voevod, dr. Ioan Suci, dr. Ciordaș (asasinat la 4 aprilie 1919 în Beiuș), Nicolae Ivan (episcopul Clujului, mort anul acesta) și dr. Aurel Lazăr, membrii ai Comitetului Executiv, asistați de dr. Sever Dan, dr. Gh. Popovici și dr. Gh. Crișan.

Comitetul și-a însușit textul următoarei declarații redactată de Vasile Goldiș, potrivit discuțiilor aranjate:

„Comitetul Executiv al Partidului Național Român din Ardeal și Ungaria, ca organ politic al națiunii române din Ardeal și Ungaria, constată că urmările războiului îndreptătesc pretențiunile de veacuri ale națiunii române la deplina libertate națională. Pe temeiul dreptului firesc, că fiecare națiune poate dispune, hotărî singură și liber de soarta ei – un drept care este acum recunoscut și de către guvernul (maghiar) ungar prin propunerea de armistițiu a monarhiei – națiunea română din Ungaria și Ardeal dorește să facă acum uz de acest drept și reclamă în consecință și pentru ea dreptul, ca liberă de orice înrăurire străină, să hotărască singură așezarea ei printre națiunile libere, precum și stabilirea legăturilor de coordonare a ei cu celelalte națiuni libere. Organul național al națiunii române din Ungaria și Ardeal nu recunoaște îndreptățirea acestui parlament și acestui guvern să se considere ca reprezentanțe ale națiunii române, ca să poată reprezenta la congresul general de pace interesele națiunii române din Ungaria și Ardeal, căci apărarea intereselor ei, națiunea română o poate încredința numai unor factori designați de propria lor adunare națională.

---

¹⁶ Anexe: Cele două manifeste le-am donat Muzeului de Istorie al R.S.R. – n. V. M.

Afară de organele delegate de Adunarea Națională sau alese din mijlocul său, așadar, afară de Comitetul Executiv al Partidului Național Român, nimenea nu poate fi îndreptățit să trateze și să hotărască în treburile care se referă la situația politică a națiunii române. Toate deciziunile și acordurile, care s-ar lua și s-ar face fără aprobarea acestor organe, le declarăm ca nule și fără valoare, care nu leagă întru nimic națiunea română. Națiunea română care trăiește în monarhia Austro-Ungară așteaptă și cere după multe suferințe de veacuri, afirmarea și valorizarea drepturilor ei nestrămutate și inalienabile, la deplină viață națională”.

Declarația este un act politic care deschide o nouă epocă a renașterii românismului. Comitetul Executiv a însărcinat apoi pe dr. Vaida Voevod, deputatul Arpașului, să citească această declarație în ședința de la 18 octombrie a Camerei ungare.

18 octombrie. Românii părăsesc parlamentul maghiar

Potrivit misiunii încredințate la 12 octombrie la Oradea, dr. Alexandru Vaida-Voevod s-a prezentat biroului Camerei ungare, însă abia pentru ziua de 18 octombrie i s-a asigurat cuvântul, înfruntând împotrivirile „românului” maghiarizat Peter Mihaly (azi prefect român în Maramureș).

D-l. dr. Alexandru Vaida Voevod a rostit un discurs mai lung, pentru a justifica citirea declarației istorice. Atmosfera a fost foarte încărcată. Un duel agitat între orator și șoviniști. Altercații violente între dreapta dușmănoasă și stânga ungară, favorabilă nouă.

A fost ultimul discurs român rostit în parlamentele reacționare, cetățui ale grofimii maghiare, unde nu se mai făureau decât legi blestemate de încătușare.

De altfel, de-abia se mai putură alege cinci deputați români.

Alegerile erau pătate de abuzuri și fărâdelegi. Glasul românilor era înăbușit de teroare.

Și răsplata confiscării libertăților a sosit implacabilă și definitivă.

PROCLAMAREA UNIRII

Alba-Iulia eliberatoare, la 1 decembrie 1918

Peste 150.000 țărani în frunte cu preoții, dascălii și frunțașii satelor au luat drumul Alba-Iuliei, pentru a participa la marea adunare de la 1 Decembrie 1918. Au plecat și din județul nostru delegații desemnați. Eu am fost nevoit să rămân în județ.

Aici se decretează *Actul Unirii* (s.a), unirea tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească cu România, rezervându-se pentru aceste teritorii o

autonomie provizorie până la întrunirea Constituantei aleasă pe baza votului universal¹⁷.

Ca principii fundamentale la alcătuirea noului stat român Adunarea Națională proclamă:

- 1) Deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare.
- 2) Egala îndreptățire pentru toate confesiunile.
- 3) Înfăptuirea desăvârșită a unui regim curat democratic pe toate terenele vieții publice. Votul obștesc.
- 4) Desăvârșita libertate de presă, asociere și întrunire, libera propagare a tuturor gândurilor omenești.
- 5) Reforma agrară radicală.
- 6) Muncitorimii industriale i se asigură aceleași drepturi și avantagii, care sunt legiferate în cele mai avansate state industriale din apus.

Pentru conducerea mai departe a afacerilor națiunii române din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunarea hotărăște instituirea unui *Mare Sfat Național Român* (s.a).

Marele Sfat întrunit la 2 decembrie 1918 a ales pe cei 15 membrii ai Consiliului Dirigent, care-și ia sediul la Sibiu. Goldiș și Vaida, membrii ai acestui consiliu și episcopii Miron Cristea și Iuliu Hossu sunt însărcinați ca să prezinte suveranului în București, actul Unirii.

Vom vedea în cele ce urmează cum au fost respectate principiile fundamentale condiționate în actul Unirii, primit solemn, de către Suveran! (s.a.).

---

¹⁷ Anexă: Fotografie, Adunarea de la Alba-Iulia. Episcopul Hosu citește actul Unirii-n. V. M.

3.

Domnia regelui Ferdinand. Dictatura Brătienilor

Consiliul Dirigent

În Regat era la putere Partidul Liberal, cu Ion I.C. Brătianu ca președinte de Consiliu.

La 13 decembrie 1918 apar la București două decrete: primul, care decretează ținuturile cuprinse în hotărârea Adunării Naționale de la Alba-Iulia, de-a pururi unite cu Regatul României.

Al doilea, care decretează că „în mod provizoriu și până la definitivă organizare a României întregite, însărcinează cu conducerea serviciilor publice în ținuturile prevăzute în decretul de mai sus, *Consiliul* (s.a). (Decupat din ziar)¹.

Trei membrii ai Consiliului Dirigent au trecut în guvernul regal: d-ni. Vaida, Goldiș și Ciceo Pop.

Cu aceasta s-au terminat formalitățile recunoașterii unirii definitive, din partea noastră. Străinătatea ne rezervă încă surprize. Misiuni speciale se trimit, oficial sau în mod clandestin, prin părțile bănățene, acestea descalecă la sate și-și iau informații pripite despre stările de acolo. Vor face rapoarte nefavorabile pentru noi. În Banat suntem puși deja într-o situație încheiată. Avangardele armatei sârbești au înaintat adânc pe teritoriul românesc, sub titlul de armată aliată de ocupație, însă într-o bună zi ne-am pomenit că armata sârbească este o armată de cucerire și în fața faptului împlinit, de regulă te închini. În nordul Mureșului ungurii fac pregătiri febrile de reorganizare a trupelor care se transformă în adevărate bande ce terorizează și masacrează populația. Va fi așa de greu să ne vedem cu granițe fixate din cauza armistițiului de la Belgrad și a încetinelii hotărârilor Conferinței de la Paris.

Consiliul Dirigent

Din Consiliul Dirigent fac parte: Iuliu Maniu, ca președinte, cu doi secretari generali: Victor Onișor și Borcea; Al. Vaida Voevod, Vasile Goldiș, Șt. C. Pop, Aurel Vlad, Ioan Suciu, Emil Hațiegan, Aurel Lazăr, Romul Boilă, Ion Fluieraș, Iosif Jumanca, Valer Braniște, Victor Bontescu, cu doi secretari generali: comerciantul

---

¹ Anexa. Caricatura regelui Ferdinand. Portretul lui Gh. Pop de Băsești – n V. M. Textul legal pentru Decretul-Lege nr. 3.631 și 3.632 în „Monitorul Oficial”, nr. 212/13 decembrie 1918; vezi și C. Hamangiu, *Codul general al României. Volumul VIII. Legi uzuale 1913–1919*, p. 1161; 1163–1164.

din Săliște Ionel Comșa la Comerț și Vasile Osvadă la Agricultură. Se mai numesc Octavian Goga și Vasile Lucaciu, iar mai târziu, Mihai Popovici și Tiberiu Brediceanu.

Trei din aceștia, și anume: Vaida, Goldiș și Cicio Pop trec în guvernul regal, ca reprezentanți ai Ținuturilor Unite.

Lipsește din Consiliu Teodor Mihali, fostul președinte al Clubului parlamentarilor români, slovaci și croați din parlamentul unguresc și fost memorandist, lipsește Amos Frâncu, apărătorul memorandiștilor. În schimb au intrat persoane de mai puțină importanță ca trecut politic. *Nepotismul a jucat și el un oarecare rol la desemnarea acestor membrii* (s.n.).

Consiliul Dirigent are incontestabil un mare merit național prin faptul că a înstăpânit în toate ramurile vieții de stat ocârmuirea românească. Cât de greu s-a făcut această românizare, mai ales în justiție, o arată articolul pe care l-am scris în ziarul „Renașterea Română” la 23 decembrie 1919. A trecut mai bine de un an de zile și procesele se dezbat la judecătorie în limba maghiară, țăranii români primesc sentințele în limba maghiară, iar avocații și notarii publici folosesc tot limba maghiară².

Consecvent principiilor fundamentale proclamate la Alba-Iulia, se aduce legea electorală cu vot obștesc, direct, egal, secret, pentru a înstăpâni libertatea politică și egalitatea tuturor cetățenilor și, se face reforma agrară, pentru a li se da țăranilor pământ. Între timp, Consiliul Dirigent procedează și la organizarea armatei, însărcinând pe generalul de divizie Boeriu, care adresează un ordin circular către toți ofițerii în pensie, de rezervă și de gloată, ca să-și trimită listele personale, pentru a putea fi trecuți în armată³.

De altă parte însă, acest Consiliu a provocat mari nemulțumiri, introducând sistemul permiselor, înlesnind astfel specula produselor de primă necesitate. Așa numitul „Oficiu de alimentare”, condus de Misici a fost o oficiină nerușinată prin care s-a traficat zahărul, porumbul, lemnele, petrolul, stofele, spiritul negru.

În traficul spiritului negru au fost amestecate persoane ca Aurel Lazăr, șeful de resort al Justiției, care a fost nevoit să-și dea demisia. Dar la discreditarea Consiliului a contribuit în bună parte și dezgustul provocat prin îngâmfarea unor șefi de resort pe care i-a amețit puterea. Zile de-a rândul solicitanții nu erau primiți în audiență. În schimb, trecătorii pietoni erau împroșcați cu noroi de automobilele luxoase ce circulau pe ulițele Sibiului.

² Anexa: Articolul din ziarul „Renașterea Română”. Decretul pentru Reforma Agrară – n. V.M. Vezi pentru legislația agrară în întreaga perioadă interbelică Adrian Onofreiu, „Legislația agrară în Transilvania în perioada interbelică (1918–1940)”, în „Revista Bistriței”, Bistrița, VII, 1993, pp. 229–238. Organizarea „Resortului de Interne” în A.N. B-N., fond *Prefectura județului Năsăud/subprefect*, d. 179/1919.

³ Întreaga operă legislativă a acestui organism în publicația editată, „Gazeta Oficială a Consiliului Dirigent”, Sibiu, nr. 1–98, 1/14 decembrie 1918–27 martie 1920, 1039 p.

BISTRIȚA

Bistrița după actul Unirii

La 5 decembrie 1918 sosește la Bistrița cu trenul Batalionul de Infanterie din Piatra-Neamț, comandat de maiorul D. Coroamă. Întâmpin batalionul cu o delegație dincolo de bariera orașului, la întretărirea șoselei ce duce la Viișoara cu linia căii ferate, unde coboară batalionul și în sunete de fanfară se apropie de bariera orașului, unde îi așteaptă o imensă mulțime, în frunte cu preoții români, sași, reformați, izraeliți și cu fruntașii naționalităților și păturilor sociale. După cuvântările reprezentanților autorităților, a conducătorilor români, sași, unguri, evrei, a meseriașilor, socialiștilor – talmăcite de mine – convoiul și ostașii, în sunete de trompete, înaintează spre oraș, unde în piața mare a bisericii săsești îi întâmpină Reuniunea noastră de cântări și se încinge apoi o horă mare românească cu soldații și civilii⁴.

Sosirea armatei române a deșteptat o imensă însuflețire. Soldații români, înrolați în pripă la sate, erau sumar echipați, parte din ei, în straie țărănești și opinci, dar ținuta lor era ireproșabil marțială. În aceeași zi i-am cazat în cazărmi și i-am echipat din magazinele-depozitele militare cu tot ce le lipsea. Vice-spanul Hunyadi, care se mai găsea în fruntea comitatului, publică „Ordonanțele (Poruncile) trupelor de ocupație române ca fiecare locuitor, în interesul propriu bine priceput, numaidecât să corespundă acestor porunci”. Publicarea este făcută în limba maghiară, română și germană⁵.

După preluarea puterii de stat (s.a) de către Consiliul Dirigent se schimbă și situația românilor bistrițeni, precum și înfățișarea orașului și a județului.

Consiliul Dirigent numind prefecti în toate județele, preia administrația.

În județul nostru e numit ca prefect Dr. Gavril Tripon⁶. Îl însoțesc la toate instituțiile pentru preluarea puterii de stat.

Cum funcționarii șoviniști unguri refuză să depună jurământul, am fost nevoiți să-i înlocuim cu elemente românești⁷. Astfel, mulți tineri români, liber profesioniști,

⁴ Pavel Tofan menționează ca dată a intrării armatei române în Bistrița ziua de 6 decembrie 1918; vezi pe larg, Pavel Tofan, *Memorii*, pp. 106–107.

⁵ Anexa: Ordonanțele armatei române – n. V.M. Un set întreg din ordinele și circularele privind modul de comportare al armatei române față de populația civilă din Transilvania a primit și născădeanul Dumitru Nacu, pe atunci proaspăt sublocotenent în armata română; A.N. B-N., fond *Dumitru Nacu*, d. 15/2.

⁶ Prefect în perioada 27 ianuarie 1919–8 martie 1920; apud. Ioan Sigmirean, Adrian Onofreiu, *Istoria județului Bistrița-Năsăud....*, anexa. nr. 1, p. 396.

⁷ Desfășurarea evenimentelor din această perioadă pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud, reflectate în documente, la Adrian Onofreiu, „1918-o lume în schimbare”, în *Bistrița 90 de ani de la Marea Unire...* pp. 38–68. Până târziu, în anul 1920, anumiți funcționari de la instituții ale statului – de acum român! – se adresau unor autorități de la Budapesta în probleme de serviciu. Preluarea

au intrat în serviciile statului, acceptând funcțiuni mai puțin renumeratorii, ca pretori, judecători, etc. Cumnatul meu Victor Man, care era asociatul meu în biroul de avocat, a primit slujba de pretor la plasa Beșineu, iar eu m-am angajat la cursul de notari comunali, vechii notari străini de neam fiind alungați de către străini, în urma fărâdelegilor săvârșite în cursul războiului.

Aveam acum funcționari români în toate ramurile administrației de stat. În locul fișpanului, grofului ungar, îl aveam ca prefect pe bunul Gavril Tripson, în locul viceșpanului ungar, pe subprefectul Dr. Leon Scridon, ca prim notar județean, pe Leon Mihăieșe. Alexandru Pălăgieșu, fostul notar la Năsăud a urcat și el toate scările administrative. Dr. George Linul era fiscal comitatens, administrator financiar era ginerele lui Pletosu. La procuratură îl aveam pe fostul avocat, Dr. Teofil Moldovan, iar în magistratură pe Nicolae Rognean, Niculiță Candale și pe distinși președinți Ulvineanu și Davidescu, veniți din Regat. În sfârșit, aveam școlile noastre românești. Se înființează liceul Odobescu, cu Ștefan Domide ca director și o serie de învățători avansați profesori, ca Macedon Linul din Năsăud, Aurel Groze din Sebiș, preotul Flămând din Rusu Bârgăului, revizori școlari, Pavel, Ianul, etc⁸.

Profesorul Grigore Pletosu se mută ca protopop la Bistrița.

Țăranii bistrițeni își trimit copiii la aceste școli și la meserii. Se ridică o nouă generație de intelectuali români, cutrozând⁹ elementele săsești și ungurești.

Serbările nu se mai țin în micul local al bisericii unite, unde era Casina Română, ci în frumoasa clădire ridicată de fostul director silvic ungar Leitner din banii grănicerilor. Aici se serbează de acum înainte seara de „Anul Nou”, sub conducerea protopopului Pletosu, în plină bună înțelegere românească.

Dar aspectul românesc se schimbă și din alt punct de vedere. O bună parte a intelectualilor bistrițeni se mută la Cluj. Victor Onișor și Petre Poruțiu sunt numiți profesori universitari. Iulian Pop este numit primar al Clujului. Pavel Tofan trece la Cluj ca inspector veterinar, iar Victor Man și Emil Chifa la Banca Agrară din Cluj.

Victor Bontescu, marele (!?) financiar a înființat la Cluj trei mari instituții: Banca Agrară, Banca pentru Industrie și Comerț și Banca Forestieră. Numai că socoteala de acasă nu s-a potrivit cu cea din târg. Banca Agrară era menită să

---

administrației de către autoritățile române a fost un proces sinuos, care a necesitat mult tact, dar în același timp și fermitate. De multe ori, în Bistrița și Năsăud instituțiile, mai ales cele legate de guvernul maghiar, au fost preluate folosind și „forța armată/forța brahială”, însă fără conflicte majore ; vezi pe larg la Adrian Onofreiu, „Mărturii documentare referitoare la relațiile minoritate/majoritate la Bistrița în primii ani după Unirea din 1918”, în „Revista Bistriței”, XXIV, 2010, pp. 431–442. Preluarea în acest mod a școlilor din oraș, în A.N. B-N., fond *Prefectura județului Năsăud/subprefect*, d. 110/1919.

⁸ „Umplerea” posturilor din administrație, justiție, învățământ cu funcționari români și la Pavel Tofan, *Memorii...* pp. 99–101.

⁹ Înlocuind.

finanțeze Reforma Agrară din Ardeal. De aceea, a fost proiectată în stil mare. S-a cumpărat clădirea mare a unui hotel, s-au numit o mulțime de directori, funcționari. S-au cumpărat automobile.

Dar frații din Regat n-au admis finanțarea, așa că banca, încetul cu încetul, s-a dat peste cap. Cam la fel a fost și soarta Băncii Forestiere.

Mulți – între alții și noi – ne-am pierdut banii în acțiunile acestor bănci. Singur Banca Centrală pentru Industrie și Comerț a avut un trai mai lung, datorită băcanului de la Săliște, Ionel Comșa.

Cu banca aceasta a fuzionat banca „Bistrițiana”, la insistențele lui Petre Poruțiu, devenind filiala celei din Cluj. Aici, la această filială, l-am adus mai târziu ca director pe fostul meu prieten și coleg de școală Atanasie Beșa (Bejan)¹⁰.

Meseriașii români se bucură și ei de un mare progres. La 23 octombrie 1919 – după o somnolență de 5 ani din cauza războiului – Reuniunea, sub președinția mea, a ținut o adunare, în care în afară de numeroși meseriași, au asistat și fruntașii vieții noastre culturale, ca protopopul Vaida și revizorul școlar Pavel, care au ținut cuvântări.

Meseriașii aceștia au dat orașului un aspect mai românesc. În zilele târgului de săptămână, șatrele acestor meseriași erau mai numeroase ca a sașilor.

În ziua de 26 mai 1919, Regele și Regina, însoțiți de o mare suită de miniștrii și generali, fac o vizită la Bistrița. Sânt primiți într-un mod deosebit de înălțător de către toată intelectualitatea și întreg poporul bistrițean în frunte cu prefectul Tripon. Participă și nășăudenii cu plutonul de grăniceri veterani cu steagul lor ciuruit de gloanțe¹¹.

Tripon mulțumește tuturor a doua zi și își exprimă dorința ca „armonia frățească să rămână sfântă și neschimbată între toți frații și pe viitor”.

Dar sărmanul Tripon s-a înșelat amar în așteptările sale. Armonia aceasta a fost. De acum ea va fi zdruncinată din temelii, în parte, din vina celor sărbătoriți în ziua de 26 mai 1919.

Familia Tripon și a noastră

În aceeași scrisoare de mulțumire, publicată în Foaia oficială a Prefecturii¹², Tripon amintește, că cu ocazia primirii Suveranilor s-au comis poate și jigniri

¹⁰ De altfel, Victor Moldovan era delegatul Consiliului de Administrație în Direcțiunea de la „Banca Centrală pentru Industrie și Comerț Cluj – Filiala Bistrița”; „Gazeta Bistriței”, III, nr. 8, 15 mai 1923, p. 3.

¹¹ Participarea nășăudenilor consemnată și în „Anuarul liceului român grăniceresc din Năsăud. Anul școlar 1918/1919. Publicat de Emil Domide”, Bistrița, 1919, pp. 10–11.

¹² „Gazeta Oficială a județului Bistrița-Năsăud”, anul XVII, nr. 18, 20 mai 1919, p. 81–82. A fost precedată de telegrama Reginei Maria, cu următorul conținut: „Domnului Dr. Tripon, prefectul județului Bistrița (sic!). Adânc mișcată de călduroasele D-voastre cuvinte Vă mulțumesc din toată inima cum și la toți concetățenii D-voastră. Fac pentru toți cele mai fierbinți și mari urări de bine și prosperitate, nădăjduind, că în curând voiu putea cutreera acel frumos ținut. Maria”. *Ibidem.*, nr. 17, 29 mai 1919, p. 75.

supărătoare; de aceea se roagă ca aceste să fie uitate. De fapt, chiar soția lui Tripon – era doar acum soție de prefect, ambițioasă – trece peste orice considerente și în locul prezidentei Reuniunii de femei, care era prietena și nănașă, a Valeriei Manu, oferă ea Reginei buchetul de flori. Femeilor li s-au urcat onorurile la cap, dar mai mult bărbaților, cum vom vedea în cursul frământărilor politice.

Valeria Manu mai avea ca bună prietenă pe soția doctorului Alexandru Pop, sora lui Ștefan C. Pop.

S-a comentat mult faptul că la banchet regina nu a mâncat puiul cu cuțit și furculiță, ci cu mâna.

Tripon – precum am arătat – a avut un frumos rol în viața publică românească. Personalitățile care veneau la Bistrița, treceau pe la el. Era om corect, sobru, și-și cinstea pe tatăl său țăran, așezându-l – când venea la Bistrița – în fruntea mesei. În toate duminicile, venind de la biserică se oprea cu întreaga familie în casa Valeriei Manu¹³. La bătrânețe devenise spiritist, probabil și din cauza multor supărări și lovituri a soartei. Unul din băieți, încă ca (sic!) licean, a ajuns în casa de nebuni din Sibiu, unde a vegetat zeci de ani, altul s-a sinucis, ca elev de liceu, în clasa a VI-a. Eu am fost rugat să-l aduc din cimitir, unde zăcuse mort o noapte întreagă pe zăpadă. Tripon a murit de cancer, soția, nebună.

Și alte familii au avut nenorocirile, ca a lui Vasile Pahone, Dionisie Login, Marțian, Gavril Scridon.

Nici familia noastră n-a fost cruțată. Am doi frați. Unul după mamă, Virgil Crișan, care după absolvirea școlii de cadeți a ajuns ofițer. Din cauza unei boli incurabile de intestine, s-a îmbolnăvit de supărare și a ajuns în Institutul de Alienafi din Budapesta "Schwarzer intézet". Aici ne-am dus cu mama mea ca să-l aducem acasă. Suferea de mania persecuției. Doctorul ne-a spus că nu va trăi nici un an. A dus-o zece ani această boală. La patul de moarte a mamei mele, în urma șocului produs la constatarea morții ei, s-a făcut iar sănătos.

S-a reactivat, a ajuns gradul de maior în armata română și trăiește și azi, căsătorit, în etate de 85 de ani, la Bistrița.

Celălalt frate, Cornel Moldovan, a fost pricina morții mamei noastre, care de supărare că acesta n-a vrut să învețe, fiind eliminat din școală și de la facultatea de teologie, a avut o congestie repetată cerebrală.

Gavrilă Man a murit înainte de nașterea soției mele, în etate de 40 și ceva de ani, din cauza sclerozei rinichilor și, de aceeași boală și în aceeași etate a murit și fiul său Victor Manu.

---

¹³ Anexă: Fotografia: d-na. Man și d-na. Tripon.

Constituantă

Ne găsim în preajma luptelor și frământărilor politice a României Mari.

Să vedem cum respectă Suveranul principiile proclamate de Adunarea de la Alba-Iulia. În primul rând: „Înfăptuirea desăvârșită a unui regim curat democratic”.

Se propune regelui ca să constituie pentru Constituantă¹⁴ un guvern național. Prezan și Take Ionescu îl propun pe Maniu cu prezidarea acestui guvern, care să facă alegerile pentru primul parlament, pentru Constituantă. Brătianu însă, care este stăpânul politic al țării, nu are de gând să părăsească puterea.

Pentru a împiedica constituirea guvernului național, Brătianu îi arată lui Maniu anumite piese contra lui Averescu și Take Ionescu și refuză consimțământul la formarea acestui guvern. Ar accepta cu condiția, dacă și Maniu ar deveni omul lui, ca Inculeț în Basarabia și ca Nistor, în Bucovina. Regele în schimb, promite că alegerile nu se vor face cu actualul guvern liberal. În ziua de 27 septembrie 1919, la ora 12, Maniu primește propunerea regelui pentru formarea Cabinetului, ca în aceeași zi, la ora 5, același rege – unealta lui Brătianu – să însărcineze pe generalul Arthur Văitoianu cu constituirea unui guvern camuflat liberal, format cu generali pentru a da impresia că ar fi un guvern neutru, potrivit să prezideze alegeri libere.

Este a doua încălcare a principiilor fundamentale condiționate prin actul Unirii. Prima încălcare a fost săvârșită la câteva zile, după publicarea de înarticulară Unirii, la 13 decembrie 1918, când, contrat principiului fundamental, care prevede „libera propagare a tuturor gândurilor omenești”, au fost masacrați în fața Teatrului Național din București, muncitorii în frunte cu tipografi de la Sfetea și Minerva, intrați în grevă pentru ridicarea stării de asediu și înlăturarea cenzurii. Guvernul a refuzat să satisfacă cererile, delegația de muncitori n-a fost lăsată să intre în minister pentru tratative, în schimb – îndreptându-se demonstrând spre sediul lor din str. Sf. Ionică – au fost întâmpinați cu focuri de armă. Peste o sută de muncitori au fost uciși, mii de muncitori arestați, sediul devastat. Guvernul susține că trupa, în legitimă apărare, a făcut uz de armă, dar un martor ocular afirmă că „atunci când trupele s-au făcut că încarcă, precum și când au tras în aer, din rândurile manifestanților nu s-a produs nici măcar o amenințare, necum o agresiune”.

Guvernul Văitoianu

După constituirea guvernului, socialiștii se prezintă la Văitoianu, cerându-i amânarea pentru două luni a alegerilor, ridicarea stării de asediu, demobilizarea imediată a rezervelor, amnistie, amenințând cu grevă; declară că, în caz contrar – în

---

¹⁴ Anexă: Broșura – *Constituția din 1866* – n. V. M.

caz de refuz – își retrag candidaturile și consideră alegerile ilegale, fiind hotărâți să lupte cu orice mijloace pentru recunoașterea libertăților. Averescu declară și el că se abține de la alegeri, iar ardelenii, printr-un memoriu, declară că alegeri constituante cu abținerea unor partide nu e de dorit, înfierând guvernul.

Alegerile totuși au loc. Liberalii, pe lângă toate că au fost susținuți de guvernul lor camuflat, sânt înfrânți și iau numai 102 locuri. Partidul Conservator ia 13 locuri. Partidul Național Român¹⁵ ia 230 de locuri. Restul îl iau celelalte partide.

Alegerile constituante în Ardeal și Banat sânt prezidate de Consiliul Dirigent și se fac pe circumscripții.

Alegerile la Bistrița

În vederea acestor alegeri se ține la data de 8 septembrie 1919 o adunare generală pentru fixarea candidaturilor, după care protopopul Dionisie Vaida a trimis preoților din tractul său următoarea circulară:

„În preajma celor dintâi alegeri, când nealterați de nici o influență ori presiune străină, ne putem deprinde dreptul de a ne atașa liber și după simțămintele dictate de inima noastră la persoana despre care suntem convinși că, cu adevărată dragoste, însuflețire și demnitate corespunzătoare zilelor de mari prefaceri ne va reprezenta interesele în Constituanta din capitala patriei noastre reîntregite – cu dragoste frățească îmi iau permisiunea a apela la Frăția-Ta – cerându-ți prețiosul sprijin la ducerea la izbândă a cauzei, care numai cu puterile noastre unite și îndreptarea lipirii poporului, în direcțiunea reclamată de interesele circumscripției noastre va putea ținea front cu eventualele năzuințe contrare și va putea încununa cu aoreola învingerii pe acel bărbat, pe care nu numai adunarea generală din Bistrița din 8 septembrie a.c. l-a proclamat de candidat al circumscripției noastre electorale, și l-am ales deja înainte dintre cei aleși, nu numai noi, preoții, care aprofundăm mai temeinic valoarea unui bărbat chemat să fie conducător, ci l-a ales și inima poporului în zilele răsăritului soarelui românesc, când cu adevărată jertfire de sine a cutureiat toate locurile mai centrale ale circumscripției noastre, deșteptând în poporul nostru mândria națională și simțul de datorințe mari, care i-au revenit cu închinarea pe partea noastră a cumpenei dreptății Dumnezeuiești.

Acest bărbat care e vrednic să fie distins cu încrederea de a fi pus în fruntea noastră ca reprezentat chemat a conduce destinele circumscripției noastre electorale este d-l. Dr. Victor Moldovan, avocat la Bistrița.

---

¹⁵ Anexă: Broșura „Partidul Național. Cuvinte către cetățenii alegători”. Portretul meu – n. V. M.

Numele Domniei Sale, multele calități alese, caracterul integru, cu care se distinge și activitatea sa binecunoscută pe toate terenele publice, mă dispensează să ating și alte motive de ordin mai înalt, care reclamă de la noi o ținută unitară în desfășurarea acțiunilor ce ne stau înaintea, îmi impune însă datorința să adresez Frăției-Tale aceste orduri, cu rugarea frățească să binevoiți a conlucra ca și poporul de sub conducerea Frăției-Tale, fără excepțiune să susțină neprihănit și cu tărie steagul Partidului Național Român și să scoată din urnă biruitor pe stegarul însuflețit al circumscripției noastre, Dr. Victor Moldovan.

Bistrița, la 11 septembrie 1919.

Cu frățească dragoste, Vaida, protopop”.

Alegerile în Ardeal și Banat s-au soldat cu un triumf al Partidului Național Român, un triumf al principiilor politice a poporului nostru de azi. Așezarea din nou a țării pe largi temelii democratice și românești, în aceeași vreme încheigate printr-o perfectă dreptate, era ținta pe care o urmărea Partidul Național la Constituantă. Eram doar un partid bazat pe țărâtime și pe intelectualii ieșiți din sânul acestei țărâtime.

În județul nostru alegerea s-a transformat într-o grandioasă manifestare a solidarității acestor elemente a națiunii românești. Cutreierând satele circumscripției, însoțit de candidatul la Senat, protopopul Ioan Pop din Nușfalău, în trăsura acestuia, am fost primiți pretutindeni cu bucurie și entuziasm de întreg poporul, în frunte cu intelectualii satelor. Preoți ca protopopul Tanco din Monor, preotul Pop din Gledin, Mihăilaș din Șieuț, Oltean din Ardan, Nichifor Buta din Friș¹⁶, Mureșan din Ragla, Macrea din Budacul Românesc, Ioanichie Groze din Sebiș, Iuga din Arcalia, ne-au primit cu cuvântări entuziaste și servicii religioase.

Învățătorul Aurel Groze ne-a întâmpinat în fruntea unui minunat banderiu la Sebiș, el fiind îmbrăcat în costum țărănesc; învățătorul Adace din Ragla ne-a întâmpinat tot cu un banderiu, ce nu avea sfârșit pe întinsul șes dintre Ragla și Budac. La Herina, protopopul Sever Groze ne-a primit cu o poartă de triumf și cu o fanfară și tot astfel, învățătorul Jeican în comuna Galați, în frunte cu întreg poporul și tineretul, cu flori, iar preotul Negrea din Ruștior ne-a primit și el în fruntea întregului popor, tineri, și bătrâni, cu nespusă bucurie și însuflețire.

Bistrița însă i-a întrecut pe toți. Iată cum descrie învățătorul T. Bogdan ziua alegerii la Bistrița, în ziarul „Patria” din 16 noiembrie 1919.

Cum au decurs alegerile la noi. Alegerea de deputat în Bistrița

Circumscripția Bistriței românești serbează. Pe străzile Bistriței înaintează fâlfâind drapelele românești urmate de lungi șiruri de alegători îmbrăcați în frumosul lor

¹⁶ Azi Lunca, în județul Bistrița-Năsăud.

port românesc. Cu toții se îndreaptă spre Casa Județului, unde avea să se aleagă primul deputat român între zidurile vechi ale cetății săsești. De un delir fericitor erau cuprinse sufletele tuturor: bătrâni, bărbați și juni. Și nu este destul de iscusită pana unui muritor a descrie sentimentele de care era cuprins acest popor, văzându-se ajuns la țintă, la idealul său, ca să-și aleagă el pe conducătorii firești, adevărați și sinceri, care să croiască destinele țării scăpate de sub jugul milenar!

La ora 9 a.m., după o consultare serioasă, întinsă și nefățărîtă, cu un cuget, cu o inimă și un glas, cu unanimitate și însuflețire indescriptibilă, au declarat de ales pe unicul candidat, pe reprezentantul cu program național, pe tălmăciutorul dorințelor poporului, meseriașilor și al inteligenței noastre, în persoana d-lui. Victor Moldovan, avocat în Bistrița, un tânăr reprezentant al bărbaților cu vederi mari, bărbat de o rară energie, abnegație, cu o înaltă cultură și orator de primă forță.

O comisie sub conducerea d-lui. Ioan Petringel, preot-capelan în Bistrița, invitându-l pe d-l. candidat la adunarea alegătorilor, d-l. candidat, între ovații ce nu mai voiau a avea sfârșit, și-a ocupat locul destinat, după ce apoi a urmat vorbirea d-lui. Dionisie Vaida, protopop în Bistrița și președinte al alegerii, salutându-l în numele alegătorilor și comunicându-i cu multă bucurie că alegătorii din circumscripția Bistriței românești, cu unanimitate și însuflețire l-au ales de deputat al Camerei Deputaților, deci de deputat al lor și, în urma acestei manifestații și netăgăduitei iubiri față de dânsul, îl declară de deputat al circumscripției Bistrița, pregătindu-i între ovații frenetice și entuziaste ale alegătorilor, certificatul.

A urmat apoi vorbirea de program spusă pe înțelesul tuturor a d-lui. Deputat Dr. Victor Moldovan, constatând că noi, Ardelenii, prin actul alegerii *intrăm în viața liberă constituțională* (s. a). Ziua alegerii este totodată, pentru noi românii și o zi de sărbătoare, alungând din jurul neamului nostru mult asuprit norii întunecoși care veșnic ne amenințau cu asuprire și nedreptate, căci astăzi intrăm în era dreptății, când nu ne mai temem de baioneta jandarmului unguresc, precum nici frații basarabeni nu trebuie să se teamă de cnutul muscălesc și nici bucovineanul, de viclenia austriacă. Descriind trecutul neamului nostru mult încercat de soartă, arătând suferințele de veacuri ale neamului românesc din Ardeal și Ungaria, desfășurând cu multă pricepere încercările acestui popor conștiu de sine, face un expozeu al situației actuale și a problemelor mari ale viitorului.

Arată nedreptățile ce ni s-au făcut din partea regimului unguresc prin colonizările, prigonirile confesionale, maghiarizare și prin legile nimicitoare din punct de vedere economic. Aceste neîndreptățiri au dat ansă de s-a dezvoltat sentimentul nostru național, dând apoi naștere Partidului Național Român, ai cărui fii credincioși trebuie să fim cu toții, care dorim binele, înflorirea și întărirea României Mari. Declară că primind această onorifică sarcină, conștiincios și din răspuțuri va lucra pentru ușurarea sortii țăranilor, pentru luminarea și înaintarea pe toate terenele a poporului, pentru

ridicarea învățământului, pentru dezvoltarea, întărirea și înflorirea meseriașilor și a comercianților români, între aplauze nesfârșite.

A urmat apoi vorbirea prefectului județean, Dr. Gavril Tripon, a bărbatului distins, orator ce aseamănă nu are, care prin o vervă oratorică, în numele oratorilor salutându-l, desfășură trecutul și suferințele neamului nostru obidit și, cu multă înțelepciune și sentiment, exprimă neclintită încredere față de d-l. deputat, dă expresiune dorinței alegătorilor, cu scopul ca, conținutul acestui mare discurs, prin care arătându-se datorințele față de soarta poporului și destinele țării, să îi servească ca un program de viață.

Avocatul d-l. Dionisie Login, prin scurte cuvinte, exprimă dorința alegătorilor pentru a se trimite o telegramă de aderență către Consiliul Dirigent și conducerea Partidului Național.

La sfârșit vorbește Ioan Moldovan, econom în Bistrița, care propune a se face o manifestație de stradă, pentru a ne arăta și pe această cale bucuria serbării de astăzi.

În urmă, în corpore, cu flamurile în frunte, cu toții am mers la biserica românească greco-catolică, unde prin glasul protopopului Vaida și al capelanului Petringel s-a implorat, în decursul misei, ajutorul și binecuvântarea Proniei Cerești asupra deputatului și poporului român.

Manifestări de stradă

Sfârșindu-se serviciul divin pe la orele 12 a urmat marea manifestație. În frunte fâlfăiau flamurile naționale urmate de preoți, intelectuali, meseriași și un mare număr de popor, pe a căror față puteai citi nemărginita bucurie de care le era stăpânită inima.

Intonând marșuri naționale, ajung la locuința deputatului Moldovan, unde protopopul Vaida, prin cuvinte calde tălmăcește sentimentul de deosebită iubire, dragoste și încredere a alegătorilor. Un răspuns sentimental al d-lui. deputat a entuziasmat pe toți cei de față, dând totodată expresiune, că va stima, apăra și le va mijloci dreptate și concetățenilor de altă naționalitate, a fost îndelung aplaudat; dovedindu-se înaintea marelui de străini, ce se adunase, că poporul român are netăgăduită alipire față de conductorii săi, împrejurare îmbucurătoare, care pune în respect pe cei de o altă limbă și lege. După aceea, în frunte cu mult iubitul deputat am traversat străzile, cântând cântări naționale și ajungând la locuința entuziasmatului și marelui nostru bărbat, Dr. Gavril Tripon, prin glasul protopopului Vaida să da expresiune față de reprezentantul Consiliului Dirigent și față de marii noștri conducători pe care îi reprezintă cu multă și indescritibilă sinceritate.

Între ovațiile nesfârșite, prefectul cu ochii scăldați în lacrimile bucuriei mulțumește tuturor, poporului bistrițean pe care îl cunoaște de 30 de ani, salută pe tânărul deputat, tânăr cu minte de om bătrân, pe care Dumnezeu l-a învrednicit a ne prezenta în prea strălucitul palat de lângă Dâmbovița, în Camera Deputaților din București.

D-l. deputat, mulțumindu-i d-lui. prefect de expresia recunoștinței bistrițenilor pentru merituosă lucrare săvârșită în decursul celor 30 de ani, descriindu-le meritele nepieritoare ca conducător (sic!) al poporului din Bistrița și județ, zicând că numele Bistrița este veșnic legat de numele și stăruința harnicului ei conducător Dr. Tripon. Între nesfârșite urale de „Să trăiască”, intonând marșuri naționale, manifestația s-a continuat până la biserică, unde ca încheiere, s-a dat expresie sentimentului de alipire și iubire a alegătorilor față de protopopul Vaida și capelanul Petrinjel. Cu această ocaziune s-a dat dovadă de maturitatea politică a alegătorilor din Bistrița. Deci, se pot convinge străinii că țărănul român, acel mare uriaș pe care l-au ținut înferecat, azi cu dispreț a sfărâmat lanțurile seculare și, la glasul dulce al conducătorilor lui, știe cu demnitate a se folosi de drepturile sale, conduși fiind de idealul sfânt, „întărirea neamului românesc și înflorirea scumpei sale patrii!

Theodor A. Bogdan”.

În circumscripția Rodna a fost proclamat deputat Dr. Laurențiu Oanea, în circumscripția Năsăud, Iulian Marțian, iar al doilea senator al județului, Ioan Pecurariu¹⁷.

În Vechiul Regat alegerile nu au avut același caracter de solidaritate națională. Lupta electorală s-a dat după vechile obiceiuri și ingerințe administrative, între vechile partide Liberal și Conservator, pe de o parte și, între noile partide alcătuite după război, ca Partidul Țărănesc, al lui Mihalache, Partidul Poporului, al lui Averescu și Partidul Naționalist, al lui Iorga. Partidele din Basarabia și Bucovina au fost și ele solidare.

Ardelenii și-au exprimat îngrijorarea față de modul cum au decurs alegerile în Vechiul Regat, un amestec însă în luptele politice de acolo era prematur.

Parlamentul

La 29 noiembrie 1919 se deschide Parlamentul, cu solemnitatea obișnuită, în sala Ateneului¹⁸. Erau de față mulți tineri. Entuziasmul era de nedescris. Ca președinte de vârstă este desemnat bătrânul V. Stroescu, iar ca președinte al Camerei este ales cu unanimitate de voturi Alexandru Vaida, ca un omagiu adus unui luptător al românismului în Camera ungară. Liberalii se abțin ostentativ de la vot. După masă generalul Văitoianu citește declarația de retragere a guvernului.

¹⁷ Vezi rezultatul alegerilor și în A.N.B-N., fond *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 86/1922.

¹⁸ Adresa Prefecturii județului Bistrița-Năsăud din 13 decembrie 1919 către Prefectura Poliției Capitalei preciza că „rugăm rechizionați la Hotel Palace, B-dul. Elisabeta, pentru d-l. deputat Victor Moldovan, cameră spre Bulevard, două persoane. Sosește marți sau miercuri”; *Ibidem*, f. 19.

Guvernul Vaida

La 3 decembrie 1919 este însărcinat Vaida cu formarea guvernului. De astă dată, Brătianu îi cedează locul, ca să nu fie el nevoit să semneze tratatul de pace. Vaida, numit prim delegat al României, pleacă la Congresul de Pace de la Saint-Germain, iar Ștefan C. Pop ia interimatul la președinția Consiliului¹⁹.

De acum încep intrigile. Liberalii trag sforile. Începe politicianismul. Se sparge solidaritatea în Partidul Național Român. Brătianu, nemulțumit de faptul că Maniu și Partidul Național Român nu i se supune, ci formează cu noile partide un bloc, caută să exploateze nemulțumirile și ambițiunile din sânul membrilor partidului ardelen. Miniștrii ardeleni încep să-și împartă simpatiile când unora, când altora. Iar cei nemulțumiți își spală rufele murdare la auzul tuturor, spre bucuria adversarului politic. *Teodor Mihali* (s.a) spune de *Maniu* (s.a.) că este un om inteligent și cel mai înzestrat, dar că este o canalie, de Vaida, că ar fi făcut declarațiile cele mai compromițătoare și că numai el, Mihali, l-a pus să citească cunoscuta declarație în Camera ungară, ca să-l scoată iar la suprafață. Dar recunoaște și Mihali că a făcut și el unele declarații, dar cine n-a păcătuیت și care nu a făcut la un moment dat de nevoie declarații, pe care nu le-ar face azi? Nu era ușor să faci pe eroul și pe marele român sub regimul sălbatic, intolerant și șovinist unguresc, precum au dovedit scenele din Camera ungară, când parlamentarii unguri au tăbărit pe Vaida după citirea declarației din 18 octombrie 1918.

Un alt nemulțumit, Dr. Amos Frâncu, fostul apărător al memoriștilor, dar acum puțin dezechilibrat, care în timpul revoluției din 1918 se intitula de tribun al poporului, iar acum președinte al Partidului Țărănesc și Muncitoresc al Armoniei Sociale, îi face pe toți pungași, spune că toți au abjurat cu lașitate, că Vaida ar fi scris în contra tricolorului, că Goga i-ar fi comunicat ministrului ungar de Interne tot ce se petrece în Comitetul Național.

Brătianu nu se mulțumește cu acest spectacol ce o dă răfuiala de familie, ci pornește și el la o acțiune directă pentru a denigra pe adversarii săi. Prin Marele Cartier adună acte în contra miniștrilor ardeleni și publică almanahul-calendar din 1917 cu actele de renegare a lui Vaida, Goldiș, Șt. C. Pop, precum și pastorală lui Miron Cristea.

Aurel Vlad atacă în replică Banca Națională pe chestia autorului și pe Marele Cartier, pe care-l denunță, că nu este decât o agentură a Partidului Liberal pentru a teroriza guvernul. Parcă-l văd acum pe Aurel Vlad cum gesticula nervos, scuturându-și manșetele scrobite, care îi ieșeau din mâneci. Replica lui Vlad provoacă un mare

---

¹⁹ Anexa: Caricatura lui Șt. C. Pop – n. V. M.

tumult. Președintele suspendă ședința, iar Vlad strigă: „Guvernul îl dă majoritatea parlamentarilor, nu-l dă Marele Cartier, *nici alt factor!* (s.n.). Nu mult după acest incident Vlad demisionează.

Pe lângă toate aceste intrigi și răfuieli în familie se mai adaugă faptul, că în locul lui Vaida, la președinția Camerei a fost ales Nicolae Iorga, care prin temperamentul său nervos, lipsit de tact și imparțialitate, a contribuit nespus de mult la atmosfera încărcată a ședințelor.

În ziua de 12 noiembrie 1919 se prezintă guvernul Vaida în fața parlamentului. Guvernul este format în majoritate din ardeleni. Sânt reprezentate și celelalte provincii, precum și Vechiul Regat, dar nu face parte din guvern nici un țărănist.

La președinția Camerei erau doi candidați: Iorga și Goldiș. Maniu, știind că Goldiș are simpatii pentru liberali, nu dă nici o directivă, nici un cuvânt de ordine, iar Sever Dan, devotatul lui Iorga, determină pe ardeleni să voteze cu acesta. Goldiș cade cu 15 voturi. Supărarea lui Goldiș pentru această atitudine a lui Maniu, la care s-au mai dat și altele, au dus la ruptura de mai târziu din anul 1927.

Iorga, în discursul său după alegerea ca președinte al Camerei, a subliniat că el va apăra drepturile Constituantei, că aceasta nu va putea fi dizolvată fără temei, discurs prin care vizează pe rege și pe Brătianu. În același discurs Iorga atacă pe Averescu, membru în guvern, fapt ce-l ca determina pe general să-și dea demisia, înlesnind pe urmă concedierea guvernului.

Am arătat că miniștrii ardeleni își împart simpatiile când unora, când altora. Părerile lor sunt împărțite și în ceea ce privește colaborarea sau fuziunea cu partidele din Vechiul Regat. Goldiș și Cicio Pop, care intrase în Consiliul de Administrație a Băncii Românești, bancă liberală, primind un stoc de 200 de acțiuni și având un ginere, pe maiorul Birtolon, șef de cabinet și fost adjutant al generalului Ar. Văitoianu, erau pentru liberali, alții, pentru țărăniști sau pentru Iorga, iar Goga, pentru Averescu. Maniu însă ținea deocamdată la independența Partidului Național Român, având de gând a trece cu organizarea acestuia și în Vechiul Regat. De aceea, tendința Partidelor Liberal și Averescan de a destrăma Partidul Național Român.

La 31 ianuarie frații Goga pun la cale în ziarul lor „Renașterea Română” o campanie în contra Consiliului Dirigent și cer dizolvarea lui. Acțiunea aceasta a fost îndreptată în contra lui Maniu, căruia i se reproșează că s-a opus la fuziunea cu Averescu. La 16 februarie 1920 este convocat Clubul parlamentarilor ardeleni, care cu majoritate covârșitoare votează *dizolvarea Consiliului Dirigent* (s.a), compromis prin sistemul permiselor și incorectitudinii unor membrii chiar a Consiliului, precum și prin nepotismul ce a avut loc la desemnarea unor membrii, șefi de resort. În ședința care a avut loc în sala mare a Clubului de la Majestic, s-a produs un schimb foarte aprins de păreri între Aurel Vlad și Petru Groza, care-l învinuia pe Vlad în chestiunea unor păduri. Vlad a fost atacat și pentru unele nereguli de la Resortul

Finanțelor pe care îl conducea, dar în broșura pe care a publicat-o a dovedit netemeinicia acestor învinuiri²⁰, puse la cale de Marele Cartier. Permisele nu se dădeau de Resortul Finanțelor, ci de cel al Alimentației. Vlad a votat și el pentru dizolvarea Consiliului Dirigent.

Țin să amintesc un incident foarte regretabil, petrecut cu ocazia discursului lui Marghiloman. Brătianu îl atacase foarte violent pe acesta.

Lucaci, Goga, Bocu, Tăslăuanu, pregăteau o manifestație ostilă contra lui Marghiloman. La un moment dat Lucaci îl întrerupse pe Marghiloman și melodramatic, cere să-l vadă pe Marghiloman exclamând „Aici e” „O! O!, trădătorule, trădătorule”, la ceea ce Marghiloman replică tăios și neașteptat: „Tu, care ai traficant cu vagoanele de porumb în timpul neutralității?” Era un moment penibil să asisti la aceste invective între bărbați care au jucat un mare rol în luptele noastre naționale și politice²¹.

În schimb, am asistat la momente înălțătoare, la discursul-program al lui Vaida, la marele discurs al lui Brătianu, la discursul lui Marghiloman, o superbă pledoarie pro-domo și la strălucita proclamare legală a Uniunii românești. A fost o zi mare. Mesajele citite de Șt. C. Pop, Nestor și Inculeț au provocat un entuziasm de nedescris.

La 21 noiembrie 1919 am asistat la înmormântarea lui Vlahuță, la care Vaida a vorbit pentru ardeleni.

Demisia lui Averescu

Averescu susține că în 1919, când s-a format cabinetul Vaida, a fost invitat să dea sprijin guvernului, fapt pe care îl confirmă azi și prietenul meu Sever Dan, invitare care s-a făcut în vederea unei fuziuni între partidul lui Averescu cu Partidul Național Român. Averescu pretinde că el nu a pus nici o condiție, nici în ce privește șefia, nici în ce privește repartitia ministerelor sau a mandatelor parlamentare, totuși, fuziunea a fost amânata la calendele grecești.

Din cauza acestei inconsecvențe și nepotrivire între vorbe și fapte a fost nevoit să-și dea demisia din guvern. Se mai adaugă și faptul că președintele Camerei, Nicolae Iorga, a avut imprudența să-l atace în plină ședință a Camerei, el, Averescu, fiind membru al guvernului. La trei zile după atacul lui Iorga și-a dat Averescu demisia și în aceeași zi s-a prezentat în audiență la regină.

²⁰ Anexa: Broșura lui Vlad. Caricatura lui Petru Groza – n. V. M.

²¹ Definitorie pentru situația de după război apare și caracterizarea făcută de presa locală a vremii. „Adevărul e că – preciza presa – Partidul Național adevărat, căruia aparțineau toți românii, a încetat de a mai fi deodată cu încetarea stăpânirii ungurești. Azi Partidul Național e un partid burgez ca oricare altul, care pentru interese de partid, pentru acapărarea puterii, e tot așa de puțin scrupulos și de moral în alegerea mijloacelor de luptă, ca oricare alt partid. De aceea, e un abuz de a se gira de singurul reprezentant al Ardealului. Aceasta a încetat deodată cu Unirea (s.n.); „Gazeta Bistriței”, anul II, nr. 18, sâmbătă, 2 decembrie 1922, p. 1.

În locul lui Averescu este numit la 27 decembrie 1919 la Interne, Nicolae Lupu, socialist „sui generis”, numire care are ca urmare încetarea grevei muncitorilor de la tramvaie și de la Imprimeria Statului; în locul lui Goga, care pleacă și el din guvern o dată cu Averescu, este numit profesorul universitar Boreca, țărănist, iar la Agricultură este numit Mihalache.

Căderea guvernului Vaida

Tot timpul cât a durat acest parlament a fost subminat de intrigile celor, ce căutau să îi scoată pe ardeleni din circulație, împiedicând lucrările Camerei.

După demisia lui Averescu²² și audiența acestuia la regină, soarta guvernului Vaida era hotărâtă. Deja la 3 februarie Averescu comunică prietenilor săi că, se crede în ajun de a lua puterea, iar regina comunică la 16 februarie, că nu se așteaptă decât întoarcerea lui Vaida pentru a schimba guvernul. Evenimentele iau însă un curs neașteptat. Guvernul este împiedicat să depună două proiecte de legi: legea chiriilor, a lui Lupu, pe care regele o califică drept o lege bolșevică și legea Reformei Agrare a lui Mihalache, pe care tot regele o consideră ca fiind o lege de luptă de clasă. Lupu și Mihalache insistă să fie primiți de rege pentru a-i cere semnătura. Regele refuză să-i primească. În această situație s-a hotărât o lovitură de stat parlamentară, pentru a-l forța pe rege și pentru a lichida această situație de ordin constituțional. Era evident un șah dat regelui.

Blocul Partidelor din Federație își însușește aceste proiecte și le depune din inițiativă parlamentară și la Cameră și la Senat. Urmare: în aceeași zi regele cheamă pe Averescu pentru a-l însărcina cu formarea guvernului. A doua zi, *la 13 martie 1920* (s. a.), Ștefan C. Pop prezintă regelui demisia guvernului Vaida.

Din noul guvern al lui Averescu fac parte Argetoianu, Trancu-Iași, Duiliu Zamfirescu, gen. Văleanu, Cudalbu, Goga, Tăslăuanu, Mocioni, Incuț (liberal camuflat), Negulescu, gen. Rășcanu.

În momentul prezentării noului guvern în fața parlamentului, liberalii, conservatorii, Cuza, Z. Codreanu, aplaudă. Iorga lasă câțva timp scaunul prezidențial gol după intrarea miniștrilor, apare apoi, îmbrăcat în blană. Liberalii protestează cu strigăte pentru această necuviință, iar Blocul, cu Maniu în frunte, îi face ovații.

Astfel se termină acest guvern și acest prim parlament numit *Constituantă* (s.a.).

Factorul constituțional – regele păpușă – n-a respectat principiile fundamentale, ce au dus la alcătuirea noului stat român, în baza actului Unirii. După lovitura dată prin însărcinarea guvernului Văitoianu, aceasta este o nouă lovitură. Vor urma și altele.

---

²² Anexă: Caricatura lui Averescu – n. V. M.

Liberalii pretind că guvernul Vaida a căzut în urma curentului de bolșevizare, care începuse să se manifeste prin tolerarea de a se plimba pe străzile capitalei steagul roșu și de a se ține discursuri anarhiste printre lucrătorii de la diferite stabilimente ale statului. Pentru a se pune capăt acestui curent periculos, a fost chemat generalul Averescu (vezi și discursul lui Averescu la Cluj, 1931, 25 oct., ziarul „Îndreptarea”).

Iată cum s-a înscenat demiterea guvernului: Brătianu a deschis ședința Camerei cu o declarație în numele *ordinei* (s.a.). Guvernul citește decretul de dizolvare. Camera aplaudă și cântă „Deșteaptă-te, române”, Iorga strigă: „sinistră farsă”, iar Goga, bătând în pupitru: „Asta am vrut-o”. Averescu a venit la putere adus de Brătianu.

Lloyd George, la care se afla Vaida, când a primit telegrama de demitere, nu putea înțelege această procedură. Iorga o califică *crimă de stat* (s.a.)

La începutul lui martie 1920 prefectul Tripon pleacă din Bistrița. Locul de prefect devine liber. La recomandarea mea este numit Dr. Vasile Pahone, care îmi scrie la data de 14 martie o scrisoare pe adresa București, „deputat dietal”, în care îmi mulțumește „pentru acest sprijin de cu drag dat mie și cauzei mele”²³. Bietul Pahone nu s-a bucurat mult de această numire mult râvnită²⁴. Guvernul Vaida era căzut la data acestei scrisori.

Cât de dezorganizată era poșta română după atâta vreme de la Unire o arată mărcile poștale, care poartă încă chipul regelui Carol I și eticheta ungurească de „Ajáulott, Besztercze”, cu toate că exista și cenzura.

Făcând o dare de seamă la Bistrița despre cele petrecute în parlamentul țării, ziarul „Patria” scrie: „Dr. Victor Moldovan, tânărul și însuflețitul deputat al Bistriței românești, înaintea unui public numeros de alegători și-a ținut darea de seamă a lucrărilor primului parlament al României Mari. A vorbit cam două ceasuri frumos, pe înțelesul tuturor, făcându-ne o icoană vie a parlamentului, ședințelor și înaltelor clipe trăite. După cum vedem, tânărul deputat dezvoltă o frumoasă și rodnică activitate în acest județ și va inaugura o epocă de muncă adevărată, interesându-se de toate chestiile vitale și economice, nu numai a alegătorilor săi, ci luând parte la toate mișcările, fie a plugarilor, meseriașilor, dând sprijin și sfat acolo unde se cere”.

Prințul Carol

În ziua de 4 ianuarie 1920, Iorga și Vaida au venit la Bistrița, pentru a-l vizita pe prințul Carol, care se găsea exilat aici în garnizoană. Cu această ocazie au asistat și la o slujbă în biserica ortodoxă, o biată căsule.

²³ Anexă: Scrisoarea lui Pahone – n. V. M.

²⁴ Prefect în două mandate extrem de scurte: 8 martie-14 aprilie 1920; 27 martie-6 iunie 1927; apud Ioan Sigmirean, Adrian Onofreiu, *Istoria județului Bistrița-Năsăud...* Anexa nr. 1. Pozițiile 2, 6, p. 396.

Se știe că prințul dezertase de pe front în plin război pentru a se căsători cu Zizi Lambrino. El spunea: „Știu bine că, în 20 de ani România, ca toate celelalte țări, va fi republică, de ce să fiu împiedicat atunci să trăiesc cum vreau?”

L-am auzit eu însumi cu ocazia unei defilări exprimându-și părerea că, viitorul va fi al socialiștilor.

În cercurile Palatului era părerea că influența femeilor asupra prințului constituie un caz patologic.

La 1 august 1919 prințul își dă demisia din calitate de Principe moștenitor al Coroanei României, ca la data de 26 ianuarie 1920 să-și reia titlul de Principe Regal și să-și arboreze steagul pe locuința din Bistrița.

Încă la data de 13 noiembrie 1919 se instalează Regimentul Vânători de Munte în noua garnizoană Bistrița. Comandantul, lt-colonelul, prințul Carol invită intelectualii Bistriței la serviciul religios, ce se va oficia în Piața Mare. Am fost invitat și eu în calitate de deputat ca să asist la această serbare²⁵.

Prințul Carol nu s-a ferit în Bistrița de societate. A luat parte la concerte, petreceri, sport, la serbări și la sărbători. Boboteaza a fost sărbătorită cu toată solemnitatea de către protopopul Dr. Pletosu în fața prințului Carol și a unei companii de onoare. Dar n-au lipsit nici chefurile. După un astfel de chef a dat o serenadă primarul sas Sanchen, iar la un bal mascat a dispărut într-un moment dat cu o frumoasă doamnă, fiica unui cetățean sas.

Guvernul Averescu

Am arătat că Brătianu, care era de fapt stăpânul politic, precum fusese tatăl său, Ion Brătianu, zeci de ani de-a rândul, nu era bucuros să părăsească puterea. În Vechea Românie situația era ușoară. Avea un singur adversar, Partidul Conservator, care acum era în agonie. Cu unirea noilor provincii, echilibrul de forță se schimbă, după cum am văzut la primele alegeri. Conservatorii au luat numai 13 locuri. Liberalii, 102 locuri, față de 230 locuri ale Partidului Național Român, cu toate că guvernul era al lor, camuflat de generalul Văitoianu.

Pentru a se menține și pe mai departe la putere Brătianu trebuia să-i supună pe ardeleni la cheremul său, cum reușise cu basarabienii lui Inculeț și cu bucovinenii lui Nistor, sau să-i scoată din circulație, discreditându-i. Cum n-a reușit să și-i supună, ardelenii fixându-și un program constituțional, curat democratic, prin actul Unirii, Brătianu a recurs la spargerea solidarității ardeleni.

Principiul divide et impera nu s-a dezmințit nici de astă dată. Cu concursul regelui, mai bine zis al reginei, guvernul Vaida a fost răsturnat, primul parlament dizolvat.

---

²⁵ Anexă: Invitația semnată de prințul Carol – n. V. M.

Urmează la rând Averescu. Brătianu, dându-și seama că țara nu-l vrea, îl aduce pe Averescu la putere, cu dublul scop, ca loțiitor până ce îi va putea veni rândul, dar și pentru a-l scoate și pe acesta din circulație, fiind un concurent serios din cauza popularității de care se bucura în acel moment²⁶. Soldații-țărani îi făceau lui Averescu o imensă propagandă, după ce ieșiseră din tranșee. Am văzut eu însumi pe străzile capitalei manifestațiunile de simpatie pentru general.

Averescu își câștigase în război o mare fală. Se dovedise a fi un mare conducător militar. Iorga în *Războiul nostru în note zilnice* îl compară cu marii generali Moltke și Joffre și, arată cum l-a văzut la Cartierul General „un călugăr în uniformă. Aveai siguranță că de aici, de la neîntrerupta cugetare din acest cap de ascet, pleacă toată mișcarea ce se desfășoară peste munți și văi, și că ea-și va atinge ținta. La simpla lui înfățișare tăcută și răspândind tăcere, dar cerând imperios cugetarea și acțiunea, aceeași atmosferă umple larg sufletele tuturor. Din acel moment se impusese pentru noi dogma succesului”.

Popularitatea acestui om trebuia distrusă și, deodată cu ea, partidul pe care-l înjghebase generalul.

Trebuia însă continuată și manevra împotriva Partidului Național Român. Uneltirile și intrigile puse la cale până acum nu slăbise prea mult solidaritatea ardeleană. Rolul important îi revine lui Octavian Goga, care mai pornise pe vremuri, sub stăpânire străină, cunoscuta campanie tribunistă de „primenire” a așa numiților *tineri oțeliți împotriva bătrânilor senili și nulițăților mocnite* (s.a.) din Comitetul Executiv al Partidului Național Român.

De astă dată solidaritatea ardelenilor este pusă la grea încercare.

Sciziunea Goga

Goga provoacă prima mare sciziune a Partidului Național Român.

La 31 martie 1920, Goga face un apel către poporul român din Transilvania, Banat, Crișana, Sălaj și Maramureș, ca să se înșiruie sub flamura *adevăratei uniri* (s.a.), care este Liga Poporului și care, în urma acestei uniri cu frații ardeleni, își întinde organizația lui pe toată suprafața pământului românesc, sub numirea de Partidul Poporului²⁷.

Acest apel este semnat de 34 de parlamentari în frunte cu Octavian Goga, Petru Groza, Dr. Ioan Suci, Mocioni, Tăslăuan, precum și de fostul nostru deputat al circumscripției Năsăud, Iulian Marțian.

---

²⁶ Anexa: Caricatura lui Averescu. Articolul lui Iorga despre Averescu – n. V. M.

²⁷ Anexa: Apelul lui Goga – n. V. M.

Toți aceștia trec în partidul generalului Averescu și cu ei deodată, trec și Teodor Mihali, Amos Frâncu, Aurel Vlad, Elie Dăianu, protopopul Clujului, traducătorul lui *Supplex Libellus Valachorum* și trece Vasile Lucaciu, eroul nostru național.

Toți aceștia părăsesc partidul, nemulțumiți de atitudinea șovăitoare a lui Iuliu Maniu (!?).

Reacțiunea Partidului Național Român

La 2 aprilie 1920, Partidul Național Român dă un manifest către Națiunea Română, în care arată că guvernul Vaida a căzut în mod neconstituțional, împotriva voinței exprimate de națiune, după ce a desfășurat într-un timp așa de scurt de abia 4 luni, o activitate rodnică pentru democratizarea țării.

Manifestul este ținut într-un ton foarte cuviincios. Comitetul Executiv nu-și varsă amarul și necazul pentru faptul că guvernul său a fost demis, ci mai vede „în Coroana Română și Dinastia Română un simbol al unității naționale și o pavază a tuturor aspirațiilor populare” și termină manifestul cu „Trăiască Majestatea Sa Regele Ferdinand și Dinastia Română”.

Acest manifest este semnat de Comitetul Executiv al Partidului Național Român în frunte cu Iuliu Maniu, ca președinte, Vaida, Goldiș, Șt. C. Pop, Agârbiceanu, Branișce, Hațiegan, Mih. Popovici, Onișor, Sever Dan, Ghiță Crișan, Brediceanu, Bocu, Boilă, Nițescu, etc.

În același apel se convoacă *congresul Partidului Național Român la Alba-Iulia* (s.a.) pentru ziua de 24 aprilie 1920²⁸.

În vederea acestui congres am convocat și noi, foștii parlamentari ai județului, și anume, foștii senatori, protopop Ioan Pop și Ioan Pecurariu, și foștii deputați Oanea și cu mine, *o mare adunare grănițierească* (s.a.) la Năsăud, în grădina liceului pentru 13 aprilie (a treia zi de Paști) pentru a desemna delegații pentru congres și „pentru a discuta situația politică și apărarea intereselor ținutului nostru”.

Congresul declară că: „actualul guvern părăsind calea constituțională, a părăsit democrația, introducând la timp inoportun lupta între frați. Aprobă activitatea de guvernământ a cabinetului Vaida și a Comitetului Executiv, precum și a parlamentarilor, luând îndeosebi act cu însuflețire de înarticulară în lege a Unirii tuturor provinciilor românești în statul național unitar românesc”.

Declară în sfârșit că „își susține *nealterată* (s.a.) organizația sa de partid, având să o extindă asupra întregului teritoriu al României întregite, fără de a fuziona (s.a.) cu nici unul din partidele țării și să intre în *colaborare* (s.a.) cu astfel de

²⁸ Anexă: Manifestul Partidului Național: Convocarea la Alba-Iulia. Broșură – n. V. M.

partide democratice, ale căror principii politice sunt în congruență cu programul Partidului Național Român. Deci punctul de vedere al lui Maniu a triumfat.

Protestul lui Iorga

Cu totul altfel a reacționat Nicolae Iorga față de actul neconstituțional al regelui. În „Neamul Românesc pentru popor” din 22 martie 1920, sub titlul „Dizolvarea”, Iorga scrie: „D-l. general Averescu, lup în piele de oaie, a izgonit, cu decret smuls de la Măria Sa, Sfatul Țării, cea dintâi Adunare aleasă de țărani. Această Adunare nu poate să fie dizolvată, trimițându-se acasă, ca o turmă de oi răioase, pentru că *nimeni* (s.a) nu are dreptul să strice o Constituantă. Generalul a venit la putere fără voia Adunării, răzbătând de-a bușile prin porțile de din dos, deschise cu mâini subțiri de cucoane (aluzie la regină). Noi ne îndreptăm țării și cerem să răzbune (s.a.) dreptatea noastră”²⁹.

Campania electorală

Prin decret regal se fixează ziua alegerii și anume, ziua de 3 iunie pentru Adunarea Deputaților și ziua de 6 iunie, pentru Senat.

În vederea alegerilor, partidele au pornit la o propagandă intensă.

Generalul Averescu a răspândit în toată țara un mare afiș reprezentând chipul său în uniformă, cu deviza *muncă, cinste, legalitate* (s.a.) deviză ce a fost dezmințită în timpul guvernării. Chipul său era încadrat de figuri simbolice: un soldat cu drapel, o femeie cu o tăbliță pe genunchi pe care era scris „istorie”, o țarancă cu un băiețaș, un țăran cu căciula în mână. Deasupra era scris: votați candidații Partidului Poporului; jos: „Dacă voiți să aveți *liniște* și *belșug* în țară, dacă voiți *ieftinirea traiului* (s.a) și înflorirea țării, votați candidații Partidului Poporului, ca generalul Averescu, salvatorul țării, să poată da cetățenilor de la orașe și de la țară ceea ce nădăjduiesc.

Tot cu chipul său, Averescu împarte și o broșură, intitulată *Generalul Averescu și împroprietărirea țăranilor*. În această broșură Averescu arată că nu i-a uitat pe cei mulți, care își duc greu zilele, amestecând brazdele pământului cu lacrimile și sudoarea lor, că nu i-a uitat pe luptătorii pentru întregirea neamului, cărora, sub chezașia cuvântului regal le-a făgăduit, după terminarea războiului, pământul pentru care au luptat și pentru care și-au vărsat sângele. Averescu promite fiecărui muncitor de pământ, ca proprietate de veci, zece pogoane, loc pentru vatra casei, izlaz pentru vite, material pentru a-și croi gospodăria, iar plata, în 20 de ani, fără dobândă.

---

²⁹ Anexă: „Neamul Românesc pentru popor” din 22 III. 1920 – n. V. M.

În *Ardeal* (s.a.) împarte o broșură specială intitulată *Înfrățirea Țăranimii noastre*, prin care îndeamnă pe țăranii ardeleni să întindă o mână de ajutor fraților țărani din România Veche, căci multe sunt astăzi neajunsurile. Guvernul trecut a fost nepriceput și era pe cale să ducă țara la prăpastie. Arată apoi programul:

Va da pământ *sătenilor*, va aduce legi drepte pentru *muncitori* ca să ajungă la un trai omenesc, ca stăpânii și societățile să nu le stoarcă munca; fiecare să trăiască după munca lui și nu din sudoarea altuia și că, va pune în locul coroanei, banul românesc, etc, etc. *și va ieftini traiul* (s.a.).

Dar îl ajută pe Averescu în propaganda sa și deputații ardeleni, trecuți la el, așa de pildă, cunoscutul nostru profesor și fost director timp de 42 de ani, *Vasile Gr. Borgovan* (s.a.), fost senator al cercului *Beclean* (s.a.). Acesta, adresându-se către alegătorii din circumscripția Gherlei cu „rugarea să binevoiască a-i da votul” arată că a fost nevoit să părăsească Partidul Național Român, fiindcă parlamentul trecut nu a lucrat mai nimic de *Doamne ajută*, că unii din miniștrii, cu neamurile, cu prietenii și cu lingăii lor, își vedeau de permise de contrabandă de coroane, de îmbogățire, cu precupețirea alimentelor aprovizionate, că guvernul, slăbit prin plecarea d-lui. Dr. Vaida la Paris, neputincios, fără ca șeful partidului – Maniu – să puie și d-sa. umărul la loc, n-a putut să isprăvească aproape nimic din ceea ce și-a fost pus de gând, nici legea cea mare, Constituția, nici legea împărțirii pământului și că, *nici el personal* (s.a.) n-a putut trimite la vreme, nici foto-gen³⁰, nici bucate, pentru că nu-i ascultau pe miniștrii dregătorii supușilor și că, degeaba avea permise, că vagoane nu s-au dat, oricât a umblat³¹. Borgovan arată în sfârșit că regele a fost nevoit să

³⁰ Formă alterată pentru *fotoghin*=petrol.

³¹ În afacerea cu petrol a fost menționat și numele lui Victor Moldovan. Acesta era acuzat că, alături de deputatul Laurențiu Oanea, cu ajutorul finanțatorului Alexandru Mișu din Bistrița, a adus aici, în 1 martie 1920, 2 cisterne cu petrol vândut cu prețul de 5 coroane/litru, iar în 3 iunie 1920, 5 cisterne cu petrol și 2 cu motorină, vândute cu același preț. Adresa Prefecturii către Parchetul Tribunalului Bistrița preciza că „pedepsirea lor este necesară și în interesul ordinii publice, fiindcă în multe sate nu s-a dat din acest petrol, decât acelora care au votat cu candidații Partidului Național, pe când un negustor cu brevet nu ar face aceste deosebiri”; A.N.B.-N., fond *Prefectura... prefect*, d. 35/1920, f. 3. De la Parchet s-a primit răspunsul de sistare a urmăririi penale, prin documentul din 23 ianuarie 1920 – „Act de neurmărire”, în care se preciza că „deputatul Dr. Victor Moldovan și Alexandru Mișu au fost bănuți cum că, fără autorizație competentă și, fără să posede brevetul recerut și, cu intențiune de speculă, au furnizat și distribuit 2 cisterne de petrol în județul Bistrița-Năsăud cu datul de 8 februarie și tot acum, numiții, împreună cu Dr. Laurențiu Oanea, deputat, au furnizat și distribuit 7 cisterne petrol și motorină, pe timpul când acest petrol și motorina nu formau obiectul comerțului liber”. În urma cercetărilor, s-a stabilit că datorită lipsei acestui combustibil, deputatul Victor Moldovan a fost „provocat” din partea Prefecturii ca, împreună cu senatorul Oanea să intervină pentru procurarea de petrol pentru necesitățile urgente ale județului. Pentru derularea afacerii a fost desemnat Alexandru Mișu, din partea Comisiunii de Aprovizionare județene. Concluzia cercetării Parchetului arăta că „intențiunea inculpaților nu a fost specula neiertată, d-l. deputat Victor Moldovan a purces sub presiunea intervenției prefectului, intenționând numai bunul comun al județului” și de aceea „fapta inculpaților nu conține elementele constitutive a § 1 din Legea art. IX/1916, iar cercetarea criminală a trebuit sistată, în virtutea § 101

demită guvernul, fiindcă a dus la *dietă* (s.a.) două legi, care puteau să răzvrătească țara. Generalul Averescu va înfăptui toate nădejtile noastre.

Apelul îl termină profesorul Borgovan cu urările: Să trăiască România Mare cât soarele crește, Majestatea Sa Regele, Regina, *mama* (s.a.) țării și Averescu, *tatăl* (s.a.) poporului.

Partidul Național Român face și el un apel către „Români”, apel pe care-l semnează, în afară de Maniu și reprezentanții partidelor Țărănesc Basarabean, al Unirii din Bucovina, precum și partidele Federației Democrației Naționale, și anume, Partidul Naționalist Democrat (Iorga), Partidul Țărănesc (Mihalache) și Partidul Independenților (Lupu), referindu-se toți aceștia la principiile programului citit în numele blocului fostei majorități parlamentare de către Vaida în Cameră³².

Acest apel este ținut într-un ton foarte aspru și arată că țara se găsește sub absolutism și tiranie.

Apelul cheamă *țaranii* (s.a.), cărora li se drămluiește³³ pământul sfințit cu sânge, muncitorii, cărora în loc de reforme sociale li se înfățișează țevile mitralierelor, *cărturarii* (s.a.) părăsiți în ghearele speculanților, să desăvârșească prin votul lor libertatea deplină a neamului întreg.

Totodată își tălmăcește și Partidul Național Român programul pe înțelesul tuturor, subliniind că va căuta să cuprindă în sânul său pe toți fiii țării, năruind vechile hotare, ce despărteau frate de frate.

Alcătuirea țării să fie întocmită astfel, ca drepturile poporului să nu poată fi stirbite de *nimeni* (s.a.).

Dreptul de vot să nu poată fi luat nimănui, făgăduielile ce s-au făcut țăranilor în ce privește în proprietărea să nu fie deșarte, muncitorii din fabrică să fie ocrotiți. Capitalul și munca să nu se dușmănească și să se înșele, schimbarea banilor străini de azi să se facă fără de păgubirea unora, spre folosul celorlalți, etc. etc.

Alegerile la Bistrița

Biroul Electoral Central din județul Bistrița-Năsăud, sub președinția subprefectului Dr. Leon Scridon și a membrilor Leon Mihăieșe, prim-notar județean, referent Dr.

pct. 1 din Procedura Penală”; *Ibidem*, f. 6–7. De altfel, presa locală consemna faptul că din însărcinarea Comisiei județene pentru cumpărare, prefectul Alexandru Popescu, alături de Dr. Victor Moldovan urmau să se deplaseze la București, pentru „a câștiga pentru comisiune, respectiv Federală, de la Casa Centrală a Cooperativelor și de la Comisiunea Superioară de Cumpărare fondurile necesare pentru cumpărarea cerealelor și asmenarea cerealelor pentru județ”; „Gazeta Bistriței”, anul I, nr. 24, 5 noiembrie 1921, p. 1. Aceeași publicație anunța că Federația Societăților Cooperative din Bistrița „este însărcinată – ca organ executiv al Comisiunii județene de Aprovizionare – cu aprovizionarea întregului județ cu cereale”; *Ibidem*, p. 2.

³² Anexă: Manifestul lui Borgovan; Manifestul semnat de Maniu, Iorga, Lupu – n. V. M.

³³ A prețui; în sensul de a măsura pentru a fi împărțit.

Dionisie Login, Pavel Beșuan, Dumitru Budușan, Ioan Dologa, Dr. Gustav Kisch, Dr. Gustav Kelp, Dr. Georg Keintzel și Dr. Ioan Lazăr, fixează circumscripțiile electorale, birourile și secțiile de votare. Circumscripțiile au fost reduse pentru Cameră la trei, anume: 1. Bistrița Română; 2. Bistrița Săsească; 3. Năsăud, iar pentru Senat, la o singură circumscripție, Bistrița. Circumscripția săsească a fost prost alcătuită, adăugându-se la ea comune ca (sic!) Cușma, cu 700 de români și numai 80 de sași, cu Șomfalăul³⁴, care nu avea nici un singur sas, cu Herina, care avea majoritatea români, etc.

Înainte de a trece la campania electorală țin să amintesc un eveniment foarte regretabil, ce s-a petrecut la Bistrița în ziua de 23 mai, în timpul depunerii candidaturilor: un grup de țărani bistrițeni a pătruns în biroul subprefectului Dr. Leon Scridon, care era și președintele Biroului Electoral Central, alungându-l din acest birou. Actul acesta temerar l-au săvârșit țăranii bistrițeni, în urma faptului că subprefectul fiind deținut și transportat la Penitenciarul din Cluj, în urma unor denunțuri, de către procurorul general, Dr. Liviu Ghilezan, a fost eliberat printr-o telegramă a generalului Averescu, procedura penală stinsă și el repus în funcția sa. Ghilezan, marele purificator (!?) a ținut să-și facă reclamă, dând cazului acesta o publicitate senzațională în toate gazetele ungurești³⁵.

Acest incident a fost deosebit de regretabil, fiindcă D-rul. Leon Scridon, bun român, cu toate că era funcționar superior sub regim străin, și-a câștigat merite ca un luptător și apărător al intereselor românești, culturale, sociale, bisericești, un bun administrator și un bun grănicer. A fost regretabil acest incident și în ce privește grupul de țărani, ademeniți la această faptă nesocotită prin senzaționalele știri colportate de acest procuror reclamagiu. Țăranii la rândul lor au fost arestați, dați în judecata Tribunalului Militar din Cluj. Solicitat de către ei și familiile lor să-i apăr, au fost în sfârșit achitați și puși în libertate.

APEL

Către toți grănițerii năsăudeni!

Fraților!

În vederea Congresului Național al Partidului Național Român din Transilvania, Banat, etc., convocat la Alba-Iulia pe ziua de sâmbătă, la 24 aprilie 1920, subsemnații avem onoarea a Vă ruga, pe toți frații români, din toate comunele foste grănițerești, să luați parte la Adunarea mare

³⁴ Azi Corvinești, în județul Bistrița-Năsăud.

³⁵ Anexa: Gazetele ungurești și românești despre cazul Scridon – n. V. M.

grănițerească, care va avea loc în Năsăud, în grădina liceului (gimnaziului), marți, la 13 aprilie 1920, (a treia zi de Paști) la orele 2 după amiază.

Vom discuta situația politică și apărarea intereselor ținutului nostru. Vom hotărî modalitățile de aprovizionare ale comunelor și vom face alegerile pentru marele Congres Național.

Să ne adunăm întreg poporul, cu mic, cu mare, la această adunare, unde se vor lua hotărâri de mare însemnătate. Nici un român de bine să nu lipsească de la această adunare grănițerească, unde ne vom spune cuvântul nostru întru apărarea a tot ce este sfânt și prețuit de noi în acest ținut, lăsat nouă ca moștenire cu toate bunătățile lui de falnicii grănițeri, de vrednicii noștri părinți și strămoși.

Cele, ce vom discuta și hotărî acolo, vor fi chemate să ușureze pentru fiecare cap de familie împrejurările grele ale traiului de azi, deci nimeni să nu lipsească.

Năsăud, la 31 martie 1920.

Protopop, Ioan Pop, fost senator;
Ioan Pecurariu, fost senator;
Dr. Laurențiu Oanea, fost deputat;
Dr. Victor Moldovan, fost deputat.

Sciziunea la Bistrița

Sciziunea provocată de Goga a avut repercursiuni și în județul nostru. Cel dintâi, care a trecut la Averescu a fost Marțian, a urmat Dr. Leon Scridon sen.

Noul prefect – averescan – Popescu³⁶, care era de altfel un om civilizat, luând de la început contact și cu mine, ca deputat de opoziție, în vederea unei colaborări în interesul județului, a căutat să-și organizeze partidul.

În ziua de 13 mai 1920, deci chiar înainte de alegeri, s-a constituit la Bistrița Partidul poporului (s.n.). Adunarea de constituire a fost prezidată de prefect. După cuvântarea lui Dr. Dionisie Login și a învățătorului Bogdan, care era turmentat, a fost numit Login ca președinte iar vigilul pădurar Radu, ca secretar. Țăranii, vreo treizeci la număr, văzând de ce este vorba, au părăsit sala prefecturii în mod demonstrativ.

Această constituire a fost persiflată într-o poezioară făcută de un țăran bistrițean. Iată poezioara:

---

³⁶ Virgil Al. I. Popescu, prefect în perioada 24 ianuarie 1921–15 februarie 1922; apud. Ioan Sigmirean, Adrian Onofreiu, *Istoria județului Bistrița-Năsăud...* anexa nr. 1, poziția nr. 4, p. 396. A fost instalat în funcție la 2 februarie 1921; „Gazeta Bistriței”, anul I; nr. 6, sâmbătă, 12 februarie 1921, p. 2.

„Dr. Login cel sfătos
Advocatul scurt și gros
Care scuipă tot pe jos
Numai una s-a gândit
Și pe loc a făurit
Un partid nou politic
Ca să poată fi un pic
Deputat în parlament
Și gogist impertinent.

Nădragii i-a tras în sus
Și, pe lucru apoi s-a pus
Cât gunoi în Bistrița
Tot l-a tras în partea sa.
Poate să fie fălos
Cu un ștab așa frumos.

Budușan cel zăbălos
Îngâmfat și mincinos
Apoi Radu păduraru
Gură spartă și tâlharu
Care pentru un blid de linte
Și pe muma sa o vinde.
Bogdănuți cel beutor
Îi trebuie de scriitor
Ca să laude în foi
Partidul cel din gunoi.
Coadă de topor a fost
Și Beșuan cel prost
Apoi badea Sângeorzan
Beșinosul de hruban
Și vreo câțiva prăpădiți
Pentru sfadă pregătiți.

Comandant ascuns a fost
Subprefectul vechi al nost
Care pentru _ _ _
A căzut în pușcărie
Dar Goga l-a iertat

Ca să-i fie rob plecat...
De-ar ști ce-l așteaptă iar
N-ar ieși din casă iar

Apoi, domnule avocat
N-ai văzut că te-am blamat?
Nime nu te-a ascultat
Din cei care i-ai chemat
Tu vorbeai și ei râdeau
Că, cu toții te știau
Că ești un spurcat renegat
Sub poale săsești băgat
Numai Frieda te-a învățat
De partidul l-ai lăsat
Și-n gunoaie te-ai băgat.
Tatăl tău ca om cinstit
De-ar ști că tu ai fugit
La Goga de instrument
S-ar întoarce în mormânt.
Să nu crezi că ai scăpat
Ca să nu fii blestemat
De toți oamenii de bine
Care scuipe acum pe tine.

Cei amintiți în această poezioară sunt foarte bine caracterizați. Login era un om mic, când se plimba cu soția lui, cu Frieda, care era o femeie colosală, mare și grasă, abia îi ajungea la umăr, cu toate că-și punea pe cap pălăria înaltă „Hochzylinder”. Cu soția se încurcase pe când lua masa la restaurantul acesteia. Așa cum arată poezioara, era tare sfătos, avea obiceiul să scuipe și să-și tragă mereu în sus pantalonii. Avea un birou slab, dar vorbea grav, sfătos, închipuit.

Budușan, crâșmar și negustor, a fost ucis de către fiul său medic cu un glonț de revolver tras prin ușa închisă, în urma unor certuri în familie. Beșuan regretând pasul, a intrat în șirul bărbaților mei de încredere ca delegat la o secție de votare.

Campania electorală

Generalul Averescu a înțeles să pornească o campanie violentă „à la manière forte”. În vederea acestor alegeri anunțând Biroului de Informații al Divizei 16 data zilelor în care voi ține adunări în comunele circumscripției mele, am primit de la

acest birou un răspuns potrivit libertăților democratice³⁷, care însă nu m-a putut împiedica să nu țin întruniri. Și în acest turneu am fost primit cu același entuziasm, ca în alegerile trecute. În comuna Galați o mare poartă de triumf purta inscripția: „Trăiască candidatul nostru Victor Moldovan”. Mă aștepta întreg poporul și tineretul cu flori și cântece. Ziarul „Glasul Vremii” retipărise pe foi volante textul cântecelor noastre naționale, ca „Deșteaptă-te, Române”, „Pe al nostru steag”, „Tricolorul”, „Sună buciul de alarmă”, „Cântecul gîntei latine”, „Hora Unirii”, „La arme”, pe care le cunoșteam și eu pe toate pe când eram elev la liceul din Năsăud.

În Duminica Tomii am ținut la Bistrița, împreună cu fostul senator, protopopul Ioan Pop o mare adunare poporală în piața din fața bisericii greco-catolice la care au asistat în frunte cu intelectualii, aproape o mie de alegători din întreg județul. Această adunare a fost hotărâtoare pentru ținuta alegătorilor noștri³⁸.

În pre-ziua și ziua alegerii au plecat din Bistrița oamenii mei de încredere la secțiile de votare, țărani și meseriași. La *Șieuț* a plecat Mihai Buta, lăcătuș-mecanic, la *Nușfalău*, Păștean Nicolae, tâmplar și Bârlean Nicolae, zidar, la *Borgo-Tiha*, Sas Ion, antreprenor zidar și Mihuțiu Alexandru, țaran crășmar, la *Prund*, Pavel Beșuan, arhitect-zidar, membru al Comitetului Electoral Central, cel ce figurează în poezioara de mai sus, la *Joseni*, Berbecar Vasile și Doroftei Mih., țărani fruntași, la *Brașfalăul de Jos*, Berbecar Dumitru, țaran, la *Monor*, Ocnean Ștefan, dulgher, la *Ardan*, Bucur Vasile și Bilegan Mitru, țărani, la *Buduș*, Botcar Vasile, zidar, la *Sărățel*, Someșan Ioan, țaran, la *Galați*, Berbecar George, țaran, la *Bungard*, Griga Ilie, zidar, la *Ragla*, Coraico Iuliu, meseriaș, Incean Mihai, primcurator bisericesc, țaran și Sângeorzan Alexandru, țaran, la *Șoimuș*, Toma Mitru, țaran, etc, etc.

În afară de acești țărani de frunte și meseriași, care s-au deplasat din Bistrița de dragul cauzei pe care o reprezentam cu toții, am avut în fiecare comună oameni de legătură, tot țărani localnici, așa la *Prundu Bârgăului* și *Bistrița Bârgăului*, pe Marcu Nic., Badiu Teodor, Ion și George Țarca, Pavel Ion, episcop, Leon Vlad, C. Dănilă, zidar, cel ce a fost asasinat în 1940 de jandarmii unguri, Simion Dan, Purțăilă, Taloi Simion, Ușeriu Vas., lui Dum., Hasnaș George lui Șt., la *Joseni* și *Rusu Bârgăului*, pe Șovrea George, Nic. Rău lui Ion, Nic. Griga lui Damastin, Hogiu Grig., Pop Vas., la *Tiha* și *Mureșenii Bârgăului*, pe Ion Dologa a Paraschivii, Simion Ștefănuț, Rânziș Nic., Cionca Ilie, Monda Vas. Și Gavril Județ, la *Suseni* și *Mijlocenii Bârgăului*, pe Macedon Monarca, Băloi Nic., Trifan Ion, Ghiță Andrei, Dan Crișan, Ion Tăut (Hani), Galben Nichita, Bălan Dum., la

³⁷ Anexă: Cererea mea și răspunsul Biroului de Informații – n. V. M.

³⁸ Anexă: Invitație la adunarea din Bistrița și ciorna cuvântării. Material de propagandă – n. V. M.

Brașfalăul de Jos, de Sus și Caila, pe Mih. Mureșan lui Iacob, Țiboca Ion, Vâncă Alex., Filip Petre, Măgherușan Grigore, Strătulat Vas. lui Șt., Măgherușan Ion lui Gavrilă, Moldovan Ion lui Grigore, Bojor Grigore, Bălan Ion, Ciocan Mih., la *Ragla și Budacul Român*, pe Botârlă Ion, Feldrihan Ion I. Alex., Feldrihan Nistor, Turcu Ion I. Gavr., Moga Grig., la *Ardan, Friș și Șoimuș*, pe Bor Petre I. Andrei, Mihalea Ion a Cozmi, Ursa Vas. L. Toader, Filip Pop, Gordon Vas. și Arisie, Moldovan Mih., Ursa Grig., la *Galați și Neț*, pe Coman Lazăr, țaran poet, rudă cu patriarhul Miron, Herinean Ion, Giurgiu Mih., preot, Arcălean Ion, Sâmpetean Mih., Baci Const., la *Șieuf, Sebiș și Ruștior*, pe Groza Ilie, cel care la viitoarele alegeri liberale prinde pe hoții de urne, Neagoș Ion, Seica Ion, fost prizonier în Rusia, Pasca Simion, Oltean Iftene, Melean Ionică, Grig. Aluaș lui Gavril, George Buta, Pop Toader, Danea Manoilă, Pop Leonte, Negrea Simion, Cira Ilie, crâșmar, la *Monor și Gledin*, pe Tancău Simion I. Toader, Vlasa Ilie, Tomuți Ion, Tancău George, Țira Ion I. Dumitru, fostul delegat pentru Reforma Agrară a comunei Gledin, cu care m-am deplasat mai târziu la Porcești și Reghin pentru a câștiga acestei comune o pădure din județul vecin, apoi pe Todoran Simion și Todoran Maței, la *Nușfalău și Șirling, Sântioana și Bârla*, pe Mălai George, Barteș Nicolae, Nuțiu, la *Sărățel*, pe Pop Flore, Moruțan Ion, Sonea Toader, pantofar, Pop Ion, la *Buduș și Șimotelnic*, pe Trișcaș George, Griga Vas., Grec Ion, Ciugărean Iustin, Lăcătuș Ion, voievodul țiganilor, Budan George, Socaciu Ion, Cărligan Vas., Someșan Toader și Baci Grig., la *Bungard*, pe Moldovan Toader, Buredan Aurel, la *Aldorf*, pe Ardănescu Ion și Bulea Iosif, la *Șieul Mare*, pe frații Gherman Iacob și Ion, cei care au încercat să mă împuște în timpul revoluției, când le-am rechiziționat pentru Garda Națională automobilul Fiat rămas de la armata austro-ungară.

La Bistrița am avut ca bărbați de încredere pe Dr. Vasile Pahone, preotul Ion Petringel, George Curtean, directorul băncii „Bistrițiana”, Pavel Dan, țaran și Alex. Pop, revenit din America.

Astfel organizați am reușit să păzesc urnele și votarea nestingherit de ingerințele și abuzurile administrative.

Datorită propagandei, întrunirilor și colaborărilor entuziaste a intelectualilor și mai ales a țăranilor mai devotați am putut obține un rezultat deplin și asigurarea și alegerea senatorului Ion Pecurariu. Sașii au votat în bloc cu candidații guvernului. La Năsăud, Laurențiu Oanea a avut un succes strălucit, având ca contracandidat (sic!) pe însuși primul ministru, generalul Averescu³⁹.

³⁹ Victor Moldovan a fost ales deputat în ziua de 3 iunie 1920, în circumscripția electorală Bistrița Română, cu următorul rezultat: voturi date, 3.068; anulate, 3; valabile, 3.065. Au întrunit: Dr. Bucșan Constantin, 570 voturi; Dr. Victor Moldovan, 2.495 voturi. Biroul Electoral a proclamat ales deputat, în baza art. 74 din decretul-lege electoral pentru Ardeal, pe Dr. Victor Moldovan, care a întrunit majoritatea absolută a voturilor valabile. La dosar nu a existat nici o contestație. Au mai

În țară (s.a.) însă și mai ales în Vechiul Regat, Averescu a avut un mare succes. Averescu a obținut 160 de mandate, Federația, 35, Socialiștii, 14, Liberalii, numai 7, Conservatorii, nici unul.

Parlamentul averescan

La 21 iunie 1920 are loc deschiderea Parlamentului. Să vedem cum a înțeles guvernul și parlamentul să respecte făgăduielile guvernului.

Împroprietărirea țăranilor

Partidul Poporului era un partid improvizat în vederea acestei guvernări. Guvernul era înghebat din rămășițele falimentare a Partidului Conservator, cu Argetoianu, capul adevărat al acestui guvern, unul din cei mai mari moșieri, deștept dar cinic, cu Duiliu Zamfirescu, boier scăpătat, Garoflid, mare moșier, Mocioni, cel mai mare moșier din Banat, înrudit cu magnații unguri, pe care însuși regele îi considera fiind un mare aport pentru ideile conservatoare.

Ce putem aștepta de la un guvern compus din astfel de elemente, sprijinit de un rege, protector al magnaților, care a înlăturat guvernul Vaida din cauza depunerii proiectului de lege a Reformei Agrare și care l-a apostrofat pe Mihalache cu cuvintele: „D-ta. vrei resbel de clasă, nu eu, pentru că este antipatriotic; cât voi fi pe tron, nu voi tolera lupta de clasă”. După astfel de declarații, mai contează chezașia regelui, cuvântul regal invocat de generalul Averescu. Nu contest bunele intențiuni ale acestuia, copil de țăran basarabean și fost copil de trupă, fără moșie.

După multe târăgănări Garoflid, ministru de stat și președinte al Comitetului Agrar „înștiințează” că guvernul a hotărât grabnica înfăptuire a împroprietăririi sătenilor în Transilvania, Banat și Părțile Ungurene, aplicându-se întocmai decretul-lege așa cum s-a votat de Marele Sfat de la Alba-Iulia la 12 august 1919.

Legea Reformei Agrare din *Vechiul Regat* (s.a.) era și mai mult târăgănată. Era firesc să fie așa, când însuși capul acestui guvern, Argetoianu, a declarat că „legea

---

fost aleși, în circumscripția Bistrița Săsească, Dr. Arthur Connerth și în circumscripția Năsăud, Dr. Laurențiu Oanea; *Dezbaterile Adunării Deputaților*, ședința de marți, 22 iunie 1920, p. 28. În ședința din 24 iunie 1920, Victor Moldovan a avut o interpelare contra alegerii deputatului Aurel Breban, pe care l-a acuzat că a fost condamnat pentru escrocherie; *Ibidem*, ședința de marți, 24 iunie 1920, pp. 36–37. Deputatul Aurel Breban s-a disculpat de această acuză în ședința din 29 iunie 1920, când a avut un schimb de replici cu Victor Moldovan și când a fost suspendată procedura validării până la lămurirea Camerei; *Ibidem*, ședința de marți, 29 iunie 1920, pp. 164–165. În ședința din 10 iulie 1920, a avut o intervenție în care anticipa, prin luarea de poziție, verva și prezența în viitoarele dezbateri parlamentare. Protestând împotriva deciziei conducerii Camerei Deputaților ca intervențiile deputaților să fie făcute doar în scris, Victor Moldovan opina că „având însă în vedere că nu s-au luat dispozițiuni cu putere retroactivă, comunicările care s-au anunțat înainte de modificare, cred că nu trebuie să se anunțe în scris și că se pot dezvolta verbal în fața Camerei”; *Ibidem*, ședința de sâmbătă, 10 iulie 1920, p. 275; în continuare, *D.A.D.*

agrară este o lege de luptă de clasă. Eu, nu numai nu pot să votez această lege, dar protestez din toate puterile contra ei”. Era deci în unison și în perfect acord cu regele.

Sub presiunea evenimentelor însă, a opiniei publice, a spectrului revoluției din 1907, de frica rășcoalei țăranilor și a grevelor, care se țineau lanț, *guvernul a definitivat legea reformei agrare, vânturată la 1917, abia la 1921, după congresul muncitorilor din 8 mai* (s. n.).

Dar cum? Din fiecare moșie rămâne neexpropriată pentru fostul moșier câte o suprafață de 500 hectare (800 jug.), astfel că proprietarul, care are mai multe moșii, reține după fiecare moșie câte 500 hectare. Au rămas după această lege proprietari cu mii de hectare. În schimb, legea agrară din Ardeal prevede exproprierea până la 200 jug. și chiar sub această limită, până la 50 jug., acolo unde lipsește pământul necesar în vederea cererilor de pământ a celor chemați a fi împrumători și unde lipsește izlazul sau nu acoperă trebuințele indispensabile de pășunat ale contingentului de vite din comună.

Muncitorii

Să vedem cum își îndeplinește generalul făgăduielile față de muncitori.

Muncitorii, în loc să ajungă la un trai omenesc, precum făgădui-se Averescu, sânt exploatați de către întreprinderile finanțate de băncile străine și de către Banca Românească – liberală – care singură finanțează 75 de întreprinderi industriale. Aceste întreprinderi pretind muncitorilor să lucreze câte 12–16 ore pe zi, pe lângă un salariu de mizerie.

Muncitorii cer satisfacerea revendicărilor și intră în grevă. Aceste greve și manifestațiuni de masă ale ceferiștilor, setebiștilor⁴⁰, petroliștilor, minerilor, se țin lanț. În curs de numai trei luni au loc în întreaga țară peste 195 de greve mari, culminând în greva generală din octombrie 1920. Averescu, în loc să caute să satisfacă revendicările muncitorilor așa cum făgăduise că va face „să ajungă fiecare muncitor la un trai omenesc, ca stăpânii și întreprinderile să nu le stoarcă munca”, aduce: Legea Trancu-Iași, care interzice grevele, mobilizează pe cei tineri, rechiziționează pe cei bătrâni, pe conducători îi trimite în fața Curții Militare și înăbușă luptele muncitorilor, reprimând greva generală. Iar după Congresul din 8 mai 1921, în care s-a votat schimbarea Partidului Socialist în Partid Comunist și afilierea la Internaționala a III-a Comunistă, înscenează un proces politic, așa numitul proces de la *Dealul Spirii* (s.a.) pentru crimă și complot contra siguranței statului, implicând în acest proces 300 de militanți ai mișcării muncitorești.

---

⁴⁰ S.T.B.=Societatea de Tramvaie București.

Astfel își realizează generalul programul difuzat cu tot aparatul și alaiul guvernamental.

Ieftinirea traiului și belșug în țară

A făgăduit generalul Averescu. Să vedem cum își împlinește această făgăduială, cum înțelege să valorifice bogățiile țării pentru a ieftini traiul?

Războiul mondial, prin distrugerile sale, prin împrumuturile de război, etc., a provocat o mare criză economică și financiară, inflație, scumpete, pauperizare. Întreaga viață economică a fost dezorganizată. Nu mai circulau nici trenurile din lipsă de mașini, vagoane și combustibil. Călătorii se urcau pe acoperișul vagoanelor. Întârzieri cu zeci de ceasuri, geamurile sparte, compartimentele neîncălzite. În astfel de condițiuni făceam drumul la București în 2 zile, cu sac de blană la picioare, preferând vagonul de bagaje.

Guvernul s-a dovedit incapabil să îndrepte situația, criza economică și financiară.

În astfel de împrejurări, întreprinderile din țară se înfeudează băncilor străine și liberale. Uzinele Metalurgice Copșa Mică, Cugir, Titan-Nădrag-Călan intră sub influența monopolului „Wickers”. 78% din capitalul investit în întreprinderile petroliere este în mâna monopolului străin. Urmează afacerea cu concesionarea monopolului de distribuția petrolului I.R.D.P., afacerea cu „Reșițele” distribuite parlamentarilor și favoriților, asigurând acestora o primă de 500 de lei de fiecare acțiune, apoi afacerea „Schuler”. Argetoianu a dat pe mâna escrocului Schuler bonuri de tezaur în valoare de 500.000 lire sterline, acesta făcând schimbul în folosul lui. Pentru toate aceste afaceri scandaloase, care provoacă o campanie violentă din partea opoziției, țapul ispășitor este un ardelean, ministrul de Industrie și Comerț, Octavian Tăslăuan. Însuși regele îi dădea lui Tăslăuan epitetul de borfaș, hoț, bandit, firește, în urma intrigilor celor interesați. Faima de om necinstit a lui Tăslăuan devenise atât de răspândită, încât era utilizată ca obiect de haz în revistele lui Tănase la „Cărăbuș”, unde se cânta un cântec cu refrenul „Fă-mă Doamne, Tăslăuanu, nu cu ziua, ci cu anul”. Acest om pare a fi fost nevinovat. Afacerile le-au făcut alții, cu mai multă experiență. Tăslăuanu, care are marele merit de a fi editat pe vremuri revista „Luceafărul” la Budapesta, știu personal că a murit om sărac. M-a vizitat acasă cu ocazia interpelării mele de mai târziu în chestia pașapoartelor, pentru a-mi da informațiuni și am amintit persoana lui Tăslăuan în seria victimelor ardeleni.

Dar cea mai mare afacere a fost acapararea minelor de aur din Munții Apuseni de către favoritul regimului, inginerul Gigurtu. Aceste mine, aparținând „Societății minelor de aur, Ruda 12 Apostoli – Harkortsche Berwerke und Chemische A.G. 9b Gotha” trebuia să treacă, în urma tratatelor în vigoare după război, ca bunuri aparținând cetățenilor unui stat fost inamic, în proprietatea statului. Gigurtu a cumpărat aceste

mine pe nimic și le-a dat numele societății „Mica”, după numele societății de exploatare de *mică* (s.a) pe care o avea în Vechiul Regat. Minele au fost oferite și lui Pompiliu Piso, fostul vice-președinte al Camerei liberale. Posed în original opțiunea și alte documente, ce mi le-a dat Piso ca să fac o interpelare în această chestiune, îmbrățișând totodată, întreaga problematică a Munților Apuseni.

Minele păreau epuizate, dar descoperindu-se mai la adâncime filonul nr. 9 cu aur masiv, Gigurtu, acest om ca suprafață politică șters, a ajuns – datorită acestor bogății – la o ascensiune nebănuită. Minele și toate instalațiile le cunosc personal.

Gigurtu nu s-a arătat mărinimos față de moți, care „cerșesc din poartă în poartă”, căci munții – nu pentru ei – aur poartă. Gigurtu a continuat să stoarcă vloga minerilor moți și ca să-și ispășească nepăsarea și păcatele, a ridicat la Brad o bisericuță, în tinda căreia am văzut pictat în mărime naturală figura sa și a soției sale, luând pildă de la ctitorii, domnitorii și domnițele țărilor românești.

Și acum să vedem cea mai mare nedreptate ce s-a făcut Ardealului cu

Schimbul coroanelor

Operațiunile au fost dirijate de marele patriot, conservatorul Take Ionescu, ministrul Finanțelor.

În urma cheltuielilor pricinuite de războiul mondial, inflația atinsese un plafon considerabil. Trebuia deci micșorată circulația bancnotelor. Leacul miraculos l-a găsit guvernul în unificare valutei.

Această unificare a valutei trebuia făcută, așa cum cere Partidul Național Român – fără păgubirea unora în folosul celorlalți. Cursul coroanei și al leului a fost în timpul ocupației militare ale fostelor teritorii austro-ungare, același, iar proporția dintre activ și pasiv a fost chiar mai favorabilă noilor teritorii, decât în Vechiul Regat; totuși, guvernul a luat hotărârea să micșoreze circulația exclusiv în paguba noilor teritorii, stabilind în mod arbitrar cursul coroanei față de leu la jumătate. Urmarea a fost catastrofală. Răgătenii cumpărau mărfurile la noi: cărbune, sare, vite, etc., cu prețul de jumătate, iar noi plăteam produsele agricole în Vechiul Regat cu preț dublu. Deci în loc să opereze guvernul această micșorare a circulației în chip egal, asupra întregii populații din țară, a făcut-o numai asupra „*fraților*” (s. a.) din provinciile unite, impunând acestora un impozit de 50% și sărăcindu-i peste noapte, recent veniți în sânul patriei *mume* (s. a.), cu 50%. Însăși mama soției mele, care moștenise de la tatăl ei 100.000 de coroane aur economisite în timp de zeci de ani, s-a trezit de azi pe mâine cu 50.000 lei *hârtie* (s.a.). Ardelenii noștri, țărani, muncitori, meseriași, funcționari, au fost nevoiți să plătească acest impozit scandalos, fie din economiile lor, fie din munca și produsele lor.

Și pe lângă această nedreptate rușinoasă să mai adaug și tembelismul guvernanților, prin ștampilarea primitivă a coroanelor, înlesnind să se introducă în țară prin contrabandă trei miliarde de coroane. Pe toate aceste operațiuni scandaloase le întrece însă specula nerușinată făcută de cei mai apropiați colaboratori ai celor ce erau datori să vegheze asupra bunei rânduiei. Speculanții cumpărau coroanele cu 25 și 30 de bani, ca să le schimbe la rândul lor, cu 50 de bani. Însuși șeful de cabinet al lui Take Ionescu, deci bine cunoscând secretele zeilor, a prezentat el singur – regățean fiind – la schimb coroane în valoare de 16 milioane. Toată lumea căuta să facă aceste afaceri. Chiar și unii din deputații noștri ardeleni. A fost învinuit Ion Lapedatu, iar eu plimbându-mă într-o zi cu prietenii mei Ion Coltor, Aurel Dobrescu, Ghiță Crișan și Mihai Șerban, am avut surpriza neplăcută să aflu din conversația lor, că și ei au prins ceva din această afacere⁴¹.

*Maiden speech*⁴²

Amărăciunea și nemulțumirea în Ardeal era mare. Văzând că alții, care erau poate mai chemați, nu fac protest, m-am hotărât eu, tânăr deputat, să mă urc la tribună, interpellând guvernul. A fost prima mea cuvântare mai mare rostită în parlament – Maiden Speech-ul meu. Am dezvoltat interpellarea mea timp de peste două ceasuri pe scena Ateneului, unde Camera ținea în acea vreme ședințele. Am arătat rolul băncii Marmorosch, însărcinată să conducă operațiunile de schimb.

⁴¹ Nemulțumirea ardelenilor era evidentă. „Dacă stă că, înainte de război, coroana a avut paritate cu leul, ca să nu zicem că l-a întrecut în valoare, cum vine că acum – se întreba retoric Virgil Șotropa – ca bun, deocamdată românesc, ștampilat de organ românesc, să fie depreciaț față de celălalt bun românesc, cu toate că are, dacă nu mai multă, desigur, aceeași acoperire în avere națională ca și leul?” Șotropa menționa în continuarea analizei sale că nu era justificată „specula în interiorul României Mari, în dauna coroanei și prin urmare, a averii naționale ardeleni și celorlalte provincii anexate”. În continuare, erau enumerate atuurile Ardealului, care constau în „bogate comori în gaz, animale, sare, cărbuni, mine de metal, păduri seculare, un stoc de vite aproape intact. Mai departe, avem o mulțime de fundațiuni, averi bisericești, în fine, averile băncilor, pupililor, privaților, care toate formează o acoperire considerabilă și o perfectă garanță, dacă trebuie să o accentuăm și dovedim față de Vechiul Regat, care, cum adeseori e recunoscut de bărbați de valoare de dincolo, în multe privințe stă îndărățul nostru (s. n.). Soluția văzută atât de Șotropa, cât și de contemporani, era „să se decreteze paritatea coroanei cu leul, că, dacă odată s-a făcut greșeala – ca prin amânare, să nu cauzeze și mai mari pagube locuitorilor țărilor anexate”. Aprofundând analiza, Șotropa arăta că „nu știm cum, când și cine a hotărât la intrarea armatei române în Ardeal raportul între leu și coroană, ce calcul sigur și infailibil a format substratul statoririi valorii coroanei față de leu”. Iar decretare parității de 1:2 a avut drept urmare că, „nu numai a scumpit traiul, dar a zdruncinat toată viața financiară și economică în țările anexate”. Concluzia venea de la sine, concretizată în aceea că „în era nouă, a idealurilor înfăptuite, în țara promisiunii, e de neacceptat să-și vadă deodată atacată averea câștigată cu grea muncă și după multe suferințe, chiar de aceea, către care își îndreaptă toată nădejdea, privirea”; A.N.B.-N., colecția *Virgil Șotropa*, d. 320, f. 3–8.

⁴² Aici, cu sensul de discursul de debut, după cum însuși autorul precizează.

Mi-a răspuns Take Ionescu, alături de care se găsea și Titulescu⁴³. Urmare: după ședință a venit la mine deputatul țărănist, profesorul Ion Răducanu, director și procurist la Marmorosch Blank, ca să mă invite deseară la o masă în grădina Flora, la Șosea. La masă, dată și prezidată de Aristide Blank, era prezent și Alex. Vaida Voevod, membru în Consiliul de Administrație a băncii lui Blank. Scopul invitației era evident: să-mi astupe gura pe viitor. Las comentariul să-l facă alții. Voi arăta în cursul acestor memorii și pe ceilalți membrii ai acestui Consiliu de Administrație.

Bistrița. Darea mea de seamă

Guvernului nu-i convenea ca țara să afle toate aceste fărâdelegi. De aceea a căutat să împiedice prin organele sale chiar și pe noi, deputații, ca să le aducem la cunoștința alegătorilor.

La 25 ianuarie 1921 am adus la cunoștința autorităților că, împreună cu senatorul Ion Pecurariu voi ține la Prundu Bârgăului o adunare, la care voi invita alegători din toată Valea Bârgăului, pentru a le face o dare de seamă politică. Prefectul Ion Șerban⁴⁴ nu admite însă această adunare. În urma acestui refuz am interplat pe ministrul de Interne, întrebându-l care sunt cauzele că nu se admite o întrunită convocată de parlamentari și se încalcă libertățile garantate de Constituție, înlocuindu-le cu sistemul pumnului în gură?

Pe lângă toate aceste opreliști am ținut, la un an de la constituirea guvernului averescan, o mare adunare la *Bistrița* (s. a.), unde am arătat în fața unui mare număr de cetățeni situația politică. Am găsit între hârtiile mele o schiță a cuvântării mele. După o introducere istorică privind epoca lui Tudor Vladimirescu și a fanarioților, am făcut o comparație, constatând că obiceiurile fanariote au fost menținute de enturajul ciocoiesc a generalului Averescu. Ca și pe timpul grecoteilor, arendașii țărilor românești, și azi, funcționarii se schimbă o dată cu arendașul, guvernul. Ciocoi i-au înconjurat pe Averescu ca să-și mântuie moșiile. Lozinca generalului: muncă, cinste, legalitate, a devenit o minciună. Muncă?... a trecut anul și nu s-a adus nici o lege. Cinste?... afaceri păgubind statul. Depozitul Ministerului

⁴³ În esență, discursul era o interpelare „referitoare la specula ce se face în Ardeal, cu banii mărunți și cu schimbul coroanelor în lei... Știm, d-lor. deputați, că cursul (sic!) coroanelor este fixat 2 coroane un leu, este fixat forțat. Băncile organizare – continuă Victor Moldovan – băncile mari cumpără și adună toate coroanele în vederea înlocuirii coroanelor în lei. Băncile, mai ales din București, au un stoc imens de coroane. Coroanele lipsesc în Ardeal și toate sunt adunate aici. E lucru evident că băncile acestea mari, mai ales Banca Națională, nu adună coroanele pentru ca să le dea iarăși în circulație, ci le adună ca să facă speculă la înlocuirea lor”; *D. A. D.*, ședința de marți, 13 iulie 1920, pp. 308–309.

⁴⁴ Prefect între 14 aprilie 1920–24 ianuarie 1921; apud. Ioan Sigmirean, Adrian Onofreiu, *Istoria județului Bistrița-Năsăud*... Anexa nr. 1, poz. Nr. 3, p. 396. Evident, autorului i-a scăpat numele prefectului la acea dată, mai ales că Ion Șerban era doar de o zi demis.

Apărării dat pradă flăcărilor cu mărfuri de 9 miliarde, ca să nu se poată descoperi fraudele. Iar noi, ardelenii, sărăciți cu coroanele, cu dările, cu exportul vitelor, așa că putem și noi cânta, ca pe vremea fanarioților:

Cine are patru boi
Capu-i urlă de nevoi
Eu, că n-am nici o pereche
Pun căciula pe-o ureche.

Am arătat apoi activitatea noastră în parlament⁴⁵.

Alegerile parțiale la Crasna

În vara aceleiași an am avut alegeri parțiale în circumscripția Crasna, județul Sălaj.

Eram repartizat la aceeași secție de votare cu prietenul meu Vasile Chiroiu, viitorul prefect al Maramureșului, cu care am cutreierat în propagandă satele nevoiașe a Crasnei. Pe Lapedatu Ion, candidatul Partidului Național Român îl cunoșteam încă din anul 1910, când eram candidat de avocat la Sibiu. El era directorul societății de asigurare „Ardeleana”, care-și avea pe atunci birourile jos, în curtea băncii Albina. Ion Lapedatu a fost fratele geamăn a lui Alexandru Lapedatu, șeful organizației liberale în Ardeal. Totuși, Ion s-a înscris în Partidul Național Român. Astfel, frații erau mereu la putere: *pleacă ai noștri, vin ai noștri* (s. a). Ion Lapedatu era un bun și priceput om de finanțe. A și făcut carieră: a fost secretar general, apoi ministru de finanțe și mulți ani de-a rândul, administrator la B.N.R.

Dar un om zgârcit, care a lăsat ca singurul său băiat să se sinucidă în fața lui, refuzând să-i dea banii pe care îi cerea, fiind concentrat. Am luat parte la multe alegeri parțiale. La una din Satu Mare am format echipă cu Ion Coltor.

„Pertractări” de fuziune

Am amintit că îndată după Unire s-a pus problema unui guvern național și concomitent, a unei colaborări cu Partidul Liberal. Tratatul au eșuat. S-a tratat

⁴⁵ La data de 25 februarie 1921 Victor Moldovan a făcut în parlament o interpelare care viza acordarea brevetelor pentru distribuția băuturilor alcoolice, cu prioritate celor care se încadrau în categoria I.O.V.R. „D-I. deputat – consemnează presa locală – a cerut revizuirea tuturor brevetelor date de fostul guvern unguresc și insistând pe lângă împrejurările de mai sus și asupra faptului cunoscut, că licențele s-au dat de către stăpânirea ungurească cu delăturarea românilor, aproape numai străinilor, de multe ori pentru serviciile de spionaj în contra noastră. Ar fi timpul – cerea deputatul – ca stăpânirea românească să facă odată dreptate delăturând pe vechii spioni și dușmani și să asigure cu aceste licențe, în baza legii, existența invalizilor, față de care avem încă datorii neîmplinite. Ne miră că la o interpelare așa de îndreptățită nici până azi nu s-a dat răspunsul așteptat de către lumea românească”, „Gazeta Bistriței”, anul I, nr. 13, sâmbătă, 14 mai 1921, p. 1.

apoi o eventuală fuziune cu partidul lui Averescu. Și aceste tratative au eșuat, având ca urmare sciziunea lui Goga. Maniu a preferat o colaborare cu noile partide din Federație, reușind să-și impună punctul său de vedere acceptat de congres de a *nu fuziona* (s. a.) cu nici un partid și de a-și extinde organizația pe întreg teritoriul României Mari.

Cu toate acestea n-a putut rezista opiniei și presiunilor de jos, de a încerca o fuziune cu Partidul Țărănesc din Vechiul Regat. În vederea tratativelor cu acest partid Maniu a cerut organizațiilor județene să-i comunice punctul lor de vedere. A răspuns și organizația noastră din județ, la data de 14 oct. 1920, că „ținem la datoria noastră să relevăm propunerea noastră făcută președintelui Maniu, că o fuziune sau colaborare cu Partidul Țărănesc și numirea Partidului Național, de Partid Național-Țărănesc ar fi de dorit, pentru că țărani din județul nostru sunt înflăcărați pentru ideea Partidului Național-Țărănesc”... și înainte de această dată, în cursul unor discuțiuni, la o ședință ținută de centrul partidului nostru în această problemă, mi-am exprimat această părere împreună cu prietenul meu, Voicu Nițescu. Era și firesc să fiu de această părere. Prin originea mea după părinți, descendenți de țărani, prin copilăria mea, petrecută între copii de țărani și meseriași, prin profesiunea mea, având clienți exclusiv țărani, nu aveam nici o afinitate cu moșierii și bancocrații. Nu puteam să iau o atitudine potrivnică mediului în care m-am născut și trăit. În tot cazul, eram de constituție mai țărănească decât mulți țăraniști de ocazie, ca de pildă, procuristul băncii Blank, profesorul Răducanu, decât descendentul negustorilor en-grosiști de fierărie – armeni – Madgearu, decât levantinul Mirto, decât doctrinarul statului țărănesc și director a gazetei țărăniște, de origine bulgară, Ralea, și decât Ghelmegeanu și alții, care pentru a parveni au trecut de la o extremă la alta, exploatând naivitatea lui Mihalache.

În congresul din aprilie 1920 din Alba-Iulia se propusese fuziunea imediată cu Partidul Țărănesc. Propunerea aceasta însă a fost combătută, intervenind – după cum se știe – un compromis: colaborarea cu partidele democratice.

În toamna aceluiași an s-a repus din nou în discuție această problemă. Am fost invitat de către Maniu la o ședință plenară a Comitetului Executiv pentru ziua de 20 oct. 1920, la Cluj. Trimișii reprezentativi ai Partidului Țărănist au înfățișat lui Maniu propuneri concrete, trecute pe hârtie, fără condiții, fără rezerve, oferind conducerea noului partid căpeteniilor din Partidul Național, menținându-și numai rolul de gregari.

Comitetul Executiv în majoritatea sa – nouă contra doi – a fost pentru acceptarea propunerilor. *Maniu nu s-a putut decide* (s. a.), a rugat Comitetul să suspende continuarea ședinței până după deschiderea parlamentului (28 nov. 1920). Dar ședința nu s-a mai continuat.

În aceeași toamnă Partidul Țărănesc a încheiat un pact cu Partidul Poporului, iar Maniu „pertracta” acum cu Partidul Liberal.

Maurul poate pleca

Brătianu l-a adus pe generalul Averescu la putere cu dublul scop – după cum știm – pentru a-l discredita și pentru a-i ține deocamdată locul până ce va crede că a sosit timpul să reia el puterea.

Se pare că primul obiectiv a fost atins. Guvernul Averescu a fost discreditat în urma neputinței și a afacerilor scandaloase. Opoziția nu a stat pe loc și a atacat violent guvernul. Au avut loc ședințe furtunoase în parlament. Mai mulți deputați, între care și Mihalache, șef de partid, au fost excluși de la ședințe. În urma acestei încălcări a libertății cuvântului, opoziția s-a retras din parlament, iar noi deputații, am primit din partea președintelui Camerei, Duiliu Zamfirescu, o adresă tipărită – am primit și eu – ca să răspundem în scris prin aderarea la declarațiunea de retragere din Adunare citită în ședința din 16 iulie de d-l. șef al grupării politice din care facem parte, „înțelegem să demisionăm din scaunul de deputat”.

S-a retras și Brătianu cu parlamentarii săi, lansând un manifest către țară. În acest manifest Brătianu arată că opoziția constituțională a fost nevoită să se retragă din corpurile legiuitoare cu prilejul discuțiilor „afacerii Reșița”, din cauza abuzurilor și greșelilor acestui guvern fără autoritate, *care nu mai reprezintă voința țării* (s. a.), că reforma bănească s-a redus la un jaf scandalos al banului public, că sistemul permiselor a îmbogățit pe favoriții regimului, că concesionarea avuțiilor statului ne-a scumpit neîncetat traiul, că impozitul pe capital nu trebuie menținut și că țara așteaptă după reformele pentru săteni, măsurile de îmbunătățite a soartei *muncitorilor* (s. a.), încrezător în patriotismul și spiritul lor de solidaritate socială. Și în sfârșit, că un astfel de regim nu poate să preșadă la *facerea Constituției* (s. a.) și la dobândirea temeiurilor cerute de organizarea *democratică* a României întregite.

Marea adunare poporală de la Bistrița

Pentru ziua de 4 octombrie 1921 – spre sfârșitul guvernării averescane – am anunțat poliția, că partidul nostru va ține o adunare poporală la Bistrița, în care oratorii vor arăta situația politică și activitatea parlamentară⁴⁶.

În ziua adunării, sosesc fruntașii satelor și poporul din toate văile județului. Orașul ia aspect de sărbătoare. Drapele naționale pretutindeni. În Piața Unirii apare părintele Petringel venind din Suburbie, împreună cu meseriașii și poporul, îmbrăcați în haine de sărbătoare. Coloanei acesteia i se alătură cei din Valea

⁴⁶ Anexe: cererea către poliție, convocarea tipărită și fotografiile lui Cicio Pop și Vaida – n. V. M.

Bârgăului, Șieului, Budacului și se îndreaptă spre Gewerbeverein cu o sală, care destinată pentru 2.000, a fost neîncăpătoare. Galeriile și sala ticsite de lume. După ce am prezentat oaspeții: pe Alex. Vaida și Șt. C. Pop, lumea ridicată în picioare îi aclama vijelios cu urale și aplauze neconținute. Au asistat și doamnele, în frunte cu Valeria Man, prezidenta Reuniunii de femei; iar intelectualii întregului județ: senatorul Pecurariu, deputatul Oanea, directorul Domide, D-rul. Schotel, prototereul-asesor consistorial Pletosu, protopopul D. Vaida, protopopii Eliseu Dan și Ștefan Buzilă, preoții Iuliu Ciorceriu, Macrea, Zagrai, Nașcu, Monda, d-rul. Alex. Pop, fratele fostului senator Ion Pop, cumnatul lui Șt. C. Pop, d-rul. Monda, Dr. Alex. Pop, viitor procuror general, coloneii Bob și Popovici, ing. Mănăstireanu, Vârtic, Poruțiu, Șirlincan.

Discursul d-lui. Vaida

„Nu am venit în mijlocul D-voastră, spune d-l. Vaida, ca să facem agitație, pentru că acest județ, alături de cel al Făgărașului, a răspuns chemării în toate vremurile, credincios steagului căruia a jurat, alegând în toate circumscripțiile candidații Partidului Național, ci am venit ca să adunăm puteri noi, să ne adăpăm din energia și credința d-voastră în luptele pentru viitorul neamului românesc, am venit să scoatem în relief rarele calități de disciplină, devotament, inteligență și sinceritate, cu care sunt înzestrați atât conducătorii, cât și gregarii grăniceri ai acestui ținut, care calități vor da îndemânări bune altor județe, care pentru un moment – destul de regretat astăzi din partea lor – și-au renegat trecutul.

Este o nedreptate, ba mai mult, este o ofensă adusă țării, că d-l. Averescu, cu sfetnici culeși de prin cafenele Bucureștilor, cu adunături de oameni fără scrupul și rușine, să se numească general, ca pentru toate crimele sale să se crează că este o legătură între el și armata glorioasă. M.S. Regelui îi trebuie sfetnici care sunt nu numai buni militari, ci și oameni cinstiți și cu mâini curate”.

Îl prezintă pe șeful guvernului de cel mai periculos cetățean al statului, care în legătură cu d-l. Argetoianu, a încercat detronarea dinastiei (publicul asistent în picioare, aclamă familia Regală).

„La amenințările civilului Averescu ne vine să râdem; așteptăm numai un semn al M.S. Regelui și noi, ardelenii, vom și să-l aruncăm acolo, unde îi este locul”.

D-sa. aduce apoi elogiul familiei Regale, spunând că Dinastia română este cheagul fără de care nici nu ne putem închipui existența statului român.

După ce face o critică severă și dreaptă a tuturor actelor de guvernământ și legilor averescane, începând cu hoția schimbului coroanelor, până la faimoasa Reșița, vorbește despre unificare, susținând că România Mare a existat întotdeauna

în sufletul tuturor românilor de bine și că unificarea ce se încearcă a se face acum, este distrugerea încrederii și săparea unei prăpăstii între frați.

„Noi vrem ca România Mare, prin forța vâjnoasă a țaranului și prin intelectualitatea, experiența și morala intelectualilor noștri, să ajungă o fortăreață inexpropriabilă, de temut și respectat în fața lumii.

Voim ca să punem calitățile și tradițiile sufletelor noastre în serviciul fericirii României întregite, moștenire lăsată de înaintașii noștri. Voim ca numele de român să fie apreciat, stimat și peste granițe”.

Moțiunea

- 1) Adunarea poporală din jud. Bistrița-Năsăud, ținută în 4/X în orașul Bistrița, își exprimă cea mai sinceră și calduroasă alipire către Partidul Național Român.
- 2) Aprobă retragerea deputaților și senatorilor din Partidul Național Român din parlamentul în care s-a nesocotit legalitatea, s-a sufocat libertatea cuvântului și s-a scăzut, pângărindu-se locurile sfinte, moralitatea, demnitatea și capacitatea, și consideră retragerea lor definitivă.
- 3) Pentru ca voința țării să se poată manifesta liber și nesilit, cerem alegeri libere, conduse de un guvern cu membrii din fiecare partid, ca să se respecte voința alegătorilor.
- 4) Cerem înlăturarea din funcții a oamenilor de căpătuială, și a acelor care în vremurile trecute au fost slugi plecate tuturor guvernelor străine, au fost trădători și spioni, cercetarea întregii lor activități, darea în judecată și pedepsirea lor.
- 5) Pretindem tragerea la răspundere a actualului guvern pentru încălcările de legi și acte samavolnice săvârșite în cursul guvernării sale.

Banchetul

La banchet, la care au luat parte toți fruntașii prezenți la adunare, d-l. Al. Vaida a toastat în numele cetățenilor Bistriței și în sănătatea familiei Regale, d-l. Cicio Pop, în sănătatea preoților celor două biserici, care trăiesc în deplină armonie.

După discursurile lui Alex. Vaida, Șt. C. Pop, Braniște, Onișor, d-l. Schotel citește *moțiunea* primită cu unanimitate, prin care adunarea aprobă retragerea parlamentarilor din Cameră și senat și cere alcătuirea unui *guvern național*, care să facă *alegeri libere*, nesiluite, respectând voința poporului.

Moțiunea aceasta sugerată de d-l. Vaida mi-a dat de bănuț, că *răzbunarea* guvernului este pusă la cale printr-un *acord cu Partidul Liberal*.

Partidul Liberal, meșter în a trage sforile, va păcăli și Partidul Național Român, pentru a veni singur la putere, precum vom vedea.

Congresul Partidului Liberal și programul său

Pentru ziua de 27 noiembrie 1921 a fost convocat congresul liberal. S-a adus multă lume. Defilarea pe Calea Victoriei, placcarde. La Eforie, unde se ține congresul, vorbește un țăran, un muncitor, un institutor, un basarabean, un ardelean și apoi Brătianu, subliniind că Partidul Liberal știe să asculte de glasul poporului și să descurce situația.

Programul liberal

Programul votat în congresul Partidului Liberal precizează că „o societate omenească în vremurile noastre nu poate propăși fără *o largă și sinceră democratizare*, că votul obștesc, care a dat națiunii puterea politică a țării, este adevărata temelie a ordinii și adevărata garanție a *libertăților* noastre. Programul prevede unificarea administrativă, legislativă, reorganizarea finanțelor, *propășirea economică*, executarea *reformei agrare* și dezlegarea problemelor privind *soarta muncitorimii*, prin participarea la beneficii, organizarea de sindicate profesionale, reglementarea dreptului de grevă, contractul colectiv, opt ore de muncă, protegiuirea femeilor și copiilor, înlesnirea creditului muncitoresc – toate, într-un spirit de încredere, nu într-un spirit polițienesc – ca o satisfacție adusă unor *legitime revendicări*, ca să nu alunece pe povârnișuri periculoase.

Sforile. Guvernul Take Ionescu

Pentru a grăbi căderea guvernului se pune la cale sciziunea în sânul guvernului, prin demisia celui mai important membru, ministrul de Externe Take Ionescu, căruia i se pune în vedere formarea viitorului guvern. Este aceeași rețetă care s-a utilizat la răsturnarea guvernului Vaida, prin demisia generalului Averescu.

Demisia lui Take Ionescu a avut loc la 13 decembrie, cabinetul său s-a constituit la 17 dec. 1921, obținând un decret de prorogare a parlamentului pentru o lună, ca să-și poată constitui o majoritate.

Sforile au fost bine trase. Brătianu a scăpat de popularitatea lui Averescu. O sugestivă caricatură din Gorj reprezintă moartea averescanismului, care se găsește pus într-un sicriu. Deasupra carului funebru stă o cucuvea: generalul Averescu, cioclu este un țăran. Stele negre împrăștiate, bocete, discurs funebru, etc.

Acum urmează manevrarea lui Maniu și a partidului său, care nu pare a fi înfrânt. Brătianu încearcă să opereze prin manechinul său, Regele. Acesta îi explică lui Maniu că, momentul fiind foarte grav, ardelenii ar trebui să se unească cu unul din vechile partide ale Regatului și că liberalii ar fi cei mai indicați. De altă parte

Regele și-a exprimat părerea, că el nu mai poate face experiențe, că nu poate guverna decât cu un om din Vechiul Regat, că Maniu nici nu vorbește franțuzește și că el, Regele, are nevoie de un guvern tare, cu autoritate și experiență.

„Pertractări” de fuziune cu liberalii

În urma sugestiilor venite din partea Regelui și din alte surse oculte Maniu intră în tratative cu Brătianu, care însă nu au dus la rezultatul dorit de nici una din părți. *Maniu mi-a comunicat mie personal, că Brătianu i-a oferit vice-președinția partidului fuzionat și succesiunea la președinție, dar nu s-au putut înțelege asupra diferitelor chestiuni* (s. n.).

Brătianu prezintă în modul următor tratativele: „Am împărtășit dorința ca să dobândim ca un simbol participarea aceloră, care au prezidat la proclamarea Unirii. Partidul din Basarabia și cel din Bucovina au răspuns fără șovăire, dar la cel din Ardeal nu am putut afla aceleași simțăminte, cu toate că făcuse înțelegerea deplină asupra întregului program de guvernare. Am crezut că era fără cuviință ca să unim munca noastră pe tocmeli de cifre și împărțiri de situații. Totuși, am convenit ca înrăurirea Ardealului în Ministerul Regatului să se îndeplinească întreagă numai prin conducătorii Partidului Național Român, iar în privința candidaturilor parlamentare, două treimi din cele românești să fie recunoscute ardelenilor și bănățenilor din același partid. Nici aceasta n-a putut mulțumi pe conducătorii Partidului Național Român.

Eșuând aceste tratative, nereușind Brătianu să-și supună pe ardelenii din Partidul Național slugi plecate, cum reușise cu basarabenii lui Incuț și cu bucovinenii lui Nistor, va recurge la alte măsuri mai drastice și uneltiri de spargerea solidarității ardeleni, cum vom vedea mai târziu.

Guvernul Brătianu

Take Ionescu n-a reușit în timpul prorogării de o lună să-și constituie o majoritate. Maniu – dând crezare unor sugestii oculte mincinoase, că va fi chemat el la putere – nu i-a dat sprijin lui Take Ionescu. Astfel, acesta prezentându-se la Cameră a luat un vot de neîncredere. Imediat după acest vot Take Ionescu a exclamat: „I-ați adus pe liberali la putere”! De fapt imediat, Regele l-a chemat pe Brătianu și i-a încredințat puterea fără alte formalități, nici consultații.

Brătianu a dizolvat camerele și prin decret declară *Constituante* noile adunări, înlocuind cele trei strigări obligatorii prevăzute de Constituție.

Reacțiunea

Lumea politică și opinia publică erau consternate. A urmat o tensiune la paroxism și o agitație fără margini.

Cel dintâi a reacționat generalul Averescu, înlăturat în mod brutal și compromis ca incapabil și amoral. El dă un manifest, prin care arată că a fost înlăturat prin *uneltiri întunecoase*. Partidul său este cu credință nestrămutată în Coroană, a cărei strălucire neprihănită o păstrează (!?), dar vrea să ducă la adevărata îndeplinire *puterea poporului*, care pe temeiul art. 31 din Constituție, este *adevărata* putere, de la care pornesc toate celelalte puteri, și care să nu fie o minciună, ca până acum⁴⁷.

Averescu uită că și el a venit la putere tot prin *uneltiri întunecoase*.

Regele șobolanilor

Mai categoric este Constantin Mille în articolul său din ziarul „Lupta” din 20 decembrie 1921, în care scrie: „Este o erezie, că Ferdinand este regele României sau al tuturor românilor. El se mulțumește cu ceva mai puțin. În realitate, e *regele șobolanilor*. De când s-a urcat pe tron, pe ei îi protejează, pe ei îi ascultă, nu are zâmbet decât pentru d-l. Brătianu, dorințele potentatului liberal sunt ordine pentru dânsul, celelalte partide nu au alt rol decât de *a-i ține locul* când partidul brătenist uzat, obosit că a mâncat prea mult, are nevoie de a se reface în opoziție, care nu e decât un fel de viligiatură”.

Se pare însă că distinsul ziarist Mille greșește, când îi dă Regelui Ferdinand atâta importanță. Am văzut că Iorga îl consideră pe Rege „un *paravan* după care mâini subțiri de cocoană deschid porțile din dos”. Această cocoană – Regina – recunoaște că soțul ei este lipsit de voință și tot astfel și prietenul ei Știrbey este de părere că „la Curte n-are nimeni voință să ducă o rezoluție la bun sfârșit”, astfel ne mărturisește Marghiloman în memoriile sale. Corespondenta ziarului „Times”, d-na. Waterman este de părere că Regina guvernează. Fapt este că Brătianu dictează în țară prin intermediul lui Știrbey pe lângă Regină.

Mille are dreptate doar în ce privește partidele ce țin locul celui liberal pe timp cât se găsește acesta în viligiatură. După cei patru ani de guvernare a lui Brătianu, care vom urma, generalul Averescu va fi poftit din nou să țină locul Partidului Liberal și va răzbate prin aceleași porți din dos.

---

⁴⁷ Anexe: Caricatură apărută în ziare, care-l prezintă pe Brătianu cu coroana pe cap, în fața lui Ferdinand descoperit, oferindu-i lui Brătianu hârtii (împuterniciri) – n. V. M.

Chemarea la luptă a Partidului Național Român

Partidul Național Român este ceva mai discret decât Averescu și Mille și arată doar atât, că „*minciuna* este atotputernică pretutindeni” și se scuză că „gura nu ne este slobodă”. Cheamă pe ardeleni și bănățeni *la luptă* împotriva cârmuirii moșierilor, bancherilor și bogătașilor din București:⁴⁸

În manifestul electoral înscris din 1 februarie 1922, semnat de Iuliu Maniu, președinte, Goldiș, Vaida, C. Pop, vicepreședinți și Sever Dan, secretar, partidul arată că „*un joc frivol de culise* întemeiat pe intrigă, calomnie și perversitate oprește întreg progresul politic, economic și moral al țării, că statul este stăpânit de un absolutism oligarhic și că întreg sistemul e putred”.

Arată la rândul său, că „tratatările cu Partidul Liberal începute cu gând curat și dezinteresat nu au dus la nici un rezultat, fiindcă „noi căutam frați, ei căutau *slugi*, noi căutam tovarășia sinceră a Vechiului Regat și a celorlalte provincii, ei căutau robia Ardealului, Banatului, Crișanei și Maramureșului.

Nu ne-am putut înțelege; prăpastia între cugetarea lor oligarhică și între sufletul nostru țărănesc este prea mare”.

În sfârșit, Partidul Național Român face apel către toți cetățenii acestei țări, să sară întru apărarea libertății *constituționale* amenințată și pentru înfăptuirea hotărârilor Adunării Naționale de la Alba-Iulia.

Iar sciziune

În același manifest se arată că „o păcătoasă sete de putere sparge din nou solidaritatea națională, că târgul de conștiințe a început din nou”.

Imediat după Unire au trecut emisarii Partidului Liberal în provinciile unite, desfășurând o activitate febrilă de organizare. Victor Slăvescu și alții au înființat sucursale ale Băncii Românești în toate centrele Ardealului, au pus la cale cointereseări cu marile întreprinderi industriale, împărțind pe câțiva ardeleni și bănățeni la beneficiile acestor operațiuni economice, câștigându-i astfel pentru politica acestui partid. În momentul tratatelor cu Maniu, liberalii aveau deja comitete și cluburi, era deci greu ca cei plecați din Partidul Național Român să fie înlăturați, iar de altă parte, era neplăcut ca Partidul Național Român să accepte oameni ca Mihali Péter, fost deputat renegat în Camera din Budapesta.

Târgul de conștiințe își face drum și în rândul învățătorilor. Fostul meu prieten Ion Matei, doctor în drept, canonic și fost director al învățământului primar pune

⁴⁸ Anexe: Chemarea și manifestul din 1 februarie 1922 – n. V. M.

învățătorilor în vedere, că vor avea 16 locuri în parlament, două locuri de prefecți, că se vor statifica⁴⁹ școlile confesionale și se vor egaliza lefurile.

Teodor Mihali, trecut cu Goga la averescani, își cere acum telegrafic înscrierea în Partidul Liberal. Îl urmează prietenul său Gavril Tripon, care îl însoțește apoi pe generalul Moșoiu în propagandă electorală la Năsăud.

***Sciziunea la Bistrița și la Năsăud*⁵⁰**

Sciziunea la noi a fost de astă dată serioasă. În primul rând ne-au părăsit foștii senatori Ion Pecurariu și Ion Pop. Primul este candidatul liberal la Senat, al doilea, candidatul la scaunul de deputat în circumscripția Bistriței. La circumscripția Năsăud este candidat de deputat liberal Vas. Meruțiu, profesor universitar, năsăudean. Protopopul Ion Pop îndrăgise slujba de parlamentar, dar mai mult bodegile și șantalele, localurile de noapte din București, unde putea fi văzut în societatea altor sfinți părinți.

De sătenii lui nu era prea iubit și nici fiul său Alexandru, fost teolog, acum notar comunal în satul tatălui său, urgisit de popor pentru fraudele săvârșite cu schimbul coroanelor. Și Pecurariu prinsese gust de demnitatea de senator. De aceea îl găsim în fruntea celor ce trec în Partidul Liberal, antrenând cu sine o serie întreagă de profesori: pe directorul liceului, Vasile Bichigean și pe profesorii Ștefănuțiu, Șimon, Mărcușiu, Ciplea, Partene, Dărăban, Lipan, Șt. Scridon.

Trece și fostul prefect averescan Ion Șerban, și doctorul Tanco, vicepreședinte județeni ai partidului și cu acesta din urmă, funcționarii de bancă Tișca, ca secretar județean, Bancu, Belteag, Rebrean, apoi Hodor, ca casier (sic!) și Alexa David, foști ciocăniști⁵¹, meseriași, economi, comercianți, etc. Și nu se oprește nici Iulian Marțian în partidul averescan, semnând înscrierea în Partidul Liberal: maior în pensie, fost deputat, proprietarul fabricii de bere și spirt.

Președinte al Partidului Liberal este fostul meu profesor și simpaticul tovarăș de călătorie la Expoziția Jubiliară de la București, acum vicar, Alex. Haliță și ca secretar la Năsăud, fostul meu coleg de școală și bun prieten, Dr. Iacob Ciuta. La această înscriere masivă în Partidul Liberal a contribuit incontestabil mult faptul, că a venit la noi prefect Solomon Haliță⁵².

⁴⁹ Vor fi trecute sub controlul statului.

⁵⁰ Anexe: Manifestul învățătorilor. Documentele sciziunii și reorganizării în județul Bistrița-Năsăud – n. V. M.

⁵¹ Apropiati ai fostului deputat guvernamental de la Năsăud, Ion Ciocan, la cumpăna dintre secolele XIX și XX.

⁵² Prefect al județului în perioada 15 februarie 1922–27 martie 1926; apud. Ioan Sigmirean, Adrian Onofreiu, *Istoria județului Bistrița-Năsăud...* Anexa nr. 1, poz. 5, p. 396.

La Bistrița Partidul Liberal s-a organizat cu Dr. Dionisie Login, ca vicepreședinte județean, același Login care organizase la prima sciziune partidul averescan alegându-se președinte al partidului averescan. Și au trecut în Partidul Liberal o serie de intelectuali, preoți, învățători, ca Iuliu Suceavă, Liviu Greavu, Teodor Adace, Ilarion Bozga, Grig. Vlad, Th. Coșeriu, I. Cristea, Z. Șut, Carol Virág, fostul meu candidat de avocat, Victor Avram, N. Someșan, Iulian Flămând, Victor Lazăr, Mihăilaș, preot din Șieut, vărul lui Ion Pop, contra candidatul meu. A mai trecut Aleman directorul silvic, Dr. Leon Scridon senior și junior.

Pe Valea Someșului, Partidul Liberal s-a organizat în toate comunele cu preoți și învățători în frunte cu Teofil Rotariu, Iacob Pop, Zaharie Bulbuc, Mihăese, Braic, Emil Pop, Ioan Rus, Zinveliu, Belciug, Manciu, V. Bojor, T. Dumitru, etc.

Iar noi – Partidul Național Român – ne-am reorganizat; la Bistrița, cu Pahone ca președinte, Petringel, ca casier (sic!) și Dr. Ion Lazăr, ca notar; la Năsăud: cu Emil Domide ca președinte și Leonida Pop, ca secretar; iar pe Valea Bârgăului, cu Eliseu Dan, Dr. Hăngănuțiu, Dr. Pavel, și la Rodna, cu Dr. Schotel.

Au încercat și *țărăniștii din Ardeal* să provoace o sciziune, dar fără rezultat.

Andrei Buzdug, profesor la Cluj, de origine din Josenii Bârgăului, încearcă să-i reorganizeze partidul țăranesc în vederea alegerilor și scrie la cunoscuți, rugându-i să-l ajute: „fiindcă durerile bieților țărani l-au impresionat mult de tot, când vede că șeaua și hamul sunt mai scumpe decât calul, și părechea de cizme mai scumpe decât vaca. Să ne îndreptăm deci privirea către sate – scrie Buzdug – precum a făcut domnul Hristos”. Berbecaru, secretarul general al Partidului Țărănesc îmi scrie din București, că nu a auzit de numele lui Buzdug⁵³.

Solidaritatea ardelenilor a suferit o mare breșă în urma acestor sciziuni. Intelectualii s-au împărțit în tabere și partide. În locul armoniei a intrat discordia, patima și ura.

Țărănimea însă a rămas neclintită lângă Partidul Național Român.

Campania electorală

Începe campania electorală stăpânită de ură și indignare în tot cuprinsul țării.

Guvernul împrăștie afișe, manifeste și program cu nemiluita. Un afiș cu chipul lui Ionel Brătianu aclamat de țărani cu pălăriile în mână și în frunte cu popa. Și copii în brațele mamelor ridică spre Brătianu mâinile. Brătianu promite că: „*nu va îngădui să se aducă nici o știrbire votului obștesc, că va îmbunătăți și soarta muncitorilor și va pune domnia poporului pe temelii trainice*”. Și termină cu: „Înainte deci, cu sfânta Cruce”.

⁵³ Anexă: Scrisorile originale ale lui Buzdug și Berbecaru și un manifest al Partidului Țărănesc. Lista candidaților Partidului Național Român în ziarul „Patria” din 8 februarie 1922.

Partidul Liberal, care obținuse la alegerile generale trecute abia 7 din 365 locuri la Cameră, și abia *unul* singur din 170 locuri la Senat, se găsea la greu impas, căci, ori se ține de cuvânt Brătianu că nu va îngădui nici o știrbire votului obștesc pentru a pune domnia poporului pe temelii trainice „consecvent programului votat în Congresul din 27 noiembrie 1921”, că „o societate omenească în vremurile noastre nu poate propăși fără o largă și sinceră democratizare a țării”, riscând însă să cadă în alegeri, ori, *înlăturând domnia poporului*, trece la dictatură deghizată, ca până acum, falsificând voința poporului, *știrbind votul obștesc* prin lovitură de stat, ilegalități, fraude și furt de urne.

Brătianu a ales această cale din urmă pentru a se menține cu orice preț la putere.

A urmat deci o campanie electorală, care prin sălbăticia ei le-a întrecut pe toate, câte s-au pomenit vreodată în țara românească. După ce propaganda a fost împiedicată prin respingerea declarațiilor de candidare, după ce 27 de deputați liberali au fost declarați aleși fără contra candidat, între care șapte miniștrii, chiar și Ionel Brătianu – după ce prin ordin ministerial – contrar legii, s-a ordonat întreruperea votării după prima zi, înlăturând cu ajutorul forței publice orice control, în timpul *nopții* au fost violate urnele, furate voturile și falsificate rezultatele alegerilor⁵⁴.

Telegrama lui Maniu

Iuliu Maniu s-a adresat Regelui cu o telegramă arătând că aceste alegeri constituie o rușine națională și un scandal european și că prin urmare, Partidul Național Român „*nu va putea recunoaște legalitatea și autoritatea morală a Corpurilor legiuitoare compuse prin astfel de mijloace*”⁵⁵.

Parlamentul liberal

După deschiderea parlamentului s-a procedat la *validarea mandatelor*. Într-o scrisoare deschisă către alegătorii mei, am arătat că adunarea liberală a votat și validat toate fărădelegile săvârșite la alegeri, deoarece nu te poți aștepta de la tăinuitori să-i judece pe tâlhari. Călcând în picioare cel mai sfânt drept al poporului, dreptul de vot, Partidul Liberal și-a alcătuit un parlament de oameni slugarnici, care la porunca guvernului vor vota orice lege, care va fi pe placul lui, ca și în trecut sub domnia lui Bibescu Vodă, când poporul cânta, că:

⁵⁴ Alegerile au avut loc la 6 martie pentru Cameră și la 9 martie, pentru Senat; „Gazeta Bistriței”, anul I, nr. 4, sâmbătă, 25 februarie 1922, p. 1. Au fost aleși: deputați, Dr. Victor Moldovan, național, Dr. Vasile Meruțiu, liberal, Dr. Arthur Connerth, sas și Ioan Pecurariu, senator; *Ibidem*, nr. 5, sâmbătă, 11 martie 1922, p. 1.

⁵⁵ Anexa: Manifestele electorale liberale și al Partidului Național Român, precum și ziarul „Glasul libertății”. Telegrama lui Maniu – n. V.M.

„Tiranul cu nas mare
 Cu suflet însă mic
 Spre a nației pierzare
 Și-a compus și o adunare
 Din oameni de nimic”.

Alegeri la Bistrița și Năsăud

Nici județul nostru nu a rămas scutit de manoperele frauduloase a guvernului⁵⁶. Cu ocazia validărilor am ținut la data de 30 martie 1922 în Adunarea Deputaților o cuvântare pentru a combate contestația făcută de profesorul Vasile Meruțiu. Acesta a prezentat câteva declarații mincinoase iscălite de un anumit Călugăr Petre, o coadă de topor din Buduș și de alții la fel, precum și de notarul evreu Tannenhaus din Ardan, cerând invalidarea mandatului meu.

Urcându-mă la tribună, m-am prezentat adunării: „Iată hoțul de păgubaș. Mie mi s-au furat voturile și mie mi se cere de către hoți invalidarea mandatului”. Contestând la rândul meu îndreptățirea acestei adunări alcătuită prin fraudă, furt și falsuri de a-mi invalida mandatul, am arătat că Partidul Liberal și-a înstrăinat prin alegerile, așa cum s-au făcut, toată opinia publică, demoralizând preoții și învățătorii, degradați la simpli agenți electorali. Preoții au fost terorizați, că li se ia congrua⁵⁷, iar învățătorii, că vor fi mutați. Au votat cu unul și același certificat mai mulți alegători și au votat și morții. Dar rușinea acestor alegeri îl constituie furtul. Mie mi s-au furat voturile la două secții de votare, la una, ziua la lumina zilei și la alta, noaptea.

Prima secțiune de votare a fost la Nușfalău, chiar în comuna contracandidatului meu, protopopul Ioan Pop. Secțiunea era prezidată de însuși fiul acestuia, notarul Alexandru Pop.

Bărbații mei de încredere sosind în comună, au fost arestați la ordinul contracandidatului meu și deportați de către jandarmi.

Astfel, în lipsa oricărui control președintele secțiunii de votare, fiul candidatului liberal, a votat el în locul alegătorilor. Îi întreba pe alegători: cu cine votează? Dacă nu spuneau că votează cu liberalii, era vai de alegător. Din patru buletine câte erau – național, liberal, țărănist și averescan – îi dădeau alegătorului numai pe cel liberal, sau îl băga președintele, el în urnă. Văzând țărani alegătorii din celelalte comune cum procedează, nu s-au mai prezentat și biroul secțiunii de votare a făcut ce a

⁵⁶ Anexe: Certificat de alegător, adeverință despre declarația de candidatură. Carte de intrare la secțiile de votare și scrisoarea lui Victor Onișor privind itinerarul său de propagandă electorală, precum și manifeste de ale mele electorale și poezii făcute de țărani – n. V. M.

⁵⁷ Minimul de venit pe care trebuie să-l aibă orice slujbaș al bisericii; aici, asigurat de stat.

vrut. Astfel fiul i-a dat tatălui său 400 de voturi, mie 9 voturi, candidatului țărănist un singur vot, iar celui averescan, nici un singur vot. Deci aici s-a furat fără rușine, ziua la amiază. Hoțul a fost un protopop și fiul său răspopit.

Și mai frumos a procedat vărul protopopului, tot popă și acesta în comuna Șieut, cu numele Ioan Mihăilaș, vicepreședinte și al Partidului Liberal. Acesta a preferat întunericul nopții, ferindu-se de lumina zilei. A fost mai perfid decât vărul său. A lăsat peste zi să se voteze în toată regula, în prezența bărbaților mei de încredere. Spre înserare însă, președintele a suspendat votarea până a doua zi. Prim-pretorul Traian Șimon, și acesta răspopit, controlând după suspendare urna și constatând că voturile date nu sunt liberale, a dat ordin ca la opt seara nimeni să nu mai fie pe stradă, toți sătenii să se culce și lămpile să se stingă.

În jurul primăriei, unde se votase, erau postați soldați de pază.

Dar oamenii mei din comună erau preveniți. Hoții nu și-au adus aminte, că vis à vis de cancelarie era o sură țărănească, acoperită cu paie, șura prietenului meu, țărănul Ilie Groza, care de mult avea anumite răfuieli cu popa. Oamenii mei, care își dădeau seama ce se petrece, s-au ascuns în această sură și scoțând din acoperiș doi snopi de paie, și-au făcut un fel de fereastră. Cum hoții au lăsat în cancelarie aprinsă lampa, și ferestrele neacoperite, au văzut oamenii mei de încredere cum grefierul biroului opera urna cu ajutorul sergentului de jandarmi. Dar au văzut și alți săteni chemați acolo, precum și soldații, care au fost chemați și ei de pe uliță.

M-am deplasat a doua zi la fața locului cu judecătorul de instrucție.

În circumscripția mea nu s-a putut opera pretutindeni prin aceste fraude, decât numai la aceste două secțiuni, unde candidatul liberal era acasă. Eram bine organizat și aveam, ca și la alegerile trecute, aceeași bărbați de încredere și oameni de legătură. De aceea am fost *ales*.

În circumscripția Năsăud urnele au fost violate în mai multe secțiuni, la Sângeorz-Băi, unde tot preotul a fost prins în flagrant delict, la Rebrîșoara, unde jandarmii au tras focuri de armă după oameni, punându-i pe fugă pe secretarul comunal, prins și el în flagrant delict să-i poată termina operațiunea criminală, la Rodna, Maieru, unde bărbații de încredere ai lui Oanea au fost îndepărtați la ordinul prim-pretorului Dr. Ion Monda, și la Telciu. Oanea a făcut și el plângere la parchet. Dar n-a fost ales. Mandatul lui Meruțiu a fost validat⁵⁸.

N-a fost ales nici candidatul nostru pentru Senat, Dr. Victor Onișor.

Cu ocazia acestor validări a apărut în ziarul „Patria” un articol intitulat „Rezervele Partidului Național”, în care sunt caracterizați câțiva deputați. De mine scrie:

---

⁵⁸ Anexe: Într-o scrisoare deschisă către alegători am reprodus tipărit discursul meu la validări. Programul Partidului Național Român – n. V. M.

Dr. Victor Moldovan
(decupat din ziar).

„Vioiu și neastâmpărat, veșnic gata să pareze loviturile, veșnic în gardă, neputându-se stăpâni să facă observațiile pe care le crede de cuviință celor ce vociferează din majoritate, a-i crede că d-l. Dr. V. Moldovan și de la tribună nu va putea fi, decât plin de nervozitate.

Dar, păstrându-și calitățile, ca să le zic așa, de polemist usturător, d-sa. vorbește ceasuri întregi, păstrându-și întreg calmul necesar pentru a dezvoltării întreg materialul cei stă la îndemână.

În cadrele vorbirii, satira sa, răspunsurile sale la întreruperi, au adus nu o dată în perplexitate pe cei de pe băncile majorității. Stăpân pe o voce sonoră, armonioasă, înzestrat cu avântul care singur poate însufleți o vorbire în legătură cu validările, d-sa. a fost foarte mult apreciat”.

Iar cu ocazia celor petrecute la secția Șieuf, un țăran face următoarea poezie:

Foaie verde de boior
Popă tânăr prim-pretor
La plasa din Beșeneu
Și se poartă foarte rău
E contraș lui Moldovan
Ce nu i-a greșit șuhan⁵⁹
Are o ceată de jandarmi
Să grijească de tâlhari
Dă ordin strict pe sate
Și te fură după spate
Iar sârmanul popor
Iei⁶⁰ grijesc de prim-pretor
Și de el și de jandari
Ca să nu fie tâlhari
Se urcă sus pe poiată
Să mai vadă câte-odată
Și vād oblu⁶¹ în cānțalare
Unde să-ntâmplă furare
Prin a popii cuvântare.
De popa nu-i cuvânta
Domnii nu putea fura

---

⁵⁹ Niciodată.

⁶⁰ Ei.

⁶¹ Drept.

Dacă acum le-a reuși
Prim-pretori toți or ieși
Dar nu-n plasa Beșeneu
Că să poartă foarte rău
Fără-n plasa din Gherla
Că acolo-i temnița.

Toți falsificatorii criminali ai voinței poporului au fost amnistiați.

Partidul Național Român în Vechiul Regat

În congresul Partidului Național Român din 24 aprilie 1920 la Alba-Iulia se luase hotărârea, că „partidul își susține nealterată organizația sa de partid, având să o extindă asupra întregului teritoriu al României întregite, fără de a fuziona cu nici unul din partidele țării și să intre în colaborare cu astfel de partide democratice, ale căror principii politice sunt în congruență cu programul Partidului Național Român”. Această hotărâre s-a adus la sugestia și dorința lui Maniu.

Conducătorii partidului și, în primul rând Maniu, au călcat această hotărâre.

Maniu, la sugestia Regelui, a intrat în tratative de fuziune cu liberalii, înlăturând pe țărâniști, a căror „principii politice erau în congruență cu programul Partidului Național Român”.

În urma sciziunilor repetate s-a hotărât că, să-și extindă acum organizația și în Vechiul Regat, și asupra întregului teritoriu al României întregite.

Printre cei 35 de deputați și 12 senatori aleși găsim și numele lui Pavel Brătășan, Em. Antonescu, Ion Măgură și Grigore Filipescu din Vechiul Regat, pe Ion Pelivan din Basarabia și pe Simionovici, din Bucovina.

Deja în primii ani de la unire s-au prezentat mici grupuri în Vechiul Regat, pentru a fi primiți în rândurile Partidului Național, așa era grupul lui Costică Anghelescu, bulgar de origine, care vârandu-se sub pielea lui Vaida, a făcut carieră. A fost ministru în mai multe rânduri și guvernator la Banca Națională. A fost apoi grupul lui Grigore Gafencu și Ion Lugojanu, care după ce au fost protejați de Maniu, ajungând la înalte situațiuni, l-au părăsit.

Fuziunea cu conservatorii

Cu toate că se hotărâse la Congresul din Alba-Iulia că Partidul Național Român nu va fuziona cu nici unul din partidele țării, partidul a dus tratative de fuziune, când cu averescanii, când cu țărâniștii, când cu liberalii, ca să se oprească la epavele naufragiului conservator, pentru a fuziona cu acesta, a cărui principii politice nu erau „în congruență cu programul Partidului Național”. Deci se calcă hotărârea congresului. Mișu Cantacuzino, Em. Lahovary, I. Derussi, C. Ormolu,

Mironescu, Stelian Popescu, foști miniștrii conservatori, mari moșieri, nu aveau nici o legătură cu masele țărănești și cu mentalitatea celor din Ardeal. Fuziunea s-a ratificat în clubul nostru din București, cu discursuri din ambele părți. Am fost prezent.

Cu organizarea acestei fuziuni pe județe am fost delegat și eu⁶². Cu Grigore Filipescu am fost la Craiova, luând contact cu rămășițele conservatoare, cu popa Dum. Man la Buftea, cu Caius Brediceanu la Pitești, unde am ținut cuvântări în sala Teatrului Național, iar în sfârșit în București, am participat cu alți prieteni ardeleni la un mare banchet aranjat de Grigore Filipescu în sectorul de culoare Negru.

Faceți cooperative!

Cu ocazia cuvântării mele la validări, am amintit că prefectul județului nostru este Solomon Haliță, un bărbat distins, care însă, în felul său de a pune temelii serioase Partidului Liberal, a încercat să mă îndepărteze din fruntea Federalelor de Consum și al Băncilor Populare, înființate de mine.

Încă ca student universitar, cu ocazia Expoziției Jubiliare din 1906, l-am vizitat pe Constantin Stere, care era directorul general al Băncilor Populare, interesându-mă de mișcarea cooperatistă.

La noi am pornit la propagandă și organizarea cooperației încă din primăvara anului 1921, prin articole în „Gazeta Bistriței” („Lupta contra cametei”, „Cooperativele”), prin instrucțiuni și prin o broșură intitulată *Faceți cooperative. Îndemnuri și instrucțiuni pentru conducătorii satelor*⁶³. La această broșură mi-a scris prefața Titu Axente, directorul general al Centralei Băncilor Populare, membru marcant al Partidului Liberal, nepot al tribunului Sever Axente. Am adus în același timp mărfuri ieftine de la engrosiștii din București, pentru a fi distribuite prin Federală, combătând astfel specula negustorilor.

Primii membrii ai Consiliului de Administrație au fost Valeriu Vârtic, fostul pretor din Mocod, ca vicepreședinte, protopop Ioan Dologa din Tiha, Ioan Buzdug, preot în Joseni, Sever Groze, preot în Herina, Mih. Echim, învățător director în

⁶² „Partidul Național a fuzionat cu Partidul Conservator din Vechiul Regat”, anunța și presa locală; „Gazeta Bistriței”, anul II; nr. 18, sâmbătă, 2 decembrie 1922, p. 1.

⁶³ Anexe: Broșura mea *Faceți cooperative!* (existentă și în manuscris, la p. 132 – n. n.), Raportul Federației din 1921, și un articol din „Gazeta Bistriței”, „Lupta contra cametei, Cooperativele” – corect, „Rostul cooperativelor”; „Gazeta Bistriței”, anul I, nr. 28, 31 decembrie 1921 – n. n. Semnalul editorial pentru apariția broșurii în *Ibidem*, anul II, nr. 1, miercuri, 18 ianuarie 1922, p. 1. Încă în luna octombrie 1921 Victor Moldovan a lansat un „Apel către conducătorii comunelor județelor Bistrița-Năsăud și Solnoc-Dăbâca”, în care, după ce anunța că a înființat la 20 octombrie 1920 o „Federală a cooperativelor sătești”, milita și cerea participarea la înființarea „secției băncilor populare” *Ibidem*, nr. 23, sâmbătă, 15 octombrie 1921, p. 1. Pentru mișcarea cooperativă la nivelul județului și rolul lui Victor Moldovan, vezi și Adrian Onofreiu, *Istoricul cooperației de credit din județul Bistrița-Năsăud*, Ed. George Coșbuc, Bistrița, 2004, pp. 64–74.

Monor, Ion Griga, învățător în Cușma, Vas. Bocșa contabil și Ioanichie Groze, preot în Sebiș; iar în Consiliul de Cenzori: Pantelimon Zagrai, preot în Bistricioara, ca președinte, Ilarion Bozga, învățător director din Prund și Vas. Onigaș, învățător. Toți aceștia au muncit până la prima adunare generală din 21 martie 1922, un an jumătate, în mod absolut gratuit și cinstit. Președinte eram eu.

Cooperația luase un avânt frumos. S-au înființat apoi băncile populare și Federala lor. La această federală au intrat ca membrii și unitățile din județul vecin al Someșului. După ce cooperația a luat dezvoltare suficientă am lăsat conducerea efectivă cooperatorilor, eu fiind ales președinte de onoare.

Prăpastie

Guvernul actual era al șaselea după Unire. La 1 decembrie 1918 era guvern liberal, a urmat guvernul liberal camuflat al lui Văitoianu, apoi guvernul tolerat a lui Vaida, după care a fost instalat loțiitorul lui Brătianu, generalul Averescu, urmat de guvernul de tampon de o lună a lui Take Ionescu, și acum iar Brătianu, după un interval de abia trei ani.

Cunoaștem rolul neconstituțional și nenorocit a Regelui și uneltirile oculte ale lui Barbu Știrbey, prietenul Reginei, care protegiuind dictatura oligarhiei liberale, au înveninat atmosfera politică a țării, pe care au sfâșiat-o în două tabere dușmane. Se găsesc față în față două concepții opuse. O luptă pe viață și moarte se încinge între Partidul Liberal, care caută să-și păstreze privilegiul puterii și între Partidul Național Român, care caută schimbarea regimului în sensul principiilor fundamentale hotărâte la Alba-Iulia, consfințite de Rege solemn în prezența lui Brătianu, a tuturor miniștrilor și a reprezentanților puterilor străine.

În urma loviturii de stat, care înlătură voința poporului, *prăpastia* între guvern și partidele de opoziție pare a fi insurmontabilă.

ÎNCORONAREA

În toiul acestor sfâșieri interne Brătianu săvârșește sacrilegiul de a încorona pe suverani, coborând acest act istoric la un instrument al politicianismului de partid.

În vederea încoronării sunt convocate corpurile legiuitoare în sesiune extraordinară. La ședință *opoziția lipsește*, în afară de Iorga și de doi deputați tachiști⁶⁴. Brătianu dă citire mesajului de deschidere al Regelui. Iorga a stat jos în timpul citirii acestui mesaj.

Încoronarea este fixată pentru ziua de 15 octombrie 1922. La 10 oct. 1922 Comitetul Executiv al Partidului Național Român, sub semnătura lui Maniu, Goldiș,

---

⁶⁴ Anexe: Invitația ce mi s-a făcut ca să iau parte la încoronare și la banchet, precum și Manifestul Partidului Național Român – n V. M.

Vaida, S. Dan, dă un manifest către Poporul din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș, precum și către „Frații români de pretutindeni”, în care arată motivele pentru care *nu va lua parte la actul încoronării*. Prin absența sa protestează pentru faptul, că se nesocotesc drepturile națiunii. Manifestul arată că corpurile legiuitoare – factorul cel mai important la actul încoronării – ieșite prin lovitură de stat, fraudă și violență, nu reprezintă națiunea. În consecință, însăși națiunea – de la care emană toate puterile în mod constituțional – *lipsește de la actul încoronării*. Participarea la încoronare a Partidului Național ar însemna recunoașterea legalității acestor corpuri.

Dar n-avem constituție, arată manifestul. Regele trebuie să depună jurământul pe constituția *țării întregite*. Adunarea de la Alba-Iulia a pretins o nouă așezare constituțională, iar Partidul Național Român este garantul acestor hotărâri a Adunării Naționale de la Alba-Iulia și nu poate admite nesocotirea lor și pângărirea actului încoronării, monopolizându-l Partidul Liberal pentru scopurile sale egoiste ale politicianismului de partid.

Partidul Național Român este îndurerat – conchide manifestul – că vede cum viața națională este stăpânită și îndrumată după concepția medievală și interese oligarhice și cum *treptele tronului* sunt înconjurate, împiedicând să străbată cuvântul adevărului și lumina răsărită din suferințele războiului, *acolo*, de unde se aștepta să se reverse dreptate pentru toți.

Partidul Țărănesc din Vechiul Regat se alătură Partidului Național Român și lansează și el un Manifest către țară, în care arată că *nu ia parte la serbările încoronării*, căora li s-a dat un caracter de manifestare de partid. Manifestul arată, că toate *forțele întunecate*, care de lungă vreme au ținut în *robie* poporul român, ridică un zid între *Coroană și Națiune*, înlănțuind tronul în serviciul vechilor *clici* de exploatare a statului. Partidul Țărănesc nu recunoaște parlamentul născut din fraudă și violență și îi tăgăduiește dreptul de a impune țării o constituție. În consecință nu se face vinovat de complicitate, luând loc în alaiul de la Alba-Iulia, cu un *regim despotic*, care a înăbușit orice mișcare liberă, transformând *noile provincii în satrapii*. Abținerea de la încoronare este astfel *semnalul unei lupte* menite de a scoate și țara și Coroana de sub tutela vechii oligarhii.

Regele în schimb, crede că la încoronare – care constituie o consfințire a unității naționale – patimile trecătoare se vor stinge și toți fiii buni se vor strânge în jurul tronului.

La încoronare n-a luat parte nici Partidul Național Român, nici Partidul Țărănesc.

În *Proclamația* citită la Alba-Iulia, regele „mărturisește cu inimă plină de dragoste și credință dorințele sufletului său, că vrea ca *țărănimea* stăpână pe veci pe ogoarele care le-a dobândit, să le dea toată puterea de rodire în folosul și al binelui obștesc, iar *muncitorimea* credincioasă patriei, să-și afle soarta tot mai prosperă într-o viață de armonie și dreptate socială”.

Iorga

Încă în vară, la 20 iulie 1922, am primit de la Iorga o telegramă, în care își exprimă dorința să ție o conferință la Bistrița cu subiectul „Dincolo de politică”.⁶⁵ Mă roagă să-i dau sprijinul. Am invitat toate autoritățile, garnizoana, parohiile, școlile, fără deosebire de naționalitate, domni și doamne, în sala mare a prefecturii. Nu-mi amintesc ce a vorbit Iorga la această conferință. Mai târziu, în septembrie a întreprins ziarul „Adevărul” o anchetă politică pentru a cunoaște părerile ardelenilor despre problema încoronării. Am fost întrebat și eu. „Adevărul”, sub titlul „Ardelenii și încoronarea. O demonstrație politică. O lovitură de stat a guvernului”, redă și declarațiile mele. Între altele scrie:

„Declarațiile deputatului Victor Moldovan, cunoscut prin debutul său parlamentar, sunt mai categorice.

... D-l. Iorga de asemenea, nu a fost norocos cu conferința, pe care a ținut-o la Bistrița. Noi, care îl cunoaștem, am rămas surprinși de atitudinea și părerile *schimbate* ale acestui mare bărbat, la care ținem așa de mult”.

Din această declarație a mea trag concluzia, că Iorga a vorbit de actul încoronării într-un fel ce nu cadra cu părerile noastre. Iorga, mare geniu, dar considerat ca ușor influențabil, schimbăcios, era manevrat deseori de către doctorul Angelescu, ministrul liberal al învățământului. Pentru anumite favoruri cu tipărirea cărților sale, cu subvențiile primite pentru a putea pleca la Paris la cursurile Sorbonei, Iorga era determinat să-și schimbe părerile în favoarea guvernului.

În memoriile sale scrie Iorga la data de 19 iulie 1922: „primit la Bistrița de deputatul Victor Moldovan, aflui la el și alți „naționali”, *hotărârea de a nu ceda*.

În publicul *foarte rece*, mulți sași, care urmează greu. Am cercetat și satul Iad⁶⁶ și unul din Bârgaie”.

Eu eram de altfel în foarte bune raporturi cu profesorul Iorga, care și el ținea la mine.

Ighiu. Alegeri parțiale

Între timp s-a ivit o vacanță în circumscripția Ighiu, județul Alba. Ighiul era pe vremuri, sub unguri, cercul electoral al lui Vaida. Aici se alege Vaida. Românii acestui cerc erau bine cunoscuți ca cetățeni conștienți de drepturile lor.

Numărul alegătorilor era 834 în 34 de comune. Unii veneau la vot de la 70–80 kilometri și votul era pe față. Alegătorii români înfruntau toată urgia administrației

⁶⁵ Anexe: Telegrama originală a lui Iorga și convocarea făcută de mine și semnată în original de intelectualii Bistriței – n. V. M.

⁶⁶ Azi Livezile, în județul Bistrița-Năsăud.

și jandarmeriei ungurești. Voturile însă o dată date, nu se furau. Regimul nostru românesc l-a întrecut pe cel unguresc.

Alegerea de la Ighiu a fost cea mai sălbatică, rezervându-mi și mie un rol activ⁶⁷. A fost fixată pentru ziua de 25 februarie 1923, în cap de iarnă. La 18 februarie primesc de la Maniu telegrama: „Pleacă imediat Alba-Iulia, întâlnire la Ioan Pop, adă certificat alegător, pretind executare necondiționată, urez izbândă”⁶⁸.

Vaida a făcut un apel către „Alegătorii din cercul Ighiu”. Amintind luptele înălțătoare din trecut, când prefectul, pretorul, notarul, jandarmul stăteau în slujba urgisitului guvern din Budapesta, alegându-l totuși timp de 18 ani, datorită conștiinței naționale și cetățenești, cu atât mai puțin vor suferi ca în țara lor proprie, să fie batjocoriți, furându-li-se cel mai sfânt drept cetățenesc, dreptul de vot. „Nu vă temeți de hoții de urne!” spune Vaida. „Blestemul lui Dumnezeu îi va bate pe acești ticăloși, care ar cuteza să vă fure voturile. Fiți încredințați, că nu se va găsi român atât de nelegiuit, încât nici ceea ce ungurii nu au făcut, să se încumete el să facă”.

Dar și Vaida s-a înșelat amar.

În ziua de 22 februarie am încercat cu Vaida să pătrundem în mai multe comune. Am fost opriți de jandarmi, care împărșiau cu vârful baionetelor pe țăranii care se apropiiau. Vaida a fost escortat. Deputatul Adrian Popescu și senatorul protopop Bîlțan au fost legați cot la cot și escortați și ei zeci de kilometri. Noi, cu Grigore Filipescu am spart cordonul și am trecut printre baionete.

Alegerea era condusă de maiorul Mihai, subșef de Stat Major al jandarmeriei, investit cu puteri depline, având la dispoziție în afară de un stat major de ofițeri de jandarmerie, o mulțime de jandarmi și 2.000 de soldați grăniceri. Prefectul Velican și președintele circumscripției electorale, prietenul Dr. Colbazi, erau și ei la dispoziția acestui călău.

Eu am fost obligat, împreună cu bunul meu prieten, senatorul Ion Vescan, pentru secția de votare *Cricău*. În ziua de 24 februarie primesc – la cererea mea – de la președintele circumscripției electorale, Dr. Colbazi, o adresă către președintele secției de votare Cricău, în care i se comunică acestuia următoarele: „Binevoiți a vă conforma *cu raport la cele comunicate verbal*, că bărbații de încredere oricărui candidat, pot rămâne pentru paza urnei *peste noapte*.”

D-voastră nu sunteți deobligat a rămânea, însă veți face toate actele în regulă pentru predarea urnei spre pază. Prezentul comunicat, care se va păstra deodată cu

⁶⁷ După o perioadă de „pasivitate”, definită de adresa Camerei din 2 ianuarie 1923, prin care era somat să-și motiveze absența de la mai mult de șapte ședințe consecutive; A.N.B.-N., fond *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 6/1923, f. 2.

⁶⁸ Anexe: Telegrama originală a lui Maniu și manifestele electorale ale Partidului Național Român – n. V. M.

certIFICATELE bărbaților de încredere, le veți păstra *pentru a-l înapoia* președintelui circumscripției”.

Ce s-a comunicat președintelui secției de votare *verbal* nu știu, dar știu că la cele mai multe secții de votare urnele au fost predate *seara* ofițerilor de jandarmi, care au îndepărtat cu forța pe bărbații de încredere, operând apoi urna necontrolată în bună voie. Așa la Mihalți și la alte secții, bărbații de încredere au fost scoși cu forța la ora 12 noaptea, iar la ora 1 a intrat căpitanul de jandarmerie Ursu și a schimbat buletinele.

La secția mea de votare însă nu am apucat noaptea.

În jurul satului Cricău a fost tras un cordon militar. Cele trei sate ce votează la această secție s-au prezentat de dimineață în șiruri compacte, dar au fost opriți afară de sat toată ziua în zăpadă, flămânzi.

Puținii alegători, care au încercat să străbată printre grădini și vii, au fost primiți cu salve de gloanțe. La ora 1 după masă, însoțit de Grigore Filipescu și Sever Dan, am mers la marginea satului spre a primi și conduce la vot alegătorii din Bucerdea; soldații au încărcat armele, au pus baioneta și au ochit în noi. Pentru a evita vărsarea de sânge, alegătorii s-au risipit. Am aflat la urmă, că în absența noastră, căpitanul de jandarmi Ursu a intrat în localul de votare, i-a șoptit ceva la ureche președintelui secției, învățătorului Aurel Ionuț, s-a dus apoi la locotenentul de jandarmi Dumitrescu, poruncindu-i să-i împrăștie pe alegători.

Întors în localul secției la ora 15¹⁰, președintele declară alegerea „sistată”, dând ordin jandarmilor să nu mai lase nici un alegător la vot, toți să fie împrăștiați și trimiși acasă. Văzând că mai multe sute de alegători împrejurul satului așteaptă să-și exercite dreptul de vot, *am protestat* împreună cu Vescan și cu bărbații de legătură: Antonie Pop, director de bancă și Ion Pop, preot ortodox român din Bucerdea, și Nic. Munteanu, preot în Cricău, împotriva acestei ilegalități, invocând legea. Președintele mi-a răspuns că nu-l privește legea, numai poruncile primite de la mai marii lui. A urmat un schimb de injurii, ca președintele să dea ordin jandarmilor ca să fiu îndepărtat. Luând telefonul ca să vorbesc cu președintele circumscripției pentru a pretinde continuarea votării, a intervenit președintele secției mințind că numai în urma scandalului provocat de mine, a fost nevoit să „sisteze” votarea.

Revoltat de această nerușinată și netrebnică atitudine, ultragiat în calitatea mea de bărbat de încredere și demnitatea mea de deputat, i-am tras președintelui secției o palmă zdravănă în prezența locotenentului de jandarmi, comandantul detașamentului însărcinat cu paza localului și a celor doi plutonieri de jandarmi, iar în timp ce am fost scos cu forța din local, i-am mai tras o lovitură și cu piciorul în părțile din dos⁶⁹.

---

⁶⁹ Abia la 17 iulie 1925 Parchetul Tribunalului Alba-Iulia a încheiat actul de acuzare, prin acea că „inculpatul Victor Moldovan deputat, ridic acuzarea pentru delictul prevăzut în art. 96 din legea

Vestea acestei întâmplări s-a răspândit ca fulgerul printre alegători, lipsea o scânteie ca aceștia să sară asupra celor aflați în localul de vot pentru a-i linșa. O adevărată răscoală era pe cale să izbucnească. Numai datorită calmului prietenului Vescan a putut fi reținută mulțimea și evitată o vărsare de sânge. Locotenentul s-a cam dosit, n-a îndrăznit să mă rețină, decât să mă păzească 24 de ore la locuința preotului, știind bine ce se găsește în urnă, iar unul din plutonierii de jandarmi mi-a declarat, că i-a fost milă de cei doi copilași ai săi, căci altfel mi-ar fi ajutat și el, pălmuind pe acel netrebnic președinte.

La Cricău au votat în total 209 alegători. În urmă însă s-au găsit 894 buletine de vot, din care *unul singur* era al lui Dragomir, cu toate că toți cei 209 alegători au votat cu noi. Rezultatul era ușor de controlat, fiindcă toate buletinele candidatului liberal Petre Meteș se găseau neutilizate în mâinile alegătorilor noștri.

Rezultatul final: Meteș, 3.957 voturi, iar Dragomir, 1.944 voturi.

Dragomir a făcut denunț împotriva celor patru președinți de secții de votare și împotriva celor doi ofițeri de jandarmi. Hoții au fost amnistiați.

Președintele circumscripției, Dr. Colbazi a primit în dar de la guvern 100 jug. pământ, pentru că prezidase două alegeri cu furt de urne, a lui Meteș la Cameră și a lui Dăianu, la Senat.

Această alegere a fost mult comentată de toate ziarele. S-a luat un interviu lui Dragomir, unul lui Grigore Filipescu, sub titlul „Rușinea de la Ighiu”⁷⁰ și unul mie, sub titlul „Bațjocura de la Ighiu”. „Glasul Libertății. Foaie pentru popor”⁷¹, publică un articol de fond cu titlul „O rușine nemaipomenită”. „Tâlhăria de la Ighiu. D-l. Dr. Vaida, fost prim ministru al țării, între baionete. Jandarmi trag focuri în deputați și alegători. Femeile sunt bătute de armata țării. Plutonierii numără voturile. 209 voturi date și 894 scoase. Ticălosul de la Cricău bătut. Oamenii, femeile și copiii huiduiesc pe hoții de voturi.”.

Ziarul acesta îmi publică pe prima pagină fotografia și arătând că „la secția Cricău s-au dat 209 voturi pentru partidul nostru”, scrise cu numele pe hârtie de

electorală din Ardeal, delict săvârșit prin acea că în ziua de 25 februarie 1923 în comuna Cricău, l-a ultragiat pe președintele secției de votare, în exercițiul misiunii sale, lovindu-l de 2 ori cu palma și piciorul și insultându-l cu cuvintele: hoț și tâlhar”. În continuare, instanța preciza că „prin recunoașterea acuzatului, este întru deplin dovedită stare de fapt descrisă, în baza acestora, parchetul a aflat de dovedită a acuză, deci ridicarea acuzei este justă și motivată” și în continuare, „în baza paragrafului 323 din procedura penală, stinge procedura penală intentată contra lui Victor Moldovan, deputat, pentru delictul prevăzut de art. 96 din legea electorală”. Explicația lui Victor Moldovan constata că „la dezbaterile principale, procurorul a renunțat la acuzare” și interpretează motivația gestului: „vedeți, d-lor. același parchet, care găsisese acuzarea dovedită, justă și întemeiată, renunță la această acuzare, fără motive legale. Președintele secției de votare și guvernul, mai ales guvernul, au rămas cu palma. Iată, în sfârșit, o dovadă contondentă a furtului de urne”; *D.A.D.*, ședința de marți, 2 februarie 1926, p. 1.167.

⁷⁰ Anexe: Interviu cu Dragomir (din „Adevărul”, 4. III. 1923) și cu Filipescu (1. III. 1923) – n. V.M.

⁷¹ „Glasul Libertății” din 8. III. 1923 – n. V.M.

deputatul nostru, Dr. Victor Moldovan din Bistrița, au fost numărate de șeful secției 894 voturi – de șeful cel cu piciorul în fundul nădragilor – adaugă „încă așa o urnă să fete, nu s-a mai pomenit”. „Căci, după ce s-a sfârșit treaba, președintele secției, care simțea că la spatele lui sunt sulile, a înjurat pe d-l. deputat Dr. Victor Moldovan, un ficior fain de la Bistrița, al cărui chip îl dăm în foaia de azi. Ce să vezi, mă tată. Când a văzut Victor al nostru, că păcătosul își mai ia și nasul la purtare, i-a dat o sfântă de palmă națională, de începuse acela să se clatine pe picioare. Și când bățâia mai bine, i-a mai trăsnet și un picior în turul nădragilor, de a auzit tâlharul câinii lătrând în Giurgiu pe malurile Dunării, și pomenea într-una pe soacra sa și pe nașul, care l-a cununat”.

„Încă așa treabă faină nu se mai văzuse la alegeri. Căci, când au văzut oamenii câtă ticăloșie se face cu cinstea și dreptul lor, au început a-și da coate, gata-gata, să sară pe hoți. Să fi văzut tremurături pe ăi cu pricina, de mi se pare, că le-a ieșit zama prin nădragi”.

Iată și interviewul meu publicat în ziarul „Lupta”.

BATJOCURA DE LA IGHIU

Ce ne spune d-l. deputat Victor Moldovan.

Se cunoaște incidentul de l-a avut la Ighiu d-l. deputat Victor Moldovan, deputat de Bistrița, care a pălmuit pe președintele secției de votare. Deputatul Bistriței a fost deținut 24 de ore sub paza a doi jandarmi.

Azi, d-l. Victor Moldovan sosind în capitală, l-am rugat să ne descrie cele petrecute la Ighiu.

Iată ce ne-a povestit:

– Avem un guvern de anarhiști. Guvernul însuși nu respectă nici legea, nici Constituția și atunci să nu ne mirăm că organele sale fac același lucru în toată țara. Președintele secției de votare Cricău, mi-a declarat fără înconjur că nu-l privește legea, ci numai poruncile (primite de la maiorul Mihail și ofițerii acestuia).

Prinzând pe președinte că fură voturile, l-am pălmuit și lovit cu piciorul, în prezența ofițerului și a doi plutonieri de jandarmi. Jandarmii n-au cutezat să prevină incidentul, simțindu-se și ei vinovați, ca și președintele secției.

Pentru toate hoțiile și crimele săvârșite la Ighiu este vinovat guvernul care le-a protejat.

Demoralizarea armatei.

După ce guvernul, punând în vedere nepedepsirea fraudelor electorale, a demoralizat administrația (la alegerile generale voturile au fost furate de prim pretori, secretar comunal, jandarmi, învățători, preoți), acum, același guvern lipsit

de simțul răspunderii a demoralizat armata, silind-o să asiste la hoții și să apere pe hoți, trăgând chiar focuri de armă în alegătorii care veneau să-și dea votul.

Soldați și subofițeri când erau controlați de superiorii lor ne spuneau că sunt cu noi. Un plutonier mi-a declarat că i-a fost milă de cei doi copilași ai săi, căci altcum, îmi ajuta la pălmuirea președintelui. Un ofițer i-a declarat maiorului Mihail, care-l trimisese la Calda de Jos să săvârșească în uniformă ceea ce cerea acest maior, că nu se supune și atunci, ofițerul a fost imediat îndepărtat și escortat la Alba-Iulia.

De altă parte poporul, chiar și femeii și copiii bătuți în modul cel mai brutal de jandarmi, abia mai puteau fi reținuți de noi. Vă puteți închipui că lipsea o scânteie, ca conflictul (sic!) între soldați și popor să fie aprins, iar hoții de urne linșați.

Guvernul este lipsit de cel mai elementar simț patriotic când înjosește armata la rolul de călău al drepturilor sfinte cetățenești și provoacă aversiunea cetățeanului batjocoritor față de uniforma soldatului nostru iubit.

Un preot bătrân spunea: „Nu ne durea, dacă guvernul ne trimitea soldați turci”.

Țărănimea revoltată

Țărănimea, după cum spuneam, este amărâtă și revoltată până în adâncul sufletului. Și revolta aceasta fierbe de mult. De la alegerile generale încoace, acest guvern odios n-a făcut altceva decât a călcat în picioare drepturile cetățenești, furând votul și a batjocorit pe țărani, prin rechiziții și bătăi, ba nici chiar șezătorile țărănești nu mai sunt îngăduite la sate fără permis, pe când de altă parte, la București se petrece fără permis în saloanele liberale.

Prim pretorii, secretarii comunali, preoți decorați de acest guvern, jefuiesc averile cetățenilor și a comunelor, fără să fie pedepsiți. Prefectul împiedică cercetările pornite față de acești slujbași abuzivi și păcătoși.

Nu mai avem nici drepturi, nici libertăți constituționale.

Ministrul dreptății e un farsor. Când mi s-au furat mie voturile la alegerile generale mi-a promis că va face instrucție în persoană și pe de altă parte a chemat la sine pe judecătorul de instrucție, ordonându-i încetinirea procesului până ce vine amnistia. Hoții erau asigurați dinainte că nu vor fi pedepsiți, căci altfel nu s-ar fi expus la o pedeapsă de 5 până la 10 ani, așa cum prevede legea.

Amestia

Să vedem acum dacă se vor amestia și mușamaliza crimele de la Ighiu. Eu cred că da. Atunci aștept ca baremi eu să fiu pus în fața judecății pentru că am pălmuit pe președintele secției de votare, să am prilejul ca să aduc toate probele hoților de la Ighiu, la care este complice guvernul⁷².

⁷² În acest context, consemnăm și poziția presei locale. „Citind „Patria” – serie presa – te scandalizezi de abuzurile cu care acuză naționaliștii pe liberali, iar citind „Înfrățirea”, te scandalizezi de abuzurile

Ce vom face!

Este foarte ușor de răspuns.

Te întreb pe d-ta. ce vei face dacă hoțul îți intră în casă ca să-ți fure avutul și să te omoare pe d-ta. și familia d-tale? Așa e că mai întâi, dacă se poate, vei cere ajutorul jandarmilor și al justiției? Ei, dar ce vei face dacă știi că jandarmeria și justiția sânt complice cu acești hoți? Așa e că te vei apăra așa cum vei putea?

Astfel și noi. Am încercat toate. În zadar! Guvernul dat de cel mai odios partid în țară, continuă să anarhizeze țara. Hoții și pungașii se înmulțesc din zi în zi. Guvernul și-a mai înzestrat Adunarea din Dealul Mitropoliei cu un șobolan, tot fost trădător de neam, când eram sub unguri, ca și Mihail Peter și ceilalți.

Cum să ne apărăm față de repetatele lovituri de stat a guvernului?

Istoria ne învață

Alegătorii de la Cricău ne amintesc de tribunul Axentie Sever. Istoria politică a Vechiului Regat ne amintește de Ion Brătianu, tatăl actualului prim-ministru. Iar istoria franceză ne învață căderea guvernului Polignac.

Guvernul Brătianu vrea să ducă țara prin revoluția de sus spre dictatură și absolutism. Guvernul Brătianu a făcut, cu baionete multe, a făcut și alegerea de la Ighiu, dar pe baionete nu se poate sta.

Părerile mele nu sunt păreri izolate. Sunt păreri auzite de la țăranul care se deșteaptă și se întreabă și el, mai ales el, că: „ce spune regele?”

În aceeași „Foaie pentru popor” apar și versurile țăranului

(decupaj din ziar)

Ion Preja din Cricău
Care nu judecă rău.
Nu știe ceti, nici scrie,
Numai face poezie.
Și e om de omenie.

Iată cum povestește acest poet al poporului cele petrecute la alegerile de la Ighiu:

(decupaj din ziar)

Frunză verde lemn uscat
La Cricău rău s-a întâmplat
La ales de deputat.
Doi inși au fost candidați
Ca să fie deputați.
Să vi-i spun și cum îi cheamă

---

naționaliștilor. Unii acuză *abuzul de forță*, alții, *abuzul de agitație*, *căci limba e mai primejdioasă și mai otrăvoasă decât sabia* (s. a); „Gazeta Bistriței”, anul III, nr. 5, 1 aprilie 1923, p. 2.

Ca să știți de bună seamă.
Frunză verde trandafir,
Unu-i Silviu Dragomir
Din Partidul Național.
Petru Meteș, liberal.
Dar hoții de liberali,
Au vint⁷³ la noi cu jandari
Ca și când am fi tâlhari
Și-au adus și grăniceri
Parcă noi am fi hoheri.
Dar nimic nu le-am făcut
Numai cu ei n-am ținut,
Că-i prost cu ei cine ține,
Poate vedea orișicine,
De când sânt la cârmuială,
Nici un bine nu-i în țară,
Făr' numai scumpete mare,
Poate vedea orișicare,
Și hoții, și nedreptate
Prin orașe și prin sate.
Hoții nu se pedepsesc
Pentru că ei stăpânesc,
Bată-i unul Dumnezeu
Cum or venit la Cricău,
Satul tot l-au înconjurat
Tot un jandarm și un soldat,
Și i-au pus de santinelă
Ca de ciumă și holeră,
Ca nimeni să nu cuteze
Să vie și să voteze,
Să nu vie Burcezenii
Nici Crăivenii, nici Tibrenii,
Dar oamenii tot veneau,
Geaba jandarmi-i opreau
Veneau prin dos prin grădini
Prin păduri, prin mărăcini,
Și se duceau la votat

---

⁷³ Formă prescurtată pentru venit.

Și dreptul nu și-au lăsat.
Prezidentul liberal
Fu mare hoț și tâlhar
Și cu dascălul Murgău
Bată-i unu Dumnezeu
C-au băgat voturi mai multe
Întocmai cu șapte sute.
De cum oameni-au votat
Și cu toții ne-am mirat.
Proști hoți și rea socoteală
De făcură așa sminteală.
Un domn de-ai noștri din Senat
Și cu unul deputat
Domnul Dr. Ioan Vescan
Și cu Victor Moldovan
Văzând așa nedreptate
Și-atâtea voturi furate,
Au rămas mirați prea foarte.
Că d-lor. s-au luptat
Și bune sfaturi ne-au dat
Vorbă bună și cuminte
Ca să avem fală și cinste,
Dumnezeu să-i miluiască
Bune zile ni-i trăiască,
Dară d-nul. Moldovan
S-a fost mâniat pogan.
Când a văzut mișelia
Nu și-a stăpânit mânia,
Hoțului de președinte
I-a tras o palmă, Prea Sfinte,
Și-a tras-o așa de bună
De o simte pe-obraz o lună
Ba i-a dat și cu piciorul
Că ne-a înșelat poporul
Las c-așa i-a trebuit
Bată-l Dumnezeu, pârlit.
Să-nvețe a mai fura voturi,
Ale noastre scumpe drepturi,
Și-n Cricău să nu mai vie

Trăsni-l-ar Sfântu Ilie.
Când s-au dus din satul nost,
S-a dus cum se duce un prost
Huiduit, batjocorit
Și de popor urgisit
Nici o cinste nu le-am dat
Făr dracului i-am lăsat
Dar domnii noștri, când s-au dus
Frumoasă cinste le-am pus
Cu steaguri și cu cântări
Cu muzică și urări.
Strigam ura, să trăiască
Și de noi să se-ngrijească.
Frunză verde măgheran
Trăiască Victor Moldovan,
Și senatorul Vescan
Că nu-i vom uita șohan⁷⁴.
Că pentru noi s-au luptat
Dar și noi cinste le-am dat.
Frunză verde trandafir,
Ura! Silviu Dragomir
Pe care-l vrem deputat.
Dumnealui voturi i-am dat
Dar hoții ni le-au furat.
Fura-i-ar frigurile
Scurta-li-s-ar zilele,
Zilele lor de domnie.
Ca-ntre noi să nu mai fie
Nici hoție, nici minciună
Numai rânduială bună
Să nu mai rădă străinii,
Că le hărăim⁷⁵ câinii.
S-o dați și regelui nost,
Să cetească cum a fost.

---

⁷⁴ Niciodată.

⁷⁵ Întărâtăm.

Necazul și-l plânge poporul prin versuri minunate și comparații de o frumusețe desăvârșită. În aceeași „Foaie pentru popor. Glasul Libertății” citesc următoarele versuri, pe care țin să le dau aici.

Foaie verde de cicoare
Ursitoare, ursitoare,
De ce mi-ați ursit voi, oare,
Și pe lună și pe stele
Atâtea zile cu jele
Că pe unde mă duc eu
Plâng petritele de pârâu
Plânge apa din izvor
Și pământul sub picior.

Guvernul a ezitat să ia măsuri împotriva mea pentru ultrajul săvârșit împotriva unui președinte de secție în serviciul funcțiunii.

Abia la 16 noiembrie 1923 cere Ministerul de Justiție, președintelui Camerei să mi se suspende imunitatea parlamentară. Cererea este trimisă Comisiunii de Disciplină a Camerei spre deliberare. După 7 luni, la 13 iunie 1924, raportorul comisiei, deputatul Fărcășanu este rugat a cerceta dosarul și a prezenta comisiei referatul. La 15 mai 1925, aproape după un an, Fărcășanu nedepunând referatul, este numit în locul lui ca raportor deputatul Racoviță și rugat să depună referatul de urgență. Nici acesta nu face nimic.

În sfârșit, tribunalul se sesizează în urma denunțului făcut de Donuț.

Iată rezultatul:

În ședința Camerei din 2 februarie 1925 am făcut, fiind prezenți pe banca ministerială Al. Constantinescu, Vintilă Brătianu, Tătărăscu, Tancred Constantinescu și Duca, următoarea comunicare:

„Parchetul Tribunalului Alba-Iulia a încheiat la 17 iulie 1925 următorul act de acuzare:

Împotriva inculpatului Victor Moldovan, deputat, ridic acuză pentru delictul prevăzut în art. 96 din legea electorală din Ardeal, delict săvârșit prin faptul că în ziua de 25 februarie 1923, în comuna Cricău, l-a ultragiât pe președintele secției de votare în exercițiul misiunii sale, lovindu-l de 2 ori cu palma și cu piciorul și insultându-l cu cuvintele: „tâlhar, hoț”. Motive: inculpatul audiat fiind în decursul urmăririi, recunoaște întru deplin starea de fapt descrisă în partea pozitivă a actului de acuzare, care recunoaștere este în consonanță cu celelalte date ale urmăririi. Având în vedere că această stare de fapt, întru toate constituie criteriile delictului prevăzut de art. 96 a legii electorale și având în vedere că prin recunoașterea acuzatului este întru deplin dovedită starea de fapt

descrișă, în baza acestora, Parchetul a aflat de dovedită acuza, deci ridicarea acuzei este justă și motivată”.

După cum constată acest act de acuzare, delictul s-a săvârșit la 25 februarie 1923. Astăzi se împlinesc 3 ani. În acest interval destul de mare așteptam să fiu chemat în fața justiției pentru a răspunde. Doream prilejul să pot aduce probe în fața justiției că deputații liberali din Ardeal s-au ales în majoritatea lor prin fraude, falsuri, hoții și mai ales, prin furt de urne și că adunarea aceasta este în consecință adunare ilegală, o adunare în care se găsesc în bună parte oameni certați cu codul electoral și penal.

Astăzi, în sfârșit, mi s-a dat acest prilej.

Tribunalul Alba-Iulia aduce la 30 octombrie 1925 următoarea deciziune:

„În baza § 323 Procedura Penală, stinge procedura penală intentată contra lui Victor Moldovan deputat, pentru delictul prevăzut la art. 96 din legea electorală. Motive: La dezbaterile principale procurorul a renunțat la acuzare. „Vedeți, d-lor! același parchet care găsisese acuzarea dovedită, justă și întemeiată, renunță la această acuzare fără motive legale, dând guvernul de gol. Președintele secției de votare și cu el guvernul, mai ales guvernul, a rămas *cu palma*. Iată în sfârșit o dovadă contondentă a furtului de urne”⁷⁶. Astfel s-a terminat ultimul act al alegerii de la Ighiu⁷⁷.

Noua Constituție

Corpurile legiuitoare încheind sesiunea din 28 februarie 1923, Regele prelungește sesiunea până la 1 mai, pentru a se vota Constituția. Astfel, iubitul nostru rege – fermecat de Brătianu, după vorba popii Man – se pretează și la alcătuirea acestui nou așezământ prin parlamentul ieșit prin violență, furt și teroare. Constituția trebuia votată cu un ceas mai devreme. Erau în joc mari interese ale oligarhiei *pentru acapararea bogățiilor naționale*.

Am arătat cu câtă dragoste au descins frații noștri din Partidul Liberal în Ardeal pentru a-și însuși bogățiile teritoriilor unite. Pentru a pune stăpânire pe fabricile și uzinele din Ardeal și Banat, guvernul liberal folosește cele mai variate mijloace de constrângere, ca sabotarea aprovizionării cu materii prime, greutatea la transport și mai ales, refuzul de a acorda credite. Din 2 ½ miliarde de lei, Banca Națională, bancă exclusiv liberală, acordă Ardealului abia 100 milioane lei. Aurul exploatat

⁷⁶ Aici tehnoredactarea i-a jucat autorului o farsă. Intervenția a avut loc în ședința Camerei din 2 februarie 1926. Vezi textul de mai sus și în *D.A.D.*, ședința de marți, 2 februarie 1926, pp. 1167–1168.

⁷⁷ Anexe: Caricatura mea. Actul de acuzare și Deciziunea prin care se stinge procedura penală – în original. Un manifest – poezie lungă: Votați Roata – n. V. M.

din minele Munților Apuseni nu-l plătește la preț, exploatarea încetează, minierii moți rămân pe drumuri. Banul se depreciază, dobânzile, impozitele se urcă, salariile nu mai sânt în raport cu scumpirea crescândă a traiului, produsele țărănești, vitele, se depreciază, clasa țărănească și muncitorimea este exploatată în mod crâncen.

Pentru a putea exploata și subsolul, cu imensele sale bogății, trebuia o nouă Constituție⁷⁸.

Față de această situație, Partidul Național Român ia o atitudine hotărâtă. La 26 februarie 1923 dă un manifest către țară, semnat de Maniu, ca președinte, Vaida, Goldiș, Cicio Pop, Cantacuzino și Toma Ionescu, ca vicepreședinți. Acești doi din urmă, foști conservatori.

*Manifestul*⁷⁹ arată că datoria oamenilor de stat ar fi fost ca să așeze noul stat pe temelii democratice și morale. Liberalii însă – veniți la putere sub pretextul de a feri țara de bolșevism și a da țării un guvern cu experiență – consideră țara drept o moșie a lor. Constituția proiectată este o operă egoistă a unei oligarhii menite să asigure acesteia stăpânirea bogățiilor țării. Confiscând subsolul în folosul așa zis al statului, dar în realitate, în folosul Partidului Liberal, acesta își completează opera de acaparare începută a avuției naționale. Robirea vieții economice a țării capitalului mobilier al unui partid ar fi o rușine și o sfidare față de această națiune.

Partidul Național Român – declară manifestul – urmărește instituire în statul român a unei democrații reale, prin realizarea unui regim reprezentativ cinstit și a unei vieți constituționale efective, gata să lupte pentru a reține națiunea de la pericolul de a se prăbuși sub un absolutism de partid și sub o stăpânire de politică autocrată. Crede că străduința sa de a scuti țara de primejdia unei constituții reacționare va fi susținută de toate conștiințele vii ale poporului român.

Reamintesc de manifestul lansat de către liberali în preajma demiterii guvernului Averescu, care declară că „un astfel de regim nu poate să preșadă la facerea Constituției și la dobândirea temeiurilor cerute de organizarea democrației a României întregite”. Cu cât mai mult se potrivește această constatare față de regimul liberal, care și-a încălcat programul votat la Congresul din 27 nov. 1921, unde s-a precizat că „o societate omenească nu poate propăși fără o largă și sinceră democratizare”, precum și-a încălcat și făgăduielile solemne făcute cu ocazia alegerilor generale.

Frământările politice erau mari. Comitetul Executiv al Partidului Național Român ține ședințe peste ședințe pentru a hotărî atitudinea față de parlament. Primesc și eu telegrama lui Maniu, ca să vin neapărat, imediat la București.

⁷⁸ O analiză atentă la Nicolae Iorga, „Ce a primit și ce a dat Ardealul”, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918–1928*, I, Cultura Națională, 1929, pp. 3–7.

⁷⁹ Anexă: Manifestul publicat în ziarul „Patria” din 2. III. 1923 – n. V. M.

Obstrucția

Partidul Național Român, secondat de Partidul Țărănesc, a hotărât să facă obstrucție în parlament.

Sabotând la început parlamentul prin neparticipare la ședințe, am fost invitați a ne justifica absența, cunoscând că în caz contrar ni se va declara de vacant scaunul de reprezentant al județului.

Ședința Camerei din ziua de 16 martie 1923, la care am luat și eu parte, a fost comentată de întreaga presă cu titluri ca : „Ședința furtunoasă de la Cameră. Un deputat lovit în incintă. Retragerea lui Vaida” („Universul”, „Presa”, „Dimineața”). „Bătaie la Cameră” („Timpul”). „D-l. Vaida și scenele violente de la Cameră. Amintiri triste din Parlamentul de la Budapesta. Vaida cere respectarea libertăților politice. Un deputat care lovește și fuge” („Lupta”, „Adevărul”). „Ofensiva dezertorilor” („Epoca”).

Un formidabil scandal venea să pună în evidență chipul în care guvernul înțelege să legifereze, precum și revolta opoziției împotriva tentativei de a încătușa libertățile publice prin noua constituție.

La ședință sunt prezenți miniștrii: Mârzescu, Vas, Sasu, Inculeț, Nistor, Moșoiu și mai târziu, apare și Văitoianu.

Președinte, Orleanu.

Primul ia cuvântul *Virgil Madgearu*, țăranist și arată că în ședința precedentă ministrul de finanțe Vintilă Brătianu s-a sustras unui răspuns precis cu privire la scandalul, pe care-l constituie camuflarea „Stelei Române” de către actualul guvern. Madgearu se vede nevoit ca să vie cu un supliment de explicații.

Președintele îi retrace cuvântul. Madgearu, revoltat, îi aruncă președintelui epitetul de nerușinat. Cei doi chestori, Manolescu-Strungă și Orleanu, vin la tribună, iau manuscrisul lui Madgearu și-l îmbrâncesc de la tribună. Întreaga opoziție în picioare, protestează împotriva procedului președintelui, care imperturbabil, îl trimite pe Madgearu în fața Comisiei de Disciplină.

În mijlocul tumultului produs de această scenă își face apariția Vaida, care e primit cu lungi aplauze și ovații de opoziție. Vaida ia parte pentru prima oară la ședințele acestei camere.

În această atmosferă *mi se dă cuvântul*. Adresându-mă Camerei, declar:

„Ați schimbat tribuna parlamentului în bancă de acuzați. Dar banca de acuzați nu este aici, la tribună, ci acolo, la banca ministerială.

În țară nu mai domnește legea, ci hoțiile, banditismele. Toți bandiții au contribuit la alegerea celor ce astăzi se pretind legiuitori. Guvernul nu vede ce se întâmplă în țară. Țărănimea fierbe ca un vulcan. Nu veți ști momentul când erupe și

atunci, baionetele pe care stați, nu vor mai fi la dispoziția D-vs. Cu tirania nu se poate guverna. În Franța la 1830 dinastia Bourbonilor a fost măturată în 3 zile pentru că a încercat să suprimă libertatea presei.

Spuneți M.S. Regelui că nu se pot nesocoti drepturile națiunii. Mergând pe această cale, veți săpa o prăpastie între țară și Coroană⁸⁰.

A urmat la cuvânt *Vaida*, care începe prin a declara că nu recunoaște legalitatea acestei Camere, ieșită din lovitură de stat, fraudă și furt. La aceste cuvinte majoritatea izbucnește în tumult. Bursan și Dinu Brătianu îi strigă lui Vaida: „La Budapesta!” Vaida repetă declarația, tumultul durează câteva minute. Apoi Vaida continuă: „Adânc jignit în sentimentul meu de dreptate și libertate națională și cetățenească, eram hotărât să nu mai calc în această încintă, căci batjocura care a făcut-o actualul guvern cu alegătorii, nu s-a încumetat să o facă nici chiar guvernele de tristă amintire ale lui Tisza și Andrăsy. Totuși, văzând că samavolniciile răstoarnă ordinea de drept și guvernul îndrăznește să impună o constituție împotriva provinciilor unite, mi-am ținut de datorie să-mi ridic glasul de protest”.

„În ședința de ieri deputatul Mihai Popovici a făcut o comunicare în chestia suprimării libertăților cetățenești. Răspunsul guvernului a fost excluderea deputatului pentru 30 de ședințe”. După ce Vaida face procesul succint al încălcărilor de lege, declară: „Nu vreau să suferim să fim tratați în țara noastră ca un neam de *sclavi*, nu putem tolera ca poporul român să fie tratat cum în țări civilizate nu se tratează nici dobitoacele. Dacă guvernul crede că prin mijloace silnice poate impune o constituție volnică, sântem hotărâți să luptăm pentru drepturile cetățenești. Când poporul nu mai găsește scut legal nici la guvern, *nici la Rege*, face uz de vechiul expedient „*vim vi repellere licet*”⁸¹. Avertizăm guvernul să nu-și asume această răspundere”.

După declarațiile lui Vaida se suspendă ședința. La redeschidere, ia cuvântul ministrul *Gh. Mârzescu*.

Crezând că poate face ironii, observă că: „Vaida a avut întotdeauna o predilecție de a-și căuta comparațiile în domeniul zoologic. Ne-a vorbit adineauri de sclavajul dobitoacelor, după cum în altă împrejurare, proclamă că, numai boii sânt consecvenți. Aceasta ne explică contradicțiunea ce există între atitudinea ce o adoptă pe baza declarațiunii ce ne-a citit și atitudinea ce-și impusese până ieri. Vaida a declarat că nu va intra în parlamentul fraudelor și ilegalităților”. În acest moment se face zgomot.

Maniu întrerupe: „Nu-i parlament acesta”.

Întrerup eu: „E adunarea hoților de urne”. Vociferări, scandal. Eu vreau să-mi dovedesc afirmația. Majoritatea strigă: „Jos, jos”. Mârzescu vrea să vorbească. Vreau

⁸⁰ Textul integral al intervenției în *D.A.D.*, ședința de vineri, 16 martie 1923, p. 1.218.

⁸¹ Este permis a folosi forța; aici, expresia „cu forță”.

și eu. Iar strigăte. Ședința se suspendă pentru a mă trimite în judecata Comisiei de disciplină. După un sfert de oră ședința se redeschide. *Mârzescu* continuă: „Declarațiile lui Vaida nu sporesc nici din punct de vedere național, nici moral declarațiile făcute de Partidul Național Român la începutul dezbaterilor proiectului de constituție, fiindcă omagiile pe care d-l. Vaida le aduce Camerei din Budapesta n-au putut satisface decât pe deputatul maghiar din rândurile minorității”.

În momentul acesta izbucnește din nou un enorm tumult. Opoziția protestează vehement. *Mârzescu* vrea să continue, dar nu poate din cauza apostrofărilor lui Vaida, Maniu, Madgearu și ale mele. Vaida îi strigă: „Sânțeti ministrul furturilor de urne!” Eu adaug: „și al banditismelor ce le faceți în țară”. Majoritățile vociferează îngrozitor și se apropie cu pumnii ridicați amenințător spre băncile noastre. O încăierare pare iminentă. *Mârzescu* încearcă din nou să vorbească, dar *eu nu-l las*. De câte ori reîncepe, vocea mea îi acoperă cuvântul, în urletele majorității. Pentru a putea fi auzit *Mârzescu* coboară de la tribună. *Eu îi strig*: „Nu aveți ce căuta acolo, este locul deputaților aleși”. În scurtele pauze de liniște se aude fraza lui *Mârzescu*: „este iresponsabilitatea degeneraților”. Cuvintele îi sânt acoperite de huiduielile opoziției. *Maniu* ripostează: „Cei ce fură sunt degenerați”. *Mârzescu* continuă: „Toți aceia ce am contribuit cu ceva la dezrobirea provinciilor alipite mulțumim lui Dumnezeu c-am putut face aceasta în ceasul ultim, pentru că vedem cât de mult stăpânirea străină a putut să altereze în sufletele unora însușirile românești. Noi ne vom îndeplini opera pentru care am fost chemați la cârma statului”. Așezat între Maniu și Vaida scot în momentul acela din buzunar un fluier și şuier prelung. Toată Camera sare în picioare, într-un zgomot care nu se poate descrie. Președintele agită clopoțelul și părăsește fotoliul prezidențial. Îi ia locul vice-președintele Piso.

În urmă, se citește raportul Comisiei de disciplină, prin care se cere excluderea lui Madgearu pentru 4 ședințe.

Madgearu luând cuvântul în apărare, demonstrează că el avea dreptul să-și dezvolte argumentele și să-l întrebe pe ministrul de Finanțe de ce nu a răspuns ce se face cu cele 400 milioane franci aur furate din patrimoniul statului. Este vorba de camuflarea averilor unei întreprinderi străine. Madgearu declară că regretă cuvintele în formă, dar nu în fond, deoarece datoria opoziției este să ceară socoteală pentru tâlhăriile făcute cu camuflarea averilor statului.

Ultimele cuvinte ale lui Madgearu sânt acoperite de vacarmul din incintă. Excluderea este admisă.

Se dă apoi citire raportului Comisiei de disciplină prin care se cere excluderea mea pentru 30 de ședințe, pentru că am spus: „Acesta nu este parlament, ci o adunare de hoți de urne”.

Vaida întrerupe și declară: „Ne însușim cu toții această declarațiune”.

Dându-mi-se cuvântul de apărare, declar:

„Pentru ce m-ați dat în judecata Comisiei de disciplină? Fiindcă am spus că ați furat urnele? Da! Acesta-i adevărul. Uite, d-le. ministru de Interne (arăt spre urnele de la tribună), cu ce ați operat de ați făcut această adunare. Fluierul mi l-a dat candidatul Partidului Național (Dragomir Silviu) să te fluier pe d-ta., d-le. ministru de Interne, care ai patronat furtul și banditismele de la Ighiu. În fața tâlharilor eu mă apăr”. Președintele îmi retrage cuvântul. Majoritatea mă înconjoară la tribună și strigă: „la urne”. Tumultul ajunge la paroxism. Vociferări și urlate pe băncile majorității, în timp ce opoziția ostentativ strigând: „Să vă fie rușine!”, Camera se transformă într-un câmp de luptă. Cei doi chestori se reped din două părți asupra mea; îmi sar în spate. Alți 10–20 le vin în ajutor. Eu rezist la tribună. Manolescu-Strungă mă lovește în fluierul picioarelor. Strâns, înfășcat, îmbrâncit de agresori, alunec cele câteva trepte ținându-mă de bara tribunii, care cedează și se rupe. Astfel sânt târât până în fața băncii ministeriale, unde observându-l pe Văitoianu, ministrul de Interne, îi strig: „Iată hoțul de urne!” Măinile se agită, vacarmul devine îngrozitor. Opoziția, în frunte cu deputatul țărănist Ionel Lupescu, îmi sare în ajutor, dar în timp ce amândouă brațele îmi erau paralizate, strâns ținut de chestori și de alții, se strecoară pe furiș din fundul sălii deputatul *Maltezeanu*, ginerele lui Văitoianu și mă lovește prin surprindere în față, apoi fuge pe ușa din stânga băncii ministeriale. În incintă se încinge o luptă în toată regula. Banca ministerială privește impasibilă la această scenă. Lumea din tribune manifestă indignare. Excluderea mea este votată⁸².

Îndurerat de cele văzute, d-l. Vaida se urcă la tribună și protestează cu cuvintele: „După ce ne-ați furat mandatele, acum ne și bateți aici. Asta nu e parlament, ci club liberal. Când d-voastră aveți conștiințele încărcate cu violul urnelor, nu aveți căderea să ne judecați pe noi”.

Atmosfera se transformă iar în vacarm. Cosma, ministru Lucrărilor Publice, îl întrerupe pe Vaida: „Vrei să faci Revoluție?” Vaida îi întoarce spatele iar eu îl apostrofiez: „Bandit ordinar, lichea!” Vaida continuă. „Am fost și eu scos cu forța din Camera maghiară, dar nu în mod așa barbar cum a fost scos d-l. Victor Moldovan. Gestul acesta este cu atât mai urât, cu cât cel care a lovit este chiar ginerele ministrului de Interne”. Aplauze la opoziție, vociferări la majoritate, zgomotul ajunge un iad.

⁸² Anexe: Adresa de excludere, în original – n. V. M. Excluderea a fost cerută datorită faptului că „în ședința din 16 martie 1923, d-l. deputat Victor Moldovan a adresat în mod repetat și violent Adunării cuvintele: „Voi nu sunteți Parlament, sunteți hoți de urne” și apoi, prin vociferări și prin fluierături puternice a tulburat lucrările Camerei”. Rezultatul a fost: votanți, 107; majoritate regulamentară: 98; bile albe: 106; bile negre: 1. Prin vocea vice-președintelui, d-l. P. Piso, s-a comunicat că „adunarea a adoptat concluziunile raportului, excluzând pe d-l. Victor Moldovan de la 30 de ședințe; *D.A.D.*, ședința de vineri, 16 martie 1923, pp. 1.226

Vaida protestează apoi împotriva regimului de excepție introdus de guvern prin încălcarea Constituției: „Ticălos a fost regimul unguresc – declară Vaida – dar toate acestea câte le faceți D-vs. acum ne dor mai mult, fiindcă ele ne vin de la aceea, în care credeam că vom găsi suflete frățești”. Cu glas plin de mâhnire atrage atenția guvernului asupra roadelor ce strecoară asemenea măsuri în sufletele țăranilor. Cosma întrerupe: „Aha! Ameninți!” Voci: „Idiotule, stai jos!”

Vice-președintele Piso îl întrerupe pe Vaida. Opoziția protestează, vociferări, invective, lovituri în pupitre. Eu scot fluierul și şuier prelung, sinistru, a pustiu. Piso nu mai încearcă să ție piept furtunii. Rezistența Prea Sfinției Sale se năruie. Ridică ședința⁸³.

Am fost lovit foarte grav. Zile de-a rândul simțeam o durere la ochi. Profesorul Dr. Toma Ionescu, fratele lui Take Ionescu, decan al Facultății de Medicină, senatorul Universității din București, profesor al Clinicii de Chirurgie și vice-președinte al partidului nostru, mi-a eliberat un certificat⁸⁴.

Pentru a-și vedea chestiunea cu bruta Maltezeanu în conformitate cu codul de onoare, i-am rugat pe d-ni. M. Cantacuzino, fost ministru, și acesta vice-președinte al partidului nostru și pe M. Polizu-Micșunești, fruntaș politic, să-mi fie martori. Aceștia mi-au răspuns că nu pot cere satisfacție pe calea armelor lui Maltezeanu, considerând că acesta este un om descalificat.

De aceea am cerut ziarului „Epoca” să publice următoarea scrisoare: după ce arăt cum am fost lovit, declar: „de altfel, nimeni nu se putea aștepta de la un om, care a fugit de pe front, a fost dat în judecată ca trădător în fața Consiliului de Război, la alt gest. Într-un parlament compus din astfel de oameni, agresiunea aceasta brutală și lașă nu poate fi decât una dintre manifestațiunile perfect de corespunzătoare atmosferei morale și intențiilor urmărite de guvern”.

„Adevărul” scrie că „scenele petrecute la Cameră vor constitui una din cele mai rușinoase pagini ale parlamentarismului român. Majoritatea care și-a pierdut cu desăvârșire cumpătul, n-a pregetat să insulte în mod trivial pe fostul prim-ministru Vaida și a împins brutalitatea până acolo, încât să lovească în mod laș pe deputatul ardelean Victor Moldovan”⁸⁵.

Cu toate că Partidul Liberal nu avea prestigiul politic, ca el singur să impună Constituția împotriva întregului rest al țării, parlamentul liberal *a votat-o*. Articolul 19 prevede că „zăcămintele miniere și bogățiile de orice natură ale subsolului sânt

⁸³ Dezbaterile pe larg, cu luările de cuvânt și atmosfera din timpul acestora, în *D.A.D.*, ședința de vineri, 16 martie 1923, pp. 1.218–1.228.

⁸⁴ Anexă: Certificatul eliberat de prof. Toma Ionescu în original – s. V.M.

⁸⁵ Anexa: Articole din ziare: „Bătaia la Cameră. Un deputat opozant lovit”; „D-l. Al Vaida-Voevod și scenele violente din Cameră”; „Ofensiva dezertorilor”; „O ședință rușinoasă”; „O chestiune de onoare”; „Dezertorul Maltezeanu”. Broșura cu noua Constituție – n. V. M.

proprietatea statului”. Vom vedea în urmă ce legi va aduce același parlament în baza acestei dispozițiuni.

Adunări de protest

Nu-mi amintesc cum a decurs adunarea și manifestația proiectată pentru ziua următoare. Știu că capitala a fost înconjurată de un întreit cordon de trupe pentru a împiedica țărănimea să participe la întrunirea opoziției unite de protestare împotriva constituției ilegale pe care guvernul o impune țării fără voia ei. Șoselele de la periferie au fost patrulate zi și noapte de jandarmi. Gara ocupată militarmente și în decursul nopții numeroase trupe din provincie îndreptate în toate direcțiile în jurul capitalei.

Îmi amintesc de o mare întrunire în piața Teatrului Național, unde din balconul Clubului nostru, de care erau atârnați trei șobolani, s-au ținut în fața unei mulțimi imense pe Calea Victoriei, cuvântările, iar noi câțiva, am vorbit celor adunați în strada Academiei, de pe acoperișul clădirii Clubului nostru.

Adunare la Târgoviște

Îmi amintesc însă de marea adunare de la Târgoviște, ținută tot de către opoziția unită, în ziua de 3 aprilie 1923. Au vorbit deputații Mihai Popovici, Sever Dan, popa Man și eu, din partidul nostru, iar din partea țărăniștilor, Cezar Spineanu, Vasile Haneș, Pantelimon Halipa și alții. Evocând memoria lui Mihai Viteazul și Tudor Vladimirescu, am spus că astfel de domni ne trebuie azi, ca să stârpim tot gunoiul ciocoilor. Nu împărtășesc vorba lui Carp: „Regele și Dorobanțul. *Regele să fie al poporului* și tot așa, și soldatul”.

Popa Man amintește de cei de la „Florica” (Brătienii) și pe cei de la Bufta (Știrbey) și arată că regele este ținut departe de popor. „Să dăm lupta pe față – îndeamnă popa nostru – și să zicem: Aripa Satanei departe de noi”.

Halipa amintește de Revoluția din 1906 din Rusia și spune: „Sfetnicii Regelui sânt împinși de Necuratul și fac zid între noi și el. Să-i spunem, fii bun și nu te lăsa în mâna înșelătorilor și pleacă urechea la suferințele țării. Și în Rusia curtenii opreau pe Țar să se coboare în popor. Știm ce s-a întâmplat”.

S-a primit următoarea moțiune:

Țărănimea dâmbovițeană și orașenii târgovișteni înfierează cu tărie îndrăzneala liberală de a înconjura cu baionete orașul Târgoviște. Să aibă urechi de auzit, cei ce trebuie să audă, că, cu baionete nu se poate apăra constituția făurită prin baionete. Sântem popor liber și nu vom permite nemernicilor să ne răpească acest drept.

Partidul Țărănist

Încă în octombrie anul trecut, 1922, am primit de la profesorul universitar I. Borcea, fost ministru în guvernul Vaida, *proiectul de program* al Partidului Țărănesc din România, aprobat de Congresul General din 20–21 nov. 1921⁸⁶. Programul are ca bază: *lupta de clasă*. Baza o constituie marxismul, cu deosebirea că *prioritatea se dă muncitorilor de pământ*, față de muncitorii industriali, pe considerentul că țăranimea este ca număr, clasa dominantă în țară. Deci statul român nu poate fi decât un *stat țărănesc*, iar muncitorii orașelor, frați de luptă, precum și intelectualii, care au stat întotdeauna în serviciul claselor care întrupau interesele precumpănitoare ale societății într-o fază determinată a evoluției sociale.

„Politica de naționalizare a bogățiilor țării, spre a împiedica acapararea acestora de către capitalul străin, precum și lupta împotriva exploatării economice – în care, sub firma capitalului național, plutocrația românească apare ca un intermediar al imperialismului capitalist – asigură Partidului Țărănesc locul firesc în rândul partidelor muncitorești”.

Programul prevede o singură adunare națională, guvern neutru pentru alegeri, voința națională suverană, prerogativele Coroanei în conformitate cu normele regimului parlamentar, desființarea stării de asediu, a cenzurii, încetarea urmăririlor pentru opinii politice, etc.

Programul a fost viu comentat în ce privește ideile generale, caracterizate ca foarte prezumpțioase și confuze. Programul țărnist, care păstrează proprietatea individuală – arată critica – nu este socialist. A stabili valoarea politică a țăranului pe tezele marxiste pare un nonsens.

În lupta dusă în cadrul unei opoziții unite, apropierea între cele două partide, Național și Țărănesc, se consolidează. Considerând însă că Partidul Național Român începuse a se organiza pe întreg cuprinsul țării, Partidul Țărănesc nu putea să rămână în urmă. Astfel, după ce își înjghebase organizațiuni destul de puternice în Basarabia și Bucovina, a hotărât să-și organizeze partidul și în Ardeal și Banat.

Partidul Țărănesc descinde în Ardeal și Banat

Începe cu Banatul, unde ține în luna iulie 1923 o serie de întruniri la Reșița, Mehădia, Sasca, Oravița, Varadia, Bozovici, Caransebeș și Timișoara. Frunțașii Partidului Țărănesc se opresc la 8 iulie la *Reșița*, centru important muncitoresc. „Pe acest domeniu feudal se încheagă marele semn al înfrățirii muncitorilor de la câmp

---

⁸⁶ Anexă: Scrisoarea profesorului Borcea în original și proiectul de program al Partidului Țărănesc – n. V. M.

cu muncitorii din fabrici – constată Mihalache și continuă – bogații, uniți, cu băncile lor mari stăpânesc munca noastră, a muncitorilor și țăranilor”.

*Mihalache*⁸⁷, șeful Partidului Țărănesc arată apoi de ce nu s-a făcut fuziunea cu Partidul Național Român și spune că „acest din urmă a cerut să abzicem de lupta de clasă”. Toate partidele se reazimă pe lupta de clase – spune Mihalache – cel liberal, pe clasa marilor bancheri, cel conservator, pe clasa foștilor mari proprietari, numai cel Național se sprijină pe gloria luptătorilor din trecut. Astăzi nu găsim în Partidul Național un înțeles social la temelia sa. Un partid, care nu are la baza sa o înțelegere hotărâtă a alcătuirii de viață obștească, e *un partid strigoi* și o jucărie în mâna liberalilor”.

Doctorul Lupu constată și el, că „nu ne putem închipui un mai cu înțeles botez întru țăranime pentru Banat, decât aici, în această cetate de muncitori de câmp și de muncitori de fabrică”. Lupu regretă că nu s-a făcut fuziunea cu Partidul Național, cu care va păstra și în viitor raporturi civilizate.

Întrunirea o încheie fostul deputat, țăranul Adam din Sânicolaul Român.

La *Timișoara*, întrunirea prezidată de fostul deputat, țăranul Mișa Vasiescu din Lipova, *Mihalache*⁸⁸ arată care este rostul luptei de clasă împotriva burgheziei capitaliste, care exploatează deopotrivă, pe țăran și pe muncitor. Reșița este mai rea ca un feud medieval, are întinse domenii agricole, când, ca societate anonimă, n-ar trebui să aibă, iar locuitorii pe ea sânt adevărați sclavi. Marea finanță liberală exploatează pe țăran și pe muncitor, are la dispoziție guvern, parlament, administrație. Pe când produsele clasei exploatatoare sânt declarate la „comerț liber”, produsele țăărănești sânt decretate „articole de primă necesitate” Astăzi – după Unire – partidele nu mai pot avea în vedere naționalismul, ci numai economicul”.

După Banat, a urmat în luna august Ardealul.

Adunările Partidului Țărănesc la Bistrița

În județul nostru au fost fixate următoarele adunări: duminică, 12 august, la Borgo Prund; marți, 14 august, în Bistrița; miercuri, 15 august, în Șieu; joi, 16 august, în Năsăud; luni 20 august, în Ilva Mare.

Nu-mi amintesc cum au decurs aceste adunări, dar am o scrisoare a profesorului Nechifor Buta din comuna Friș (Lunca), care a fost prezent la adunarea din Șieu, unde au luat cuvântul d-l. Lupu, Madgearu, prof. univ., prof. Giuglea, prof. Buzdug. Din cele relatate de părintele Buta rezultă că fruntașii țăărăniști nu s-au bucurat de o

⁸⁷ Anexă: Fotografia lui Mihalache – n. V. M.

⁸⁸ Anexă: Caricatura lui Mihalache – n. V. M.

primire entuziastă și se pare că au plecat din județ fără ispravă, deoarece nu am cunoscut în urma lor nici o singură comună, unde să fi lăsat vreo organizație⁸⁹.

Ruperea tratativelor cu partidul nostru a provocat o dizidență în Partidul Țărănesc. Organizația de Dolj a convocat un congres pentru a cere Comitetului Central eliminarea din program a luptei de clasă.

Sesiunea de toamnă a Parlamentului

Mihalache arătase în manifestul Partidului Țărănesc dat cu ocazia încoronării, că liberalii au transformat provinciile unite în satrapii.

Ziarele publică comunicarea mea sub titlul: „Regimul de corupție. Un județ prădat și jefuit. Statul păgubit cu 2 ½ miliarde. Toți înalții funcționari sânt rude. Ministrul îi protejează”.

Am arătat că guvernul a recrutat din Ardeal cele mai slabe elemente dornice de afaceri și îmbogățire ușoară, ajutate de câteva elemente tipice, venite din Vechiul Regat ca „apostoli ai românismului, de fapt, ca satrapi trimiși în Ardeal să administreze *colonia*. Se alcătuieste o adevărată tovărășie în familie, cu prefectul, nepotul deputatului, care este și președintele organizației liberale din județul Ciuc.

După o mică afacere a prefectului, prin care distribuie 150 vagoane porumb contingentat unor firme particulare și fabrici de spirt, urmează o afacere „bombă” cu *bunurile private secuiești*. Ca început, ia numai 700.000 lei, ca avans la șperți, apoi, în tovărășia avocatului din București, o rudă, care-și stipulează un onorariu de câteva milioane lei, caută să mijlocească la Comisia compusă din președintele comisiei și consilierul agricol, rude de ale sale, despuierea statului de o avere de 70.000 jug. și 18 corpuri de case, în valoare de 2 ½ miliarde lei.

Și gazetele ungurești reproduc comunicarea mea cu titlul: „Spatar preféctus bünös üzleteit leleplezték a kamaraában. Bünszövetkezetet alakított a Székelyföld Kifosztására. Végre valaki kiállt az ország forum elé. Moldovan interpelációja nagy feltűnést keltett a kamarában”⁹⁰.

Dar parcă numai județele secuiești au fost transformate în satrapii? Iată și un curat județ românesc, județul *Turda-Arieș*. Gazetele redau comunicarea mea din 21 decembrie 1923, sub titlul „Hoție cu cereale contingentate. De ce flămânzesc Moții? După modelul din Ciuc. O tovărășie de rubedenii. Sub protecția guvernului. Interesul de partid mai presus de toate”. Am arătat abuzurile și fraudele prefectului în tovărășie cu ginerele său și primarul orașului Turda și cu alți agenți politici.

⁸⁹ Anexă: Scrisoarea preotului Buta, ca răspuns la nr. 550 din 23 august 1923 a ziarului „Aurora”. Preotul Buta arată cum țărăniștii au fost huiduiți în județ – n. V. M.

⁹⁰ Afacerile necurate ale prefectului Spătar în Cameră. A înființat o coaliție necurată pentru excrocarea secuimii. În sfârșit, cineva a avut curajul să prezinte cazul în Cameră. Interpelarea d-lui. deputat Victor Moldovan a făcut senzație.

Budgetul

În ziua de 25 dec. 1923 am luat cuvântul la discuția bugetului.

Gazetele publică cuvântarea mea sub titlul: „D-l. Victor Moldovan face rechizitoriul guvernării liberale” („Lupta”); „Victor Moldovan critică abuzurile patronate de guvern” („Argus”); „Vintilă Brătianu provoacă un mare scandal” („România”)⁹¹.

Ziarul „România” arată aspectul acestei ședințe precum urmează: „După d-l. Popescu-Zătreni din majoritate, care era să adoarmă pronunțându-și discursul, se dă cuvântul d-lui. Victor Moldovan. D-l. Moldovan e impetuos și-și atacă direct adversarul. Nu-l impresionează violențele majorității, protestările și insultele ce se revarsă asupra opoziției. Cuvintele de unguri ce se adresează opoziției ardeleni arată o primejdioasă mentalitate, a cărei făclie o ține în mână d-l. Vintilă Brătianu, care nemaiputând răbda, trimite pe ardeleni la Budapesta. Moldovan nu a spus nimic grav, care ar fi putut nemulțumi pe d-l. Vintilă Brătianu, cu condiția să aibă grijă să dispară multele abuzuri ocrotite de regimul liberal. A denunța abuzurile pentru d-l. Brătianu înseamnă a nu fi serios. Serios, după d-l. Brătianu, e cineva atunci când ascunde abuzurile, când le tolerează și le încurajează. Nemulțumit că se dezvăluie turpitudinile guvernării liberale, d. Vintilă Brătianu a provocat un enorm scandal. La un moment dat, însuși Duca îl secunda, asociindu-se vociferărilor majorității. D-l. Moldovan a sfârtecat rău de tot mușamaua ce se credea că e bine întinsă și acoperă prea multe nelegiuiri”.

Și ziarul „Lupta” scrie că „D-l. Victor Moldovan a făcut timp de două ore rechizitoriul actelor săvârșite de guvern în cei doi ani de oblăduire liberală, Fiecare frază a fost urmată de întreruperi violente ale deputaților guvernamentali și de nervozitatea membrilor guvernului”.

Cum la budget este admis să se discute orice chestiune, ca și la Mesaj și, cum eu nu sânt specialist în chestiuni financiare budgetare, am folosit această discuțiune pentru a aduce la cunoștința țării nelegiuirile guvernului.

Împroprietărirea în județul Bistrița-Năsăud

În județul nostru nu erau moșii mari. Singur sașii, ocrotiți pe vremuri prin privilegiile lor, dispuneau de întinse suprafețe de păduri și pășuni. Românii, mai ales din comunele negrănițerești, erau săraci și necăjiți în lipsă de păduri și pășuni

---

⁹¹ Anexe: Caricatura lui Vintilă Brătianu, Alex. Constantinescu și a mea ținând discursul, precum și o adresă semnată de generalul Boeriu, președintele Comitetului Județean al organizației Partidului Național Român din Sibiu, care exprimă mulțumirile pentru discursul temeinic și judicios – n. V.M.

comunale. Până ce sasul dispunea, în medie, de 12 jug. pământ, românul avea abia 2 jug. pământ cultivabil.

Cunoscând această situație, mi-am ținut de datorie sfântă să-i asist pe românii mei în fața comisiunilor de expropriere, pentru a-i ajuta să-și poată câștiga, în baza legii de Reformă Agrară, pământul necesar pentru acoperirea nevoilor, atât sătești cât și individuale. Prin o stăruință neobosită și neîntreruptă, am apărat comunele românești atât în fața Comisiunilor de Ocol și Județene, cât și în fața Comitetului Agrar din București.

Județul nostru este poate, singurul în țară, unde nu s-au făcut abuzuri cu Reforma Agrară. Multe mii de jugăre de pădure, pășune și pământ cultivabil a fost expropriat în folosul comunelor românești. Nu a rămas comună românească de După Târg⁹², pe Valea Bârgăului și, în bună parte, pe Valea Someșului, până la Prislop (azi Liviu Rebreanu) și Lușca, ba și în județele vecine Mureș și Someș, care să nu fi fost împrăștiate cu păduri și pășuni comunale. I-am ajutat pe românii așezați în comunele săsești ca să obțină loc potrivit în mijlocul satului pentru a-și clădi biserică. Chiar și pe țiganii din Pintic⁹³, Târpiu, Jelna, Budacul Săsesc⁹⁴, i-am asistat ca să primească loturi de casă și pământ cultivabil. Cei din Budacul Săsesc și-au sistematizat un frumos cartier cu o uliță largă la intrarea căreia au fixat o tablă cu inscripția „Ulița lui Victor Moldovan”. Astfel am ajuns, grație recunoștinței țiganilor din Budac, încă în viață, „om mare”. Românii din Blăjenii de Jos au numit pădurea obținută de la Sigmir „Pădurea Moldovan”. Asistența am dat-o pretutindeni gratuit, fără plată, cheltuind mii de lei din propriul buzunar pentru deplasări în propriul județ și mai ales, în cele învecinate. În schimb am primit nenumărate scrisori de recunoștință. S-au făcut slujbe în biserici⁹⁵.

În cursul expunerii mele am arătat că sașii, după ce au căutat zadarnic să se apropie de judecătorii noștri cinstiți, Niculiță Candale, la Comisia de Ocol și Davidescu, la Comisia Județeană, au crezut că este mai indicat să-și caute norocul la București, unde știau că Comitetul Agrar judecă cu ușile închise, în baza referatelor unor avocați ai acestui comitet.

Într-o bună zi se prezintă la mine primarul comunei săsești Jelna, rugându-mă să-i stau în ajutor, firește, pe lângă un onorar frumos – doar sânt și eu avocat – ca muntele de pe hotarul comunei Tiha Bârgăului, expropriat cu asistența mea, să fie

⁹² Referire în principal la localitățile foste grănicerești Budacul de Sus și Ragla.

⁹³ Azi Slătinița, cartier al municipiului Bistrița.

⁹⁴ Azi Budacul de Jos, județul Bistrița-Năsăud.

⁹⁵ Derularea procesului de aplicare a Reformei Agrare în județul Bistrița-Năsăud este reflectată în documentele de la A.N.B.-N., în principal în fondul *Comisia de expropriere și împrăștiere Bistrița*, apoi, *Consieleratul Agricol al județului Năsăud*, *Camera de Agricultură a județului Năsăud*. O încercare de sinteză la Adrian Onofreiu, *Reforma Agrară din 1921 în județul Bistrița-Năsăud* (lucrare de licență, mss.), 1986.

scutit de expropriere la Comitetul Agrar. Drept răspuns, m-am prezentat în aceeași zi la ministrul Cipăianu, un om foarte cumsecade, rugându-l să intervină la Comitetul Agrar pentru respingerea memoriului comunei Jelna și aprobarea sentințelor de expropriere. În aceeași zi Comitetul Agrar a hotărât în acest sens. Muntele a rămas românilor.

Arătând că sașii colectează anumite sume de la fiecare locuitor și iau și sume considerabile împrumut de la băncile lor săsești, pentru a putea plăti onorariile și șperțurile în legătură cu expropriările, intervine ministrul Vintilă Brătianu și confirmă că, vizitând comuna Jad (vezi discursul meu) a găsit trecute în budgetul comunei sume destul de mari pentru avocații care apărau interesele comunei privitor la izlazul comunal.

Țin să observ că acest avocat al comunei Jad a fost distinsul avocat sas Dr. Norbert Kualess⁹⁶. Prin argumentările mele, sprijinite pe dispozițiunile Legii Agrare⁹⁷, am reușit să expropriem de la comuna Jad *una mie jugăre*. Prin această sentință și cu expropriările de la comunele săsești Dumitra Mare și Pintic – deplasându-ne cu președintele Davidescu, un admirabil român la fața locului, de pe vârful „Burgului” și Wasserscheide (cumpăna apelor Someș) până jos în Vale – am tranșat definitiv litigiul secular dintre comunele săsești și românești de pe Valea Someșului, care s-a soldat pe vremuri cu multe nelegiuiri, cu bătăi și chiar cu omoruri⁹⁸.

Alegerea parțială la Romanai

În zilele de 23–25 martie 1924 am avut alegere parțială pentru un loc de deputat în județul Romanai. Candidatul nostru a fost George Mironescu, decanul Facultății de Drept, fost ministru, ginerele fabricantului de bere Bragadiru, fost conservator. În vederea alegerii dă un manifest către alegători în care arată că Partidul Național Român este cel care trebuie să vie la guvern după căderea liberalilor”, fiind un

⁹⁶ Mai târziu, primar al orașului Bistrița, în perioada 1940–1944.

⁹⁷ Adrian Onofreiu, „Legislația agrară în Transilvania în perioada interbelică (1918–1940)” , în „Revista Bistriței”, Bistrița, VII , 1993, pp. 229–238.

⁹⁸ Vezi raportul căpitanului suprem al Districtului Năsăud, Alexandru Bohățel – în calitate de comisar imperial – în această cauză, intitulat „Deduțiunea Diferenței între comunele Ilva Mică, Feldru, Nepos și Rebrisoara, de o parte, Iaad, Pintac și Mettersdorf , de altă parte, pentru un teren, care zace între culmile munților, care cad de comunele românești, spre meride, iar de cele săsești, spre amiază noapte, respectiv de la despărțirea apelor de pe acești munți și între Someș”, din 25 ianuarie 1866, în care este prezentată cu argumente juridice, pe baza documentării în arhiva Guberniului din Cluj și la Viena, geneza, evoluția și propunerile pentru soluționarea diferendului, în *Petiții din granița năsăudeană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții documentare*, volum îngrijit de Mircea Gelu Buta și Adrian Onofreiu, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2012, doc. 14, pp. 138–198. Pentru derularea procesului de aplicare a Reformei Agrare la nivelul județului Năsăud de atunci, vezi A. N. B-N., fond *Comisia de ocol pentru expropriere și improprietărire Bistrița (1919–1943)*; Adrian Onofreiu, *Reforma Agrară din 1921 în județul Bistrița-Năsăud*, mss, 1986.

partid de țărani și de intelectuali, ieșiți tot din țărani ardeleni, este menit să aducă și în Vechiul Regat îmbunătățirea stării țăranilor. Aceștia trebuie ajutați *a-și clădi case bune și sănătoase* pentru ca slăbiciunea și boala să nu mai fie încuibate la sate, să-și poată cultiva pământul „mănos”, fiindcă s-a făcut multă nedreptate cu împroprietărirea, agenții liberali, deputați și senatori, luând ei pământul ce trebuia dat țăranilor, etc. Țara merge spre prăpastie⁹⁹.

În ședința Camerei din 23 martie 1924 am arătat cum au decurs aceste alegeri. Exact după rețeta de la Ighiu.

Am sosit la Balș împreună cu Grigore Filipescu, fiind găzduiți la avocatul Fănică Dumitrescu, soțul Valeriei Poruțiu, fiica lui Ștefan Poruțiu și sora lui Emil Poruțiu, viitorul prefect al Bistriței¹⁰⁰. După ce am spart cordoanele de jandarmi, care opreau pe alegători, sub pretextul că orașul este contaminat, am dat la o parte pe agenții și pe primarul care-i opreau pe oamenii noștri să intre în sala întrunirii. Abuzurile, fraudele, au fost la fel ca la Ighiu. Candidatul nostru a căzut. Jandarmii l-au ales pe candidatul liberal¹⁰¹.

Țăranii din Vechiul Regat

Cu ocazia acestei alegeri am văzut cum trăiesc țăranii din Romanați, pe acel pământ „mănos” al Olteniei și de ce Mironescu arată că țăranii trebuie ajutați să-și poată clădi case bune și sănătoase, pentru ca slăbiciunea și boala să nu mai fie încuibate la sate. În cursul vieții mele am văzut multe sate, și la noi, și în străinătate. Cunosc satele din Ardeal¹⁰², Banat și Bucovina, cele din Ungaria, petrecând în timpul primului Război Mondial în satul Henczida, pe pusta Ungariei. Cunosc toată Austria, nordul Italiei, estul Germaniei, de la Berlin până în Polonia, toată Cehoslovacia și toate satele Elveției, între Zürich și Berna, dar ce am văzut în Romanați întrece orice închipuire. Am văzut pe moșiile „mănoase” *bordeie sub pământ*, adevărate adăposturi pentru troglodiți. Numai acoperișul și fumul ieșeau deasupra pământului.

Am descris în comunicarea mea în Cameră durerea în suflet ce am simțit, văzând cum țăranimea este ținută aici în cea mai neagră robie materială și morală, balcanică. La sate am văzut *colibi* cu pereți de nuiel și lut, acoperite cu trestie, coceni și paie, *ferestrele lipite cu hârtie*, lipsite de orice mobilă, în afară de câteva scânduri acoperite cu o rogojină, pe care dorm laolaltă, 7–8 persoane. Adevărate

⁹⁹ Anexe: Manifestul și fotografia lui Mironescu și „Cuvântul Ardealului” al Partidului Național Român – n. V.M.

¹⁰⁰ Colonel Emil Poruțiu, prefect între martie-septembrie 1940; apud. Ioan Sigmirean, Adrian Onofreiu, *Istoria județului Bistrița-Năsăud....* anexa nr. 1, poz. 20, p. 396.

¹⁰¹ D.A.D., ședința de vineri, 28 martie 1924, pp. 2.201–2.203.

¹⁰² Fotografie cu mireasă din comuna Telciu, în exemplarul Năsăud și cu biserica din Rebrîșoara – n. V.M.

cuiburi de boală și mizerie. Nu am văzut un singur grajd. Ca și pe Bărăgan, pe așezările turcești, vite mici, degenerate, sânt legate în curte de un pociumb pe ploaie, ger și vânt. Numai părul crescut peste măsură le mai ferește de viscole. Țăranii trăiesc aici sub teroarea potențailor politici, fără pământ, vitele fără izlaz. Abia 10% din țărănime ajunge la vârsta de 40 de ani.

Dar și intelectualii de la sate sânt lipsiți de confort. Invitat la un învățător, am fost poftit la o masă joasă, pe care era așezat un mare blid de lut cu măsline. Acesta era prânzul. Cum se compară acest intelectual, nu cu intelectualii, ci cu țăranii satelor noastre din județ, unde sânt poftiți la masă așternută, cu lapte, brânză, miere, pui, plăcinte, vinars și vin.

Este adevărat că nu în toate părțile Vechiului Regat găsim aceeași situație rușinoasă. Statistica ne arată că avem în total 40.000 de bordeie, parte sub pământ, parte, deasupra pământului, vizuini în care o parte a țăranimii noastre trăiește ca în timpuri preistorice, lipsită de cele mai elementare condițiuni igienice; județul Romanați are 1.245 astfel de bordeie. O treime din locuințele țărănești sânt construite cu nuiete lipite cu lut, două treimi sânt fără pardoseală pe jos, cu un amestec de pământ și băligari, purtătoare de un întreg cortegiu de microbi; 624.396 locuințe țărănești au ferestrele fixate, bătute cu cuie de perete, așa că nu se pot deschide niciodată.

Dacă comparăm aceste stări cu cele din Ardeal, cu locuințele sașilor și chiar a românilor, dacă le comparăm cu stările din jurul Mirceștilor lui Vasile Alecsandri, pe care le-am văzut, vizitând cu prietenul meu Sever Dan comuna ceangăilor Săbăoani – invitați de președintele Ateneului din Iași, Ifrim, la o serbare în lunca de la Mircești – și mai ales, comparând aceste stări cu cele din străinătate, Austria, Cehoslovacia, Italia, Germania, Elveția, unde satele se prezintă ca minunate orașele, vedem unde ne-a adus politica celor care au condus până aici destinele acestei țări.

Mihalache a făcut un început de îndreptare în satul său Topoloveni, din care a creat un adevărat model. Am fost la inaugurarea lucrărilor de aici și am vizitat târgul, halele de carne și pește, hotelul, restaurantul, cooperativa, „Casa Sănătății” cu dispensar, băile populare, instalațiile de lumină electrică, parcul cu chioșcuri pentru fanfară, pavilionul expozițiilor de fructe, școala gospodărească de fete cu expoziția de industrie casnică și bucătărie, atelierile cu expoziție de croitorie, gospodăria școlii, cu grajduri pentru vaci, federala „Podgoria” cu sala de spectacole, cinematograful, cooperativa viticolă „Dealul Topolovenilor” cu sală de vinificare, presă, sala de fermentare, pivnița cu cisterne de sticlă, muzeul, piața pavată și canalizată. Cu altă ocazie am fost invitat de Mihalache, împreună cu Ilie Lazăr și cu soțiile noastre în casa sa primitoare, unde am petrecut o zi și o noapte. Era o casă frumoasă, cu tot confortul. De altfel, toate satele din regiunea de podgorii prezintă un aspect cu totul diferit de acel din Romanați, țara moșierilor, și tot astfel,

și regiunea de la Gorj, cu casele cu un stil de tot original și cu portul pitoresc al sătenilor, și mai ales, satele de la poalele munților, în nordul județului, cu o populație trecută aici din Țara Făgărașului, păstrând întru toate portul, obiceiurile și înfățișarea gospodăriilor ca și în țara lor de origine.

Am amintit că am văzut cu ocazia vizitei ce am făcut în țara bardului nostru Vasile Alecsandri și satul ciangăilor, Săbăoani. Era zi de duminică, tinerii la joc, iar bătrânii – bărbați și femei – roată împrejur, în port original, colorit frumos. Un sat mare, cu case în cărămidă și cu o biserică romano-catolică monumentală. Acești ciangăi s-au purtat vitejește în război și s-au dovedit a fi buni și devotați cetățeni.

În Lunca de la Mircești Ateneul ieșean a aranjat în aer liber, sub stejarii seculari, un minunat concert de cântece și poezii declamate de artiști ai Teatrului din Iași. Dar am admirat mai mult această luncă, cântată în admirabilele pasteluri ale lui Alecsandri.

Am cules și noi nufărul din bălțile acestei lunci.

Încă din primii ani de politică am ținut să vizitez împreună cu prietenii mei, Sever Dan, Aurel Dobrescu și Simion Nemeș, centrele importante ale Vechiului Regat, în Iași, Galați, etc.

Ifrim, președintele Ateneului din Iași, ca și Făgețel, directorul revistei „Ramuri” din Craiova și D. Țoni, președintele Asociației Învățătorilor, unu din cei mai buni prieteni ai mei, au fost oamenii lui Iorga. Am văzut la Mircești și casa modestă a lui Alecsandri.

Parlamentul. Sesiunea de primăvară.

Politica de jaf. Legea comercializării

Perioada de la 1922 până la 1929 se caracterizează prin o relativă stabilitate în urma refacerii distrugerilor din timpul războiului și a politicii de acaparare a bogățiilor țării de către regimul liberal. Am arătat că prin politica sa economică și financiară, acest regim a căutat să-și însușească întreprinderile și uzinele din provinciile unite.

Acum, prin votarea noii constituții, caută să naționalizeze bogățiile subsolului, ca pe urmă, prin o serie de legi, să ușureze trecerea acestora în mâna reprezentanților capitalului liberal. Prin această politică de jaf Partidul Liberal devine stăpânul zăcămintelor de petrol, cărbune, fier, aur, a apelor, lemnurilor și altor bogății, împreună cu căile ferate, vapoarele pe Dunăre și Mare, a fabricilor de tutun, poștă, telegraf. Cu o mână dă aceste bogății, cu cealaltă le dă bancherilor și capitaliștilor liberali.

Declarația lui Maniu

Maniu într-un interviu al său a declarat că „nu vom lua parte la lucrările actualului parlament și nici la dezbaterile chestiunilor puse în ordinea zilei.

Și declarația citită în numele opoziției unite este în absolută concordanță cu această declarațiune”¹⁰³.

De fapt, nu am discutat nici un proiect de lege al guvernului și nu am discutat nici proiectul de constituție al Partidului Liberal.

Atacul violent al opoziției

Consecvent atitudinii hotărâtă de opoziție unită, Emil Hațieganu citește în ședința Camerei din 28. III. 1924, în numele Partidului Național Român, declarația, arătând că acest proiect este lipsit de temei constituțional.

Partidul Poporului, fracțiunea Argetoianu, despărțită de Averescu, declară că depunerea acestui proiect de lege constituie un act politic de o gravitate neobișnuită, că, prin crearea Consiliului Superior de Control și Îndrumare se înființează un organ de conducere ocult și iresponsabil, pus sub înrâurirea anumitor cercuri bancare, încercându-se o adevărată lovitură de stat.

Iorga declară că ideile exprimate de la tribună sânt și ideile lui. Legea în sine e rea și gestul e lipsit de orice eleganță. Legea e proastă.

La fel declară și Virgil Madgearu, în numele *Partidului Țărănesc* că, prin această lege, se cedează avuțiile țării unor particulari și trusturi străine.

Adunare de protest la Dacia

Partidul nostru caută să manifeste împotriva acestei legi și în afară de parlament și convoacă pentru ziua de 30. III. 1924 o mare întrunire în sala Dacia din București. Au participat la această adunare vreo 10.000 de cetățeni. Sala fiind neîncăpătoare, s-a ținut în același timp o întrunire în curte și o alta în piață. În sală au vorbit Gr. Filipescu, P. Brățășanu, Polizu-Micșunești, Toma Ionescu, Pelivan. M. Cantacuzino, Demetrescu-Brăila, Vaida și Maniu; în curte au vorbit Ghibănescu, col. Rădulescu, Măgură, popa Man, Mihai Popovici, Șt. C. Pop și Vaida; iar în piață a vorbit Sever Dan, Aurel Dobrescu, Ilie Lazăr, eu, Mironescu și Maniu.

S-a vorbit de zidul liberal care desparte pe rege de popor, de înlăturarea califatului Brătienilor, de dărâmarea Bastiliei românești. Însuși Maniu a declarat că „Brătianu e vinovat și față de Rege, fiindcă descoperă persoana lui Suverană, înaintea căreia ne înclinăm cu toată loialitatea”¹⁰⁴.

S-a primit moțiunea prin care cetățenii din Capitală, din Ilfov și delegații celor 40 de județe, ridică cea mai energică protestare împotriva regimului liberal, cere

¹⁰³ Anexă: Declarația lui Maniu (în ziarul „Lupta”) și declarația Partidului Național Român – n. V.M.

¹⁰⁴ Anexă: Fotografia lui Maniu, ziarul „Românul” din 1. IV. 1924, care arată cum a decurs manifestarea – n. V.M.

înlăturarea imediată a guvernului, dizolvarea parlamentului și introducerea neîntârziată a unui regim constituțional real.

La ieșire, cordoane puternice de soldați au oprit mulțimea. Delegații din provincie, voind să treacă prin Calea Victoriei, au fost respinși de soldați, care la un moment dat au recurs la baionete.

A doua zi am făcut la Cameră o comunicare, în ce privește amestecul armatei în politică. Mi-a răspuns ministrul de Război, generalul Mărdărăscu, că armata nu intervine decât chemată de autorități. Face apoi un călduros apel către cei din dreapta, cât și cei din stânga ai Camerei, ca să facă tot posibilul ca armata să nu fie amestecată în politică.

Mulțumindu-i generalului, constat că d-sa. nu este solidar cu restul guvernului și în special cu primul-ministru și-l rog să adreseze apelul către acesta¹⁰⁵.

Samsari pe banca ministerială

Pentru a arăta cine este ministrul, care prezintă parlamentului Legea Comercializării, am comunicat în ședința din 5 aprilie 1924 Adunării Deputaților următoarele¹⁰⁶:

„În „Monitorul Oficial” nr. 205 din decembrie 1923 s-a publicat un jurnal al Consiliului de Miniștri, prin care se autoriză d-l. Tancred Constantinescu să cumpere de la Eforia Spitalelor Civile București un lot de la Sinaia în suprafață de 1.320 m², cu prețul de lei 60, m², plătitibil în 5 ani, în cinci rate anuale. Se știe că prețul real al unui m² la Sinaia este de cel puțin 1.000 lei”.

Voci: Rușine, rușine!

¹⁰⁵ Anexă: Comunicarea „Armata Țării, nu armata partidului” – n. V.M. „Vă pot asigura domnilor, că nu ne face bucurie să vedem cordoane militare în luptă cu cetățenii pașnici. Fără îndoială că nici cetățenii arestați de către soldați, nici soldați dezarmați de către cetățeni, nu sunt mijloace proprii a contribui la consolidarea politică și sufletească a țării românești. Țăria, disciplina și moralul scumpei noastre armate – preciza Victor Moldovan – trebuie să fie bunuri naționale, de care, nici o mână criminală să nu se poată atinge”; *D.A.D.*, ședința de marți, 1 aprilie 1924, pp. 2257–2258.

¹⁰⁶ Aici autorul face o eroare. Interpelarea a susținut-o în ședința din 4 aprilie 1924. A fost întrerupt de președintele de ședință, M. G. Orleanu, care a precizat: „Nu vă este permis să aduceți insultele altora aici. Consult adunarea pentru a ridica cuvântul d-lui. Moldovan. S-a aprobat”; *D.A.D.*, ședința de vineri, 4 aprilie 1924, pp. 2.339; dezbaterile, la pp. 2.338–2339. Atitudinea de frondă a continuat în ședința din 5 aprilie, alături de popa D. Man, „întrerupând continuu și rostind cuvinte neparlamentare, au fost trimiși, în urma votului Adunării, în judecata comisiei de disciplină”; *Ibidem*, ședința din 5 aprilie 1924, p. 2.404. Rezultatul a fost exprimat de votul comisiei, în ședința din 6 aprilie. Comisia de disciplină, imunitate și incompatibilitate analizând faptele petrecute în ședința din 5 aprilie, pentru care cei doi au fost trimiși în fața comisiei cu adresele nr. 2.240 și 2.241 ale președintelui, pentru faptul că „prin vociferări și cuvinte insultătoare, au împiedicat dezbaterile Adunării și au continuat să tulbure lucrările Adunării” și constatând că „domnii deputați, deși invitați, nu s-au prezentat în fața comisiei”, a decis ca „pentru delictele de ședință de care s-au făcut vinovați în seara de 5 aprilie 1924, să fie excluși pe timp de 20 de ședințe, cu începere de la 20 mai 1924”; *Ibidem*, ședința din 6 aprilie 1924, p. 2.468.

„Întreb pe d. ministru Tancred Constantinescu dacă în același timp avea cunoștință că bugetul pe anul 1924 al Eforiei Spitalelor Civile din București ne prezintă o stare cât se poate de tristă. Comisiunea bugetară constată că multe cheltuieli absolut necesare au trebuit amânate, retribuțiile funcționarilor Eforiei nu s-au putut spori nici în acest an pentru a egala măcar cu cele ale funcționarilor de stat, reparațiunea spitalelor ruinate de război, precum și refacerea zestreii spitalelor (rufărie, obiecte de servicii, mobilier, etc.), de care se simte imperioasă lipsă, nu s-au putut prevedea în buget”.

Se naște mare zgomot. Întreruperi.

Întreb pe d. ministru Tancred Constantinescu dacă în același timp are cunoștință de memoriul Asociației Generale a Medicilor, în care se constată, că peste 5 milioane de români sânt fără spitale și fără medici, lăsați pradă tuturor bolilor?

Dacă d. ministru Tancred Constantinescu a știut această situație îngrijorătoare, întreb de ce – abuzând de influența sa politică – a cumpărat lotul de la Sinaia sub valoare, îmbogățându-se cu câteva milioane într-un mod care, la tot cazul, nu-i servește nici d-sale., nici Consiliului de Miniștri, care a autorizat această afacere”.

Aplauze pe băncile opoziției.

Voci: „Sânt la fel cu toții!”

„Domnilor, nu pot să nu dau expresie convingerii mele, că noul proiect al comercializării are la bază aceeași mentalitate a d-lui. Tancred Constantinescu.

Un om ca d-sa., care n-a avut scrupule să se îmbogățească din avutul bolnavilor, va avea desigur și mai puține scrupule atunci când va trebui să acapareze pentru sine și partizanii politici, bogățiile statului”.

(Aplauze la opoziție, vociferări la majoritate).

Tancred Constantinescu, în loc de răspuns, se mărginește să zâmbească¹⁰⁷; atunci, bravând pe majoritari, strig: „În această Cameră, deputați din opoziție au declarat fără a fi trași la răspundere, că pe banca ministerială se găsesc *samsari necinstiți*”.

Izbucnește un formidabil scandal. Deputații liberali în picioare, vociferează: „La ordine, la ordine!”. Opoziția aplaudă.

Deputatul țărănist, poetul basarabean I. Buzdugan strigă: „Ne asociem cu toții la afirmația domnului Moldovan”. Opoziția pornește într-un ropot de aplauze. Președintele agită clopoțelul, iar chestorii și numeroși deputați majoritari se urcă agresiv la tribună.

O voce strigă: „Carnivorii își apără șeful!”

Timpe de câteva minute pare că se încinge o încăierare. Eu caut să replic, dar președintele îmi retrace cuvântul. Dat la Comisiunea de disciplină, am fost exclus pe timp de 20 de ședințe ale Adunării¹⁰⁸.

¹⁰⁷ Anexă: Caricatura lui Tancred Constantinescu – n. V. M.

Ședința a fost reprodușă în ziarele „Adevărul”, „Dimineața”, etc., sub titlul de „Un atac la Cameră contra ministrului de Industrie. Victor Moldovan aduce grave acuzații ministrului. Samsarii pe banca ministerială, etc”.

„România” scrie: „D. Victor Moldovan suindu-se la tribună, previne Camera că va spune lucruri foarte importante. Și s-a ținut de cuvânt. Deputatul Victor Moldovan, cunoscut ca un dușman neîmpăcat a puternicilor abuzivi, a arătat și de data aceasta o rană gravă. Cum era de prevăzut, majoritățile liberale au răspuns provocând un scandal infernal”.

Gazeta „Patria” face reflexiuni într-un articol intitulat: „Răzbunare de samsar” și între altele, scrie: „Despre moralitatea publică a mai multor dintre miniștrii actualului guvern s-a vorbit. În special d. Tancred Constantinescu a fost învinuit că a traficât cu situația sa politică pentru a-și agonisi o avere de peste o sută de milioane de lei, acum câțiva ani fiind sărac lipit... În loc de a căuta să răspundă acuzațiilor precise, ministrul învinovățit a alergat la o răzbunare piezișă. Deputații majoritari, care nu sunt decât simple unelte ale pontifilor de pe banca ministerială, au votat fără nici o împotrivire această răzbunare; sub pretext că d-l. Victor Moldovan a tulburat liniștea ședințelor, a fost exclus din Cameră pe 20 de zile. Tancred Constantinescu nu a scăpat de epitetul ce i s-a dat, acela de samsar. Și, ca orice samsar, d-sa. socotește această răzbunare drept o satisfacție. Opinia publică încă este edificată”.

Iar de la cumnatul meu Victor Man din Cluj am primit o scrisoare în care îmi comunică că, Vaida comentând cu prof. univ. Petre Poruțiu dezbaterile Parlamentului, m-a lăudat, că eu aș fi cel mai valoros parlamentar al partidului, că mă poate pune oriunde, eu îmi fac lucrul. Vaida a făcut în schimb celorlalți deputați ardeleni o critică nu prea măgulitoare¹⁰⁹.

Iar pertractări de fuziune cu Partidul Țărănesc

Am arătat că încercările din primăvara și toamna anului 1920 nu au dus la nici un rezultat. Maniu nu s-a putut decide pentru o fuziune cu Partidul Țărănesc, în schimb, după ce și tratativele cu liberalii au eșuat, a făcut fuziunea cu epava naufragiului conservator. Țărăniștii, la rândul lor, au fuzionat cu Partidul Țărănesc din Basarabia.

Între timp însă conducătorii ambelor partide au început să-și dea seama că o fuziune se impune. Și Maniu recunoaște de astă dată, că Partidul Național, prin structura sa, este predestinat să fie alături și să lucreze de acord cu Partidul Țărănesc.

După îndelungate tratative, Comitetul Central Executiv, împreună cu Comitetele Provinciale și cu președinții organizațiilor județene ale Partidului Național Român,

¹⁰⁸ Anexă: Comunicarea excluderii de la ședințele Camerei – n. V. M.

¹⁰⁹ Anexa: Scrisoarea lui Victor Man în original – n. V. M.

de o parte, iar de altă parte, Comitetul Central al Partidului Țărănesc, în ședințele lor ținute la 12 iunie 1924, au hotărât fuziunea ambelor partide, sub denumirea de *Partidul Național Țărănesc*, pe baza a zece puncte principale și a cinci puncte privitoare la organizare, sub rezerva aprobării Congresului General al partidelor (s. a.)¹¹⁰.

În zilele de 15 și 16 iunie 1924 s-a ținut la Chișinău Congresul Provincial al tuturor organizațiilor țărănești din Basarabia.

La acest congres a ținut Constantin Stere, care făcea parte acum din aceste organizații, un discurs mare, foarte abil, pro domo, vorbind de „Cazul Stere”.

Stere vede în fuziunea cu partidul ardelenilor un prilej binevenit de a se putea reabilita. Caută deci să-i convingă pe aceștia ca să fie mai înțelegători. Și arată că, până ce ardelenii sânt crescuți în respectul tuturor formelor convenționale – basarabenii sânt crescuți în tradițiunea intelectualilor ruși – având o atitudine revoluționară, care nu admite o pactizare cu acela care reprezintă opresiunea și subjugarea, cu acela care voia să înece în întunericul despotismului asiatic făclia aprinsă de fruntașii omenirii, în valuri de sânge. El – Stere – ca vechi basarabean și revoluționar este mândru de atitudinea sa și crede că a dat expresiunea sentimentelor Basarabiei întregi când s-a opus față de alianța monstruoasă cu Rusia țaristă, reprezentând singur în tot Regatul aspirațiunile poporului basarabean, care își putea ridica glasul, îndeplinindu-și datoria cu jertfa persoanei sale atunci când Basarabia a fost abandonată de toți. Acesta este deci *cazul Stere* – *cazul Basarabiei*.

Trebuie deci să înțeleagă ardelenii cu naționalismul și cu popii lor – spune Stere – că basarabenii întrupează o mare tragedie a vieții noastre naționale și trebuie să înțeleagă și patrioții de peste Prut că în „cazul Stere”, și care prin alianța cu țarul, ne-au dat părăsirii și uitării, jignesc sentimentele Basarabiei întregi. Să-și puie deci cenușă pe cap și să deie asigurare viitorului, că vor fi *înmormântate toate păcatele*.

Și ca să arate Stere, că și ardelenii au păcătit în cursul istoriei, invoca momentele când și fii de țărani români au luptat în armatele dușmane, și chiar Avram Iancu s-a luptat pentru steagul drăguțului de împărat – constatare ce constituie o minciună din partea lui Stere, deoarece Avram Iancu nu s-a luptat pentru drăguțul de împărat, ci pentru libertatea și dezrobirea țăranilor români de sub jugul iobăgiei – și continuând, constată alții au fost spânzurați pentru că luptaseră în rândul armatei revoluționare a lui Kossuth.

Cazul Stere este deci, *cazul Basarabiei*. Astfel își scuză Stere „trădarea” ce i se impută¹¹¹.

¹¹⁰ Anexă: Cele zece și cele cinci puncte din program. Statutul Partidului Național Român, în exemplarul Năsăud – n. V. M.

¹¹¹ Anexa: Caricatura lui Stere ținând discursul. Articolul „Micimea omenească, Fuziunea amânată”. Articol scris de Voicu Nițescu în revista „Sămănătorul” – n. V. M.

După aceste lămuriri, Stere trece la

Chestiunea fuziunii

În ce privește adăugirea adjectivului de *național* la denumirea partidului fuzionat, Stere crede că n-are importanță, fiindcă în Ardeal *nație* înseamnă țărănime, iar național, în credința țaranului ardelean înseamnă țărănesc, precum în conștiința țaranului basarabean, „român” înseamnă fratele lui, țaranul. *Popa* din Ardeal nu este popa din Basarabia sau popa din Vechiul Regat. Vreme îndelungată țărănimea din Ardeal nu a avut viață obștească liberă. Popa ales de obște a fost conducător al poporului său și avea sarcina culturii lui sufletești, luptând pentru ființa lui națională. Astfel, popa din Ardeal nu are acea nuanță nihilistă religios, care a căpătat-o cel din Basarabia, prin conviețuirea seculară cu intelectualii ruși, sau cea păgână din Regat, care, când amintește de cruce și cădelniță, n-o face tocmai cu evlavie.

Dar nici programul nu poate fi o piedică. Viața nu se oprește. Nu există program, idee, ideal, care să nu fie depășit de urmași și să nu pară vorbe băbești în fața aspirațiilor noilor generații.

Temeiurile acestei fuziuni trebuie să fie Hotărârile de la Alba-Iulia și Chișinău și anume: Principiul suveranității naționale, garantarea drepturilor cetățenești și a libertăților publice, respectul minorităților și asigurarea culturii naționale, convocarea unei Adunări Constituante, în care să fie reprezentată întreaga națiune și care să pună bazele noului stat românesc.

Lupta de clasă

Știm că preambulul programului țărănesc votat de congres este redactat de Stere. Am arătat că acest program a fost viu comentat și criticat în ceea ce privește principiul luptei de clasă, că stabilirea valorii politice a țărănimii pe teze marxiste nu e justă, deoarece partidul menține proprietatea individuală, țărănimea nu este o clasă omogenă, ci este diferențiată în țărani chiaburi și muncitori argați, deci în două tabere cu interese bine distincte.

Stere și cu el, Partidul Țărănesc, găsindu-se astfel în dilemă, este gata să facă un compromis. Stere declară acum că „lupta de clasă este deci numai o chestiune de doctrină, de știință, *nu* de program”. Astfel Stere – fără să o spună – acceptă programul lui Maniu – luptă pentru crearea unei ordini de drept, a unui regim constituțional și democratic.

În acest moment istoric – recunoaște Stere – nu avem problemă mai grea și datorie mai sfântă, decât a prefăce această pușcărie în care trăim cu toții, într-o asociație de oameni liberi, într-un stat al poporului românesc unit, liber și independent. Ori vom fi vrednici de încrederea acestui norod, ori să vie puhoiul, să ne măture pe toți.

Și revenind iarăși la persoana sa, Stere declară că „nu este aici vorba de un compromis între domnii Maniu, Vaida, Lupu, Mihalache, Stere, ci între țărănimea din Ardeal, Basarabia și din Regat. Chiar dacă ar dispărea 9 puncte din decalog și ar rămâne unul, dar prin aceasta am ajunge la înfăptuirea imediată, eu încă aș sfătui fuziunea”.

Se vede clar că pe Stere nu-l mai interesează nici decalogul-program, nici lupta de clasă, ci pur și simplu fuziunea imediată în condițiile cerute de el și prin aceasta, reabilitarea sa, perorând că le vorbește congresiștilor basarabeni „în ceasul cel din urmă, cu ultimele picături de sânge în inimă propune: Votați fuziunea!”, dar nu vorbește cu ochii închiși, ci cu anumite garanții.

Care sânt aceste garanții?

Congresul provincial votează cu unanimitate fuziunea cu garanția, ca Partidul Țărănesc Basarabean să-și asigure în noua formație reprezentanții la care are dreptul prin forța sa reală, dovedită prin scrutinul popular.

Stere și-a atins scopul. Este vorba ca el să fie reprezentantul Partidului Țărănesc Basarabean în noua formație.

Am avut ocazia să ascult în cursul activității mele parlamentare multe discursuri mari. L-am auzit pe Ionel Brătianu, Marghiloman, Titulescu, Take Ionescu, Duca, Goga, Mârzescu, Iorga, Maniu, Goldiș, C. Pop, Lupu, etc., pe străini, ca Albert Thomas, Barthou, discursuri admirabile, dar poate nici unul nu mi-a plăcut și m-a impresionat mai mult, ca cel al lui Stere, pronunțat cu ocazia validării mandatului său de deputat de Soroca. A fost un discurs masiv, sentimental dramatic. Așa că nu mă surprinde deloc faptul că cei 11 deputați basarabeni au fost cucerți de discursul lui Stere pronunțat la congres.

Stere a reușit cu discursul său, dar fuziunea s-a ratat și ia o întorsătură fatală.

Pe lângă tot talentul și valoarea sa intelectuală, Stere nu mai putea să joace un rol politic de prim ordin. Opinia publică românească nu putea să uite că Stere a dezbrăcat uniforma de ostaș român pentru a sta la dispoziția dușmanului, pe care l-a servit cu scrisul său în revista „Lumina”, otrăvind sufletul ostașului român din tranșee, iar ardelenii nu puteau uita de când Stere, în 1914, venind în Ardeal, ne îndemna să suportăm jugul opresorilor și să orbecăim în întunericul sclaviei.

Setos de a se reabilita, în orgoliul său neînfrânt, acest om s-a pus în calea fuziunii, pretându-se la rolul de a înlesni șantajul plutocrației împotriva tendințelor de primenire morală a țării.

În manuscrisul meu, vol. II, pp. 259–262 am arătat fazele, tratativele și eșecul ce a urmat.

În toamna aceluiași an 1924 m-am mutat la București pentru a mă putea achita mai ușor de îndatoririle mele de parlamentar. Am închiriat o locuință în casa generalului C. Dragu, în str. Azilul de Noapte, nr. 6, în apropierea Palatului Justiției

și Adunării Deputaților. Mi-am continuat aici profesiunea de avocat, pledând la Curtea de Casație în procesele ce îmi erau trimise de colegii din provincii. Îl aveam ca asociat pe Ilie Lazăr, care a stăruit să mă mut la București.

Interpelarea la Cameră și răspunsul primului-ministru

În toamna aceasta un eveniment extraordinar, petrecut în cercurile protipendadei bucureștene, a dat prilejul unei din cele mai senzaționale dezbateri din Adunarea Deputaților.

A fost arestat generalul Văitoianu, fratele ministrului Arthur Văitoianu, fost prim-ministru și, o dată cu această atestare, a demisionat din guvern ginerele generalului, Richard Franasovici.

Soarta a căzut pe mine ca să-l interpelez pe Ion I.C. Brătianu, primul-ministru.

Iată cum descrie unul din ziare ședința din 23 octombrie 1924 sub titlul: „Partidul Național ridică chestiunea pașapoartelor. ...Ce răspunde primul-ministru:

Așteptată cu nerăbdare, ședința de joi se deschide într-o atmosferă greoaie, ce a ținut până la ridicare. Preocupările tuturor constau în chestiunea pașapoartelor. Tineretul liberal e furios împotriva d-lui. Arthur Văitoianu, ministru de Comunicație, a cărei demisie o așteptau și o socoteau chiar ca fapt precis.

Un tânăr liberal a declarat: Bine că scăpăm în sfârșit de funesta familie Văitoianu.

Se vorbește de arestări iminente și se comentează îndeosebi înscenarea d-lui. Arthur Văitoianu de a ucide pe judecătorul de instrucție care voise să-l aresteze.

În această atmosferă neagră, președintele deschide ședința. Majoritarii în număr mare își ocupă fotoliile și se pregătesc să asculte atenți.

Pe banca ministerială iau loc pe rând miniștrii. Figuri posomorâte, care așteptau desfășurarea evenimentelor. Sosirea președintelui Consiliului trece neobservată. Imediat, fratele său, d. V. Brătianu îl pune în cunoștință cu interpelarea adresată de V. Moldovan (Partidul Național) și îi aduce singur textul interpelării. Pe urmă V. Brătianu are o convorbire cu președintele Camerei, căruia pare a-i da instrucțiuni să conducă dezbaterile.

D. Arthur Văitoianu se strecoară mai târziu pe banca ministerială. Prezența lui provoacă nedumeriri în majoritatea în care se întreabă „ce mai caută acolo?” Ministrul de Comunicație are o față imobilă, de gheață. Sprânceana lungă i s-a ridicat așa de sus încât se pare că ochiul drept i-a căzut lângă nare. Își bagă mâinile în buzunar și fixează tot timpul până vorbește primul-ministru ceasul din față. Când vorbește d. Brătianu, își pleacă ochii în pământ. Numai după ce aude apărarea ce-i ia primul-ministru, îi mulțumește din priviri și se înțepenește în fotoliu. În schimb, ministrul Justiției, pare că se sufocă”.

Ședința este prezidată de președintele Orleanu.

Întrebarea mea, ascultată în tăcere de toți cei de față este următoarea:

„Am onoarea a întreba pe d. președinte al Consiliului, dacă înțelege să tragă toate concluziunile atât de ordin politic, cât și de ordin judecătoresc împotriva tuturor celor implicați în scandaloasa panama cu pașapoartele de emigrare – din care escrocheria „Petrul Național” este numai o latură – panama care s-a practicat vreme de trei ani la departamentul al cărui titular este D-sa. astăzi și în care sânt amestecați miniștri, frați și cumnați de miniștri, precum și alte rude și acoliți ai acestora.

Întreb pe d. președinte al Consiliului dacă în urma celor descoperite de instrucție și arestărilor operate, nu constituie o situație delicată prezența d-lui. general Arthur Văitoianu pe banca ministerială și dacă nu s-ar fi cerut și pentru d-sa. același gest pe care l-a făcut d-l. subsecretar de stat Richard Franasovici.

Totodată rog să mi se pună la dispoziție dosarul cuprinzând toate petițiunile pașapoartelor de emigrare a românilor din ultimii trei ani, împreună cu lucrările făcute în privința lor la Ministerul de Interne, al Muncii, precum și Siguranței Generale pentru a transforma această întrebare într-o interpelare în caz dacă răspunsul d-lui. prim-ministru nu ar fi dat urgent și în mod satisfăcător” (aplauze pe băncile opoziției de toate nuanțele)¹¹².

D-l. I.C. Brătianu răspunde:

„Nu voi să las să treacă nici douăzeci și patru de ore pentru a lămuri o afacere, care nu atinge guvernul, însă guvernul își ia toată răspunderea. Nu există nici un motiv ca ministrul Comunicațiilor să-și dea demisia. Din cele desfășurate până acum reiese clar și limpede devotamentul nostru pentru stat și respectul față de justiție. Din aceste considerente am lăsat ca justiția să meargă mai departe. Doresc ca exemplul dat de mine și de fostul sub-secretar de stat, de care cu durere m-am despărțit să servească și altora. D-l. Franasovici s-a despărțit de noi pentru a ușura mersul justiției și în urma durerii de ieri (aluzie la simulacrul de sinucidere a d-lui. Alex. Văitoianu), nu există motive ca ministrul de Comunicații să-și dea demisia” (aplauze din partea distinșilor reprezentanți ai urnelor furate acopăr ultimele cuvinte ale d-lui. Brătianu, care, ca să-și convingă partidul își striga discursul).

Replica mea, calificată de presă, ca *replică demnă*:

„Nu mă surprinde răspunsul primului-ministru, la care chiar mă așteptam. Primul-ministru, în calitate de ministru la Interne are aceeași responsabilitate ca și generalul Văitoianu, care l-a precedat la Interne. Afacerile începute sub ministeriatului generalului Văitoianu și continuate sub d. Brătianu nu pot rămâne fără sancțiuni.

¹¹² D.A.D., ședința de joi, 23 octombrie 1924, pp 7–8.

Nu mă mir că primul-ministru se solidarizează cu generalul Văitoianu, căruia îi datorește situația de azi, căci l-a ales de altminteri ca și pe d-v., domnilor din majoritate.

Cer urgență pentru a putea dezvolta interpelarea și mai cer dosarele de deliberări de pașapoarte pe ultimii trei ani, ca să dovedesc cu acte vinovăția d-lor. general Văitoianu și Franasovici”.

După această ședință ziarul „Adevărul” sub titlul „Panama cu pașapoartele. Inevitabilele sancțiuni judiciare. Afacere pașapoartelor n-a trecut încă de punctul culminant”, scrie: „În parlament a răsunat pe ziua de ieri prima interpelare în afacerea pașapoartelor. Ea a fost pusă de *un tânăr element valoros* din Partidul Național, d-l. Victor Moldovan. Replica scurtă, dar destul de incisivă a d-lui. Ionel Brătianu a dat impresiunea că d-sa. a hotărât ca politicește să închidă afacerea cu această declarație. Avem puternice motive să afirmăm că n-am depășit încă punctul culminant. Evident că plecarea d-lui. Franasovici și arestarea d-lui. General Văitoianu – două incidente, pentru evitarea cărora s-au făcut eforturi supraomenești – nu pot fi contate ca incidente de ordin secundar. Politicește însă lucrurile încă nu s-au sfârșit”. Și același ziar sub titlul „Situațiunea d-lui. General Arthur Văitoianu. Ce sens au declarațiile d-lui. Brătianu făcute la Cameră”, scrie: „Aceste declarații sânt viu comentate în toate cercurile politice, fie guvernamentale, fie opoziționiste. Declarația d-lui. Brătianu referitoare la ministrul comunicațiilor este comentată de cercurile inițiate ca un reproș deghizat la adresa d-lui. general Văitoianu. Acesta însă nu vrea să demisioneze, că astăzi ar fi o capitulare față de Mârzescu”.

Ziarul „Patria” din Cluj scrie: „Răspunsul primului ministru a produs o adâncă consternare chiar printre rândurile majorității, care nu înțeleg să se solidarizeze cu autorii marilor fraude de la ministerul Internelor. Această scandaloasă afacere atinge direct prestigiul băncii ministeriale. Să nu se uite că Văitoianu – în vremea când era prim-ministru – a obținut reabilitarea nedreaptă a colonelului dezertor Văitoianu, împiedicând justiția militară să pedepsească fapta infamantă a fratelui său. Azi, capul bandei de escroci. În replică, d-l. deputat Victor Moldovan arată că, complicitatea d-lui. Brătianu (căci numai complicitate poate fi actul de solidarizare cu colegul său) nu poate salva pe generalul Văitoianu, pentru a-și salva guvernul”.

Iar ziarul „Românul” scrie: „Răspunsul d-lui. Brătianu constituie o sfidare aruncată țării. Din declarația sa a reieșit clar că domnia sa a dat public un avertisment d-lui. ministru de Justiție, Gh. Mârzescu. D-l. Brătianu a spus în special pentru d-l. Mârzescu: „destul că am lăsat justiția să meargă atât de departe! De altfel, răspunsul primului ministru este un oracol. El răspunde sibilic: nici nu-l acuză, nici nu-l apără pe Văitoianu”.

Țin să observ că în sânul guvernului erau două nuanțe: una, cu Alexandru Constantinescu – zis Porcul – în frunte, căreia îi aparținea și Văitoianu – și alta, cu

Mârzescu, căreia îi aparținea și ministrul Muncii, Chirculescu. În tot timpul campaniei ce am dus în chestiunea pașapoartelor, am fost indirect ajutat prin intermediul lui Grigore Filipescu, de Mârzescu și Chirculescu, care mi-a pus la dispoziție, prin directorul Stănescu, de la Secția de Emigrări, toate dosarele.

Cum președintele Camerei întârzia să-mi fixeze o zi pentru dezvoltarea interpelării mele, cu toate că o cerusem de urgență, am revenit în ședința din 30 octombrie 1924 cu următoarea comunicare în chestiunea de regulament, afirmând printre altele:

„Cred, d-le. președinte, admiteți și D-voastră. că nu se poate tolera ca, zi de zi să se colporteze prin gazete, că în această afacere sunt amestecați deputați și din minoritate și din majoritate. Se colpoartează prin gazete azi că, o doamnă din societatea înaltă, care ar avea acces la Palat, ar fi obținut deodată 200 de pașapoarte, că o rudă de aproape a ministrului Comunicațiilor, un colonel, ar fi obținut deodată 50 de pașapoarte. Se colpoartează mai departe că Înalt P.S. Mitropolitul Primat ar fi amestecat în această chestiune” (zgomot, întreruperi).

În aceeași ședință a luat cuvântul și deputatul Aslan din majoritate arătând că, comit o crimă contra țării, cei care grație influenței ce o au pe lângă anumite organe, favorizează emigrarea elementului românesc.

Iar Madgearu face în numele alor 30 deputați propunere pentru instituirea unei anchete parlamentare, compusă din reprezentanții tuturor partidelor, propunere semnată printre alții de mine, I. Agârbiceanu, Halipa, Lupu, Mihalache, Delen, Socol, etc.

Interpelarea

În sfârșit, pentru ziua de 6 noiembrie 1924 s-a pus la ordinea de zi interpelarea mea, la care s-au asociat și deputații Virgil Madgearu și Eduard Mirto, din Partidul Țărănesc.

Ziarele au dat acestei dezbateri o mare publicitate, cu titluri mari, ca „Panamaua pașapoartelor în discuția Camerei. Interpelările d-lor. Victor Moldovan, Madgearu și Mirto. Explicațiile d-lor. R. Franasovici și ale miniștrilor Văitoianu, Mârzescu și Tătăărăscu” („Dimineața”). „Guvernul fraudelor în fața opiniei publice” („Aurora”). „Panamaua pașapoartelor. Scandalul. D-l. Tătăărăscu nu poate vorbi. La ieșire *publicul manifestează pentru d. Victor Moldovan.*” („România”). „Sânt și miniștrii implicați în afacerea pașapoartelor. Senzaționalul rechizitoriu de ieri de la Cameră” („Gazeta Nouă”). „Lașitatea primului ministru. El se retrage la Florica pentru că nu poate să ia o atitudine” („România”).

Aspecte parlamentare

Ziarul „Aurora” scrie: „Se anunță ședință mare. Incinta copios populată. Banca ministerială aproape completă. Tribunele pline. D-l. Văitoianu apare un moment pe

banca ministerială cu un imens plic galben, care trece în mâna d-lui. Mârzescu și apoi, în mâna d-lui. Vintilă Brătianu. Zâmbete, încrucișări de priviri tăioase. Atât. D-l. Văitoianu dispare de pe banca ministerială. Un fior trece prin întreaga adunare. Plicul a rămas acolo, misterios – în fața d-lui. Vintilă Brătianu.

Într-o bancă, livid, d. Richard Franasovici așteaptă.

Apoi, interpelarea d-lui. Victor Moldovan, din partea Partidului Național”.

Ziarul „Îndreptarea” (averescan) scrie: „după toate aparențele, ședința trebuie să fie *formidabilă*”.

Prin incintă, întâlniri discrete și șoapte cu tâlc, zâmbete în colțuri obscure. O atmosferă grea. Deputații majoritari se aflau într-o dispoziție particulară. Replicile amare alternau cu urări dubioase. Banca ministerială, mai solemnizată ca oricând. Afluența începuse, contrar obiceiului, încă de pe la ora 2. Tribunele publice pline până la ultimul loc. Într-una din loji ședeau în portul lor pitoresc, 6 țărani –, „petrol naționalizat” – întorși tocmai de la Cherburg ca să-și trăiască episoadele în Camera României Mari”.

Ziarul „Universul” scrie: „Cea mai lungă și una din cele mai interesante ședințe ale Camerei a fost aceea de ieri, în care a fost dezbătută pe larg chestiunea pașapoartelor. Timp de 5 ore s-a făcut cel mai dureros proces guvernului și au fost trase concluziile inevitabile.

Au vorbit trei interpelatori, întrecându-se în felul expunerii chestiunilor și în comentarea situație lamentabile în care se află guvernul”.

Ziarul „Dimineața” scrie: „Au fost discursuri îndesate de fapte, fiecare faptă un abuz, fiecare abuz, o oroare. Opoziția și-a sprijinit oratorii cu îndârjire, pe care o dă convingerea. Majoritatea a susținut guvernul cu slăbiciunea, pe care i-o ceruse sentimentul, că se află în defensivă, pe o cauză urâtă.

Opoziția a luptat cu fapte, documente și argumente, care nu puteau fi respinse. Guvernul a luptat cu diversiuni și cu expediente.

Singur, d-l. Mârzescu, care a mai încercat să țină piept furtunii. O intervenție a d-lui. Vintilă Brătianu a uluit chiar și majoritatea. Una, a d-lui. Tătărăscu, a întărit numai situațiunea opoziției.

A fost o zi rea pentru guvern, care a intrat în faza neagră. A fost o zi bună pentru opoziția democratică, care a adus de astă dată lupta cu un front comun. A fost o probă de ce ar putea fi ea, dacă ar fi unită”.

Ziarul „România” scrie: „Ziua de joi a fost consacrată în întregime panamalei pașapoartelor. Guvernul a suportat cu resemnare toate criticile bazate pe acte și a căutat să se salveze prin discursuri, care n-au avut ecou în rândurile majorităților.

Incinta era populată ca *la zile mari*. În tribună și logi ocupate la ultimul loc se urmăreau cu deosebită atenție discursurile.

Opinia publică, disprețuind pe d-l. Brătianu, era prezentă. Va să zică, exista o opinie publică și e dureros pentru primul-ministru, că n-a avut curajul să o înfrunte.

D-l. Dr. Victor Moldovan și-a dezvoltat interpelarea în cadrul anunțat și a dezvăluit, pe lângă *un frumos talent oratoric, o logică strânsă*, care încercau guvernul și strivea majoritățile!

Parantezele celorlalți doi interpelatori nu erau neapărat necesare, căci interesul general era concentrat numai asupra panamalei. Totuși, ele au servit ca să descopere și alte părți slabe ale unui guvern, ce se zbate în stătute mocirle.

Inocența d-lui. Tătărașcu, aruncat în arenă ca să salveze liberalismul corupt, ca și abilitatea disperată a d-lui. Mârzescu, n-au folosit. Impresia generală dezastruoasă pentru guvernul liberal, înecat în afaceri incorecte, în corupție patronată cu bună știință, făcea să fluture pe buzele tuturor: schimbare și sancțiuni severe pentru criminali, căci nu se poate numi guvern banda, care jefuiește toate clasele sociale din această țară, pe care n-a visat-o nici unul din sutele de mii de morți, pradă castei d-lui. Brătianu și clientelei sale casnice și, sfârșește astfel, zicând: d. Victor Moldovan, *în liniște generală*, își începe discursul, care e impresionant și a pus degetul pe rănile profunde ale miniștrilor, care lăsaus impresia unui cadavru în descompunere”.

Reportajele ziarelor au subtitluri ca: „Asanarea moravurilor. Traficul societăților de navigație. Un consiliu de administrație senzațional. Calvarul emigranților. Cine sânt exploataorii de oameni. Cum opera d-l. Franasovici. Permisele de oameni. D-l. Arthur Văitoianu compromis. Țăranii înșelați sânt în Cameră. Și miniștrii au dat pașapoarte. Ce e Petrolul Național? Un fost adjutant regal implicat. Țăranii duși ca vitele. Unde e primul-ministru? Guvernul în apărarea escrocilor”.

Ziarul „Cuvântul” observă: „*Cu o logică impecabilă și o perfectă claritate*, își făcu d-l. Victor Moldovan interpelarea”.

Iată interpelarea mea în rezumat:

Sedința se deschide sub președinția d-lui. G. Orleanu¹¹³, care, după ce constată că, cele trei interpelări anunțate: a mea, a lui Madgearu și a lui Mirto vizează același obiect, le conexează și-mi dă mie întâi cuvântul¹¹⁴.

Am declarat de la început, că cea mai scandaluoasă panama, ce s-a pomenit în această țară – afacerea pașapoartelor – a alarmat în mod neobișnuit opinia publică, nu numai la noi în țară, dar și în străinătate. Dovadă, ziarul francez „Liberté”, care scrie despre „un nouveau scandale en Roumanie”¹¹⁵ și „des relations de la politique

¹¹³ Anexa: Caricatura președintelui Orleanu – n. V. M.

¹¹⁴ *D.A.D.*, ședința de joi, 6 noiembrie 1924, p. 128.

¹¹⁵ Un nou scandal în România.

et de l'escroquerie”¹¹⁶, trăgând concluzia că țara noastră este dată pe mâna unor oameni fără conduită morală.

Că scandalul este într-adevăr, fără precedent, o dovedește faptul că în guvernul liberal, în care toate abuzurile, fraudele și ilegalitățile nu aveau nici o urmă, s-a găsit totuși, că este inevitabilă demisia subsecretarului de stat de la Interne.

Această demisie și, mai ales arestarea unui general, frate cu un ministru, aduce cu sine în mod logic întrebarea, dacă acest ministru nu are și el răspundere în această panamă, considerând că traficul cu pașapoartele a început și continuat în timpul când d-sa. era titularul departamentului, care a eliberat pașapoarte.

În orice țară civilizată demisia acestui ministru era inevitabilă, în momentul când procurorul deschide acțiune publică. Avem exemplul celebru, când președintele Republicii Franceze, Gréay – personal fără nici o vină – s-a retras de la președinție, când a văzut că ginerele său este amestecat într-un trafic – nu de pașapoarte – ci de decorații, pe care le împărțea partizanilor politici. Dar la noi sânt alte moravuri. D-l. Ionel Brătianu nu-l poate debarasa pe acest ministru, care i-a adus reale servicii, alcătuind această adunare după rețeta bine cunoscută și ca, nu cumva acest ministru merituos să descopere la rândul său alte bube, din care curge tot atâta puroi.

Am schițat apoi motivele, care au determinat pe românii ardeleni ca să emigreze în America. Am relevat faptul că 60 de societăți de navigație și emigrare, cu birouri în toate orașele din Ardeal și Banat, au fost autorizate să funcționeze în țară, cu întinsă propagandă îngăduită și patronată de guvern.

Am prezentat raportul episcopului de Lugoj trimis în februarie 1924 ministrului de Culte, în care se arată că comisii și persoane de reputație îndoielnică, chiar și consuli români, trafică cu pașapoartele bieților români, storcându-le ultima lețcaie de ban câștigat cu sudori de sânge. Un adevărat *comerț de sclavi* practică aceste societăți și banda de traficanți exportând pe țărani ardeleni la *Sao Paolo* în Brazilia, o regiune care din punct de vedere climateric constituie un adevărat mormânt. Am arătat contractele tip, prin care acești țărani erau ademeniți și vânduți, contracte prin care li se promitea călătorie gratuită pentru familiile, care au cel puțin trei membrii capabili de muncă, locuință gratuită în case de piatră, școală gratuită, loc pentru zarzavat și porumb, medic și farmacie gratuită. Prin iscălireă acestor contracte emigranții devin adevărați sclavi.

Când apoi, am arătat care sânt aceste societăți, în frunte cu „Cunard Line” și am amintit că între fondatorii și administratorii acestei societăți funeste se găsesc oameni politici din diferite partide, precum și înalți funcționari și demnitari ai statului, mi s-a cerut prin vociferări să spun numele tuturor, fie deputați, fie membrii ai guvernului, ori cine ar fi. Se auzeau voci: „Nume, nume!”, iar Iorga, în

---

¹¹⁶ Relațiile politice și escrocheria.

capul tuturor, să le spun: „Toate, toate!”, cerându-mi lista – și se naște un mare tumult.

Între fondatorii și membrii consiliului de administrație a societății „Cunard Line”, „Monitorul Oficial” citează numele lui *Richard Franasovici*, care în același timp se găsea în plină funcțiune de secretar general, în care calitate făcea parte și din comisia consultativă și serviciul general al emigrărilor. Am arătat cum acest Fransaovici, în dubla lui calitate, de o parte, reprezentant al guvernului, iar de altă parte, administrator al societății, patrona personal interesele acesteia, aprobând cererile ilegale ale societății, pe când altele similare, au fost puse pur și simplu la dosar.

După ce am arătat acest rol criminal a lui Franasovici, declar: „Până aici, vina lui Franasovici. Să vedem acum unde găsim vina d-lui. ministru Arthur Văitoianu”.

Și arăt cum Văitoianu, operând după bunul plac, a desconsiderat legea existentă în Ardeal, menținută de Constituțiunea liberală, lege care interzice transporturile gratuite, agențiile și birourile de emigrare și prevede, în afară de amendă și închisoare, pierderea funcțiunilor publice și a drepturilor politice.

Văitoianu a cunoscut această lege, totuși, a patronat înființarea acestor birouri. Dar ce este și mai grav, a dat personal pașapoarte atunci când comisiunea consultativă și serviciul de emigrare nu mai aparțineau departamentului său, fiind trecute la Ministerul Muncii.

Deci Văitoianu este acela care, în locul permiselor de export de vite, a eliberat permise pentru *export de sclavi români*, ceea ce constituie, nu mai puțin, decât un *act de trădare de neam*.

Dând câteva nume de deputați și avocați, care au traficant cu pașapoarte, la pronunțarea numelui deputatului Mocanu, observă Mihalache că acesta este omul lui Vintilă Brătianu, iar pronunțând numele avocatului Ion Dobre, se constată că acesta este interpusul lui Văitoianu. Voci și din majoritate cereau excluderea acestuia din corpul avocaților.

Iar când apoi am afirmat că și miniștrii au traficant – cerându-mi-se să arăt numele și departamentul, am răspuns: nu spun nici numele, nici departamentul – în mod intenționat – ca această acuză să zacă pe toți miniștrii, până ce nu mi se vor pune la dispoziție dosarele, ca să am posibilitatea să vin cu dovezi aici” – (întreruperi, vociferări, aplauze).

Petrolul Național

Spun: este numai un episod în afacerea pașapoartelor. Este construită ad-hoc pentru a putea face afaceri veroase prin influență politică. Capul bandei de escroci este generalul *Alexandru Văitoianu*, fratele ministrului Arthur Văitoianu. În loc să exploateze sonde de petrol, exploatează pe bieții țărani, traficând pașapoarte – și

asta, chiar într-un timp când nu avea nici ființă legală – neavând autorizație de funcționare.

La constituirea și acestei societăți figurează numele și semnătura lui Richard Franasovici. Acesta – întrebat – recunoaște că este exact.

Pronunțând și numele lui *C. Lupu*, se naște un viu conflict între deputatul iorgist Diaconescu, care exclamă: „Aha, C. Lupu, figură cunoscută” și între doctorul N. Lupu, care protestează: „Ce aha, canalie, nu sunt eu!”. Se naște tumult. Diaconescu, adresându-se către d-l. Lupu, întreabă: „Din ce trăiești?” (Zgomot, întreruperi).

Conflictul se întetește după ce citesc și numele lui Iunian, deputat țărănist. Ia cuvântul Mihalache și neagă că Iunian ar fi cel mai avut cel mai mic amestec în afacerea pașapoartelor.

„Dar cenzorii?”, întreabă deputații.

Șt. C. Pop îmi cere: „Nu mai citi tot”.

Eu îi răspund: „Citesc tot, să nu mi se facă imputarea, că ascund ceva”.

După ce am citit și numele cenzorilor, arăt că ministrul Muncii a respins două cereri a „Petrolului Național”, care ceruse pașapoarte pentru 30 de persoane, sub pretext să aducă subscripții la capitalul societății din America. Prima cerere se respinge, pe motiv că cele 30 de persoane sunt minori și femei, care nu pot să aibă menirea să aducă subscripții pentru capitalul societății, că sânt din diferite părți ale Ardealului, că cererile nu au venit pe cale normală, prin prefectură și că societatea care a făcut cererea și poartă două feluri de nume, când „Petrolul Național”, când „„Industria Națională de Petrol”, nu este cunoscută.

A doua cerere, având acum garanția maiorului Ștefănescu-Drăgănești, fost comisar regal al Principelui Nicolae este respinsă, pe motiv că societatea, care își propune, conform statutelor, exploatarea petrolului, nu are ce căuta în America, că fiind constituită cu un capital de un milion, din care s-a vărsat abia 31.500 lei, această sumă nu este suficientă pentru o călătorie în America, nici pentru delegații societății, necum pentru cei 30 de însoțitori. Cererea nu urmărește deci nimic altceva, decât emigrarea *deghizată*.

Dar traficanții nu se lasă bătuți. Înaintează acum prin „Cunard Line”, *nu* la Ministerul Muncii, ci la cel de Interne, care nu avea căderea să aprobe astfel de cereri. Cererea aceasta, auto datată, neînregistrată, iscălită și *aprobată de Franasovici*, își produce efectul. Cei 30 de țărani, cu femei și copii, sunt duși ca vitele, o parte, blocată timp de 6 luni în Franța, îndurând cele mai crâncene mizerii, apoi întorși acasă – iar altă parte – 16 persoane – duși, în loc de Canada – pe insula Cuba, unde sute de mii de emigranți, mulți români din Arad și Banat, *mureau de foame*.

„Rușine!”, răsună voci din rândurile deputaților.

La întoarcerea în țară, le-au fost smulse din mâini emigranților, toate documentele, de către jandarmi, la ordinul prefectului, pentru a nu servi ca dovadă în panama pașapoartelor.

Intervine Gh. Tătărașcu, subsecretar de stat la Interne, cerându-mi voie să dea unele precizări, dar nu este lăsat să vorbească.

Deputatul Brătășanu cere să vină ministrul răspunzător, „căci este o bătaie de joc” (zgomot)¹¹⁷.

Deputatul Mihalache spune: „Să răspundă ministrul de Interne, cum permite unui prefect să fure polițele țăranilor” (mare zgomot). Aceasta este hoție oficială, sub patronajul ministrului”.

Iar eu declar, că nu am adresat interpelarea subsecretarului de stat, ci președintelui Consiliului de Miniștri, care sfidează zi de zi această adunare și țara întreagă.

Ministrul Mârzescu caută să arate că polițele țăranilor se găsesc la judecătorul de instrucție.

Adresându-mă adunării, întreb: „dacă, în absența președintelui de Consiliu, adunarea mai are curajul să curețe *grajdul lui Augias*? O asanare morală se impune. Țara nu se mai poate zbate în această mocirlă generală. Ministrul Văitoianu își spală mâinile ca Pontius Pilatus”.

În momentul când pronunț aceste cuvinte apare Văitoianu.

Deputatul Brătășanu exclamă: „A venit! Uite-l!”

Văzându-l pe Văitoianu pe banca ministerială, declar: „Acesta este cel vinovat. Acesta a înlesnit și patronat traficul de pașapoarte, autorizând, contrar dispozițiilor legale și constituționale, funcționarea societăților de emigrare. Acesta a îngăduit secretarului său general să exporte, în tovărășia unor escroci, români ardeleni ca sclavi, depopulând țara. Acesta a înlesnit fratelui său să poată săvârși cea mai scandaloașă panama. *Un astfel de ministru nu mai poate sta pe banca ministerială.* (Urmează puternice aplauze din partea opoziției)¹¹⁸.

După interpelarea mea președintele suspendă ședința.

¹¹⁷ Anexa: Fotografia și caricatura lui Paul Brătășanu, deputat de Romanați – n. V. M.

¹¹⁸ Victor Moldovan încheie astfel: „D-l. ministru Arthur Văitoianu este vinovat, este un ministru care a înlesnit traficuri de pașapoarte, autorizând toate societățile de navigație, contrar dispozițiilor legale, contrat dispozițiilor constituționale, un ministru care a îngăduit unui secretar general al său să fondeze și să intre în tovărășia unei societăți care avea menirea să exporte români ca sclavi peste ocean, în dauna intereselor superioare ale țării. Depopulând și deznaționalizând țara românească, atunci când pe de altă parte, în timpul războiului cu turcii, tot din traficul de autorizațiune de intrare în țară au intrat toți grecii și toți armenii și, un ministru al cărui frate a făcut cea mai scandaloașă panama, nu din țara românească – pot să afirm cu hotărâre, – că din toată lumea, fiindcă panama din Franța nu era o panama pe lângă aceasta, un ministru al cărui frate a fost arestat și a putut să facă escrocheria cea mai scandaloașă, chiar în urma faptului că acest ministru a creat, după cum ați binevoit să constatați, o situație tulburătoare, un astfel de ministru nu mai poate să stea pe banca ministerială”; *D.A.D.*, ședința de joi, 6 noiembrie 1924, p. 134. Textul integral al interpelării în *Ibidem*, pp. 128–134.

În pauză, ziariștii coboară, mă înconjoară în holul mare al Adunării și mă felicită. Radu Oatea de la ziarul „Lupta” mă îmbrățișează emoțional. Se pare că interpelarea mea a făcut o profundă impresie.

La ședință au fost prezenți și trei dintre țărani care au fost transportați în Cuba. Când am arătat Camerei, că trei din aceste victime sânt la cameră, toate privirile s-au îndreptat spre loja, unde se găseau acești nenorociți țărani. În aceeași ședință au asistat și alți șase țărani dintre cei duși la Cherburg. În pauză țărani au povestit grozăviile prin care au trecut, umplând cu durere pe cei care le ascultau suferințele îndurate¹¹⁹.

După pauză iau cuvântul ceilalți doi interpelatori, Madgearu și Mirto și apoi, în apărare, Franasovici și Tătărăscu.

Madgearu

Ziarul „Cuvântul” redă în rezumat interpelarea lui Virgil Madgearu, „care, spre deosebire de d-l. Moldovan, n-a descoperit ceva interesant” – constată ziarul și continuă: „Deputatul țărănist a trecut o bună jumătate de oră într-o rezumare a faptelor și, într-un vehement rechizitoriu la adresa lui Franasovici, care a întrerupt de vreo câteva ori. Deputații, miniștrii – spune Madgearu – când domnia celorlalte permise s-a stins, un export de oameni. E ultima rușine a acestui regim de scandal”.

Madgearu, adresându-se lui Franasovici, îl întreabă dacă este adevărat că, pentru a putea înlesni traficul prietenilor și a rudelor, nu s-au sfiit, el și Văitoianu, ca să intervină la alt departament, pentru eliberarea de pașapoarte; Franasovici răspunde: „da”. E singurul fapt interesant stabilit de Madgearu, observă ziarul și că „restul discursului a fost o filipică diluată împotriva regimurilor oligarhice”.

Madgearu făcând o paralelă între afacerea „Panama” și cea a pașapoartelor, conchide că se impune o anchetă parlamentară. Cum toți profitorii „patrioți” s-au solidarizat într-o asociație de exploatare a țării, mai rămâne o singură cale de mântuire: *revoluția*¹²⁰.

Mirto

Intră în arenă *Eduard Mirto* și constată că, înainte de a se comercializa bogățiile țării, se comercializează de către guvern și Partidul Liberal, cetățenii ei. Arată că s-a citit numele lui C. Lupu și Iunian, dar nu s-a citit numele ministrului N. Săveanu. Se arată sceptic și crede că nu vor urma sancțiuni.

În sfârșit, la ora opt seara, îi vine rândul lui *Franasovici*.

¹¹⁹ Anexe: Caricatura celor trei țărani. Opt documente originale privind panamaua pașapoartelor – n. V. M.

¹²⁰ Anexă: Caricatura lui Madgearu – n. V. M.

Deși târziu, Camera plină, încordată, după atâtea ore de dezbateri. Franasovici neagă. Susține că a intrat în „Petrul Național”, văzând în jurul acestei societăți oameni de onoare, ca Costache (sic!) Lupu și Grigore Iunian. „Cunard Line” este o societate de transport, nu de emigrare. Franasovici se leapădă de acuzația, că ar fi înlesnit plecarea elementului românesc.

Tătărăscu a voit să răspundă în locul ministrului de Interne Ionel Brătianu, dar opoziția îl împiedică. Într-un zgomot infernal, înconjurat de membrii majorității, a rostit un discurs scurt, din care nu s-a auzit nici un cuvânt. Opoziția bate în pupitre. Se aud frânturi de cuvinte, ca: „opoziție politică deșartă”.

Opoziția, după manifestația ostilă făcută „iresponsabilului” Tătărăscu, pe care și l-a substituit d-l. Ionel Brătianu, ocupat la Florica, a făcut liniște, ca să-l asculte pe d. Mârzescu, care declară că guvernul vrea să facă lumină și că justiția își va face datoria¹²¹.

Ședința s-a terminat seara la ora zece fără un sfert.

Un ziarist observă că, la această ședință, toți miniștri au fost de față. Numai primul-ministru, laș, fugind de răspundere, oprindu-și firul telefonic de la Cameră, era informat din zece în zece minute de nepotul său Bebe Brătianu, de cele petrecute la Cameră.

Ziarul „Aurora” scrie: „Interpelatorii mai au de răspuns în replică. Concluzia agitatei ședințe – *cum nu s-a mai pomenit* în analele parlamentului român – s-a cristalizat definitiv pe buzele tuturor, care au asistat la dezbateri. Guvernul tâlharilor se înecă în hoțiile, fraudele, banditismele și crimele, pe care le-a înfăptuit”.

Replica

Ședința din 7 noiembrie 1924

Ședința aceasta a fost consacrată în întregime panamalei pașapoartelor.

Ziarele dau dezbaterilor acestei zile o publicitate neobișnuită, sub titluri ca „Panama pașapoartelor și Regele. D-l. Dr. Victor Moldovan aduce noi acuzații. Ministrul Comunicațiilor vine atacat. Încă o ședință senzațională. Frontul unic s-a realizat. Tranzacția Mârzescu-Văitoianu. Moțiunea opoziției” („Adevărul”, „Dimineața”, „România”, „Aurora”, „Lupta”, „Viitorul”, etc).

Aspecte parlamentare

Ziarul „Argus” scrie: „De două zile parlamentul discută cu aprindere urâta afacere a pașapoartelor. A ieșit la iveală o întinsă organizație, care cuprinde oameni de toate categoriile sociale. Scopul: câștiguri ilicite asupra negoțului de oameni.

---

¹²¹ Anexe: Caricatura lui Tătărăscu și fotografia lui Mârzescu – n. V. M.

Mijloacele întrebuințate; o excrocherie odioasă și stupidă de falsificare de acte. Destăinuirile *făcute cu tact și cu măsură de d-l. Moldovan* au fost urmărite de deputați, care vociferau: "Nume, nume".

Ziarul „Cuvântul” scrie: „Interpelatorii în afacerea pașapoartelor au repus chestiuni în discuție. În replică, *d-l. Victor Moldovan a sfârticat realmente apărarea lui Franasovici*.”

Ziarul „Aurora” scrie: „Dezbaterile afacerii pașapoartelor au fost tot atât de violente, ba chiar mai violente, decât ieri. Dar bătălia a trecut peste capul d-lui. Franasovici, izbind crunt în guvern, mai ales în generalul Văitoianu¹²².”

Livid și surescitat, cu capul ținut, rotindu-l când în dreapta, când în stânga, sub acușările care îl copleșeau, ministrul s-a cocoloșit pe banca ministerială, înghițind, fără o clipire din sprânceană epitetul de „escroc” lansat de la tribună în față, în mijlocul tăcerii înmormântale a Camerei – guvernul consternat, Camera tăcută, atmosferă plină de neliniște, acesta a fost decorul”.

Ziarul „România” scrie: „Toate partidele de opoziție, adică Național Țărănesc și Național al Poporului, condus de Iorga, au depus moțiuni, prin care înfierează în termeni neobișnuiți de gravi guvernul și parlamentul liberal. Guvernul ar fi dorit ca să fie puse la vot aceste moțiuni. Moțiunile se adresau însă Regelui și Țării. Cu acest parlament opoziția nu stă de vorbă.

Călăuziți de convingeri, oratorii au izbit în masa inertă parlamentară.

Fără a aduce elogii d-lui. Dr. Victor Moldovan, vom spune că *nu numai a păstrat culmile atinse, dar le-a și depășit*.

Ziarul „Adevărul” scrie: „Discuția s-a urmat până târziu, într-o atmosferă din ce în ce mai încărcată și din ea guvernul iese cu prestigiul și mai coborât încă, decât din ședința precedentă. A fost, incontestabil, ziua cea mai penibilă pe care avut-o regimul actual. Asaltul a fost viguros și d-l. general Văitoianu a trecut prin momente *oribile*. De când există parlamentarismul românesc, nu credem să mai fi fost ministru, căruia să i se arunce în față epetete așa de grave, în expectativa unei majorități dezorientată și deprimată. D-l. general Văitoianu *a fost cumplit maltratat*. D-l. Victor Moldovan i-a amintit furturile de urne, pentru ca *să-i poată spune că, cine a patronat falsificarea alegerilor*, era indicat să patroneze panamaul pașapoartelor?

Ziarul „Lupta” scrie: „*Primul orator a fost d-l. Victor Moldovan, care s-a relevat ca un abil procuror, tăios, extrem de logic, necruțător, elocvent și de un calm imperturbabil*. Opinia publică va mulțumi Partidului Național că a luat cu curaj inițiativa operațiunii de ieri.

¹²² Anexă: Caricatura lui Văitoianu – n. V. M.

D-l. Victor Moldovan a fost de o documentare obiectivitală și precizie, care i-au ridicat valoarea în chiar ochii adversarilor. Au fost momente când unii din oratori, care au condus ieri opoziția la atac, au ajuns culmea.

De la 1888 încoace nu s-a pomenit așa tablou de corupție a unui partid, ce să înăbușe în puhoiul fraudelor, escrocheriilor și panamalelor, care se întind peste întregul trup al țării sărăcite și ruinate de o politică economică și financiară în complet faliment.

Un instrument și un simbol. La Ministerul de Interne i se zicea *pașaport*, la industrie, *permis*, la calea ferată, *precădere*, la *alegeri*, urnă. Toate aceste sub denumiri diferite constituie instrumentul cu care o nouă tagmă socială a purces după război la înavuțire”.

Replica mea

Iată în rezumat această replică¹²³.

După ce constat că d-l. Ionel Brătianu, Președintele Consiliului de Miniștri și în același timp, ministru titular la Interne, se ascunde și fuge la Florica, nu înțeleg să răspund nici domnului ministru Mărzescu și d-lui. subsecretar de stat Tătăărăscu, care se prezintă prin procură. Am însă datoria neplăcută de a răspunde d-lui. Franasovici.

Constat că, din cele expuse ieri de d-l. Franasovici rezultă că panamaua pașapoartelor ar fi numai un *vis*, că societatea „Cunard Line” ar fi o societate de transport, nu de emigrare și că, în consecință, nu avem emigrări din țară.

Dar mă întreb, cum de totuși găsim în Brazilia, Cuba, Argentina și Columbia mii de emigranți români, care mor acolo de foame? Cine le-a dat pașaport? Cine i-a transportat? Dacă societatea „Cunard Line” nu face emigrări, nu cumva, între societățile care fac emigrări și pe care le amintise ieri d-l. Richard Franasovici este una cu numele de ”Lloydul Regal Olandez”?

Franasovici intervine și spune, „da, este”.

Și apoi, dacă „este”, întreb pe d-l. Franasovici dacă are cunoștință că această societate nu este altceva, decât un birou *clandestin* al societății „Cunard Line”, având aceleași birouri, aceleași funcționari și aceleași direcție. Dacă d-l. Franasovici nu știe acest lucru, îl știu eu, care am fost chiar azi după masă – înainte de a veni la Cameră – în Calea Victoriei, pentru a constata acest fapt.

După ce am arătat Adunării fotografiile cu afișele de propagandă luate în aceeași zi și la Gara de Nord, rolul lui Franasovici în aceste societăți¹²⁴, legăturile

¹²³ Textul integral, însoțit de „duelul” cu Richard Franasovici și G. G. Mărzescu, în *D.A.D.*, ședința de vineri, 7 noiembrie 1924, pp. 149–152; 157–159; 161; 164.

¹²⁴ Anexa: Caricatura lui Franasovici și fotografia luată în Gara de Nord, din care rezultă că „Cunard Line” și „Lloyd” sunt una și aceeași societate – n. V. M.

cu Filipovici, de la „Petrolul Național”, intervenții la Ministerul Muncii, declar: Rolul d-lui. Franasovici este pentru mine de *ordin secundar*, fiindcă prin interpelarea mea am vizat pe un alt domn, care până azi nu a dat nici un răspuns.

Acesta este d-l. ministru *Arthur Văitoianu, autorul moral și vinovatul principal* a panamalei pașapoartelor. Acesta a patronat și furtul urnelor. În orice țară, un membru al guvernului, autor moral al unei panamale, în care figura ca șef al bandei fratele său, cel mai mare escroc al afacerii, s-ar fi retras de mult, imediat după izbucnirea scandalului.

După ce am arătat vina acestui ministru, înșirând toate abuzurile și fărădelegile săvârșite de acesta și după ce recunoaște că avea cunoștință, că în Statele Unite ale Americii erau admiși numai 7.400 emigranți români, *întreb* unde s-a dus restul până la 20.000, care este numărul pașapoartelor date de Văitoianu? Evident că la Sao Paolo, ca să devină sclavi.

Cine este deci marele vinovat? Cine răspunde pentru faptele criminale a generalului Alexandru Văitoianu, șeful bandei?

Și adresându-mă lui Arthur Văitoianu – arătând cu mâna spre el – exclam: „*D-ta., d-le. ministru, ești vinovat pentru arestarea fratelui D-tale*” (Rumoare, aplauze).

Și termen cu cuvintele: „Eu cer un lucru; dacă mai există în țara aceasta o lege, care prevede sancțiuni, acestea să fie aplicate tuturor. D-ta., d-le. Văitoianu, să nu mai fii pe banca ministerială, să nu mai ai funcțiuni, să nu mai ai drepturi politice”. Și adresându-mă, în sfârșit, și Adunării, am terminat punându-i alternativa: „Alegeți! Ori respectarea legii, ori anarhia!”

După ce *Madgearu* arată și el că Văitoianu poartă întreaga răspundere și *Mirto* se asociază și el la instituirea unei anchete parlamentare – și după răspunsul lui *Franasovici*, ia cuvântul ministrului *Mârzescu*¹²⁵, care declară că, numai o anchetă judiciară poate face lumină, „așa cum voim noi ca să fie făcută” – își exprimă mirarea că opoziția nu a ridicat în parlament și chestiunea agitanților bolșevici intrați în țară, „pentru că acei care ne-au dat Tatar Bunar-ul, sunt sprijinatorii acțiunii D-voastră”.

Opoziția strigă: „Trăiască Tricolorul”; tumult, președintele agită zadarnic clopoțelul. În acest moment Văitoianu arată d-lui. Lupu un dosar. Acesta aleargă la banca ministerială și strigă generalului Văitoianu: „Bandit, escroc! Ce agiți acolo? Un ministru ce stă pe bancă și ascultă, fără să răspundă la acuzațiile ce i se aduc, este un escroc!”¹²⁶

¹²⁵ Anexă: Caricatura lui Mârzescu – n. V. M.

¹²⁶ Anexă: Caricatura lui dr. N. Lupu – n. V. M.

Cuvintele lui Mârzescu nu se mai aud. În incintă pumnii se încreștează. Spiritele agitate. Eu, apucând un scaun de la masa stenografilor, îl trântesc cu putere la pământ. O încăierare este gata să izbucnească între noi și majoritate.

În această atmosferă Grigore Filipescu se urcă la tribună și citește următoarea moțiune:

„Adunarea Deputaților, având în vedere că în România, Coroana a socotit în atâtea rânduri că îndeplinește rolul său constituțional punând capăt unor cârmuiri osândite de opinia publică, având în vedere că regele Carol a provocat retragerea guvernului Ion Brătianu în urma afacerii Maican, iar regele Ferdinand, plecarea guvernului Averescu, pe chestia Reșiței, atrage atenția Suveranului asupra situației extrem de grele în care se găsește guvernul Brătianu în urma destăinuirilor aduse la tribuna Camerei.

Dat fiind rolul de arbitru pe care Coroana a socotit de atâtea ori că trebuie să-l exercite, Adunarea Deputaților speră că Regele, simbol al demnității naționale, nu va rămâne nepăsător față de faptele denunțate în această Cameră, care apasă asupra întregului guvern, prezidat de însuși ministrul responsabil de fraudele comise, discreditând Statul Român în afară și înăuntru”.

Moțiunea este semnată de peste 70 de membrii din Partidul Național și Țărănesc, în frunte cu Maniu, Vaida, Mihalache¹²⁷.

Președintele Orleanu refuză această moțiune, pe motiv că, Coroana nu poate fi pusă la îndoială.

Deputatul Iunian protestează și spune că apelul la Coroană constituie o prerogativă a parlamentului, la care noi nu putem renunța; iar Gr. Filipescu declară: „Se insinuează de câțiva ani din partea majorității, că Regele are preferință pentru liberali. Regele trebuie să afle aceasta de aici, și iarăși trebuie să se știe, că apelul la Rege nu poate să fie monopolul Partidului Liberal”.

Deputatul Toni D. (cu care am stat în pușcărie 5 ani și 2 luni la Sighet¹²⁸) dă citire următoarei moțiuni a Partidului Național al Poporului, de sub conducerea lui Iorga:

„Partidul Național al Poporului, care prin foaia sa „Neamul Românesc”, cel dintâi a denunțat – înaintea destăinuirilor de astăzi – organizarea exportului de sclavi români, fără a înțelege să urmărească scopuri de partid într-o chestiune de adevărat interes național, înfierează, în puterea principiilor de neclintită morală publică, pe care le reprezintă trecutul lui, traficul de pașapoarte dezvăluit.

¹²⁷ Sunt menționați ca semnatori A. I. Vaida-Voievod, I. Mihalache, Gr. N. Filipescu, Ion Giurculescu, Victor Moldovan, G. Popp, Dr. Ciugureanu, Dr. N. Lupu, Iuliu Maniu, Sever Dan, Sever Bocu, V. Madgearu, V. Cazacliu, Gr. N. Iunian, N. Ioan, Ion Buzdugan, Mih. Popovici, P. Sfeclă și alții; *D.A.D.*, ședința de vineri, 7 noiembrie 1924, p. 161.

¹²⁸ Nota V. M.

Partidul Naționalist al Poporului, condamnând guvernul sub a cărui oblăduire s-a săvârșit traficul, cu păsuirea și ajutorul unor persoane oficiale, constată că el nu mai are autoritatea morală de a conduce destinele țării într-un moment excepțional, când cel mai neatinat prestigiu poate scăpa țara de corupție și anarhie.

Topiți de efectul acestor moțiuni, majoritate însărcinează pe deputatul *Mircea Djuvara*¹²⁹, care urcându-se la tribună, declară că majoritățile sânt solidare cu guvernul, citind următoarea moțiune: „Adunarea Deputaților, satisfăcută de declarațiile d-lui. ministru de Justiție și de acelea ale d-lui. subsecretar de stat de pe lângă Ministerul de Interne și, sigur de opera întreagă și eficace a justiției, își exprimă încrederea în guvern și *trece la ordinea de zi*”.

Moțiunea guvernului a fost admisă de majoritățile liberale cu aclamații, moțiunile opoziției au fost respinse¹³⁰.

Abia după ce a fost admisă moțiunea majorității a îndrăznit și Văitoianu să ia cuvântul, dar fără a pronunța vre-un cuvânt în apărare, încercând să treacă peste penibila sa situație prin o diversiune și o lovitură cu telegrama trimisă d-lui. Lupu din Moscova, de la Internaționala a III-a Țărănistă (s. n.)¹³¹.

„*Dramatica dezbatere* a avut astfel un sfârșit depriment” – scrie ziarul „Dimineața”; „Guvernul și parlamentul s-au dovedit incapabili a-și înțelege elementara datorie către țară, incapabili de a lovi fără cruțare în vinovați. Scăderea morală a acestui sfârșit este de același nivel în depravarea, din care au izvorât fraudele. Lucrurile rămân ca și înainte. Vinovații își vor consuma averile pătate de sângele țăranilor aruncați peste oceane. Ne vom fi ales numai cu un *roman senzațional* înscris în paginile „Monitorului Oficial” și în coloanele tuturor ziarelor. Dar, cerut-au cetățenii mai mult? Nu s-au mulțumit ei întotdeauna cu spectacolele, fără a trage ei însuși concluziile? Și, nu este sfidătoarea încheiere, o urmare a acestei pasivități obștești?”

Scriitorul acestor rânduri a avut perfectă dreptate. Dezbaterele celor două ședințe au fost înscrise în paginile dezbatelor parlamentare a „Monitorului Oficial”, iar *ziarele au scris romanul și drama pașapoartelor*.

¹²⁹ Anexe: Caricaturile lui Țoni D. și Mircea Djuvara – n. V.M.

¹³⁰ Anexe: „Monitorul Oficial”, Dezbaterele Adunării din 6 XI și 7 XI publicate în n-rii. 12 și 13 din 18 și 20 XI 1924, *în original* – s. V.M.

¹³¹ Asociindu-se la intervenția lui N. Lupu, care arăta că „ministru comunicațiilor nici nu a asistat la cuvântarea mea în chestia telegramei și nici nu a citit-o și, nici nu a știut să dea un răspuns, s-a folosit de această telegramă, care a fost binevenită, la timp, pentru ca să marșandeze cu dânsa cealaltă chestiune, a pașapoartelor, a răspunderii lui în această chestie”, Victor Moldovan arăta șantajul practicat prin cuvintele „același șantaj îl face și asupra primului-ministru”; *D.A.D.*, ședința de vineri, 7 noiembrie 1924, p. 164.

Drama pașapoartelor

În numărul din 8 noiembrie 1924 ziarul „Cuvântul”¹³² publică „Drama pașapoartelor”, în două părți și câte patru acte fiecare.

Partea a I-a a dramei

Ședința cea mare... a avut loc....

(Voi da numai în rezumat această dramă, scrisă de distinsul gazetar Pamfil Șeicaru¹³³).

Primul act

Atacul d-lui. Moldovan

La tribună, d-l. Victor Moldovan. Un tânăr concentrat, stăpânit, ochelarii îi dau un aer de student. Vorbește calm, fără accente tari, frazele par o curgere domoală de apă adâncă, cu o riguroasă metodă logică.

Analizează problema, parcelând-o. Când zvârle o informație, se apleacă, își așează ochelarii, răfoiește un dosar, apoi, desfășurându-l, îl înfățișează Camerei calm, sigur, ca o piatră pe care ar arăta-o, înainte de a lovi.

D-l. Victor Moldovan are ceva din povestirea sobră a țăranului și din logica aspră a unui judecător de instrucție.

Imaginația noastră completează datele, precise a d-lui. Victor Moldovan.

Majoritatea ascultă treptat, cucerită de hexul tragic al amănuntelor...Este o poveste dureroasă, fantastică, ce depășește cu mult povestirile lui Edgar Poë sau Williere de l'Isle-Ada.

Banca ministerială ascultă, străduindu-se să-și potrivească masca unei nepăsări ironice. Într-un colț, uitat, d-l. Franasovici... izolat – fața palidă... își reazimă capul în mâini... suferă.

De sus, tribunele înțesate, mulțimea care se apleacă, într-o impozantă tăcere, pare însuși țara...

Actul II

Virgil Madgearu, un deputat care trebuie să învingă neascultarea obișnuită... are ceva din siguranța unui expert contabil...alunecă, pierde linia șerpuitoare... spre a se prăvăli lamentabil într-o retorică de Dalia... n-are simțul clasic al măsurii. Când a încheiat, risipise tot ceea ce cucerise.

Actul III

Mirto pledează. Finalul actului al III-lea pierde interes.

¹³² Anexă: Ziarul „Cuvântul” – n. V. M.

¹³³ Nota V. M.

Actul IV

... Richard Franasovici s-a strecurat printre acuzații, în tăcerea îngăduitoare, complice, a Camerei.

Partea a II-a a dramei

La tribună, în replică, d-l. Victor Moldovan.

Vocea lănoasă, molatică, de ieri, se concentrează într-o vază nuanță de asperitate. Argumentele de ieri, întreaga construcție de apărare a d-lui. Richard Franasovici este atacată metodic, cu lovituri sigure și neașteptate de târnăcop. Retranșarea în statistica îndoielnică a fostului subsecretar de stat, răscolită cu o vigoare marcată de imposibilitatea înșelătoare a feței...Cu o diabolică precizie, d-l. Victor Moldovan dovedește că „Lloydul Regal Olandez” este doar un pseudonim al societății „Cunard Line”...Franasovici, încercuit de golul ostil al majorității articulează un strangulat „n-am știut”. Și, print-o dibace schimbare de front, d-l. Victor Moldovan lasă, ca pe *un svârlit după stânca Tarpciană*, pe fostul subsecretar de stat și pornește la un atac, ce pe alocuri a luat nuanța de *sinistră cruzime*, împotriva d-lui. Arthur Văitoianu. Argumentele spațiale de pauze, care par sublinieri de mocnită revoltă, se succed sigure, neîndurate.

D-l. Arthur Văitoianu pare un ogar încurcat în spini, încearcă rezistența unei negații repetate. D-l. Victor Moldovan este neîmblânzit, sinistru: „Escrocul, cel mai mare escroc al pașapoartelor, fratele dumatăle, generalul Al. Văitoianu”, sau „D-ta ți-ai dus fratele la pușcărie”.

E o cruzime spusă cu un calm înfiorător, oribil, care ne-ar putea da o impresie de ceea ce a fost un Fouquier Tinville al Revoluției Franceze, un Saint-Just cu fanatismul sângeros al justiției absolute.

D-l. Victor Moldovan a încheiat simplu și primejdios: „Ori ordinea legilor, ori anarhia”.

Actul II

D-l. Virgil Madgearu¹³⁴ se urcă la tribună grăbit, cu pași mărunți, târșâiți, de cimpanzeu, ținând de braț un ceaslov care aruncă o dără de grozavă decepție în rândurile opoziției și de liniștitoare luminare în rândurile majorității. D-l. V. Madgearu dizolvă proteste concentrata impresie produsă de d-l. Victor Moldovan.

Actul III

Mirto pune concluzii ca la un proces penal...

¹³⁴ Anexă: Caricatura lui Madgearu – n. V. M.

Actul IV

Richard Franasovici, Mârzescu, Djuvara și Văitoianu încheie drama....

În același ziar apare și un *roman* în foileton, în mai multe numere consecutive, intitulat:

Pașaportul Negru

Mare roman de moravuri politice de Ion Filimon

(Pseudonim probabil, al lui Pamfil Șeicaru¹³⁵)

Am primit scrisori de felicitare de la cunoștințe și necunoscuți.

Din Prundu-Bârgăului am primit următoarea scrisoare: „Mult On. Domnule Deputat. Citesc aproape zilnic despre curajul D-tale. ce te lupți numai pentru binele obștesc. Așa cred că n-am greșit când am strigat Să trăiască Regele Partidului Național, Dr. Victor Moldovan, deputatul nostru. Să trăiască, să poată conduce cu glorie nesăvârșită, va numele să rămână în veci în Istoria Neamului. Aceste cuvinte le-am rostit la o masă frumoasă, în lăsatul de brânză, la mine în Casină, ridicând paharul în numele scumpului nostru deputat, urându-i cu toții ani mulți, fericiți, învingerea nesăvârșită. Borgo Prund, la 27 XI 1924. În numele publicului. Să trăiești! Ilarion Țiful s.s., proprietar de hotel; s.s. Ioan Tăut, președintele Casinei”.

De la Comitetul județean al partidului nostru am primit o telegramă, prin care acesta, întrunit în număr de 16, mă felicită pentru pășirea bărbătească, etc, iar preotul, marele naționalist Eliseu Dan din Suseni Bârgăului, îmi trimite o scrisoare, gratulându-mi la succesul avut înaintea neamului întreg și că el, din partea lui, îmi dorește ca bunul D-zeu să mă țină la mulți ani, în deplină sănătate, cu zel și suflet pentru cauzele neamului nostru, ignorate atât de mult și de crud de despoții de astăzi, etc”.

Organizația partidului nostru, culoarea de verde a capitalei, a ținut o mare adunare în sala „Locomotiva” din cartierul muncitoresc Calea Griviței, la care au participat Grigore Filipescu, părintele Man, deputat, Ilie Lazăr, De. Demetrescu, președintele Uniunii Avocaților din țară, Vas. Toncescu, membru în conducerea acestei uniuni, Ranetti. Acesta din urmă spune: „Am venit să cântăm prohodul de înmormântare a guvernului, care a murit politicește, că hoitul a început să miroase și trebuie să facem apel, nu la Rege, ci la serviciul municipal de îngropare. Partidul Național are datoria să curețe atmosfera de hoție”.

Deputatul Grigore Filipescu, fiul marelui Nicolae Filipescu, trage concluziile: „Această panama este așa de rușinoasă și de compromițătoare, încât se impune retragerea guvernului. *Trebuie să mulțumim deputatului ardelean Victor Moldovan,*

¹³⁵ Nota V. M.

care a avut și curajul și priceperea, să arate în parlament, cât este de compromițătoare pentru liberali afacerea pașapoartelor”¹³⁶.

Grigore Filipescu a luat inițiativa, proiectând un banchet în cinstea mea, cu bilete de intrare în formă de pașaport. Acest banchet a fost oprit la intervenția lui Șt. Cicio Pop, sub pretext că aș fi prea tânăr. Mai târziu, când am descoperit alte potlogării a lui Văitoianu, am aflat rostul acestei intervenții. Într-o bună zi a venit la mine la Cameră Cicio Pop și m-a rugat să nu mai continui campania împotriva lui Văitoianu. Am înțeles apoi de ce: ginerele lui Cicio Pop, maiorul Bértolon, a fost adjutantul generalului Arthur Văitoianu. Familiile erau în bună prietenie.

Un epilog al acestei panamale țin să mai amintesc: pictorul B'Arg mi-a trimis un mare portret caricatură, în culori, a lui Arthur Văitoianu, prezentându-l pe acesta la zidul infamiei, cu o placă atârnată pe piept, ce poartă inscripția: „Hoți, nr. 1”.

N-au lipsit nici versurile. Un învățător din Fântânele, jud. Fălțiceni, mi-a trimis niște versuri privind deputații traficanti din acest județ, iar foaia umoristică din Sibiu, „Neppendorfer Blätter”, nr. 45, din 2. XI.1924, trimite poezia „Züm Pass-Skandal”¹³⁷.

Așteptările opoziției au fost zadarnice. Brătianu, dictatorul, susținut de Regele cretin, nu s-a retras de la putere. Richard Franasovici a trecut, ca și Văitoianu, la ofensivă și amenințări, înștiințându-l pe șef că, dacă vor fi siliți, vor da în vileag tot ceea ce știu.

Propunerea mea citită în Cameră – semnată de 40 de deputați – pentru ridicarea imunității deputaților traficanti, a rămas fără rezultat. Văitoianu a rămas în guvern și voi avea ocazia să mă mai întâlnesc cu acesta la o dată apropiată¹³⁸.

Discuția la Mesaj

În același timp se urma discuția la Mesaj. Au vorbit trei lideri ai majorității: I. Vasilescu-Valjean, poetul Ion Pilat și Victor Iamandi. Toți trei au făcut o critică severă partidelor de opoziție, căutând să scoată în evidență superioritatea Partidului Liberal, ca un partid tare, omogen, disciplinat și de tradiție.

Vasilescu-Valjean și-a început discursul constatând că „anul acesta, lupta de principii a fost brusc întreruptă de învinuirile izvorâte din *criza morală*, a cărei existență nimeni nu o poate tăgădui (s. n.)”¹³⁹.

¹³⁶ Anexă: Caricatura lui Filipescu-n. V. M.

¹³⁷ La afacerea pașapoartelor. Anexa: Șapte documente (scrisori, telegrame, etc) – n. V. M.

¹³⁸ „Afacerea pașapoartelor, care a ocupat două lungi ședințe ale Camerei – preciza presa locală, citând ziarul central „Argus” – a pus în evidență faptul că o *încordare ireductibilă* există între două facțiuni din sânul Cabinetului. Această încordare este atât de înaintată, încât sânt miniștrii care *nici nu mai întrețin între dânsii, raporturi personale*”; „Gazeta Bistriței”, anul IV, nr. 22, 15 noiembrie 1924, p. 1.

¹³⁹ Anexa: Caricatura lui Vâljean și Pilat – n. V. M.

„Am urmărit cu multă atenție tumultoasa ședință în care au luat cuvântul oratori de talia d-lor. Victor Moldovan, Mirto și Madgearu. Evoluțiunile d-lui. Victor Moldovan m-au interesat îndeosebi. I-am descoperit toate calitățile, care pot caracteriza un mare orator”.

Trece apoi la atac în contra Consiliului Dirigent... etc... afirmând că, aş fi reprodus incomplet tabloul acestei crize.

Un facsimil

Între timp, se petrece un fapt extraordinar. În ziarul „Lupta” apare în facsimil scrisoarea generalului Alexandru Văitoianu către fratele său, ministrul Văitoianu, trimisă din închisoare¹⁴⁰.

În urma acestei scrisori, escrocul a fost eliberat din pușcărie, fapt de a umplut de indignare opinia publică.

Era un preludiu al mușamalizării afacerii pașapoartelor.

Nu putea generalul să stea la pușcărie, în timp ce fratele său, ministrul, rămânea pe banca ministerială.

Cazul Aman

Interpelarea mea în cazul pașapoartelor făcuse în țară vâlvă mare.

Într-o zi am primit din partea văduvei marelui pictor Teodor Aman un bilețel, rugându-mă să trec pe la ea și totodată, vizita unui actor de seamă al Teatrului Național, Valentinianu, care-mi comunică o potlogărie rușinoasă săvârșită de ministrul Văitoianu față de văduva Aman.

Cum în timpul discuției la Mesaj interpelările erau suspendate, m-am înțeles cu Vaida, ca să intervin pe cale de întrerupere a oratorului.

Iată titlul sub care ziarele reproduc această ședință:

„Hienele apar”; „O ședință extraordinară” („Adevărul”); „Miniștrii își linfichează influența” („Lupta”); „Înfrângerea canibalilor”.

Aspecte parlamentare

„Adevărul” scrie: „Punerea în libertate a generalului Alexandru Văitoianu, principalul element al escrocheriei cu pașapoartele a fost o adevărată provocare pentru opoziție, care a ținut să-și arate indignarea în ședința de sâmbătă a Camerei.

Era la tribună în ziua de 24 noiembrie 1924 al treilea leader al majorității, deputatul Victor Iamandi, un tânăr talentat, omul lui Mârzescu, de la Iași. Rugat să

---

¹⁴⁰ Anexe: Scrisoarea facsimil a generalului Alexandru Văitoianu – n. V. M.

vorbească și de pașapoarte, Iamandi arată că faptele de acest fel le socotește simple incidente morale, inerente timpurilor de prefacere prin care trecem.

Rolul acesta de a aprecia escrocheriile a fost prilejul bine venit pentru d-l. Victor Moldovan să strige indignat: „Ce simple incidente morale, d-le., când miniștrii d-v. fac trafic de influență”.

Majoritarii sar ca arși. Strigătele nu mai conțin, iar corul majoritarilor – ca în piesele antice – a început să strige: Dovada, dovada, dovada. Președintele Camerei, d-l. Orleanu, a simulat indignarea și a anunțat pe d-l. Moldovan, că-l trimite în judecata Comisiei de disciplină. În momentul acesta intervine d-l. Vaida, declarând răspicat că-și însușește spusele d-lui. Moldovan, că sânt pe banca ministerială oameni care au făcut trafic de influență.

Afirmația d-lui. Vaida a calmat indignarea președintelui, care de astă dată s-a mărginit a spune: „Ca un om de onoare, trebuie să produceți dovada acuzației ce ați pronunțat”. Vaida a răspuns: „Sunt gata să produc dovada” și d-l. Victor Moldovan i-a trecut imediat o scrisoare.

S-a produs o tăcere de mormânt în Cameră. Majoritarii stăteau ca sub amenințarea cuțitului de ghilotină, iar președintele, cu glasul înecat de emoție, a rugat pe d-l. Vaida să producă documentul după ce va termina d-l. Iamandi vorbirea sa.

Ziarul „Cuvântul” scrie: „Majoritatea compactă. Numărul de efect se va produce...”

Vorbind Iamandi de pretinsa criză morală, *se produce un incident senzațional.*

Saint-Just-ul Partidului Național, pe care tumultul majorității nu-l zdruncină, rostește răspicat (majoritatea scoate strigăte sacadate: „Jos, jos, jos”) „Sunt traficanți de influență pe banca ministerială!”

Urlete izbucnesc: „Dovada”. Președintele, speriat ca un cafegiu, căruia i se sparg oglinzile de cheflii, strigă, izbind cu ciocanul și agitând clopotul: „Nu pot îngădui o clipă o atare acuzație adusă băncii ministeriale”. D-l. Vaida răspunde îndesat: „Sunt gata” și mână strecurată calm în buzunarul hainei scoate o scrisoare ce o clipă dă impresia unei arme tainice, o agită în ochii băncii ministeriale și a majorității, care pornită într-o rostogolire de balot, urlă frenetic: „Dovada!”.

Dr. Lupu, cu grija prefăcută de prestigiul băncii ministeriale, rostește: „Mă asociez la cererea majorității, nu se poate îngădui o așa acuzație adusă băncii ministeriale”.

Sentențios, d-l. președinte declară: „La sfârșitul ședinței veți citi dovada”.

„După o pauză d-l. Al. Vaida se urcă la tribună. *Urmează episodul dramatic.* Cu o voită introducere discursivă, chinuie intenționat majoritatea, care enervată, se zbate în mârâituri abia stăpânite”.

Dar surpriză, d-l. Vaida lasă cuvântul d-lui. Victor Moldovan, Opoziția își precizează intenția: breșă în guvern, prin răsturnarea ministrului de Comunicații.

Majoritatea rămâne uluită. D-l. Leonte Moldovan, ministeriabil cu vechime, încearcă o apărare, ce de fapt, este izolare a generalului Văitoianu de majoritate...

Majoritatea era cu sufletul la gură. D-l. Mârzescu, singur pe banca ministerială, așteaptă galben și emoționat.

D-l. Vaida a declarat că, „atât pe D-sa., cât și pe d-l. Moldovan i-a scandalizat că se face procesul opoziției de către *urnele grăitoare*, tocmai când sunt dovezi, că există miniștrii care au făcut trafic de influență... În rândurile majorității, spune Vaida, sânt și oameni de bună credință, cinstiți și cu grijă de viitorul țării. Acestora li se adresează documentele, pe care le va produce d-l. Victor Moldovan, căruia Vă rog să-i dați ascultare”.

Majoritatea protestează. Greu se face liniște.

„Ne abținem de la orice comentarii – încheie gazetarul – faptele vorbesc de la sine, dureros de elocvent”.

Iată în rezumat declarația mea:

„Aproape toți vorbitorii care au luat cuvântul la Mesaj, au vorbit de criza morală prin care trecem astăzi. Datoria noastră, a tuturor, este să colaborăm pentru vindecarea țării de această criză, de această boală cronică.

În anul 1867, când ministrul de Finanțe era Strat, se făceau economii. Guvernul a suprimat fondurile din care se susținea Școala de Arte Frumoase. Atunci Teodor Aman – unul din cei mai mari pictori ai neamului nostru, împreună cu alt profesor de la Belle Arte – a întreținut din mijloace proprii școala timp de doi ani, până ce Statul a fost în stare să redea instituției banii de care avea nevoie.

La moartea sa Aman a lăsat întreaga sa avere soției sale.

D-na. Aman, în loc să vândă operele de artă rămase de la marele pictor, le-a donat Statului, în schimbul unei rente viagere. Casa în care este instalat Muzeul și lucrurile de artă, au azi o valoare de 12 milioane. Văduva Aman în schimb, trăiește azi în mizerie. A fost sfătuită să dea Statul în judecată, renta viageră fiind infimă. D-na. Aman însăși a declarat: „Îmi iubesc prea mult țara, ca să o fac de răs printr-un proces”. Iar când mizeria, care nu iartă, i-a răpit și ultimul mijloc de existență, d-na. Aman s-a hotărât să vândă amatorilor operele ce-și reținuse, între care erau suveniruri și albume cu picturi de familie.

La locuința d-nei. Aman a fost un adevărat pelerinaj. Au venit negustori, misiți, amatori de lucruri de artă, oameni cu înaltă situație, înalți demnitari. Între aceștia se găsea și d-l. general Arthur Văitoianu, ministru de Interne, însoțit de familia Franasovici și familia Hoenig, rudele sale. D-l. Văitoianu a sfătuit-o pe d-na. Aman să nu vândă samsarilor comorile de artă ale marelui pictor. Statul va cumpăra, desigur, toate tablourile și obiectele de artă, ca să mărească Muzeul Aman. D-l. Văitoianu s-a oferit să intervină la guvern, iar în

schimbul acestui serviciu, i-a propus d-nei. Aman să-i dea un tablou și albumul cu 17 gravuri executate de Aman. Văduva s-a învoit. Generalul a luat obiectele, s-a urcat în limuzină și, dus a fost.

Au trecut luni după luni. Zadarnic a așteptat văduva, zadarnic a bătut la ușa generalului. Timp de doi ani bătrâna a fost purtată pe drumuri. A cerut restituirea obiectelor. Generalul a refuzat. Scrisorile nenumărate au rămas fără răspuns. În disperarea ei, d-na. Aman mi s-a adresat în termeni mișcători, cerându-mi sprijinul”.

Am citit apoi Adunării scrisoarea d-nei. Aman pe care o încheia astfel: „Oare nu este de ajuns că duc o viață de privațiuni... trebuie să fiu acum despuiată și de miniștrii statului”.

„Nu trag nici o concluzie – am declarat la sfârșit. *Las să vorbească documentele zdrobitoare*”.

Majoritatea rămâne uluită.

În numele majorității, ia cuvântul deputatul *Leonte Moldoveanu*,¹⁴¹ care mărturisește că expunerea mea i-a umplut sufletul de mâhnire și amărăciune. Ceea ce cere d-sa. de la opoziție este ca, turpitudinile unora să nu fie generalizate împotriva majorității și băncii ministeriale întregi. Dacă faptul se va adeveri, el nu crede că pe banca ministerială, sau pe băncile majorității, să se găsească unul singur, care să nu tragă toate consecințele, care se impun după un asemenea act. Respinge cu indignare acuzația că, majoritatea s-ar putea solidariza o clipă măcar, cu acte de felul acesta.

Ministrul Mârzescu a ținut să sublinieze responsabilitatea privată a generalului Văitoianu.

Văitoianu nu a fost prezent la ședința de dimineață, așa că a avut tot timpul ca să-și ticluiască până la ședința de noapte apărarea și să-și fabrice dovezile. Și de fapt, în ședința de noapte, a citit o scrisoare semnată de o rudă îndepărtată a d-nei. Aman, a unui agent de schimb cu numele Râmnicănu, care făcând elogiile d-lui. general Văitoianu, arată că acesta a cumpărat o parte din obiecte cu preț mai mare decât valoarea lor și de aceea, văduva i-a trimis d-lui. Văitoianu drept cadou, tabloul și albumul¹⁴².

Scrisoarea mincinoasă, ticluită ad-hoc, a fost dezmințită de însuși Râmnicănu.

„Am fost la d-l. Râmnicănu – spunea Văitoianu – și i-am spus că, niște domni caută pete în soare”.

Un deputat ripostează: „D-ta. ești soare, d-le. Văitoianu”.

¹⁴¹ Caricatura lui Leonte Moldoveanu. Scrisoarea originală a d-nei. Aman. Declarația autenticată la judecătoria. Testamentul lui Aman – n. V. M.

¹⁴² Anexe: Caricaturi și poezii apărute în ziare. Interviu cu mine și cu d-na. Aman publicat în ziare – n. V. M.

Se naște un mare tumult, riposte, care se termină cu o provocare la duel a lui Mihail Popovici de către Manolescu-Strungă.

Văitoianu a mai spus în cursul apărării, că știe că i se pregătesc și alte lovituri, dar promite că toate vor avea soarta acelorași dezmințiri.

Văitoianu rămâne în guvern. Brătianu nu îndrăznește să-l dea afară.

Ne vom mai întâlni cu acest maestru al falsurilor.

Politica guvernului liberal față de țărănime și muncitorime

Am arătat politica economică și financiară a guvernului liberal, care prin taxele de export asupra produselor agricole și de import, asupra uneltelor agricole, a păgubit agricultura țării cu 80–100 miliarde lei. Creditul țărănesc era mai puțin un miliard, pe când cel comercial-bancar era de 14 ½ miliarde și cel industrial, de 10 miliarde.

Politica sa economică a dus la secătuirea țării, la lipsa de lucru și la sărăcia generală a muncitorilor, care au fost nevoiți să treacă la greve, manifestațiuni de stradă, care au fost în mod brutal reprimare. În același an 1924, guvernul aduce *legea Mârzescu*, care prevede condamnarea la muncă silnică pentru aceea ce se fac vinovați de propagarea ideilor comuniste. *Partidul Comunist este pus în afară de lege*.

Chestia antisemită

Guvernul luând măsuri împotriva studenților, urmează la Iași, în ziua de 24 octombrie 1924, crima săvârșită de Corneliu Zelea Codreanu împotriva prefectului Poliției Manciu, achitat pe urmă de Curtea de Jurați din Turnu-Severin.

Prietenul meu, I. G. Periețeanu, fost președinte al Uniunii Avocaților din țară (cu care am stat 5 ani în pușcăria de la Sighet¹⁴³), fost ministru, spune că a fost rugat să reprezinte în proces latura civilă, punându-i la dispoziție un mare onorariu, dar că el a fost nevoit să recunoască, fiind rugat de o delegație de studenți, care au făcut apel la patriotismul lui de român, de așa manieră, încât a crezut că este mai bine să renunțe. Și-mi spunea Periețeanu că a făcut bine, deoarece avocatul Costaforu, care a acceptat această reprezentare, a fost lovit în plină ședință, în prezența completului de magistrați și a juraților, care toți purtau cocarde tricolore. A fost lovit cu ouă clocite, fără a mai putea pleda, iar după ședință a fost crunt bătut, de a stat săptămâni de-a rândul în pat.

În această atmosferă se încheie anul 1924, cu comploturi, asasinate, stare de asediu, măsuri excepționale.

---

¹⁴³ Nota V. M.

Epilogul pertractărilor de fuziune cu țărăniștii

În ianuarie 1925 urmează un schimb de scrisori între Sever Dan, fostul secretar general al Partidului Național Român și Mihalache, în care se arată motivele pentru care a eșuat fuziunea între Partidul Național Român și Partidul Țărănesc¹⁴⁴.

Intrigile lui Constantinescu-Porcu au început să-și producă efectul. *Goldiș* își dă demisia din demnitatea de vice-președinte al partidului și, împreună cu Lupaș și Lapedatu, prezintă lui Maniu un memoriu, în care fac un amplu rechizitoriu conducerii partidului, reproșându-i o mulțime de acte, care au zădărnicit venirea la putere.

Apelul lui Maniu

La 23 ianuarie 1925 Iuliu Maniu publică un „Apel”. Constată că „de 6 ani, viața politică a României întregite prezintă icoana unui zbugium plin de pasiune, fără progres și fără cristalizare.

Contrastul dintre realizarea strălucită a Unității Naționale și haosul politic ce i-a urmat de altă parte, îndurerează toate inimile patriotice, adânc mușcate de sentimentul dragostei de țară.

În vremea aceasta, un regim de partid *despotic*, rezultat din violentarea voinței naționale, trăind dintr-un șir de fraude și abuzuri fără capăt, sfidează protestarea unanimă a țării și încearcă acum să-și consolideze definitiv monopolul economic și politic asupra României. El pregătește, prin legiuirea reformei electorale, prin reforma administrativă, prin înfăptuirea comercializărilor, consacrarea definitivă a atotputerniciei sale, *sclavia* politică și *robia* economică a țării în serviciul *capitalismului*.

Opoziția are datoria să reacționeze. Maniu face un apel frățesc la toate partidele democratice și naționale de a realiza o concentrare, unindu-se într-un singur partid¹⁴⁵.

Baza principală și programul politic a acestui partid fuzionat vor fi punctele stabilite cu ocazia tratativilor cu Partidul Țărănesc; iar ca reunire, titulatura de Partidul Național-Țărănesc sau Partidul Național. Comitet Provizoriu, etc...

Apelul termină astfel: „Fac acest apel dezbrăcându-mă de orice egoism de partid, în dorința de a contribui prin el la realizarea unui pas înainte în calea evoluțiunii politice a neamului românesc și năzuința de a forma un partid de forță veritabilă, care va sta în serviciul unui naționalism hotărât, dar fără șovinism, a unei *democrații radicale* și curată și a *dreptății sociale*, sprijinită pe o concepție politică pătrunsă de simțul *legalității* și a moralei publice.

¹⁴⁴ Anexe: Schimbul de scrisori între Sever Dan și Mihalache. Fotografia lui Sever Dan – n. V. M.

¹⁴⁵ Anexă: Apelul lui Maniu publicat în ziarul „România”. Caricatura lui Maniu – n. V. M.

Cu ajutorul acestui partid se vor organiza forțele vii ale națiunii, spre a se prefăce într-o puternică armă politică, pentru apărarea neamului nostru de orice pericol intern și extern și pentru înălțarea și strălucita dăinuire a țării întregite și a Dinastiei Sale”.

Acest apel a urmat incontestabil, în urma schimbului de scrisori Sever Dan-Mihalache și în urma acțiunii grupului Goldiș.

Fuziunea cu partidul lui Iorga

Pentru ziua de 8 martie 1925 a fost convocat congresul partidului nostru pentru ratificarea fuziunii cu Partidul Naționalist de sub conducerea lui Iorga¹⁴⁶.

În același timp s-au dus tratative și cu partidul Averescan, care la început au decurs favorabil, dar apoi, au diminuat șansele unei înțelegeri.

Fuziunea cu Partidul Țărănesc mai târziu.

Politica emigrărilor

Încă la începutul lunii decembrie 1924 am anunțat o nouă interpelare, arătând că Văitoianu a spus în Cameră, că știe că i se pregătește afacerea Herberger și că o așteaptă.

Ei bine – am declarat – Vă rog, d-le. președinte, binevoiți a fixa o zi apropiată pentru dezvoltarea acestei interpelări, pentru a lămurii opinia publică și țara, că autorul principal al panamalei pașapoartelor este însuși d-l. ministru Arthur Văitoianu. Am cerut să mi se pună la dispoziție dosarele.

Pentru a mă documenta, am cerut prin Raul Crăciun, redactor al ziarului „Epoca”, lămuriri de la Deva, iar cu ziaristul Livianu, de la același ziar, m-am deplasat personal la Deva. Aici am fost primit de prietenul Petru Groza care, după ce am terminat cercetările, m-a condus la ruinele Cetății și la Muzeul de Antichități Romane, oprindu-se aici în fața unei reclame originale a unei case de toleranță, în care era săpat în piatră, în relief, un phalocos impozant.

Între timp am primit de la escrocul Filipovici, tovarășul generalului Alex. Văitoianu, mai multe scrisori din închisoare, comunicându-mi numele unor parlamentari, precum și a colonelului Dinicu, rudă cu generalul Văitoianu, traficanți de pașapoarte.

Dar nici Văitoianu n-a dormit. Și-a pregătit apărarea de maniera caracteristică a omului lipsit de orice scrupule.

---

¹⁴⁶ Fuziunea s-a realizat pe baza celor 10 puncte stabilite de comun acord; „Gazeta Bistriței”, anul V, nr. 8, 15 martie 1925, p. 2.

Interpelarea mea, fixată pentru ziua de 12 februarie 1925, a fost anunțată cu zile înainte, de presă... „D-l. Victor Moldovan a dat un caracter mai general interpelării sale, pe care a și definit-o ca o cercetare a *politicii de emigrare a regimului liberal*”.

Ziarele se ocupă și de astă dată în articole de fond de această interpelare, intitulată: „Cinism nerușinat, Patriotism de paradă, Duelul Moldovan-Văitoianu, etc.

La ședință a ținut să asiste și Mihail Ferechide, președintele Senatului, așezat în prima bancă, în fața oratorului”.

Aspecte parlamentare

„Lupta” scrie: „...În incintă se observă o mare enervare.

Interpelatorul, deși informat că s-a pus la cale o nouă diversiune, prin înscenarea unei anchete secrete care s-a făcut în contra sa, nu s-a intimidat deloc, a dezvoltat *metodic și clar* interpelarea sa, a prezentat documente, care au produs *senzație*...”.

„Adevărul” scrie: „O ședință agitată, plină de incidente, altercații, învinuiri grave, apostrofe violente și de unele precizări necesare și interesante...

...Pentru asistarea d-lui. Moldovan au fost prezenți în discuție d-nii. Maniu și Vaida.

D-l. Văitoianu a fost asistat și el de d-l. Alex. Constantinescu....”.

Ziarul „Cuvântul” scrie: „...Argumentele se succed cu calmul unui rechizitoriu încheiat, suplu, precis, logic...

Pentru apărarea decisivă, d-l. *Arthur Văitoianu*. Capul uscățiv, lunguiet, de „levrier russe”, privirea ascunsă în orbite, glasul subțire ca un fir de sunet strecurat cu prudență, și d-l. general Văitoianu se apără cu semeție...; și *d-l. Văitoianu trece la atac; declarații, cereri de dare în judecată, plângeri*, curg asupra d-lui. Victor Moldovan.

D-l. Grigore Iunian întreabă data acestei declarații, etc.

D-l. general Văitoianu; ianuarie 1925.

Totul se luminează”.

Iată în rezumat dezbaterile¹⁴⁷

Am arătat Camerei că nu am fost condus de resentimente personale. Nu l-am cunoscut pe generalul Arthur Văitoianu, care are la activul său multe fapte rele. Văitoianu a exercitat un adevărat șantaj asupra mea spre a mă împiedica să-mi dezvolt interpelarea. A trimis doi inspectori generali administrativi, pe Goma și pe Ștefănescu, care au cutreierat toate satele județului meu, pentru a căuta acte compromițătoare împotriva mea. Mi s-a trimis vorbă că s-au găsit.

¹⁴⁷ Dezbaterile și textul pe larg în *D.A.D.*, ședința de joi, 12 februarie 1925, pp. 1386–1407.

Trecând la politica guvernului, arăt că traficul rușinos patronat de guvern nu este de dată recentă. Dorința românilor ardeleni de a se repatria după Unire a fost speculată încă începând cu anul 1919 de către Comisiunea trimisă de statul român în America. Șeful acestei comisiuni, comandorul Pantazi, în tovărășia unei agenții de vapoare, a stors câte 150 de dolari de la români, acesta refuzând eliberarea pașapoartelor până ce nu se plătește această sumă. În chitanță nu era indicat nici vaporul, nici data plecării. Acest trafic scandalos a avut drept urmare o anchetă din partea Ministerului Muncii din New-York, anchetă care este consemnată într-un raport oficial tipărit, pe care l-am prezentat Camerei. Peste 6.000 de români ardeleni au căzut jertfă acestui trafic. În petițiunea românilor către ministerul american se întrebuintează cuvinte ca „swindel” și „rob”, adică înșelăciune și jaf, iar în raport găsim calificativul de „trafic cu pașapoarte”. Raportul conchide că „s-au făcut fraude neînchipuite, se cerea românilor câte 150 de dolari și apoi, erau lăsați pe drumuri, așa că exasperați, au devastat localul Misiunii, spre a omorî pe comandorul, care îi înșelase. Comandorul a fost silit de către autoritățile americane să restituie cei 135.000 dolari încasați ilegal.

După ce am arătat și citit dispozițiile legilor americane, care califică aceste fapte drept *crimă*, a escrocherie și că, acest comandor, speculând pe muncitorii români, s-a purtat ca un escroc, se naște un scandal enorm. Majoritarii strigă: „insultă armata”; *Mârzescu* intervine: „să-mi măsoar cuvintele și să nu adresez acuzația de escrocherie unui ofițer, care face parte din cadrele armatei”.

Deputatul *Ionel Grădișteanu* cere ministrului de Război să lămurească această chestiune. „Banca ministerială are datoria să vorbească”. O voce precizează: „Mai curând va răspunde banca, decât miniștrii”.

Generalul *Mărdărescu*, ministrul de Război răspunde că, pentru prima oară ia cunoștință de acuzațiile aduce comandorului Pantazi, că va institui o anchetă și promite satisfacție. Mă roagă ca, în restul dezbaterilor, să evit cuvântul de escroc la adresa unui ofițer superior, care este în armata română.

D-l. *Lupu* întreabă dacă se pune la îndoială un raport oficial? *Madgearu* întreabă de ce acest ofițer superior nu s-a sesizat de acuzațiile aduse de un raport oficial? Iar *Vaida* întreabă pe ministrul de Externe de ce n-a intervenit ca să apere onoarea unui ofițer român acuzat de escrocherie, că el, Vaida, cunoaște pe funcționarii superiori din America fiind corecți și dacă Moldovan nu-și însușește concluzia raportului din delicatețe, și-l însușește d-l. Vaida.

Am amintit generalului *Mărdărescu* că în anul trecut, când am adus cazul Pantazi la cunoștința Camerei, d-sa. a făcut aceeași promisiune, comandorul însă, nu a fost sancționat.

Această tristă afacere a fost începutul traficului. De atunci au urmat altele, ca cel de la Brăila. Am făcut tristul tablou al suferințelor îndurate de românii trimiși în

sudul Americii, unde mor de friguri galbene, supuși unor munci istovitoare, precum arată scrisorile primite și ziarele ce apar dincolo de Ocean. De vină este acest regim, care a patronat, prin înalții săi demnitari, acest trafic rușinos. Am citit scrisoarea generalului Alex. Văitoianu, prin care cere intervenția fratelui său, ca să-l scoată din pușcărie, apoi, memoriul lui Filipovici către judecătorul de instrucție, arătând că, nici unul din parlamentarii și demnitarii amintiți în acest memoriu nu au fost sancționați.

Am trecut apoi la cazul Herberger, care explică politica de emigrare a guvernului liberal și complicitatea interesată a generalului Arthur Văitoianu. Mii de cetățeni români exportati ca sclavi în scopul îmbogățirii unor persoane din anturajul generalului.

Acest Herberger era un agent al societății „Cunard Line” și făcea o propagandă criminală în Ardeal pentru emigrare în Brazilia.

(Când am fost la Deva am primit o broșură tipărită în ungurește, cu frumoase ilustrațiuni, arătând minunile ce-i așteaptă pe emigranții în Brazilia)¹⁴⁸.

Herberger era în posesia unei autorizații semnată de Arthur Văitoianu, pe atunci ministru de Interne. Siguranța din Deva făcându-i dificultăți lui Herberger, a intervenit departamentul Internelor printr-o telegramă cifrată, pentru a-l proteja pe acest individ. Funcționarii cinstiți nu s-au intimidat și l-au arestat pe Herberger pentru crima de îndemn la emigrare. La tribunal, Herberger se apără, declarând că el este nevinovat, deoarece este autorizat de Ministerul de Interne, de la care are concesiune secretă. Ministrul de Interne, întrebat, comunică tribunalului că Herberger nu are și, nici nu putea să aibă vreo autorizație, dar ministrul de Interne *comunică direct procurorului*, că Herberger are autorizație să strângă adeziuni pentru emigrare. Astfel, afacerea Herberger a fost clasată. La ordinul lui Văitoianu, escrocul a fost pus în libertate, iar Franasovici a cerut telegrafic Siguranței din Deva, ca să-i elibereze acestuia toate documentele compromițătoare găsite asupra lui, „întrucât ministrul avea cunoștință de activitatea acestui agent”. Cazul devenind suspect, Văitoianu i-a eliberat lui Herberger un certificat de *onorabilitate* și un pașaport, cu care acesta a părăsit țara.

Citind textul Codului Penal, am declarat că Văitoianu, vinovat de complicitate, trebuie să fie pedepsit pentru această crimă.

Deputatul Ianculescu îmi strigă: „Ești impertinent”.

Eu îi ripostez: „Impertinent ești tu, iar miniștrii d-tale sunt criminali”.

Referindu-mă la manifestul lui Brătianu, care promite *cinste* și *domnia legilor*, întreb Adunarea ce măsuri înțelege să ia față de un ministru, care calcă în picioare

---

¹⁴⁸ Anexe: Documentele de propagandă a lui Herberger – tipărite, pentru emigrarea în Brazilia – n. V.M.

crezul partidului, nenorocind zeci de mii de români, care în disperarea lor, ne blastămă și pe noi, care am putea să le venim în ajutor.

Și termin cu cuvintele: „Vă bateți joc de sentimentul nostru național, de drepturile noastre politice, de dreptul nostru la viață. Nu vom tolera să fim tratați ca iloți în țara noastră. Vă cerem răspundere”.

Tătăărăscu declară, în numele guvernului, că justiția să fie lăsată să-și facă datoria.

„Noi înțelegem – declară *Tătăărăscu* – solidaritate în muncă și jertfă, nu în turpitudini și mizerie morală. D-l. Moldovan caută însă să creeze o anumită atmosferă. Care a substratul acestei proceduri? Scrisoarea lui Sever Dan a produs decepție”. (Vii proteste pe băncile opoziției ardelen).

Voci: „Vorbiți de pașapoarte”. *Vaida* insistă: „Ce-i cu Herberer? (Tumult care durează câteva minute).

Tătăărăscu observă: „De el se va ocupa d-l. Văitoianu, pentru că-l cunoaște mai bine”. (Ironii și aplauze pe băncile opoziției). „De șase ani, Partidul Național a reușit să facă un singur lucru pozitiv: să încetățenească în vocabularul nostru politic un cuvânt nou: „pertractări”.

Aurel Dobrescu: „După cum D-vs, pașapoarte”.

Tătăărăscu: „Exploatați acum un subiect nou, incidentul cu pașapoartele”.

Girculescu: „Incident se numește tragedia celor 6.000 de români lăsați pe drumuri”.

Tătăărăscu: „Vă frământați și agitați să treceți de pe acele bănci, pe acestea (ministeriale) și credeți că, exploatând chestiunea pașapoartelor, ne veți doborî.

Ei bine, cu regretul de a vă procura o nouă deziluzie, vă spunem: Nu cădem, nu plecăm. D-l. Moldovan va continua. Noi, la postul nostru, ne vom face datoria”.

Văitoianu, luând cuvântul, constată că eu, persistând în campania contra D-sale. și a rudelor sale, a rămas doar o străbunică a sa, la Râmnicu-Sărat, neatacată. Protestează contra învinuirilor ce i se aduc, la care ar trebui să răspundă cu dispreț, dar din respect față de Cameră, va lămuri chestiunea pașapoartelor și afacerea Herberger.

Face apoi istoricul formalităților și a normelor de eliberare a pașapoartelor. Spune că eu am fost de rea credință atacându-l cu patimă și violență și amenință că voi regreta.

Arată că *guvernul maghiar* după Unire a trimis în Brazilia pe doi comisari, Herberger și Laszlo, să facă rost ca, ungurii din Ardeal, nemulțumiți în România Mare, să emigreze acolo. Recunoaște că le-a dat autorizație ca să scurgă cât mai mulți străini, cât mai mulți indezirabili, peste graniță.

Maniu intervine și-l întreabă pe *Văitoianu* dacă cunoaște dispoziția din legea pașapoartelor, care oprește organizarea emigrării prin acord cu reprezentanții unui stat străin?

Răspunde *Duca*, ministrul de Externe, întrebându-l pe *Maniu* dacă este împotriva emigrației străinilor?

Maniu replică tot prin întrebare, dacă *Duca*, ca ministru de Externe, aprobă această politică și dacă îi socotește pe cetățenii români de altă naționalitate, drept străini?

Repetând *Duca* întrebarea, *Maniu* răspunde că nu putem opri pe nimeni să plece, dar nu putem admite ca, din această dorință, să se facă trafic și, mai ales, ca om de stat, nu tolerez fraudă și jefuirea emigranților pentru îmbogățirea partizanilor politici, ceea ce nu este tot una cu politica emigrărilor.

Continuând *Văitoianu*, eu îl întrerup și-l întreb de ce a dat pașaport lui Herberger și, mă apropii de banca ministerială, pentru a auzi răspunsul.

Atunci chestorul *Manolescu-Strungă* iese din bancă și mă îmbrânțește. Toată opoziția sare în picioare. Se naște tumult. Ședința se suspendă. La redeschidere, *Văitoianu* vrea să continue, opoziția însă nu-l lasă, până ce *Manolescu-Strungă* nu-și explică gestul, scuzându-se, că a crezut, că eu am voit să fiu agresiv.

După ce *Văitoianu* caută să demonstreze că numai *dragostea de român l-a călăuzit* în politica emigrării, *trece la atac* și declară, că eu am făcut un rău serviciu țării, el servindu-și numai neamul.

Regretă că s-a vorbit de hoții și de fraude. „Iată ce constată un raport făcut contra *Consiliului Dirigent*” și citește un raport din anul 1920, în care se aduceau o serie de acuzațiuni unor persoane – nenumite – din Partidul Național

Apoi, mă atacă pe mine personal, și fluturându-mi o hârtie, mă întreabă dacă cunosc pe *Martin Horeth*, care afirmă că mi-a dat 2.000 de lei, ca să-i scot un pașaport?

„*Ești o canalie*”, i-am ripostat imediat. Majoritatea protestează amenințătoare. Scandalul izbucnește.

Văitoianu citește apoi o altă declarație a unor femei și apoi, o altă declarație, în care se arată că am primit 47.000 coroane pentru a le preschimba și că, nici până azi nu am restituit contravaloarea lor.

Am declarat, că toți aceștia, și pe agenții lui *Văitoianu*, care au stors aceste declarații, i-am dat la Parchet.

Deputatul *Iunian* intervine și întreabă ce dată au toate aceste declarații?

Văitoianu răspunde: „1925”.

Opoziția în cor: „Să vă fie rușine, să veniți cu astfel de înscenări”. Iar eu mă adresez *ironic* către *Văitoianu* și îi strig: „Hai să ne împăcăm, d-le. ministru!” (Mare ilaritate).

D-l. Lupu observă : „Știu eu cum scoateți aceste declarații”.

Văitoianu încheie afirmând că „nu se impresionează de învinuirile ce i se aduc, știindu-și conduita curată. Pe cel care a slujit cu idealism armata română – nu-l pot atinge calomniile...”

Replica mea va urma într-o ședință viitoare.

Comandorul Pantazi îmi cere reparațiuni

A doua zi, la 13 februarie 1925 se prezintă la mine, la locuință, doi domni: comandorul Theodorescu și comandorul Bălănescu, însărcinați de comandorul Pantazi, spre a-mi cere reparațiuni pentru cuvintele insultătoare ce i-am adresat în ședința Camerei din ziua de 12 curent.

În ziua următoare, martorii lui Pantazi, cu martorii lui Mihai Popovici și Victor Deleu încheie un proces-verbal în sensul căruia, vidarea acestor chestiuni de onoare se amână până ce se va pronunța ancheta promisă de ministrul de Război, relativ la acuzațiile aduse de mine¹⁴⁹.

Replica mea

Pentru dezvoltarea replicii a fost fixată ziua de 19.II. 1925. Ziarele descriu această ședință sub titluri ca: „O zi neagră pentru guvern, Replica d-lui. V. Moldovan este zdrobitoare pentru generalul Văitoianu. Mihai Popovici citește propunerea opoziției. Tumult, zăpăceala guvernului”.

Aspecte parlamentare

Ziarul „Adevărul” scrie: „Ieri a fost în Cameră epilogul în afacerea pașapoartelor. Partidul Național a propus drept încheiere a discuției o moțiune, care indirect, ducea la condamnarea celor care au traficât cu pașapoarte și a celor care au tolerat acest trafic. Majoritatea fiind în număr, moțiunea a fost respinsă și liberalii au profitat de ocazie *ca să excludă de la 30 de ședințe pe interpelatorul incomod*.

Cu prilejul acestor dezbateri au răsunat în Cameră cuvintele cele mai grele, ce se pot spune unui om și care fusese spuse unui ministru. Majoritatea se poate mângâia că prin numărul ei a salvat situația unui ministru, dar nu se poate felicita de expunerile făcute de reprezentantul opoziției contra aceluia membru al guvernului”.

Ziarul „România” scrie: „Publicul, pe care se vede, îl pasionează chestiunea, ocupase până la ultimul loc. În incintă un număr neobișnuit de deputați. Ședința a fost violentă, cu multe incidente și repetate suspendări de ședință pentru restabilirea liniștii. Situația guvernului a ieșit și mai micșorată; copleșit de acuzații, pe care nici

---

¹⁴⁹ Anexe: Procesele-verbale a martorilor lui Pantazi și ai mei, din 13 și 16 februarie 1925 – n. V. M.

nu mai avea îndrăzneala să le respingă, guvern și majorități au încercat prin tumult să atenueze impresia produsă”.

Ziarul „Aurora” scrie: „Ziua interpelărilor ne dă o ședință tumultuoasă, brutală, exasperată prin vulgaritatea unei majorități, care se simte rănită în chiar nodul existenței sale. Zi de sfârșit de regim, huiduieli, răcnete și chelălăieli dureroase”.

D-l. Victor Moldovan începe a replica d-lui. Văitoianu cu declarațiuni autentice drept răspuns la declarațiunile citite de Văitoianu, făcute de două femei, care nu știu nici scrie, nici citi.

Majoritatea este amorfă.

Generalul Văitoianu procedează încet, pipăind terenul când i se pare că e mai bun decât speră, devine brusc, agresiv și scandalul izbucnește spre marea plictiseală a lui Duca, marea uimire a d-lui. Mârzescu și mai marea nepăsare a conului Alecu (Constantinescu-Porcu).

Suntem în plină menajerie, într-o menajerie în care conul Tehaș (Th. Florescu, fost ministru de justiție) pe neașteptate, transformat în agitator, dă drumul cuvintelor sale de ordine cu o nostimă revoltă strecurată printre bănci și dinți.

D-l. Moldovan nu acceptă insinuarea difamatorie a ministrului, majoritatea, solidară ca niciodată cu cel care i-a ales, nu acceptă insulta cu care d-l. Moldovan răspunde ministrului. Și ședința se suspendă în mijlocul unui tărăboi parlamentar, spre marea bucurie a tribunelor”.

Ziarul „Lupta” scrie: „La Cameră a fost ieri o mare afluență de deputați și public spectator. Fusese anunțat *duelul parlamentar* Victor Moldovan-general Arthur Văitoianu cu prilejul replicii. A fost o ședință penibilă, violentă uneori până la trivialitate, iar fondul chestiunii n-a mai subzistat. D-l. Victor Moldovan a pus în relief nu numai metoda veche a înscenărilor împotriva adversarilor politici pe cale de denunțuri fictive sau semnate de persoane fără răspundere, ci și metoda nouă, ca prin scrisori, particularii deputați să se vadă invitați la Parchet, în ajunul interpelării anunțate”.

Un alt ziar scrie: „De pe urma expunerii d-lui. Văitoianu n-au fost lămurite acuzațiile... De felul cum s-au manifestat miniștrii rezultă că nu trimișii noștri la New-York au comis nereguli, ci că, autoritățile americane au comis falsuri, ci că, nu cei interpelați au comis nereguli, ci vinovatul este d-l. Moldovan. Mai presus de toate, *un argument de bun simț hotărâtor: dacă d-l. Moldovan s-ar fi simțit cu musca pe căciulă, nu ar fi atacat fără menajamente, cu adevărată cruzime, pe toți vinovații. D-l. Moldovan trece drept un om inteligent.*

În sfârșit, ziarul Partidului Liberal, „Viitorul”, scrie: „Interpelarea foileton, pe care agitatorul Victor Moldovan, împins de la spate de Maniu și Vaida a dezvoltat-o la Cameră câteva ședințe de-a rândul în numele Partidului Național, s-a sfârșit.

Despre deputatul care, mai mult a insultat, decât a interpelat, n-avem să ne ocupăm prea mult. El face parte din seria gălăgioșilor zvârliți în Parlamentul României Mari de masele, cărora în primii ani ai aplicării votului universal, nu li se poate pretinde să facă o mai bună selecțiune. Astfel de gălăgioși se elimină cu timpul din viața publică...Omul în care d-nii. Maniu și Vaida își puseră la un moment dat nădejdea aducerii la putere, n-a reușit să aducă nici o acuzațiune întemeiată”.

După această ședință conu Alecu Constantinescu trecând pe lângă mine, m-a invitat cu cuvintele: „Victore, de ce nu treci pe la mine?” Conu Alecu era mare meșter să cumpere conștiințele și, ca ministru al Agriculturii și Domeniilor, avea și mijloace. Credea conu Alecu, că și eu am bâzăit ca musca deasupra oalei cu lapte.

*Iată în rezumat replica mea*¹⁵⁰

De la început am arătat că guvernul a urzit un adevărat complot împotriva mea, încercând să exercite o serie de presiuni. Ultima s-a produs chiar azi, înainte de a veni la această tribună, primind de la prim-procurorul de Ilfov invitația de a mă prezenta în ziua următoare la cabinet, pentru a da „oarecari” informațiuni¹⁵¹. Întreb pe președinte, ce sânt eu, agent de siguranță sau polițist, ca să dau informații parchetului. Dacă președintele nu consideră această scrisoare ca o violare a imunității parlamentare, eu o consider ca un act de teroare față de un deputat, care stă în fața unei replici în parlament.

Președintele – după ce i-am prezentat scrisoarea – răspunde, că este doar o scrisoare *particulară* și că, sânt liber să răspund sau nu la această invitație.

Între rupe deputatul *Diaconescu*: „Acesta este un șantaj” (aplauze, protestări).

Eu răspund președintelui că, știam și eu că nu trebuie să mă prezint, dar îl rog să intervină să mi se suspende imunitatea și, ca măsură egală, să se suspende și imunitatea ministrului acuzat. Totodată, îl felicit pe subsecretarul de stat Tătăărăscu, care a avut curajul, în calitate de coleg al ministrului acuzat, să declare că nu înțelege solidaritatea cu turpitudini și măsuri imorale.

În replică, întrebuițez aceeași metodă ca și Văitoianu față de mine, punându-i acestuia întrebări.

Îl întreb pe Văitoianu, dacă-l cunoaște pe *Ioan Dobre*, avocat în București, client al Parchetului de Ilfov, care a profitat mult de pe urma activității rodnice a lui Văitoianu, desfășurată la Ministerul de Interne. Întreb de unde i-a pus Văitoianu acestui om de casă la dispoziție, fondurile de s-a deplasat în județul meu cutreierând în *noaptea* de 24 spre 25 ianuarie satele, pentru a storce de la țărani neștiutori de

¹⁵⁰ Dezbaterile și textul pe larg în *D.A.D.*, ședința de joi, 19 februarie 1925, pp. 1582–1594.

¹⁵¹ Anexe: Caricatura lui Orleanu, cotit pe banca prezidențială. Scrisoarea parchetului din 19.II.1925, în original – n. V.M.

carte declarațiuni și denunțuri redactate și scrise de el, ca Văitoianu să le citească în parlament.

Am prezentat Camerei o scrisoare originală, autografă, a acestui escroc, ca dovadă că scotea pentru bani pașapoarte pentru Brazilia, Cuba și Mexic și am arătat legătura ce există între acesta, Văitoianu și colonelul *Dimiu*, cumnatul lui Văitoianu, trimis și acesta în același scop la Bistrița. Dobre se dădea drept succesorul actualului prefect de Bistrița, pentru a putea opera mai ușor. Am adăugat: „După pene se cunoaște pasărea, ca și Văitoianu după Dobre”.

O voce: „Frumoasă familie”.

Am citi apoi *denunțul*, ce l-am înaintat Parchetului Bistrița la 17 februarie 1925, cu nr. 376, împotriva lui Horeth Martin, împotriva celor două femei din Șimotelnic¹⁵², ce nu știu nici scrie, nici citi, împotriva țăranilor din Nușfalău¹⁵³, cei cu coroanele neschimbate, ca autori și făptuitori, pentru declarațiuni false, date cu rea credință, pentru a fi utilizate împotriva mea, ca șantaj politic, iar împotriva bandei nemernice: Traian Șimon, prim-pretor, Ion Pop, protopop în Nușfalău, fostul senator, instigatorul țăranilor și în urmă, împotriva lui Dobre și Văitoianu, *ca complici* (sic!) *ai acestor crime*. (Aplauze și strigăte de bravo pe băncile Partidului Național). Totodată, am repetat cererea făcută președintelui să intervină să se suspende imunitatea, și a mea, și a lui Văitoianu, pentru a se putea da curs acestor denunțuri.

În continuare, îl întreb pe Văitoianu dacă cunoaște un domn cu numele *Pfefferman Ignatz*?

Răutu întrerupe: „Îl cunoaște, dar se uită jos”.

Eu: „Aștept răspunsul”. Iar adresându-mă președintelui îi spun: „Când m-a atacat d-l. ministru Văitoianu îmi puneă întrebări în aceeași formă, dacă îl cunosc pe Horeth, dacă o cunosc pe Lina, prin urmare, am și eu același drept, să fac aceste întrebări”.

Și continui: „Nu-l cunoaște, așa! Atunci îl cunoaște D-l. Manolescu-Strungă, care mi-a șoptit la ureche cu unele subînțeleșuri: „O să auzi tu acum o chestiune cu o pădure și un jidan de la Bistrița”.

Manolescu-Strungă confirmă că este *exact*.

Eu: „D-l. Văitoianu are memoria slabă, poate din cauza bătrâneții”. Apoi, arăt, că și colonelul *Dimiu*, cumnatul lui Văitoianu, mi-a trimis un domn, ca să-mi comunice, că mă roagă să-i amintesc numele în parlament, că în schimb îi va spune ceva sub mare discrețiune, anume: „D-l. colonel îți trimite vorba, că d-l. Văitoianu te-a găsit într-o chestiune de șantaj și te-a dat la parchet. Prin urmare, d-ta., ca om

¹⁵² Azi Simionești, în județul Bistrița-Năsăud.

¹⁵³ Azi Mărișelu, în județul Bistrița-Năsăud.

tânăr în politică să fii prudent și mai bine să lași dracului aceste interpelări, că nu d-l. Văitoianu, *ci d-ta., vei fi cel vinovat.*

Dacă Manolescu-Strungă și Dimiu au știut de acest Pfefferman, dați-mi voie să nu-l cred pe d-l. Văitoianu când afirmă că nu l-a cunoscut. Am citit apoi actul autentic, cu declarația d-lui. Pfefferman, că în ziua de 25 ianuarie 1925 a venit la el d-l. Dobre și încă un domn și i-a cerut date compromițătoare împotriva mea, punându-i pe masă cinci pachete cu bancnote de câte 100.000 lei. Pfefferman declară: „Am văzut că acești domni sânt ai guvernului”.

Voci din băncile opoziției: „Pașapoarte, pașapoartele sânt mănoase, rentează”.

Dar eu îl întreb pe Văitoianu cine i-a pus lui Dobre la dispoziție banii și din ce fonduri?

Îl întreb apoi pe Văitoianu, dacă-l cunoaște pe *Alexandru Mișuțiu*?

Deputatul Ianculescu întreprinde. Eu îi aduc aminte că atunci când Văitoianu mă ataca, el mă avertiza: „Petre, Petre, nu scoate sabia, că te vei tăia!”

Citesc declarația autentică a lui Mișuțiu, care declară că doi domni din București i-au promis pașaport și împlinirea oricăror dorințe, dacă le va da împotriva mea date „să-mi astupe gura”¹⁵⁴.

Îl întreb pe Văitoianu ce au găsit inspectorii generali administrativi trimiși de el la Prefectura Bistrița, deoarece el, Văitoianu afirmase că acolo s-ar fi descoperit mari fraude cu pașapoarte; îl rog să-mi răspundă când și unde am intervenit pentru pașapoarte și-l rog și pe d-l. ministru Chirculescu, care este de față”.

Voci: „Răspunsul, răspunsul”.

Deputatul Răutu: „D-l. Văitoianu nu are nimic de răspuns”.

Altă voce: „Nu poate să-l dea”.

Iar eu observ „că lui Văitoianu i-a stat graiul”. (mare ilaritate).

Răspunde Chirculescu, ministrul Muncii, că nu am intervenit decât o singură dată, pentru fratele meu.

Constat că Văitoianu nu are curajul să răspundă, cu toate că insinua: „Uite lista din județ, uite și declarația!” Cum această declarație se referă la intervențiunile de la Prefectură și nu la cele din Minister, deoarece nu am călcat pragul ministerului și nu am schimbat cu Văitoianu în viața mea două cuvinte, citesc adresa Prefecturii județului care arată că nici eu, nici altcineva nu a intervenit la acea prefectură pentru pașapoarte¹⁵⁵.

¹⁵⁴ Anexe: Dovada Parchetului Bistrița despre înregistrarea denunțului făcut de mine. Declarațiile autentice Pfefferman și Mișuțiu – n. V. M.

¹⁵⁵ Anexe: Adresa Prefecturii și scrisoarea avocatului Alzner – n. V. M. La solicitarea adresată prefecturii de „a i se certifica pentru câte pașapoarte a intervenit, când și care sânt acele cazuri” instituția a răspuns că în urma cercetării actelor „nu am aflat nici o urmă că d-l. Victor Moldovan sau altcineva ar fi intervenit de la 1 februarie 1922 (de când e prefect d-l. Haliță) la această Prefectură pentru pașapoarte”; A.N.B.-N., fond *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 50/1925, f. 1.

Și adaug, „mi se face reproșul că sânt prea pătimaș și prea impulsiv; de astă dată nu găsesc cuvinte, cu care să calific acest procedeu al ministrului Văitoianu”.

După ce am lămurit chestiunea personală, dând de gol tactica mârșavă a lui Văitoianu de a se folosi de acte și declarații false, am trecut la fondul chestiunii.

După ce Văitoianu nu a reușit, prin tactica clasică: „Die Beste Verteidigung ist der Hieb”¹⁵⁶, a revenit la vechea rețetă liberală, de a îmbrăca mârșeveniile în tricolor. Îmi reproșează că prin interpelarea mea am făcut cauzei românești un rău serviciu. *Duca*, elevul Înaltei Școli Bizantine, îi vine în ajutor, desfășurând acest tricolor, pentru a-l acoperi pe Văitoianu și guvernul.

Ca răspuns la această paradă patriotică, declar că înțeleg și eu că, după suferințe seculare îndurate de românii din Ardeal, se cuvine ca aceștia să fie ocrotiți față de minorități. Nu înțeleg însă ca aceste minorități să fie tratate ca sclavi și ca marfă de export. Prin exportul alor 80 de ciangăi – de altfel, buni patrioți – nu s-a schimbat proporția între numărul românilor și a ciangăilor. Este cel puțin naiv să credem în acest argument.

Am dovedit cu acte, că Herberger a venit în Transilvania cu autorizație din partea lui Văitoianu pentru a angaja sclavi pentru o casă de comerț din Brazilia și că, nu este adevărat că Herberger a exportat numai unguri, ci și foarte mulți români, precum face dovadă adresa Direcțiunii Politice a Siguranței. Acestor români li s-a schimbat și numele și religia, pentru a înșela autoritățile. Am arătat un caz concret, când un senator liberal, pentru a obține pașaport, a schimbat numele din Bocu în Bock.

Guvernul a făcut o mare greșală când l-a ales pe Văitoianu, care până ieri, alaltăieri, era străin de neam și sânge, să facă politică națională.

Văitoianu întrerupe și întreabă: „Ce zice minoritatea?”

Deputatul Răutu răspunde: „O să zică că nu a asistat la botez”.

Deci Văitoianu, care a patronat și exportul românilor, nu are dreptul să se ascundă după acest tricolor național, care nu trebuie mângjit.

Arăt în sfârșit, că toate cifrele și tablourile citite de Văitoianu privitor la propagandă și la numărul agenților sânt dezmințite de către Comisiunea de emigrare, deoarece și azi, toate cele 60 de agenții sânt în funcțiune. Nu-l putem crede pe cuvânt, că le-ar fi desființat.

Ca încheiere, întreb banca ministerială dacă înțelege să se solidarizeze cu activitățile desfășurate de Văitoianu, Dacă *da*, înseamnă că Văitoianu cunoaște multe păcate ale guvernului. Fac o dureroasă constatare, că în această țară nu mai este nici moralitate, nici justiție.

---

¹⁵⁶ Cea mai bună apărare este atacul.

Urmează la cuvânt Văitoianu

După ce repetă afirmațiunile, că ar fi luat măsuri pentru a împiedica emigrarea românilor ademeniți de mirajul dolarilor, trece la chestiunea Herberger. *Eu* îl întrerup și-l întreb de ce i-a dat acestuia pașaport, ca să scape și, să scape și el, Văitoianu.

Văitoianu răspunde: „D-l. Moldovan este prea tânăr, dacă ar fi fost mai bătrân, nu ar fi făcut asemenea gafe, căutând tertipuri. Să știi că vei găsi în mine omul...”.

O voce: „Care nu roșește”. Altă voce: „Care fură urnele”.

Văitoianu continuă: „care este în stare să ia răspunderea categoric, când este vorba de un interes superior de stat, cu sacrificiul persoanei mele. Eu n-am afirmat d-lor., nici odată, cum că d-l. Moldovan a făcut fraude sau a intervenit la Prefectura Bistrița. Am arătat doar o listă care cuprinde 60 de nume și unul din acestea este Horeth.

Și după aceasta trece Văitoianu iar la o diversiune, insinuând în mod perfid, că i-aș fi procurat fratelui meu acte pentru a putea pleca în America, acte care erau de așa natură, că fratele meu ar fi putut să fie împiedicat de poliție ca să rămână în America.

Am întrerupt imediat și am ripostat: „D-le. ministru, precizează. *Până nu precizezi, ești un calomniator ordinar și o canalie.*

Ceea ce a urmat se poate cu greu descrie. Întreaga Cameră a fost într-o clipă în picioare. Opoziția, fără deosebire, a cerut ministrului să precizeze acuzația. Majoritatea a cerut să fie trimis în judecata Comisiei de disciplină. Vaida, Dr. Lupu, Gr. Filipescu protestează în contra acestei procedeu și declară că, dacă Văitoianu nu precizează, nu va mai vorbi¹⁵⁷. Fruntașii opoziției se urcă la tribună. Dr. Lupu intervine la președinte și cere să atragă atenția generalului Văitoianu că, sau să precizeze, sau să accepte calificativul ce i s-a dat. Președintele Orleanu, prins de evenimente, care se precipitau, a rămas câteva momente interzis. Și-a adus aminte că are un clopoțel și d-sa. a început să-l agite cu furie. Zadarnică încercare. Ședința a trebuit să fie suspendată într-un adevărat haos. D-l. Văitoianu s-a așezat calm și palid pe banca ministerială, așteptând trecerea furtunii.

Astfel descriu ziarele acest incident („Lupta”) și în continuare: Când furtuna s-a potolit, Orleanu a deschis ședința și mi-a dat cuvântul să mă explic.

Am zis: „D-l. general Văitoianu a declarat că l-aș fi ajutat pe fratele meu să se servească de acte false”.

Văitoianu: „Inexact”.

---

¹⁵⁷ Anexă: Caricatura lui Văitoianu gesticulând – n. V. M.

Eu: „Sau cel puțin a dat, că să înțeleagă Camera. În urma acestui fapt, eu am declarat că este un calomniator ordinar. Ți-am cerut precizări. Nu le-ai dat. Atunci am zis că ești o canalie. Dacă D-ta. retractezi, retractez și eu și te rog să precizezi”.

Președintele părea satisfăcut. Majoritate însă, într-un singur glas, a început să strige, bătând din pupitre: „La comisie, la comisie”. Din nou opoziția s-a urcat la tribună să mă protejeze.

Când s-a urcat și Vaida la *tribună*, s-a strigat din majoritate: „*La Budapesta*”.

Cu indignare stăpânită a răspuns *Vaida*: „Că m-ați trimis la Budapesta mă lasă rece. Răspund: sânt aici și rămân aici.

Știu că v-ar plăcea să merg la Budapesta și să primiți știrea, că am fost aruncat în Dunăre, ori spânzurați. Noi când am trecut Carpații, nu am venit cu mâinile goale. Eu am avut onoarea să aduc *Actul Unirii*. Oricât de mult v-ar plăcea Ardealul fără ardeleni, trebuie să vă împăcați cu existența noastră, a ardelenilor.

Pentru că unul își pierde sărite și strigă la Budapesta, asemenea vorbe merită numai dispreț.

Pentru altceva însă am luat cuvântul, ca să-l rog pe colegul Moldovan să retracteze, dacă *președintele* dorește”¹⁵⁸.

Urcându-mă, după intervenția lui Vaida la tribună, declar: „Deoarece d-l. ministru Văitoianu a declarat că n-a spus, că eu aș fi produs acte false și mie, și fratelui meu, declar și eu că nu am spus nici când d-lui. ministru Văitoianu, nici *calomniator*, nici *canalie*. Dacă aș fi spus aceste cuvinte, le-aș retracta. Deci, nu am ce să retractez”. (Aplauze pe băncile opoziției).

Voci din majoritate: „La comisie, la comisie”.

Scandalul potolit o clipă a reînceput. Ion Th. Florescu, fostul ministru de Justiție conducea majoritatea. Pupitrele au intrat din nou în funcțiune. Opoziția în picioare, protestează. Președintele nu știe ce să facă spre a potoli furtuna. Grigore Filipescu se repede la tribună și în zgomotul asurzitor al majorității, protestează contra felului cum am fost tratat, atacând guvernul vehement. Din majoritate au pornit strigăte sălbătice: „Huo, huo”. Apostrofa lui Filipescu nu se aude din cauza vacarmului.

După liniștirea Camerei, Văitoianu ia cuvântul în continuare, mereu întrerupt de d-l. Lupu și Răutu. Trece la cazul Pantazi, căutând să tragă concluzia că nu aș fi de bună credință, deoarece acest caz ar proveni dintr-un incident, ce l-a avut Pantazi cu un oarecare Dionisie Moldovan în America, pe care Pantazi l-a dat la parchet. Văitoianu nu știe dacă acesta, nu cumva este rudă cu mine, ceea ce ar putea explica ieșirea mea contra comandorului.

Văitoianu încheie declarând că-și ia răspunderea faptelor.

La tribună se urcă *Mihai Popovici*, pentru a propune o moțiune și declară¹⁵⁹:

¹⁵⁸ Anexă: Portretul lui Vaida – n. V. M.

„După turburările acestea mari și după invectivele care s-au adus, în special împotriva d-lui. Victor Moldovan și pe care le-a spulberat atât de desăvârșit și le-a zdrobit complet, cred că e bine să trecem la altă ordine de idei”. Popovici spune că propunerea sa nu este de natură politică, ci reprezintă un act de justiție socială, pentru a veni în ajutorul nefericiților, care au pățimit de pe urma pașapoartelor.

Roagă pe deputați să accepte propunerea semnată de 50 de deputați. Cere urgență.

Președintele, înainte de a consulta guvernul, pune la vot „urgența”, care a fost admisă.

Banca ministerială rămâne consternată, ca și președintele, care nu și-a dat seama de gafă, decât după ce faptul se consumase.

Propunerea prezentată de Popovici este o gravă condamnare a lui Văitoianu, Franasovici și, inclusiv a guvernului. După ce arată crima săvârșită de acesta, pedepsită, conform legii, cu închisoarea până la trei ani și pierderea drepturilor politice, deputații semnați propun ca:

„Adunarea să invite guvernul să constate cu cea mai mare urgență pagubele reale suferite de țărani, care au primit pașapoarte în mod abuziv prin mijlocirea societății „Petrolul Național” și celelalte societăți de emigrare, care au funcționat din vina ministrului de Interne și să le achite integral aceste pagube”.

În urma acestei gafe, un conciliabil a urmat între miniștrii Duca, Mârzescu și Constantinescu, care a cerut președintelui să pună imediat la vot propunerea. Atmosfera era încărcată. Au votat toți reprezentanții opoziției.

Am asistat la despuieră scrutinului și mi s-a părut că deputatul Juca, secretarul Adunării, introduce mai multe bile contra propunerii, conform obiceiului majorității de a falsifica rezultatul votului. Atunci am dat urna peste cap, bilele s-au răsturnat. Secretarul Gârboviceanu se repede la urnă cu bile negre, decis să o apere cu viața¹⁶⁰. Iar majoritatea, în frunte cu Duca, au început să strige: „La comisie, la comisie”.

Au fost de față miniștrii Constantinescu, Duca, Mârzescu, Dr. Anghelescu, Chirculescu, generalul Moșoiu, Al. Lapedatu, Tătărăscu, Cipăianu, care toți au votat.

Propunerea a fost respinsă. Eu am fost trimis la comisia de disciplină.

Ministrul Constantinescu a mulțumit majorității pentru votul dat, „care a dejucat și stigmatizat înscenarea opoziției”.

Ședința a fost suspendată în timp ce Comisia de disciplină s-a întrunit pentru a ticlui propunerea de excludere.

Guvernul, în special Duca, ținea să aibă o satisfacție reală, o răzbunare pentru neplăcerile suferite, o consolare.

¹⁵⁹ Anexă: Caricatura lui Mihai Popovici – n. V. M.

¹⁶⁰ Rezultatul a fost: votanți, 166; majoritate regulamentară, 93; bile albe, pentru: 38; bile negre, contra: 128; prin urmare, Adunarea a respins moțiunea; *D.A.D.*, ședința de joi, 19 februarie 1925, p. 1593.

La redeschiderea ședinței, raportul Comisiei de disciplină dă avizul ca să fiu exclus pe timp de 30 de ședințe consecutive din Adunare, pe motiv că „am provocat tumult, întrerupând dezbaterile prin apostrofe și insulte adresate d-lui. ministru de Comunicații, precum și că am răsturnat una din urne, înainte de a se fi proclamat rezultatul votului, lovind pe deputați”¹⁶¹.

Președintele îmi dă cuvântul în apărare¹⁶².

Declar: „Înainte de a trece la apărare, am să răspund d-lui. Văitoianu (Zgomot, întrerupere).

Am dovedit în fața Parlamentului, că d-l. ministru Văitoianu este un *criminal* (tumult, zgomot, protestări, vociferări).

Și am dovedit în fața Parlamentului că d-l. Văitoianu este un *falsificator* (se naște tumult îngrozitor).

Și acum, d-lor., să-mi îngăduiți să vă dovedesc că ministrul D-voastră. *s-a făcut de răs* (protestări). D-l. ministru Văitoianu a amintit că am un văr cu numele de Dionisie Moldovan. Nu am avut și nu am un văr cu un asemenea nume. Întrebați-l pe d-l. Leonte Moldoveanu, poate că e văr cu D-sa. (ilaritate). Acest domn Dionisie Moldovan astăzi se găsește în București, este membru al Baroului și tovarăș cu d-l. Constantin Bucșan.

Dar, după ce v-am dovedit cine este vinovat, cine este păcătos (aplauze, protestări), D-voastre, care ați făcut ceea ce ați făcut la alegerile generale, care cu L. Juca ați făcut de multe ori la această urnă (aplauze) și în sfârșit, care aveți pe banca ministerială, un ministru care a patronat furtul de urne și traficul de pașapoarte, D-voastră, *complici*, n-aveți autoritatea morală, să mă judecați pe mine”.

După ce am bătut puternic cu pumnul în tribună, am coborât băncile opoziției, în aplauzele acesteia¹⁶³.

Comentarii

Colonelul Dimiu, cumnatul lui Văitoianu, mă prevenise că nu Văitoianu, ci eu voi fi cel vinovat și sancționat. *Epilogul* era de prevăzut din declarațiile lui Ionel Brătianu, dictatorul, a procuristului Tătăreanu și a lui Mârzescu, ministrul Justiției, care a fost convins sau învins să întindă mușamaua.

¹⁶¹ „Rezultatul votului: votanți: 127; majoritatea regulamentară: 93; bile albe, pentru: 127. Adunarea, în unanimitate a admis concluziile raportului. D-lor., făcând aplicațiunea art. 54 din regulament, exclud pe d-l. deputat Victor Moldovanu pentru 30 de zile de la ședințe”; *D.A.D.*, ședința de joi, 19 februarie 1925, p. 1594.

¹⁶² Anexă: Caricatura mea – n. V. M.

¹⁶³ Anexa: „Monitorul Oficial”, Dezbaterile Adunării din 19.II: 1925. Adresa Comisiei de disciplină privind excluderea mea – n. V. M.

Din multe ziare citite aci din manuscris, numai comentariul ziarului „Patria”, care scrie că: „Energicul deputat Victor Moldovan a fost exclus din Cameră, fiindcă interpelarea dânsului a lămurit opinia publică asupra fraudelor și volniciilor guvernului.

Curat vorba ăluia: turcul te bate, turcul te judecă. Astfel de gesturi nu erau cunoscute în viața parlamentară a Vechiului Regat. Un singur mare puritan, marele dispărut Nicolae Filipescu avea îndrăzneala să înfierze uneltirile nedemne ale membrilor Cabinetului. Dacă d-l. Moldovan nu s-ar fi expus cu energia tinereții sale să înfigă spada în inima balaurului, desigur că incuria s-ar fi dezvoltat nestingherită.

Intervenția bravă a deputatului de Bistrița a muiat încăpățânarea forței de corupție și a încurajat forțele apărătorilor.

Împotriva acestor arme puternice, lipsite de demnitate, d-l. Moldovan n-a putut opune decât cinstea sa și dreptatea cauzei, ce o apăra. De o parte, justiția susținută de un balcanism păcătos, de cealaltă, dreptatea apărută cu curaj și cinste”.

La fel comentează ziarul „Neamul Românesc” a lui Iorga în articolul „Marele vinovat și-a luat pedeapsa” și alt ziar, cu titlul „S-a făcut dreptate”.

Au comentat pe larg și toate ziarele ungurești și străine, ca „Az Est”¹⁶⁴, „Az Ujság”¹⁶⁵, „Magyarország”¹⁶⁶, cu titluri: „Sulyis panamavád a román belügyminister ellen”¹⁶⁷, „Moldovan hépvíselő szerint a minister tettestárs és bűnpartoló”¹⁶⁸.

Duelul

În ziua de 17 februarie 1925 s-au întrunit martorii mei și ai lui Pantazi pentru a hotărî constituirea unui *juriu de onoare*, care avea a se pronunța dacă trebuie să așteptăm rezultatul anchetei, sau trebuie să se dea imediat reparația cuvenită. Au fost desemnați din partea mea: *Mihail Cantacuzino*, fost ministru al Justiției, iar din partea lui Pantazi, Ion Mitilineu, fost ministru de Externe.

La data de 25 februarie 1925 juriul de onoare a hotărât că sânt îndreptățit să aștept rezultatul anchetelor.

Rezultatul acestei anchete era de prevăzut. O anchetă instituită de către Ministerul de Externe – liberal, la ordinele lui Duca și a Ministerului de Război, la ordinele generalului Mărdărăscu, ministru liberal de război, deci organe ale guvernului acuzat, la dispoziția regimului și sub patronajul regelui, nu putea să știrbească prestigiul comandoului și prin aceasta, compromite regimul liberal.

---

¹⁶⁴ „Seara”.

¹⁶⁵ „Ziarul” („Foaia”).

¹⁶⁶ „Ungaria”.

¹⁶⁷ „Gravă acuzație în panaumaua cu pașapoartele împotriva ministrului de Interne”.

¹⁶⁸ După spusele deputatului Moldovan, ministrul este coautor și părtaș. Anexe: Ziarele din țară și străinătate – n. V. M.

Cu toate că am dovedit în fața anchetei cu documente, crima comandorului Pantazi. Ancheta conchide, la absoluta nevinovăție și onorabilitate a acestuia. Ce a declarat în fața comisiei de anchetă Vasile Stoica – care mi-a furnizat datele – nu știu, dar îl bănuiesc, că în urma presiunilor, fiind membru al corpului diplomatic, nu a avut o atitudine corectă¹⁶⁹.

În consecință, martorii au fost de acord, că o ieșire pe teren este inevitabilă, fixând următoarele condițiuni:

Arma aleasă: pistolul de duel.

Se vor schimba câte un glonț de fiecare combatant.

Distanța: 25 de pași.

Fiecare combatant asistat de câte un medic.

Directorul luptei: generalul Zizi Cantacuzino Grănicerul.

Întâlnirea, marți, 31 martie, de dimineață.

Duelul a avut loc conform stipulațiilor de mai sus, pe locul din dosul hipodromului, la ora 8⁴⁵.

Am schimbat câte un glonț, fără rezultat.

Nu ne-am împăcat.

Pantazi a ținut și a avut de gând să mă ucidă, după cum mi-a comunicat ulterior *Petru Groza*. Pistolul era încărcat de însuși generalul Cantacuzino, cu gloanțe adevărate.

Martorii mei la duel au fost *Mihail Popovici* și *Ilie Lazăr*, care a măsurat distanța.

Familia mea nu a știut nimic și a aflat abia când a primit soția mea de la *Maniu* un bilețel însoțit de un buchet de flori. Sunt sigur, dacă aș fi fost adus pe targă, Maniu ar fi trimis o cunună.

În ziarele de după masă a apărut cu litere mari știrea duelului.

De la protopopul Eliseu Dan am primit la 3 aprilie 1925:

„Mult stimate domnule deputat!

Am citit în ziar despre duelul ce l-ați avut cu fanariotul Pantazi și că Atotputernicul Dumnezeu va scos teafăr din el.

Este rar eroismul cu care v-ați luptat în parlament, pentru a descoperi pungășiile și ticăloșiile celor sus puși, care v-ar fi dator să respecte legalitatea și adevărul și care mai au nerușinarea de a sta în fruntea țării.

Ne ținem mândrii și făloși de deputatul nostru și ne-am bucurat din adâncul sufletului când am văzut că duelul nu a avut urmări rele pentru D-voastră și pentru noi. Am și făcut o Sfântă Slujbă și m-am rugat lui D-zeu., să te țină

---

¹⁶⁹ Anexe: Fotografia lui Mihail Popovici. Două invitații de la Ministerul de Externe. Procesele-verbale din 17. II, 25.II, 28.III. 1925. Declarația mea. Extras din Petiția românilor adresată primarului din New-York și din gazetele românești din America – n. V. M.

mulți și nenumărați ani în deplină sănătate și în viitorul apropiat să te ridici în o altă poziție, din care să poți împărtși dreptate, adevărul și legalitatea pentru toți fiii neamului nostru, iar pe trădători și nevrednici să-i punei la locul ce-l merită.

Să trăiți! Cu Dumnezeu înainte.

Cu deosebită stimă, Borgo-Suseni, la 3 aprilie 1925.

Eliseu Dan, paroh”.

Alegerea parțială la Reghin

În martie a avut loc alegerea parțială la Reghin pentru un loc de deputat. Erau numai doi candidați: *Voicu Nițescu*, din partea partidului nostru și *Octavian Goga*, din partea partidului averescan. Partidul Liberal n-a depus candidat. Brătianu – la sfârșitul legislaturii – avea nevoie să-și desemneze succesorul, pentru a-i ține interimatul. L-a ales tot pe Averescu. De aceea Goga era considerat candidatul clandestin al guvernului. L-au sprijinit firește, sașii – oportuniști, ungurii lui Bernády din Târgu-Mureș, preoții ortodocși, la ordinul patriarhului Miron Cristea, studenții universitari din Cluj, considerându-l antisemit și întreg aparatul de stat, la ordinul guvernului.

Partidul nostru și-a făcut și el propaganda cu afișe, foi volante și cu calendar cu chipul lui Voicu Nițescu și a celor doi preșidenți, Maniu și Iorga, partidele fiind fuzionate. Aveam acum doi șefi, caz unic în istoria partidelor politice, doi capi, ca și vulturul pajurei austiace.

N-au lipsit nici caricaturile, Goga înfățișat ca un făt scos din urnă de buric de către Ionel Brătianu și cu versul:

Poftiți la urna fermecată
Sistemul meu e brevetat
Un hocus-pocus și pe dată
Ți-l scot pe Goga deputat.

În altă caricatură este reprezentat mulgând de-odată două vaci, una, cu numele „Mica – societatea pentru exploatarea aurului” – alta, cu numele „Blank” – banca Marmoros-Blank.

Și în sfârșit, caricatura; Goga reprezentat mititel cu o liră jos, lângă el, întinzând mâna spre o pungă mare...și cu versuri la aceste caricaturi.

Vaida mi-a trimis o telegramă de la Reghin cu următorul cuprins: La Râpa absolut necesară prezența ta, vino imediat”¹⁷⁰.

¹⁷⁰ Anexe: Telegrama lui Vaida. Șapte foi volante de propagandă electorală. Ziarul unguresc „Világ” („Lumea”) din Târgu-Mureș, 21. III: 1925, cu titlul „Egység Bernády Goga és a román papok között” – „Unitate între Bernády, Goga și preoții români” – n – V. M.

Pe Râpa de Jos și de Sus le reprezentasem cu succes în Reforma Agrară – gratuit. Am primit la data de 18. I. următoarea scrisoare: „Prea Onorate Domnule, locuitorii comunei Râpa de Jos, cu multă bucurie am primit știrea despre rezultatele, ce am obținut prin intervenția Prea Onor. D-voastră, referitor în ale Reformei Agrare.

Cu multă dragoste și respect am luat la cunoștință raportul d-lui. Ioan Șulariu, în care constată că factorul principal a frumoaselor rezultate, ce ni s-au acordat, ați fost prea Onor. D-voastră.

Subsemnații, în numele acestui popor, Vă rugăm, că până va putea dovedi recunoștința, să binevoiți a primi mulțumirile cele mai sincere pentru intervenția ostentivă, interesul și energia ce ați dovedit întru realizarea aspirațiilor noastre și Vă urăm: Mulți, Mulți ani, ca și noi să ne putem manifesta recunoștința, ce etern nu se va șterge din sufletul locuitorilor noștri. Cu profund respect, semnați: Ilie Șulariu, învățător, Ioan Groza, sub-primar, Ioan Crăciun, econom”.

Satele acestea, în frunte cu primarul Ioan Șulariu, îmi erau foarte devotați. M-am deplasat acolo însoțit de Ion Agârbiceanu. Satele s-au prezentat în grup compact, cu steag în frunte, aclamând pe Goga, dar toți, absolut toți au votat cu Voicu Nițescu. Notarul comunal a rămas consternat la despuieră urnei.

Voicu Nițescu a căzut. Indicația pentru succesorul guvernului trebuia să o dea alegerea lui Goga¹⁷¹.

Alegeri pentru Camera de Agricultură

În ziua de 25 august 1925 au avut loc în județul nostru alegeri pentru Camera de Agricultură.

În manifestul nostru am arătat că sânt două liste: *una*, a guvernului, cu *cozile de topor* și cu *sașii*, care în toate timpurile au fost dușmanii cei mai neîmpăcați ai românilor, *alta*, este lista noastră, a opoziției unite, cu semnul „coasa și secerea”. Semnul liberalilor este „crucea”.

„Votați semnul nostru – încheie manifestul – iar „crucea” o lăsați la căpătâiul „cozilor de topor”, încheiem manifestul nostru¹⁷².

Am învins, cu 3.850 voturi românești, față de 1.400 voturi liberalo-săsești.

¹⁷¹ În schimb, presa locală consemna faptul că „La Reghin unde lupta era angajată numai între Partidul Național și Partidul Poporului” a ieșit victorios Octavian Goga. Logica comportamentului alegătorilor era consemnată în constatarea că „majoritatea alegătorilor acestui colț al Ardealului și-au dat perfect de bine seama că unul din candidați – indiferent de partidul din care face parte – reprezintă o personalitate atât de covârșitoare încât, dându-i votul, n-au făcut decât să dea expresiunea recunoștinței pe care o datorește țara și neamul lui Octavina Goga”; „Gazeta Bistriței”, anul V, nr. 7, 1 aprilie 1925, p. 1.

¹⁷² Anexe: Manifestele noastre – n. V. M.

Sașii au protestat prin o declarație în „Bistritzer Deutsche Zeitung”.

L.A.N.C.

Își face și Cuza apariția în județul nostru cu *Liga Apărării Naționale Creștine* și ne inundă cu manifeste și cruci încârligate și cu deviza: „In hoc signo vinces”¹⁷³, „România, Românilor”, „Jidanii în Palestina”, În curând va suna buciul de alarmă”.

Cuza apelează la români că „acum, când țara este copleșită de elemente străine, parazitare și dizolvante, să adereze și să se insinue sub Steagul L.A.N.C., cu deviza: „Hristos, Regele și Națiunea”, cu zvastică. Acest apel îl face Cuza în vederea viitoarelor alegeri la Senat și Cameră.

Către noi, frații falnicilor granițe, de la răsăritul plaiurilor românești, de la izvorul Someșului, de la Năsăud, de la Bârgău și Bistrița, adresează un apel special, citind din poeziile lui Mihai Eminescu și Andrei Mureșanu:

„Cine a îndrăgit străinii, etc... și

„Preoți cu crucea-n frunte, etc...”

și fixează itinerarul pentru luminarea și înălțarea poporului nostru.

Turneul lui Cuza în județul nostru n-a fost prea „măreț” și „glorios”. N-a putut să-l cucerească în viteză. „Apostolul neamului” n-a tulburat prea mult apele Someșului Mare¹⁷⁴.

Invalizii

Încă în anul 1921, în 22 februarie, am ridicat în Cameră chestiunea invalizilor, interpellând pe ministrul de Finanțe în ce privește acordarea licențelor, arătând că sânt persoane care dețin zeci și sute de brevete, date de guvernul unguresc pentru servicii de spionaj contra românilor, pe când invalizii noștri bat toate drumurile, cerșesc pe străzi și restaurante, pentru a-și asigura în mod rușinos existența.

De astă dată am intervenit în ședința din 11 decembrie 1925, interpellând pe primul-ministru și pe ministrul Sănătății și Ocrotirilor Sociale.

¹⁷³ Cu acest semn vei învinge.

¹⁷⁴ Anexe: Caricatura în culori a lui Cuza: „Jos Jidanii” și manifeste cu fotografia lui Cuza și cu crucea cârligată; „Monitorul Oficial” cu dezbatările din 22. II. 1921 – n. V. M. Presa semnală apariția în județ a acestei formațiuni politice, care „sub conducerea cunoscutului profesor universitar de la Iași, d-l. A.C. Cuza, și-a făcut intrarea trimufală pe aceste plaiuri în zilele de 7 și 8 decembrie a.c. – greșală evidentă de tipar; corect, 7 și 8 noiembrie – n.n. În Bârgău și pe Someș, ca și la Bistrița, Liga Apărării Naționale Creștine și-a dezvoltat prin oratori distinși: profesori universitari, avocați, programul său bogat de muncă, ce are ca scop suprem salvarea țării de străinii pripășiți”. Au fost constituite organizații în Borgo Prund, Rodna, Năsăud și Bistrița, au fost sfințite steagurile, sub deviza „Hristos, Rege, Națiune”; „Gazeta Bistriței”, anul V, nr. 22, 15 noiembrie 1925, p. 3.

Ziarul „Adevărul” scrie: „Într-o formă foarte mișcătoare, d-l. Victor Moldovan a adus în discuția Camerei situația grozavă a invalizilor de război.

În orice altă țară din lume, o comunicare ca aceea a deputatului ardelean ar fi provocat o puternică impresie. La noi a trecut neobservată, ca și când ar fi fost vorba despre nelegiuirile de la Comitetul Agrar sau despre operațiunile patriotice de comercializare.

Este exasperantă starea de blazare a opiniei noastre publice și a moravurilor politice. Nimic nu mai mișcă, nimic nu mai entuziasmează. Trebuie vivificată¹⁷⁵ viața publică, altfel ne prăpădim”.

Ziarul „Lupta” scrie: „Strigătul de durere a invalizilor de război. Comunicarea d-lui. Victor Moldovan. Fuga d-lui. N. Săveanu. Tăcerea d-lui. Brătianu”.

„În ședința Camerei d-l. Dr. Victor Moldovan a ridicat chestiunea invalizilor de război și a nefericitei lor soartă. Deși d-l. Săveanu, ministrul Sănătății se afla la început pe banca ministerială, s-a eclipsat de îndată ce a văzut despre ce e vorba. Cât despre Brătianu, care a refuzat să primească la minister delegația invalizilor, a preferat tăcerea.

E interesant de relevat că la sfârșitul comunicării d-lui. Moldovan, opoziția a cerut guvernului să răspundă: „Ce le mai pasă – spune deputatul Onșinschi – dacă i-a scăpat la Mărășești”.

În *rezumat*, am comunicat că, afară, la ușa parlamentului, un grup de invalizi de război a împărțit un *Apel* adresat guvernului și parlamentului, în care se arată că de 8 ani cer mila patriei, pentru mărirea căreia au rămas schilozi. De 8 ani li se promite „dreptate” și ei mor cu blestemul pe buze, căci n-o văd¹⁷⁶.

Infirmitatea lor nu mai e o pildă de jertfă, ci o scădere, o nenorocire, care inspiră indispoziție, dispreț și hulă. Primul-ministru să îndeplinească făgăduința solemnă pe care a făcut-o astă vară.

Apelul este semnat de un comitet ales în Congresul General de la Mărășești.

Am arătat Camerei că sute de schilozi sunt muritori de foame, mari mutilați, cu picioare și mâini amputate, orbi, care primesc o pensie, care variază în Vechiul Regat de la 100 la 417 lei, iar în teritoriile unite, de la 42 la 174 lei. Am prezentat Camerei certificatul unui sublocotenent, care primește o pensie lunară de 71 de lei.

Noi suntem poate unica țară, care a închis cu nepăsare ușile în fața invalizilor, până ce alte țări, ca de pildă Franța, a mărit cu 80% pensiile invalizilor.

Întreb dacă *primul ministru* își mai reamintește ce a spus la Congresul Invalizilor din 22 august, că este mișcat de ideea, că se găsește în mijlocul acelora, care și-au vărsat sângele pentru apărarea țării și pentru făurirea României Mari – și că, a venit

¹⁷⁵ Reîmprospătată.

¹⁷⁶ Anexe: Apelul Manifest al invalizilor pe o coală mare, cu chipurile alor opt invalizi schilozi, fără picioare. Caricatura lui N. Săveanu – n. V. M.

ca prin prezența sa, *să-i asigure* de toată dragostea guvernului. Și dacă, își mai reamintește că, cu ocazia, când delegația invalizilor i-a înmănat moțiunea votată la congresul ținut la Mărășești, *i-a asigurat* de solitudinea guvernului, care pregătește o lege specială pentru invalizi.

Toate aceste făgăduințe au rămas neîmplinite. Delegația s-a ales cu vorbe frumoase. N-a mai fost primită în audiență.

Tot așa, întreb pe *ministrul Ocrotirilor Sociale, N. Săveanu*, dacă-și amintește că la același congres, după „cuvintele calde a d-lui. prim-ministru”, le dorește invalizilor, din toată inima, că, fiind el ministru a unui departament care are legătură cu invalizii, să poată traduce în fapt toate dorințele *sufletului său*, care este așa de *cald* pentru aceea, care s-au jertfit pentru întregirea neamului și că, va veni la toamnă cu proiectul de lege....A trecut toamna anului 1924, a trecut și toamna anului 1925.

Îndrăznesc să-l întreb pe *primul-ministru*, dacă înțelege să-și țină cuvântul dat solemn în fața congresului de mii de invalizi de război? Și-l întreb pe ministrul *Săveanu*, dacă înțelege să-și țină cuvântul dat?

Această nepăsare a revoltat până în adâncul sufletului pe toți oamenii de bine.

În sfârșit, arăt că s-a depus din inițiativă parlamentară, chiar a deputaților din majoritate, un *proiect de lege*, care constată că guvernul nu și-a făcut datoria. Semnați: Soricu (poetul), Orleanu (chestorul), Juca (secretarului Camerei, mai târziu, ministru de Interne), Ungureanu (cel cu pașapoartele), Dr. Piso (de la Sibiu) și alții.

Acești deputați constată în expunerea de motive a proiectului de lege, că guvernul refuză astăzi să plătească invalizilor chiar și pensiile derizorii de până acum.

Întreb guvernul dacă consideră această inițiativă *ca un vot de blam*. Iată recunoștința Patriei!”

Averile grănicerești ***Cu anul 1925 începe povestea Regnei.***

Prin Decretul nr. 3.845 din 21 decembrie 1925¹⁷⁷, Regele sancționează statutele Societății pentru exploatarea pădurilor din fostul Regiment II românesc de graniță de la Năsăud¹⁷⁸.

Societatea se naște având în vedere faimoasa lege privitoare la *comercializarea* și controlul întreprinderilor economice ale statului, legea lui Tancred Constantinescu.

---

¹⁷⁷ „M.O.”, nr. 3, 3 ianuarie 1926.

¹⁷⁸ Anexă; Statutele Regnei – n. V. M.

Vom vedea în cursul anilor cum s-a conformat această societate prevederilor comercializării și întrucât s-au îndeplinit prevederile opoziției¹⁷⁹.

Scopul Regnei este de a exploata în *regie* toate pădurile, proprietatea celor 44 comune, pentru ca prin gospodărire rațională să se ajungă la maximum de rentabilitate.

Capitalul îl formează numai fabricile și instalațiile. Prețul lemnului este cel de estimatie a regiunii silvice.

Controlul prin Consiliul Superior, sau prin Direcțiunea Regională Silvică, sau delegatul ei, în calitate de *comisar al guvernului*.

Unul din primele Consilii de Administrație era compus din următorii 12 membri: Dr. Titus Mălai, Dr. George Linul, Dr. Victor Onișor, Dr. Leon Scridon, Ioan Timoc, Dr. Vasile Pahone, Ștefan Buzilă, Ion Aleman, Ion Pop, protopop, Dr. Laurențiu Oanea, Ion Pecurariu, Dr. Andrei Buzdug; director, Gheorghe Avram.

Dezastruoasa situație a Maramureșului

În ședința din 22 iunie 1926 am adresat guvernului o interpelare în chestiunea expropriierilor din Maramureș¹⁸⁰.

„Foaia Poporului” din Sibiu scrie: „Camera a auzit într-o ședință trecută amănunte din cele mai rușinoase și dezastruoase pentru o țară – despre înstrăinarea Maramureșului. Majoritatea liberală, dacă mai are un pic de suflet, ar trebui să se cutremure. Este vorba despre cele mai mari proporții ale unor înstrăinări, ce se pot închipui și despre tovărășia fructuoasă a unora care, și în trecut, sub stăpânirea ungurească, au servit cauza străină în acest vechi pământ al Maramureșului. Astăzi,

¹⁷⁹ Pentru analiza activității societății și a rezultatelor obținute, vezi Marius Linul, *Capitalul autohton în exploatarea pădurilor grănicerești născădute: activitatea societății „Regna” în perioada sa de existență*, teză de doctorat, Universitatea “Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Facultatea de Studii Europene, 2011; *Pădurile județului Bistrița-Năsăud din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Ed. Mesagerul, Bistrița. 2005, cap. VI – „Pădurile din județul Bistrița-Năsăud în perioada 1919–1950”, pp. 185–330.

¹⁸⁰ Anunțată în trăsături generale încă în ședința de vineri, 22 ianuarie 1926, când preciza că „maramureșenii, descendenții Voievodului Descălecător Dragoș-Vodă, se găsesc astăzi într-o situație economică grozavă și disperată, nemeritată, față de trecutul acestui nobil popor și rușinoasă pentru țara care îi cuprinde. Deposedăți fiind de moșiile lor strămoșești, în cursul vremurilor, sub stăpânire străină, au ajuns astăzi de pradă și batjocură tuturor speculanților fără suflet. Pământul Maramureșului, care este muntos și păduros, nu poate sătura populația de acolo. Pământul arător este așa de puțin, încât mălaiul și ovăzul ce produce, abia ajung pentru 5 luni celor 153.000 de suflete. Singura puțință de a trăi ar fi lemnăritul și creșterea vitelor. Munții însă, pădurile și pășunile se găsesc aproape toate în mâini străine. Statistica moșiilor din Maramureș ne dă o icoană adevărat jalnică. Se impunea deci aici, mai mult ca ori și unde, o expropriere radicală, pentru emanciparea economică a acestei populațiuni și astfel izolată de restul țării. Durere! Stăpânirea românească s-a arătat cel puțin tot așa de vitregă ca și cea străină. În nici o parte a țării nu s-a abuzat într-un mod așa de scandalos, de legea Reformei Agrare, ca în Maramureș”; *D.A.D.*, ședința de joi, 21 ianuarie 1926, p.1.160.

acești oameni se bucură, ca liberali, de cea mai întinsă libertate de acțiune împotriva țării. Pământul Maramureșului, munte, pășune, pădure, a ajuns cu totul în mâna străinilor și a celor câtorva cozi de topor, celei mai nenorocite speculări a Reformei Agrare.

D-l. deputat Victor Moldovan a anunțat la Cameră în această scandaloasă chestiune o interpelare, care va arăta ce nenorocite au fost achizițiile liberale în acest județ și ce mortală a fost lovitura, care s-a dat cu concursul liberal, tocmai acestui județ.

Iată cum scoate la iveală lucrurile un deputat cinstit și vrednic. Trăiască deputatul Moldovan”.

Ziarul „Patria” scrie: „Noi, timp de trei ani, ne-am ocupat de situația disperată, în care au fost aduși locuitorii Maramureșului de vitregia unui guvern, care și-a asociat pe toți renegații, spre a specula nevoile unei întregi regiuni... Suntem bucuroși, că această chestiune a fost adusă și în parlament de d-l. deputat Victor Moldovan, care s-a făcut ecoul nemulțumirilor și suferințelor unei populațiuni oprimată de stăpânire”.

Iată comunicarea mea:

„Maramureșenii, descendenții voievodului descălecător de țară Dragoș Vodă, se găsește astăzi într-o stare economică gravă și disperată, nemeritată față de trecutul acestui nobil popor și rușinoasă pentru țara care-i cuprinde.

Deposedați fiind de moșiile lor strămoșești în cursul vremurilor sub stăpânirea străină, au ajuns astăzi de pradă și batjocură tuturor speculanților fără suflet.

Pământul Maramureșului, care este muntos și păduros, nu poate sătura populația de acolo. Pământul arător este așa de puțin încât mălaiul și ovăzul ce produce ajunge abia pentru trei luni, celor 153.000 de suflete.

Singura putință de trai ar fi lemnăritul și creșterea vitelor. Munții însă, pădurile și pășunile se găsesc aproape toate în mâini străine. Statistica moșiilor din Maramureș ne dă o icoană adevărat jalnică.

Se impunea deci aici, mai mult ca oriunde, o expropriere radicală pentru emanciparea economică a acestei populații și de altfel, izolată de restul țării (aplauze).

Durere. Stăpânirea românească s-a arătat cel puțin tot atât de vitregă ca și cea străină. În nici o parte a țării nu s-a abuzat într-un mod atât de scandalos de legea Reformei Agrare ca și în Maramureș.

În urma blestematului politicianism, Țara Maramureșului a ajuns pe mâinile unor oameni inconștienți, renegați, trădători de neam, cointeresați la toate afacerile întrepuse pe spatele acestui nefericit popor. Toți munții, pădurile, pășunile marilor proprietari au fost scutite de expropriere (aplauze prelungite).

Munții composesoratului din Vișău, în întindere de mai multe mii de jughăre, au rămas scutiți de expropriere pentru a fi jefuiți și devastați de acești politicieni, agenți ai firmelor străine.

Moșia Pop Șimon, moșie câștigată pe vremuri prin fraudă de la țărani maramureșeni a rămas scutită de expropriere în întindere de 28 mii de jughăre. Comunele Maramureșului nu mai au nici pădure, nici pășune (aplaude).

Acești nefericiți oameni, din nobili ce erau pe vremuri, au devenit iobagii trustului Gröndel și ai unor agenți fără scrupule, ca deputații Mihail Peter, Urdea János și Man Zoltán”.

Voci: „Rușine” (tumul mare).

Din comuna Borșa am primit următoarea scrisoare: „Domnule deputat! Primind știrea despre înalta și pârinteasca grijă, ce purtați față de noi, maramureșenii, așternând la Camera jalba unui colț de țară, ce se zbate în cea mai neagră mizerie, în numele celor care ne-am adunat și ne găsim la „Casa de Sfat” și a tuturor borșenilor, precum și a întregului Maramureș creștin, Vă urăm ani mulți și sănătate, ca să mai puteți lumina drumul, pe care alții, îl caută a-l umbri”. Borșa, Maramureș, 28 I. 1926. Virgil Șeuleanu și alte 10 semnături”¹⁸¹.

Ziarul „Patria”: *Agitația poporului din Maramureș*.

„Organizația județeană a Partidului Național din Maramureș, întrunită în sedința din Vișeu de Sus la 1 III. 1926, sub președinția lui Dr. Gavril Iuga, protestează contra absolutismului pașalei Mihály Gábor, la adăpostul căruia se eludează legea Reformei Agrare, se scutesc de expropriere moșierii parazitari și se jefuiesc averile strămoșești ale composesoratelor răzeșești, averile moșnenilor români de origine nobilă; protestează contra jafului averilor din Vișeu de Sus și Borșa, unde Mihăilenii cu familiile Papp și Roman, cu agenții lui Grödel și deputații Mihali Palăi și Ardea János și Man Zoltán, dezbracă românii de ultimele resturi de moșie.

Mulțumim deputatului Victor Moldovan – arată rezoluția organizației – pentru comunicarea făcută în parlamentul țării și-l rugăm să dezvolte interpelarea chemată a lumina o parte din codrul hoțiilor de la nord-vestul țării și absolutismului renegato-cleptocratic”.

Composesoratul Borșa avea 19 mii jughăre, iar cel din Vișeu de Sus, 24 mii jughăre.

Nu mi s-au pus la dispoziție dosarele cerute și nu mi s-a fixat zi pentru interpelare.

---

¹⁸¹ Anexă: Scrisoarea din Borșa – n. V. M.

Marea afacere cu traversele

În ședința din 13 III. 1926 am făcut o interpelare în chestiunea exportului de traverse, arătând falsul operat în Jurnalul Consiliului de Miniștri, prin care se dă liber la exportul de traverse¹⁸², afacere de care a profitat secretarul general al Ministerului de Industrie și Comerț, deputatul Gh. Leon.

Interpelarea o termin, întrebând dacă acest Leon nu este identic cu exploatatorul de pădure, care a cumpărat pădurea contelui Bánffy, provocând răscoala țăranilor moși¹⁸³.

Moși

Ion I. C. Brătianu a scris în anul 1924 *Amintiri din Țara Moșilor*.

„Cu gura căscată de emoțiune și cu lacrimi în ochi sorbeam eroica poveste a Moșilor, de mic copil – scrie Brătianu – iar după culcare, în pat, cu pleoapele închise, între vis și realitate, vedeam desfășurându-se bătăliile vitejești, în care românii se luptau cu lănci făcute din coase sau din furci și cu tunuri scobite în trunchiuri de cireș, cercuite cu fier. Sau, asistam ca și prezent, la iureșul lor, când călare și cu pălării bărbătești în cap, nevestele și fetele din Mărișel se iveau în fața honvezilor, pe când părinții, soții și frații, îi atacau din ambele coaste, îi risipeau și îi nimiceau”¹⁸⁴.

Scrie mai departe: „În anul 1907 am vizitat Munții Apuseni... După ce laudă natura de aici și oamenii... falnica înfățișare a bărbaților, frumusețea femeilor... amintindu-și pe drumul de țară de strălucitele lupte a lui Iancu contra sângerosului Hatvany... la Abrud și Roșia, de feroasele drame... după ce la Vidra intră în casa lui Iancu la marginea drumului, pe care nefericitul erou umbla cântând din fluier și cu mințile pierdute... pleacă la Albac, satul lui Horea, oprindu-se în fața bisericii de lemn, în care se rugaseră și împărtășiseră Horia și tovarășii săi, o achiziționează

¹⁸² După ce constata situația dezastruoasă a căilor ferate, „În nenumărate rânduri s-a arătat de la această tribună nenorocita situație în care se găsesc și astăzi căile ferate române. Din cauza lipsei de traverse, căile ferate nu-și pot reface liniile. Circulația trenurilor este primejdioasă în întreaga țară, dar mai ales în Ardeal și Basarabia, unde rețelele sânt expuse să-și suprimă traficul – Victor Moldovan interoga guvernul – „Rog pe d-l. ministru să ne lămurească dacă d-l. Gheorghe Leon, secretarul general al Ministerului de Industrie și Comerț și secretar general al Consiliului Economic al guvernului, consiliu care a aprobat exportul traverselor, nu cumva este identic cu d-l. Gheorghe Leon, fost profesor universitar, fost director al Băncii Românești? Nu cumva este același d-l. Gheorghe Leon, exploatator de păduri, care cumpărând pădurea contelui Bánffy, a provocat nenorocirea moșilor de la Huedin, răscoala și faimoasa afacere de la Răchițele și nesfârșitul calvar al moșilor”? *D.A.D.*, ședința de sâmbătă, 13 martie 1926, pp. 1.498–1499.

¹⁸³ Anexe: Fotografia mea apărută în ziare și articolul din ziarul „Cuvântul” – n. V. M.

¹⁸⁴ Anexe: Broșura lui Brătianu cu „Amintirile” și fotografia bisericii lui Horea – n. V. M.

și o reclădește în parcul său din satul „Florica” și pentru a nu despărți amintirile acelora care au fost uniți în credință și luptă până la martir, părintele Piso din Brad, vice-președinte al Camerei liberale, îi dăruiește porțile împărătești din biserica lui Cloșca din Cărpiniș și potirul din lemn de cireș de la biserica din Mesteacăn, unde jurase Crișan, iar de la tribunul Corcheș, acum bătrân de 80 de ani, primește un urcior vechi de peste 100 de ani și gravura bătăliei de la Fântânele, în care moșii lui Corcheș l-au bătut pe Vasvári... și încheie Brătianu aceste amintiri: „Unde putea răsare mai vie, mai stăpânitoare, *datoria ce ne impune asemenea moștenire* clădită din așa cumplite dureri și atâta minunată credință”.

Dar să vedem și declarațiile mincinoase făcute cu ocazia „*Serbărilor comemorării centenarului nașterii lui Avram Iancu*”.

În anul 1924, la 30, 31 august și 1, 2 septembrie, s-au deplasat în Munții Apuseni la Țebea, Câmpeni, Muntele Găina și în urmă, la Cluj, Regele, Guvernul, ASTRA, clerul, autoritățile și armată.

La Țebea, după ce depune o coroană pe mormântul lui Iancu, declară¹⁸⁵: „Atâtea veacuri de împilări n-au putut șterge de pe fața Voastră dârză și îndărătnică mândria unei rase pline de putere, care-și *așteaptă acum o bunăstare bine meritată*. Știu câte greutateți ați îndurat și de aceea, dragostea și grija mea părintească pentru *îmbunătățirea vieții voastre materiale și culturale vă este deplin asigurată*... În fața umbrelor acestor eroi naționali ai Munților Apuseni și a întregului românism, mă îndreptez cu dragoste și stăruință către toți, îndemnându-i să se gândească mereu la greaua *răspundere* ce apasă asupra generației noastre și la *datoria* imperioasă ce avem, de a fi cinstitori și credincioși marilor jertfe, ce s-au făcut.”

„Așa să ne ajute Dumnezeu”!

La Câmpeni, în cadrul ședinței festive, după ce a vorbit președintele ASTREI, Vasile Goldiș și Silviu Dragomir, a luat cuvântul *Mitropolitul Primat* care arată că „atâția nepoți nevrednici ai lui Iancu, fără suflet și fără Dumnezeu, necinstesc memoria acestuia și a tuturor mucenicilor unirii neamului, prin îmbogățire pe socoteala celor mai vitale interese ale neamului!... cere „stârpirea incorectităților, slujind neamul, nu *Mamona*. Amin”.

După vizita pe Muntele Găina, s-ar fi ferit de acest rege ipocrit și i-ar fi trimis vorbă ca și împăratului: „Toate au fost în zadar, un nebun și un mincinos nu se pot înțelege”, iar lui Brătianu, care-l întreba „Ce vor Moșii”? i-ar fi răspuns: „Un muzeu la Vidra și o cruce pe Muntele Găina”.

¹⁸⁵ Anexă: „Monitorul Oficial”, partea neoficială, din 22 septembrie 1924 – n. V. M.

Interpelarea În apărarea moșilor

În decembrie 1925 am făcut următoarea interpelare, reprodușă aici în rezumat:

„Tot ce este glorie și vitejie în istoria națională a Transilvaniei și mai ales tot ce este suferință și jertfă în istoria noastră dincolo de munți, este legat de numele de *Moși*. E neîntrecută pilda de jertfă pentru țară, neam și glia strămoșească, dată de acest popor.

Vă rog, d-lor. deputați, să vă reamintiți din istoria timpurilor mai noi marea Adunare Națională de la Alba-Iulia. Peste 100.000 de români s-au adunat în această zi, spre a înfăptui cel mai măreț act al istoriei noastre. Moșii și-au luat și aici sarcina cea mai grea. Adunarea a fost apărată de legiunile de gardă națională a Moșilor noștri.

Dar vă reamintiți și de ziua de 7 noiembrie 1918, ziua când Moșii din comuna Beliș, bărbați și femei, au fost arși de vii de către detașamentul criminalului Urmânczy.

Și acum, iată răsplata moșilor: lacrimi, umilință, batjocură și sărăcie este și astăzi răsplata Moșilor. Lanțurile grele ale stăpânirii străine s-au rupt, s-au rupt lanțurile politice, dar au rămas lanțurile iobăgiei economice. Și astăzi codrul Moșilor este doborât de loviturile de secure ale dușmanului de odinioară. Și astăzi Moșul este nevoit să ia drumul pribegiei. Se urcă la sute de mii amenda, ce se dă Moșilor în schimbul lemnelor, ce li se cuvin de drept. Moșul găsit în codru este și astăzi crunt bătut de jandarmii României întregite.

Dar să vedeți, d-lor., răsplata ce o primesc Moșii de la *puternicii zilei*. Abia acum după șapte ani s-a judecat procesul ucigașului Urmânczy. Procesul firește, s-a judecat cu ușile închise. Numai *ministrul de Domenii* a fost de față de la începutul până la sfârșitul procesului, deși chiar el n-ar fi fost iertat să fie de față, deoarece se găsea la dosar un protest al Moșilor, care nu îngăduia acestui ministru să ia parte la judecarea procesului.

Hotărârea adusă de Comitetul Agrar la 18 noiembrie cu nr. 949 este opera ministrului de Domenii. Prin hotărârea aceasta d-l. ministru respinge toate cererile de revizuire a Moșilor și scutește de expropriere 7.610 jug. de pădure din masivul ucigașului Urmânczy, pentru a fi exploatate de un anumit baron Grödel. Este același Grödel, care sărăcește și pe vitejii țărani din Maramureș.

Codrii seculari ai Moșilor, codrii unde a răsunat buciul lui Iancu, codrul udat de lacrimi și îngrășat de sângele eroilor noștri, s-a dat, grație patriotismului d-lui. ministru al Domeniilor, pe mâinile străinilor și ale dușmanilor. Vedeți, aceasta e răsplata.

D-le. Președinte, astăzi se găsește în București o numeroasă delegație de Moți, veniți din toate satele Munților Apuseni, pentru a se plânge din cauza acestei nedreptăți. M-am prezentat pentru ei la Ministerul de Domenii și am cerut să mi se pună la dispoziție dosarul Urmânczy. Dosarul nu se găsește. Vă rog cu toată energia, ca să mi se pună la dispoziție”¹⁸⁶.

„Foaia Poporului” scrie: „...S-a găsit însă vrednicul, curajosul deputat Moldovan, care acum strânge cu ușa pe cei ce voiesc să nedreptățească pe Moți”.

Delegația (din 27 comune) pornită la București susține că Moții au fost jefuiți de pădurile din acele părți, pentru ca să fie protejat contele Urmânczy și antreprenorul acestuia, un oarecare Tischler Mòr”.

La această interpelare nu am primit nici un răspuns. Dosarul nu l-am văzut.

Delegația Moților era compusă din următorii: Vasile Ioan din Scărișoara, Pasca George a Todea Dumitru din Arada-Horia și un alt moț din Albac și alții. Am colindat cu ei la ministere, la Casa Centrală, după ce dosarul nu s-a găsit nicăieri, iar delegații au fost luați pretutindeni în bătaie de joc.

Ziarul „Cuvântul” scrie un mare articol cu titlul „Să se facă dreptate Moților. O chestiune națională care trebuie să agite întreaga opinie publică a țării”, comentând interpelarea mea.

Tot în acest ziar apare și un fulminant articol intitulat „Nu încercați mânia Moților”¹⁸⁷.

M-am pregătit să dezvolt o mare interpelare în chestiunea Moților, îmbrățișând întreg complexul Reformei Agrare, a exploatării masivelor păduroase, a minelor de aur – în special afacerea societății „Mica” – și toate celelalte probleme vitale ale Moților, dar m-am oprit din motive pe care le voi arăta.

Părintele Piso, vice-președintele liberal al Camerei Deputaților, mi-a pus la dispoziție acte cu privire la „Mica”, iar Dr. Amos Frâncu, apărătorul Moților, precum și inspectorul general, inginer silvic Bosie, mi-au pus la dispoziție dosare, memorii, etc.

Unu din aceste memorii mi-a adus o surpriză. Aici am găsit numele unor „nepoți nevrednici ai lui Iancu, fără suflet și fără Dumnezeu, care preferă, necinstind numele lui Iancu și a tuturor mucenicilor unirii neamului, îmbogățirea proprie, pe socoteala celor mai vitale interese ale neamului și în favoarea celor ce, totdeauna ne-au dorit pieirea, iar nu binele” – așa cum i-a caracterizat Mitropolitul Primat.

¹⁸⁶ „De o săptămână, de când am cerut niște dosare pentru a putea dezvolta o interpelare – preciza Victor Moldovan – sunt anume dosarele și chestiunea Urmânczy și Grödel. Rog pe d-l. ministru de Domenii să binevoiască să urgenteze ca să mi se pună cât mai degrabă aceste dosare la dispoziție, pentru că chestiunea este foarte urgentă”; *D.A.D.*, ședința de miercuri, 16 decembrie 1925, p. 812.

¹⁸⁷ Anexe: Cele două articole din ziarul „Cuvântul” – n. V. M.

Spre marea mea consternare, am aflat că membrii marcanți din toate partidele politice au făcut cauză comună cu jefuitorii Moților.

N-au lipsit nici frunțași ai Partidului Național Român.

În memoriul adresat Ministerului Instrucțiunii Publice – după ce se invocă jertfele de sânge aduse de Moți cauzei neamului românesc, se citează numele lui Valentin Poruțiu, avocatul contelui Bánffy, a lui Romul Boilă, avocatul baronului Kemény, a lui Onițiu, cumnatul d-lui. Petru Groza, membru în Comitetul Agrar – precum și numele lui Emil Hațieganu și a lui Petru Groza, membrii în consiliile de administrație a societăților exploatare.

În continuare, memoriul arată rolul profesorilor universitari Negrea și Leon și a lui Hațieganu, care ca șef de resort, a adus societatea „Călățele” în Munții Apuseni, după ce aceasta devastase 20.000 jug. pădure și după ce Moții în revoluție, au izgonit-o din munți... și semnează delegații comunelor.

Acestea cer măsuri disciplinare împotriva celor numiți mai sus.

Pentru a mă documenta, am cerut și obținut de la Tribunalul Cluj, Secția Firmelor, la data de 25 I. 1926, trei certificate, în care găsesc trecuți ca membrii în Consiliul de Administrație al societății forestiere „Călățele”, pe lângă Herman Sennensieb din Cluj și Herman Setril din Viena și pe Dr. Emil Hațieganu și Dr. Petru Groza, iar la societatea forestieră „Râul Alb”, pe lângă Tischler Mòr (Maurițiu), Tischler Elemèr, Dr. Brunner Iosif, Greiner Jutin și pe Dr. Aurel Socol, deputat al Partidului Național Român și pe Constantin Bursan, deputat al Partidului Liberal, omul de casă al ministrului de Domenii, și în sfârșit, la societatea „Regatul Mare”, pe lângă alți străini, și pe profesorul universitar Dr. George Leon, deputat liberal.

Am fost în urmă rugat de conducerea partidului nostru să evit partea delicată a interpelării. Scârbit, am renunțat să dezvolt interpelarea.

Dr. Amos Frâncu, care a cerut audiență la marele român Ionel Brătianu, n-a fost primit în audiență¹⁸⁸.

În cererea sa Frâncu apelează la primul-ministru să curme jaful și nelegiuirea ce săvârșesc numitele societăți pentru îmbogățirea absenteiștilor Urmánczy, călăul Moților, contele „negru” Andrásy, Bánffy și evreul Tischler și să aplice sancțiuni exemplare organelor vinovate. „Moții jefuiți, schingiuiți de jandarmi și pretor, băgați în temniță, iar acum chemați 59 la Tribunal pentru „răzvrătire” se încred în *cuvântul Regelui* și parola lui Ionel Brătianu”.

Iluzii deșarte. Regele i-a mințit, iar Brătianu i-a dat pe mâna conului Alecu (Porcu).

---

¹⁸⁸ Anexă: Certificatele eliberate de Tribunal, Secția Firmelor și cererea de audiență a lui Amos Frâncu – n. V. M.

Epilogul îl cunoaștem: Tischler Mör a fost ucis în sala de ședință a Tribunalului cu un glonț de revolver de către conducătorul unei delegațiuni de Moți, căpitanul invalid Șianeu... iar Moții își continuă tragedia așa cum arată versurile lui Coșbuc, pe

„Pământul nostru scump și sfânt
Că el ni-e leagăn și mormânt
Cu sânge cald l-am apărat
Și câte ape l-au udat
Sunt numai lacrimi ce-am vărsat”.

Cine este acest conu Alecu – Constantinescu – zis Porcu, o știm de pe vremea „Potemkiniadei” cu împroprietărirea.

Multiplele lui afaceri nu le cunosc. Un caz mi-a fost semnalat însă încă din anul 1923, de către prietenul meu Voicu Nițescu, care la cererea mea, mi-a trimis un extras a Cărții Funciare Brașov, care face dovada că conu Alecu a fost și un mare șperțar, întocmai ca și celălalt Constantinescu, Tancred.

Conu Alecu a primit de la Consiliul Comunal Brașov un șperț aprobat de prefectul județului și de ministrul de Interne. Șperțul este compus dintr-un teren de peste 13 jug. pășune și pădure cu lemn de construcție... teren pentru construcție în Valea Timișului, cu un preț derizoriu de 50 de mii în total, când acest teren făcea în comerțul liber 1.245.000 lei.

Voicu Nițescu observă în scrisoarea sa, că motivul pentru care cei câțiva sași de la Consiliul orașului Brașov au dat acest teren ministrului este ușor de ghicit, în momentul când se aplică Reforma Agrară¹⁸⁹.

Dacă „Porcu” a primit pe față acest mic șperț, ne putem ușor imagina, ce a putut primi în taină de la Tischler Mör, pentru scutirea moșiilor magnaților Bánffy, Kendefy, Andrásy și Urmánczy.

Guvernul Averescu–Goldiș

Guvernul liberal, înainte de a pleca de la putere, a înțeles că corecteze votul universal prin o nouă lege electorală, în sensul căreia partidul care obține 40% din voturi, beneficiază de o *primă*, motivând cu nevoia de a asigura o legislatură pașnică și o stabilitate a guvernului.

Asigurarea primei pe calea furtului de urne, s-a dovedit că nu ar fi cea mai potrivită.

¹⁸⁹ Anexe: Scrisoarea lui Voicu Nițescu și extrasul de carte funciară. Articolul intitulat „Porcul” cu caricatura ministrului Alex Constantinescu – n. V. M.

Am văzut ce semnificație avea alegerea lui Goga la Reghin. Dar încă mai înainte, la sfârșitul anului 1924, ziarele aduceau zvonul unui aranjament în ce privește *succesiunea lui Averescu*¹⁹⁰.

Ziarul „România” scrie la 8 noiembrie 1924: „De când liberalii au început să miroasă a cadavru, corifeii partidelor din opoziția camuflată, umilită de liberali, și-a îndoit strigătele, și, și-a dublat emfaza. În țara desconsiderată în afară și ruinată înăuntrul, guvernele camuflate, guvernele paparude, guvernele pașapoarte, nu mai pot funcționa. Azi în marginea prăpastiei, în care stă să cadă, țara are nevoie de un guvern sincer, democrat, perfect onest. *Combinațiunile de culise*, aranjamentele mai dinainte făcute de cei ce se duc, nu mai pot ființa”.

Ne reamintim de articolul lui Mille: „*Regele șobolanilor*”, în care scrie că „dorințele lui Brătianu sânt ordine pentru acest Rege și că celelalte partide, au un alt rol, decât să-i țină locul, până ce se va reface în opoziție, care nu e decât un soi de vilegiatură”.

Brătianu – cât trăiește acest Rege – rămâne dictator. *Combinațiunile de culise* își vor produce efectul. Mâini subțiri de cucoană vor deschide din nou lui Averescu porțile din dos. Locul soțului „lipsit de voință”, cum îl arată Știrbey¹⁹¹ pe Rege, va fi suplinat de altul.

Ziarul „Epoca” ne arată cine este acest locțiitor al Regelui. Iată ce ne descoperă directorul acestui ziar, Grigore Filipescu:

„*Lămuriri*”: „La încrederea și loialitatea țării trebuie să corespundă însă încrederea și judecata nesilinită a Coroanei.

Pentru noi Coroana este factorul stabilizator și balanța căreia nici o mână nemernică, nu trebuie să-i violeze chibzuința sau să-i falsifice normele de cântărire, pentru a-i dărâma prestigiul sau a-i escamota prerogativele.

Noi vrem să avem siguranța dăinuirii intacte a așezământului nostru politic, așa precum l-a chibzuit și l-a alcătuit înțelepciunea și grija de viitorul țării și înaintașilor noștri, vrem garanția ca porțiunea de suveranitate de care Națiunea s-a descărcat împărțind-o cu Dinastia, să nu ajungă pradă nici imposturii îndrăznețe, nici apanajul bandei care încearcă astăzi să sugrume țara.

De aceea, lupta noastră se îndreaptă exclusiv împotriva acestei bande, în capul căreia, ascuns cu ipocrizie, sub masca întunericii și a desfrâului, se află principele Știrbey.

În Duma Rusiei, Purișkevici dezvăluind turpitudinile camarilei care dărâma zi cu zi imperiul, spunea: „Mă simt dator să dezvălu toate acestea, căci a le trece sub

¹⁹⁰ Anexa: Caricatura lui Averescu – n. V. M.

¹⁹¹ Anexa: Caricatura neagră a lui Știrbey – n. V. M.

tăcere, e mai mult decât o complicitate, este o adevărată trădare a interesului suprem național. Le strig, ca să le audă, cine trebuie să le audă”.

Dreptatea cuvintelor lui a fost peste puțin confirmată de evenimente.

Noi, care am văzut repetindu-se istoria țareviciului Alexis, fiul lui Petru cel Mare, nu voim să vedem România trăind și dureroasa dramă a nefericitului țar Petru al III-lea, soțul Ecaterinei a II-a.

De astă dată, dictatorul dă aranjamentului dinainte făcut o formă quasi-constituțională. Partidul Național, acum fuzionat cu partidul lui Iorga, reprezenta ceva în viața politică a țării.

În articolul „Porcul”, pe care l-am citat mai sus, se arată că: „Între două regimuri politice – unul care sfârșește, unul care stă să înceapă – e vremea lui. Vremea intrigei și a corupției. Vremea echivocului și a dezorientării”. Conu Alecu – marele sforar – avea însărcinarea să pună la cale combinația de culise. Și a reușit.

Goldiș era nemulțumit în partid pentru multiple jigniri personale. Chestia cu președinția Camerei în primul parlament al Federației, când Maniu a stat impasibil, lăsând pe membrii partidului să-l voteze pe Iorga, și altele. Goldiș, redactorul declarației citită de Vaida în parlamentul unguresc și al Actului Unirii de la Alba-Iulia, se credea superior lui Maniu. El, vice-președinte al partidului, făcea de ani de zile o notă distinctă în partid. Acum câțiva ani trimisese de la Sibiu un memoriu lui Maniu – împreună cu Lupaș și Lapedatu – criticând aspru tactica urmată de Maniu. Dar ținuta lui Goldiș avea și o latură confesională – Goldiș, Lupaș, Lapedatu erau ortodocși, iar Maniu, Vaida, Cicio Pop, uniți.

Dar mai era și un alt considerent care înlesnea jocul lui conu Alecu. Toți acești trei aveau afinități cu liberalii. Lapedatu își avea fratele, pe Alexandru Lapedatu în Partidul Liberal, ministru și șef al organizațiilor liberale din Ardeal. Acesta, ca ministru al Cultelor, l-a subvenționat pe Lupaș cu sute de mii de lei pentru editarea unor cărți. Goldiș era de trei ani membru în Consiliul de Administrație la banca liberală „Banca Românească” și în alte institute financiare brătieniste, încasând anual câte un milion două sute de mii de lei¹⁹². Se colportă mai târziu că toți trei au fost deseori la masa lui conu Alecu; aranjamente făcute dinainte cu liberalii și cu Goga.

Goldiș, Lupaș și Lapedatu publică împreună, la 5 aprilie 1926, un Manifest: „Cuvânt lămuritor către românii ardeleni”, prin care caută să justifice colaborarea lor cu partidul lui Averescu, criticând atitudinea lui Maniu, șovăiala, lipsa de perspicacitate, a pertractărilor interminabile... declarând, că vor păstra intactă ființa, tradiția și structura, întreaga doctrină a Partidului Național Român, iar într-un

---

¹⁹² Anexe: Fotografia lui Goldiș și caricaturile lui Goldiș, Lapedatu și Lupaș. Manifestul din 5 aprilie 1926 – n. V. M.

interviu, Goldiș declară că el va rămâne membru al acestui partid până la sfârșitul vieții sale...

Iorga declară că Goldiș nu avea dreptul să ia cu dânsul firma unei case, pe care a părăsit-o, acuzându-l de trădare, iar în ziarul „Neamul Românesc” scrie un articol intitulat „Iuda”¹⁹³.

Vina mea

În aceste frământări politice intervine și greșeala mea, pricinuită din considerente familiale și personale.

Soția lui Goldiș avea trei nepoate; Herbay. Una era soția lui Silviu Dragomir, a doua, a lui Eugen Savu și a treia, a lui Victor Man, cumnatul meu. Toți trei l-au urmat pe Goldiș, stăruind să-l urmez și eu. Căutau să-mi demonstreze că aș fi un mare naiv, deoarece până ce eu mă luptam în parlament cu liberalii, expunându-mi chiar și viața, frunțașii partidului de înțelegeau de minune cu Brătienii, stând alături cu aceștia în consiliile de administrație a băncilor și întreprinderilor liberale.

În urma activității mele neîntrerupte parlamentare, biroul meu de avocat începuse să dea îndărăt. Colegii mei – din provincie – știindu-mă prea ocupat și expus politicește, se temeau că nu voi putea apăra cu succes procesele cu care mă însărcinai să le susțin la Înalta Curte de Casație, au început a mă părăsi rând pe rând.

La zvonul că aș putea trece și eu cu Goldiș, m-au vizitat prietenii din partid. Aurel Dobrescu și Ghiță Crișan își exprimau regretul că nu i-am prevenit să treacă și ei. Sever Dan și Ilie Lazăr au căutat să mă rețină. Mihai Popovici mi-a telefonat, asigurându-mă că partidul îmi va purta grija și că el mi-a câștigat deja două locuri în consiliul de administrație. Mihai Popovici, care era și casierul partidului și încasa subvenții de la firme cunoscute și necunoscute, era membru în nenumărate consilii de administrație, ca și nepotul lui Maniu, Ionel Pop, marele ihtiosaur. Acesta profita de pe urma „unchiuțului” cum îl numeau pe Maniu în familie. De Mihai Popovici îmi spunea Ghiță Crișan că ar fi realizat beneficii, de nici nu mai știe cât are. Toate acestea, firește că mă indispuneau, dar totuși, am ezitat ca să-l urmez pe Goldiș.

Plimbându-mă cu Aurel Dobrescu pe Calea Victoriei, se oprește brusc o mașină și Eugen Savu mă invită să vin la depunerea jurământului ca subsecretar de stat. Am refuzat.

În această stare sufletească intervine Cicio Pop.

Nici considerentele de familie, nici cele personale nu m-ar fi putut determina să-l urmez pe Goldiș, dacă nu intervenea gafa lui Ciceo Pop.

---

¹⁹³ Anexă: Caricatura lui Iorga – n. V. M.

Maniu l-a trimis pe Cicio Pop, care m-a vizitat acasă. Ciceo Pop era o cunoștință a familiei noastre. Sora lui – soția medicului Alexandru Pop din Bistrița – era cea mai bună prietenă cu mama soției mele, care în acel timp locuia la noi în București.

Deci, Ciceo Pop a fost ales ca să mă convingă să nu-l urmez pe Goldiș. Dar în loc să caute cu argumente convingătoare să mă rețină, Ciceo Pop a pornit-o cu tunete și fulgere (nu-l putea înghiți pe Goldiș). În fața soției mele și a mamei acesteia, a început cu blestem, să nu avem noroc de copila noastră, dacă voi trece la Goldiș. Această gafă total lipsită de bun simț și-a produs efectul. Ciceo Pop, în loc să dreagă, a stricat totul. La plecarea sa femeile au observat: dar mai poți tu sta cu aceea, care îți afurisec familia. Ciceo Pop, membru în Consiliul de Administrație a băncii liberale, care în tot timpul de patru ani n-a suflat un cuvânt în Cameră împotriva acestora și a avut în chestiunea Văitoianu atitudinea arătată de mine, nu era indicat să-mi facă morală. Și încă tot am mai ezitat. Din partid nu am demisionat, la jurământ nu m-am prezentat.

În această situație au intervenit cei din județ, dornici de putere, în frunte cu Dr. Vasile Pahone, care îndrăgise prefectura, Dr. Laurențiu Oanea, care nu fusese ales în legislatură și Dr. Leon Scridon junior, etc.

Evenimentele m-au copleșit. Am rămas cu Goldiș, fapt pe care l-am regretat mult, suferind în conștiința mea până în ziua când am reintrat iar în partidul – care după fuziunea intervenită – se numea *Național-Țărănesc*.

Goldiș, Lupaș și Lapedatu au fost excluși din partid. În ședința Comitetului Executiv, Maniu a declarat că singur pe mine mă regretă.

Cel mai pornit în ședință împotriva lui Goldiș, Lapedatu, Lupaș a fost *Sever Bocu*, care la o consfătuire, care a avut loc într-o cameră de hotel a lui Lapedatu, la care, în afară de Goldiș și Lapedatu, am fost invitat și eu și Bocu, la ieșirea noastră din hotel, Bocu mi-a zis: „d-apoi, mai pot merge eu cu ăștia, care nu mi-au oferit nici un portofoliu de ministru”!

În comunicat, Comitetul Executiv hotărăște – înfierând pilda de oportunism personal și de imoralitate politică a celor trei – să-i excludă, avertizând organizațiile că, orice întrebuintare cu titulatura partidului constituie un abuz și un act de escrocherie politică.

La data de 18 aprilie 1926 se înscrie în partidul lui Averescu Ioan Vaida Voievod, fratele lui Alexandru Vaida, cu o scrisoare¹⁹⁴ adresată lui Goga, la care acesta, precum și Averescu, îi răspunde: „recunoscător pentru această importantă adeziune, văzând în acest act o dovadă vie a definitivei noastre închegări sufletești”.

---

¹⁹⁴ Anexe: Caricatura lui Bocu. Scrisoarea lui Ioan Vaida – n. V. M.

Campania electorală

La 2 mai 1926 Goldiș convoacă o mare adunare la Sibiu, la care am luat și eu cuvântul, alături de cei trei, de Silviu Dragomir și alții. După această „măreață” adunare, Goldiș se adresează „Națiunii Române”, mulțumind întregului popor ardelean și bănățean, că i s-a făcut deosebita cinste de a-l proclama *Președinte* al Partidului Național Român și declară că „va dărâma granițele sufletești”.

„Să strângem oastea neînfrântă în jurul gloriosului nostru Rege, Dezrobitorul, aducându-ne pururi aminte de scriptură: „Țara s-o iubești, pe Rege să-l cinstești”.

Goga se adresează și el cu un mare manifest către alegătorii din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș, arătând că nu e acum ceasul potrivit pentru răscolirea greșelilor din trecut. „Numai împlinirea dreaptă a revendicărilor locale poate consolida țara. Resimțind zbuciumări sufletești – spune Goga – și dureri nepotolite încă, se apropie el de poporul Ardealului, în care a crezut totdeauna și-i cere sprijinul pentru o operă de reparare și întărire. Nu ascultați de glasul neputincioșilor – încheie Goga – și dați la o parte dărâmatorii fără ispravă. După voturile voastre va străluci iarăși în fața țării, obrazul Ardealului”.

Guvernul dă un manifest și în limba germană, arătând programul său economic și de politică minoritară.

Partidul Național (Maniu, Iorga, Argetoianu) dă publicității un uriaș afiș cu chipurile celor doi șefi: Maniu și Iorga și a unei incuse coase, și pe care scrie: „Votați coasa”¹⁹⁵!

Chemăriștii (tineretul Partidului Național Român) din Cluj adresează o „Chemare către tinerimea română” semnată între alții, de Paul Boilă, Dr. Iulius Coroian – rude a lui Maniu – de V.V. Tilea, frații Eugen și Simion Hațieganu, Aurel și Mircea Vaida Voievod (fiii lui Alexandru Vaida), care îl vor părăsi și ei și, împreună cu V.V. Tilea, pe Maniu, urmându-l pe Vaida și tot așa, Adam Popa și Pavel Pavel, și alții..

Chemăriștii cheamă tineretul să dea ajutor Partidului Național Român, ca să ducă la izbândă „mărețele idei salvatoare pentru neam și țară”.

Partidul Țărănesc dă și el un manifest „Către Ardeleni”, anunțând că-și întinde de azi înainte organizația pe tot cuprinsul Ardealului.

Am văzut că a mai încercat o dată, dar fără rezultat.

Manifestul arată...„că șovăiala și slăbiciunea Partidului Național a îngăduit lui Brătianu, ca plecând de la putere, să recomande Regelui pe unealta sa, generalul Averescu”.

¹⁹⁵ Anexe: Manifestul lui Goldiș Manifestul lui Goga. Manifestul Guvernului. Afișul Partidului Național – n. V. M.

Vine și *Liga Apărării Naționale* a lui Cuza, cu un manifest către „Frații Români” și cere alegătorilor să voteze numai cu candidații ei, care au jurat pe sfânta cruce să scape țara de primejdia jidanilor și de pacostea jidaniților și arată cum acestea s-au folosit de banii jidanilor: la Marmorosch-Blank – Alex. Constantinescu (Porcu) și Duca, liberali; Vaida și Argetoianu – naționali; Iunian și Răducanu – țărăniști; gen. Coandă – averescan. Toți aceștia primesc pe nemuncite, câte un milion pe an.

Organizația Partidului Național din Gorj a răspândit o caricatură: Brătianu ținând în mână o păpușică cu o funduliță în păr, reprezentând pe Averescu¹⁹⁶.

În județ

În fața alegerilor generale, fixate pentru 25 mai 1926, a treia zi de Rusalii, comitetul județean al partidului nostru dă un manifest către alegători, arătând cauzele pentru care a acceptat colaborarea cu Averescu¹⁹⁷.

Tot astfel și Partidul Liberal, arătând și el care sânt candidații la alegeri.

La Cameră, din partea Partidului Național: Dr. Victor Moldovan, Dr. Laurențiu Oanea, Dr. Leon Scridon.

La Senat: Virgil Popescu, fost prefect și Emil Domide, fostul meu profesor la Năsăud.

La liberali, la Cameră: Dr. Vasile Meruțiu, prof. univ., Dr. Dionisie Login, Ioan Pop, protopop.

Iar la Senat: Ioan Pecurariu, și el fost profesor al meu la Năsăud și Solomon Haliță, fost prefect.

La Liga lui Cuza, la Cameră: I.C. Cătuneanu, prof. univ., preotul Octav Mărcușiu și Titu Mălai.

La Partidul Național (Maniu), la Cameră: Gh. Giuglea, prof. univ., Leonida Pop și Ștefan Lupu, profesori¹⁹⁸.

Rezultatul alegerilor: Guvernul obține pe țară, 40%; Noi, în județ, 14.966 voturi ; Partidul Național (Maniu), 5.672; Cuziștii, 2.753; Liberalii, 587 voturi.

¹⁹⁶ Anexe: Manifestele Chemăriștilor, a Partidului Țărănesc, a Ligii lui Cuza și caricatura Partidului Național din Gorj – n. V. M.

¹⁹⁷ Anexe. Manifestul nostru și diferite foi volante – n. V. M.

¹⁹⁸ Presa consemna oarecum diferit situația candidaturilor la Senat: a) pentru colegiul universal: Lista nr.1 – Partidul Poporului și Partidul Național Român: Virgil Popescu, fost prefect; Lista nr. 2 – Partidul Liberal: Ioan Pecurariu, profesor; Lista nr. 3 – Liga Apărării Național Creștine: Eliseu Dan, protopop; Lista nr. 4. – Partidul Național-Țărănesc: Nicolau Rognean, avocat; „Gazeta Bistriței”, anul VI, nr. 10, 15 mai 1926, p. 3.

Parlamentul

La deschiderea parlamentului am așteptat ca Goldiș să-și justifice pasul de la tribună și să-și clarifice situația în contradictoriu cu Maniu în fața țării. Goldiș, laș, n-a suflat nici un cuvânt. Ținuta aceasta a lui Goldiș ne-a pus și pe noi, care l-am urmat, într-o dilemă penibilă, atât față de majorități cât și față de opoziție. De bine, de rău, Goldiș era dator să se explice în fața Adunării, să aibă cel puțin, curajul elementar.

Eu *personal* n-am luat parte la ședințele Camerei, sau rar de tot, când asistam, mă retrăgeam în băncile din fund. Cum puteam să iau vreo atitudine de adversar politic față de aceea cu care mă luptasem alături. Eram ca vulturul căzut în captivitate, fără aripi. Îmi lipsea avântul, convingerea. Îmi aduc aminte azi de un pui de vultur mare, minunat de frumos, prins în Munții Carpaților vecini județului nostru, pe culmile munților maramureșeni, pe care l-am văzut în curtea pușcăriei din Sighet, curte înconjurată cu ziduri înalte. Îi erau tăiate aripile. De câte ori se înălța spre înălțime, cădea zdrobit la pământ, trist, abătut, lipsit de libertate de a se avânta în văzduh, peste munți și văi. Mă compar cu acesta. Așa eram și eu. Mă durea în suflet, că mă găseam pe băncile, care nu-mi aparțineau.

Activitatea extraparlamentară

Astfel, am căutat să-mi desfășor activitatea în afară de parlament. Am continuat să reprezint și să apăr comunele mele la Reforma Agrară. Unora le-am câștigat drepturi la fântâni de slatină (Șieuț), i-am apărat de amenzi, le-am câștigat dispense, etc. La Chintelnic am pus la cale clădirea podului, care lipsea de 10 ani, la trecerea căreia erau interesate și comunele Sângeorzul Săsesc¹⁹⁹, Chiraleș, Vermeș, Țigău, Sâniacob, Sigmir, Crainimăt. Am intervenit de s-a urcat subvenția județului de la 300.000 la două milioane de lei pentru refacerea podurilor. Am câștigat sute de mii de lei ajutoare pentru biserici. Bistrișenilor de peste Pod le-am câștigat o pășune pe hotarul Budacului Săsesc²⁰⁰. Pentru cimitirul românilor bistrișeni am câștigat gratuit întreg materialul lemnos pentru îngrădirea acestuia, în lungime de sute de metri. Iar în calitate de inspector al Căminelor culturale l-am adus în județ pe arhitectul specialist în clădire de cămine, Flore Stănescu, din Ministerul Agriculturii, cu care împreună am vizitat cel mai multe comune românești, alegând locurile potrivite pentru clădirea de cămine, ce trebuiau să cuprindă sala de sfat, biblioteci, bancă cooperativă, consum, dispensar, baie, etc. Planurile se întocmeau gratuit²⁰¹.

¹⁹⁹ Azi Sângeorzul Nou, județul Bistrița-Năsăud.

²⁰⁰ Azi Budacul de Jos, județul Bistrița-Năsăud.

²⁰¹ Pentru activitatea acestei instituții, vezi fondul *Căminul Cultural al județului Năsăud* (1939–1949) păstrat la Serviciul județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale.

La Bistrița acest arhitect a întocmit un plan grandios pentru o casă culturală, ce urma să fie ridicată pe terenul bisericii unite în fața Palatului Administrativ al Prefecturii. În două adunări generale, ținute cu toți bistrițenii, s-a hotărât clădirea. Toți țărani s-au oferit cu muncă, căraușie, materiale, cărămizi, nisip, etc. Eu m-am oferit să le câștig un ajutor de la guvern. Planul însă a rămas neexecutat, din vina intrigii unui intelectual și din lipsa de energie și inițiativă a protopopului Petringel, om cinstit, dar lipsit de vlagă. Și din vina acestuia a rămas și cimitirul așa cum este. Rugat de mine, inginerul orașului Dahinten a făcut un plan cum să fie trasate drumurile, parcelele de morminte. Prietenul meu, meșterul Ioan Sasu a făcut planul unei porți de intrare în cimitir în stil românesc, iar eu am intervenit la C.F.R. pentru livrare gratuită de zgură pentru cărări. Totul a rămas baltă.

Consiliul Județean

La 29 V. 1926 a fost proclamată, ca singura listă depusă în termen, lista noastră a Consiliului Județean cu 24 consilieri și 8 supleanți, fiind eu capă de listă.

Consilieri: Bejan Anastasiu, director la banca fostă „Bistrițiana”, colegul meu de liceu la Năsăud, Dr. Victor Mihăilaș, Dr. Leon Scridon senior, Marțian Iulian, marele cărturar Șotropa Virgil, fostul meu profesor la Năsăud, fost mare gazetar, om de știință, redactor al „Arhivei Someșene”, Dr. Alexandru Hângănuț, medic în Borgo Prund, Dr. Laurențiu Oanea, deputat, Alex. Mihuțiu, țaran, Const. Flămând, fost preot, profesor, Vasile Bichigean, profesor, colaboratorul lui Șotropa și traducătorul documentelor din arhiva Bistriței, Șt. Scridon, profesor, fost prefect, George Avram, inginer silvic, directorul „Regnei”, Ion Sas, meșter arhitect, Teodor Guțiu, fost subofițer, proprietar, Silvestru Mureșan, țaran, Ion Archiudean, țaran și Alex. Sângeorzan, țaran.

Dintre sași: Dr. Connerth Arthur, deputat, Dr. Berger Albert, director de liceu, fostul meu profesor la Bistrița și colaboratorul lui Iorga la *Documentele Bistrițene*, Dr. Berger Albert, fost judecător, avocat, Barth Michael, țaran, Kreutzer G., țaran.

Dintre unguri: Eugen Keretses, director de bancă, prietenul lui Pahone.

Supleanți: Dr. Ioan Monda, avocat, fostul meu coleg la Facultatea de Drept din Debrețin, Macedon Linul, profesor, Grig. Grapini, inginer, Ferezan Todor, avocat, Rauch Ioan, țaran, Vlad Anton, farmacist, Bidner Michael, țaran și Florian Porcius, marele botanist, academician²⁰². Lista nu are colorit politic²⁰³.

²⁰² Aici autorul memoriilor face o eroare, deoarece Florian Porcius a decedat la data de 30 mai 1906 la Rodna.

²⁰³ Comunicatul prefecturii menționa că „Primul Președinte al Tribunalului Năsăud, în calitate de președinte al Biroului Electoral Central, cu considerarea la împrejurarea că până în ziua de 26 mai 1926, ultima zi pentru propunerea candidaturilor pentru consiliile județene nu s-a propus decât o singură listă de candidați, cu deciziunea Nr. I A. 24/3 din 1926, pres. din 27 mai 1926 a proclamat de aleși ca consilieri județeni în județul Năsăud pe următorii”; urmează lista celor aleși, identică cu cea a lui Victor Moldovan; „Gazeta Oficială a județului Năsăud”, anul XXIV, nr. 22, 31 mai 1926, p. 60.

Cu aceeași ocazie, *Vasile Pahone*²⁰⁴, numit prefect, adresează cetățenilor din județ un cuvânt, cerându-le sprijinul²⁰⁵.

Guvernul avea 5 miniștrii ardeleni: Goga la Interne, Petru Groza la Lucrări Publice, Goldiș la Culte, Lapedau la Finanțe și Lupaș la Ocrotiri Sociale, Sănătate.

Guvernul însă n-a făcut ispravă în Ardeal.

Goldiș nu s-a putut ține de cuvântul dat solemn de a păstra „intactă ființa Partidului Național Român și de a rămâne până la sfârșitul vieții membru al acestui partid”. Partidul lui s-a contopit cu cel averescan.

Vizita la Bistrița

În primăvara anului următor 1927, am fost numit, la stăruința lui Goga, subsecretar de Stat la Interne. Locul însă nu mi l-am ocupat și nu am funcționat nici o singură zi²⁰⁶.

Câtva timp după numire am plecat la Bistrița, pentru a mă interesa de nevoile județului.

Primirea

Ca fiu al județului mi s-a făcut o primire neobișnuită.

Eram primul din acest județ, ajuns membru al unui guvern. „Gazeta Bistriței” nr. 10 de la 1 mai 1927 descrie primirea, banchetul, interviul meu²⁰⁷.

²⁰⁴ Prefect între 8 martie-14 aprilie 1920; 27 martie 1926–6 iunie 1927; Ioan Sigmirean, Adrian Onofreiu, *Istoria județului...* poz. 2, 6, p. 396.

²⁰⁵ Redăm apelul, pentru a defini modul în care erau înțelese –cel puțin la nivel declarativ – aspirațiile conducătorilor și așteptările de la cei conduși. „Iubiți Concetățeni! Din încrederea Înalțului Guvern am fost numit încă cu începutul lunii lui aprilie a. cor. Prefect al acestui județ și tot de atât timp am preluat conducerea lui, dar lucrul mult și împrejurările nu mi-au permis ca să Vă comunic această și pe această cale. Trecând peste lucrul mult și peste alegerile de la Cameră și Senat, mă grăbesc să-mi repar întârzierea, să Vă salut cu toată dragostea și totodată, să-mi exprim și adânc simțitele mele mulțumiri pentru dragostea, cu care m-ați primit și îmbrățișat și pe care ați manifestat-o pentru mine atât de satisfăcător și îmbucurător cu ocaziunea alegerilor de la Cameră și Senat. Iubiți concetățeni! Cu această ocaziune țin să vă declar, că nu Vă dau program peste ceea ce doresc să fac cât timp voi fi în fruntea județului, pentru că eu am un principiu și anume „nu vorbește, ci faptele hotărăsc”. Programul meu e scurt, munca: munca cinstită și dreptatea. Voi munci așa cum știu, dar voi munci cinstită și dreaptă și aceasta o pretind de la fiecare ofician, fie de orice categorie și de la fiecare cetățean al acestui județ, fie el de orice naționalitate și închinându-se el ori în care biserică sau sinagogă. Voi fi prietenul fiecărui care se va îndrepta către mine cu cereri juste, echitabile și de interes obștesc. Cer concursul binevoitor a tuturor, pentru a servi binele obștesc, binele și progresul poporului din acest județ. Cu acesta închei și cer ajutor lui D-zeu. asupra muncii D-voastre și a noastre, a tuturor”; „Gazeta Oficială... nr. 22, p. 57.

²⁰⁶ Fapt întărit de Comunicatul Președinției Consiliului de Miniștri – conform Decretului-Lege nr. 3.262 din 27 septembrie 1940 – în care era publicată lista foștilor demnitari alcătuită de Ministerul Justiției în care nu figura Victor Moldovan și confirmat de declarațiile lui Leon Scridon, din 16 noiembrie, Laurențiu Oanea, din 17 noiembrie și Petre Papacostea, din 20 noiembrie 1959; Arhivele Naționale ale României, fond *Victor Moldovan*, d. 14, f. 1–6.

²⁰⁷ Anexa: „Gazeta Bistriței”, nr. 10 din 1927, 1 Mai. Fotografia mea – n. V. M.

După ce trece în revistă activitatea mea pentru binele obștesc arată primirea entuziastă ce mi s-a făcut de întreaga populație. La marginea județului am fost întâmpinat de un număr mare de săteni cu fanfară, având în frunte pe subprefectul Alex. Pălăgieșu și pe prietenul și fostul meu coleg de școală de la Năsăud, Vasile Buta, notar în Măgheruș.

În gara Bistriței era adunată populația Bistriței în frunte cu prefectul, cu cei doi generali, cu primarul orașului și reprezentanții clerului și a naționalităților. Am fost întâmpinat cu cuvinte de bun sosit din partea primarului sas Sanchen și din partea prefectului Pahone și condus într-un frumos cortegiu prin străzile pavoazate cu drapele până la locuința mea, unde mă așteptau bistrițenii în frunte cu Ion Sasu, cu o poartă de triumf²⁰⁸.

Recepția

La recepție, care a avut loc în sala Prefecturii, s-au prezentat toate corporațiile. Cei dintâi intră în sală „ortodocșii”, religia dominantă în stat, conduși de venerabilul protopop Grigore Pletosu – fostul meu profesor la Năsăud – un stejar falnic și mândru, care în cei aproape 80 de ani de viață a rezistat tuturor furtunilor, păstrându-și întreaga vigoare a tinereții. Urmează românii uniți, în frunte cu vrednicul protopop Petrinjel, sașii lutherani cu preotul Molitoris, romano-catolicii cu preotul Meszko, reformații cu preotul Zsigmond și evreii cu rabinul.

Au urmat apoi reprezentanții armatei, generalii Schotsch și Cănciulescu, reprezentanții minorităților; sașii, conduși de profesorul Ihl, ungurii, corpul didactic, în frunte cu fostul meu profesor Emil Domide, senator, directorul liceului, și pe urmă, reprezentanții celorlalte autorități și instituțiuni.

²⁰⁸ Domnul Victor Moldovan, Subsecretar de Stat, sosind azi în orașul nostru, populația întreagă, fără deosebire de naționalitate și confesiune – consemna presa – i-a făcut una din cele mai călduroase și entuziaste primiri. Domnul Victor Moldovan este fiu al Bistriței, în care calitate, de când a eșit de pe băncile școlii a muncit neîncetat pentru binele obștesc, cucerind dragostea tuturor. Ca deputat în toate cele patru parlamente, de la Unire încoace, și-a pus toată râvna sa întru ajutorarea populațiunii în toate nevoile ei. În special D-sa. s-a făcut apostolul Reformei Agrare, ajutând pe toți îndreptățiii să-și capete drepturile lor, veghind cu cea mai mare atențiune ca să nu se comită și aici acele abuzuri, ce s-au comis aiurea cu nemiluita, și grație D-sale., aceste abuzuri nu s-au comis în județul nostru, de unde dragostea nețărmurită de care este înconjurat de toți locuitorii județului; „Gazeta Bistriței”, nr. 10, 1 mai 1927, p. 1. În același număr sunt descrise recepția de la prefectură, banchetul – care după relatarea presei, s-a desfășurat „în sala otelului „Central” – interviul acordat, sub titlul „Convorbire cu D-l. Ministru Victor Moldovan”, cu subiectele abordate: În ajutorul agriculturii, Bugetul județean, Drumuri și poduri, Pavarea orașului, Planuri pentru viitor și este consemnată comunicarea din partea unei delegații de țărani, a alegerii drept cetățean de onoare al localității Prundu Bârgăului; *Ibidem*, pp. 2–3.

Banchetul

La banchet iau parte peste 300 de persoane, reprezentanți ai clerului, armatei, magistraturii, a corpului didactic, a minorităților, industriei, comerțului, parlamentari și săteni.

Toastează: Pahone, generalul Schotsch, Petringel, senatorul Connerth, Molitoris, senatorul Virgil Popescu, av. Dr. Login, Meszko, Zsigmond.

Interviul

În interviul meu m-am ocupat de agricultură, buget, drumuri, poduri, datoriile orașului și de planurile de viitor, în special de chestiunea averilor grănicerești.

Comunele negrănicerești au putut fi înzestrate cu păduri și pășuni comunale din plusul proprietăților vecine săsești²⁰⁹; comunele însă de pe Valea Someșului și a Bârgăului nu dispun de păduri și pășuni comunale suficiente, fiindcă cele grănicerești constituie în bună parte averi cumulative. Va trebui deci revizuită defalcarea inițială, considerând că populația s-a înmulțit, a cărei izvor de existență este, pe lângă creșterea vitelor, și exploatarea lemnului.

Aceasta e dorința țăranilor grăniceri.

În viitor, mă voi ocupa deci de această chestiune.

Comuna Borgo Prund m-a ales în ședința din 18 aprilie 1927 cetățean de onoare.

Cărămida

La reîntoarcerea mea în București, coborând în Gara de Nord, am aflat de *cărămida* ce căzuse pe capul lui Averescu. Interregnul lui Averescu se terminase. Regele era grav bolnav. Brătianu nu-l mai putea lăsa pe locțiitorul său la cârma statului. Pentru 16 zile preia *Barbu Știrbey* guvernul, ca să-i urmeze regimul liberal.

Dau năvală

În „Gazeta Bistriței” din 20 aprilie 1927 apare un articol care constată că „toată gloata fripturisto-averescană și, în principal, corifeii locali ai tristei guvernări de ticăloasă memorie dau năvală spre porțile Partidului Liberal”²¹⁰.

²⁰⁹ Sub titlul „Mulțămită publică” presa prezenta implicarea acestuia în probleme de interes local. „D-l. Victor Moldovan, deputat, ministru subsecretar de stat: Obține 10.000 de lei subvenție pentru biserica din Sebiș, de la Ministerul Cultelor și Artelor. A reprezentat localitatea în procesul urmat R.A. 1921 pentru păduri și pășuni la Bistrița și București. D-l. Victor Moldovan se felicită el pe el că, dând la o parte politica de partid, a avut norocul de a face politică de persoane, alegând norocos atari persoane, care au dovedit pe toate terenurile interesul ce-l poartă față de înaintarea alegătorilor săi, precum și capacitatea de muncă în interesul țării. 27 aprilie 1927. Ionichiu Groze, paroh; Victor Simionca, prim curator”; „Gazeta Bistriței”, VII, nr. 12, 22 mai 1927, p. 3.

²¹⁰ Aici autorul face o confuzie a publicației citate. Numărul 8 al „Gazetei Bistriței” apare la 15 aprilie 1927, nr. 9 – ca ediție specială, dedicat marelui incendiu de la Năsăud – la 23 aprilie, iar numărul 10, la 1 mai. În nici unul din acestea nu se află publicat articolul din care citează Victor Moldovan.

La vestea schimbării de regim, fostul prefect Dr. Vasile Pahone, urmat de Grigore Pletosu, Anastasiu Bejan, Dr. Ion Lazăr, preot Victor Mureșan, Constantin Flămând, A. Vlad, Simion Pahone, Vasile Jeican, preoții Bălan și Măgherușan, învățătorul Costea, Dr. Bodescu, I. Tahiș, Teofil Ușeri, trec la liberali.

Luptătorii Partidului Național

Un alt articol publicat cu 5 ani în urmă, în gazeta liberală din Cluj, contestă faptul că Pahone ar fi fost peste 20 de ani membru în Comitetul Partidului Național și că ar fi susținut alegerea lui Onișor. Dimpotrivă – constată autorul acestui articol, prof. O. Gherman – că după moartea deputatului Ciocan, Pahone a cerut sprijinul contelui Bethlen în interesul candidaturii sale proprii ca deputat guvernamental. Autorul mai arată că Pahone n-ar fi fost bun român, deoarece în calitate de avocat și membru în Consiliul de Administrație al băncii maghiaro-evreiești „Borgo völgy”²¹¹ ar fi conlucrat la înstrăinarea averii românești de pe Valea Bârgăului. În anul 1915 a fost ales membru și mai târziu, președinte a băncii înființate de călăul faimos al românilor, „Zálogház”²¹², stânjenind activitatea economică a institutelor românești și că, în calitate de prefect de 15 zile, sub Consiliul Dirigent, primul său gând a fost să elibereze acestei bănci un permis de 60 vagoane de cereale. În consecință, dacă se intitulează acest Pahone „luptător al neamului românesc, aceasta este o sfidare nerușinată a conștiinței românești”²¹³.

Nu știu dacă corespund adevărului cele de mai sus, văd însă că liberalii l-au primit pe Pahone cu brațele deschise în partid.

Eu, cât am colaborat cu Pahone, l-am știut un bun român și un bun grănicer. Era cam mândru și autoritar, fapt ce nu i-a prea adus popularitate. Avea o bună stare materială, primul automobil în județ l-a avut el. Iar în camera de primire a locuinței sale atârna o mare fotografie din călătoria făcută la piramidele din Egipt.

Faptul însă că a intrat activ în banca ungurească „Zálogház”²¹⁴ i-a fost fatal. Directorul Keretsztes Jenő a încurcat banca în fel de fel de afaceri dubioase. Banca a dat faliment. Avea lui Pahone și a celorlalți membrii din Consiliul de Administrație au fost sechestrate. Keresztes s-a sinucis, iar Pahone a murit de supărare.

²¹¹ Valea Bârgăului.

²¹² Reuniunea de credit.

²¹³ Anexe: Cele două articole de gazetă și portretul lui Pahone – n. V. M.

²¹⁴ Sau Casa de păstrare; vezi *supra*, nota 212.

4. Regența (1927–1930)

Sfârșitul dictaturii Brătieniste

Anul 1927 înregistrează sfârșitul dictaturii lui Ionel Brătianu.

Brătianu, văzând boala incurabilă a Regelui, îl îndepărtează pe Averescu de la putere, temându-se de o lovitură de stat. În locul acestuia – de acord cu cei din culise – vine la guvern camuflat – 16 zile – Barbu Știrbey, ca să-i urmeze iar guvernul jocul lui Ionel Brătianu.

La 20 iulie moare regele. Urmează criza Monarhiei. Brătianu, bănuindu-l pe prințul Carol că ar putea fi împotriva intereselor sale, îl îndepărtează de la tron și instituie o Regență, în care introduce, pe lângă prințul Nicolae, pe Gh. Buzdugan, prim-președinte a Înaltei Curți de Casație și pe Miron Cristea, Patriarhul României.

Brătianu se socotea acum mai stăpân ca ori și când pe soarta țării.

Dar propria lui soartă nu-i iartă.

Moare și el după câteva luni, la 24 noiembrie 1927.

Îl urmează fratele Vintilă Brătianu, care nu mai e stăpân pe situație.

Dar și în partidele de opoziție intervin evenimente surprinzătoare.

Fuziunea Partidului Național Român cu cel al lui Iorga se desface. Intervine fuziunea cu Partidul Țărănesc, formându-se în sfârșit – după îndelungate pertractări – *Partidul Național-Țărănesc*. Lupu, Stelian Popescu și Argetoianu părăsesc Partidul Național Român și intră la liberali. Lupu, fost în 1907 prefect liberal, apoi socialist sui-generis, țărănist, intră la liberali, ca pe urmă să devină iar țărănist. Stelian Popescu, fost conservator, apoi național, e acum liberal. Argetoianu, fost conservator, averescan, independent, iorghist, național, devine liberal și, în sfârșit, șef al propriului său partid.

Argetoianu și Stelian Popescu intră în guvernul lui Vintilă Brătianu, alături de Duca, Inculeț, Nistor, C. Brătianu, Dr. Anghelescu, R. Franasovici, acum reabilitat, care va avea în curând ocazia binevenită de a se răzbuna pentru neplăcerile ce i-am pricinuit.

Adunarea partidului Averescan

La Cluj a avut loc în martie 1928 o mare adunare a Partidului Averescan „pentru a desăvârși unirea sufletească a României Mari, operă ce va sta la baza unei viitoare și cât mai apropiate guvernări a Partidului Poporului”, crede oficiosul acestui partid, „Îndreptarea”.

Au vorbit: Averescu, Goga, Goldiș, Lupaș, Dragomir, părintele Dăianu, Ion Agârbiceanu, Ghibu, Oteteleșanu, Brăiescu, Prie și eu.

Silviu Dragomir, cel achitat de Vaida în fieful acestuia, la Ighiu, îl vizează în cuvântarea sa pe fostul său patron, arătând că el, Dragomir, „face parte din generația revistei „Luceafărul”, care îndeamnă în Ardeal, ce se deștepta acum un sfert de veac, mai mult decât un curent literar. Era goarna de chemare a celor câțiva tineri – în frunte cu Goga – ca să impună o revizuire a moștenirii vechi, aruncând săgeți în așa zișii fruntași de atunci, care nu vedeau mărșul răsărit de soare ce ne chema. Arhivele curților străine rezervă încă surprize pentru mulți dintre fruntașii, care până la 1918, fie că păzeau patrimoniul pajurei blestamate pentru moștenitorul nenorocit, pe care-l pândea coasta morții, fie că se plimbau în ceasurile grele ale României, făurind planuri în iatacul lui Beldiman de la Berlin sau în cabinetul cutărui Erzberger. Niciodată însă *Goga* n-a părăsit concepția sa politică, a Unității Naționale.

Iată de ce, *întărită prin Goldiș*, care poartă în condeiul său tot ce a izvodit vechiul Partid Național în răstimp de 30 de ani, sântem mândri de trecutul nostru”.

La fel se răfuieste și marele scriitor și, fost director, zeci de ani, al ziarului „Patria”, oficiosul de la Cluj al Partidului Național Român, *Ion Agârbiceanu* cu acest partid, pentru „a-și schimba atitudinea și a-și revizui conștiința”.

Goga arată că Partidul Național-Țărănesc, trimițându-și reprezentanți în guvernul lui Barbu Știrbey, care „a fost un coridor plin de umbre pentru a face drum Partidului Liberal”, și-a pierdut dreptul unei protestări morale contra liberalilor.

Sever Dan, care a făcut parte din acest guvern, mi-a confirmat, că scopul acestei colaborări a fost de a se ajunge la o înțelegere cu Partidul Liberal, înțelegere care a eșuat, deoarece Duca, aspirând la succesiunea șefiei Partidului Liberal, a sabotat această înțelegere.

Goga arată în continuare că „guvernul actual s-a născut din intrigi, *în pat nelegitim*. Dar a urmat lovitura destinului, care l-a zdrobit pe Brătianu. Acesta s-a coborât în mormânt. Vintilă Brătianu se declară el însuși, „provizoriu”.

De Partidul Național-Țărănesc, ce să mai vorbim? De zece ani prezintă publicului scadente revoluționare, pe care le preschimbă primăvara și toamna.

„Știu că pe vremuri dădeau certificate de obediență Habsburgilor. Dar dacă nu este cazul unei primejdii revoluționare, este a unei destăinuii sufletești”.

Averescu face istoricul celor două guvernări răsturnate „în mod brutal”. Arată de ce au eșuat tratativele cu Partidul Național-Țărănesc în anul 1919, observând că este inutil să intre în amănuntele *pertractărilor* „izbindu-se totdeauna de o inconsecvență și nepotrivire dintre fapte și vorbe”. Se ocupă de Partidul Liberal, „acaparator, lipsit de scrupole”.

La întrunire au participat mulți intelectuali ardeleni. Au fost de față profesorii universitari Bratu, Stanciu, Oprean, apoi Zaharia Bârsan, și Hodoș, foști directori ai

Teatrului Național, Ciortes, directorul Academiei Comerciale, Bornemisa, Laurențiu Gherman, Alex. Dragomir, protopop Munteanu, ucis în 1940 de unguri la Huedin, protopopii Curea, Antal, Vasca, directorul Enescu, inginerul Bohățiel, inginerul Hosu, directorul Bibliotecii Universitare, Barbu Eugen, profesorul Septimiu Popa, profesorul Horia Avram (de la Maieru), Victor Man, cumnatul meu și alții...

Național-Țărăniștii părăsesc Parlamentul liberal

În ședința din 20 martie 1928, Ștefan Cicio Pop, în numele Partidului Național-Țărănesc, citește declarația de părăsire a parlamentului și de convocare a Adunării de la Alba-Iulia, pe ziua de 22 aprilie 1928.

Răspunde *Duca*, că plecarea Partidului Național-Țărănesc din parlament nu are nici o importanță.

După o mare manifestație organizată la București, *Maniu prezintă* Regelui *Moțiunea* Adunării, la care Regele răspunde „că va examina situația. Acum nu poate să dea un răspuns, dar că este cu nepărtinire peste partide și va judec *când va veni momentul*, cu dreptate”¹.

Maniu aducând la cunoștință Adunării acest răspuns, partidul convoacă adunarea de la Alba-Iulia.

La Bistrița

Alegerea unui senator

Pentru alegerea unui senator, în locul rămas vacant la Colegiul Universal, s-a fixat ziua de 22 septembrie 1928².

Trecuse jumătate de an de când Regele a răspuns lui Maniu, că va aviza când va veni momentul, cu dreptate. Pentru a forța acest aviz, Partidul Național Țărănesc a hotărât la Alba-Iulia să întrebuițeze *orice mijloace*. „Chemăriștii” de la Cluj i-au cerut lui Maniu să le îngăduie a *pune în aplicare planul hotărât de „rezistență cetățenească”*.

Alegerea de la Bistrița a fost prilejul binevenit de a pune în aplicare acest plan. Dovadă, articolul apărut în ziarul „Patria” din 21 septembrie 1928, nr. 105, cu titlul „Se mișcă țărănimea”.

La Bistrița trebuia să se dea disputa „pentru izgonirea guvernului și pentru succesiune”.

¹ Aici autorul face o regretabilă confuzie. Între noiembrie 1927 și iunie 1930, a funcționat Regența, instituție care asigura exercitarea prerogativelor monarhiei, în locul vacantat prin renunțarea la tron a principelui Carol în 1925 și decesul lui Ferdinand, în 20 iulie 1927.

² Anexe: afișul Biroului Electoral al județului, cu secțiile de votare, semnat de C. Zaharia, prim-președinte al Tribunalului și de grefierul I Kempfe – n. V. M.

Vacanța la locul de senator s-a produs în urma morții lui Curteanu, fost director al băncii „Bistrițiana”, bancă înființată – după cum am arătat – de socrul meu Man Gavril.

În urma plecării noastre din partid – a mea, a lui Oanea, Scridon, Pecurariu, Domide, etc., – Partidul Național-Țărănesc era lipsit de oameni cu oarecare suprafață, așa că la alegerile generale, Alex. Vaida a fost nevoit să ia el locul de cap de listă.

Curteanu a fost și el un om șters în viața politică și nu prea bine cotate din punct de vedere moral, ca răspopit și, în legătură scandalosă cu dăscălița Colceriu.

Actualul candidat, Nicolae Rognean, fost judecător, apoi avocat mediocru, nu însemna nici el ceva în viața publică. Mai era și bâlbâit și cam surd, nepotrivit de a se angaja în luptă.

Guvernul, care era pe ducă, nu avea interesul să riște o eventuală cădere, dar vedea în această alegere un bun prilej de expectativă pentru el și de încăierare între cele două partide de opoziție³.

Candidatul minoritar sas, Mihail Englisch, nu conta.

Soarta a căzut pe mine, să fiu eu țapul ispășitor al acestei lupte disperate⁴.

Șanse aveam mari. Propaganda mea era de natură personală, nu de partid. Partidul averescan era inexistent, iar împotriva partidului, în care luptasem și de a cărui membrii mă lega și acum o prietenie, nu puteam scoate sabia. Astfel, am împărțit alegătorilor o broșură tipărită, pe copertă cu portretul meu, în care împrăștiatam acestora memoria asupra activității mele din trecut și scrisorile de mulțumire primite din cele mai multe comune, cu iscălitura frunțașilor, care arată cu recunoștință, că satele lor au azi pășuni și păduri dobândite datorită grijii ce le-am purtat.

Iar după o vizită făcută lui Goga la Ciucea, în drum spre Cluj – în mașină – Esca, directorul Băncii Agrare a improvizat niște versuri cu un moto, pe care le-am tipărit și răspândit în propagandă⁵.

Motto: d-l. Nicolae Rognean, candidatul la Senat, e cam tare la urechi. Un țăran din ținutul Năsăudului ne trimite următorul cântec:

Năsăude, Năsăude,
Candidatul tău n-aude,
Când nu-i om cu firea-ntreagă
Baiul tău cum să-nțeleagă?

³ Anexă: Carte de intrare în localul de vot – n. V. M.

⁴ Cei trei candidați au fost Nicolae Rognean, din partea Partidului Național-Țărănesc, Victor Moldovan, din partea Partidului Poporului și Mihail Englisch, din partea minorității germane; „Săptămâna”, anul I, nr. 25, 15 septembrie 1928, p. 3.

⁵ Anexa: Broșura de mai sus și o carte poștală semnată de mai mulți studenți someșeni, care mă salută, ca pe „omul de valoare a județului, apărătorul țăranimii” – n. V. M.

Tu zici hăis, el zice cea,
 Tu-i spui da, el spune ba,
 Tu-i spui buba ce te doare
 El călui, habar nu are.

Cine e român de viță
 Să dea votul pentru spiță
 Roata numai din obadă
 Face caru-n râpi să cadă

Spița e puterea roții
 Cum e luna-n drumul nopții,
 Din ștampilă fă-i butuc
 Mândră țară a lui Coșbuc.

Să n-o facem de ocară,
 Cu toți surzii strânși din țară
 Să se ducă vestea-n lat
 Că s-au pus surzii la sfat.

Foaie verde măgheran,
 Dați votul lui Moldovan,
 Și-altă verde leuștean,
 Să trăiască Moldovan!

Am împărțit alegătorilor foi volante și portretul meu, pe care l-am văzut și după ani de zile în casele prietenilor mei săteni⁶.

Și astăzi – după 40 de ani – o femeie din Blăjenii de Jos, nepoată a unui delegat la Reforma Agrară, mi-a confirmat că și azi păstrează portretul meu. Pentru această comună câștigasem pădurea, pe care o numeau pădurea Moldovan.

Deci, n-am întrebuințat mijloace demagogice, nici injurii, față de adversarii mei⁷.

Nu cu aceleași arme au venit adversarii. Cunoscând situația mea din județ, convinși că nu vor putea duce lupta împotriva mea, au înțeles să-și îndrepte săgețile împotriva celor, care din nefericire, n-au știut să rămână acasă, împotriva „răgățenilor”.

⁶ Anexă: Foaia volantă cu portretul meu – n. V. M.

⁷ Redăm o „mostră” din imparțialitatea și mesajul unui manifest electoral al lui Victor Moldovan adresat alegătorilor din localitatea Șieu-Măgheruș; „Săptămâna”, anul I, nr. 28, 6 octombrie 1928, p. 2–3:

Avem și noi singurelul vot	Cu Moldovan trebuie votat	Cine a da votul altuia
Și-avem mare lipsă de un pod	Podul trebuie renovat,	Nu-i va ajuta Precista.
Dăm votul lui Moldovan	Să treacă orice călător	
Și-i gata podul momentan	Votăm cu Moldovan Victor.	

Începând din ziua de 7 septembrie m-au năpădit „răgătenii”, pentru a se lăuda pe urmă cu succes, dobândit prin asistența lor. S-au dat din locuința mea 50 de telefoane, anunțând situația strălucită, ce se prezintă pentru candidatul averescan.

Era firesc ca Național-Țărăniștii, care cunoșteau popularitatea mea, să se alarmeze. La o adunare în Lechința – în zi de târg – unde erau adunate toate satele din jur, am fost aclamat, ridicat sus pe mașina candidatului adversar, care jos în mașină, a fost nevoit să asculte ovațiunile la adresa mea.

Reușita noastră părea asigurată. În tabăra cealaltă intrase descurajarea. Vaida, care-și cedase, după alegerile generale locul lui Leonida Pop, își pierduse aureola de la început.

În această situație intervine prostia fatală a fraților din Vechiul Regat, care într-o clipă schimbă balanța electorală. În afară de prezența unor personalități de indiscutabilă autoritate, ca doctorul Ban, fost secretar general, viitor ministru, Brăiescu, fost primar de sector al Capitalei și alții... *Tilică Ioanid*⁸, fost secretar general la Ministerul de Interne, fost deputat de Turnu-Severin, fruntaș al partidului și prieten intim al lui Goga, crezând că poate opera ca în Vechiul Regat, aduce cu sine o ceată de agenți electorali, în frunte cu colonelul Milcoveanu, fost adjutant al lui Averescu. Aceștia, sosiți în numeroase automobile, se plimbă ostentativ prin oraș, înarmați cu bastoane grele, adevărate ciomege. Priveliștea asta i-a șocat în primul rând pe cetățenii orașului și pe cei de la sate și a dat prilejul binevenit adversarilor, ca să-i agite împotriva „răgătenilor” și inclusiv împotriva mea, care – se zice – i-am chemat.

După ce Alexandru Vaida făcuse deja cu o săptămână atmosferă împotriva mea, însoțit de o sută de foști parlamentari și de chemăriști, sosește și bunul meu prieten *popa Man*, marele demagog și agitator iscusit al maselor, turburând apele.

Tilică Ioanid, și el mare elector, se gândește într-o bună zi să dea o lovitură, ca la el acasă și, să-l scoată pe *popa Man*⁹ din circuit, dându-le astfel și celorlalți o lecție binemeritată. Aflu, spre surprinderea mea, că avea de gând să-l invite pe *popa Man* prietenește – doar eram în bune raporturi – și să-i taie barba. L-am oprit să facă această batjocură față de un prieten, făcându-l atent că la noi preoții în Ardeal sânt respectați și că o astfel de farsă mi-ar compromite alegerea.

Dar Tilică Ioanid nu se lasă convins. A doua zi aflu, spre marea mea surprindere, că *popa Man* a fost răpit și că este dispărut din județ. Revoltat de această faptă nechibzuită, am declarat imediat că alegerea mea din acest moment, este pierdută.

Răpirea a fost executată de către Clonaru, fost prefect de poliție în Ploiești, cu adjutanții săi. Plecând *popa Man* în dimineața zilei de 21 septembrie în propagandă

⁸ Anexa: Portretul lui Tilică-Ioanid- n. V. M.

⁹ Anexa: Portretul lui *popa* Dumitru Man și fotografia, reprezentându-l pe *popa Man*, vorbind la adunarea Frontului Renașterii Naționale organizată în sala Prefecturii din Bistrița la data de 7 IV. 1940 – n. V. M.

la sate, i s-a pus de-a curmezișul șoselei, între Măgheruș și Sfântu, o mașină, barându-i drumul. Clonaru cu ai săi l-au sechestrat pe popa Man cu forța, urcându-l în mașina lor cu forța pentru a-l transporta până după alegeri la Turnu-Severin. La Petroșani însă, seara, la ora 10, oprind mașina în fața stației de benzină, popa Man a sărit din mașină strigând ajutor: „Săriți, oameni buni, chemați poliția”! S-a adunat lume multă. Dus la poliție, popa a fost eliberat, anunțând pe cei de la Bistrița, că sosește. Aici, însoțit de Vaida, în mijlocul satelor, le-a atârnat la răzvrătire și răzbunare.

Răpirea aceasta le-a servit adversarilor ca pretext pentru a trece la teroare și de a pune în aplicare „rezistența cetățenească”.

Dimineata, la auzul acestui atac banditesc al „răgătenilor” a urmat o adevărată răscoală.

Cetele, cuprinse de o adevărată revoltă, atâțate de conducătorii partidului: Mihai Popovici, Sever Dan, Ghiță Crișan, Petre Poruțiu, Victor Eftimiu, Romul Boilă, Oșian, Aurel Lazăr, popa Bîlt, Emil Hațiegan, Aciu, Tămaș, în frunte cu Alexandru Vaida – și chemăriștii cu Cornel Bianu, Coroianu, Nașcu, fiul popii din Bârla – s-au adunat în fața casei mele, izbucnind în urlete: „Unde-i popa Man, tâlharilor. Să răspundă Victor Moldovan” și întreaga mulțime, înarmată cu pietre, bâte, etc., s-a năpustit asupra casei mele. Mulțimea condusă de Tudor Dan, Victor Marcu și Ion Sas a forțat poarta. Răgătenii lui Tilică Ioanid, amenințați cu moartea, au dispărut, salvându-și viața. Eroul de la Mărășești, decorat cu „Mihai Viteazul”, colonelul Milcoveanu și-a uitat în locuința mea uriașa bătă drept amintire și, sărind peste gard, nu s-a oprit până în dosul gării. Ceilalți, la fel, urmăriți pe la hoteluri, lăsându-și pe loc automobilele cu cauciucurile sparte, s-au salvat cum au putut.

Am rămas eu în locuință cu familia; soția, fetița și mama soției mele și, din cei mulți, unul singur, fostul căpitan ardelean din jandarmerie, Ignat. Văzând că mulțimea, în frunte cu Ion Sas, prietenul din copilărie – care, cu ocazia vizitei mele din 1926¹⁰, mă așteptase cu poartă de triumf, cu fanfară și *osanale* – urcă scările, am deschis larg cele două aripi de la ușă și i-am întâmpinat cu revolverul în mână, cu cuvintele: „cel dintâi care trece pragul, răspunde cu viața”. Mulțimea, văzând atitudinea mea, s-a retras.

Alegerea era compromisă.

După fuga răgătenilor, au dispărut – terorizați și amenințați cu moartea de către cetele fanatizate și de către chemăriștii plecați la secțiile de votare – și ardelenii mei, delegați la aceste secții. Ziarul „Patria” scrie în bătaie de joc: „A fugit și veselul Prie, și onctnosul Dăian, buridanicul Agârbiceanu, turmentatul moral și alcoolicul Gabonaș Vasi (Osvadă) și levantinus-țigan Tilică Ioanid” și ceilalți, Marian Căluțiu,

---

¹⁰ În realitate, în aprilie 1927.

fost prefect, Constantin Bucșan, fost ministru, Dănilă Vasu, Harșia, Iosif Boca, foști parlamentari, Aurel Baciuc, viitor ministru.

În lipsa acestor delegați, secțiile de votare, rămânând fără control, la discreția adversarilor, mi-am retras candidatura¹¹.

În tot timpul acestor acte de teroare, autoritățile erau absente, având ordin să ne lase pradă acestor bande. Pe prim-procurorul Teofil Moldovan l-am văzut eu însumi în mijlocul cetelor, privind liniștit, fără a interveni. În schimb, a intrat în locuința mea pentru a cerceta cine a amenințat cu revolverul. Polița absentă, armata absentă. Prefectul județului, Dionisie Login, fostul șef al averescanilor, acum prefect liberal, dar văr cu Rognean, avea ordin secret din partea lui Franasovici, cu care avusesem răfuiala binecunoscută. Alegerea aceasta era ocazia binevenită de a se răzbuna¹².

Soarta a vrut ca – trecând prin zbuciumări și lupte, cum a fost toată viața mea, dincolo și dincoace de baricade – să contribuie în mod indirect la venirea la putere a Partidului Național Țărănesc¹³.

După alegeri, Regența însărcinează pe Maniu cu formarea guvernului.

---

¹¹ Anexă: Telegrama de retragere a candidaturii – n. V. M.

¹² Vezi manuscrisul, vol. III, pp. 467–471 (exemplarul păstrat la Arhive n.n.): scrisoarea lui Prie către Goga, extras din gazete, telegrame trimise președintelui Biroului Electoral, ministrului de Interne, de Justiție și Regență, scrisori, interviul d-lui. Banu, gazetarului Septimiu Popa, senator Alexandrescu. Telegrama, scrisori, „Monitorul Oficial” și o caricatură „Alegerea de la Bistrița” reprezentând un țaran răzimat de bătă, răzând cum fug răgățenii – n. V. M.

¹³ Alegerile au avut loc la 23 septembrie 1928. Partidul Național-Țărănesc a obținut 8.746 voturi, Blocul Săsesc-Maghiar, 2.860, Partidul Poporului, 1.095. A fost ales cu majoritate absolută d-l. Nicolae Rogneanu, avocat; „Gazeta Bistriței”, anul VIII, nr. 19, 28 septembrie 1928, p. 3.

5.

Domnia regelui Carol al II-lea (1930–1940)

Restaurația

Pe chestia Restaurației s-a desfășurat o adevărată întrecere între Partidul Poporului și cel Național-Țărănesc.

La 14. V. 1930 am primit următoarea scrisoare de la generalul Averescu¹:

„Domnule,

Doresc să am o idee cât se poate de exactă asupra modului cum este privită chestiunea Principelui Carol în țară.

Vă rog în acest scop a vă informa ce se gândește în această privință în toate păturile din județul D-voastră, atât în diferitele partide politice, inclusiv al nostru, cât și în cercurile, care nu sânt colorate politicește.

Vă rog însă ca în culegerea acestor informațiuni, să Vă abțineți de a emite vre-o părere, căci important este, mai presus de orice, ca răspunsurile ce veți obține, să fie neinfluențate.

Îmi veți face apoi o relațiune absolut obiectivă, fără nici un comentariu, pe care mi-o veți trimite *personal pe adresa mea*. s.s. Averescu, 14. V. 1930”.

I-am răspuns „că persoana Principelui Carol este considerată la noi cu multă simpatie, câștigându-și la noi la Bistrița, unde a stat mai mult timp, dragostea tuturor. Se știe că Partidul Național-Țărănesc făcuse, în preajma Adunării de la Alba-Iulia, propagandă pe chestia Principelui Carol, propagandă care a prins în toate păturile sociale și că pot să afirm că o revenire în țară a Principelui va fi primită în județ cu un adevărat entuziasm, indiferent de culoarea politică”.

Maniu, în discursurile sale de mai târziu (sept. 1934) arată care a fost atitudinea sa în ce privește revenirea prințului Carol.

Convingerile mele monarhice – spune el – m-au îndemnat să susțin ideea monarhică și să servesc Dinastia, chiar și atunci când șefii ei erau nedrepti față de mine și față de partidul, din care fac parte.

Considerând cele trei condițiuni esențiale a menținerii ideii monarhice: stabilitatea, continuitatea și autoritatea, el – Maniu – a fost de la început împotriva abdicării la tron a principelui și pentru *Restaurație*.

---

¹ Anexă: Scrisoarea lui Averescu și răspunsul meu – n. V. M.

În anul 1925, în Consiliul de Coroană, cu toate că a fost rugat de un emisar al reginei Maria și de însuși regele Ferdinand, el a luat cuvântul împotriva propunerii de a se accepta abdicarea prințului. Iar după moartea regelui Ferdinand și a lui Ionel Brătianu, în timpul Regenței, a păstrat aceeași atitudine, acționând pentru revenirea lui Carol, dar sub anumite condițiuni, și anume:

- să aibă asigurări că, Carol (sic!) va domni în mod constituțional;
- se va despărți de d-na. Lupescu, a cărei fatală influență asupra prințului își aruncă înaintea umbra;
- iar pentru a facilita restaurarea ordinii legale pe tronul României, prințul să fie, deocamdată, ales *Regent*, în locul lui Buzdugan, decedat între timp, locul fiind completat în mod numai provizoriu, de către Constantin Sărățeanu (rudă cu Vaida), care va demisiona.

Pentru a pune la punct înțelegerea și acceptarea acestor considerațiuni din partea lui Carol, Maniu l-a rugat pe prințul Nicolae să se deplaseze la Paris, la data de 18 iulie 1930, urmându-l pe acesta și Maniu, pentru a-l vedea personal pe Carol.

Prințul Carol a evitat însă aceste întâlniri.

Asigurându-și în prealabil atitudinea binevoitoare a lui Maniu, prin maiorul Precup, care s-a prezentat la Maniu la finea lunii mai 1930, comunicându-i acestuia că „Lupeasca va dispărea și că nu va veni în țară”, prințul a aterizat în ziua de 8 iunie 1930 – fără veste – pe aerodromul din București.

Cu toate că Carol a venit prin surprindere pentru a evita acceptarea unor condițiuni, ce nu-i conveneau, Maniu a declarat totuși, că „revenirea Prințului Carol nu a fost o surpriză pentru mine, nu a fost impusă guvernului meu de evenimentele, în fața cărora a trebuit să mă plec, ci a fost un lucru știut și voit de mine și care l-aș fi putut împiedica cu mare ușurință, dacă aș fi voit – și că – măsurile luate de alții au fost cu totul inutile. Readucerea Prințului a fost o necesitate în scopul unei guvernări *liniștite*, care nu se putea face în absența unui pretendent la tron”.

Ce amar s-a înșelat Maniu!

Deja la prima întâlnire Carol s-a arătat indispus față de Maniu, care îi vorbea de Regență. Carol îi declară categoric lui Maniu, că vrea să fie *proclamat rege*, neacceptând ca chestiunea să fie tranșată prin etape, după planul lui Maniu.

Carol nu accepta ca în prealabil să se *anuleze* divorțul cu principesa Elena și aranjarea îndepărtării d-nei. Lupescu.

În astfel de împrejurări, *Maniu își dă demisia*. Regele însărcinează pe Mironescu ca președinte de Consiliu.

Parlamentul îl proclamă pe Carol „Rege”

După câteva zile – declară Maniu – partidul i-a impus să primească din nou președinția Consiliului, fixând apoi cu Regele data de 20 septembrie 1930 pentru încoronarea acestuia și a principesei Elena.

Dar Regele n-a mai vrut să audă nici de încoronare, raporturile cu principesa Elena înrăutățindu-se.

Lupeasca vine în țară. Aflând Maniu acest fapt, își dă *din nou demisia*. Regele o primește cu plăcere.

Regele n-a primit condițiunile puse de Maniu, nici în ce privește Regența, nici în ce privește Lupeasca. Și nu va accepta nici cea mai importantă, cea *constituțională*, după cum vom vedea, în desfășurarea evenimentelor.

Partidul Georgist

Regele a evitat să dea lui Maniu asigurări, că va domni constituțional. El vrea să fie domn *absolut*. În locul dictaturii deghizate brătieniste, va aduce dictatura regală. În acest scop vor trebui fărâmițate și pe urmă desființate, partidele politice.

Primul la rând este Partidul Liberal, pe care-l rupe în două cu ajutorul lui George Brătianu, fiul lui Ionel Brătianu, așa că avem acum două partide liberale, unul sub președinția lui Vintilă și altul, sub președinția lui George Brătianu.

Acest nou partid se organizează și la Bistrița.

A fost ales președinte de onoare generalul Șeinescu din București, președinte activ, Emil Comșa, vice-președinti: director de școală Ieronim Galeș, fostul meu coleg la liceul din Năsăud, pentru care – condamnat la moarte de unguri pentru spionaj în 1940 și dus la Budapesta – am intervenit prin ministerul de Externe, Anton Coșbuc, profesor, din Leșu. În comitet a fost ales Liviu Greabu, preot-profesor, Marius Buia, revizor școlar, Jeican, preot, fostul meu aderent însuflețit, Vas. Coșbuc, preot în comuna Leșu, Irini Ion, director de școală din Rebrișoara, Valentin Nechiti, director școlar în Ilva-Mică.

***Manifestul Partidului Poporului din Ardeal, Banat, Maramureș*²**

În care se arată că: „Vrem cârmuitori noi, la domnie nouă”, cuprinde lista foștilor demnitari, precum și a membrilor, după alfabet, a partidului averescan din Ardeal, începând cu litera A: Agârbiceanu Ioan.

---

² Anexă: Revista „Țara Noastră” din 21 septembrie 1930, cu Manifestul Partidului Poporului din Ardeal – n. V. M.

Călătorie în străinătate

În anul 1926 am întreprins o călătorie în Ungaria, Austria, Germania, Franța, Elveția, Italia.

Am vizitat Budapesta, Viena, Salzburg, München, Nürnberg, Königssee, Chiemsee, Berchtesgarden, Strasbourg, Paris, Versaille, Malmaison, Laussane, Geneva, Milano, Venetia, Lido.

În vara anului 1930 am plecat cu mașina (însoțit de soție și cumnatul Emil Man) de la Bistrița-Cluj-Napoca-Oradea, la Budapesta, de unde la Viena, Innsbruck, Klagenfurt, Salzburg, Graz, Welden am Wörtherssee, în Italia, peste defileul munților Dolomiți, prin pasul cu curbele dificile și nesfârșite – Pordoi – Cortina d'Ampezzo, Bolzano, Meran, Landeck, unde se întâlnesc frontierele Austriei, Italiei, Elveției, la muntele Ortler. Ne-am urcat la Leinz prin Heiligenblut, până sub muntele Gross-Glockner, cu renumitul ghețar.

Am parcurs cu mașina – condusă de mine – fără șofer, peste 10.000 kilometri³.

Averile grănicerești

Înființarea Băncii grănicerilor năsăudeni

La 6 septembrie 1927 a avut loc adunarea generală pentru înființarea Băncii grănicerilor năsăudeni, în urma proiectului emis de Regna și Direcțiunea Silvică, cu un capital de 25 milioane, semnat de această direcțiune în numele celor 44 comune grănicerești.

Consilieri: Ioan Aleman, Gheorghe Avram, Victor Onișor, Comănici, Al. Palagieșu, D. Login, Gh. Linul, V. Pahone, N. Rogneanu, L. Oanea, Tit Mălai, L. Scridon jun; cenzori: I. Chitul, Anton, Leon Bancu, Șt. Buzilă, L. Mihăiese⁴.

Politica liberală la Regna

Leonida Pop, acum deputat și *Tudor Dan* caută să demaște manoperele politice de păgubire a grănicerilor și într-un articol de gazetă arată că statutele societății Regna nu servesc interesele comunelor și dau prea mari drepturi și câștiguri celor de la conducere, fără controlul necesar și fără garanțiile morale și materiale.

---

³ Anexe: 33 cărți poștale ilustrate – n. V. M.

⁴ Un scurt istoric la Leon Scridon sen., „Înființarea „Băncii Grănicerilor Năsăudeni”, în „Gazeta Bistriței”, anul VII, nr. 21, 24 septembrie 1927, pp. 1–2. De la înființare, instituția a avut parte de o polemică în presa locală; vezi în acest sens articolul semnat de Dr. Victor Corbu, „Treburi grănicerești (Regna, Banca grănicerilor năsăudeni, Cămin studențesc)”, urmat de replica redacției, în *Ibidem*, nr. 25, 24 noiembrie 1927, pp. 1–3.

„Domnii de la Regna să-și pună întrebarea, oare de ce atâta nemulțumire în văile și satele grănicerești și de unde vine starea de spirit ostilă societății în forma ei de azi”.

Arată apoi că moțiunea prezentată de către 22 de delegați la adunarea generală a societății Regna din 31 III. 1928, care cere să nu se voteze bilanțul pe 1927, până ce nu se va controla întreaga gestiune de către o comisie de experți, n-a fost luată în considerare, din motivul trădării câtorva delegați, care și-au retras iscăliturile, între cei dintâi, d-l. *Dumitru Nacu*, prezentatorul moțiunii și câțiva preoți, sub influența unor personaje din clica profitoare, modele de tărie de caracter.

Leonida Pop și Tudor Dan declară că „numai o anchetă obiectivă și severă ar putea înlătura relele. Numai o schimbare radicală a statutelor și anume:

- înlăturarea politicii din societate;
- înlăturarea perspectivelor de câștig și îmbogățire ușoară;
- răspunderea cu întreaga avere;
- control efectiv;
- nivelul de reprezentare a comunelor proporțional cu cota de participare;
- excluderea monopolizării exploatărilor;
- Regna să fie independentă de Direcția Silvică, funcționarii uneia să nu fie în serviciul celeilalte;
- cameleonii politică să se dea la o parte”.

Vom vedea mai târziu comportarea domnilor Pop și Dan. Deocamdată, fără comentarii⁵.

Urmează părerile altor corifei.

Constantin Gălan din Ilva-Mare și *Traian Galben* din Josenii-Bârgăului, delegații comunelor grănicerești formulează la 30 IX. 1929 *programul țărănesc*⁶, prin schimbarea statutelor grănicerești din Districtul Năsăud.

Acest program prevede alegerea unui *Consiliu suprem* în locul Comisiei de opt, compus din 44 de membrii aleși de către comune, consiliu care va conduce de acum înainte toate instituțiile grănicerești.

În general, prevede:

- să se mărească teritoriile de pădure pentru *șlaguri*⁷;
- să se mărească pășunile;
- căzăturile să se vândă micilor industriași;
- să se revizuiască *segregările*;
- să se reducă numărul ocoalelor silvice;
- să se permită pășunatul cu *caprele*;

⁵ Pe larg desfășurarea adunării, sub titlul „Adunarea generală ordinară a societății „Regna” pentru exploatarea pădurilor grănicerești”, în *Ibidem*, anul VIII, nr. 9, 1 mai 1928, pp. 1–10.

⁶ Anexă: Programul țărănesc, 7 pagini bătute la mașină – n. V. M.

⁷ Parchete destinate pentru exploatare anuală.

Ce privește *Banca Grănicerilor*, programul declară:

„Nu de bancă avem nevoie, care să ne dea banii noștri, pe împrumut cu 22%, ci de o bancă, care să dea împrumut grănicerilor cu o dobândă nu mai mare decât să poată acoperi spesele de administrație. Toate școlile instituțiilor să fie la Bistrița, fiind scutul cel mai potrivit.

Regna e instituția cea mai *urgisită*, declară programul. Dacă capitalul de 200 de milioane, ce-l folosește Regna, l-am depune spre fructificare numai cu 10%, cât am câștiga, față de câștigul care ni-l dă Regna și, din care câștig își iau *domnii* jetoane, salarii, tantieme, sute de mii de lei pe an. „Mis Regna” cea dezmiardată, care are la dispoziție toate averile grănicerești prin Direcția Silvică și prin Comisia de opt, trebuie să-și arate în viitor altfel vitejia și hărnicia, dacă vrea să îmbătrânească, ca să reziste contra atacurilor aduse de toată grănicerimea, apoi, de către „Cooperativa Grănicerul” (!), trebuie să se lase de unele vicii”.

Se pare că porumbelul Emil Comșa cu „Cooperativa Grănicerul” stă în spatele lui Gălan și Galben.

Toți fățarnici. Galben este omul lui Tudor Dan, Gălan, al lui Comșa⁸.

Fondurile grănicerești de la Năsăud

În vederea alegerii „Comisiunii administratoare” a Fondurilor grănicerești, fixată pentru ziua de 22 XII. 1930, *Dr. Leon Scridon sen.*, membru în Comitetul fondurilor, face o aspră critică conducerii de până acum a acestei instituțiuni, pe care „nemuritorii străbuni au dat-o cu mintea lor limpede și sufletul lor mare și nobil”.

Arată că Fondurile, nici azi, după 12 ani de stăpânire românească, nu au un statut și un regulament de aplicare în conformitate cu regulamentul fundațional și cu împrejurările schimbate, din care cauză se fac o mulțime de greșeli și pagube, în dauna fondurilor de bază ale comunelor, că fondul nu dispune de rezerve, că au un serviciu de administrație greoi, costisitor și birocratic, cu lefuri prea mari, care au *sleit total fondul de burse* și că, tendința de a spori cheltuielile de administrație – în lipsa totală de posibilități materiale – în această criză financiară, nu e bună.

Fondul școlar face cheltuieli mari, care nu stau în proporție cu veniturile.

Comunele, prin neprimirea *tangentei* au fost adânc perturbate.

Scridon termină cu cuvintele: „Trebuie să avem sinceritatea și curajul moral de a înțelege situația și de a trage consecințele”.

⁸ Ecouri ale disputei în jurul Regnei și a Băncii grănicerilor năsăudeni în articolele „Scandaloase afaceri cu pădurile grănicerești din județul Năsăud”, „Întâmpinarea d-lor. Ioan Aleman, director silvic, George Avram, director general al societății „Regna”, Ștefan Buzilă, protopop, adresată directorului ziarului „Curentul” cu privire la articolul „Fraude la Fondul grăniceresc din Bistrița”, „O lămurire”, în *Ibidem*, anul IX, nr. 22, 11 octombrie 1929, pp. 1–3 și „Solidaritatea grănicerească”, nr. 23, 27 octombrie 1929, pp. 1–2.

Administrarea pădurilor grănicerești

Gheorghe Avram, directorul Regnei publică în noiembrie 1930 un studiu despre *Noi baze pentru administrarea pădurilor grănicerești*.

Avram reproduce programul lui Gălan și Galben (recte Comșa), deosebindu-se doar prin faptul că nu face amintire de pășunatul caprelor în sămănăturile de pădure⁹. Știm că *chestia caprelor* a jucat un mare rol la căderea în alegeri a generalului Averescu față cu prietenul Oanea.

Timoc Ioan, consilier silvic pensionat, se miră cum se poate, ca un om de specialitate ca Avram să proiecteze reducerea ocoalelor silvice, fiind cunoscut faptul că înainte de 1890, când existau numai două ocoale, pădurile erau jefuite fără milă de către Steinmetz și Melik. Iar *autonomia* deplină ar duce administrarea pădurilor noastre la dezastru, prin *certe, dezbinări, politică, intrigi*, cum ne arată Comunitatea averilor grănicerești din Caransebeș.

Să păstrăm tradiția grănicerească!

În același an 1930, vine ca director silvic la Bistrița, inginerul inspector silvic general *Victor Precup*.

Acesta, în broșura intitulată *Să păstrăm tradiția grănicerească. Apel către toate forțele vii ale graniței nășăudene* susține că ar fi constatat în graniță o stare de spirit îngrijorătoare, ce l-a pus pe gânduri și o tendință, din partea unor *rătăciți inconștienți și cozi de topor, care caută să scoată pădurile cumulative din comuniune, spre a le folosi în viitor ca păduri și pășuni comunale*. El însă – Precup – în calitate lui de director silvic, va căuta să-i aducă și pe cei rătăciți la calea cea bună și va face tot ce-i stă în putință, în interesul *paralizării* acțiunilor dușmănoase și subversive. Trebuie împiedicată – declară Precup – fărâmițarea patrimoniului cumulativ, ci, ar fi de dorit sporirea lui, prin înglobarea în el și a pădurilor defalcate pentru trebuințele populației¹⁰.

⁹ Gheorghe Avram, *Noui baze pentru administrarea pădurilor grănicerești*, Tipografia Minerva, Bistrița, 1930, 16 p. Articol și în presă sub titlul „Noi baze pentru administrarea pădurilor grănicerești”, în „Gazeta Bistriței”, nr. 33–34, Suplimentul „Gazetei Bistriței”, 20 noiembrie 1930, pp. 3–5. Tot aici sunt publicate „Bugetul Direcției Silvice pe anul 1931”, p. 1 și „Observațiuni la articolul d-lui. I. Corbu”, pp. 2, 6. Analiza bugetului societății Regna în articolul „Reducerea retribuțiilor funcționarilor de la societatea „Regna”, în *Ibidem*, nr. 35, 1 decembrie 1930, pp. 1–2. Propunerea de unificare a celor două instituții care administrau averile grănicerești, Direcția Silvică și „Regna” la George Avram, „Memoriu în chestiunea unificării Direcției Regionale Silvice și a societății „Regna” prezentat Comisiei Silvice în ședința sa din 11 decembrie 1930 (completat cu unele detalii pentru o mai ușoară înțelegere)”, în *Ibidem*, anul XI, nr. 1, 3 ianuarie 1931, pp. 4–7. Vezi și Dr. Leon Scridon, *Reflexiuni și păreri asupra situației fondurilor nășăudene*, Tipografia „Minerva”, Bistrița. 1930, 24 p.

¹⁰ Victor Precup, „Să păstrăm tradiția grănicerească”, în „Gazeta Bistriței”, anul X, nr. 24–25, 26 august 1930, pp. 1–3.

Precup greșește când crede că tradiția grănicerească ar fi cea susținută de el în această broșurică. Aceste averi au fost destinate să servească descendenților de grăniceri, pentru satisfacerea trebuințelor de lemn și de pășunat. De aceea, s-a făcut defalcarea lor în păduri și pășuni cumulative, iar *dorința* lui Precup de a le îngloba și pe cele deja defalcate cumulativ, constituie o mentalitate *criminală*, sau provenită cel puțin din *prostie*.

Vom vedea cum acest imbecil va *paraliza acțiunea mea* – calificată dușmănoasă și subversivă – considerându-mă probabil și pe mine între cei *rătăciți inconștienți*¹¹.

Alegerea unui senator la Bistrița

În locul devenit vacant prin numirea senatorului Oțoiu ca administrator la Banca Națională, s-a fixat ziua de 27 III. 1931¹².

La această alegere ne-am prezentat trei candidați: Ștefan Buzilă, arhidiacon, din partea guvernului Național-Țărănist; Laurențiu Oanea, din partea partidului Liberal Brătienist, unde trecuse între timp și eu, din partea partidului Averescan.

Propaganda am făcut-o toți trei prin întruniri, afișe și foi volante.

Buzilă se leapădă acum de Regna, unde a fost membru în Consiliul de Administrație și spune că „dacă *Regna merge azi rău*, nu este din vina lui Leonida Pop, Rogneanu și Tudor Dan, ci din vina lui Oanea și Avram.

Buzilă înșiră apoi minunile înfăptuite de guvern:

- că acesta a dat Direcțiunii Silvice un împrumut fără dobândă de 6 milioane de lei;
- că bursele se vot plăti până la Paști;
- că este firesc ca după doi ani de guvernare nu poate curge lapte și miere, când liberalii și averescanii au lăsat o datorie de 18 miliarde lei și când în toată lumea bântuie o criză năprasnică, dar că s-a câștigat un împrumut de 7 miliarde de lei din străinătate.

În sfârșit, domnul părinte arhidiacon se adresează „Prea onoraților frați preoți, fără deosebire de colorit politic și confesional, ca să ia cu bucurie *spre știre* faptul că candidează un preot, fiind vorba de *o cauză sfântă preoțească*”.

Oanea nu se lasă mai prejos și arată că *roata* (Partidul Național-Țărănesc) mincinoasă a nenorocit țara, aducând jale, sărăcie, amar în sufletele oamenilor.

Face apoi o comparație între el și ceilalți candidați.

D-l. Buzilă spune, că este un cumular, președinte de tristă memorie la conducerea Fondurilor, pe care le-a prădat, făcându-și diurne mari – lucrând împreună cu nepriceputul Leonida Pop și neputinciosul Nicolae Rognean în așa

¹¹ Anexa: Broșura lui Precup – n. V. M.

¹² „Gazeta Bistriței”, anul XI, nr. 7, 16 martie 1931, p. 1.

mod, încât studenții nu-și mai primesc bursele – că este membru în Comisia Silvică și președintele Camerei de Agricultură cu diurne mari și că, comunele au numai pagube și pierderi pe urma nepriceperii și interesului personal al acestui candidat.

La mine se dă Oanea urât de tot și într-un mod necinstit și perfid, debitând minciuni nerușinate, că „mi-a fost destul 3 luni de subsecretariat fără scaun, fără masă de scris, dar alături de fondurile secrete ale Ministerului de Interne și să nu dorm în noaptea cea de pomină a celor 13 milioane ale guvernului averescan, ca să am mijloace de propaganda atât de necuviincioasă, pe care o fac.

Oanea trecuse doar cu mine în gruparea Goldiș și știa că nu am primit numirea de subsecretar de stat. În timpul alegerilor averescane eram ca și el, simplu candidat, nu aveam nimic comun cu fondurile secrete electorale. Și se știe că cele 13 milioane le-a cheltuit Goga cu presa lui Ghibu și cu revistele pentru popor, răspândite prin primării, ale unui mare literat – Mihail Sadoveanu – pe atunci, membru al partidului averescan.

Oanea nu avea nevoie să recurgă la astfel de insinuări murdare.

Eu, în cursul propagandei nu am utilizat aceleași mijloace mojicești, nu am atacat nici persoane, nici partide, am dat acolo și coala câte o foaie volantă cu portretul meu, am dat și eu versuri în limba română și germană, scrisori și un „Apel către consilieri și grăniceri”.

Cele arătate de mine și acest apel au fost într-o toate confirmate de scrisorile primite. „Conducătorii graniței se certau între ei. La toate adunările a fost un haos, neînțelegeri, amenințări, ceartă ca la târg de țigani”, mi se scrie din comuna Telciu.

Salva se plânge că nu primește tangenta și că d-l. președinte al Fondurilor răspunde: „nu sunt bani, nu avem nici 5 lei în casă”.

De pe Valea Bârgăului mi se scrie: „Nu-ți poți imagina ce mare este mizeria pe valea aceasta, scumpă și bogată. Oamenii sânt disperați și hotărâți la cele mai rele...”

Fabricile Regnei stau de 4 luni și nici nu vor mai funcționa... Comunele au hotărât să tragă la răspundere pe conducătorii Regnei. Valea Bârgăului cea renumită, azi nu este altceva, decât cimitir”¹³.

Din cei 1.078 consilieri ai comunelor județului, 811 erau români, 208 sași, 45 unguri, 14 evrei.

La începutul campaniei electorale l-am avut și pe al 4-lea candidat, pe Dr. Titus Mălai, care însă și-a retras candidatura prin un manifest în care declara că „propaganda pentru alegerile Consiliului Județean a luat drumul nepotrivit cu cinstea și haina preoțească. Pentru aceasta, fiind în fruntea listei cu semnul grebla, declar că nu susțin lista și nu doresc a vota. Prin aceasta vreau să arăt că nu am nici

¹³ Anexe: Propunerea de candidatură. 10 buc. manifeste, foi volante. Portrete și fotografia luată în cimitirul din Năsăud, înfățișând pe Buzilă, acum vicar, în fruntea soborului de preoți la sfințirea crucii ridicată și dezvelită de mine, la mormântul lui Vasile Nașcu – n. V. M.

un fel de legătură cu *Comșa-Gălan* și nici pe viitor nu voi avea, ca unul care niciodată nu am înțeles să mă lapdă de marile interese ale graniței. Nu vreau să amestec treburile grănicerești cu cele politice și mai cu seamă, nu vreau să lupt contra Partidului Național-Țărănesc”.

Ingerințele organelor administrative, a prefectului, pretorilor, notarilor, etc., au fost la înălțime.

*Popa Buzilă a fost ales senator*¹⁴.

Guvernarea național-țărănistă

Partidul Național-Țărănesc a ajuns la cârma țării într-un moment când toată lumea era zguduită de o puternică criză economică. Această criză, între anii 1929–1933 a întrecut prin durata și efectele ei toate crizele economice mai dinainte. Criza industrială s-a împletit cu cea agrară. Criza industrială, cu urmările ei, șomajul, reducerea salariilor muncitorilor, a determinat scăderea cererii de materii prime și de produse alimentare agricole, iar criza în economia rurală a determinat, la rândul ei, scăderea cererii produselor industriale. Prețul produselor agricole a suferit scăderi catastrofale. A izbucnit în toată țara și o puternică criză de credit. Deficitul bugetar în anul 1931 a atins cifra de 10 miliarde lei. În urma micșorării puterii de cumpărare a populației, numărul falimentelor s-a dublat. La cererea experților străini s-au aplicat *curbele de sacrificiu* în anii 1930, 1932 și 1933. S-a înrăutățit situația învățătorilor, pensionarilor, invalizilor de război, a căror salarii și pensii nu erau plătite cu lunile.

Învățătorii din județul nostru nu și-au primit salariile lor de mizerie de 4 luni. Ei se adresează guvernului, arătând că au ajuns cerșetori, avizați la mila sătenilor pentru o bucată de pâine, pentru a nu-și lăsa copiii să moară de foame, și se întreabă „oare d-l. Maniu, care trăiește azi liniștit pe Rivieră, se gândește la jalea și deznădejdea ce a lăsat în țară?” Domnul *Nacu* întreabă într-un articol „să nu vorbești de rău de deputați și mai ales de cumnatul prefectului (Leonida Pop), care alunecat pe partea democratismului integral, se îneacă în mlaștina murdară și puturoasă a unei vieți destrăbălate, dând exemplu de bună purtare poporului (Aluzie la faptul că trăiește în concubinaj cu servitoarea profesorului Teodor Șimon).

Țărănimea silită de criză să-și vândă produsele pe un preț de nimic, amenințată a i se scoate la mezat ultimele lucruri din casă, se îndatora la bănci și particulari, cămătari, cu dobânzi de la 40–60 și chiar 100%, iar primele de export ce le primeau exportatorii, prime suportate de contribuabili, au intensificat și mai mult ruina

---

¹⁴ Rezultatul alegerilor: Ștefan Buzilă, 602 voturi; Victor Moldovan, 516; Laurențiu Oanea, 128; „Săptămâna”, anul IV, nr. 153, 28 martie 1931, p. 1; „Gazeta Bistriței”, anul XI, nr. 8, 1 aprilie 1931, p.1.

gospodăriilor țărănești. De cele două legi de *conversiune a datoriilor agricole* au profitat în primul rând moșierii îndatorați.

Pentru a ieși din criză, guvernul a contractat în anul 1929 *împrumutul de stabilizare* de 100 milioane dolari, cu o dobândă de 7% plus 4% comision, acceptând controlul, comisionul unor *experți străini*, concesiionând și telefoanele în 1930, iar în anul 1931 a contractat *împrumutul de dezvoltare*, în valoare de 8.628 milioane lei, din care au intrat efectiv în țară 7.800 milioane, restul a trecut în dobânzi și rambursarea unor avansuri. Împrumutul a fost garantat prin tutun, sare, explozive și acceptarea unor *controlori* permanenți asupra veniturilor și cheltuielilor statului, asupra Băncii Naționale și asupra regiilor autonome ale statului.

În același timp Vaida sprijină mișcarea de dreapta, îndeosebi *Garda de Fier*.

Mișcările populației sărăcite și a muncitorilor iau proporții. În urma concedierilor masive, a reducerii zilelor de muncă, a lipsei celor mai elementare măsuri de protecție a muncii, de persecuție, muncitorii de la *Lupeni* declară în ziua de 5 august greva. Polițiștii, jandarmii și armata trimisă de prefectul Rozvan, ca să înăbușă greva, deschid focul asupra muncitorilor aflați în curtea uzinei electrice a uzinei și ucid mai mulți muncitori minieri, rănind pe alți vre-o sută dintre aceștia. Acest masacru sălbatic a avut ecou printre muncitori, îndemnându-i de a căuta ieșirea din criză prin luptă revoluționară.

Situația aceasta critică a guvernului a fost exploatată de partidele din opoziție, pentru a cere Regelui înlăturarea regimului acestui partid.

Am arătat în manifestul partidului averescan, publicat în revista „Țara Noastră”, în care ardelenii, cu Goga în frunte, cer „cârmuitori noi la domnie nouă. Păcatele regimului sânt pe buzele tuturor” – se arată în manifest – și înșiruie aceste păcate: introducerea în Regență – de dragul rubedeniei – a unui magistrat fără relief (Sărățeanu) – legea administrativă – o lovitură criminală împotriva unității de stat – reînviind granițele vechi în jurul celor 7 directorate, nenumărate sarcini fiscale, orașele date pe mâna străinilor și sustrase unui firesc proces de reparațiune a nedreptăților istorice săvârșite împotriva elementului românesc. Risipa banului public. Populația satelor dată pradă cămătarilor. Derută financiară, monopolul chibriturilor, concesiunea telefoanelor.

Congresul Partidului Liberal. Duca ales președinte

În ziua de 21 și 22 februarie 1931 a avut loc congresul Partidului Liberal, care a ratificat de șef pe Duca.

În expunerea sa *Duca* arată că „vina cea mare a Partidului Național-Țărănesc este că a renunțat la menținerea spiritului de autoritate, făcând posibilă dezlănțuirea tuturor puterilor destrămoare a acestei țări și a crizei morale, care bânuie pretutindeni, nemulțumind în gradul cel mai adânc toate clasele și toate categoriile

sociale, muncitori, plugari, funcționari, industriași, comercianți, etc. Datoria noastră este să spunem „Destul!”

Partidul și regimul de la guvern n-au dreptul să invoce scuza crizei mondiale, fiindcă de doi ani de zile n-au făcut nimic pentru a atenua efectele acestei crize. Deci, *cerem* cu toată hotărârea *înlăturarea* fără întârziere a regimului actual”.

În ce privește *raporturile cu Coroana*, Duca accentuează că partidul său înțelege să înconjure Tronul cu loialitate perfectă și cu devotament întreg, pentru ca Regele să poată îndeplini marea menire, care-i este dată în dezvoltarea și consolidarea României întregite.

Se știe că în preziua Restaurației, Partidul Liberal și mai ales, Duca și Stelian Popescu au pornit o virulentă campanie împotriva revenirii prințului Carol, ponegrindu-l în ziare. După Restaurație, Vintilă Brătianu, cerând audiență Regelui, s-a umilit și în numele partidului, a făcut *mea culpa*.

Congresul aduce o moțiune prin care cere îndepărtarea guvernului național-țărănesc și declară, că Partidul Liberal este gata să ia întreaga răspundere a situație.

Abia trec două luni și Regele însărcinează pe Nicolae Iorga cu formarea noului guvern.

Guvernul Nicolae Iorga „Uniunea Națională”

Iorga, în *cartel cu liberalii* formează guvernul „Uniunii Naționale”. În fruntea liberalilor se găsește C. Argetoianu, fost conservator, apoi averescan, independent, iorgist și acum, liberal. Iorga face apoi cartel și cu Cuza¹⁵.

Alegerile au fost fixate pentru zilele de 1, 4, 6, și 8 iunie 1931.

La alegerile de deputați s-au prezentat în județul nostru zece liste:

1. Uniunea Națională, cu Dr. Titus Mălai, Dr. Arthur Connerth și Gavril Bochiș, director;
2. Partidul Național-Țărănesc, cu popa dr. Dumitru Man, profesor la teologie, Dr. Vasile Buta, fost prefect și Dr. Traian Login, avocat;
3. Partidul Poporului, cu Dr. Victor Moldovan, Dr. Victor Man, cumnatul meu și Octavian Salvan, profesor la Năsăud;
4. Partidul Țărănesc a lui Dr. Nicolae Lupu, cu Dr. Andrei Buzdug, Dumitru Candale din Poiana-Ilvei și Alex. Avram din Leșu;
5. Partidul Social-Democrat, cu I. Popescu din Cluj, I. Pentekyer și Șt. Borșa;

¹⁵ Anexe: Caricatura lui Iorga. Publicația Biroului Electoral Central cu tabloul secțiilor de votare. Propunerea de candidatură. Autorizație semnată de Averescu. Buletine de vot – n. V. M.

6. Partitul Evreiesc, cu Dr. Iuliu Halberg, avocat, Dr. Izrael Scherf, avocat și Izrael Rachnnt, comerciant, toți trei asasinați de hitleriști în camera de gazare în anul 1940.
7. Liga contra cametei, cu Buta Mihai, mecanic din Bistrița, Suia Augustin din Nimigea și Varga Constantin din Moruț;
8. Partidul Liberal Georgist, cu I. Berceanu, ing., București, Comșa Ervin din Dorna și Ianul Ioan, din Năsăud;
9. Partidul Maghiar, cu Gyárfás Elemér din Diciosănmărtin¹⁶, Székely Alex și Beké Edmund. Acest din urmă a devenit deputat după 1940, sub ocupația maghiară a Transilvaniei;
10. Liga Apărării Naționale Creștine, cu Mărcușiu Octav., preot, Pavel Onul din Ilva-Mare și Pop Victor din Telciu¹⁷.

În alte județe s-a prezentat la alegeri și Blocul muncitoresc-țăranesc, precum și gruparea lui Corneliu Zelea Codreanu.

Vedem deci că Regele a reușit să fărâmițeze partidele. Avem două partide liberale și un nou partid țăranesc, cu doctorul Lupu, care i-a părăsit și pe liberali. Volică Antonescu, fost conservator, apoi național, cu Maniu, acum își are propriul partid, Liga contra cametei, iar pe Grigore Filipescu, fost conservator, apoi național, îl găsim în anuarul pe 1924 trecut ca membru în Comitetul de Direcție a partidului averescan, ca pe urmă să-și facă și el propriul lui partid, Vlad Țepeș, din care face parte și generalul Cantacuzino – Grănicerul, mai târziu fruntaș în Garda de Fier. Este același Cantacuzino, care a condus duelul meu cu comandorul Pantazi.

Eu am candidat și la Cameră și la Senat.

La Senat, la Colegiul universal am avut 5 liste:

1. Partidul Poporului, cu Victor Moldovan;
2. Uniunea Națională, cu Laurențiu Oanea;
3. Partidul Liberal Georgist, cu Macedon Maiorean;
4. Liga Apărării Național Creștine, cu Ioan Șchiopul, comerciant din Prundu-Bărgăului;
5. Partidul Național-Țăranesc, cu Nicoale Rogneanu;

La Senat, Colegiul Consiliilor comunale-județene am avut 6 liste:

1. Uniunea Națională, cu Vasile Bichigean, directorul liceului din Năsăud;
2. Partidul Țăranesc al Dr. Lupu, cu Victor Varna din Prundu-Bărgăului;
3. Partidul Poporului, cu Victor Moldovan;
4. Partidul Național-Țăranesc, cu Dumitru Man;

---

¹⁶ Azi Târnăveni, în județul Mureș.

¹⁷ Listele și în „Gazeta Bistriței”, anul XI, nr. 14, 27 mai 1931, p. 3; „Săptămâna”, anul IV, nr. 160, 23 mai 1931, p. 1.

5. Independent Alexandru Pălăgieș, subprefect pensionat;

6. Partidul Liberal Georgist, cu Macedon Maiorean¹⁸.

La alegerile de deputați am avut 15 secții de votare, prezidate de magistrați integri și corecți.

La fiecare secție am avut delegați și asistenți¹⁹.

S-a pornit o propagandă vie²⁰.

Vicarul Tit Mălai, supărat pe mine că am cerut alegătorilor să nu voteze iar un popă, îmi contestă dreptul de a mă amesteca în treburile grănicerești și exclamă în apelul său că „se vor scula din morminte vicarul Marian, Moisiș și Vasile Nașcu și vor striga din răspuseri, să audă cei slabi de înger: Plecați, domnilor, la București, și în țara câinelui, de unde ați venit. Granița nu vrea cui străin în casa ei”²¹.

Vicarul nostru uită că eu, în calitate de parlamentar ales al poporului, de care nu am înțeles să-mi bat joc, nu am numai dreptul, dar și datoria ca să-l reprezint în toate chestiunile sale vitale – apărându-i interesele – fie grăniceri sau negrăniceri. Și am această datorie și față de familia mea. Dacă eu am venit din țara câinelui – cum afirmă iubitul nostru frate întru Christos – soția mea și fiica mea sânt descendenți de grăniceri, după Many Ștefan din Zagra, care a slujit nu numai la altar, dar și în oastea graniței și sânt descendenții marelui revoluționar Grigore Man, condamnat după răscoala țărănească din 1763 la moarte și executat de habsburgi.

Să fie liniștit vicarul nostru. Dacă se va scula Vasile Nașcu din mormânt, pe care vicarul l-a uitat sub mărăcini și bălării zeci și zeci de ani, încât abia s-a putut găsi urma lui, va vedea că are acum, în sfârșit, o cruce de piatră, în care este sculptat în relief emblema graniței cu legionarul și vulturul roman, și că are pe casa unde s-a născut la Feldru o placă comemorativă, precum și bustul lui în bronz. Poate că n-ar striga să plec în țara câinelui.

De altfel, nu e rușine să fii din țara câinelui, din țara lui Coșbuc. Și obârșia lui Coșbuc este tot din regiunea Dej, ca și a tatălui meu. Familia Coșbuc a venit la Hordou de pe moșia lui Horváth din Ilișua.

Ce privește *testamentul* și legiuirile lăsate de la strămoși, le-am citi și eu. Mi-a rămas de la socrul meu Gavril Man, ediția originală din 1872 *Instrument*

¹⁸ „Gazeta Bistriței”, nr. 14, 27 mai 1931, p. 3.

¹⁹ Vezi lista acestora în manuscrisul de la Arhive – n.n. – pp. 514–515 – n. V. M.

²⁰ *Ibidem*, pp. 516–526. Pentru a ilustra, redăm și aprecieri din presă, care consemna printre promisiuni, acelea că „locuitorii vor fi scutiți a mai plăti adiționalul, cu globalul și proporționalul... unde nu vor mai exista șomeri, muritori de foame, căci în locul băltoacelor va curge în mijlocul drumurilor, numai lapte și miere, ca odinioară în Canaanul Galileiei”. Iar concluziile se impuneau de la sine. „Pe temelia slăbită a țării s-a mai clădit un regim, spre care azi se îndreaptă ultimele nădejdi ale unei națiuni ale cărei bună-credință – prea des exploatată – a ajuns la sfârșit”;

„Săptămâna”, nr. 163, 13 iunie 1931, pp. 1–2.

²¹ Anexe: 11 afișe și foi volante și poezii electorale – n. V. M.

*fundațional*²² semnat de președintele Grigore Moisil, vicar episcopesc foraneu alu Rocnei și asesoriu al Consistoriului gr.cat. alu Gherlei și de Basiliu Nașcu, proprietariu în Feldru, învățătoriu la școala principale și directoriu la amintitele fonduri, care dispune ca *spesele administrațiunii să nu fie de totu în disproporțiune cu veniturile*”.

Descendenții de grăniceri nu cer nici ei altceva și nici eu, reprezentantul lor politic.

N-aș vrea să scad eminentele calități a personalității lui Titus Mălai. Este un om de cultură. După refugiul nostru la București, slujbele sale bisericești în capela pusă la dispoziție de către ordul călugărițelor și mai ales predicile sale, au făcut o adâncă impresie.

Rezultatul alegerilor

Guvernul a obținut 192 de mandate, *plus prima* de 95 mandate (din care 71 liberale); național-țărăniștii, 30 de mandate; averescanii, 10; lupiștii, 7; georgiștii, 12; cuziștii, 8; Liga contra cametei, 6; social-democrații, 8; Blocul Muncitoresc-Țărănesc, 5 mandate. În județul nostru au fost aleși Tit Mălai, cu 8.863 de voturi, Dumitru Man, cu 5.288, Victor Moldovan, cu 4.350 de voturi²³.

Lista maghiară a avut 1.319, social-democrații, 1.282, Liga, 1.061, evreiască, 1.037, georgiștii, 777, lupiștii, 722 și cuziștii, 568 voturi.

În cele 8.863 voturi ale lui Tit Mălai se cuprind voturile săsești, considerând că Connerth Arthur era al II-lea pe listă. Succesul guvernului nu este prea strălucit²⁴.

În Ardeal – ca averescani – am reușit numai eu, Dănilă Vasu în Făgăraș. Goga nu s-a putut alege numai în Vechiul Regat. La național-țărăniști lipsește Vaida, Sever Dan, Romul Boilă, Petre Poruțiu, Aurel Lazăr, Bilț, Aciu, Tămaș, care au asistat la alegerea lui Rognean din 1928.

²² Anexe: *Instrumentu fundaționale*, Clusiu, 1872 – titlul complet, *Instrumentu fundaționale pentru instituttele de învățământu și ecuațiune de in Districtulu Naseudului în Transilvania*, Clusiu, 1872 – n.n. Fotografia: Tit Mălai și alături de el vicarul Buzilă la dezvelirea monumentului ridicat de mine în memoria „Mureșenilor” în Rebrîșoara. Revista „Ramuri”, mai 1947. Comentarii despre neamul lui George Coșbuc. Scrisori de la țărani – n. V. M.

²³ Au mai fost aleși senatori, la Colegiul Universal, Laurențiu Oanea, cu 5.934 de voturi, iar la Colegiile Comunale, Vasile Bichigean, cu 567 de voturi, ambii din partea Uniunii Naționale; „Gazeta Bistriței”, anul XI, nr. 15–16, 18 iunie 1931, p. 1.

²⁴ Iar perspectiva era descrisă de presa locală în culori sumbre. „Cu ocazia alegerilor, nici un partid nu ne-a asigurat că va fi în stare a îndrepta situația rea economică a țării și că va scoate, mai ales plugăria, din criza în care se zbate. Aceasta fiind starea reală – consemnează presa – urmează ca în conducerea gospodăriei noastre, să ne aranjăm în așa fel, încât să putem rezista cât mai mult în aceste vremuri grele, căci *alegerile, prin schimbarea oamenilor de la cârmă, nu vor putea aduce atât de repede o îmbunătățire simțitoare în situația economică de azi* – s.n. Noi nu avem altă scăpare, decât, în primul rând, să ne acomodăm noilor condiții de viață grea a acestei crize. Iar ca să putem rezista, ne trebuie trei lucruri mai întâi: *muncă, cruțare și prevedere*”; *Ibidem*.

Prefect al județului a fost numit profesorul Ștefan Scridon, membru al Partidului Liberal, un bărbat foarte cumsecade, cu care am colaborat în interesul județului²⁵.

După ce am fost ales la Cameră, m-am dezinteresat de cele două alegeri la Senat și *am plecat la București*. Lumea era nedumerită dacă am renunțat sau nu, după ce, la ordinul prefectului, s-a bătut toba în toate satele că eu nu mai candidez la Senat. Totuși, am obținut 3.598 voturi, față de 1.922 a lui Rognean, deci aproape dublu.

Ziarul „Săptămâna” din Bistrița scrie: „e de remarcat că, cu toate că partidul averescan nu prea are membrii în județul nostru, Dr. Victor Moldovan a întrunit totuși un număr considerabil de voturi, atât la Cameră, cât și la Senat, ceea ce este dovada unei simpatii mari, de care se bucură deputatul nostru în județ”.

La alegerile parțiale de senator din 1928 Rognean obținuse 8.746 voturi, iar acum, numai 1.095. Acum – nefiind nici eu, nici el – sprijiniți de guvern, rezultatul s-a inversat.

La Senat, Colegiul Universal, a fost ales prietenul meu Laurențiu Oanea, iar la locul de senator al Consiliilor Comunale, *Vasile Bichigean*.

Din partea unui grup de învățători nășăudeni am primit din Zagra, la 26 iunie 1931, următoarea scrisoare:

„Domnule Moldovan, Întrușiți la Zagra, în o chestie ocazională, deși târziu, dar bazați pe dictonul „ce întârzie, nu rămâne”, ținem să vă felicităm pentru reușita în alegeri și vă dorim a fi mereu slujitorul patriei și adevăratul reprezentant a celor ce și-au pus nădejdea în *om* și nu culoare. La mulți ani! Semnați: Ioan Micu, învățător, preot Bulea, Ioan Fetti, în Suplai, Rusu, învățător în Mocod, Ioan Zinvleiu, învățător director, Ioan Blaga, învățător director, Sever Hurdea, învățător Runcu Salvei, Emil Cleja, învățător, Mititei”²⁶.

Starea de spirit din Ardeal în discuția Camerei

În ședința din 31 VIII. 1931 m-am adresat – după o prealabilă înțelegere cu Octavian Goga – primului ministru N. Iorga cu următoarele cuvinte:

„Întreb pe d-l. prim-ministru dacă are cunoștință că în Consiliul de Administrație al Creditului Ipotecar Agricol constituit în timpul din urmă cu ajutorul străinătății pentru a remedia necesitățile agricultorilor din țară, din 6 delegați numiți de guvern, Ardealul românesc, cu o populație de 4 milioane de suflete nu este reprezentat, în vreme ce minoritatea săsească și-a găsit exponentul

²⁵ Anexa: Portretul meu. Biletul prefectului Scridon din 3 VI. 1931, rugându-mă: „Dragă Victore, te rog fii așa de drăguț, să treci pe la prefectură. Aș vrea să te consult într-o chestiune politică” – n. V. M.

²⁶ Anexe: Portretul lui Oanea. Scrisoarea învățătorilor. 2 caricaturi în colorii reprezentând pe Maniu în haine ungurești, pe Madgearu bătând o tobă și fuga lor din fața alegătorilor și a contribuabililor – n. V. M.

ei în persoana d-lui. Fritz Konnerth, distinsul fost deputat de Sibiu. Fără a pune la îndoială câtuși de puțin dreptul minoritarilor de a participa la îndrumarea vieții economice a țării, cred, că interesele unității de stat nu pot fi servite lăsând jumătate din teritoriul nostru, ale cărui aspecte particulare în materie de proprietate și producție trebuie urmărite și puse de acord cu marile probleme ale economiei naționale.

Cer un răspuns din partea d-lui. prim-ministru, pentru a ști dacă cumva ne găsim în fața unei speciale concepții politice, care potrivit antecedentelor de până acum, ar vedea nevoile din Ardeal prin prisma minoritară”.

A doua comunicare:

„În pragul închiderii Sesiunii extraordinare a Corpurilor Legiuitoare îmi îndeplinesc o datorie patriotică aducând la cunoștința d-lui. prim-ministru, că de la constituirea guvernului și până azi populația din Ardeal în mod constant se consideră lipsită de raporturi politice normale cu guvernul țării, în care nu se găsește reprezentată după uzanțele bine stabilite de la Unire încoace. În lipsa d-lui. Iuliu Hațiegan, numit ministru al Ardealului cu situația nelămurită, absent continuu și de la Consiliul de Miniștri și de la ședințele Parlamentului, și cu doi secretari onorifici, având numai pe d-l. Rudolf Brandsch ca singurul subsecretar de stat efectiv, legăturile firești dintre țara mamă și Ardeal nu pot progresa în vederea unei necesare consolidări”.

D-l. A.C. Cuza: Vorbiți în numele populației din Ardeal?

Victor Moldovan: „Da. Atrag luarea aminte asupra gravelor consecințe politice ce pot deriva din această concepție de *centralism exagerat* care pierde din vedere axioma că un spirit de unitate nu poate rezulta decât din satisfacerea dreaptă a revendicărilor locale.

În situația actuală, nedumerirea stăpânește întreg Ardealul, fără deosebire de partide politice, iar valul de nemulțumire amenință să ia proporții regretabile, pentru care răspunderea nu poate cădea decât asupra acelora, care din primul moment au pierdut din vedere soluțiile firești de întărire a vieții noastre de stat.

D-l. prof. Iorga: În ce privește numirea d-lui. Konnerth, ea nu mă interesează.

D-l. ministru de Finanțe are dreptul să numească pe cine vrea.

De altfel, toată această chestiune nu este decât o intrigă de care nu ținem seama, cât despre amenințări, sântem aici, ca să întrebuițăm contra oricui turbură țara, toate mijloacele de care dispunem.

D-l. Octavian Goga: Întrebarea d-lui. Moldovan nu este făcută cu spirit de ostilitate.

Cererea d-lui. Moldovan este perfect îndreptățită. Nu avem nimic împotriva d-lui. Konnerth, dar nici nu putem admite ca nici un român ardelean să nu fie în

Consiliul de Administrație al unei atât de importante instituții agricole. În al doilea rând, marea problemă a guvernării D-vs. este că dați ardelenilor impresia că există o legătură între Ardeal și guvernarea din centru.

Deci, nu trebuie să vedeți o amenințare în declarația d-lui. Moldovan, ci o constatare a unor stări regretabile și care ar trebui înlăturate cu o oră înainte.

D-le. Prim-ministru, Vă urez să rezolvați criza care este în raporturile D-vs. cu viața politică din Ardeal, în vacanță, până la toamnă.

Nu este vorba însă de amenințări. Cine se va ridica să turbure ideea de stat printr-un gest de amenințare, veți avea dreptul să-l puneți la locul lui.

D-l. N. Iorga: Voi uza de acest drept.

D-l. Oct. Goga: D-le. Prim-ministru, nu trebuie să lăsați Ardealului impresia că este *orfan* politicește.

D-l. N. Iorga: În ce privește lucrul din Consiliul de Administrație, voi interveni la d-l. ministru de Finanțe, ca să figureze un ardelean la Creditul Agricol.

Cât privește legăturile organice cu Ardealul, a doua zi după ce am venit la guvern, m-am adresat celor mai reprezentativi oameni politici din Ardeal care sânt în Partidul Național-Țărănesc, și n-am obținut decât sprijinul d-lui. Emil Hațiegan

D-sa. este și în momentul de față reprezentant al Ardealului în guvern.

D-nii. Meteș și Stanciu au fost numiți subsecretari de stat în urma indicațiilor d-lui. Emil Hațiegan.

Nu înțeleg de ce un avocat care a făcut zgomot mare în județul lui, ar putea să reprezinte mai mult Ardealul decât acești doi cărturari: Meteș și Stanciu.

Acești doi oameni de știință fac tot atât de mult, cât acei oameni politici care se ascund după clopotniță.

D. Iorga insistă asupra legăturilor sale sufletești cu Ardealul și încheie cu afirmația că în ziua când se va încheia un front ardelean, d-sa. va lupta împotriva acestui front, biziindu-se pe intelectualii ardeleni, aflați de mult în Regat, cum e de pildă marele poet și marele răscolitor de suflete, d. Oct. Goga.

Dl. O. Goga: În replică spune că n-a pus niciodată la îndoială sentimentele d-lui. Iorga pentru Ardeal și n-are nimic de reproșat nici celor trei reprezentanți ai Ardealului în guvern.

Dar, trebuie să tragă o linie de demarcație bine precizată între vrednicia intelectuală și activitatea politică, care înseamnă legătura aceea cu tot valul molecular, cu toate milioanele de atomi care constituie sufletul românesc dintr-o provincie.

Nu se poate guverna decât prin prisma revendicărilor locale, care trebuie văzute și satisfăcute.

Dacă vreți să nu nască mișcări regionale și dacă vreți să înlăturați nemulțumirile, vă rog să satisfaceți nevoile locale ale Ardealului – încheie Goga – prin oamenii de acolo, care ei, să fie colaboratorii D-vs.

Cât despre primejdia pentru unitatea noastră națională, această primejdie nu există. (aplauze prelungite pe toate băncile).

D-l. Victor Moldovan: Domnule prim-ministru... (întreruperi).

D-le. Prim-ministru, n-aș vrea să rămâie nelămurită o chestie personală. N-am fost condus de nici o adversitate față de d-vs....

D-l. prof. Iorga: Eu vă cunosc de mult, sunteți unul din cei mai de treabă tineri din Ardeal.

În privința caracterului și intențiunii D-vs., n-am cea mai mică îndoială, dar vă asigur, că ați tras cu pușca în apă, fiindcă ceea ce doreați d-vs. se spune altfel, atunci când se vorbește cu astfel de oameni decât cu oamenii care erau deprinși – doar ne cunoaștem de atâta vreme – să-i învățați de la tribuna aceea. Eu n-am păcatele acelora, și, prin urmare, față de mine și intențiile mele nu se poate potrivi tonul pe care d-vs. l-ați întrebuințat.

Atunci de ce v-ați mai urcat la tribună ca să dați acelora din mâinile cărora ați scăpat de curând, o satisfacție pe care ei n-o merită și care pe noi ne doare?

D-l. Victor Moldovan: Noi sântem animați de cele mai bune sentimente față de d-vs. și înțelegem să colaborăm cu d-vs. la opera de îndreptare a țării.

D-l. prim-ministru N. Iorga întinde mâna d-lui. Moldovan și îl felicită²⁷.

Cu această intervenție a mea am moșit și cariera politică a lui Valer Pop. Iorga neavând în acel moment un alt deputat ardelean potrivit, l-a numit pe Valer Pop ministru al Ardealului în locul lui Iuliu Hațiegan. Valer Pop își începuse activitatea politică ca antisemit, împreună cu Tit Mălai și Valer Roman la Cluj. Acum se găsesc Valer Pop și Tit Mălai alături la Iorga, iar mai târziu se va găsi Valer Pop alături de Valer Roman, la liberali.

Activitatea extraparlamentară

Pentru comuna Telciu am intervenit în ce privește menținerea circumscripției sanitare și pentru împrumutul la Banca Generală de Economii. Primăria, prin proces-verbal, îmi aduce mulțumiri.

Preotul Vasile Coșbuc – georgist – din comuna Leș, împreună cu ginerele său, notarul Anton Șirlincan, viitor prefect, precum și un număr de peste 120 de țărani cu semnături îmi mulțumesc pentru menținerea notariatului în comuna Leș și mă asigură de sprijin în viitor. Deciziunea s-a publicat și în biserică.

Tot astfel mă roagă românii din Dipșa, în frunte cu alt georgist, preotul Vasile Jeican, ca să intervin pentru reînființarea notariatului, asigurându-mă de sprijin fără considerare de partid.

²⁷ Text reprodus după cel publicat sub titlul „Starea de spirit în Ardeal în discuția Camerei. Cuvântarea deputatului nostru Dr. Victor Moldovan”, în „Săptămâna”, anul IV, nr. 170–171, 8 august 1931, p. 3.

Am intervenit pentru construirea de poduri la Sântioana și alte părți, cum arată scrisoarea prefectului Scridon.

Și cu ajutorul lui Goga am intervenit „pentru păstrarea neștirbită a așezămintelor de cultură de la Năsăud, vechiul centru grăniceresc românesc cu tradițiile lui, menționând că aceste așezăminte trebuie păstrate pe deasupra oricărei oportunități trecătoare”.

Profesorul Iorga, la îndemnul lui Argetoianu, ministrul Finanțelor, pentru a face economii, hotărâse desființarea unei serii întregi de școli. Am reușit să salvez gimnaziul de fete din Năsăud, primind telegrame de recunoștință – dar am salvat – rugat fiind de episcopul Hosu –și școlile din Gherla, intervenind la Iorga, care ținea mult la mine.

Am primit telegramă de mulțumire de la sinistrații din Năsăud.

Tot astfel, o scrisoare de mulțumire de la Asociația pensionarilor civili și militari din Năsăud, precum și o scrisoare de la „Uniunea muncitorilor constructori” a grupului Bistrița, români, sași, unguri.

Guvernul Iorga n-a reușit să combată criza economică. S-a scumpit chiar și pâinea. Țăranii refuză să plătească impozitele, muncitorii fac greve.

Regna

În anii aceștia se deschide o pagină și mai urâtă în istoria graniței: frământări, certuri, calomnii, insulte, turburări în jurul administrației și exploatarei averilor grănicerești.

Averile au fost puse într-un greu impas. În ziua de 26 iulie 1931 a avut loc o adunare, prezidată de prefect, la care au luat parte membrii Comisiei de opt, ai Consiliului de Administrație a societății Regna și parlamentari, precum și inspectorii Simionescu și Ionescu, trimiși în anchetă de către ministrul Agriculturii, în urma unui memoriu în care Emil Comșa susține, că în administrația societății Regna s-au petrecut abuzuri și *jafuri de 400 milioane lei*, în dauna averilor grănicerești.

Apariția unui grup de 25 de țărani, aduși de Comșa, a provocat tumult, protestări.

Gazeta „Săptămâna” din 8 august arată că „interesele, certurile, anchetele duc spre o *destrămare completă* în interesul anumitor cointeresări”²⁸.

²⁸ Relatarea consemnează și alte aspecte. „În ziua de 26 iulie au fost convocați la o adunare „de mare importanță și strict confidențială” reprezentanții grănicerimii, care – printr-o stupidă întâmplare a telegrafului – au primit înștiințarea exact după terminarea acestei adunări”. Iar motivul convocării era reprezentat de „un memoriu adresat d-lui. ministru Ionescu-Sisești de către Emil Comșa în ziua de 25 iunie, în care susținea că la administrația societății Regna s-au petrecut abuzuri și jafuri de circa 400 de milioane lei în dauna averilor grănicerești”; *Ibidem*, p. 1. În data de 25 august a avut loc o mare adunare grănicerească în Prundu-Bârgăului. Organizată la inițiativa lui Victor Moldovan, s-a încheiat cu întocmirea unui proces-verbal cu hotărârile adoptate. Cele mai importante direcții expuse de Victor Moldovan se refereau la prezentarea rezultatelor anchetei ministeriale la Regna și

Frații Corbu și situația Regnei

Medicul-colonel Corbu se adresează opiniei publice din graniță cu strigătul de alarmă: „Treziiți-vă odată și cereți să se facă ordine în averile grănicerești”, iar fratele său Ioan Corbu îmi trimite la data de 2 octombrie 1931 o broșură²⁹, în care arată că nu i-ar fi trecut prin minte, că se vor comite astfel de abuzuri, o luptă scârboasă pentru încasarea de tantieme după venituri inexistente.

Cum se poate – scrie Corbu – că s-au prevăzut tantieme de 3.309.000 lei, iar comunelor, un dividend de numai 2.530.000 lei?

„D-l. deputat Victor Moldovan, pe baza informațiilor de la ancheta ministerului, a spus că ar fi vorba de deficite de 60 milioane și vreo 10 milioane plătite fără să fie justificate. Și, ce va fi când vor ajunge acolo bandele flămânde ale partidelor politice, al căror ideal e buzunarul și căpătuiala fără muncă, din averea publică. Regna urma să fie suprimată și înglobată în Direcția Silvică.

Trebuie să se asigure comunelor un minimum de venit din fructul muncii sale de sute de milioane.

În sfârșit, adaugă: Previn pe grăniceri să nu facă cauză comună cu Comșa și soții, mascați azi în partid georgist. Comisarul încă e georgist”.

Uneltirile Comșa-Berceanu

Comșa întocmește un memoriu pe care-l prezintă ministrului și în care arată abuzurile Comisiei de opt, care a avansat societății Regna în anul 1927, iar în 1928, 48 milioane, fără dobândă și fără aprobarea comunelor și că a dat pentru constituirea Băncii grănicerilor, 23 milioane.

Tot astfel arată abuzurile societății Regna, care prin statutele sale și-a creat un monopol și că aceste trei instituțiuni au jefuit averile grănicerești cu suma de aproximativ 400 milioane lei, începând cu anul 1925.

Direcția Silvică, expunerea proiectului de lege pentru organizarea averilor, al pădurilor și pășunilor, unificarea Regnei cu Direcția Silvică, necesitatea segregării proprietății; *Ibidem*, nr. 174, 29 august 1931, p. 1.

²⁹ Anexă: Broșura lui Corbu – n. V. M. Vezi și „Regiunea Silvică-Regna. Intervenția d-lui. Dr. T. Dan”, în *Ibidem*, nr. 175, 5 septembrie 1931, p. 1. Titlul broșurii lui Comșa, *La situația Regnei (Societate pentru exploatarea pădurilor grănicerești născădune)*, Cluj, la 2 octombrie 1931, 13 p. Vezi și apelul lui Victor Moldovan, intitulat „Domnilor Consilieri, Frați Grăniceri”, în care – după ce evoca figurile legendare ale „moșneagului Todoran din Bichigiu”, Vasile Nașcu, „care cu stăruință și îndârjire v-a scăpat averile din ghearele vulturului cu două capete de la Viena” – se pune la dispoziția urmașilor foștilor grăniceri cu apelul: „Acum este rândul vostru! Ridicați steagul graniței. Porniți la luptă. Mă chemați-voi fi cu voi”; Arhivele Naționale ale României, fond Victor Moldovan, d. 15, f. 1.

Ancheta

Este delegat inspectorul general administrativ Alex. Ștefănescu. Pe acest domn l-am cunoscut personal. El singur mi-a recunoscut că, cu ocazia afacerii pașapoartelor a fost trimis împreună cu inspectorul Goma ca să câștige date compromițătoare împotriva mea, pe care să le poată utiliza Văitoianu în parlament. Acest inspector era capabil la orice și se putea ușor șperțui.

Acest inspector raportează ministrului că a constatat fapte cu mult mai grave, că societatea Regna se găsește în pragul falimentului, că comunele nu primesc nici un beneficiu și că, în schimb, membrii Consiliului de Administrație au încasat anual tantieme de 4.500.000 lei.

El, Ștefănescu, opinează să se numească imediat *un comisar al guvernului*, care va proceda imediat la *dizolvarea* Comisiei de opt și la înlocuirea ei.

Berceanu, Comisar al guvernului

Ministrul Argetoianu³⁰ dă la data de 9 XI. 1931 următoarea rezoluție:

Se aprobă propunerile raportului. D-nii. Inspector general Hodor și inspector general Petre Florian vor constitui comisia de verificare. D-l. inspector, inginer agronom *Ion Gh. Berceanu* se va numi comisarul guvernului pe lângă Comunitatea de avere a Fondului grăniceresc de la Năsăud.

Dintr-un dosar al ministerului s-a aflat că Laurențiu Oanea, în calitate de parlamentar, a făcut diferite intervenții pentru numirea lui Berceanu ca comisar al guvernului.

Berceanu însă n-a fost primit în graniță, nici de Direcțiunea Silvică, nici de Regna, așa că a trebuit să fie revocat. În locul lui a fost numit fostul coleg de școală, prietenul Dumitru Tomuța, consilier silvic grănicer, fiu de țăran, om ce se bucura de incontestabilă autoritate morală.

De ce s-a împruțit brânza?

La această întrebare a mea, ce o publicasem în gazeta „Săptămâna”, nr. 195³¹, mi-a răspuns la data de 31 III. 1932 directorul general al societății Regna, Gh. Avram, tot în „Gazeta Bistriței”, nr. 8–9³².

³⁰ Anexe: Caricatura lui Argetoianu. Raportul inspectorului Alex. Ștefănescu (6 p., la mașină) – n V. M.

³¹ În scrisoarea lui Victor Moldovan este relatată deplasarea delegației grănicerești la București și apoi, este acuzat dur directorul Regna, Gheorghe Avram; „Săptămâna”, anul V, nr. 195, 12 martie 1932, p. 1.

³² Acesta a identificat trei puncte în care „s-a împruțit brânza” și concluziona că „adunarea generală din 31 martie, și nu d-l Precup și Dan, va fi chemată să hotărască dacă administrația acestor păduri în viitor se va face de stat, cu controlul proprietarilor, sau de comune, cu controlul statului”; „Gazeta Bistriței”, anul XII, nr. 8–9, 25 martie 1932, pp. 2–6. În același număr sunt publicate și articolul lui Macedon Linul, „Reflecții la situația averilor și pădurilor grănicerești de la Năsăud. Importanța adunării generale din 31 Martie a.c.”, *Ibidem*, pp. 1–2 și un articol semnat X.V.,

Delegațiile care plecau la București nu mai conteneau să se înfrunte unele pe altele, ca să poată stăpâni exclusiv averile grănicerești.

De o parte, Avram cu Oanea, Măhăilaș, Tit Mălai, care cer moartea Direcțiunii Silvice, pe de altă parte, Tudor Dan și popa Man, care cer moartea Regnei.

Directorul silvic Aleman era lăsat de Avram să sugă la două vaci. La fel ar fi dorit și Precup. Înainte de a-și ocupa postul, l-a întrebat pe Avram, va avea și el venitele *laterale* pe care le-a avut Aleman, ca să-și poată consola nevasta. Îl roagă pe Avram să nu se reducă tantiemele. În schimb el, Precup, va face ca dușmănia ce se manifestă împotriva Regnei să se schimbe într-o situație favorabilă. Scrisoarea către fratele Gheorghe o termină Precup cu îmbrățișeri și cu mult drag și dor.

Cum însă, în urma referatului consilierilor Boldur și Petre Ioan, trimiși într-o nouă anchetă, pofta lui Precup nu se poate satisface, *se impute brânza*.

Cu Tudor Dan se împuțise încă mai dinainte, după ce Regna nu-i aprobase suma de 250.000 lei pentru o intervenție la București.

Administrația necinstită a averilor grănicerești

La 23 II. 1932 am făcut la Cameră următoarea interpelare:

...Aceste averi, proprietatea celor 44 comune din fostul district de graniță de la Năsăud reprezintă o valoare de *aproape 6 miliarde lei*. Astăzi nu aduc proprietarilor nici un venit. Ba, ce este mai grav, din venitul averilor nu se pot plăti nici salariile funcționarilor Direcțiunii Silvice. Astăzi fondul are numai datorii și se va găsi în pragul falimentului.

Cauza acestei situațiuni o găsesc, pe lângă criza care bântuie toată lumea, în lipsa de prevedere, dar mai ales în păcatele administratorilor de astăzi, care dovedit, fără îndoială, că nu caută interesul obștesc, ci numai profitul lor personal.

Fondul este administrat de către Direcțiunea Silvică și este exploatat de către societatea Regna. Conducătorii acestor două instituții caută să se excludă unii pe alții, pentru a rămâne singuri pe teren și pentru a putea profita de afacerile și comisioanele de milioane ce le așteaptă din concesionarea și înstrăinarea acestor averi.

Asistăm de ani de zile la o luptă rușinoasă ce se dă între aceste două tabere. Nu lipsesc nici denunțurile care dovedesc vinovăția și a unora, și a altora. Din cele câteva rapoarte, câte am văzut, am constat cu mare surprindere, că administratorii Regnei au încasat milioane de tantieme atunci când venitul societății nu le îngăduia acest lucru și am constat că conducătorii Direcției Silvice au încasat sume de mii în

---

„Reflexii asupra articolului „Iar chestia pădurilor grănicerești” apărut în „Gazeta Bistriței”, Nr. 6–7 din 10 Martie 1932”, *Ibidem*, pp. 6–7. Vezi articolul citat, în care se relatează conținutul interpelării lui Victor Moldovan în ședința Camerei din 23 februarie 1932, în *Ibidem*, nr. 6–7, 15 martie 1932, pp. 2–3.

diurne și onoruri nejustificate și au lucrat până la un timp mână în mână cu cealaltă tabără pentru exploatarea în folosul propriu a averilor ce li s-au încredințat.

Toate proiectele întocmite de aceste instituțiuni în vederea unei noi administrațiuni caută să *restrângă* cât mai mult administrația cumulativă pentru a putea profita de ea conducătorii de azi.

Pentru a curma aceste abuzuri și pentru a putea pune sfârșit unei administrațiuni necinstite și păgubitoare, se impun măsuri energice, care văd că întârzie să le ia d-l. ministru al Agriculturii³³.

*Apelul Comitetului de inițiativă*³⁴

În frunte cu prefectul, președintele Ștefan Scridon și cu membrii: Emil Domide, director de liceu, Aurel Șorobetea, director de liceu, Macedon Linul, profesor, Petre Rognean, revizor școlar, Emil Mărcuș, profesor, Dr. Ioan Monda, avocat, Toader Zăgrean, director școlar, Dr. Leon Mihăieșe, prim-notar județean, Ioan Partene, profesor, Mihai Lipan, profesor, Dumitru Nacu, avocat, Emil Ștefănuț, profesor, Alex. Onoae, avocat, Dr. George Anton, avocat, *convoacă* pe fruntașii grăniceri la o consfătuire pentru ziua de 29 III. 1932 în sala mare a prefecturii pentru a căuta o soluție de mântuire a averilor grănicerești, expuse *destrămării progresive* din cauza luptei fratricide între cele două tabere, *spre rușinea acestei granițe*.

Acest apel s-a făcut în vederea adunării generale a societății Regna, pentru ziua de 31 III. 1932.

În așteptarea acestei importante adunări, unii și-au făcut reflecțiile prin gazete, alții prin broșuri.

Comșa dă și el o broșură, în care cere menținerea Regnei, după ce în memoriul anterior prezentat ministrului, arătase că Regna a fost pârtașă la jefuirea celor 44 de comune cu aproximativ 400 milioane de lei și-l laudă pe Laurențiu Oanea, și-l atacă pe Tudor Dan.

Ce caută Comșa la adunarea generală?

Cea mai importantă broșură este însă cea a lui Tudor Dan, *Adevărul cu privire la exploatarea pădurilor grănicerești de la Năsăud prin societatea Regna*.

Este o broșură nesemnată, pe 52 de pagini, care în loc de semnătură, arată că, ce scrie în broșură ar fi „Vox populi, Vox Dei”³⁵.

³³ Presa locală a acordat spații largi acestei interpelări. Vezi „În chestia pădurilor grănicerești de la Năsăud la Cameră”, în „Gazeta Bistriței”, anul XII, nr. 6–7, 16 martie 1932, pp. 2–3; „Administrarea necinstită a averilor grănicerești. Interpelarea d-lui. deputat Victor Moldovan ținută în ziua de 23 februarie 1932”, în „Săptămâna”, anul V, nr. 196, 26 martie 1932, p. 1.

³⁴ Anexă: Apelul prefectului (Comitetul de inițiativă). Broșura lui Comșa – n. V. M.

³⁵ Anexă: Broșura lui Dan – n. V. M. Broșura este nesemnată și singurul indiciu privind autorul este cel oferit de Victor Moldovan.

Broșura este împărțită pe capitole:

- Epoca războiului;
- Caracterul societății Regna și ilegalitățile constituirii;
- O particularitate a lui Avram demnă de relevat;
- Afacerile;
- Câștigul comunelor de la Regna;
- Protestările adunărilor generale;
- Epoca lui Comșa;
- O altă pagină neagră ce apasă asupra intelectualilor din graniță;
- Epoca crizei și a răzbunării proastei administrații din trecut a societății Regna, care încep deodată cu venirea noului director silvic la 1 aprilie 1930;
- Să ne cunoaștem bobocii;
- Statul întrebuițat ca sperietoare;
- Bilanțul pe 1931;
- O altă nerușinare și o alunecare de la adevăr. Proiectul de statut;
- Ce ne-a adus Regna autonomă.

Tudor Dan, după ce arată că fosta administrație sub stăpânirea ungurească, ne-a făcut fabrici de cherestea, linii ferate de peste 150 km., ne-a clădit edificiile pentru Direcția Silvică la Bistrița și pentru școale în comune, școli, biserici, primării, locuințe – constată că azi vedem numai jaf, nepricepere, ipocrizie, senilitate, minciună, ticăloșie spurcată, potlogării – buruieni crescute în ograda lui Belzebug, care au provocat *dezastrul* averilor grănicerești.

Beneficiarul sfântului patrimoniu grăniceresc a fost d-l. senator Laurențiu Oanea și tovarășul în toate, d-l. Avram.

Tudor Dan arată bilanțurile false, ticluite în scopul de a se da tantieme de câte ½ milion consilierilor. Trece apoi la afacerile Regnei, cea cu plutăritul, Scheiber, cea cu lăzile. Arată pierderile de sute de milioane.

Și îi terfelește pe toți pe rând. De Avram spune că a încasat în decursul alor 5 ani, în salarii și diurne, 8 milioane de lei; de Tit Mălai, antisemitul, că ar fi primit șperțuri de la firma Kornis și Lomas, pentru a încuibări pe evrei în pădurile noastre, *de mine se ocupă în mod special* și spune că „Victor Moldovan este cel mai șiret dintre toți. Pe toți îi ascultă, tuturor le zâmbește, promite tot, face puțin, dar îi place să câștige mult. Are legături intime cu Berceanu, deci cu Emil Comșa, însă nu se arată cu ei. Mai are legături strânse și cu Mălai. Toți împreună au îndreptat Ministerul de Interne către Comisia de opt. D-l. Victor e foarte șiret, îi place să stea la întuneric ca șobolanii și de acolo să încurce ițele, ca un drac înaripat, iar când iasă la lumină, îi place ca lumea să-l creadă înger”.

Iacă,ăștia sânt oamenii, declară Dan. Dacă n-ar fi fost Comisia de opt cu bărbați ca *Dr. Dan*, Leonida Pop, etc., aceștia ar fi desființat de mult Direcția Silvică și azi ar dicta în graniță: Avram, Oanea, Mălai, Berceanu, Comșa.

Fiți gata grăniceri!

Moartea averilor grănicerești

Sub acest titlu apare în nr. 1 a gazetei „Granița” – organ pentru apărarea intereselor grănicerilor – din 10 VII. 1932 (Proprietar-editor, Dr. Laurențiu Oanea, director, Dumitru Nacu) un articol semnat de Nacu.

Ce s-a întâmplat?

La adunarea din 31 III. 1932 s-a hotărât *desființarea Regnei și a Direcției Silvice* și întocmirea unui statut în care să fie înscrise drepturile de folosință și administrație pe seama comunelor proprietare, aceste două instituțiuni unificându-se și reducându-și personalul la posibilitatea de plată din veniturile realizate anual. După ce acest statut ar fi fost terminat, prefectul urma să convoace adunarea constituantă a graniței.

Dar iată că, până la această adunare constituantă, cade guvernul Iorga și Regele însărcinează pe Vaida cu formarea guvernului.

Tudor Dan, vaidist, profită de această ocazie. Nesocotește hotărârea adunării generale din 31 III. 1932 și-l determină pe Vaida, ca prin un jurnal al Consiliului de Miniștrii³⁶, să desființeze numai societatea Regna, numindu-se ca lichidatoare Direcțiunea Silvică.

Această gazetă publică jurnalul și ordinele date de minister sub titlul „Ordinele ilegale”.

Nacu arată că acest jurnal a fost stors prin inducerea în eroare a Consiliului de Miniștri de către Dan și Precup. Motivul este cel vechi, că Dan să ajungă a lichida Regna, pentru a încasa zeci de milioane cu lichidarea și Precup, care a intrat cu gândul de jaf, să-și poată umple buzunarele. „Nelegiuirii îi vom răspunde cu neleguire – declară Nacu – nu vom lăsa ca ultima bucată de pâine să fie furată din gura copiilor noștri... Fiți gata! Săriți cu toții! Apărați-vă avutul!”

Iar sub articolul de fond apare o notiță:

„N.B. Aceste dispozițiuni, fără nici o bază de drept sunt fructul lui Tudor Dan și a *haimanalei de Victor Moldovan*, lingăul tuturor dosurilor bărbaților politici, numai pentru a-și mai cumpăra un palat în București cu șapte milioane. Aceasta este haimanaua de care trebuie să vă feriți, vă linge pe față dacă voiți și la spate numai să-i dați votul, apoi vă frige”.

³⁶ Anexă: Jurnalul nr. 692 din 16 VI. 1932 al Consiliului de Miniștri – n. V. M. „Prin Jurnalul Consiliului de Miniștri Nr. 692 din 16 iunie 1932, se aprobă propunerea pentru desființarea societății Regna din Bistrița și numește ca lichidator, Direcția Silvică Bistrița, care administrează fondul grăniceresc, în baza legilor în vigoare și care va prelua activul și pasivul acestei societăți, sub beneficiul de inventar, până la completa lichidare. Lichidarea se va face în conformitate cu avizul Consiliului Superior al administrării întreprinderilor publice, ținând seama de codul comercial și de legile de lichidare judiciare în vigoare”; vezi și „Monitorul Oficial”, nr. 145, 23 iunie 1932, pp. 3.954–3955.

Sânt aceleași calomnii și insulte, care mi le face și Tudor Dan în broșura sa.

Mai târziu – vom vedea – Nacu îmi trimite o telegramă cu totul cu alt conținut.

Am fost terfelit și de una și de cealaltă tabără, și de cei de la Direcția Silvică și de cei de la Regna cu Nacu și Oanea.

Comunicarea mea din Parlament din februarie 1932 face dovada, că nu am părținit nici pe unii din cele două tabere.

Supărarea ambelor tabere a mers așa de departe, încât prietenul meu Laurențiu Oanea a declarat la 25 august 1932, că „până la urmă, toți oamenii noștri buni vor combate *nebunia* lui Moldovan, pe care trebuie să-l facem imposibil în granița noastră print-o campanie dusă grănicerește, *fără deosebire de partid*.”

Astfel am ajuns să fiu țapul ispășitor.

Aici se termină deocamdată pagina urâtă din istoria graniței.

Va urma alta și mai urâtă, care va duce nu la păgubirea vremelnică a descendenților de grăniceri, ci la *pierderea pentru totdeauna a posibilității de a-și întregi pădurile și pășunile comunale*, prin o politică mioapă și criminală, care a avut în vedere numai interese personale.

Ruptura din Partidul Poporului

La 25 octombrie 1931 a avut loc congresul Partidului Poporului pentru realegerea mareșalului Averescu ca șef al partidului. Dintre ardeleni au fost prezenți: Goga, Lupaș, Tăslăuan, Bucșan și eu.

Averescu face un important expozeu.

La început, o privire retrospectivă.

Arată cum în anul 1917 Barbu Știrbey a pus la cale o întrevedere cu regele Ferdinand, care apoi l-a determinat să intre în politică. Regele era sub tutela tiranică a lui Brătianu, care la curte era numit „le grand Homme”³⁷. Regele era un fel de prizonier. Din cauza aceasta – spune Averescu – au fost posibile metode oculte și perfide, care au răsturnat guvernul său, înlocuindu-l cu o serie de guvernări, care au dus unul după altul carul statului și țara întreagă pe povârnișul ruinării economice. Regele, chiar pe pragul agoniei a fost siluit de politicieni, așa că ultimul său act al domniei sale i-a fost stors cu cruzime cinică. Faimoasa cărămidă a căzut ca din senin pe capul partidului, urmând un guvern de paie de câteva zile, apoi un guvern liberal detestat, care s-a prăbușit după un an și apoi guvernul național-țărănist, care a fost una din cele mai mari deziluzii.

Averescu trece apoi la situația creată de regele Carol II.

După ce național-țărăniștii și-au creat din Regență un instrument – spune Averescu – însușindu-și puterea suverană prin înlocuirea regentului Buzdugan,

---

³⁷ Marele om.

decedat, cu rudă alor doi membrii din guvern (Vaida, M. Popovici), s-a convins că Regența n-a corespuns așteptărilor. De aceea, mințile s-au îndreptat cu înflăcărare mistică peste hotare, acolo unde se găsea fostul moștenitor de tron.

Averescu *se aștepta* acum să fie el chemat la putere, după ce se întrecuse cu Partidul Național-Țărănesc de a-l readuce pe Carol. Dar vede că guvernul Maniu este înlocuit prin guvernul Mironescu.

Acesta, dezertat din partidul lui Averescu, intrând în guvernul de o lună a lui Take Ionescu, primind acum un rol de paie în guvernul de o zi, om fără capacitate, nu era potrivit să formeze guvernul.

În consecință, Averescu pune problema: Care este spiritul Constituției de o parte, și prerogativele Coroanei, de altă parte?

Între aceste prerogative și sentimentul general trebuie să existe o legătură. Nu se poate asocia acestor prerogative noțiunea de arbitrar, căci am putea ajunge la exagerații care ne-ar aminti vremurile lui Caligula – declară Averescu.

Comparația aceasta extraordinară constituie un atac direct și violent la adresa lui Carol. Știu din istorie că Caligula și-a numit un măgar și consul.

Cum se poate – întreabă Averescu – ca să nu fie chemat la putere partidul său, instrument de guvernare încercat și cu excelente rezultate, încercându-se cu Titulescu și apoi cu Iorga-Argetoianu, prin surprindere. Cu două zile înainte de a fi însărcinat Iorga cu formarea guvernului, Mironescu și Mihalache au declarat că se bucură de încrederea Suveranului. Fapt evident că sântem serioși! Ca o bombă dintr-un aeroplan ascuns după nori, a căzut pe capul țării guvernul Iorga-Argetoianu. Într-o țară cu opinie publică formată și cu simț serios de răspundere, Argetoianu ar fi fost nevoit să iasă de mult din viața publică.

Averescu crede să partidul său este lovit de *anatemă* din cauza intransigenței sale, fiind el călăuzit în viață constant și cu demnitate de sentimentul datoriei fără zig-zaguri sau servilism. De aceea lozinca: orice, afară de un guvern Averescu. Și pentru a nu sta în calea partidului, Averescu declară că renunță la candidatură. A fost însă, totuși, reales.

Tendința de nimicire a partidelor

Atacul principal îl îndreaptă Averescu contra Regelui, pentru tendința imorală de a destrăma și nimici partidele.

„Cum a putut germina o astfel de idee fantastică în creierul unui om de stat cu simțul răspunderii?” întreabă Averescu.

„Partidul nostru s-a bucurat în această imorală activitate de onoarea unei speciale atențiuni”, constată Averescu, făcând aluzie la acțiunea lui Goga, care nu a luat cuvântul la acest congres, cu toate că a fost solicitat prin voci: „Goga, Goga, să

vorbească Goga!” la ceea ce Averescu a observat: „Să mă iertați, domnilor. Aici nu suntem nici la întrunire, nici la teatru, ca să-și aclame favoriții săi”.

Se știa deja de acțiunea lui Goga, pusă la cale de Rege, care duce la ruptura partidului.

După acest congres a urmat o polemică prin circulări între Averescu și Goga, și la convocarea Comitetului Executiv³⁸.

Averescu, în circulara sa adresată președinților organizațiilor județene, cere acestora ca pe membrii, care nu rezistă ademenirilor, să-i considere excluși din partid. Încercarea de a rupe partidul, în ideea unei venituri la putere, Averescu o consideră o aventură dăunătoare țării.

Goga credea că în curând se va forma un guvern de concentrare, în care va avea un rol preponderent.

Goga în circulara sa declară că „își împlinește o sarcină dureroasă pe deasupra oricăror considerente de ordin sentimental, pe care i-o impune datoria către țară. De un an Averescu, prin atitudinile sale turbură respectul față de Coroană, știrbind prestigiul acesteia, încercând prin intimidare să smulgă factorului constituțional puterea, lăsând după fiecare atac o portiță de înțelegere. Dacă Averescu declară că atâta vreme cât este d-sa. în fruntea partidului, acesta nu va putea fi chemat la guvern, ce rost mai are acest partid? Întemeiat pe dreptul de fondator al partidului și chivernisitor al zilelor de mâine al acestuia, Goga își ia libertatea de acțiune și convoacă Comitetul Executiv, ca acesta să decidă de atitudinea pe care a luat-o președintele lui.

Comitetul s-a convocat pentru ziua de 12 III. 1932 în sala restaurantului Enescu, cu cărți de intrare personale. Cei prezenți au hotărât *ruperea partidului*. Goga și-a format Partidul Național-Agrar, care mai târziu a fuzionat cu Liga lui Cuza.

Revenirea mea în Partidul Național-Țărănesc

Eu nu l-am urmat pe Goga. În timpul acesta mă găseam acasă, bolnav de lumbago-ișias³⁹. M-au vizitat prietenii lui Goga, în frunte cu Bucșan, cumnatul lui Goga, pentru a mă determina să plec cu ei. Am refuzat, luându-mi și eu libertatea de acțiune.

În urma insistențelor de ani de zile a prietenilor mei din Partidul Național-Țărănesc și în special a lui Maniu, pe care l-am vizitat personal, am revenit în acest partid, care în acel moment de *găsea în opoziție*.

³⁸ Anexe: Fotografia membrilor Comitetului de Direcție, între care Goga, Goldiș, Lupaș, Groza, Bucșan, Filipescu, eu, etc. Caricatura lui Averescu și a lui Bucșan – n. V. M.

³⁹ Anexă: O carte poștală ilustrată de la băile Kissingen, ce-mi trimite Averescu la 12 august 1931 cu „Cele mai bune și călduroase salutări” – n. V. M.

În prealabil, i-am scris mareșalului Averescu o scrisoare, în care i-am arătat frământările mele sufletești, ce le-am avut tot timpul cât am fost despărțit de Partidul Național-Țărănesc. L-am vizitat apoi personal pe Averescu, care m-a înțeles ce i-am destăinuit și mi-a declarat că nu se supără pe mine, dar îl condamnă pe Goga. Averescu a fost în viața sa particulară un om cu bun simț, simpatic, ținea la mine și în timpul boalei mele s-a arătat cu multă atenție, trimițându-mi aparatul său electric pentru a mă trata.

Țin să amintesc că într-o ședință anterioară a Comitetului Executiv, Averescu a arătat în expunerea sa, că în anul 1926 a primit însărcinarea de a forma guvernul prin *o înțelegere cu Brătianu*, pentru a împiedica venirea la putere a lui Maniu.

Declarația aceasta m-a surprins în mod neplăcut. Deci Averescu nu avea dreptul să se plângă în expozeul său la congres de metode oculte, care l-au răsturnat, fiindcă aceleași metode l-au adus și pe el de două ori la putere.

Guvern Vaida

La 7 iunie 1932 a fost însărcinat Vaida cu formarea guvernului.

Vaida a dizolvat parlamentul, făcând noi alegeri.

Cu ocazia revenirii mele în Partidul Național-Țărănesc și mai înainte, de câte ori era vorba de această revenire, toți conducătorii partidului au declarat, că nu încapă nici o îndoială, că din acel moment mi se recunoaște șefia organizației județene. Președinte era în același timp Leonida Pop, vărul lui Ionel Pop, nepotul lui Maniu.

La 8 iunie 1932 Ghiță Crișan, secretarul regional pentru Ardeal și Banat comunică lui Leonida Pop că, conducerea provincială a partidului a fixat candidatura mea, rugându-l să-mi rezerve locul, care este capul de listă. Să ia contact imediat cu mine pentru a putea depune de urgență lista. Leonida Pop nu a respectat această dispozițiune a conducerii. Pentru a nu provoca de la început frământări, am trecut la Senat. Conducerea nu i-a dat lui Leonida locul de cap de listă. L-a luat Vaida.

S-au depus 13 liste:

La Cameră au fost aleși: Vaida, Connerth și Leon Scridon junior (acum în calitate de Național-Agrar, gogist). Vaida optând pentru Cameră, Leonida Pop a rămas deputat.

Vaida a obținut 14.438 voturi, partidul lui Duca, 1.807, georgiștii, 397, cuziștii, 752, socialiștii, 692 voturi.

La Senat s-au depus 4 liste.

Eu am obținut 76%. La alegerile se senator al Consiliilor a fost ales prof. univ. dr. Alex. Borza.

Anul trecut, în opoziție fiind, am obținut la Cameră 4.300 voturi, Scridon acum, 2.069.

Anul trecut la Senat, Oanea fiind la putere, a obținut 5.934 voturi, eu acum, 8.598, iar Nacu, 638 voturi.

Partidul lui Averescu a obținut în anul acesta, în loc de 4.300 voturi, câte am luat eu în opoziție, numai 43 voturi, dovadă că acest partid nu exista în județ⁴⁰.

Reorganizarea Partidului Național-Țărănesc

Partidul Național-Țărănesc nu avea în județul nostru nici un fel de organizație structurată. Singurele organizații politice erau ale mele personale, organizațiuni puternice, care cu toate că erau cu sufletul în Partidul Național-Țărănesc, m-au urmat totuși în diferite alegeri⁴¹.

După revenirea mea, comunele s-au pus pe lucru și au înjghebat organizațiuni admirabile, ca de pildă cea *din comuna Șanț*, unde s-au înscris 450 de membrii în frunte cu toți actualii și foștii demnitari, primari, consilieri, preoți, învățători, studenți, meseriași, țărani, ca președinte fiind ales Sabin Cotul, licențiat în drept. Această organizație, adresându-se Comitetului Central din București, declară că „numai sub conducerea acestui fiu al județului (Victor Moldovan), remarcat prin vasta sa activitate constructivă națională și politică, dublată de rara sa însușire de organizator și stăpânitor al maselor poporului, Partidul Național-Țărănesc se va putea închea în județul nostru, mai ales în vremurile grele de azi, când suntem hărțuiți de atâtea partide politice de tot soiul. Vasta, vechea și trainica popularitate a d-lui. Victor Moldovan, creată prin muncă, cinste și vrednicie, va fi în același timp și popularitatea Partidului Național-Țărănesc”.

Tot așa, în comuna fruntașă *Ilva Mare*, se organizează partidul în frunte cu protopopul Iuliu Ciorceriu, ca președinte, Ieronim Galeș, învățător, director, fostul meu coleg de școală, fost membru în Comitetul Executiv, georgist, preot Bidian și alți fruntași.

⁴⁰ Anexă: Ziarul „Săptămâna” din 30 iulie 1932 – n. V. M. La Cameră, rezultatul a fost: Partidul Național-Țărănesc, 14.438 voturi; Partidul Național-Agrar (Goga), 2.069; Partidul Național-Liberal (Duca), 1.087; Partidul Țărănesc (Dr. Lupu), 1.363; Partidul evreesc, 859; Partidul maghiar, 854; Gruparea Uniunea Națională, 768; Liga Apărării Naționale Creștine, 752; Partidul Social-Democrat, 677; Partidul Țărănist-Democrat, 677; Sfatul Negustoresc, 401; Partidul Național-Liberal, 397; Partidul Poporului (Averescu), 43. Presa consemna că „au candidat pe anumite liste oameni cu totul străini de județul nostru, dar în schimb suntem satisfăcuți prin aceea că, alegătorii, ignorându-i aproape cu totul, le-au administrat o lecție binemeritată”. La Senat, Lista nr. 1, a Partidului Național-Liberal, 638 voturi; Lista nr. 2, a Partidului Național-Țărănesc, 8.589; Lista nr. 3, a Partidului Național-Agrar (Goga), 1.158; Lista nr. 4, a Partidului Țărănesc (Lupu), 859. A fost ales d-l. Victor Moldovan. La alegerea de senator la Consiliile comunale și județene, Lista nr. 1, Dr. A. I. Pălăgieșu, 60; Lista nr. 2, Dr. A. I. Borza, 926; anulate, 2 voturi. A fost declarat ales d-l. Alex. Borza. Prin urmare, învingerea Partidului Național-Țărănesc e evidentă”, „Săptămâna”, anul V, nr. 208, 30 iulie 1932, pp. 1–2.

⁴¹ Anexă: Circulara mea către președinții organizațiilor mele personale. Adresa organizației comunei Șanț către Comitetul Central. Scrisoarea preotului Butuza – n. V. M.

Și tot astfel s-au organizat comunele *După Târg*, precum rezultă din scrisoarea preotului Emil Butuza, care scria la 2 octombrie 1932 că, în comunele unde a fost s-au înscris cu însuflețire toți, absolut toți românii și adaugă: „mai mult din dragoste față de D-vs., binefăcătorul dezinteresat și singurul bărbat politic de mare valoare în județul nostru, ba, chiar unul dintre cei mai de frunte politicieni din întreaga țară, ne-am grupa cu toții în jurul steagului Partidului Național-Țărănesc și în jurul D-V., rugându-vă să luați cât mai curând conducerea organizației noastre județene, spre binele locuitorilor grăniceri și negrăniceri din județ”⁴².

Numai prefectul Vasile Buta, cumnatul lui Leonida Pop – în loc să sprijine acțiunea mea – a căutat să împiedice reorganizarea cu toate mijloacele, pornind o prigoană împotriva celor care semnav imprimarele trimise de mine, amenințându-i prin organele sale administrative, că vor fi urmăriți fără cruțare pentru impozite, că se vor face sechestre. Cei doi cumnați, văzându-și periclitată atotputernicia în județ – în loc să caute buna înțelegere – au recurs la toate mijloacele ca să-mi paralizeze acțiunea.

Dr. Leon Bârsan, medic, însă vicepreședintele organizației județene și președintele organizației orașului Bistrița mi-a oferit de la început președinția orașului și mi-a scris că toți oamenii de bine doresc să mă vadă președinte al organizației județene cu autoritate sus și jos și cu organizație model⁴³.

Convocarea Congresului județean pentru 8 noiembrie 1932

Membrii partidului văzând că Leonida Pop tergiversează convocarea congresului județean, hotărâsc să convoace peste capul președintelui titular în *mod statutar*, congresul „deoarece... în forma anarhică în care se găsește partidul nostru în județ nu mai putea da față împrejurărilor”.

Congresul este convocat de reprezentanții a peste una treime din comitetele locale, cu majoritatea *absolută a membrilor comitetului județean*, pentru ziua de 8 XI. 1932.

Reorganizarea a avut un ecou extraordinar, precum arată semnăturile din acest convocator.

⁴² Faptul era sesizat și de presă. „Se știe că d-l. Victor Moldovan are în județul nostru o grupare personală, care l-a urmat întotdeauna, indiferent de colorit politic și de partid. Din această grupare partea cea mai importantă erau partizani de-ai Partidului Național, care s-au bucurat în primul rând de reîntrarea d-lui. Victor Moldovan în Partidul Național-Țărănesc”. Efectul acestei reîntoarceri era văzut ca fiind acela că a renunțat la gruparea personală, subordonându-se intereselor partidului. În acest sens, redăm circulara amintită la nota anterioară: „Domnule președinte, În urma intrării noastre în Partidul Național-Țărănesc, Vă rog binevoii a lua imediat înțelegere cu reprezentanții organizației Partidului Național-Țărănesc din comuna D-voastră pentru a fuziona și reorganiza cât mai curând partidul. În scopul acesta Vă trimit anexat imprimarele proceselor-verbale. Cu toată stima, ss. Victor Moldovan”; *Ibidem*, p. 3.

⁴³ Anexa: Scrisoarea lui Dr. Bârsan – n. V. M.

Leonida Pop nu respectă convocarea congresului nici la intervenția vărului său, Ionel Pop.

Rugat de Maniu, am convenit să convocăm congresul la o altă dată, de *comun acord*.

În ședința Comitetului județean – fiind iminente alegerile administrative – am fost desemnat cu unanimitate și aclamațiuni cap de listă pentru alegerea Consiliului Județean.

Congresul se convoacă pentru ziua de 18 XI. 1932.

În preajma acestui congres, Leonida Pop îl trimite la mine pe prefectul Buta, cumnatul său, care mă roagă să convin la alegerea alor doi președinți, unul efectiv, celălalt de onoare, și anume, eu, președinte efectiv, iar Leonida Pop, președinte de onoare, ca să nu fie considerat ca învins.

Leonida Pop însuși își calcă cuvântul. La Congres, după fixarea candidaturilor pentru Consiliul Județean, suspendă în mod arbitrar ședința. Văzând atmosfera ostilă, mă roagă să continuăm congresul imediat după Crăciun, declarând că el va demisiona și mă propune pe mine să fiu ales președinte cu aclamațiuni.

A trecut însă Crăciunul, Anul Nou și Boboteaza, iar Leonida Pop nu mai are de gând să-și țină angajamentul. Scrisoarea mea, ce i-am adresat, rămâne fără răspuns⁴⁴.

În această situație m-am adresat președintelui și secretarului general regional al Partidului Național-Țărănesc, cerându-le să intervină, pe motiv că nu puteam admite ca actualul președinte să zădărnicească, din interese personale – în mod abuziv – lucrările congresului cerut de comitet și de totalitatea organizațiilor locale din județ. În județ domnește anarhia. Partidul se grupează în Moldoveniști și Leonida-iști, fapt de care profită adversarii.

Comisia specială, compusă din N. Costăchescu, președintele Senatului, Virgil Potârcă, fost ministru, aduce la data de 16 III. 1933 hotărârea ca d-l. Crișan să fie autorizat să ia măsuri pentru convocarea congresului, cu scopul de a alege noul comitet. Congresul să fie prezidat de d-l. Crișan, sau de vicepreședintele comitetului, în prezența d-lui. Crișan⁴⁵.

Între timp, în ședința Senatului, cu ocazia alegerii biroului, *am fost ales vicepreședinte al Senatului*.

Iar la 4 decembrie 1932 s-a ales *Consiliul Județean*, cu mine în frunte, fiind Leonida Pop pe locul al doilea.

⁴⁴ Anexe: Convocarea pentru 18 XI. 1932, semnată de Leonida Pop. Scrisoarea profesorului Lupu Ștefan către congres. Scrisoarea mea adresată lui Leonida Pop – n. V. M.

⁴⁵ Scrisoarea mea către Gh. Crișan. Listele consilierilor județeni și ai orașului. Manifestele electorale – n. V. M.

La 11 decembrie 1932 are loc *alegerea Consiliului orașului Bistrița*. Pe listă figurează Petringel, Dr. Bârsan, Ștefan Lupu și Ion Sas, acesta fiind ales *sub-primar*. Este primul sub-primar românesc în cetatea Bistriței.

Orașul se găsea până la acea dată, tot sub conducerea exclusiv săsească, cu toate că românii erau acum în majoritate față de sași.

Încetul cu încetul am schimbat numirea străzilor⁴⁶. Sașii păstrează emblema feudală de „oraș liber regesc” și culorile săsești, roș-albastru, dovedindu-se și după Unire, soviniști încăpățânați. Îmi amintesc când în primii ani – după începerea carierei mele de avocat – m-am prezentat cu românii mei de la „podul Jelnei” (Hrube) pentru a cere de la oraș recunoașterea dreptului de proprietate asupra micilor parcele, pe care românii își clădiseră de peste 30 de ani căsuțele lor – hrubele – și cuptoarelor pentru arderea cărămizilor și țiglelor. Parcele erau însă întăbulate pe numele orașului. A trebuit să iau o atitudine foarte hotărâtă și amenințătoare împotriva funcționarului sas care se împotriva cu îndârjire. Tot așa se purtau și ceilalți funcționari sași față de „moi rumunu”, în frunte cu consilierul Geist, ginerele protopopului săsesc.

Funeraliile lui Ion Grădișteanu

În ziua de 31 ianuarie 1933 au avut loc funeraliile naționale a fostului ministru Ionaș Grădișteanu. Au asistat patriarhul Miron Cristea, Iuliu Maniu, președintele Consiliului de Miniștri, Mironescu, vicepreședintele Consiliului de Miniștri, miniștrii Mirto, Voicu Nițescu, Crișan, I.G. Duca, Dinu Brătianu, N. Săveanu, Stelian Popescu, Dr. Anghelescu, Xenii, Oct. Goga, Mitilineu, Al. Lapedatu, Lupaș, generali, parlamentari, etc.

A vorbit Mironescu, N. Săveanu, Oct. Goga, popa Man, Țopa, Mândrescu, etc.

Eu am ținut, în numele Senatului, următoarea cuvântare:

⁴⁶ De altfel, Victor Moldovan a fost „din întâmplare, venit să ne cerceteze”, după cum afirmă prefectul Ioan Șerban, încă în 17 martie 1920, când ofițerii Regimentului de Vânători de Munte din Bistrița au schimbat denumirea unor străzi din Bistrița, dându-le nume din familia domnitoare a României, fapt ce a declanșat nemulțumirea și protestul sașilor; A.N.B.-N. fond *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 149/1922, f. 29. O încercare ulterioară a avut loc în anul 1921, când Victor Moldovan s-a adresat subprefectului. „Cetind apelul din „Gazeta Bistriței” referitor la denumirea străzilor din Bistrița, am onoare a face următoarea propunere, preciza Victor Moldovan la 6 mai 1921. Una din străzile principale să fie numită după marele poet născut în acest oraș: Andrei Mureșan. Alta din străzile tot principale să fie numită: Petru Rareș, ca un simbol al unirii desăvârșite. Petru Rareș, domnitorul Moldovei, a fost stăpân pe orașul și pe ținutul Bistriței și a avut chiar și casă aici”; *Ibidem*, d. 149/1922, f. 9. Abia în anul 1934, în baza Hotărârii Comisiei Interimare a orașului Bistrița, nr. 1.065/12–308/1935, au fost schimbate denumirile străzilor, în locul celor vechi, de sorginte săsească, impunându-se denumiri românești; vezi pe larg acest proces și evoluția denumirii străzilor orașului de-a lungul timpului la Adrian Onofreiu, „Orașul Bistrița-Habitat și toponimie”, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, XXXV, 1995, pp. 295–322.

„Întristată adunare,

În numele Senatului, al cărui membru de drept era Ionică Grădișteanu, mă închin cu venerație în fața sicriului ce cuprinde trupul neînsuflețit al celei mai viguroase și reprezentative personalități a patriotismului românesc.

În numele Senatului, aduc un ultim omagiu marelui și nobilului său suflet.

Dragostea nețărmurită de țară, dragostea, mai presus de orice grijă pământească, voință dâră și hotărâtă, credința neclintită în izbânda dreptății l-au călăuzit o viață întreagă.

În activitatea sa parlamentară Ion Grădișteanu s-a impus prin autoritatea sa morală necontestată, prin caracterul său integru și prin entuziasmul cald pentru toate cauzele naționale.

Dar, mai presus de toate, personalitatea acestui erou s-a impus prin lupta sa îndârjită pentru dezrobirea fraților săi subjugăți de dincolo de hotare.

Istoria acestei dezrobiri, istoria marelui război de reîntregire, istoria unității neamului nostru nu se va putea scrie fără a pune la loc de frunte și cu litere neșterse numele lui Ion Grădișteanu.

Faimosul proces al Memorandum-ului, Liga Culturală, Acțiunea Națională, Consiliul de Coroană, toate manifestările mari naționale dinainte și din preajma marelui război rămân legate de numele acestui mare patriot, care în momente de mare zbucium și de grea îndoială, a știut să aleagă calea ce duce la întregirea neamului.

Ion Grădișteanu rămâne înscris în rândul marilor propovăduitori ai unității naționale, în rândul eroilor și făuritorilor României Mari.

Datorăm lui Ion Grădișteanu o neștersă amintire și o veșnică recunoștință”.

Răspunsul familiei decedatului:

„Stimate domnule vicepreședinte!

Familia lui Ion C. Grădișteanu și eu, fiul său, Vă mulțumim d-voastră și Senatului României, în numele căruia ați vorbit pentru proslăvirea memoriei scumpului nostru dispărut.

Ați arătat activitatea sa parlamentară și ați subliniat că această activitate a culminat cu politica sa de naționalism integral, la realizarea căruia a luptat fără preget.

Această recunoaștere a idealului care l-a călăuzit este cu atât mai prețioasă, cu cât a fost exprimată prin graiul d-voastră, fiu băștinaș al Ardealului.

Cu cele mai distinse considerațiuni, s.s. M.I. Grădișteanu”.

Regim constituțional sau Dictatură

Regele acceptă principiile de bază ale reformei administrative și programul economico-financiar al lui Maniu, dar când acesta cere înlocuirea directorului general al Poștelor, atmosfera devine încordată. „D-na. Lupescu – spune Maniu – și anturajul Regelui au văzut că iau în serios hotărârea de a guverna eu însumi și a curăța Curtea Regală și serviciile publice de elementele ce i-au făcut Regelui atâta rău”. Iar când Mihalache cere Regelui înlăturarea prefectului poliției, Marinescu și a comandantului jandarmeriei, generalul Dumitrescu, tatăl lui Puiu Dumitrescu, secretarul Regelui, acesta refuzând, Maniu se solidarizează cu Mihalache și își dă demisia⁴⁷.

Politica de persuasiune

Începe o nouă etapă de destrămare a partidelor. De astă dată, este rândul Partidului Național-Țărănesc. După sciziunea Goga, după plecarea lui Argetoianu, Stelian Popescu, trecuți la liberali, a lui Gr. Filipescu, trecut la Averescu a lui Em. Antonescu, care-și face Liga contra cametei, a lui Goldiș, a lui Iunian, care-și face Partidul Țărănist-Democrat și a doctorului Lupu, care-și face Partidul Țărănesc, este acum rândul fratelui Alexandru Vaida, care până ieri era gata la ordinele fratelui Maniu.

Azi, „fratele Alexandru” nu mai este de părere cu fratele Iuliu. El crede în politica de persuasiune. Regele trebuie luat cu blândețe și de-a binelea. Și Vaida, perspicace, se gândește și la viitor. El, masonul înscris în 1919 în Loja de la Paris, azi colorat întrucâtva antisemit, dar făcând parte din consiliile de administrație a lui Blank și a altor semiți, arată tineretului, că el este și pentru numerus clausus și pentru numerus valachicus.

Discuțiunea între fratele Alexandru și fratele Iuliu ia proporții până ce, într-o bună zi, la începutul lunii mai 1933, Maniu îi adresează lui Vaida – „dragul meu Alexandre” – o scrisoare, în care îi comunică că, în urma divergențelor de păreri privitor la chestiunile politicii de stat, ce s-au ivit între ei, *demisionează din președinția partidului* în mod irevocabil, dar rămâne soldat disciplinat al partidului⁴⁸.

La propunerea lui Mironescu, partidul alege pe Vaida președinte.

Această divergență va duce mai târziu la ruptură și va avea repercursiuni – după cum vom vedea – și în organizația noastră județeană.

⁴⁷ Anexă: Caricaturile lui Maniu și Mihalache – n. V. M.

⁴⁸ Anexe: „Patria” din 11 XI. 1932, cu articolul „Scrisori deschise către Iuliu Maniu”, de Valer Moldovan, profesor universitar și broșura *Istoria unei legende: Iuliu Maniu*, scrisă de N. Iorga – n. V. M.

Guvernarea lui Vaida

Vaida a avut o guvernare nenorocită. De numele lui Vaida se leagă măcelul de la Lupeni și luptele de la *Atelierele Grivița*.

Muncitorii ceferiști, convinși că revendicările lor nu vor putea fi satisfăcute decât pe calea unor lupte, au declarat la data de 2 februarie 1933 grevă, în jurul căreia s-au strâns, în semn de solidaritate, mii de muncitori din celelalte întreprinderi din capitală. Guvernul a fost nevoit să satisfacă o serie de revendicări. La câteva zile însă, guvernul a trecut la represalii: a introdus starea de asediu, a arestat pe conducătorii muncitorimii, a dizolvat organizațiile muncitorești, a sigilat sediile și a interzis ziarele lor.

În fața acestei situațiuni, la 15 februarie 1933, 7.000 de ceferiști au declarat din nou grevă pentru imediata eliberare a celor arestați și pentru respectarea tuturor revendicărilor câștigate la 2 februarie, împotriva stării de asediu, pentru existența comitetelor de fabrică și a sindicatelor C.F.R., care fuseseră dizolvate. Greva a fost însoțită de ocuparea atelierelor de către muncitori. Muncitorimea din celelalte întreprinderi, de peste 12.000 s-a strâns în jurul atelierelor. S-a trecut la sălbatice represii. A fost trimisă armata să înăbușe lupta, trăgând în muncitori. Răpuși de gloanțe au căzut muncitori, zeci de greviști au fost răniți, iar peste 200 arestați.

„Covârșiți de armată, străpunși de baionete, izbiți cu patul puștii, târați spre poartă și aruncați în camioane, muncitorii continuau să strige lozinca de luptă: „Jos asasinii muncitorimii” („Scânteia”).

După înăbușirea în sânge a luptelor de la Grivița, s-a înscenat un proces împotriva conducătorilor muncitorilor ceferiști, care au fost condamnați la ani grei de temniță.

Acum câteva luni, înainte de decedarea sa – după ce am fost eliberați din închisoarea de la Sighet – fostul meu prieten *I. G. Periețeanu*, distins literat, fostul președinte al Uniunii avocaților din România, fost ministru al Comunicațiilor în guvernul de alegeri al lui Vaida de la 7 iunie până la 11 august 1933, mi-a comunicat următoarele:

„În calitate mea de ministru al Comunicațiilor am primit în mai multe rânduri delegații de muncitori ceferiști, aducându-mi prin memorii la cunoștință revendicările lor, pe care le-am examinat și le-am găsit *fondante*. Ele consistau între altele: a) punerea lucrătorilor pe picior de egalitate cu toți salariații statului, prin acordarea drepturilor de îndemnizare la locuințe și scumpete, pe de o parte, iar pe de altă parte, prin reglementarea concediilor; b) schimbarea sistemului defectuos de pensionare, deoarece, dat fiind mortalitatea specifică acestui mediu, cifrată la aproximativ 50 de mii, cei mai mulți nu ar fi putut niciodată să-și reguleze drepturile de pensie, decât la 80 de ani, deci după deces.

La toate acestea se adaugă foamea, mizeria, lipsa de interes pentru sănătatea muncitorilor, condițiile de muncă, fără sală de mese, băi, ateliere acoperite la secția de reparat vagoane, expuse la ploaie, ger, arșiță, abuzuri, șperțuri.

Memoriul l-am trimis în studiu Căilor Ferate – mi-a spus Periețeanu – dar acolo am întâmpinat rezistența generalului Ionescu, care nu izbutea să vadă problemele și înlătura politica socială⁴⁹. Am împiedicat, în sfârșit, prin sfaturile mele, ținerea unei întruniri de protest, dar mi-am dat bine seamă că într-o bună zi, nemulțumirile înăbușite vor izbucni. Autoritățile nu au satisfăcut atunci nici cel puțin, parte, dezideratele muncitorilor. Căile Ferate au tergiversat, iar eu plecând din minister, nu am avut posibilitatea de a rezolva cererile. Am amintit cu ocazia aceasta că, dacă nu se vor satisface cererile, *vor fi mișcări*.

După plecarea mea a urmat d-l. Mirto ca ministru al Comunicațiilor.

Fiind propus ca martor la proces din partea muncitorilor, am făcut depoziții în favoarea acestora, cu toate că eram deputat majoritar și vicepreședinte al Camerei. În calitate de fost ministru al Comunicațiilor, având îndatorirea legală de conștiință, n-am putut spune decât adevărul. Dacă Regia Autonomă C.F.R. n-a putut remunera munca istovitoare a lucrătorilor din ateliere din cauza bilanțurilor deficitare, aceasta nu însemnează că revendicările acestora nu erau juste.

În capul băncii acuzaților era Gh. Gheorghiu-Dej”.

Până aici declarațiile lui Periețeanu.

Au fost audiați și Manoilescu și Dr. Lupu. Manoilescu a declarat că dezechilibrul bugetului căilor ferate se datorește politicii proaste, pe care o conduce expertul străin. Lupu a declarat că dezinteresul și jaful duc instituția căilor ferate la dezastru. După ce a făcut critica guvernului și a instituției Curții Marțiale, arată că s-ar fi putut evita vărsarea de sânge, dacă s-ar fi procedat cu mai mult tact.

De curând mi-a comunicat prietenul Teofil Sauciuc-Săveanu, fost ministru în guvernul Vaida, în timpul evenimentelor sângeroase de la Atelierele Grivița, că el n-a știut nimic de cele petrecute acolo, dar nu a știut nici Vaida, șeful guvernului. Ba, ce este și mai straniu, însuși Mirto, ministrul Comunicațiilor i-a declarat, că totul s-a petrecu fără știrea și peste capul lui, care era ministru de resort. Toată răspunderea cade pe șefii armatei din București și pe șeful suprem al acesteia, Regele.

Deci guvernul Vaida era un *guvern păpușă*.

Tot Periețeanu mi-a povestit în legătură cu această regie autonomă un caz interesant. I s-a prezentat – fiind ministru – o ofertă pentru furnituri de instalațiuni electrice la calea ferată, una de către controlorul expert francez și alta, din partea unui grup american. Oferta controlorului era mai scumpă cu multe milioane lei decât cea americană. Totuși, căile ferate au fost nevoite să accepte oferta franceză,

⁴⁹ Anexă: Caricatura generalului Mihail Ionescu – n. V. M.

la insistența controlorului, peste capul ministrului. Periețeanu a raportat lui Vaida, americanii au făcut demersuri diplomatice Totul a fost în zadar.

Atitudinea inconsecventă și arbitrară a lui Vaida

Să vedem cum a înțeles Vaida să aplaneze conflictul în organizația noastră județeană și cum a înțeles să procedeze în rezolvarea chestiunilor noastre grănicerești.

Am văzut cum Vaida – intrigat de Tudor Dan – a nesocotit hotărârea adusă de adunarea generală a societății Regna din 31 III. 1932.

Cu această lipsă de tact va proceda Vaida și în celelalte probleme.

După multe peripeții, Dr. Leon Bârsan a *convocat congresul pentru ziua de 30 mai 1933*.

În gazete apare următorul articol:

„Grandiosul congres județean al Partidului Național-Țărănesc din județul Năsăud.

25.000 de membrii își trimit delegații la congres.

Entuziasta alegere de președinte a d-lui. Victor Moldovan, etc...”.

Congresul s-a desfășurat cu toată demnitatea cetățenească. S-au trimis telegrame lui Maniu și Vaida.

În afară de mine, care am ținut un expozeu asupra situației politice, au vorbit Pavel Molnar, Emil Molnar, Ion Petringel, Ion Sas, Gh. Matei, Sabin Cotul și țaranul Iulian Pop din Ilva Mică.

Comisia specială din București a partidului *a aprobat* procesul-verbal al congresului⁵⁰.

Dar iată că intervine din nou arbitrariul și inconsecvența lui Vaida.

La data de 6 iunie 1933 primesc de la organizația provincială adresa semnată de Vaida prin care se declară hotărârile aduse în congres ca nule și neavenite, constatând că congresul a fost convocat nestatutar. Dispune ca Leonida Pop, care rămâne pe mai departe președinte, să convoace alt congres, simultan cu celelalte congrese județene din Ardeal și Banat.

Adresându-mă lui Vaida cu un memoriu, am protestat împotriva acestei dispozițiuni, arătând că, congresul a fost convocat cu știrea, aprobarea și chiar ordinul conducerii partidului. I-am amintit lui Vaida că el însuși a vizat hotărârea comisiei speciale și a dat el însuși ordin lui Leonida Pop să convoace congresul. A declara nul și neavenit un congres la care au participat reprezentanții alor 25.000 de membrii înscrși, nu este cea mai fericită soluție.

⁵⁰ Anexe: Convocarea congresului pentru 30 V. 1933. Diferite scrisori și manifeste, semnate de Leonida Pop, Bârsan, Șt. Lupu, prefect Buta. Discursurile ținute la congres. Adresa semnată de Vaida și Crișan din 6 VI. 1933. Fotografii de la congres – n. V. M.

Concomitent, a plecat la București o delegație, compusă din Bârsan, Petringel, Sas, Beșuan, prezentându-se la Vaida.

Observ, că Vaida a procedat și de astă dată în urma intrigilor lui Tudor Dan și a prietenilor acestuia.

Ziarele scriau reportaje despre lupta dintre maniști și vaidiști, de la Bistrița.

De aceea, i-am adresat lui Maniu la 15 VII. 1933 un memoriu, arătându-i ce s-a petrecut în județul nostru din lipsa de tact a lui Vaida.

Vaida, convingându-se în urmă, că congresul a fost convocat în mod statutar a promis că va trimite o anchetă la Bistrița.

Abia la sfârșitul lui octombrie a fost delegat ca arbitru Emil Hațiegan, vaidist.

Maniștii la Sovata

În septembrie același an, maniștii s-au întrunit la băile Sovata pentru o consfătuire intimă.

Considerat și eu ca fiind în aceste vederi politice ale lui Maniu am fost rugat cu stăruință de a participa, iar pentru cazul că nu m-aș fi reîntors de la Karlsbad, să trimit o telegramă de adeziune. Ionel Pop, care împreună cu Aurel Socol, mi-au făcut invitația, era doar vărul lui Leonida Pop⁵¹. Dacă rămânea Maniu șef al partidului, județul nostru nu ar fi trecut prin țișănia care a dat prilej ziarelor să se ocupe de dezbinările din partid.

Chestiunea *șefiei* din județ s-a rezolvat înainte de venirea delegatului lui Vaida *prin forța împrejurărilor*. Vaida *căzând de la putere*, trebuiau depuse candidaturile pentru noile alegeri. Partidul avea nevoie în opoziție de combatanți. Zvârcolirile lui Leonida – depunând lista sa – au fost zadarnice. Partidul nu i-a dat autorizația cuvenită. Buta în schimb, s-a împăcat cu situația.

Vaida a avut o guvernare zbuciumată, grea, tulburată de criza economică, de curbele de sacrificiu, controlori străini, de grevele muncitorilor și de represaliile sângeroase de la Atelierele Grivița.

Această guvernare a avut reperscursiuni urâte și în județul nostru, după cum am văzut și mai ales cu ocazia adunării grănicerești de mai târziu, provocând răscoala țăranilor.

---

⁵¹ Anexe: Fotografia cu I. Molnar Titu Pop, Emil Molnar, Petringel, Sabin Cotul, Sas, Cincea, Herția, Bârsan, Pavel Molnar, iar eu la mijloc. 8 fotografii: sectoarele organizației Bistrița. Scrisorile lui Ionel Pop și Socol. Fotografiile organizațiilor din Bichigiu, Poiana Zăgrii și Telciu și Valea Șieului – n. V. M.

Averile grănicerești. Lichidarea societății Regna

Direcțiunea Silvică, luând la data de 8 iulie 1932 conducerea efectivă a societății Regna în lichidare, a instituit două comisii: una, pentru inventarul societății, compusă din A. Bejan, Teodor Șimon, N. Ianul, M. Echim, T. Adace, I. Barna, Tr. Galben, și alta, de lichidare, compusă din Precup, Dan și Gr. Tonia.

Comisiunea de inventariere constată că în decursul activității sale, societatea Regna a avut o pierdere de 214.498.747 lei și o datorie de 62.104.599 lei.

Comisiunea de lichidare – ca să nu ajungă societatea Regna la faliment – hotărăște: 1) continuarea exploatării în regie; 2) refacerea creditului pierdut. Pentru împlinirea acestui program primește de la Ministerul Agriculturii un avans de 10 milioane lei. Pe Precup îl delegă să plece în Orient pentru a studia nevoia pieții, intenționând Direcția Silvică să concesioneze exploatările unor consorții financiare.

Pentru a trece apoi Regna la Direcțiunea Silvică în forma unui serviciu comercial și pentru a putea *lucra* cu abatere de la legea contabilității publice, Direcțiunea Silvică a întocmit un proiect de lege pentru a completa legea din 1890.

„Cu gândul la Dumnezeu și la vitejia tradițională a străbunilor grăniceri” subcomisiunea de lichidare „a sărit cu bărbăție la cârma corabiei amenințate cu cotropirea de uriașele valuri ale crizei economice financiare”, scrie Precup în articolul său din „Revista graniței născudene” din decembrie 1932.

Anchetă la societatea Regna

În urma cererii Direcțiunii Silvici ca lichidatoare, care arată că gestiunea societății Regna s-a făcut în mod neregulat, ministerul instituie în ianuarie 1933 o anchetă.

În referatul anchetei se constată că Tribunalul, prin sentința din 13 II. 1933 declară anulate hotărârile adunării generale din 31 III. 1932 în ce privește bilanțurile pe 1930 și 1931 și trimiterea la parchet⁵².

Constată următoarele *falsuri*:

- în ce privește repartizarea beneficiului pe anul 1928, dividendul comunelor, în loc să fie 13.226.634 lei, a fost trecut numai cu 6.613.817 lei;
- la evaluarea activului nu s-a ținut seama de situația reală, trecând în bilanț sume mult ridicate decât cele reale, rezultă o diferență de 55.268.940 lei.
- fondul de pensii figurează în bilanț cu 3.849.832 lei, în loc de 727.104 lei;
- prețurile de vânzare se reduceau după vânzare, făcându-se bonificări în favoarea cumpărătorilor, așa, pentru firma Warwach și Spiegel și alții, 3.040.55 lei;

⁵² Anexă; Referatul anchetei (15 pagini scrise cu mașina) – n. V. M.

- la Banca grănicerilor a avut o pierdere de 5.027.979 lei;
- a făcut vânzări cu prețuri mici, predând în schimb cumpărătorilor materiale de calitate superioară;
- salariile, diurnele, însumează 6 milioane de lei, din care primește directorul Avram 670.000 lei.

Ancheta conchide; pagubele suferite de comune sunt prea însemnate, pentru a fi lipsite de sancțiuni.

Grănicerii se prăpădesc de boli și mor de foame

În timpul ce conducătorii se răfuiau cu parchetul, comunele tâneau în mizerie. Descendenții grănicerilor umblau flămânzi și în zdrențe.

Am fost în comuna Găureni, unde cred că până la mine, n-a pătruns picior de deputat. Ceasuri am mers cu prietenii mei pe o cărăruie peste dealuri, până să ajungem în sat. Nu cred să mai fie undeva vreo *cocioabă* de primărie ca la Găureni și o strajă a acestei primării, cum am văzut aici⁵³. Astfel este cinstită vitejia tradițională a străbunilor, care au adus grănicerilor glorie la Arcole, Aredo de Veneția.

O stare disperată

Sub acest titlu publică Sabin Cotul, un tânăr cu suflet și dragoste față de țăran, al cărui fiu este, un articol în gazeta „Săptămâna” din 21 III. 1933, în care arată că: „în granița năsăudeană au avut loc în anii din urmă frământări de tot soiul, dezlănțuiri de patimi, care de care mai trăsnete, încercări de răsturnări și prefaceri, jafuri și abuzuri din cele mai îndrăznețe, care toate, în mod fatal, ne-au dus acolo unde era natural să ajungem, în dezastrul de azi... dezastru și pustiu în sufletele acestor sărmani oameni, încolții de mizerie și foame și împinși de cârmuitorii acestor bunuri în brațele disperării... Pe câtă vreme, cei ce au administrat aceste averi se tolănesc în scaune moi, în mijlocul unui belșug de basm – adevărații proprietari – urmașii cătanelor negre, descendenții falnicilor grăniceri...sânt târați din post în post spre închisorile tribunalelor, pentru a ispăși crima de a fi luat din propria lor cămară, un boț de mămăligă, pentru a potoli foamea copiilor lor...”

Noroc că s-a mai găsit încă un salvator. Un om al datoriei, care niciodată nu a înșelat așteptările acelor care și-au pus nădejdea în el. Un om care a pătruns până în cele mai adânci ascunzișuri ale sufletului poporului, care a știut să facă din propriul său glas trâmbița de alarmă, ori de câte ori acest popor drag lui, a fost

---

⁵³ Anexe: 4 fotografii din comuna Găureni. O plângere semnată de 162 de muncitori țărani din comuna Maieru, din 14 V. 1933, în care arată că ei mor de foame, în timp ce, cei de la Regna și Direcția Silvică trăiesc în belșug – n. V. M.

apăsător de greul vieții și răutatea cârmuitorilor... În granița nășăudeană răsună cam adeseori pe plaiuri și prin poiene refrenul lui Coșbuc:

„Să nu dea Dumnezeu cel Sfânt...”⁵⁴.

Delictele silvice

Direcțiunea Silvică întocmește proiectul de lege ca să poată exploata pădurile grănicerești după bunul plac, evitând legea contabilității publice, iar directorul Precup caută să înglobeze și pădurile comunale în cele cumulative, ca să poată concesiona cât mai mult lemn consorțiilor străine; în schimb, nimeni nu se gândește de unde provin cele peste 28.000 delict silvice în valoare de peste 14 milioane lei. 25.000 de țărani grăniceri au fost dați în judecată, unii duși la închisoare, batjocoriți și rușinați. Ministrul de Justiție a suspendat, la stăruința mea, în două rânduri, executarea pedepsei.

Care este cauza acestei nenorociri, am arătat într-un manifest al meu. Lipsa de înțelegere a durerilor și nevoilor țăranilor, de o parte, și mai ales, lăcomia scârboasă, setea de avere nemuncită.

„Faceți defalcarea, dați comunelor pădure și pășuni, strig într-una, de cinci ani și mai bine. Priviți la Parva, unde cumulativul intră în poarta bisericii și, vă mai mirați că avem delict silvice”.

În urma audierilor mele din 7 IV. 1933, Regele a grațiat prin decret toate aceste delict silvice⁵⁵.

Defalcarea și drepturile țăranilor grăniceri

Sub acest titlu am scris în decembrie 1932 o broșură în care am arătat această problemă⁵⁶.

S-au întocmit o serie de proiecte și anteproiecte pentru o nouă așezare a averilor grănicerești. Toate acestea însă suferau într-o formă sau alta de aceleași păcate ca și societatea Regn. Toți se gândeau mai mult la interesul personal și, să restrângă cât mai mult drepturile țăranilor, moștenite de la strămoși și consfințite prin legi.

Nimeni nu voia să audă de defalcare. S-a spus despre mine că sunt un om periculos, un bolșevic, care vreau să destram averile grănicerești.

De aceea, cererile comunelor grănicerești pentru defalcare, pe care le prezentam ministrului Radian și care dăduse rezoluția „Direcțiunea Silvică va examina cererile

⁵⁴ Anexa: Articolul lui Sabin Cotul – n. V. M.

⁵⁵ Anexa: Invitația la audiență, trimisă de mareșalul Curții Regale. 2 manifeste în legătură cu delictul silvice – n. V. M.

⁵⁶ Anexa: Broșura mea despre defalcare. Cererea mea originală, cu rezoluția ministrului Radian. Cererea prezentată lui Voicu Nițescu – n. V. M. Titlul broșurii, *Defalcarea și drepturile țăranilor grăniceri*, Tipografia Națională G. Matheiu, Bistrița, decembrie 1932.

comunelor și va referi asupra necesităților arătate, cum și asupra posibilităților de realizare” le-am reținut până la schimbarea guvernului, când prietenul meu Voicu Nițescu, ministrul Agriculturii, l-a delegat – la cererea mea – pe Dumitru Tomuța, inspector general silvic, ca să facă referatul.

La cererea către Voicu Nițescu am anexat cererile comunelor Salva, Mocod, Parva, Ilva-Mare, Ilva-Mică, Măgura, Leșu, Șanț, Budacul Românesc, Mijloceni, Prundul, Tiha, Mureșenii și Bistrița Bârgăului, etc (26 la număr).

Referatul lui Tomuța

După ce Tomuța face istoricul proprietății și administrației, a pădurilor și pășunilor, care au fost stăpânite secole în urmă de aceste comune, etc., arată starea actuală a pădurilor defalcate pentru folosirea proprie a comunelor.

Tomuța constată că: „dacă acum 40 de ani, când s-a făcut defalcarea, erau suficiente pădurile defalcate și mulțumite chiar și comunele cărora nu li s-a putut defalca întreaga suprafață constată necesară, *astăzi* însă, după ce populația s-a sporit mult, și în urma dispozițiilor art. 32 din Legea Agrară a Transilvaniei, care le-a declarat de păduri comunale, în unele comune chiar s-a dublat... este firesc ca suprafața defalcată *să fie insuficientă* pentru cea mai mare parte a comunelor situate mai departe de munte.

După studiile făcute de Direcția Silvică rezultă că lipsa este, față de numărul populației de azi, de 34.384 jug., iar socotită după cotele prevăzute de Legea Agrară, ar reveni la 32.218 jug.

După cercetările făcute de Tomuța rezultă că comunele ar fi mulțumite dacă li s-ar defalca din pădurile administrate cumulativ încă circa 9.812 jug. „Completarea deci a pădurilor defalcate este reală și imperios necesară – declară Tomuța. Nu e admisibil ca atunci când în toată Transilvania, comunele au fost împrumutate cu păduri pentru nevoile rurale, populația comunelor grănicerești proprietare de veacuri, să fie lipsite de materialul de lemn necesar”.

Tomuța mai constată că „astăzi, când industria forestieră trece prin cea mai mare criză, în urma căreia pădurile administrate cumulativ, nu numai că nu pot produce nici un beneficiu, nici direct, nici indirect, dar încă administrația este nevoită a contracta împrumuturi și a face mari datorii în contul proprietății cumulative, este foarte greu de convins populația aproape *muritoare de foame*, lipsită chiar și de beneficiul indirect al proprietății cumulative, adică de lipsa de lucru, de mai bine de doi ani – de binele ce se va produce cândva, în viitor, care îi va asigura buna stare, dacă se va păstra intactă proprietatea cumulativă – este greu a o face să renunțe la defalcare, suferind și de lipsa de material lemnos în mijlocul pădurilor, în centrul munților, mai mult chiar decât populația de la câmpie, care

pe lângă cerealele necesare, are și lemne suficiente din pădurile cu care au fost împroprietărite. *Cred că nu e bine a se abuza de răbdarea populației.*

În ce privește situația actuală a *pășunilor*, Tomuța constată că, comunele mai au nevoie de încă 5.780 de jug.

Tomuța menționează că „lipsa de pășune este potestată în mare parte prin faptul că pășunile alpine, în loc să fi fost îngrijite în trecut de comune și de Direcția Silvică, au fost lăsate și invadate prin însămânțări pe cale naturală de pădure, iar ulterior, stăpânirea românească, punând mai multă grijă în gospodăria silvică, prin rectificări de hotare, a *anexat* porțiunile astfel împădurite la pădurile administrate cumulativ, *micșorând* prin aceasta suprafața pășunilor alpine, tocmai în comunele cele mai lipsite, Parva, Leșu, Feldru, Mijlocenii Bârgăului...

Tomuța conchide: „Găsim că în situația actuală, când principalul și aproape singurul izvor de câștig și trai a populației din comunele de munte este creșterea vitelor, pământul pentru cultură agricolă lipsind cu desăvârșire, tot așa cum lipsește și ocazia de lucru în exploatarea și industria forestieră, o mare parte a comunelor grănicerești au lipsă de pășune comunală și deci au dreptul să ceară completarea acestora prin transformarea în pășuni a unor suprafețe din păduri”.

Tomuța propune să se revină asupra rectificărilor de limită a pășunilor. În ce privește completarea prin transformarea unor porțiuni păduroase, este nevoia unei legi speciale.

În orice caz – declară Tomuța – e mai bine să li se dea strictul necesar de bună voie, decât a lăsa să-și ia cu de la sine putere, pe cale anarhică.

Tomuța termină astfel temeinicul și cuprinzătorul său referat, scris cu mașina pe 16 pagini: „Aplicând măsurile propuse prin prezentul studiu, și în măsură cât mai redusă, s-ar putea satisface lipsurile populației semnalate prin petițiile depuse de d-l. senator Victor Moldovan, împăcând în același timp și interesele obștești ale comunelor grănicerești și în general, interesele economiei forestiere ale țării, cu nevoile populației, fără a cărei colaborare, aceste interese ar fi periclitate”⁵⁷.

Tomuța este, precum vedem, de o părere diametral opusă părerii lui Precup, care voia să înglobeze în cumulativ și porțiunile deja defalcate.

Dar Precup face tot ce îi stă în putere, în interesul paralizării acțiunilor dușmănoase și subversive. Rând pe rând respinge cererile comunelor, care se puteau satisface și în baza legii din 1890.

„Nu e prudent să întinzi struna răbdării populației – scrie Sabin Cotul în „Săptămâna” din 14 IV. 1933 – și mai ales atunci când cererile ei sânt juste și realizabile, pierzându-și răbdarea și împrumutând natura fiarelor cu care conviețuiesc în creierii munților, actul ei poate avea urmări regretabile, consecințe grave”.

⁵⁷ Anexă: Referatul lui Tomuța – n. V. M.

Modificările la legea XIX din 1890 pentru administrarea pădurilor comunale din fostul District al Năsăudului

Direcțiunea Silvică, lichidând societatea Regna, abrogă statutele acesteia și întocmește altele în care se prevăd noile organe de administrație ale *Direcției Silvice Regna* și anume:

- Consiliul de Administrație și Consiliul de Direcție;
- Consiliul Cenzorilor;
- Direcția Silvică.

Consiliul de Administrație se compune din 6 membrii aleși de comunele proprietare și 6 membrii de drept: directorul silvic, un jurist, un specialist în chestiuni economice-financiare, un contabil, prefectul județului și administratorul financiar.

Cei 6 membrii ai comunelor proprietare se aleg de către delegații consiliilor comunale la prefectură, sub președinția prefectului.

Este deci clar: comunele proprietare nu au cuvânt. Cei 6 membri vor fi desemnați de prefect. Precup și Dan și-au asigurat preponderența. Vor tăia și spânzura.

În același timp Direcția Silvică întocmește un anteproiect pentru modificarea legii XIX din 1890, pe care-l trimite comunelor ca în timp de zece zile să se pronunțe asupra lui prin dresarea unui proces-verbal.

După ce caută în expunerea de motive să capteze bunăvoința comunelor, arătând că „de la înființarea Regnei a luat naștere *mărul* de ceartă între grăniceri, tot urmând interese, scopuri *ascunse*.”

Propune ca, Comisiunea Silvică să fie investită cu toate atribuțiunile cuvenite proprietarului în ceea ce privește economia și bugetul.

Cu derogare de la legea Contabilității Publice, Direcțiunea Silvică poate exploata, industrializa și valoriza produsele silvice prin arendare, închiriere, concesiune, regie, în conformitate cu un regulament profesional.

Și în sfârșit, considerând că Tudor Dan și Leonida Pop, mari vânători, au nevoie de vânat, care se poate arenda și vânătorilor străini pe sume destul de considerabile, anteproiectul prevede că „pentru aranjamentele culturilor intensive de vânat și păstrăvi se vor putea expropria terenurile necesare”.

Comunele s-au pronunțat: Parva, Sângeorz-Băi și Tiha Bârgăului, resping acest anteproiect, da capo. Ilva-Mare, Leșu, Năsăudul, Bistrița-Bârgăului, cer să se convoace o adunare generală, o constituantă.

Toate comunele cer ca beneficiul comunelor să nu fie mai mic de 50%. Nici una din comune nu acceptă dispoziția ca exploatarea să se facă cu derogare de la legea contabilității publice.

Astfel, proiectul Comisiunii Silvice *cade*.

Ilva-Mică observă, că „Direcția Silvică vrea să fie dictator, că conducătorii se gândesc numai la buzunarul lor. Să fie stăpâni pe averile moștenite”.

Valea Bârgăului adresează ministrului Agriculturii un protest, arătând că, Comisiunea Silvică nu ține seamă de dezideratele comunelor, înțelegând să îngrădească drepturile țăranilor. Cer să se introducă cinstea în Graniță. Gestiunea să fie scoasă de sub influența politică.

În sfârșit, la 24 III. 1933, primarii comunelor grănicerești, în adunarea lor mi-au dat unanim împuternicire să pregătesc eu modificarea legii vechi și să găsesc soluția pentru a putea începe imediat lucrările necesare pentru întregirea pădurilor și pășunilor comunale.

După ce am studiat anteproiectul Comisiunii Silvice, studiul inginerului silvic V. Șuteu, textul propus de adunarea Gălan și soții, proiectul comunității grănicerești din Caransebeș, etc., am pregătit un proiect de lege.

Considerând că, comunele și-au exprimat dorința de a dezbate noua lege într-o adunare, am pus la punct, în colaborare cu prietenul meu Tomuța primul articol pentru a-l supune fără întârziere parlamentului.

Legea am prezentat-o din inițiativă parlamentară Senatului, de unde a fost trecută la Cameră⁵⁸. A fost publicată în nr. 96 din 28 V. 1933 în „Monitorul Oficial”⁵⁹.

Un vis împlinit

Sabin Cotul a publicat în gazeta „Săptămâna” următorul articol:

„După aproape 10 ani de frământări, populația satelor grănicerești, plimbându-și amarul pe la porțile tuturor răsfățaților norocului fără nici un rezultat, cântând mereu în cor cântecul jalnic al lipsurilor sale, cântec ce începea și isprăvea cu vorbele „vrem păduri și pășuni, nu vrem milă, cerem din al nostru”, până ce în sfârșit, acest cântec a găsit răsunset într-o inimă mare, generoasă și nobilă.

Era un vis, visat ziua de descendenții de grăniceri, fie răzimați în ciomagul păstoresc, în urma turmei dezvălugite de lipsa hranei, fie scăldat de sudoarea ce se prelinge de pe frunți trudite pe coarneau unui plug abia târât pe brazda

⁵⁸ Prezentată cu expunerea de motive și avizată cu nr. 38, în ședința din 12 aprilie 1933 ; *D.A.D.*, ședința din 12 aprilie 1933, pp. 4.285–4.288, după ce în prealabil fusese dezbătută cu expunerea de motive și avizată de Senat în ședința din 7 aprilie 1933 – *Dezbaterile Senatului*, ședința din 7 aprilie 1933, pp. 2.112–2.15, în continuare, *D.S.* – și apoi votată în ședința din 10 aprilie 1933; *D.S.*, ședința de la 10 aprilie 1933, p. 2.124.

⁵⁹ Anexe: Studiul inginerului V. Șuteu. Legea propusă de mine. Articolul lui Sabin Cotul – V. M. Legea a fost votată în ședința Senatului din 10 aprilie 1933, și s-a adoptat cu „majoritatea de șaptezecișase voturi contra unu” și în Camera Deputaților în ședința din 12 aprilie 1933, cu „unanimitatea de unasutăcinci voturi”. A fost promulgată cu Decretul-regal nr. 1.247 din 24 aprilie 1933; „M.O”, nr. 96, 27 aprilie 1933, pp. 2945–2946.

sărăciei, ori plimbat prin codrii în tovărășia securei delicvente, vis moțait pe prispele caselor dezbrăcate, însoțit de priviri pustii din porțița ogrăzilor păjiștite.

Era un vis frumos, visat noapte de noapte, dar prea adesea întunecat de fantomele diferitelor regime politice și a cârmacilor averilor acestor sârmani visători, care turburau odihna tuturor acelora, care știau că zorile îi așteaptă sub fereastră cu întregul cortegiu de amare lipsuri.

Visau și legau nădejtile lor de viață, de acest vis. Așteptau cu statornicie și credință apariția îngerului bun, chemat să gonească fantomele și să izbândească visul.

Îngerul bun a venit.

Visul lor s-a izbândit.

Visul lor s-a împlinit în ziua de 10 aprilie.

În această zi, care va rămâne adânc măreață în istoria averilor grănicerești, se va pomeni un nume: Victor Moldovan și o faptă: Legea defalcării.

D-l. Victor Moldovan a pus din nou, greutatea personalității sale în cumpăna dreptății și dreptatea a învins.

În ziua de 10 aprilie s-a votat în Senat „Legea pentru modificarea unor dispozițiuni din Legea pentru administrarea pădurilor comunale din fostul district al Năsăudului”⁶⁰.

Legea defalcării a fost primită cu emoție și entuziasm, de către tineri și bătrâni. Tinerii văzând în această lege temelia unei vieți noi mai bună, iar bătrânii rostind sfânta frază: „și acum, Doamne, slobozește pe robul tău” vor pleca liniștiți, când ceasul va suna, vărsând o ultimă lacrimă pe slova acelei legi de recunoștință către Dumnezeu și mulțumită către Victor Moldovan, văzând cu ochii visul lor împlinit și soarta copiilor lor asigurată.

Prin înfăptuirile realizate, d-sa. arată din nou dragostea nețărmurită pe care o poartă față de populația din județul nostru, având conștiința împăcată că își face pe deplin și cu abnegație datoria față de acei care l-au ales”.

După votarea acestei legi am trimis directorului silvic Precup cererile comunelor Salva, Mocod, Parva, Ilva-Mare, Ilva-Mică, Măgura, Leșu, Budacul Românesc, Rebra, Poiana Ilvii, Feldru, Runc, Romuli, Telciu, Șanț, Mureșenii, Tiha, Bistrița, Susenii, Mijlocenii, Josenii, Rusu Bârgăului, comunicându-i că aceste cereri le-am ridicat de la referatul d-lui. Tomuța cu asentimentul directorului general Horia Lazăr, pentru a i le prezenta în vederea rezolvării lor în sensul noii legi.

⁶⁰ „Un vis împlinit”, în „Săptămâna”, anul VI, nr. 225, 26 aprilie 1933, p. 1. În același număr mai sunt publicate „Iertarea delictelor silvice obținută de d-l. senator Victor Moldovan de la M.S. Regele”, *Ibidem*, iar sub titlul generic „Noi înfăptuiri”, Expunerea de motive și textul legii, *Ibidem*, p. 2. Analiza prevederilor referitoare la iertarea delictelor silvice în detaliu, în articolul „Delictele silvice”, în *Ibidem*, nr. 226, 4 mai 1933, p. 1.

Rugându-l să binevoiască a întocmi în baza acestor cereri lucrările necesare, a le prezenta Comisiunii Silvici pentru aviz și a le trimite apoi comunelor pentru afișare – i-am comunicat că am luat în fața directorului general al Regimului Silvic angajamentul că voi supraveghea, în calitate de parlamentar și reprezentant al comunelor, toată procedura.

L-am rugat pe directorul silvic să-mi aducă la cunoștință la timp toate demersurile ce va întreprinde⁶¹.

Directorul silvic Precup și Comisiunea Silvică – cu Tudor Dan și Leonida Pop în frunte – *se codeau să rezolve cererile de defalcare*.

În expunerea de motive a legii mi-am rezervat dreptul de a propune și modificarea restului legii, pentru a înstăpâni pe acești vrednici descendenți de luptători de averile lor strămoșești.

Cum dorința unanimă a comunelor era să se dezbată și pune la punct proiectul acestor modificări în adunarea generală a comunelor, am convocat în acest scop pe reprezentanții comunelor pentru ziua de 23 iulie 1933, dând următoarele instrucțiuni:

Frați Grăniceri!

În rândul comunelor grănicerești domnește o vie agitație și o veche nemulțumire, care se manifestă cu toate ocaziile împotriva sistemului învechit și bolnăvicios, după care se cârmuiesc și gospodăresc averile grănicerești.

Cauzele acestei stări de lucruri sunt multe și felurite.

Una dintre acestea este și legea grănicerească din 1890, care îmbătrânind, nu mai poate ține pasul cu vremurile de azi. Nimeni nu a înțeles mai bine decât D-tră. poporul, acest netăgăduit adevăr.

Ani de-a rândul ați cerut adunare generală grănicerească în vederea modificării legii și alcătuirea ei în spiritul timpului de azi. Nimeni însă nu v-a ascultat.

În virtutea mandatului meu primit de la toate comunele grănicerești, am depus spre votare, din inițiativa Senatului, prima parte a acestei legi. Această primă parte a legii grănicerești și care privește defalcarea unor porțiuni din pădurile cumulative, în vederea întregirii pășunilor și pădurilor comunale, în măsura nevoilor de azi, a fost votată de Cameră și de Senat, aprobată de Consiliul de Miniștri și sancționată de M.S. Regele.

În urma acestei legi, care răspunde unor arzătoare nevoi ale populației, nimeni nu va mai putea împiedica îndeplinirea cererilor drepte ale comunelor

---

⁶¹ Sub titlu „Defalcarea” presa consemna inițiativa lui Victor Moldovan astfel: „Avem informații sigure, că d-l. Victor Moldovan va interveni la Direcțiunea Silvică pentru a începe cât mai grabnic cu punerea în aplicare a legii defalcării. Defalcarea va începe cu câteva din cele mai lipsite comune, ca Șanț, Romuli, Mureșenii-Bărgăului. Domnul senator va lua parte la lucrările de defalcare pe teren în toate comunele care au înaintat cereri de întregirea pășunilor și pădurilor comunale”; *Ibidem*, nr. 226, 4 mai 1933, p. 1.

grănicerești, care până acum, deși proprietare de averi neprețuite, se zbăteau în ghearele sărăciei și deznădejdiei.

Urmează acum să se modifice și restul legii și îndeosebi, să se stabilească prin lege, cine și cum să administreze și gospodărească averile grănicerești, pentru a mântui de la pieire ceea ce mai este de mântuit și a sfârși odată cu nelegiuirile din trecut.

Noua lege trebuie să redea acestor averi adevărata lor menire, așa cum au visat-o strămoșii d-voastră., care pentru a le dobândi au scădat în sânge din sângele lor viteaz, toate plaiurile Europei, în lungul veacurilor trecute.

Cu toate că am avut putința să modificăm și restul legii, n-am făcut-o fără știrea și învoirea d-voastră., fiind convinși, că o lege de însemnătatea celor grănicerești trebuie să izvorască din cumințenia poporului, întrunit în Sfatul cel mai grăniceresc.

Averile grănicerești se găsesc azi împotmolite la o răscruce. A sosit deci ceasul cel de al 11-lea, ca toți fiii buni ai graniței, ridicându-se la înălțimea înaintașilor lor – inimă cu inimă și mână în mână – să participe la *adunarea generală grănicerească* în care se va decide odată pentru totdeauna dreptul d-voastră. la viață, al copiilor și nepoților d-voastră., precum și soarta acestor averi, pentru care s-au vărsat râuri de sânge și s-au jertfit mii de vieți.

Adunarea generală grănicerească se va ține la Bistrița, în ziua de duminică, 23 iulie 1933, orele 10 a.m., în sala Gewerbeverein . Această adunare va înscrie o pagină nouă în istoria averilor grănicerești. Atárnă de cumințenia noastră, a tuturor, ca această pagină să o scriem cu litere de aur sau cu blestem și rușine.

Frați grăniceri!

Adunarea generală pe care am cinstea că o convoc, la repetata d-voastră. stăruință, este o adunare care trebuie să întreacă în măreția și mărima ei pe toate celelalte adunări grănicerești ținute vreodată.

De aceea, eu vă rog, să trimiteti la acest mare sfat două rânduri de delegați, și anume:

- I. Delegați oficiali ai consiliilor comunale, care vor fi investiți cu delegație dată prin încheiere de către consiliul comunal și,
  - II. Delegați din partea obștii, aleși în adunarea poporului din comună.
- Delegații vor avea în adunare drept de vot.

Domnii primari sunt rugați să aducă la cunoștință pe toate căile obișnuite în comună, importanța și data adunării generale, să convoace consiliile comunale în ședință extraordinară și adunarea poporului pentru a alege delegați care să participe în mod obligatoriu la adunarea generală grănicerească.

Delegații consiliilor comunale vor fi poate terorizați și înfricați de către anumiți dușmani ai poporului, împiedicându-i să participe. Să nu vă dați

înapoi, nu aveți de dat nimănui socoteală de faptele voastre, decât conștiinței și poporului, care și-a pus încrederea în voi. Sunteți obligați să-i slujiți așa după cum cer interesele lui.

În afară de delegații consiliilor și obștei, vă rog să vină toți bărbații satelor noastre grănicerești, ca astfel să arătăm lumii întregi care este adevărata voință a urmașilor lui Tănase Tudoran, mort pe roată, și a „Cătanelor negre” și să mai facem dovada, că întreaga grănicerime este conștientă și știe să răspundă chemării, atunci când se pecetluiește soarta ei.

Veniți cu toții, pentru că avem nevoie de cumințenia și sfatul tuturor. Dovediți că sunteți vrednici de marii d-voastră. Înaintași, care fără să cunoască oboseala, au cutreierat lumea, atunci când îi chema datoria.

Veniți, răspunderea este mare și în fața conștiinței și în fața istoriei grănicerești.

Bistrița, la 12 iulie 1933.

Victor Moldovan, senator, vicepreședinte al Senatului”⁶².

Adunarea generală a grănicerilor împiedică cu scandal

Cei interesați în menținerea situației actuale au făcut demersuri pentru a zădărnici adunarea.

Prefectul Buta a dat ordin consilierilor comunali, oprindu-i să vină la adunare, ba, s-a deplasat personal, însoțit de căpitanul de jandarmi la Telciu, Romuli și în alte părți, oprind lumea să vină la adunare. Cum eram gata și eu să plec la Telciu, unde mi se pregătea o poartă triumfală, am fost primit cu o cuvântare însuflețită a primarului și a învățătorului director Aurel Groze.

După ce prefectul a cutreierat zadarnic comunele a căutat să-i determine pe intelectualii din graniță – convocându-i la o consfătuire la Năsăud – ca să semneze un protest împotriva mea, pe motiv că nu sunt grănicer. Nu s-a găsit nimeni ca să semneze acest protest.

În această situație Tudor Dan a plecat la protectorul său Vaida, care și de astă dată – lipsit de tact – face *prostia* de a se preta la intrigile lui Dan, trimițându-mi următoarea telegramă⁶³:

„Victor Moldovan, senator, Bistrița. Rog contramandați adunarea convocată pentru 23 iulie; este inadmisibil să abuzezi în acest fel și de titlul de vicepreședinte al Senatului, dobândit de la partid și de încrederea mea; aș regreta dacă buna mea credință și dorința mea de a pune capăt certelor și

⁶² Anexe: Convocarea pentru adunarea din 12 iulie 1933. Gazeta „Roata” nr. 1, din 15 VII. 1931. Alegerea mea ca președinte de onoare la Banca Federală – n. V. M.

⁶³ Anexe: 3 fotografii cu primirea în comuna Telciu. Protestul din comuna Șanț adresat prefecturii, semnat de sute de țărani. Telegrama lui Vaida – n. V.M.

neînțelegerilor din sânul organizației ar fi înșelată, după ce ai promis că vei fi disciplinat. Stop. Sper că nu voi fi pus în imposibilitatea de a restabili ordinea și pacea. Stop. *Grănicerii singuri sânt îndrituiți* de a discuta prin delegații lor aleși treburile grănicerești în urma convocării prin *prefect*. stop. Nefiind autorizată apariția foaiei „Roata” trebuie să fie sistată fără amânare apariția, ca să nu fiu constrâns a lua dispoziții în consecință. Stop. Alex. Vaida-Voevod”.

După această telegramă – venind din București – Tudor Dan s-a lăudat că a reușit să mă zdrobească. Alex. Vaida ține așa de mult la el, încât îl primește la orice oră, chiar și în pat.

Am contramandat adunarea, dar nu am reușit să opresc lumea să vină la Bistrița. Țăranii s-au prezenta în ziua adunării într-un număr extraordinar și neobișnuit de mare. Găsind sala adunării închisă, s-au adunat în fața casei mele, cerându-mi lămuriri, pe care am fost forțat să le dau. Nemulțumirile care clocoteau de ani de zile au izbucnit, luând proporții fatale, dacă nu reușeam să liniștesc masele. Au urmat manifestațiuni atât în fața prefecturii cât și a Direcției Silvice⁶⁴.

Delegații comunelor s-au prezentat cu împuterniciri în toată regula; procese-verbale dresate în adunări generale a obștilor, procuri speciale pentru consilierii aleși, semnate de primari. Au fost aleși, la Măgura Ilvei, de pildă, peste o sută de delegați, actuali și foști primari și consilieri comunali. S-a prezentat și comuna lui Leonida Pop, Poiana Ilvei, și comuna lui Tudor Dan, Susenii Bârgăului.

Delegații au semnat proteste la adresa Regelui și lui Vaida-Voevod. Au semnat delegații comunelor Ilva-Mare, Ilva-Mică, Leșu, Poiana Ilvei, Măgura Ilvei, Șanț, Maieru, Feldru, Parva, Rebra, Salva, Coșbuc, Telciu, Bichigiu, Mocod, Năsăud, Mureșeni, Tiha, Bistrița, Susenii, Mijlocenii, Josenii, Rusu Bârgăului, Monor, Mărișel, Sântioana, Budac, Ragla⁶⁵.

În protestul lor adresat Regelui, delegații celor 44 comune grănicerești, indignați de jaful ce se petrece în averile grănicerești, pentru care strămoșii au adus necalculate sacrificii, protestează cu toată energia împotriva opreliștii d-lui. prim-ministru, Dr. Alexandru Vaida-Voevod, la intervenția nelegiuitului avocat Dr. Tudor Dan, jurist-consultul Direcțiunii Silvice din Bistrița, prin care s-a interzis adunarea generală grănicerească convocată de d-l. vicepreședinte al Senatului, Victor Moldovan, la repetita lor stăruință”. Această adunare a fost convocată în scopul redactării noului

⁶⁴ Anexe: 8 fotografii în fața casei mele, a prefecturii și a Direcției Silvice – n V. M.

⁶⁵ „Adunarea grănicerească, convocată de d-l. senator Victor Moldovan pe ziua de 23 iulie 1933 în Bistrița a fost amânată la intervenția primului-ministru Dr. Alexandru Vaida-Voevod. Amânarea acestei adunări, la care s-au hotărât să vină o mulțime de lume, n-a fost primită cu bucurie de țăranii grăniceri. Dânșii așteaptă cu mare nerăbdare – consemna presa – de la d-l. senator Moldovan, care în calitate de parlamentar a făcut mult bine pentru județ, o cât mai grabnică îmbunătățire a legilor grănicerești, ca să poată trăi și ei după aceste averi, câștigate cu sânge de înaintașii lor”; „Săptămâna”, anul VI, nr. 231, 19 august 1933, p. 1.

proiect de lege. Delegații cer convocarea pentru încetarea abuzurilor în aceste averi, *jefuite ca în codru*.

În protestul către Vaida reprezentanții comunelor, în numele întregii granițe, protestează cu toată energia împotriva actului arbitrar și neîntemeiat. „Strigăm din răspuneri respectarea drepturilor noastre de proprietari asupra acestor averi și încetarea jafului în gospodăria grănicerească.

Adunarea este dorința noastră cea mai puternică, de la care nu abdicăm nici cu prețul vieții, căci de aceasta depinde soarta noastră, a copiilor și nepoților noștri, amenințați de cea mai cumplită mizerie. Cerem sancțiuni pentru nelegiuiri”.

După adunare, la 27 iulie 1933 au adresat comunele *Ilva-Mare* și *Măgura Ilvei* câte un memoriu, adresat Regelui, lui Vaida și lui Maniu, cu sute de semnături, prin care își exprimă indignarea din cauza opreliștii de a se aduna la Bistrița, unde s-au prezentat călări și pe jos, peste munți și peste văi, cu riscul vieții, fiind circulația întreruptă din cauza viscolului și ploilor torențiale... pădurile ni se taie, se vând, se pradă, nu știm unde merge câștigul”. Cer defalcare. „Pe prefectul și pe alți domni sătui, nu-i doare de foametea noastră. Nu recurgem la alte acte, atâta timp cât glasul nostru nu va suna în pustiu și cât dorințele noastre juste vor fi la timp satisfăcute, ca să nu ajungem și noi în situația secuilor”.

Rusul Bârgăului semnează la 30 iulie 1933 un memoriu cu Ion Parasca, primar, 10 consilieri în frunte și 251 de grăniceri în care arată:

- văzând stare deplorabilă în care se află averile grănicerești;
- văzând că bunele intențiuni ale unor oameni care ar vrea să muncească pentru a scăpa aceste averi de la ruina completă, sunt sabotate de interese meschine ale acelor, care n-au văzut în aceste averi decât izvorul de grabnică și sigură îmbogățire, în dauna descendenților de grăniceri;
- văzând că adunarea generală grănicerească convocată cu asentimentul nostru de către d-l. senator Victor Moldovan, a fost contramandată;
- pentru a nu ajunge la ocara străinilor și de disprețul urmașilor, noi, cu nestrămutată dorință de a slava ceea ce se mai poate salva din aceste averi, de cei ce și-au ales ca deviză „Virtus Romana Rediviva”, cerem, pentru a restabili o gospodărie model:
- adunarea generală grănicerească;
- punerea în aplicare a legii defalcării...
- o lege, ca acei care vor administra cu rea credință, să fie depozitați de dreptul de descendenți de grăniceri;
- să se lichideze Regna și Comisia de opt.

Comuna Salva la 28 iulie 1933, într-un memoriu adresat Regelui, semnat de 145 de locuitori, fiii acelor bravi ostași, cer să li se facă dreptate:

1. să se convoace adunarea generală a grănicerilor în termenul cel mai scurt posibil, în care să ni se dea lămuririle necesare de felul cum au fost administrate averile grănicerești;
2. îndepărtarea din funcțiile ce le ocupă, toți acei care au jefuit aceste averi și tragerea lor la răspundere;
3. aplicarea momentană a legii defalcării.

Dacă nici acum nu ni se face dreptate, atunci *nu ne rămâne decât să ne-o căutăm singuri*⁶⁶.

Protestul meu adresat lui Alex. Vaida

Între hârtiile mele am găsit două copii diferite, două variante ale protestului meu⁶⁷. În primul memoriu, care-i ținut într-un ton calm, am arătat cum au decurs evenimentele, anexând și memoriile comunelor Rusul, Josenii, Mijlocenii, Tiha-Bărgăului, Leșu, Salva, Feldru, Romuli, Șanț, etc., și încheierile comunelor Mocod, Ilva-Mare, telegrama comunei Parva, pentru a-l lămuri pe Vaida asupra situației reale.

Între altele, am arătat că am cutureierat satele la ordinul lui Vaida, pentru a înregistra nemulțumirile și a le canaliza, căutând lecuirea lor. „D-vs. nu cunoașteți că sunt unul din puținii parlamentari care au știut să-și facă datoria. Cunosce mai bine decât oricine lipsurile și necazurile oamenilor. Consider chestiunea grănicerească ca una tot așa de importantă ca și cea a Moșilor și a Maramureșenilor, pe care le-am îmbrățișat pe vremuri. Am crezut că nemulțumirile trebuie canalizate prin legi. Am convocat încă în anul 1931 o mare adunare grănicerească, în care s-au pus primele baze ale viitoarelor modificări ce trebuie aduse legii din 1890. Nimeni nu s-a supărat că adunarea a fost convocată de un negrănicer. Dacă am convocat-o pe cea din 23 iulie, am făcut-o numai cu gândul de a-mi face datoria față de acei, care m-au trimis în parlament. Chiar faptul că nu sunt grănicer și nu am beneficiat din averile grănicerești, a determinat toate comunele să mă roage pe mine să mă pun în fruntea lor. ..Chestiunea grănicerească este *o chestiune de onoare*. Societatea Regna ne-a lăsat un pasiv de 60 milioane la bănci, iar Direcțiunea Silvică, un pasiv de 27 de milioane la stat, toate, în sarcina acestor averi. Legea defalcării se sabotează de către înșiși Direcțiunea Silvică. Fondurile grănicerești sunt complet secătuite. Abuzurile și ilegalitățile se desăvârșesc zi de zi și sunt dovedite de ancheta ministerului. *Deznădejdea și-a atins culmea*”.

Celălalt memoriu este ținut într-un ton foarte pornit. „Nu pot crede că telegrama este dictată de D-vs., învinuindu-mă că abuzez de calitatea de vicepreședinte al Senatului, ci de acei care, abuzând de buna D-vs. credință, își fac toate nelegiuirile

⁶⁶ Anexe: 29 bucăți (delegații, procese-verbale, proteste) – n. V. M.

⁶⁷ Anexe: Cele două variante ale protestului meu – n. V. M.

și jafurile în averile locutorilor acestui județ. Aș regreta dacă ați da ascultare necinstiților certați cu Parchetul și tuturor intriganților... cred că nu mai sunt copil, care să primească *lecții de disciplină*... sunt mai grănicer decât orice grănicer, fiind ales cu mulți ani înainte *cetățean de onoare* al comunei Prundu-Bârgăului și acum, de curând, în adunare reprezentanților celor 25 mii membrii înscrși în partidul nostru, membru de onoare al *întregii granițe*... nu iau nici o răspundere... *măsurile nebunilor* au provocat și vor provoca anarhia și revolta în județ.

Prin împiedecarea aplicării legilor, comunele au început să-și facă ele rânduială în averile grănicerești. Comuna Mocod și-a făcut drum cu vitele prin plantațiunile, pentru care s-au cheltuit milioane, pentru ca să ajungă la adăpătoarea închisă de Direcțiunea Silvică. Comuna Parva a intrat cu săcurile în pădurea cumulativă, ca să-și întregească pășunea furată prin Direcțiunea Silvică. Comuna Ilva-Mare se pregătește ca să ridice șinele liniei ferate industriale. Toate comunele își vor face dreptate”.

Comuna Șanț, într-un memoriu scris cu mașina pe 4 pagini, adresat Ministerului Agriculturii, semnat de 329 locuitori, declară că „comuna noastră este într-o stare mult mai grea decât multe din comunele din Maramureș și din Munții Apuseni... populația noastră rabdă cea mai neagră mizerie, literalmente fiind pieritoare de foame...”

Direcțiunea Silvică refuză sub diferite pretexte aplicarea legii defalcării, între altele, că este inaplicabilă... Viața noastră nu înseamnă nimic în ochii profitorilor... răbdarea noastră a ajuns la sfârșit... cerem aplicarea cât mai neîntârziată ca să nu fim împinși de situația noastră îngrozitoare, la acte de disperare”.

Și la sfârșit, declară: „disperarea ne face să încercăm această ultimă cale, dacă nu ni se face dreptate, ne vom face-o noi.

Vom dovedi prin înșine că legea defalcării este aplicabilă și, *vai de cei*, ce se vor opune puhoiului de lume flămândă și batjocorită. Decât să pierim ca niște mizerabili de foame, vom pieri mai bine luptând pentru un drept al nostru sfânt.

Nu credem că parlamentul era preschimbat în casă de nebuni atunci când a votat această lege”.

Răscoala țăranilor grăniceri din județul Năsăud

În ziarul „Lupta” apare un interviu al meu sub acest titlu, iar în ziarul „Dimineața” din 28 iulie 1933, apare un articol cu titlul „Agitația comunelor grănicerești”, reproducând o fotografie cu „Țăranii în fața prefecturii”.

În acest articol se arată că toate barierele orașului au fost închise cu detașamente de trupe. Cu toate acestea, peste 5.000 de grăniceri, fruntașii tuturor comunelor grănicerești, au străbătut în oraș...

Ziarul „Cuvântul” din 28 iulie 1933 scrie sub titlul „Răzvrătirea țăranilor grăniceri din județul Năsăud. Asaltul maselor împotriva Direcțiunii Silvice și a Prefecturii” și arată că „mulțimea răzvrătită cerea moartea hoților de la aceste instituțiuni, amenințând cu revoluție și vărsare de sânge... numai cu mari eforturi a fost împiedecată de a devasta palatul Direcțiunii”.

Ziarul „Curentul” mai scrie două articole, unul cu titlul „Revolta țăranilor grăniceri din județul Năsăud. Concentrări de poliție și jandarmerie. Intervenția Parchetului. Asaltul maselor. Fuga prefectului și a directorului silvic” și arată că cei 5.000 de grăniceri, postându-se în fața casei mele, m-au scos pe sus din locuință, pentru a le da explicațiuni. „Am venit zeci de kilometri pe jos, cu picioarele toate bășici... fără ispravă, numai morți ne vom reîntoarce. Spiritul care domnește în județ împotriva conducerii promise o adevărată revoluție, cu urmări dezastruoase”.

În celălalt articol, cu titlul „Madridul la Bistrița”, „Cuvântul” scrie despre „mucenicii acestor canonite comune grănicerești, cronic dijmuite de samsari și șperțari”. Arată dispariția din metropola județului a prefectului – doctorul titrat și parafat – a directorului silvic și a jurist consultului păcătoasei Direcțiuni Silvice, alt vânat pădureț”.

În ziarul „Universul” apar anchete, iar în ziarul „Țara Noastră” sub direcția lui Goga, apare la 2 august 1933 un articol cu titlul „Revoluția din Bistrița. În jurul mișcării țăranilor grăniceri”, articol inspirat probabil de Leon Scridon, în care după ce face istoricul societății Regna, arată că Tudor Dan, favoritul lui Vaida, în tovărășie cu Precup, săvârșind o serie de abuzuri, caută să concesioneze – eludând legea contabilității publice – parchetele în valoare de zeci de milioane, societății evreomaghiare „Lomaș”.

Arată că directorul silvic sabotează legea specială de defalcare, executând împăduriri, care au costat multe milioane, chiar în cursul acestei primăveri, pentru a împiedica posibilitatea transformării unei părți de pădure în pășune...și că, față de această *brutală rea voință*, s-a creat o stare de spirit de supremă agitație...Vaida să-și dea seama că nu mai poate patrona asemenea flagrante ilegalități, frizând escrocheria.

Și ziarele ungurești scriu articole de fond. „Keléti Ujság”⁶⁸, gazeta Partidului Maghiar, ce apare la Cluj, arată pe larg cauzele răscoalei țărănești... fuga celor vinovați în fața celor 5.000 de țărani revoltați... și face o comparație între fostul regim unguresc – cinstit – și cel actual, necinstit.

Până și ziarele săsești se ocupă de evenimentele acestea. „Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt” din Sibiu arată nemulțumirile din cauza administrației rele, iar revistele ilustrate publică aspecte de la „impresionanta manifestație de la Bistrița”.

---

⁶⁸ „Răsăritul”.

„Ilustrațiunea Română” reproduce trei scene de la adunarea generală a descendenților grăniceri din județul Năsăud⁶⁹.

Raportul lui Tomuța, comisarul guvernului

Tomuța în raportul său către guvern cu nr. 171.835 din 9 august 1933 arată cele petrecute la Bistrița și cauzele care au dus la revolta țăranimii. „Cu toată opreliștea prefectului, consiliile comunale și-au trimis delegații oficiali, ba, au fost comune, a căror consilii s-au prezentat în întregime. S-au prezentat cel puțin 2.500–3.000 de țărani grăniceri. Lumea agitată a pornit spre reședința Direcțiunii Silvice, spre a da afară conducerea actuală, în speță, pe d-l. director silvic V. Precup și pe jurist consultul Dr. Tudor Dan și că, numai cu greu a putut fi reținută de către oameni cu răspundere de la o adevărată devastare a reședinței Direcției Silvice.

Explicația mării nemulțumiri – constată Tomuța – este faptul că, din 1929 comunele grănicerești nu mai primesc nimic, cu toate că sub titlul de lichidare, Regna funcționează și azi. Comunele se găsesc într-o stare de mizerie de neînchipuit.

Tomuța arată că sub-comisia de lichidare, *contra legii*, lucrează mai departe fără să fi dat socoteală, cu toate că ar fi trebuit să se limiteze la lichidare. Tocmai pentru a schimba sistemul de valorizare s-a desființat Regna.

Țăranii văd că încă nu s-a început nici un fel de lucrare din cele necesare pentru punerea în aplicare a legii defalcării.

Nu au redus bugetul de personal la capacitatea de plată a averilor.

Trebuie să dea comunelor ceea ce li se cuvine, căci altcum proprietatea este condamnată pieirii. Să se satisfacă nevoile din codrul de crâng (lemne de foc), să se reducă revoluția, să se facă defalcare și să nu mai urmeze politica de struți.

A crede că țăranimea din graniță se va resemna să stea cu mâinile în sân și să sufere de lemne necesare sau să lase să le moară vitele de foame este cel puțin naiv. Nu este bine să lăsăm populația ca prin anarhie și delictе să-și facă de cap, devastând și brăcuind.

Populația se întreabă cum alții au fost împroprietăriți, iar ei, grănicerii, să nu poată fi împroprietăriți din al lor.

Dacă nu se aplică legea defalcării, existența pădurilor este amenințată a fi ruinată prin devastare.

Cronica grănicerească

În „Revista Graniței Năsăudene” 1933, nr. 7–8–9, de sub direcția lui V. Precup, apare cu titlul de mai sus și subtitlul „Adunarea grănicerească din 23 iulie 1933. La

---

⁶⁹ Ziarele „Lupta”, „Dimineața”, „Cuvântul”, „Curentul”, „Keléti Ujság”, „Siebenbürgische Deutsches Tageblatt”, „Ilustrațiunea Română” – n. V. M.

direcție se fură, se fură, se fură. Legea defalcărilor...Lomaș”, un articol semnat de Dr. Tudor Dan în care se laudă, că în timp ce el și-a pus totul în slujba averilor grănicerești...Victor Moldovan a căutat – stârnind o furtună – să recolteze în mod mișelesc succese și voturi.

Întreb pe acești calomniatori – apostoli farisei – de ce nu fac arătare la Parchet?”

Tudor Dan se ocupă apoi de „mațele pestrițe” Oanea, Avram, Comșa, „care și-au vârât mâinile până în coate în *jecmăneală*, dând averile de răpă”.

Denunțul meu

Ca să satisfac nedumerirea lui Tudor Dan am înaintat în calitate de parlamentar, Ministerului Agriculturii un denunț la 9 III. 1933, cu nr. 24.607, cerând sancțiuni împotriva celor vinovați, atât de la Regna, cât și de la Direcția Silvică.

M-am referit la constatările făcute în mod oficial cu ocazia anchetei făcută în contra societății Regna și, la constatările făcute recent prin ancheta făcută în contra Direcțiunii Silvice.

Ministrul Voicu Nițescu a trimis acest denunț la Parchet.

CAPS

În „Monitorul Oficial” nr. 232 din 9 octombrie 1933 apare „Memoriul asupra administrării pădurilor celor 44 comune foste grănicerești din județul Năsăud”⁷⁰.

Pentru a ieși din impasul în care se găseau...Direcția Silvică, Comisia de opt, recte Tudor Dan, au cerut și obținut aprobarea guvernului pentru a trece administrarea pădurilor grănicerești la Casa Autonomă a Pădurilor Statului, CAPS.

Lichidarea societății Regna prin Direcția Silvică a dat greș

Ancheta a dovedit că Direcția Silvică continuând exploatarea și tratând concesionările la diferite firme, și-a încălcat atribuțiunile.

Adevărul asupra administrării averilor grănicerești de ieri și de azi, în lumina perspectivelor acordului cu CAPS să justifice actul acestui acord. Recunoaște că au tratat cu societatea „Bucovina” și cu „Lomaș” și constată că „lumea era neliniștită, cerând să nu mai facem comerț. Comunele cereau bani și nu mai aveau răbdare și nici încredere.

În această situație am cerut ajutorul statului.

În același timp face Dan o comparație între munca titanică și cinstea lui și a lui Precup de o parte și între regniștii buhăiți de averile câștigate, care au îngreunat comunele cu pagube de peste 350 milioane și datorii de peste 85 milioane lei.

⁷⁰ Anexe: Denunțul meu. Referatul anchetei contra Direcțiunii Silvice (22 pagini scrise cu mașina) făcut de insp. Gen. D. Grozescu. „Monitorul Oficial” nr. 232 din 9 X. 1933 – n. V. M.

CAPS-ul însă va da – declară Tudor Dan – din prețul lemnului la tulpină, 45% ca tangentă a comunelor, iar din restul de 55% va face administrație.

Tudor Dan evită însă să arate că CAPS primește un comision de 12/% pentru desfacerea materialelor și că el și-a asigurat și pe mai departe postul de jurist consult în administrația CAPS.

Demisia lui Tomuța

Tomuța, comisarul guvernului pe lângă Direcția Silvică își dă demisia, arătând că interpretând greșit sensul legii din 1890, s-a trecut administrarea pădurilor grănicerești la CAPS⁷¹.

În ziua de 20 oct. 1959 m-am întâlnit întâmplător cu Gh. Avram. Nu ne-am văzut de zeci de ani. El m-a recunoscut. Eu nu. Atunci el mi-a spus că el e Avram. Care Avram, de la Bistrița? Avram de la Regna! Întâi l-am recunoscut după voce. Văzându-l cam jerpelit la îmbrăcăminte, l-am întrebat în glumă: unde sânt, domnule Avram, milioanele ce le-ai încasat de la Regna? Mi-a explicat că Regna a fost o societate bună, că el ar fi salvat-o, dar nu a putut, din cauza crizei economico-financiare mondiale, a faptului că Direcția Silvică a fixat prețuri exagerate pentru material și din cauza domnilor ca, Tudor Dan, marele escroc, care împreună cu Precup, au jefuit sute de mii cu ocazia lichidării, că erau gata să cedeze administrația lui Anhauch, dar la sfatul lui – a lui Avram – Voicu Nițescu a aprobat concesionarea la CAPS.

Opinia publică

Tinerii intelectuali grăniceri, grupați în jurul Cercului studenților năsăudeni „George Coșbuc” din Cluj se sesizează de situația nenorocită constatată în granița năsăudeană și într-o broșură redactată de studentul Emil Sângeorzan, *Păreri asupra așezămintelor Grănicerești de la Năsăud*, autorul mă informează „asupra preocupărilor generației de mâine din granița năsăudeană”.

Se arată în broșură situația fondurilor, a burselor, a administrației, răspunderile, politica, oamenii vechi și noi, cinstirea strămoșilor. Conducătorii n-au fost la înălțimea chemărilor, au politicianizat instituțiile, introducând toate metodele *necinstite și mârșave*⁷².

⁷¹ Anexe: „Revista Graniței Năsăudene”. Demisia lui Tomuța – n. V. M.

⁷² În procesul-verbal nr. 5–1933 al cercului, din seara de 31 martie 1933, se arată că „ședința plenară a Cercului Studenților Năsăudeni „George Coșbuc”, după ce a ascultat expunerea făcută de către colegul nostru d-l. Emil Sângeorzan, privitoare la instituțiile grănicerești considerând că nici unul din membrii săi – în lipsă de alte informații – nu mai are nimic de adăugat, își însușește întru totul conținutul ideilor cuprinse în paginile următoare și cere ca această broșură să fie dată publicității, ca emanând de la colectivitatea studenților grăniceri. Deci această broșură este prima publicație ce

Guvernul liberal I.G. Duca

Guvernul Vaida cade în noiembrie 1933. Urmează un guvern liberal, prezidat de Duca.

La 20 decembrie 1933 avem alegeri generale. Am fost ales la Cameră din partea Partidului Național-Țărănesc. Leon Scridon, ca Național-Agrar (Goga), după ce a fost liberal, național-Goldiș, averescan, acum gogist, ca să devină apoi, iar liberal. Al treilea la Cameră cu programul Uniunii Agrare (Argetoianu) a fost ales Aurel Millea, avocat în Cluj.

La Senat a fost ales Oanea și Anastasiu Bejan, cu program liberal⁷³.

La câteva zile după alegeri, la 29 decembrie 1933 Duca a fost asasinat la Sinaia de către membrii Gărzii de Fier, pe care Duca o dizolvase.

Guvern Tătăărăscu

A urmat Tătăărăscu ca șef al guvernului. Cu ocazia validărilor am ținut un discurs la data de 14 februarie 1934, în care am arătat în fața Camerei cum au decurs alegerile la noi în județ, în vechiul Regat și îndeosebi, în secuime⁷⁴.

Congresul Partidului Național-Țărănesc la Bistrița

În sfârșit, s-a prezentat delegatul trimis de Vaida, pentru a pune capăt neînțelegerilor din sânul organizației noastre județene.

Emil Hațiegan, fost ministru, membru și el în diferite comisii de administrație – alături de Vaida – delegatul lui Vaida a fost întâmpinat la sosire de ambele grupări. A lipsit numai Leonida Pop.

apare în cadrul Cercului nostru, rămânând însă proprietatea literară a autorului ei, care este totodată și însărcinat cu eventuale informații ulterioare, dacă va fi cazul”; Emil Sângeorzan, *Părerii asupra Așezămintelor Grănicerești Năsăudene*, Tipografia Națională „G. Matheiu” Bistrița, f.a., p. 4.

⁷³ „În alegerile generale parlamentare au fost declarați aleși următorii candidați: în locurile de deputat: 1. Dr. Victor Moldovan, membru marcant al Partidului Național-Țărănesc. E născut în Bistrița. Înainte de război a profesat avocatura, apărând, fără onorarii, pe toți nevoiașii. După înfăptuirea unității naționale a pășit în viața politică ca membru al Partidului Național, fiind ales aproape în toate legislaturile. A fost subsecretar de stat, iar sub ultima guvernare național-țărănistă, vicepreședinte al Senatului. Aproape că nu este comună în județ, căruia să nu-i fi făcut bine, în mod gratuit. Cunoscându-i-se sufletul bun și dezinteresat, toți obijduiții i s-au adresat ca unui părinte. E cel mai iubit și popular bărbat politic din județ. Capacitatea și voința de muncă îl îndreptătesc la demnități înalte în viitoarele guvernări național-țărăniste”; „Săptămâna”, anul VII, nr. 237, 27 ianuarie 1934, pp. 1–2. Vezi și *Lista nominală a d-lor. deputați pe județe. Alegerile generale din 20 decembrie 1933*, București, 1934, p. 13.

⁷⁴ „Duelul” oratoric în ședința din după amiaza zilei de 14 ianuarie 1934, în *.D.A.D.*, ședința din 14 ianuarie 1934, pp. 296–300.

Ziarul liberal „Răsunetul” din 10 VI. 1934 publică un articol scris de Dumitru Nacu, „Vine ministrul”, bătându-și joc de „mascarada” ce s-a făcut în onoarea d-lui. Hațiegan⁷⁵.

Din fotografiile acestui congres se pare că, congresul nu a fost chiar o mascaradă. Am fost ales președinte al organizației județene.

Regna

La propunerea prefectului Nacu, propunere făcută îndată după schimbarea guvernului, în scopul „pentru a se pune stavilă fără întârziere *abuzurilor* cauzate comunelor și daunelor provenite prin funcționarea ilegală a Comisiunii silvice”, Ministerul Agriculturii decide:

- art. I. Comisiunea silvică este și rămâne dizolvată;
- art. II. Pentru verificarea gestiunii Direcțiunii Silvice și a lucrărilor de lichidare se numește o comisie interimară, compusă din prefectul județului, ca președinte, avocatul statului și, un expert contabil. Această comisie – Nacu, Anton și Bejan – va conduce gestiunea și pregăti lichidarea societății Regna până la convocarea adunării generale.
- art. 3. Postul de avocat particular angajat cu contract pe lângă Direcția Silvică se desființează⁷⁶.

Adunarea generală a societății Regna

La adunarea generală din ziua de 11 VI. 1934 au luat parte, în afară de reprezentanții comunelor grănicerești, Dr. *Laurențiu Oanea*, numit *comisar al guvernului*. Adunarea a fost prezidată de A. Bejan.

Eu am fost prezent, fiind invitat ca oaspe.

S-a hotărât:

1. Aprobarea bilanțurilor pe anii 1930, 1931 și 1932;
2. Stabilirea daunelor suferite de societate din partea statului și a gestionarilor lichidatori, daune de 128.559.514 lei;
3. Refuzul de a se da descărcare gestiunii de lichidare a Direcțiunii Silvice;
4. Anularea jurnalelor prin care s-a șters firma Regna, s-a decretat lichidarea și s-a încheiat acordul cu CAPS;
5. Menținerea societății Regna.

Deci Regna este *reînființată*.

Se constată că în urma reducerii capitalului și a abscierii pierderilor, societatea rămâne cu un capital de 5 milioane și rezerve de 20 milioane lei.

⁷⁵ Anexă: Articolul din „Răsunetul”. 15 fotografii – n. V. M.

⁷⁶ Anexă: Propunerea prefectului Nacu adresată ministrului Agriculturii. Decizia dată de minister – n. V. M.

Gazeta „Răsunetul” din 20 VI. 1934 arată că „dezbaterile au decurs în cea mai bună *frățietate* grănicerească, manifestându-se acele adevărat spirit grăniceresc, care se nutrește din tradiția și virtutea străbună a marilor luptători grăniceri...”.

Memoriile lui Nicolae Drăgan, în numele cărturarilor grăniceri, locuitori în Cluj

Intellectualii din Cluj, descendenți de grăniceri, se întrunesc în zilele de 31 octombrie și 3 și 21 noiembrie 1934, sub președinția lui Nicolae Drăgan, prof. univ. și își trimit delegații la minister, arătând în două memorii nedumeririle lor față de noua situație, și cerând ca ministrul să-i asculte pe cei, care nu-l slăbesc cu propunerile lor.

Regia Cooperativă Regna

Societatea pentru exploatarea pădurilor grănicerești din județul Năsăud

Opiniile intelectualilor dezinteresați din graniță au fost considerate numai în parte. Consiliul de Miniștrii, în ședința sa din 22 XI. 1934 („Monitorul Oficial” nr. 274 din 27 XI 1934)⁷⁷ *decide*:

Se reînființează Direcția Silvică.

Administrarea de către CAPS încetează.

Exploatarea și comercializarea produselor lemnoase se va face conform legii pentru organizarea și administrarea pe baze comerciale a întreprinderilor și avuțiilor statului.

Fosta societate Regna se va transforma în regie cooperativă, în care scop se va convoca o adunare generală extraordinară.

Pentru a împăca granița cu ideea Regiei Cooperative s-a aranjat vizita miniștrilor Valer Pop și Negură.

La 6 decembrie 1934 în cadrul unei „*împunătoare manifestații grănicerești la Năsăud*”, Valer Pop îndemna pe grăniceri „să asculte de glasul moșilor și strămoșilor și să privească viitorul generațiilor. Guvernul a jurat grijă ca averile să fie numai ale D-voastră”, iar Negură spune că „guvernul va pus la dispoziție averile voastre, dezrobindu-vă. Noi vrem ca făina ce curge aici din belșug să curgă în sacii D-voastră”.

Oanea, la rândul său declară: „de azi înainte în acest colț de țară s-a făcut lumină și răsare soarele mântuirii. Populația cu atâtea virtuți de arme și românism intră în drepturile ei, pe care alții le-au batjocorit și pe care unii le-au furat”.

Și în sfârșit, Regna asigură pe grăniceri că „noii cârmuitori vin ca solii unui viitor mai fericit, vin ca porumbelii lui Noe, când s-au reîntors cu ramura de măsline în cioc, semnul scăpării de potop”⁷⁸.

⁷⁷ Memoriile din 2 și 22 XI 1934 semnate de Drăgan. „Monitorul Oficial” din 27 XI 1934 – n V. M.

După această minunată pregătire a graniței, în ziua de 28 ianuarie 1935, adunarea generală a societății falite Regna își schimbă firma societății în „Regie Cooperativă”.

Jaful în averile grănicerești de la Năsăud. Averi de miliarde date pe mâna unor profitori politici

În ședința Camerei de la 29 ianuarie 1934 am adresat ministerului Agriculturii următoarea interpelare⁷⁸:

„Este o adevărată crimă ceea ce se săvârșește astăzi în administrarea averilor grănicerești din fostul District al Năsăudului.

După ce ideea cooperatistă a fost complet compromisă în acest județ, prin cooperativa forestieră, așa zisă „Grănicerul”, care a păgubit Centrala Cooperativelor și pe societari cu aproape 30 milioane lei și a cărui director a fost condamnat la 4 ani de închisoare pentru crima înșelăciunii, după ce societatea Regna, azi falită, a păgubit aceste averi cu peste 214 milioane și are datorii vechi de peste 100 milioane, iar conducătorii ei au fost trimiși de către Ministerul Agriculturii, sesizat de mine, în fața Parchetului, pentru fals în bilanțuri și alte crime și delictе, vine acum d-l. ministru al Agriculturii și Domeniilor să facă o nouă societate, în care contopește cele două instituții compromise în județ: Cooperativa și Regna.

Este, fără îndoială, că d-l. ministru al Agriculturii și Domeniilor a fost condus de cele mai nobile și curate intențiuni, când a obținut acel Jurnal al Consiliului de Miniștrii, prin care se dă ființă societății care se va numi „Regia Cooperativă”.

D-l. ministru cunoștea desigur pofa nemăsurată a acelor care așteptau cu nerăbdare să pună mâna pe aceste averi. De aceea, nopțile nedormite, săptămânile și lunile de griji și frământare ale d-sale. pentru a găsi soluția cea mai fericită.

Regret să constat că n-a găsit-o. Intențiunile nobile și curate ale d-sale. au fost dejucate de către cei interesați. Măsurile luate prin Jurnalul Consiliului de Miniștrii vor duce în mod fatal la dezastrul acestor averi.

Jurnalul prevede vânzarea materialului lemnos din mână liberă, fără licitațiune publică. O adevărată nenorocire, domnilor deputați! O avere ce are peste 112.000 hectare de pădure, cu posibilități anuale de peste 250.000 m³ rășinoasă nu poate să fie vândută din mână liberă, fără licitație publică. O avere ce conține cel mai frumos masiv lemnos din această țară, evaluat, după prețurile scăzute de azi la peste două miliarde lei nu poate să fie dată pe mâna unor oameni suspectați de proprii lor partizani politici.

Împotriva măsurilor luate s-au alarmat și revoltat toți oamenii de bine din graniță, toți țăranii și toți intelectualii, fără deosebire de partid, în frunte cu d-l.

⁷⁸ Revistă cu discursurile ținute la 6 decembrie 1934 – n. V. M.

⁷⁹ Anexă: Interpelarea mea, neprescurtată – n. V.M.

dr. Nicolae Drăgan, profesor universitar, decanul Facultății de Filozofie și Litere, membru al Academiei Române, președinte al Comisiunii Interimare a municipiului Cluj, deci membru distins al Partidului Național Liberal.

Toți fruntașii liberali l-au acuzat, în mod public, pe d-l. senator Oanea și pe prefectul Nacu, acest bașibuzuc al județului, că acești doi tovarăși urmăresc numai interesele lor personale.

Toate încercările și protestele delegațiunilor ce s-au prezentat d-lui. ministru au fost zadarnice.

Ieri, în ziua de 28 ianuarie s-a întrunit adunarea generală a societății falite Regna, pentru a-și schimba fața în Regia Cooperativă Regna.

Prefectul a dat tuturor consiliilor comunale ordine severe, indicând nominal persoanele alese pe sprânceană, care vor trebui delegate pentru adunarea generală. Consiliile, parte, nu au respectat aceste ordine ilegale și abuzive, parte, chiar s-au abținut de la adunare, temându-se de furia poporului.

Adunarea însă a luat o turnură neașteptată. Sute și mii de țărani au năvălit la oraș. Cordoanele de sergenți și jandarmi, ce barau intrările orașului, au fost sparte de mulțime; a fost chemată armata în ajutorul acestora și cordoanele acestea au fost rupte; nici prefectul, nici judecătorul de instrucție n-au putut să liniștească poporul, până ce n-a recurs prefectul la o stratagemă condamnabilă, mințind poporul că adunarea va hotărî licitațiune publică.

Vă puteți închipui, domnilor deputați, ce revoltă stăpânește azi județul, când s-a aflat că populația a fost mințită și înșelată de către prefectul județului...

Culmea îndrăzelii o constituie însă faptul, că d-l. senator Oanea, care este și comisarul guvernului, nici n-a așteptat înființarea cooperativei și, cu o săptămână înainte, a dus cu sine, de aici, din București, patru oferte bine ticluite a celor patru asociați ce lucrau pe aceeași mână și a vândut, prin Direcția Silvică, fără licitație publică și fără respectarea formelor legale, 17.000 m³.

Nu crede d-l. ministru al Agriculturii și Domeniilor, că un ideal compromis odată nu poate să fie refăcut prin oameni suspectați în fața opiniei publice?

Întreb pe d-l. ministru cum crede că această societate camuflată va putea exploata un masiv păduros de 214.000 hectare fără un leu capital?

În Jurnalul Consiliului de Miniștri se prevede că, contribuția la capitalul societar rămâne limitată exclusiv la aportul adus deja de comunele asociate la societatea Regna.

Nu știe oare d-l. ministru că acest aport este astăzi nul, societatea având peste 200 milioane pagube, peste 100 milioane datorii vechi și peste 40 milioane datorii noi, cu funcționari și pădurari neplătiți de luni de zile?

Nu crede d-l. ministru că Jurnalul Consiliului de Miniștrii a văzut lumina în momentele cele mai critice pentru exploatarea materialului lemnos, când în lipsă

de orice capital lasă nelucrate perioada de recoltă, cele două luni, decembrie și ianuarie, când se scot lemnele din pădure...

Cei peste 130 de mii m³ lemn rotund vor putrezi în pădure, pricinuind acestor comune noi pagube de zeci de milioane.

Are d-l. ministru cunoștință că, în fruntea acestor averi a funcționat de la venirea actualului guvern până ieri, o comisie interimară din trei persoane, fapt absolut nelegal și nemaiauzit, de când există aceste averi?

Aceste trei persoane au fost, prefectul județului, senatorul județului și avocatul bunurilor, oameni cu interese opuse funcțiunii ce dețineau.

Are cunoștință d-l. ministru că această comisie interimară a risipit averile ce le-a încredințat lor ministerul, într-un mod nebun, acordând gratuități ce întrec 18.000 m³ material lemnos?

Are cunoștință d-l. ministru că prefectul județului, membru al acestei comisii interimare, a deturnat din redevențele destinate comunelor suma de două milioane de lei, pentru a face comerț cu porumbul? Aceste două milioane lei nu au fost nici până astăzi restituite, nici justificate?

Are cunoștință d-l. ministru că, tot această comisiune a plătit sute de mii de lei unor creditori, ale căror creanțe sunt trecute pe tabloul datoriilor ce trebuiau reduse în conformitate cu legea pentru asanarea datoriilor agricole?

Și mai ales, întreb pe d-l. ministru, dacă are cunoștință că denunțul ce l-a înaintat ministerul – sesizat de mine – Parchetului, pentru fraudele de peste 200 milioane lei, a fost clasat fără motive, cu toate că fraudele au fost constatate în mod neîndoielnic, de către organele Ministerului Agriculturii și Domeniilor?

Ce măsuri înțelege să ia d-l. ministru pentru încetarea acestor abuzuri, pentru răspunderile penale și materiale și pentru preîntâmpinarea abuzurilor ce se pregătesc în viitor?

Nu crede oare d-l. ministru că se impune în mod stăruitor un control sever din partea statului și revenirea la sistemul licitațiilor publice, sistem cerut de toată suflarea din graniță, țărani și intelectuali, proprietari ai acestor bunuri, date pe mâna unor oameni suspectați de toată lumea.”

Interpelarea mea a deșteptat un viu interes, atât între intelectualii, cât și țăranii grăniceri.

Emil Sângeorzan mă felicită într-o scrisoare din 5 II. 1935, alături de alți oameni care privesc unele lucruri sub un alt unghi decât cel a interesului personal și arată că „am pus *fierul roșu* pe niște răni ce trebuiau mai de mult tratate cu această metodă.

Vă rog să stăruiiți în acțiunea începută și să nu cruțați nici una din potlogăriile ale patriotarzilor ce-și bat joc de oameni, de morală și de D-zeu.

Deci să fiți asigurați că, oricând, activitatea d-voastră. se va găsi pe linia normală a intereselor generale, întotdeauna veți găsi la spatele d-voastră. un pachet de oameni obiectivi, care vă vor aproba și sprijini”.

De la un țaran am primit o scrisoare anonimă, în care îmi comunică că „mi se umple inima cu bucurie vărând că sânteți singurul bărbat, care mai ține la dreptate, căci în interpelarea dumatăle ai spus adevărul... acești oameni geșeftari sânt rușinea județului... lemnele au fost geșeftuite, după cum spun jidanii din Dorna, care au cumpărat din lemn prin geșeftărețul popă din Telciu, Grigore Pop, cel cu mălaiul, om care murdărește reveranda popilor, trimisul lui Nacu și Oanea și care împarte câștigul cu ei, care a primit, împreună cu tatăl-său, 200m³, tot gratis...”

Gândul nostru este, domnule deputat, să vă strângem mâna, că ați spus domnului ministru purtarea acelor oameni, huiduiți de toată suflarea grănicerească și disprețuiți, care-și fac averi prin sudoarea noastră și, să loviți și de acum planurile lor murdare... cu dumneata suntem toți”.

Statutele Regiei Cooperative Regna

Comisarul guvernului întocmește un statut și încearcă să strecoare în acesta ce nu i-a reușit prin Jurnalul Consiliului de Miniștrii.

Oficiul Național al Cooperăției, sesizat în urma interpelării mele, constată prin referatul inginerului inspector Minescu următoarele:

„Potrivit delegației primită de la d-l. ministru, am examinat *statutul*, aducându-i importante modificări, deoarece prin dispozițiunile sale s-ar fi putut da posibilitatea acestei regii să nu corespundă scopului pentru care a fost înființată, ci să treacă la concesiuni de păduri, la bugete umflate, la bilanțuri nereale și la exploatări prin intermediari. Ca concluziune, inspectorul propune să nu se aprobe înființarea acestei regii, „pentru a nu se compromite de la început ideea regiei cooperative, decât atunci când va face dovada sigură că a aranjat plata datoriilor și dispune de cel puțin 60 milioane lei numerar, necesar unei activități normale a întreprinderii”⁸⁰.

Oficiul Național al Cooperăției *decide*: viza nu se va da decât după ce statutul se va pune de acord cu legea și după ce regia se va pune la punct cu fondul de milioane necesar exploatării.

Replica lui Laurențiu Oanea

În ședința din 5 II. 1935 a Senatului, Oanea ia cuvântul în replică, arătând că vom fi lăsați în pace noi, grănicerii, *fără deosebire de partid*, căci pe chestiunea averilor noastre suntem cu toții de acord, iar d-l. Victor Moldovan, care nu este grănicer, ar fi bine să nu se amestece în această chestiune”.

⁸⁰ Scrisoarea lui Sângeorzan și a țaranului. Referatul Oficiului Național al Cooperăției, neprescurtat – n. V. M.

După ce face istoricul administrării averilor grănicerești, arătând că datorită infiltrării nenorocitei politici averile au ajuns în 1929 la pagube de 219 milioane de lei și datorii și că acum d-l. ministru caută o nouă modalitate mai potrivită pentru exploatare – regia cooperativă – trece la atac, după rețeta lui Văitoianu, accentuând din nou că „d-l. Victor Moldovan *nu este grănicer*, este mai puțin chemat ca să ne facă morală, pentru că d-sa. este chemat să răspundă la unele întrebări, pe care le pun, sau le *dezvolt*, d-sa. să răspundă de ce a luat de la CAPS 100.000 lei în contra voinței noastre, a grănicerilor? Și, după ce pune și alte întrebări, pe care nu le precizează, se înfășoară în tricolor, promițând că regia cooperativă va face cazarmă pentru Batalionul I de gardă regală, un sanatoriu pentru corpul silvic din toată țara și altul, pentru scriitori și ziariști.

În fond, n-a răspuns cu nici un cuvânt la interpelarea mea. Suma de 100.000 lei am ridicat-o „în contra voinței acestor grăniceri”, să ridic busturile lui Vasile Nașcu, care a salvat aceste averi, apoi, pentru crucea la mormântul lui Nașcu, lăsat de nerecunoscut, de batjocură sub bălării și pentru placa de bronz pe casa lui din Feldru.

A urmat apoi la cuvânt *D.R. Ioanițescu*, care nu știu de cine a fost pus la cale, de a îndreptat un atac fulminant „împotriva figurilor culpabile, a foștilor mânuitori de fonduri, apăruiți din umbra tenebroasă a Regnei”.

Ministrul Negură constată și el, că „datorită unor conducători înclinați spre rău, societatea Regna a mers din pagubă în pagubă... deturnându-se fondurile... și că, pentru a împiedica pentru viitor fraude și nereguli... a fost nevoit să recomande regia cooperativă”⁸¹.

Cooperația și comunitățile de avere

Însărcinat de partid și rugat în special de ministrul Răducanu, am luat parte la discuțiunea legii Cooperației.

În ziua de 27 II. 1935 am ținut un discurs lung, având aerul că fac obstrucție. De fapt, aceasta era intenția lui Răducanu. Am căutat să-i satisfac dorința, vorbind *trei ore* (s.n.). În acest discurs m-am ocupat și de administrarea averilor grănicerești⁸².

Aspecte parlamentare.

⁸¹ Anexă: „Monitorul Oficial” partea III, din 4 III. 1935, cu discursurile lui Oanea, Ioanițescu și Negură – n. V. M.

⁸² Anexa: Discursul meu la proiectul legii Cooperației. Trei ilustrațiuni din Munții Vrancei – n. V.M. Discursul în partea referitoare la problemele din graniță începea cu o constatare dureroasă. „Este o adevărată crimă, ceea ce se săvârșește astăzi în administrarea averilor grănicerești din fostul district al Năsăudului”. După ce arată că ideea cooperatistă a fost compromisă aici, prin crearea cooperativei forestiere „Grănicerul”, care a produs o pagubă de 30 milioane de lei, după ce Regna a cauzat o pagubă de 214 milioane de lei, „vine acum d-l. ministru al Agriculturii și Domeniilor să facă o nouă societate, în care contopește cele două instituțiuni compromise în județ: „Cooperativa” și „Regna”; *D.A.D.*, ședința de marți, 29 ianuarie 1935, p. 551.

În broșura de sub acest titlu, distinsul ziarist de la „Lupta”, Radu Matei, se ocupă și de mine, arătând că pe vremuri „cu o cuvântare scurtă am stârnit furtună și protestare în rândurile majorității liberale”, că „am fost eroul legendar al unor sedințe, în care pupitrele au fost scoase din țâțâni, în care banca ce duce la tribuna rezervată oratorilor a fost smulsă și transformată în baston.

...Parcă văd și acum scena în fața băncii ministeriale, când d-l. Victor Moldovan arunca acuzațiuni grave d-lui. general Văitoianu, ministrul de Interne, în timp de pe la spate era lovit de d-l. Maltezeanu, ginerele ministrului atacat. Ce epocă de glorie! Astăzi d-l. Victor Moldovan s-a mărginit să critice un proiect de lege într-un cadru obiectiv și cu ton prudent”.

Conifera

La 11 II. 1935 pleacă la București o mare delegație de țărani grăniceri, ca să prezinte ministrului Agriculturii oferta societății Conifera⁸³.

Acest grup de țărani se prezentase și ziarului „Dimineața”, unde se luase o fotografie cu acești țărani, având la mijloc pe redactorul gazetei. Într-un ziar, scos ad-hoc, zis independent, „Avântul” al județelor Someș și Năsăud, cei de la Conifera publică „oferta” care prevede concesionarea tuturor pădurilor grănicerești pe timp de 10 ani.

Tot aici apare și un articol scris în vederea adunării cooperativei Regna, convocată pentru ziua de 4 V. 1935.

Articolul face apel ca grănicerii să nu se lase ademeniți de anumite sirene, căci vor fi siliți, ca și moșii, să apuce toiagul pribegiei, biciuiți de cea mai cruntă mizerie. „Sf. Treime grănicerească, compusă din prea cunoscutele fețe Laurențiu (Oanea), Tase (Bejan) și Mitică (Nacu) ahtiază după o îmbogățire rapidă, în schimb, *Conifera* face ca în existența mizeră și întunecată să apară zorile unei vieți noi, infinit mai bună, aducătoare de mulțumire și prosperitate generală”⁸⁴.

În *adunarea reprezentanților comunelor grănicerești* din 4 V. 1935, s-au votat modificările propuse de Oficiul Național al Cooperației, statutele Regiei

⁸³ Vezi pentru detalii, *Oferta societății „Conifera” pentru concesionarea pădurilor grănicerești și Tratatul duse de Direcțiunea Silvică Năsăud în legătură cu această ofertă*, Tipografia „Minerva” Bistrița, 1936.

⁸⁴ Articolul lui Ioan Goga, „Problema grănicerească din jud. Năsăud și soluționarea ei echitabilă și definitivă”, în care face un „excurs” al problemei, enunțând ca repere, „Administrația averilor prin Direcția silvică”, „Intervine rolul nefast al Regnei”, „Oferta societății Conifera”, „Apariția și dispariția CAPS-ului”, „Regna redivius”, „În atenția d-lui. ministru Sassu” și expune în final concluzia: „în aceste condițiuni, concluzia noastră este pentru concesionare”; „Avântul”, Organ săptămânal independent al jud. Someș și Năsăud, anul I, nr. 7, 2 mai 1935, pp. 2–4.

Cooperative, s-a ales noul Consiliu de Administrație și s-a aprobat mutarea cooperativei Regna la Năsăud⁸⁵.

Correspondentul ziarului „România Nouă” de la 1 V. 1935 observă că „descendenții grănicerilor au știut să-și facă datoria față de memoria înaintașilor lor”⁸⁶.

Frământările în jurul acestor averi ajung la apogeu. Toți caută se le acapareze.

Dar tinerii studenți de pe Valea Bârgăului, ca și cei de la Cluj, își ridică glasul de protest în ziarul „Valea Bârgăului”, și cer, în primul număr apărut în ianuarie 1936, „Să se facă o dată lumină în graniță”.

În acest articol se arată că „politica nefastă s-a strecurat în sufletele grănicerilor și sub forma cea mai deșănțată a pregătit *paraziții*, care au ros temelia graniței, pregătindu-i în felul acesta întunericul în care se zbate... au apărut *hienele*, care în expectativa unei îngrășări peste noapte, n-au șovăit o clipă de a arunca zăzania între oameni și de a mâna averile grănicerești cu pași repezi spre pierzare.

Astăzi, când se împlinesc 10 ani de la înființarea societății Regna, în loc de a ne opri o clipă, spre a privi cu mândrie îndărăt, ne cutremurăm și ne acoperim fața și ochii cu ambele mâini, de rușinea și dezastrul din graniță, în care ne găsim.

Pentru astfel de specimene vițioase, cred că, și în regimul unguresc, *ștreangul* le mânca gâtul”.

În același ziar, nr. 4, citim un articol și mai violent, în care se arată că „asistăm ca martori oculari la cel mai tragic deznodământ din istoria noastră grănicerească”⁸⁷.

⁸⁵ „Au participat toți delegații, membrii Comisiei de opt, d-l. senator Laurențiu Oanea, comisarul guvernului și d-l. senator Atanasie Bejan. La această adunare s-au votat modificările propuse de Oficiul Național al Cooperației Române și s-a votat actul constitutiv a Regiei Cooperative „Regna” și a statutelor definitive”; „Săptămâna”, anul VIII, nr. 250, 12 mai 1935, p. 1. Vezi pe larg noile statute elaborate de Regia Cooperativă „Regna”, *Actul constitutiv și statutele*. Pe copertă se află mențiunea că „Regia Cooperativă „Regna” și-a început activitatea la 23 august 1935. Broșura mai conține Procesul-verbal de autentificare, procesul-verbal de înregistrare în registrul firmelor, Extrasul din actul constitutiv și statutele societății, certificatul privitor la autentificarea actului constitutiv și a statutelor, toate întocmite de Judecătoria Mixtă Năsăud și ca anexe, Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 2.434 din 31 mai 1934 „privitor la încetarea administrării pădurilor grănicerești prin CAPS și reînființarea Direcției Silvice” și Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 911 din 24 mai 1935 „privitor la aprobarea actului constitutiv și a statutelor, precum și la autorizarea de funcționare a Regiei Cooperative „Regna”. Sediile Direcției Silvice și a fostei „Regna” au fost mutate de la Bistrița la Năsăud. „Înființatorii acesteia – Regiei Cooperative „Regna” – n.n. – însă cred, că averile grănicerești se vor putea exploata și administra mai bine din Năsăud, deoarece acolo a fost sediul Regimentului II de garniță. Săptămâna aceasta s-a și făcut mutarea cu căruțe a mobilei, arhivei și a funcționarilor, atât de la noua cooperativă cât și de la Direcția Silvică. La Năsăud aceste instituții sunt instalate în localul internatului liceului Gh. Coșbuc”; „Săptămâna”, anul VIII, nr. 260, 21 iulie 1935, p. 1. Vezi și „Adunarea generală a reprezentanților comunelor grănicerești din jud. Năsăud”, în „Avântul”, nr. 8, 10 mai 1935, p. 3.

⁸⁶ Anexe: Ziarul „România Nouă” din 1 V. 1935 – n. V. M.

⁸⁷ Anexe: Ziarul „Valea Bârgăului”, nr. 1 și 4 – n. V. M. Pe aceeași linie se înscrie și efortul datorat lui Leon Scridon senior, care publică un istoric al problemei și propune o serie de măsuri, sub titlul „O reprivire asupra lucrurilor și stărilor în jurul gospodăriei fondurilor grănicerești: școlar și de burse din Năsăud. Acțiuni și străduințe pentru îndreptarea stărilor de la fonduri și pentru apărarea intereselor

Skoda

Una din cele mai senzaționale și pasionante dezbateri a avut loc în *Afacerea Skoda*.

Regele montase această afacere pentru a se răzbuna și pentru a-l compromite pe Maniu. Doctorul Lupu și Octavian Goga au fost puși la cale ca să ridice chestiunea în parlament, iar Stelian Popescu să pornească o campanie în ziarul „Universul”.

Maniu era atacat pe chestiunea contractelor cu casa Skoda pentru furnituri necesare înzestrării armatei. I se imputa că, contractele ar fi oneroase, împotriva intereselor țării, prin faptul că s-au comandat piese, care se puteau fabrica și în țară și că, la încheierea acestor contracte, au intervenit influențe politice interesate și mituiri de persoane apropiate cercurilor chiar a lui Maniu.

La ordinul Regelui, s-au operat descinderi la sucursala din București a casei Skoda, s-au sechestrat aici dosare și a fost arestat chiar directorul Selețki, pe lângă care s-au făcut în închisoare presiuni pentru a indica anumite persoane, în special, pe Maniu.

Aceste contracte s-au încheiat sub guvernarea lui Maniu, la 17 III. 1930. În vremea aceasta eu nu eram în parlament.

Guvernul de acum, a lui Tătărăscu, era potrivit să se preteze la această campanie de compromitere.

La inițiativa Partidului Național-Țărănesc, s-a instituit o comisiune de anchetă, compusă din 30 de deputați din toate grupările politice și 23 de senatori. Comisiunea a cercetat 7 luni această afacere. Raportorul ei general a fost deputatul Aurelian Bentoiu, unul din cei mai distinși juriști ai Baroului de Ilfov, ajutat fiind de sub-raportori speciali.

S-au audiat martori, ale căror depoziții s-au consemnat în 6.000 de pagini. Dosarele cercetate au fost în număr incurs.

Obiectul anchetei avea două întrebări:

1. Dacă contractul este sau nu, oneros;
2. Dacă sunt sau nu, anumite persoane care au traficant pe seama contractului, lăsându-se a fi mituite?

Partea delicată a raportului era această a doua chestiune, în care era vizat însuși Maniu, în mod indirect, prin persoana lui Romul Boilă, soțul nepoatei sale Livia,

---

acestora”, în „Săptămâna”, anul VIII, nr. 277, 1 decembrie 1935, pp. 2–3; nr. 278, 8 decembrie 1935, pp. 2–4; nr. 279, 14 decembrie 1935, pp. 2–3; nr. 280, Crăciun 1935, pp. 3–5. Iar în adunarea comunelor de „După Târg” din 28 ianuarie 1936, profesorul nășăudean pensionat Teodor Șimon a făcut un larg expozeu, reprodus în extras sub titlul „Administrarea și exploatarea pădurilor grănicerești. Cuvântul comunelor de „După Târg”, în *Ibidem*, anul IX, nr. 287, 16 februarie 1936, pp. 2–4; nr. 289, 1 martie 1936, pp. 1–3.

născută Pop, sora deputatului Ionel Pop și fiica fostului vicar de la Năsăud, Ion Pop.

Comisiunea de anchetă parlamentară a depus două rapoarte, unul, de către deputatul Armand Călinescu, în numele membrilor din Partidul Național-Țărănesc și altul, de către raportorul general, deputatul Aurelian Bentoiu.

Călinescu analizează pe larg contractul încheiat cu uzinele Skoda, dar se ocupă mai puțin cu persoana Boilă, pe care nu-l amintește.

În schimb, Aurelian Bentoiu are un capitol special în raportul său, intitulat „Trafic. Cazul Boilă. Situațiunea d-lui. Boilă”, cu subtitluri ca „Mijloacele d-lui. Boilă. Actul Bosel. Actul Radermahcer. Seriozitatea actelor invocate. Condiția juridică a minelor”⁸⁸.

Cine să-l apere? Maniu s-a oprit la mine, rugându-mă și insistând să primesc această însărcinare grea și neplăcută, pe care Ghelmegeanu se mira cum de am primit-o.

Luni de zile am fost nevoit să studiez această afacere, problema minelor, a exploatării aurului, consultând experți, biblioteca Institutului Geologic și examinând toate afacerile arătate în raportul Bentoiu, afaceri dubioase a lui Boilă.

Guvernul tergiversa – pentru a complăce Regelui – discutarea în parlament a afacerii.

În ziua de 29 I. 1935 am întrebat de la tribuna parlamentului:

„Cine are tot interesul să amâne discuțiunea raportului Skoda? Desigur că guvernul caută cu orice preț să perpetueze o atmosferă de suspiciune și de calomnie criminală, prin discursuri rostite de d-l. Brătianu și prin broșuri menite să fie răspândite prin toate județele”⁸⁹.

---

⁸⁸ Anexe: Raportul comisiei de anchetă parlamentară (68 de pagini tipărite, din care 12 pagini se ocupă cu traficul – cazul Boilă) – n. V. M.

⁸⁹ „D-le. Președinte – acuză Victor Moldovan – încă înainte de sărbători am arătat de la această tribună faptul, ce mi se pare cel puțin straniu că deja, cu trei zile înainte de a se depune raportul în afacerea Skoda, dosarele d-lui. Boilă au fost retrimise la Curtea de Apel din Cluj. Or, aceste dosare, pe care se sprijină raportul d-lui. deputat Bentoiu, dosare fără de care discuțiunea nu va putea să aibă loc, nu au sosit aici nici până în ziua de astăzi. Vă întreb, d-lor. deputați, cine are tot interesul să amâne discuția raportului Skoda? Noi, Partidul Național-Țărănesc, care am cerut prin d-l. deputat Madgearu, secretarul general al partidului, ancheta, sau guvernul care dosește dosarele? Cine este acela care nu dorește să se facă lumină în această afacere scandalosă? Desigur că guvernul, care caută cu orice preț să perpetueze o atmosferă de suspiciune și de calomnie criminală prin discursuri rostite de șeful Partidului Liberal și prin broșuri redactate de către așa zisul cerc de studii al Partidului Liberal, broșuri menite să fie răspândite prin toate județele țării, prin prefectii regimului liberal, pentru a-și putea prelungi cu un ceas mai mult agonia care se pare inevitabilă”; *D.A.D.*, ședința de marți, 29 ianuarie 1935, p. 549.

Discursul meu

În sfârșit, la 22 III. 1935 am luat cuvântul, după ce într-o ședință precedentă, Călinescu și Ghelmegeanu se ocupaseră cu chestiunea contractelor.

Ziarul „România Nouă” din Cluj, din 24 III. 1925, scrie la „Ultima oră”, sub titlul „D-l. Victor Moldovan rostește un magistral discurs în chestia Skoda”, arătând că „în ședința de ieri a Camerei, a luat cuvântul d-l. Victor Moldovan, deputat de Bistrița, pentru a combate raportul Bentoiu.

D-l. Victor Moldovan a vorbit fără întrerupere patru ore și jumătate, raportând un strălucit succes, într-o expunere magistrală, documentată, obiectivă, calmă și întemeiată pe documente, ireproșabil ca fond și formă, d-lui. Victor Moldovan i-a reușit să elucideze toată înscenarea... Deputații au fost vădit emoționați... D-l. Moldovan a fost ascultat cu multă atenție și adesea întrerupt de majoritate⁹⁰.

La coborârea de la tribună a fost felicitat de întreaga opoziție, iar majoritatea a recunoscut că, în sfârșit, s-a făcut lumină în această tenebroasă înscenare”.

Argetoianu a rămas până la sfârșitul ședinței, curios să vadă cum voi putea să-l apăr pe Maniu⁹¹.

„România Nouă” a publicat discursul meu în mii de exemplare, răspândite în țară.

De la Boilă am primit o telegramă în care arată că „sunt mândru de apărătorul meu, îl felicit pentru strălucita apărare, lumina nebiruitoare față de pornirile iadului”, iar Vasile Pahone îmi trimite felicitări pentru „formidabilul succes”.

Tot „România Nouă” din 22 III. 1935 publică un articol de fond, „S-a demascat îngrozitoarea înscenare ticluită împotriva lui Romulus Boilă. Concluziile discursului magistral a d-lui. Victor Moldovan...”, arătând că „D-l. Victor Moldovan, curajosul deputat de la Năsăud, un debater, temut parlamentar, a ridicat mânușa și într-o magistrală apărare, într-o documentată expunere făcută în fața țării, a zdrobit toate argumentele adversarilor, a risipit toate bănuielile fanteziste. A rupt vâlul de pe obrazul acestei mafii și a dovedit în mod neîndoios, pentru orice om de bună credință,

⁹⁰ Anexe: Cuvântarea mea din 29 I. 1935 și caricatura lui Dinu Brătianu. „România Nouă” din 24 III. 1935 – n. V.M.

⁹¹ Victor Moldovan sintetiza astfel apărarea lui Maniu: „D-l. Maniu, în mentalitatea sa, pe care noi o găsim nepotrivită cu mentalitatea noastră de astăzi, l-a împiedicat pe Romul Boilă ca să insiste la Ministerul Industriei și Comerțului, pentru rezolvarea acestei cereri, fiindcă d-sa. spunea: nu pot admite ca o rudă a mea, în timp ce eu sunt prim-ministru, să intervină la un membru al guvernului pe care eu îl prezidez. Acesta a fost, d-lor. deputați, motivul pentru care a rămas nerezolvată cererea de validare a acestor mine, introdusă, mi se pare, încă de la 1926. Opt ani de zile această cerere a rămas nerezolvată”; *D.A.D.*, ședința de vineri, 22 martie 1935, p. 2099; dezbaterile în ansamblul lor în afacerea Skoda, în ședințele de vineri, 22 martie, marți, 26 martie și miercuri, 27 martie 1935, în *Ibidem*, pp. 2.039–2.104; 2.115–2.130; 2.164–2.175; 2.186–2.227; 2.230–2.256

că în speță avem de a face cu una dintre cele mai monstruoase înscenări politicianiste...

Trebuie să recunoaștem că întreaga Cameră a rămas profund impresionată de expunerea luminoasă a d-lui. Victor Moldovan⁹².

Minele de la Baia de Arieș

Boilă încheiase o serie de contracte pentru punerea în valoare a minelor. La început, în calitate de administrator, apoi, în calitate de arendaș al minelor. La 21 X. 1927 încheiase contractul cu Leon Bosch, reprezentantul unui grup belgian. La 28 III. 1929, cu Bosel, reprezentantul unui grup elvețian-englez, la 5 IX. 1930, cu W. Radermacher, iar la 1 XII. 1933, cu Saütermeister. Nu s-a ales nimic din aceste contracte, doar avansuri și împrumuturi de milioane pentru Boilă. Goana lui Boilă după bani, afacerile sale multiple, le-a plătit scump „unchiul Giulucă (Maniu)”. Contractele acestea au lăsat în urma lor o adâncă suspiciune⁹³.

Aktiebolaget Transfer Stockholm

Considerând faptul că cunoșteam problema exploatării minelor, Boilă m-a rugat să mă interesez de valorificarea acestor mine.

Prin cunoștințele mele am luat legătura cu una din cele mai mari societăți svedeze, Aktiebolaget Transfer din Stockholm, care făcea parte din grupul „Enskilda Bank Wallenberg”, cel mai puternic grup financiar svedez. Timp de peste doi ani am dus tratative pentru înființarea unei societăți anonime. Inginerul Holger Graffmann, administrator delegat și director, a venit în repetate rânduri la București. După ce am schimbat nenumărate scrisori și telegrame, prin care am stabilit condițiile înființării unei mari societăți, la care să fie interesate și alte grupuri internaționale engleze, franceze, germane (Oppenheimer), m-au vizitat și ceilalți directori, ca van Dolden și Callisendorf.

După ce am făcut în țară, la Întreprinderile Miniere și Metalurgie ale Statului din Transilvania (RIMA) din Baia-Mare, apoi la Zlatna, la Petroșani, prin expertul Băncii Naționale, prof. dr. Ionescu-Bujor, geologul Cruglicov, iar în Germania, la Reichenberg-Arnaū, analiza minereurilor din Baia de Arieș; după ce am luat contactul personal cu ing. Lăzărescu, directorul de la RIMA; după ce am pus la dispoziția svederilor rezultatele obținute de societatea „Mica” și în sfârșit, după ce am pus la punct și chestiunile financiar-valutare, luând contact cu administratorul Băncii

⁹² Anexă: Discursul meu publicat de către „România Nouă” în ediție specială și ziarul din 27 III. 1935 – n. V. M.

⁹³ Anexa: Contractul de arendă Maniu-Boilă. Contractele Bosel și Radermacher. Procura originală, legalizată, pe care mi-a dat-o Boilă – n. V. M.

Naționale și cu sub-secretarul de stat Leon, de la Ministerul de Industrie și Comerț, directorul Graffmann a venit însoțit de profesorul universitar inginer L.D. Jenssen, de la uzinele Lökken din Norvegia și însoțit de inginerul de mine Bos Christiansen, pentru a vizita împreună minele și pentru a lua probe ca să le analizeze în laboratoarele din străinătate⁹⁴.

Cu aprobarea Direcțiunii Minelor din minister și a Direcțiunii Generale a Minelor, au luat acești experți svederi personal, în asistența delegatului ministerului, probe din minele de la Baia de Arieș și Rovine-București, le-am împachetat – 3.000 kg. – în 43 de saci sigilați și le-am trimis în Suedia. Rezultatul analizelor în conținut de aur și argint a fost surprinzător de favorabil, confirmând toate analizele precedente.

La prima vizită, ce am făcut cu acești străini la Baia de Arieș, am fost decepționat de halul în care se găseau minele: clădirile deteriorate, mașinile primitive, galeriile surpate, puțul principal inundat de ape. Impresia a fost detestabilă.

În schimb, experții străini au putut să vadă la Brad minele model ale societății „Mica”, înzestrate cu mașinile cele mai moderne, muzeul de minereuri al societății, iar trecând prin aproape întreg ținutul Munților Apuseni, au putut să admire pe țărani noștri moți, spălând în Arieș nisipul cu aur, precum și steampurile țărănești. Străinii au rămas profund impresionați de cele văzute la noi.

Intriga Regelui

După toate tratativele privind înființarea societății, directorul Graffman a primit un avertisment discret, că înființarea acestei societăți nu ar fi pe placul Regelui. Regele Carol nu putea admite ca Maniu să ajungă să-și vază minele valorificate. Grupul svedez asociat cu celelalte grupuri internaționale nu-și puteau risca capitalul într-o țară, în care însuși Regele sabotează economia națională.

Toată munca mea neobosită, de zi cu zi, doi ani de-a rândul, a fost zădărnicită.

Dar ce este mai urât din toată această afacere, a fost comportarea lui Boilă. Repetatele mele deplasări la Brad, la Baia de Arieș și la celelalte mine a lui Maniu, cercetările neobosite în galeriile acestor mine, corespondența, studiile, analizele, intervențiile la autorități, împreunate cu tratative, n-au fost onorate de Boilă, care mai târziu, utilizând rezultatele analizelor dobândite de mine, a vândut minele de la Baia de Arieș unei societăți din țară, afiliată unei societăți străine⁹⁵. Nu m-a întrebat nici măcar de cheltuielile mele efective, după ce i-am salvat toate minele, prin amendamentele mele în discuția la Cameră a proiectului de lege a minelor. După textul prezentat Camerei, Boilă ar fi pierdut, din 1.485 de hectare, 1.313 hectare la

⁹⁴ Anexe: Cărțile de vizită a lui Graffman, van Dolden și Bor Christinasen – n. V. M.

⁹⁵ Anexe: 9 fotografii de la Baia de Arieș făcute de Christiansen (concesiuni, aflorimente, orașul, minele, minerii și eu cu experții în fața intrării în mină; un spălător de aur, moți). 6 felicitări ilustrate primite de la Graffman și Christiansen – n. V. M.

Rovine, iar în Baia de Arieș, ar fi pierdut din cele 2.300 de hectare, 2.180 de hectare.

Ar fi rămas deci, la Baia de Arieș cu 120 de hectare.

I-am reabilitat numele, i-am reabilitat minele, salvându-le. I-am apărat „unchiuțul” față de un Rege răzbunător. Față de toate aceste servicii, Boilă s-a arătat lipsit de cel mai elementar bun simț al recunoștinței.

Sciziunea lui Vaida

Am arătat tendința Regelui de a destrăma partidele. După George Brătianu și după Goga urmează acum Vaida.

Lui Vaida nu-i mai convenea să fie mereu satelitul lui Maniu. Vrea să fie și el în sfârșit șef al propriului său partid, cu program aparte, cu „*numerus valachicus*”. Își formează deci „Frontul Românesc”.

Îl urmează 11 foști miniștrii și o serie de șefi de organizații județene, mai ales din Vechiul Regat, în frunte cu Costică Anghelescu, Virgil Potârcă, iar din Ardeal, eu, Sever Dan, Voicu Nițescu, Mihai Șerban, Tilea.

Vaida este viu criticat. Este nevoit să demisioneze odată cu căderea guvernului, din președinția Partidului Național-Țărănesc. Este ales Mihalache.

Acțiunea lui Vaida – care pe vremuri declarase că „*numai boul este consecvent*” – este considerată ca una de circumstanță, de echivoc, potrivitându-se maxima: „*predică apă și bea vin*”, considerând că făcea parte din o serie de consilii de administrație, alături de semiți. Deci *numerus valachicus* este potrivit să fie înlocuit prin *numerus lichelicus*.

Intransigentul (?) Sever Bocu îi trimite lui Maniu o telegramă la 26. II. 1935, în care îi comunică, că Delegația Permanentă a județului Timiș-Torontal respinge tendința de diversiune a *numerus valachicus*, creată pentru a sparge solidaritatea națională. Iar organizația județului Cluj se reorganizează. La fel, celelalte județe.

Comitetul Executiv al Partidului Național-Țărănesc dă la data de 24 III. 1935 următorul comunicat:

1. Partidul rămâne pe linia programatică stabilită de Comitetul Central Executiv.
2. Incidentele desfășurate prin așa numita „*acțiune Vaida*” nu au la bază temeiuri propagandistice. Aceste incidente sunt de natură disciplinară și statutară... Nu se pot admite acte de anarhie.

Prin acest comunicat, Vaida și toți care îl urmează sunt considerați ca nemaifăcând parte din partid. Vaida, care în calitate de președinte regional pentru Ardeal și Banat a săvârșit acte de anarhie – așa cum le-am constatat în județul nostru – se consideră înlăturat de la această șefie.

A fost ales în locul lui Vaida ca șef al organizației regionale pentru Ardeal, Mihai Popovici, iar ca secretar general – după decesul lui Ghiță Crișan – *am fost ales eu*⁹⁶.

N-au lipsit, în urma acestei sciziuni, nici incidentele, ca cel de la Sibiu, când Tilea cu bătașii săi ne-a încercuit și asediat la hotelul Bulevard, până în momentul când au sosit făgărășenii pentru a asista la adunare și când s-a încins în fața hotelului o adevărată încăierare cu bâte și pietre.

Mihalache a rostit la 17 dec. 1935 o cuvântare, arătând sinceritatea de antisemit a lui Vaida și Goga.

Duplicitatea lui Vaida și a oamenilor săi o cunoaștem, Emil Hațiegan și Tilea făcând parte din consiliile de administrație a societăților care au jefuit pădurile moșilor, provocând calvarul acestora și răscoalele. Duplicitatea lui Vaida o cunoaștem de când făcea parte din banca Marmorosch-Blank, care i-a nenorocit pe ardeleni cu schimbul coroanelor. Duplicitatea sa o cunoaștem de când făcea parte din Consiliul fabricii de piele Dermata a lui Farkas Mozes⁹⁷, alături de Auschnit, Anhanch și alți „frontiști”, cântând în același timp în strună cu Emil Hațiegan, *numerus valachicus*.

Mihalache arată participarea lui Goga la Banca Anglo-Română și diferite alte întreprinderi, alături de evrei și discursul lui Goga la instalarea rabinului Niemerower⁹⁸.

Îmi aduc aminte, când într-o zi, după „trădarea” lui Goldiș, în 1927, întâlnindu-l pe Vaida pe Calea Victoriei, salutându-l, Vaida nu mi-a răspuns. Acum Vaida repetă fapta lui Goldiș. Rămâne ca alții să judece, întrucât diferă acțiunea lui Vaida față de cea a lui Goldiș. Acesta s-a pretat la intrigile lui Brătianu, recte Ferdinand, ca să-l înlăture pe Maniu, azi Vaida se pretează la intrigile lui Carol pentru același scop, cu deosebirea numai că Goldiș a procedat în momentul schimbării de guvern. Fapt pentru care a fost calificat, și el și cei ce l-au urmat, drept „fripturiști”.

Goga face parte și el din aceeași categorie, odată, prin acțiunea ce a dus la desființarea Consiliului Dirigent și venirea la putere a lui Averescu, iar pe urmă, prin spargerea partidului averescan.

Campania pentru răsturnarea guvernului

Toate partidele de opoziție au pornit o campanie pentru răsturnarea guvernului Tătărașcu. Partidul Național-Țărănesc a organizat *adunări în toată țara*.

Eu, în calitate de secretar general regional, am participat la toate aceste adunări în Ardeal și Banat.

⁹⁶ Anexe: Comunicatele Partidului Național-Țărănesc – n. V. M.

⁹⁷ Anexe: Certificatul Tribunalului privind Consiliul de Administrație a Uzinelor Dermata. Un manifest despre Hațiegan – n. V. M.

⁹⁸ Anexă: Discursul lui Mihalache despre Vaida și Goga în broșura *Țărănism și naționalism* – n. V. M.

La Arad am ținut o mare adunare împreună cu Armand Călinescu în sala teatrului, la care au luat parte toți intelectualii partidului și o imensă masă de țărani în costumele lor pitorești.

La Satu-Mare s-a ținut o adunare în piața mare, prezidată de Maniu.

La Baia-Mare s-a ținut o conferință cu participarea tuturor canonicilor. Am fost oaspetele canonicului Breban.

La Bădăcin am fost împreună cu Mihai Popovici, oaspetele lui Maniu.

La Timișoara s-a ținut o adunare grandioasă sub cerul liber.

La Brașov, o adunare la care au luat parte Maniu, Mihalache, M. Popovici, N. Lupu și toți fruntașii.

La toate aceste adunări, precum și în adunările populare, Maniu a atacat chestiunea constituțională și chestiunea delicată a Lupeștii, făcând aluzie la viața imorală a Regelui.

Adunarea la Bistrița

La Bistrița s-a ținut adunarea în ziua de 13 X. 1935. Aici au participat reprezentanții partidului din întreaga țară, din București, Moldova, Oltenia, Basarabia, Bucovina, în frunte cu Mihalache, președintele partidului.

Au participat M. Popovici, Sanciuc-Săveanu, președintele Bucovinei, Mihail Ralea, directorul ziarului „Dreptatea”, M. Ghelmegeanu, D. Moldovan, președintele organizației Cernăuți, Dr. Alvirescu, președintele organizației Câmpulung Bucovina, Vas. Serdici, președintele organizației Târnava-Mare, V. Kerciu, directorul ziarului „Ordinea”, A. Popovici, vice-președintele organizației Cluj.

În afară de acestea, a luat cuvântul Victor Motogna, conferențiar universitar, Victor Jinga, președintele tineretului din Ardeal și Banat, Victor Șioldea, Vasile Buta, învățătorul Nicolae Moldovan, Cornel Pop, Nicolae Onoae.

Adunarea a fost deschisă de mine. Sala Gewerbeverein a fost plină⁹⁹.

Toate acestea trebuiau să culmineze în marea adunare proiectată pentru 14 XI. 1935 la București.

---

⁹⁹ Anexe: 17 fotografii de la adunarea de la Bistrița a Partidului Național-Țărănesc – n. V. M. În cuvântul său, Victor Moldovan a spus: „Forțele ardelene ale Partidului Național-Țărănesc s-au prezentat în fața d-vs., domnilor președinți, demonstrându-și întreaga lor credință și neclintitul lor devotament. Vă prezentăm azi, domnule președinte, batalionul de gardă și de elită născădean, gata pentru luptă. Cu toții facem zid în jurul d-vs., pentru crearea statului țărănesc, pentru crearea viitorului de aur al acestei țări”. Apoi, salută prezența numeroșilor oaspeți din București, din Bucovina, Moldova, Basarabia, și celelalte părți ale țării și declară ședința deschisă”; „Săptămâna”, anul VIII, nr. 272, 20 octombrie 1935, p. 2.

Adunarea Partidului Național Creștin

Partidul Național-Creștin – după fuziunea Partidului Național-Agrar a lui Goga, cu Liga Apărării Naționale Creștine a lui Cuza – cu doi șefi, organizează și el o serie de adunări.

În adunarea de la Cluj¹⁰⁰, ținută la 27 X. 1935 Goga răspunde lui Mihalache cu privire la adunarea proiectată pentru 14 XI. 1935 și declară: „Mihalache a spus că va merge la București cu mulțimile, să dea năvală și să ia puterea! Ei bine, vreau să-i arăt că mulțimea este cu noi. Nu mă duc la București să iau puterea cu năvală, căci ea are să ne fie dată de M.S. Regele”.

Goga însă s-a înșelat amar. Regele l-a mințit și pe el, și pe Mihalache. Dar intriga Regelui a reușit, îndemnându-l pe Goga ca să organizeze pentru aceeași zi de 14 XI. 1935, adunarea la București, pentru a provoca o încăierare. Conducătorii Partidului Național-Țărănesc întrevăzând la timp manevra Regelui, au contramandat adunarea.

Alegerile parțiale la Hunedoara și Mehedinți

La Mehedinți a reușit doctorul Lupu, iar la Hunedoara, Ghiță Crișan.

La alegerea de la Hunedoara am luat și eu parte, având sectorul Brad, unde am avut un succes desăvârșit. La aceste alegeri am avut și sprijinul prietenului Petru Groza cu Frontul său al Plugarilor. Ghiță Pop avea legături cu MADOSZ, care intrase în legături cu Frontul Plugarilor.

Partidul lui Goga a desfășurat aici o propagandă mare. L-am văzut pe Silviu Dragomir și pe doctorul Banu la Deva purtând la butonieră crucea cârligată.

La București Goga-Cușiștii manifestau pe stradă cu lozinci antisemite. Curentul de dreapta luase mari proporții, mai ales a Gărzii de Fier.

Construcția liniei ferate Salva-Vișeu

În toamna anului 1937 un grup financiar cehoslovac mi-a făcut propunerea privind construcția liniei ferate Salva-Vișeu, la care să participe și statul român. Am discutat acest proiect cu Maniu, care mi-a dat o scrisoare către Hodja, președintele Consiliului de Miniștri Cehoslovac. Eram buni prieteni, de când am fost amândoi colegi în parlamentul din Budapesta.

---

¹⁰⁰ La care au defilat – potrivit presei locale – peste 2.500 (!) de țărani din județul Năsăud, în frunte cu colonel T. Sbârcea, insp. școlar T. Pavel, Dr. Ionel Scridon, Dr. I Ceuca, I. Popoviciu, Dr. Leon Scridon senior și junior; *Ibidem*, nr. 274, 3 noiembrie 1935, p. 3.

M-am prezentat cu această scrisoare la Hodja, care m-a primit cu multă amabilitate, arătând tot interesul pentru proiect și a promis tot sprijinul¹⁰¹. Dar proiectul s-a lovit de anumite interese oculte sprijinite de Ghelemgeanu și Madgearu. Era la mijloc interese de-a cumnatului lui Madgearu¹⁰².

Iar guvern Tătărăscu

Expirând mandatul de patru ani a guvernului liberal, Regele îl însărcinează tot pe Tătărăscu cu formarea noului guvern.

Ar fi fost indicat Partidul Național-Țărănesc, considerând rezultatele alegerilor parțiale.

Maniu, în vederea alegerilor generale, încheie un cartel electoral cu Zelea Codreanu. Prin acest cartel, Maniu recunoaște Garda de Fier ca o forță politică de guvernământ. Cartelul a fost viu criticat, considerând, pe de o parte, ideologia Partidului Național-Țărănesc, de altă parte, ideologia de dictatură a Gărzii de Fier, dar mai ales prin faptul că Maniu era pe lângă păstrarea alianțelor cu puterile, care ne-au garantat frontierele, până ce Zelea Codreanu declarase că, în 48 de ore de la venirea la putere a Gărzii de Fier, România va merge alături cu Germania hitleristă.

În alegerile generale ce au avut loc în decembrie 1937, guvernul Tătărăscu a căzut, neîntrunind nici cele 40% din voturile exprimate. Codreanu obține un formidabil succes. Parlamentul rezultat din aceste alegeri n-a mai fost convocat.

Guvern Goga

Regele, în loc să însărcineze partidele, care au avut cele mai multe voturi, îl însărcinează pe Goga cu formarea guvernului. Partidul lui Goga obține numai 9% din voturi. Guvernul lui Goga desfășoară un puternic val de teroare și șovinism, promovând politica apropierii de Germania hitleristă.

Din guvern făcea parte Gigurtu, la Comerț, Eugen Savu, la Finanțe, pentru ca să dispună fondurile pentru alegeri; Cuza, fără portofoliu, fiul acestuia, la Muncă, Micescu, la justiție, gen. Antonescu, la Război.

Guvernul dizolvă parlamentul și fixează noi alegeri pentru ziua de 2 III. 1938¹⁰³.

Regele însă, avertizat și speriat de proporțiile ce a luat mișcarea de dreapta și politica progermană hitleristă, anulează decretul privitor la aceste alegeri.

---

¹⁰¹ Anexă: Fotografia mea la Pistgan, 8 VIII. 1937 – n. V. M.

¹⁰² Începută în 1937, linia a fost gata pe distanța de 15 km., între Salva și Telciu la 3 octombrie 1939; a fost dată în folosință până la Vișeu abia după 10 ani, în 28 decembrie 1949; vezi detalii în *Căile de comunicație și transporturile din județul Bistrița-Năsăud*, Ed. Mesagerul, Bistrița, 1999, pp. 320–340.

¹⁰³ Anexe: Caricaturile lui Cuza și Goga. Caricatura lui Goga cu Iunian – n. V. M.

Goga cade de la putere la 8 II. 1938, fapt ce l-a zdruncinat și amărât profund, grăbindu-i sfârșitul vieții.

Și-a dat seama și Goga, că Regele îl întrebuințează, ca și pe George Brătianu, ca și pe Vaida, ca și pe Tătăreanu, și pe Iunian, numai drept unealtă pentru destrămarea partidelor.

Omul regelui în guvernul Goga-Cuza era acum *Armand Călinescu*, care și el fusese câștigat de Rege pentru a servi același scop. Odată cu acesta au părăsit Partidul Național-Țărănesc elemente distinse, ca Gafencu, Ralea, Ghelemegeanu, Andrei, Dinu Simian și alții.

Pe Dinu Simian, prietenul nostru comun, îl trimisese Călinescu la mine, pentru a mă invita să intru și eu în guvern, oferindu-mi portofoliul pe care-l voi alege. Am refuzat.

Demisia mea din Partidul Național-Țărănesc

În același timp am demisionat și eu din Partidul Național-Țărănesc, renunțând la toate demnitățile, pe care le avusesese se secretar general regional și secretar general ad interim.

I-am adresat lui Maniu o scrisoare, în care i-am arătat ca motive de ordin personal că în urma faptului, că am fost neîntrerupt reținut de agendele partidului de la îndatoririle mele față de familie, cât și nevoit să-mi nesocotesc cele profesionale, am ajuns în situația precară materială de a fi amenințat cu vânzarea silită a casei mele, neputând plăti ratele datorate la Creditul Urban.

I-am arătat lui Maniu că eu nu am înțeles să amestec îndatoririle mele politice, folosind influența mea pentru a face afaceri, ca alții din partid, amintindu-i exemple pe care le cunoștea, ca a lui Mihai Popovici, despre care Ghiță Crișan afirmase, că posedă azi o avere de însuși el nu mai știe cât are, afaceri cu șosele, chibrituri, etc. și mai ales, cazul lui Ionel Pop, despre care Augustin Popa arătase într-o ședință publică a partidului, că dețin peste 30 de locuri în consilii de administrație și posturi de jurist consult la diferite întreprinderi liberale și minoritare, apărând interese potrivnice partidului și neamului românesc.

Dar în afară de acest afacerism tolerat de șeful partidului și în afară de acel nepotism, m-a determinat să-mi trag consecințele, duplicitatea șefilor. Nu puteam uita când Alex. Vaida, membru în Consiliul de Administrație al băncii Marmorosch-Blank, alături de adversarii politici A. Constantinescu (Porcul), I.G. Duca, Argetoianu, gen. Coandă, etc, a căutat după prima mea interpelare, să mă oprească să continui campania împotriva acestei bănci, însărcinată de ministerul de Finanțe Take Ionescu cu conducerea schimbului de coroane, acest scandalos schimb sărăcind cu o singură lovitură, muncitori, meseriași, funcționari și țărani ardeleni, cu micile lor economii.

Același Vaida care, împreună cu Emil Hațiegan n-a ezitat să stea alături la uzinele Dermata ale lui Farkas Mozes, cu cavalerul de Anhacuh și Max Auschnit, agitând în același timp tineretul anitsemite cu „numerus valachicus”.

Și nu am putut uita că un alt fost președinte, Ștefan Cicio Pop a fost acela, care a încercat fără succes să mă roage ca să renunț la lupta împotriva criminalului general Văitoianu, considerând că ginerele său, maiorul Birtolon, a fost adjutantul lui Văitoianu. Raporturile de familie meritau mai multă atenție decât cele ale poporului.

Dar scandalul cu calvarul moșilor, provocat de frunțașii partidului. Și în sfârșit, arbitrarul și reacționarismul lui Vaida, care a provocat răscoala țăranilor în județul meu.

Mi se părea intolerabil, ca în vreme ce eu luptam – făcându-mi datoria față de cei ce m-au ales – șefii mei să caute să mă împiedice, ocrotind pe dușmanii poporului. Mi se părea intolerabil ca în vreme ce eu mă expuneam la excluderea din adunare, la insulte, bătai și la riscul vieții, frunțașii partidului să stea alături cu adversarii partidului în consiliile de administrație ale unor societăți străine.

I-am declarat lui Maniu că în astfel de împrejurări, prefer să mă retrag din viața politică. Scrisoarea i-am trimis-o lui Maniu prin Ghiță Pop.

Maniu personal, era incontestabil, un bărbat integru, perfect cinstit, sobru, aproape ascet, dezinteresându-se de cele materiale.

Într-o zi văzându-l în camera de la hotelul Athéné Palace, l-am găsit cu izmene deșirate.

Am arătat în discursul meu în afacerea Skoda mentalitatea acestui om, care era în viața publică, așa cum se cere, un „vir bonus”. Dar exagerat până la culpă. Un adevărat bărbat politic, un om de stat, trebuie să aibă înțelegere și pentru cele materiale, pentru bunurile necesare statului și cetățenilor, căutând să îmbunătățească traiul oamenilor.

El lăsa frâu liber afaceriștilor, mai ales nepoților, iar partidul își acoperea nevoile pentru întreținerea Clubului, presă, electorale, prin ceea ce cerșea casierul Mihai Popovici, ca ajutoare de la diferite întreprinderi, față de care partidul avea în schimb anumite obligații. Pilda cea mai elocventă a dat-o Maniu cu propriile sale mine de aur, pe care în loc să le considere ca o bogăție națională, le-a dat pe mâna unui aventurier neputincios, care întâmplător, îi era și nepot prin alianță.

Nu așa se conduce o țară.

Constituțiunea Regelui Carol al II-lea

După căderea guvernului Goga la 8 II. 1938 se constituie un guvern, care reunea pe foștii președinți de Consiliu de Miniștri, în frunte cu patriarhul *Miron Cristea*.

Din guvern făceau parte gen. Arthur Văitoianu, Al. Vaida, Mironescu, dr. Anghelescu, N. Iorga, Tătărăscu, apoi, Voicu-Nițescu și Costică Anghelescu, vaidiști, dr. Costinescu, M. Cancicov, Iamandi, liberali, Argetoianu, Ionescu-Sisești, gen. Antonescu și Călinescu, homo regius.

Membrii guvernului au semnat noua Constituție promulgată la 27 II. 1938¹⁰⁴. Regele declară că a fost primit „cu entuziasm de țară, ceea ce i-a bucurat inima”¹⁰⁵.

În guvern sunt reunite extremele.

Regele avea nevoie de Călinescu, ca să suprimă mișcarea de extremă dreaptă, pe care chiar Regele o încurajase la început, dar de care îi era teamă acum.

Îmi aduc aminte de o convorbire ce o avusesem ocazional cu Călinescu, plecând împreună cu trăsura de la o vizită ce o făcusem lui Mihalache acasă. Călinescu mi-a declarat că dacă ar avea el răspunderea situației, ar ști el cum să procedeze față de legionari.

Atât Călinescu cât și Iamandi au fost adversari pronunțați ai Gărzii de Fier. Amândoi au avut în parlament ieșiri violente față de această mișcare. Călinescu prezentându-se ca martor în procesul după asasinarea lui Duca, a cerut condamnarea asasinilor, iar cu ocazia alaiului „Moța, Marin”, a protestat violent de la tribuna Camerei.

Călinescu caută să justifice atât divorțul său cu Partidul Național-Țărănesc, cât și prorogarea noii Constituții de către Regele Carol, arătând că regimul democrat în România s-a auto-discreditat, când două partide diametral opuse ca concepție politică s-au prezentat aliate în fața țării, că toate elementele anarhice erau dezlănțuite și că ne găseam pe marginea prăpastiei și că, în fața noastră se deschide perspectiva războiului civil sau închinarea la străini.

Dictatura Regală

Profesorul universitar Aurelian R. Ionașcu, într-o broșură comentează noua Constituție și constată „nevoia sănătoasă a cerințelor naționale, pe care prevederea, înțelepciunea și iubirea nemărginită de țară a *Marelui nostru Suveran* a știut-o desluși la timp, scutind țara de frământările, pe care cu toții le întrezărisem”.

¹⁰⁴ Anexe: Broșura cu noua Constituție. Portretul patriarhului. Facsimilul declarației Regelui și a semnăturilor pe Constituție. Tabloul reprezentând pe Rege în mijlocul membrilor guvernului – n. V. M.

¹⁰⁵ „Proclamația Regelui către poporul Său”, în „Săptămâna”, anul X, nr. 327, 13 februarie 1938, p. 1. A urmat „Plebiscitului” pentru adoptarea Constituției. Pentru Năsăud, acesta a avut ca rezultat, dintr-un număr total de 867 votanți, 855 pentru și 12, contra; iar dintre locuitorii din alte comune, domiciliați în Năsăud, 17 pentru și nici unul împotriva; A.N.B.-N., fond *Primăria orașului Năsăud-administrație*, d. 219/1938, f. 1.

Noua Constituție prevede:

- Regele este capul statului (art. 30).
- Puterea executivă este încredințată Regelui (art. 32).
- Puterea legislativă se exercită de Rege (art. 31).
- Miniștri au răspundere politică numai față de Rege (art. 35).
- *Adunarea Deputaților* se compune din deputați aleși din trei categorii:
  - a) Agricultură și muncă manuală; b) Comerț și Industrie; c) Ocupațiuni Intelectuale (art. 61).
- *Senatul* se compune din senatori numiți de Rege, senatori de drept și senatori aleși.

La 31 III. 1938 apare decretul-lege prin care se înființează un *Consiliu de Coroană*. Regele numește consilieri regali pe mareșalul Prezan, generalul Arthur Văitoianu, Al. Vaida, Mironescu, Iorga, dr. Anghelescu, Argetoianu, generalul Balif, A.C. Cuza, Victor Iamandi, Ion Mihalache, Ion Antonescu.

Tot atunci apare decretul-lege prin care toate *partidele politice sunt dizolvate*.

La 24 II. 1938 apare decretul-lege prin care se introduce *pedeapsa cu moartea* pentru asasinatul politic.

Memorandul

Maniu, inspirându-se după Memorandum-ul din 1892 prezintă Regelui în decembrie 1938 un *Memorandum al românilor din Transilvania* semnat de Maniu, președinte al Partidului Național-Țărănesc, Mihai Popovici, președinte regional și Sever Bocu, vice-președinte al Partidului Național-Țărănesc.

După ce Memorandumul arată luptele din trecut ale ardelenilor, pline de jertfe, în slujba ideilor de libertate națională, de dreptate socială și de democrație – apoi, pactul de la Alba-Iulia – memorandum-ul constată că toate aceste drepturi ale națiunii au fost consecutiv nesocotite de către factorul constituțional, înainte și după Restauratie.

Cele cinci alegeri generale și treisprezece guverne, mai ales cel din urmă, prevestește tendințe de *dictatură*. Guvernul Goga a dat naștere la anarhie, lăsând să se întrevadă și mai mult spiritul de nesocotire a voinței naționale și a dreptului constituțional al națiunii. În sfârșit, numirea guvernului prezidat de Patriarh, înlăturarea parlamentului, generalizarea stării de asediu, suspendarea partidelor politice și impunerea unei noi așezări de stat, au dovedit tuturor că Regele este hotărât a instaura un *regim dictatorial*. Această Constituție vădește starea de conflict între Coroană și țară și situația de *autocrat* a purtătorului Coroanei.

Memorandumul cere respectarea drepturilor și libertăților democratice și a tradițiilor de libertate, pe care le calcă această dictatură. Și în special, respectarea principiilor fundamentale ale Adunării de la Alba-Iulia, din 1 decembrie 1918.

Reîntronarea ordinii constituționale, întemeiată pe principiile democrației naționale, pe reprezentanță parlamentară reală a națiunii, pe un regim de legalitate, respectuos față de drepturile civile și politice a tuturor cetățenilor, desființând starea de asediu.

Acum, când în viața internațională se produc evenimente de extremă importanță, starea de conflict dintre Coroană și Națiune nu poate fi menținută¹⁰⁶.

---

¹⁰⁶ Anexă: Memorandul tipărit pe 10 pagini. Fotografia osândiților pentru Memorandumul din 1892 – n. V. M.

6.

Frontul Renașterii Naționale (1938–1940)

Legea Frontului Renașterii Naționale

La 16 decembrie 1938 apare Legea Frontului Renașterii Naționale, iar la 5 I. 1939, regulamentul¹.

În raportul lor către Consiliul de Miniștri, Miron patriarhul, președinte, Călinescu, ministru de Interne și Iamandi, ministru al Justiției, arată că în *locul partidelor*, al regimului fărâmițării națiunii și a luptelor sterpe între fiii aceleiași țări, trebuia un nou regim, de unificare a energiilor naționale.

Într-un discurs al său, Călinescu face *procesul partidelor*, demonstrând că în cei 20 de ani ai regimului de partid, *voința națională* n-a fost respectată, parlamentul era doar o fațadă în dosul căreia hotăra clubul, programele n-au fost îndeplinite, elanul sufletească a lipsit, interesele superioare ale țării desconsiderate, dând loc ambițiilor personale, urii și discreditării reciproce.

Prin articolul 1 „se înființează Frontul Renașterii Naționale, *ca unică organizațiune politică de Stat*, cu scopul de a mobiliza conștiința națională în vederea unei acțiuni solidare și unitare românești de apărare și propășire a Patriei și de consolidare a Statului”.

Prin articolul 2 se prevede că Frontul Renașterii Naționale „urmărește înălțarea Patriei prin întărirea ideii naționale și a solidarității fiilor ei, întărirea familiei ca celulă socială, crearea unei vieți spirituale prin dezvoltarea credinței creștine și a culturii autohtone, propășirea materială prin obligativitatea și cinstirea muncii”.

Articolul 6 prevede că „activitatea politică se desfășoară în cadrul organizațiilor culturale și a organizațiilor profesionale și că minoritățile își pot valorifica în secțiuni proprii, drepturile”.

Articolul 7 prevede că „Frontul Renașterii Naționale este obligat să propage ideologia sa, formând spiritul public. El reprezintă interesele cetățenești și profesionale pe lângă guvern”.

Organele deliberative sunt: Directoratul și Consiliul Superior, compus din membrii ce reprezintă cele trei categorii: Agricultură și muncă manuală, Comerț și Industrie, și Ocupațiuni Intellectuale.

---

¹ Anexă: Regulamentul Frontului Renașterii Naționale – n. V. M.

Organele de execuție sunt: secretarii generali, de ținut, de județe, de plasă și comunali.

Membrii care ocupă funcțiuni poartă uniformă.

Ca formațiuni auxiliare se înființează unități de Gardă Națională.

Deviza: Regele și Națiunea – Muncă și Credință.

Salutul: Cel roman și pronunțarea cuvântului „Sănătate”².

Secretarii generali

Au fost numiți secretari generali trei profesori universitari: Nicolae Cornățeanu, fost ministru al Agriculturii, pentru categoria Agricultură și muncă manuală, Vâlcovici, fost ministru, pentru categoria Comerț și Industrie și Silviu Dragomir, fost ministru, pentru categoria Ocupațiuni Intellectuale.

Rezidenții Regali

Prin reforma administrativă țara a fost împărțită în *ținuturi*, care întruneau circa 10 județe; ca prefecți au fost numiți ofițeri superiori, pentru a fi degajați de clientela politică, iar în fruntea ținuturilor au fost numiți rezidenți regali³.

Au fost numiți rezidenți regali, generalul Hanzu, generalul Dănilă Pop, generalul Scărișoreanu, Al. Gane, Al. Marta, generalul Negruzzi, N. Ottescu, V. Cădere. Unii dintre ei au fost înlocuiți mai târziu, prin prof. univ. Dr. Coriolan Tătaru, la Cluj și Flondor, la Cernăuți.

Aniversare

La 27 II. 1939, la împlinirea unui an de la promulgarea Constituției, *Mitropolii Ardealului* trimite Regelui o telegramă de omagiu cu următorul text:

„Poporul român din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș, întruniți la aniversarea unui an de la sancționarea noii Constituții în Cetatea Albei-Iulii, la

² *Legea Frontului Renașterii Naționale*, Biblioteca Frontului Renașterii Naționale, Nr. 2, „Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Centrală București”, 1940, 25 p.; vezi și articolul „Despre F.R.N.”, în „Săptămâna”, anul XII, nr. 349, 22 ianuarie 1939, p. 1; „Frontul Renașterii Naționale”, în „Năzuința”, Bistrița, anul I, nr. 6, 1 ianuarie 1939, p. 1–2; „Rostul Frontului Renașterii Naționale”, nr. 9, 22 ianuarie 1939, p. 3; „Organizarea Frontului Renașterii Naționale” nr. 11, 5 februarie 1939, p. 3.

³ Cele 10 ținuturi au fost Bucegi, Olt, Timiș, Someș, Mureș, Suceava, Prut, Nistru, Dunărea de Jos, Marea. Județul Năsăud a făcut parte din Ținutul Someș, alături de Bihor, Cluj, Sălaj, Satu-Mare, Maramureș, Someș, cu reședința la Cluj și rezident regal, generalul Hanzu, înlocuit mai târziu cu Coriolan Tătaru; C. Hamangiu, *Codul general al României. 1856–1939*, volumul XXVI, 1938, partea a II-a, p. 1.528 (harta); textul integral al Legii administrative din 14 august 1938, promulgată cu Înalțul Decret Regal nr. 2.919/1938, în *Ibidem*, pp. 1.471–1.528. Motivația către rege – un adevărat program al noilor așezăminte constituționale – între pp. 1.529–1.577.

chemarea și conducerea celor doi mitropoliți ai Ardealului, Vă exprimă toată adâncă mulțumire pentru ordinea salvatoare și întăritoare a Țării, pe care a-Ți instituit-o atunci cu minte înaltă și cu braț puternic. De asemenea, Vă asigură, Maiestate, de iubirea și devotamentul său nețărmurit și Vă roagă a Vă bizui pe el în desfășurarea înțeleaptă de viitor a acestei noi orânduiri, ca și în tot ce veți face pentru întărirea Națiunii Române și pentru apărarea Țării.

Să Trăiți, Sire, mulți ani îndelungați pentru a vedea cum se înalță, ca un fruct al ostnelilor Majestății Voastre, tot mai puternică și mai mândră, scumpa noastră Românie.

s.s. Nicolae, Mitropolit ortodox al Ardealului;

s.s. Alexandru, Mitropolit gr-cat. al Ardealului”⁴.

Prof. univ. Al. Borza trimite o telegramă în numele Asociației Generale a Românilor Uniți, iar preotul Dumbrăvescu, în numele Asociației Preoților Ortodocși.

Compatriotul nostru *Liviu Rebreanu* trimite următoarea telegramă:

„Primului Conducător genial al neamului și organizator original al Țării, glorie eternă. Dumnezeu Vă dăruiască sănătate, Sire, să Vă puteți înfăptui toate gândurile, spre mândria și fericirea României”.

Defilare

Cu ocazia acestei zile a avut loc o mare manifestație în fața Palatului Regal.

Au defilat în uniformă și în rânduri ostășești, toți fruntașii Frontului Renașterii Naționale și membrii guvernului. Vedem în primul rând și în frunte pe fratele *Alexandru Vaida*, ținând mâna stângă lipită de șold, cea dreaptă, ridicată drept salut și pășind militărește alături, în aceeași postură cu grăsanul de Argetoianu, apoi, pe mititeii Armand Călinescu și Victor Iamandi, mai încolo, pe Mișu Ghelmegeanu, Ralea, etc⁵...

Când privesc acum aceste chipuri, mă gândesc cum de a fost posibil ca oameni serioși să se preteze la un astfel de circ. Dar trebuie să ne dăm seama că era un fel de psihoză, un curent căruia nu toți i-au rezistat. Chiar și un Nicolae Iorga se mândrea cu uniforma de rezident regal.

Și pe urmă am fost luat și eu de acest curent, acceptând un rol, de un fel de director de arenă⁶.

⁴ Textul unui apel preliminar către popor, semnat de aceeași doi ierarhi, sub titlul „Chemare”, în „Săptămâna”, anul XII, nr. 351, 19 februarie 1939, p. 1. Articolul omagial, sub titlul „Aniversarea noii Constituții”, în *Ibidem*, nr. 352, 12 martie 1939, p. 1.

⁵ Anexe: 5 fotografii de la defilarea Frontului Renașterii Naționale (Aspecte de la „înălțătoarea manifestație pentru aniversarea noii Constituții”) – n. V. M.

⁶ „Curentul” amintit s-a propagat până la nivelurile de jos. „Cetățenii orașului Bistrița – consemna presa locală – fără rezervă și din dragă inimă se înscriu în listele Frontului Unic de Renaștere Națională,

Înscrierea mea în Frontul Renașterii Naționale

După cinci luni de la înființarea Frontului Renașterii Naționale, la 11 V. 1939, i-am trimis lui Călinescu următoarea scrisoare:

„Dragă Armand. În sfârșit, după frământări, am luat hotărârea de a intra în Frontul Renașterii Naționale. Cunoști legăturile ce le aveam cu Maniu. Nu i-am rămas obligat cu nimic, dimpotrivă, ca și tine, l-am servit pe vremuri în situațiuni grele și delicate... Totuși, mentalitatea ardelenilor, care în mod inerent face parte și din caracterul meu, a cerut timp ca să iau hotărârea, care alții au luat-o mai devreme, dar poate, cu mai puțină convingere.

Știi că demisionasem de mult din partid. În decembrie, când s-a semnat Memorandumul, eram în străinătate.

Am convingerea că politica îndrumată de M.S. Regele și înfăptuită de tine a fost singura salvatoare pentru țară. Firește, unii văd mai bine.

Tu ai avut darul să vezi la timp, unde și cum trebuie căutată mântuirea țării. Prevederile tale au fost geniale.

Am o singură mângâiere, că dintre prietenii tăi, n-am fost singurul mai puțin prevăzător. Ghelmegeanu, bunul tău prieten, a venit tot în urmă, iar Andrei, care era mai intransigent, a venit și mai pe urmă.

Dintre ardeleni, cred că eu am fost acela, care m-am bucurat mai mult decât orișicare, de simpatia și prietenia ta. De aceea, și dorința mea de a te urma, care însă se lovise de mentalitatea, pe care o cunoști.

Acum însă vin să-ți declar că procesul meu sufletesc îmi poruncește să-mi fac datoria la locul unde pot servi țara.

Mă înscriu necondiționat.

Dacă crezi că puterile mele, energia și autoritatea morală, de care dispun, pot să fie utile, rog să dispui.

Cu vechea prietenie, s.s. Victor Moldovan”.

În audiența ce a urmat a doua zi ne-am îmbrățișat ca vechi și buni prieteni.

---

gata să-și pună toată munca în cadrele acestui front unitar, adânc convinși, că în chipul acesta, de armonică conlucrare, se vor promova mai bine interesele Țării, Neamului și Coroanei”; „Săptămâna”, anul XI, nr. 348, 25 decembrie 1938, p. 1. Aceeași realitate era surprinsă și în articolul „Populația din Bistrița aderă cu entuziasm la Frontul Renașterii Naționale”, în „Năzuința”, anul II, nr. 7, 8 ianuarie 1939, p. 2. Pentru sinceritatea acestui demers, reținem doar faptul că toți funcționarii și acei care aveau legături cu autoritățile statului nu au avut de ales și s-au înscris în partidul unic, alternativa era pierderea locului de muncă; vezi listele cu aceștia la A.N.B.N., fondurile *Garda Națională a Frontului Renașterii Naționale Năsăud*, *Prefectura județului Năsăud*.

În ziarul „Timpul” a apărut la 20 V. 1939 declarația mea de înscriere în Frontul Renașterii Naționale⁷: „Cunoscutul fruntaș ardelean Victor Moldovan s-a înscris în Frontul Renașterii Naționale. Domnul Victor Moldovan, cunoscutul fruntaș ardelean, fost secretar general al Partidului Național-Țărănesc din Ardeal, s-a înscris în Frontul Renașterii Naționale, adresând următoarea scrisoare d-lui. Președinte al Consiliului de Miniștrii:

Domnule Prim-Ministru!

Procesul sufletesc care m-a frământat de multă vreme, îmi poruncește azi să Vă solicit înscrierea în rândurile Frontului Renașterii Naționale. Convins că noua ordine în stat a fost o necesitate în situația dată, cred că orice rezervă ar fi nejustificată. Mă întreb dacă datoria îmi impune să stau la o parte, protestatar față de această nouă ordine, *doritor de revenirea celor trecute*, sau dacă îmi impune încadrarea într-o solidaritate națională față de primejdiile ce ne pândesc de pretutindeni.

Trebuie să recunoaștem cu toată franchețea că *nici un partid politic* – hărțuite cum erau între ele – n-ar fi putut face față evenimentelor și că numai noua ordine izvorâtă din voința, îndemnul și dragostea nețărmurită de țară a M.S. și înfăptuită cu energia și curajul D-voastră, D-le. Prim-Ministru, au salvat țara de mari frământări.

Datorită acestei noi ordini, statul nostru se bucură azi de liniște înăuntru, de siguranță la hotare și de întregul său prestigiu. Numai uniți, vom putea păstra integritatea și suveranitatea țării noastre.

Primiți, Vă rog, D-le. Prim-Ministru, asigurarea stimei mele”⁸.

La câțva timp au avut loc alegerile pentru parlamentul convocat pentru ziua de 7 VI. 1939.

Am fost nevoit să-mi pun candidatura, dar nu m-am deplasat nici o singură zi în circumscripția mea.

Nu doream să fiu ales, pentru a nu da impresia, că m-am înscris în Frontul Renașterii Naționale pentru a parveni.

Am căzut, firește, în alegeri.

⁷ Anexă din ziarul „Timpul” – n. V. M.

⁸ „Năzuința”, Bistrița, anul II, nr. 26, 28 mai 1939, p. 2.

Regna

Dar să vedem ce s-a întâmplat între timp la Regna.

O nouă anchetă

În baza unei adrese a Ministerului Cooperăției s-a făcut o nouă anchetă la Regia Cooperativă Regna de către consilierul silvic I. Fonay de la Inspectoratul de Control al Ministerului Agriculturii și inginerul silvic, inspector general, I. Băleanu, de la Direcția Regimului Silvic.

Procesul-verbal semnat de aceștia, constată la 21 I. 1938, că din cercetarea sumară a puținelor acte – fiindcă Regna a refuzat să le pună la dispoziție registrele, pentru a vedea modul de conducere – rezultă:

- că Regna a vândut prin *bună învoială* fără licitație publică, deci cu încălcarea statutelor, prin intermediul cooperativei „Înfrățirea” din Telciu (popa Grigore Pop) material din pădurea lui Warwach și Spiegel – 12.000 m³, cu 82 lei m³, în loc de 112 lei m³.
- Regna primește de la Direcția Silvică materialul cu jumătate prețul real, iar pentru a „înșela” adunarea generală, supraestimează chereșteaua aflată în depozite și *falsifică* bilanțul⁹.

Crima

Comisia de opt sub președinția prefectului I. Partene, constată cu prilejul discuției bilanțului pe anul 1936–1937, că „nu defalcare cu consecințe dezastruoase, ci se cere împădurirea cât mai castă, deoarece în țara Nășăudului *numai* pădurea aduce folos țaranului”.

Această politică interesată o consider drept criminală. În urma acestei politici condamnabile, și criminale, comunele se găsesc azi fără păduri și pășuni comunale suficiente.

O nouă conducere la Regna

În județul nostru a fost numit prefect colonelul Dumitrache¹⁰, care de la început și-a luat nasul la purtare, împodobindu-se cu pene străine.

Îndată după numirea sa, a angajat o mare serbare pentru dezvelirea statuii lui Andrei Mureșan, nesocotind faptul că dezvelirea se făcuse deja de mine.

⁹ Anexă: Procesul-verbal de anchetă, pe 5 pagini bătute la mașină – n. V. M.

¹⁰ Prefect între 10 februarie 1938–17 octombrie 1939; Ioan Sigmirean, Adrian Onofreiu, *Istoria județului...* poziția nr. 18, p. 396.

La Regna a numit o nouă conducere, numind ca președinte pe profesorul Iulian Dumitru¹¹.

Denunț la parchet

Iulian Dumitru se adresează ministrului Agriculturii și cere să i se trimită rezultatul anchetei privind abuzurile, săvârșite de directorul Zăgrean, abuzuri care au pricinuit comunelor pagube de 22.630.807 lei, prin faptul că a fixat prețuri nereale, extrem de scăzute, sub jumătatea prețului de piață, la materialele predate cooperativei Regna.

Reintrarea mea în luptele și frământările din graniță

Toate aceste evenimente s-au petrecut în timpul, când eu eram retras din viața politică.

Memoriul meu

După intrarea mea în Frontul Renașterii Naționale, am predat lui Călinescu un memoriu privind preocupările ardelenesti, rugându-l să le accepte drept program de guvernământ¹². În acel memoriu am adus chestiunea tineretului ardelean, chestiuni administrative, economice, arătând cum în trecut s-a dispus „de nobis, sine nobis”¹³, aducându-se din Vechiul Regat o mulțime de demnitari și funcționari, înlăturându-se cei din Ardeal – iar de altă parte, s-au pus temeliile exploatării bogățiilor ardeleni prin capital și oameni din Regat. Am cerut numiri masive în administrație, finanțe, magistratură a tinerilor ardeleni, am adus apoi chestiunea moșilor și în sfârșit, problema comunităților de averi și regionale¹⁴.

¹¹ Bilanțul acestei implicări în articolul „Refacerea și organizarea averilor grănicerești. Prețioasa contribuție a d-lui. colonel Ioan Dumitrache, prefectul județului”, în „Năzuința”, anul II, nr. 12, 12 februarie 1939, p. 3. Vezi și serialul de evocare a trecutului istoric la Ioan S. Pavelea, „Chestiuni grănicerești”, în *Ibidem*, nr. 13, 19 februarie 1939, p. 3; nr. 32, 9 iulie 1939, p. 4; nr. 34, 23 iulie 1939, p. 4; nr. 35, 30 iulie 1939, p. 4; nr. 38, 20 august 1939, pp. 3–4.

¹² Anexe: Cererea lui Iulian Dumitru. Memoriul predat lui Călinescu – n. V.M.

¹³ De noi, fără de noi, cunoscută formulă a petiționarismului ardelean, care definea starea în care s-au aflat românii ardeleni până la 1918.

¹⁴ Finalul în chestiunile grănicerești preciza: „se spune în istoria graniței nășăudene că împăratul Iosif al II-lea, care a vizitat ținutul Nășăudului, văzând casele împrăștiate pe coastele dealurilor, a dat poruncă să fie aduse la vale și să fie deschise de îndată drumurile. Astfel au luat naștere frumoasele comune de pe graniță. O măsură energică de amploare regească se impune și astăzi. Descendenții grănicerilor trăiesc în tradiția disciplinei și autorității. În 2–3 ani, toate comunele își pot reface școlile, primăriile, etc., și nu va fi nici o comună de graniță care să nu-și aibă, nu casa, ci palatul Căminului Cultural. De la Iosif al II-lea ar fi întâia faptă înscrisă în istoria graniței nășăudene cu slove de aur închinată grației regale, la capitolul glorioasei domnii a Regelui Carol al II-lea, Regele Culturii și Părintele țăranilor”, *Ibidem*, nr. 37, 13 august 1939, p. 3.

Vremuri noi la granița nășăudeană

Demersul intelectualilor din Cluj

La 6 VI. 1939 intelectualii grăniceri din Cluj au înaintat primului-ministru Armand Călinescu o întâmpinare, prin care – arătând că le-a venit la cunoștință, că actualii conducători ai Regnei intenționează să predea întreaga gestiune și exploatare a averilor grănicerești Casei Autonome a Statului, îl roagă să dispună:

1. Păstrarea autonomiei averilor grănicerești.
2. Excluderea C.A.S –ului, având în vedere trista amintire, pe care a lăsat-o în trecut, ducând la *revolta țăranilor grăniceri*.
3. Păstrarea actualei Cooperative Regna sub controlul sever al statului, sau reîntoarcerea la licitația publică.
4. Dacă au fost unii nevrednici în trecut, care au adus pagube prin activitatea lor arbitrară, să fie deferiți justiției și pedepsiți, iar în locul lor să fie numiți alții, dovediți cinstiți și vrednici.

Semnează: N. Drăganu, prof. univ., decanul Facultății de Filologie și Litere, prorector al Universității, membru al Academiei Române, fost primar al Clujului, Aurelian Ionașcu, prof. univ., Dr. Titus Mălai, canonic al Bisericii Catedrale din Cluj, președintele Fondurilor grănicerești, Dr. Ioan Buia, Dr. Alex. Pop, fost procuror general, Dr. Alex. Buia¹⁵.

Raportul Rezidentului Regal

La 7 VI. 1939, Rezidentul Regal Dr. Coriolan Tătar înaintează această întâmpinare primului-ministru Călinescu, arătând „situațiunea dezastruoasă a averilor grănicerești, care au ajuns izvor de îmbogățire și jaf pentru unii potențați ai zilei, care prin sisteme de exploatare ingenios ticluite, au nenorocit toată grănicerimea.

Din cercetările odonate de noi – raportează Rezidentul Regal – am verificat că în urma administrației dezastruoase de până aici, Cooperativa Regna nu și-a îndeplinit îndatoririle cu conștiinciozitate și în timp de patru ani (1934–1938) fond de rezervă nu au. În bilanț figurează fonduri inexistente. Fonduri de refacere nu sunt. Fond de pensiune nu există, iar beneficiile comunelor au fost reduse la sume fără importanță. Capitalul în numerar nu există. Cooperativa are datorii mari. Cheltuielile de administrație sunt dezordonate și stabilite după bunul plac al fiecăruia.

Pentru a verifica situațiunea – continuă raportul – am delegat pe d-l. inspector general Dr. Joe Gherman, care ne-a prezenta raportul confidențial, cu care ne-a cerut

¹⁵ Anexa: Întâmpinarea intelectualilor din Cluj – n. V. M.

instituirea de urgență a unei Comisiuni interimare pentru a preîntâmpina și a opri orice noi afaceri, care sunt în perspectivă”¹⁶.

Rezidentul propune numirea unei Comisiuni interimare, compusă din următoarele persoane: 1) Victor Moldovan, avocat, președinte; 2) Dr. Nicolae Drăgan, prof univ., Prorectorul Universității din Cluj, membru al Academiei Române; Dr. Cornel Pop, avocat, Bistrița; 4) Dr. Ioan Buia, medic, Cluj; 5) Olimpiu Ghiția, inspector școlar, Cluj; 6) Leon Bancu, director de bancă, Năsăud; 7) Vasile Scurtu, profesor, Satu-Mare; 8) Dănilă Pop, avocat, București, iar ca delegat al Comisiunii silvice a comunității de avere, pe d-l. inginer inspector general silvic, Dumitru Tomuța, București.

Eu am propus numirea deputaților Leon Scridon și Victor Șioldea.

Chestiunea a fost examinată și de către ministrul Agriculturii, Nicolae Cornățeanu, de directorul general Grozescu, subdirectorul Cooperăției, Vâlceanu și de Tomuța, pronunțându-se toți pentru o imediată înlocuire a Consiliului Regnei.

La data de 28 VII. 1939 am primit, cu nr. 94.752/2.996/1939 următoarea adresă:

„Domnului Victor Moldovan, avocat, fost ministru, Năsăud

Avem onoarea a vă face cunoscut că, prin deciziunea nr. 2.786 dată în ședința din 27 iulie 1939, Comitetul de Direcție al Institutului nostru, având în vedere dispozițiunile art. 35 din Decretul-lege nr. 134 din 20 ianuarie 1939, a dizolvat actualul Consiliu de Administrație și Comisiunea Cenzorilor în funcție la Regia Cooperativă Regna din Năsăud și a numit în loc o comisie interimară formată din domnii: În Consiliul de Administrație: 1) Victor Moldovan, avocat, fost ministru; 2) N. Drăgan, profesor universitar; 3) Dr. Victor Șioldea, avocat, deputat; 4) Dr. Cornel Pop, avocat; 5) Dr. Ioan Buia, medic; 6) Grigore Șutu, țăran din comuna Josenii Bârgăului; 7) Dănilă Pop, avocat; În Comisiunea Cenzorilor: 1) Dr. Ioan Pupeză; 2) Profesor Ștefan Lupu; 3) Traian Chitul, primarul orașului Năsăud”.

Institutul Național al Cooperăției.

Nicolae Drăgan nu a primit numirea, trimițându-mi o telegramă, în care arată că, de o parte, funcțiunile sale în Universitate și la Academie, iar de altă parte, sănătatea cam șubredă, îl oprește de a risca să nu-și facă datoria față de acei care și-au pus în el încrederea.

Instalarea noului Consiliu

Instalarea a avut loc în ziua de 2 VIII. 1939, în prezența prefectului colonel Dr. Florian Medrea¹⁷, a profesorului universitar Gociman, membru în Consiliul de

¹⁶ Anexă: Raportul Rezidentului Regal – n. V. M.

Administrație al Institutului Național al Cooperăției, a directorului Vâlceanu și a Inspectorului contabil din aceeași instituție, a inspectorului silvic Pavel Zăgrean, director silvic și a fostului Consiliu de Administrație, în frunte cu fostul președinte, prof. Iulian Dumitru, precum și a foștilor cenzori.

Decursul ședinței și cuvântările rostite sunt redată în ziarul „Năzuința” din 6 VIII. 1939¹⁷, arătând că instalarea s-a făcut „într-o atmosferă de înaltă reculegere sufletească”, că a fost și va „rămâne istorică în viața acestei instituții”.

Ziarul arată că numirea noului consiliu a avut de acop de a realiza o *destindere* în viața sufletească a țăranilor și intelectualilor născuți, care în ultimul timp era atât de învrăjbită și, de a înfăptui o îmbunătățire materială a Regnei.

Ședința a fost prezidată de Gociman, care constată „atmosfera în care a decurs, ce nu-și află asemănare în tot trecutul societății Regna”, că „era dezgustătoare priveliștea din trecut, provocată de patimi și poftă de câștig și nedemnă de numele, vrednicia și mândria sufletească a înaintașilor grăniceri”.

Față de rezervele exprimate de fostul președinte, prof. I. Dumitru, că eu nu aș fi descendent de grăniceri și că, în consecință, nu aș avea căderea să mă ocup de chestiunile grănicerești, rezerve ce mi s-au făcut în repetate rânduri, am replicat că „nimeni nu-mi poate contesta că am avut cel puțin același suflet ca oricare descendent de grăniceri față de durerile, față de sărăcia, față de batjocura, ce s-a adus țăranimii din această graniță și că am reprezentat cu tot elanul năzuințele spre mai bine ale acestui colț de țară. Rezervele acestea sunt cu totul nejustificate, deoarece soția mea este fiica unuia din cei mai mari luptători ai graniței pentru câștigarea așa numiților numiți revendicați. Și de altfel, am fost declarat de nenumărate comune grănicerești cetățean de onoare al acestora.

Rolul meu în actuala conducere este să trasez liniile mari pentru o adevărată renaștere în viața graniței, atât pe tren cultural, social, cât și material.

Nu se poate ca într-un ținut cu proprietăți de miliarde, să mai tolerăm biserici dărăpănate, școli și primării descoperite, țărani, descendenți ai falnicilor grăniceri, îmbrăcați în zdreanțe și roși și mâncați de toate bolile sociale, iar copiii lor muritori de foame.

Prefectul Medrea constată că prezența mea în fruntea Consiliului de Administrație – considerând caracterul, cultura, trecutul, personalitatea covârșitoare, încercată și consacrată – constituie o cheazășie și garanție nediscutabilă pentru bunul mers al societății.

Victor Șioldea constată că „personalitatea președintelui Victor Moldovan, care cunoaște munții, văile, necazurile și sufletul graniței, care, prin trecutul său, este o

¹⁷ Prefect în perioada martie 1939 – „Năzuința”, anul II, nr. 18, 26 martie 1939, p. 1 – octombrie 1939 – *Ibidem*, nr. 47, 22 octombrie 1939, p. 1.

¹⁸ Anexe: Telegrama lui Drăgan. Gazeta „Năzuința” din 6 VIII. 1939 – n. V. M.

sinteză a omului dedicat vieții publice, este garanția că... redresarea Regnei va fi încununată de succes... Victor Moldovan, în întreaga sa viață pe tărâmul public, stă ca o pildă a liniei catoniene, făcând totul pentru colectivitate.

La fel constată și Cornel Pop¹⁹.

Postul de radio din București

Constată că numirea d-lui. Victor Moldovan în fruntea Cooperativei Regna a provocat o nemaipomenită însuflețire în populația graniței nășăudene²⁰.

Datoriile

Petru a salva Regna și consolida situația ei financiară, trebuiau în primul rând aranjate datoriile.

În acest scop s-a ținut la ministerul Agriculturii o ședință la care au participat, în afară de mine, directorul Grozescu, prefectul Medrea, în calitate de președinte a Comisiei de opt, Tudor Dan și I. Pop, membrii acestei comisii, Buia și Dănilă Pop, din partea societății Regna, Mandache, delegatul Institutului Național al Cooperăției și inginerul Teodorescu, delegatul Institutului pe lângă Regna.

S-a dresat un proces verbal cu data 21 IX. 1939 cu privire la eșalonarea datoriilor către Direcția Silvică²¹.

Uneltirile lui Tudor Dan

În anii aceștia s-au schimbat cam des prefecții județului. După colonelul Dumitrache și colonelul Medrea, numit inspector general administrativ, a urmat colonelul Al. Cristescu.

¹⁹ Pe larg desfășurarea adunării și luările de cuvânt, în articolul „Vremuri noi în granița nășăudeană. Instalarea noului Consiliu al regiei cooperative „Regna” s-a făcut într-o atmosferă de înaltă reculegere sufletească și de renaștere națională. O ședință ce va rămâne istorică în viața acestei instituții”, în „Năzuința”, nr. 36, 6 august 1939, pp. 1–3. Rezidentul Regal Coriolan Tătaru, a răspuns telegramii omagiale trimisă de Victor Moldovan prin cuvintele „Cu nespusă bucurie iau cunoștință despre manifestarea grațitudinii populație grănicerești și, impresionat de înălțătoarea atmosferă de frățietate în care s-a făcut instalarea noului Consiliu al „Regnei”, Vă rog să primiți și să tălmăciți tuturor mulțumirile mele profund simțite deodată cu urarea ca sub noua conducere „Regna” să prospereze și să recolteze succese cât mai strălucite”; *Ibidem*, nr. 40, 3 septembrie 1939, p. 1.

²⁰ Anexă: Comunicatul de la radio – n. V. M. „Una din cele mai principale probleme ale Văii Someșului nășăudean – spunea comunicatul de la Radio – o constituie administrarea averilor grănicerești ale celor 44 comune fruntașe ale județului Năsăud. De buna chivernisire a acestei averi, evaluate la câteva miliarde de lei, depinde starea economică a ținutului, starea culturală și în general, întreaga viață a populației grănicerești. Noua schimbare a conducerii Cooperativei Regna ilustrează noua concepție înstăpânită de regimul Frontului Renașterii Naționale: prezența d-lui. Victor Moldovan, cunoscutul fruntaș ardelean, la conducerea averilor grănicerești, constituie dovada armoniei ce însuflețește astăzi țara Năsăudului”; *Ibidem*, nr. 37, 13 august 1939, p. 1.

²¹ Anexa: Procesul-verbal pentru eșalonarea datoriilor pe 8 pagini, scris la mașină – n. V. M.

Se pare că Tudor Dan a pus mâna pe acest colonel, care în calitate sa de prefect, era președintele Comisiei de opt. Cu ajutorul acestui colonel, Tudor Dan încearcă din nou să-și realizeze planul de a torpila Regna și a o îngloba ca un fel de secție comercială la Direcția Silvică, pentru a putea manevra după bunul plac.

În ședința din 7 XI. 1939 a Comisiunii Silvice se ia în discuție ratificarea convenției încheiată la Ministerul Agriculturii privitor la eșalonarea datoriilor Regiei Cooperative Regna și Direcțiunea Silvică.

Tudor Dan arată că, Cooperativa are o datorie față de Direcția Silvică – rezultată din neplata prețului la tulpină – de 60 milioane de lei și că, nu este exclus ca peste o zi, două, Direcțiunea să aibă noi pierderi, de zeci și zeci milioane de lei.

Deci, avertizează Comisia Silvică că actualul sistem cooperatist este impropriu și ne duce la ruină. Toți câți au o fărâamă de răspundere la conducerea acestei granițe să caute salvarea acestor averi.

El preconizează exploatarea printr-o secție comercială la Direcțiunea Silvică.

Inginerul Buzilă vede și el în sistemul cooperatist numai pierderi.

Profesorul Șorobetea după ce constată că „în trecut s-a greșit mult”, este de părere că „nici o *surcică* nu putem da Regnei așa cum i-am dat-o”.

Protopopul Simion Pop nu-și poate părăsi optimismul, mai ales acum când la conducerea ei este un *om de o covârșitoare importanță și putere de realizare cum este d-l. Victor Moldovan*.

Anton Vlad, primarul comunei Prundu Bârgăului este și el pentru a se da posibilitate conducerii Regnei de a încerca redresarea.

Dr. Grațian Fetti face un rechizitoriu și declară că nu din cauza defecțiunii sistemului nu a dat Regna până acum roade, ci din cauze ce rezidă în condițiunile de *moralitate și cinste a conducătorilor*, ce s-au perindat până azi și care s-au prezentat în cete și clici și monopoluri de familie, care se traduceau pentru graniță în pagube de zeci de milioane.

Este de părere să se ratifice convenția, „având în vedere că ministerul, prin noua conducere, a luat inițiativa redresării acestor averi și cum conducerea *este onorată de președinția d-lui. Dr. Victor Moldovan*, care încă nu a avut timpul necesar de a-și concretiza *năzuințele de mai bine*.

Comisiunea decide:

Se ia act de propunerea unui proiect de modificare a legii din 1890 prezentat de către d-l. Tudor Dan, care proiect urmează să fie discutat într-o ședință viitoare²².

Tudor Dan nu se astâmpără și prin colonelul Cristescu convoacă Comisia Silvică la o ședință pentru ziua de 11 XII. 1939, în care, în absența lui Tomuța, cu concursul lui Zăgrean, directorul silvic, pune la cale decizia de schimbare a actualului sistem

²² Anexă: Procesul-verbal din 7 XI. 1939 a Comisiunii Silvice, 14 pagini scrise la mașină – n. V. M.

de exploatare, înlocuirea legii din 1890 și însărcinarea unei delegații, care să ceară ministerului Agriculturii să-și însușească punctul de vedere al Comisiei Silvice.

Dumitru Tomuța însă adresează ministrului un protest împotriva „farsei regizate de Tudor Dan și de către prizonierul acestuia, directorul silvic Pavel Zăgrean, arătând că sub forma lichidării lente a Regnei, se urmărește exploatarea în regie, prin Direcția Silvică, a pădurilor grănicerești, ținută urmărită de 5 ani de către Tudor Dan, lichidare care a fost cea din anii 1932–1933, care s-a terminat cu pagube de zeci de milioane și cu reclamațiune la Parchet²³.

Vizita Rezidentului Regal la Năsăud

Tudor Dan a mai făcut o ultimă încercare cu ocazia vizitei Rezidentului Regal la Năsăud, de a-l convinge pe acesta de necesitatea sistemului preconizat de el, dar a fost combătut de Nicolae Drăgan și de Rezidentul însuși. Eu nu eram prezent²⁴.

La data de 3 I. 1940 am înaintat o acțiune penală împotriva lui Zăgrean pentru gestiune frauduloasă.

Între hârtiile mele am găsit o notiță, scrisă de Dănilă Pop, cu următorul cuprins:

„Dr. Tudor Dan a declarat în fața Consiliului Tehnic al Pădurilor, de față fiind domnii ingineri consilieri silvici Demetriu Atanasescu, președinte și Ioan Comarnici, vice-președinte, că d-l. Tomuța este vinovat că bagă bețe în roate, căci altcum, d-lor., s-ar înțelege că toți vrem să furăm”.

Dansul morții

Între timp, se petrec în țară evenimente de un tragic sinistru. Un adevărat dans macabru al morții. Călinescu, ca să suprimă mișcarea legionară, care luase proporții fantastice, a arestat pe toți tinerii legionari, executându-i în masă prin închisori.

Am reușit să salvez doi din județul meu: pe tânărul Bulbuc, student la medicină și pe Murășan, fiul antreprenorului de pompe funebre din Bistrița. În urma garanției luate de mine, Călinescu, pe care l-am găsit la ministerul de Interne în conferință cu celălalt adversar de moarte al legionarilor – cu Iamandi – a dispus telegrafic eliberarea celor doi tineri legionari, ceea ce înseamnă că le-am scăpat în ultimul moment viața – de a nu fi executați în închisoarea din Râmnicu-Sărat.

Am făcut acest act și pentru alții. Dar nu am avut nici o recunoștință, dimpotrivă. Bulbuc, după ce a ajuns secretar general la ministerul Propagandei sub regimul antonescian-legionar, s-a exprimat că aș fi trimis părintelui lui telegrama despre

²³ Anexe: Convocarea și decizia din 11 X. 1930. Protestul lui Tomuța – n. V. M.

²⁴ Anexe: Gazeta „Năzuința” despre vizita Rezidentului. Notița lui Dănilă Pop și denunțul meu la Parchet – n. V. M.

eliberarea sa, fără să fi mișcat vre-un deget pentru el, că mi-aș fi atribuit un merit mincinos. Această ofensă nu am putut-o uita.

Iar Mureșan s-a purtat tot așa de urât. În vara 1955 – reîntors acasă din pușcăria de peste 5 ani de la Sighet, bolnav, fără avere, fără pensie, având nevoie de îngrijire medicală, i-am cerut un mic împrumut. La două zile după ce i-am făcut vizita, mi-a telefonat să-l aștept *în fața casei*. A sosit cu mașina proprie și mi-a oferit niște parale ca la un cerșetor, scuzându-se că nu are mai mult. Avea, doar, ca fost legionar la putere, apartament propriu, mașină și o întreprindere de pompe funebre în București.

După ce Călinescu a suprimat o serie de tineri legionari, au urmat conducătorii. În absența Regelui, pe când acesta era în drum spre țară, venind de la Londra și de la vizita făcută lui Hitler, Călinescu pune la cale asasinarea lui C. Zelea Codreanu și a celorlalți conducători, într-un mod cu totul laș. Hitler nu a iertat lui Călinescu acest oribil asasinat.

În pre-seara asasinării lui Călinescu, ne-am văzut în restaurantul Continental. A doua zi am văzut pe șoseaua, unde a fost Călinescu ciuruit de gloanțe, cadavrele legionarilor, trimiși de Hitler, întinse pe locul asasinării, în văzul și oroarea trecătorilor.

A urmat o retorsiune teribilă. Generalul Argeșanu, însărcinat cu președinția Consiliului, împreună cu Marinescu, prefectul Poliției, a dispus – la ordin înalt – decimarea legionarilor pe tot cuprinsul țării. În fiecare județ au fost împușcați câte 3–4 legionari sau preținși legionari, desemnați după bunul plac de prefectul județului și expuși apoi văzului public.

La noi în județ a scăpat ca prin minune popa Costan din Rebrîșoara, în schimb a fost împușcat un țăran din Susenii Bârgăului și Alexandru Găină, din Feldru.

După venirea legionarilor la putere a urmat răzbumarea acestora: Argeșanu, Marinescu, Iamandi și asasinii lui C. Zelea Codreanu, au fost masacrați în închisoare.

După acest masacru a urmat cel oribil al evreilor și cel al lui Iorga și Madgearu. Pagini scrise cu sânge.

În octombrie 1939 urmează guvernul lui Argetoianu.

Frontul Renașterii Naționale

La Făgăraș

Încă pe când era Călinescu în viață am ținut câteva adunări în cadrul Frontului Renașterii Naționale

Invitat de prietenul meu, plugarul Ioan Aron, fost deputat și vice-președinte al organizației județene a Partidului Național-Țărănesc din județul Făgăraș, ne-am deplasat în comuna *Noul-Român*, pe malul Oltului, unde erau întruniți cu acest prilej toți fruntașii politici ai județului, din toate fostele partide. Erau de față Dr. Giurea, prim-medec județean, fost vice-președinte al organizației Național-Țărăniste,

Nic. Vlaicu, fost prefect, I. Pica, fost prefect, E. Bârsan, directorul Federalei Cooperativelor, profesori, ingineri, preoți, etc., și întreg satul, care fusese împodobit cu covoare și flori²⁵.

Au vorbit Aron, Pica, părintele Dobrin.

Această adunare a avut loc la 21 VIII. 1939.

Aron, între altele, a spus: „O acțiune de luminare și de sprijinire a nevoilor ardelenеști se cere. Noi vă sprijinim și ne bucurăm de prezența d-vs., d-le. Moldovan, fiindcă vă cunoaștem de mult ca pe un fruntaș al vieții noastre politice și, ca pe un bărbat corect și moral și, cu o situație socială și politică, pe care v-ați păzit-o cu eroism, în timpuri de mari ispită și aceasta vă face cinste. Noi știm că drumurile d-vs. printre noi sunt făcute cu gândul curat de a vă informa la fața locului despre starea adevărată a lucrurilor”.

Părintele Dobrin spune: „D-le. Moldovan, fiindcă am făcut liceul în țara de baștină a d-vs., în Năsăud, unde este un izvor de românism, vă pot spune, că vă cunosc de acolo, unde activitatea d-v. este cunoscută de toată lumea, iar numele d-v. este alături de marii luptători naționali din țara poetului Coșbuc. Acolo este leagăn de suflete mari”.

Eu am încheiat cuvântările, subliniind – ca ardelean – tradiția noastră de unire între toți românii.

La Poiana Ilvii

La Poiana Ilvii am avut o adevărată sărbătoare.

Am fost însoțit de Cornel Pop, Vasile Buta, Dănilă Pop, Titu Pop, Ion Sasu, Nic. Moldovan, Nic. Onoiaie, Șt. Lupu, Pop-Baldi, gazetarul Goga și de soția și fiica mea.

La marginea comunei ne-a întâmpinat un grandios banderiu²⁶, însoțindu-ne până în fața bisericii, unde ne-a așteptat tot satul, în frunte cu preotul și intelectualii localnici.

Au ținut cuvântări preotul, Vas. Buta, inv. Nic. Moldovan, un țăran fruntaș. S-au produs călușarii, a urmat hora, etc. Discursurile acestei adunări sunt reproduse în ziarul „România”.

Reorganizarea. Faza a II-a

Am arătat că, în conformitate cu Legea Frontului Renașterii Naționale au fost numiți ca organe executive trei secretari generali.

Se pare că Regele n-a fost mulțumit de această organizare și de conducerea Frontului Renașterii Naționale.

²⁵ Anexă: O fotografie cu fruntașii din județul Făgăraș – n. V. M.

²⁶ Alai, cortegiu.

De aceea, înființează un *Minister al Frontului*. Îl numește pe profesorul universitar Constantin Giurescu, ministru al Frontului Renașterii Naționale și pe lângă el, pentru cele trei categorii, câte un secretar general.

Pentru categoria Agricultură și muncă manuală îl numește pe marele proprietar, om de al lui Argetoianu, *Apostoleanu*, în locul lui Cornățeanu, la categoria Industrie și Comerț îl menține pe Vâlcovici, iar la categoria Ocupațiuni Intelectuale mi se face mie oferta, în locul lui Silviu Dragomir, ofertă pe care am primit-o la 21 octombrie 1939, după oarecari ezitări, la stăruința prietenilor și îndeosebi, la propunerea Rezidentului Regal Tătaru și a ministrului Giurescu²⁷.

Instalarea

După o consfătuire a secretarilor generali ai Frontului Renașterii Naționale cu Argetoianu, a avut loc în ziua de 24 octombrie 1939 în sala Adunării Deputaților, sedința *Consiliului Superior al Frontului*, sub președinția prof. univ. Rădulescu-Motru, în prezența lui A. Vaida, președintele Adunării Deputaților și a întregului guvern, în frunte cu Argetoianu, primul-ministru.

Am vorbit eu, apoi Apostoleanu, Argetoianu...

Eu am spus între altele: „Vin spre Domniile Voastre hotărât a-mi face întreaga datorie. Las îndărătul meu un zbucium de 20 de ani de zile, cu melancolia unei despărțiri definitive, dar cu satisfacția unei despărțiri venite la timp... sunt și rămân în slujba țării și a Neamului meu... Să arătăm că în vinele noastre curge vijelios sânge românesc, care s-a vărsat pentru idealul țării românești și pentru onoarea neamului nostru. Din acest ceas nu mai aparțin nimănui, decât misiunii mele”.

În ziarul „Tribuna” din Cluj apare un articol la 25 octombrie 1939, în care, între altele se arată că:

... „ne grăbim să subliniem cinstirea d-lui. dr. Victor Moldovan, atât de iubitul port-stegar al rosturilor românești din Țara Năsăudului, unde a întronat acea robustă înțelegere pentru nevoile populației românești, în locul hatârului politic de ieri și al toleranței venale. Facem această încrestare cu atât mai mult cu cât, cunoscând îndeaproape pe noul secretar general, știm că aduce în postul de luptă și de mare răspundere al Frontului Renașterii Naționale nu numai

²⁷ „O mare bucurie a provocat în sufletul poporului român numirea domnului Victor Moldovan în demnitatea de secretar general al Frontului Renașterii Naționale, pentru categoria Ocupațiuni Intelectuale. Noul conducător al acestei organizațiuni naționale e un fiu al județului Năsăud, fiind născut și crescut la Bistrița. Locuitorii acestui județ îl cunosc de mult și foarte mulți îl consideră ca pe un părinte al lor. De aceea, această numire le-a făcut o deosebită mândrie”. În continuare, presa reproduce declarația de principii a noului numit: „Cuvântul meu de prezentare este simplu și sobru: îmi voi face datoria cu toată hotărârea de a fi folositor Țării și neamului românesc”; „Năzuința”, nr. 48, 29 octombrie 1939, pp. 1–2.

spiritul unui intelectual de rasă, ci mai ales, rodnicia de 20 de ani, pusă exclusiv în slujba Ardealului și Coroanei.

Știm pe noul demnitar ca pe un prețuitor al Bisericii, Cărții și trecutului nostru ardelenesc și românesc.

Vorbesc despre aceasta atâtea biserici ajutate în ținutul Năsăudului, editarea revistelor „Arhiva Someșană”... de către Regia Cooperativă Regna, a cărei președinte este... ridicarea monumentului lui Andrei Mureșan la Bistrița, a drumeagului luptător Vasile Nașcu la Năsăud... realizări care evidențiază energiile renovatoare ale bărbatului care știe să răscolească instinctele de venerație ale neamului față de trecut.

Am asistat nu de mult la emoționanta manifestare de tinerețe și puritate sufletească de la Năsăud, cu prilejul serbărilor dezvelirii crucii-monument de către d. Victor Moldovan în amintirea lui Vasile Nașcu.

Iată de ce, noi ardelenii salutăm cu bucurie pe omul care poartă în suflet nobila vehemență a creațiunii cu o mare înțelegere pentru toate problemele provinciei de dincoace de Carpați”.

În ziarul „Năzuința”²⁸ apare sub titlul „Omul nădejdlor și înfăptuirilor mari” un articol care reproduce un articol scris de marele scriitor Camil Petrescu în ziarul „România”²⁹.

Consiliu la Palat

La câteva zile după instalarea noastră am avut la Cotroceni un Consiliu prezidat de Rege, la care a luat parte și Argetoianu, Giurescu, Urdăreanu, ministrul Palatului. Cu toate că nu am fost în prealabil informat ce se va discuta, am fost nevoit să iau și eu cuvântul pentru a arăta felul cum înțeleg să procedez în acțiune de propagandă și consolidare a Frontului Renașterii Naționale.

Adunări

La Năsăud

Am înțeles să inaugurez seria de adunări în județul meu.

Însoțit de Apostoleanu am sosit, la trei zile după instalare, la 27 octombrie 1939 la Năsăud. La intrarea în oraș ne-a întâmpinat un banderiu de călăreți. Înconjurat de acesta până în Piața Unirii, am fost salutați de primarul Traian Chitul și de Garda Națională, sub comanda inspectorului general silvic Constantin Țipa.

²⁸ Anexe: Articolul din „Tribuna” și din „Năzuința” – (nr. 48, 29 octombrie 1939, pp. 1–2 n. n) – n. V. M.

²⁹ Anexă: Ziarul „România” din 3 XI. 1939. „O impresionantă manifestare a Frontului Renașterii Naționale în grănicerescul ținut al Năsăudului. Cuvântările...” – n. V. M.

Primirea noastră în sala festivă a Primăriei, pe care erau arborate drapelele naționale, s-a transformat într-o impozantă manifestație, la care au participat toți intelectualii Năsăudului și țăranii din Năsăud și Rebrîșoara.

Întrunirea solemnă a fost prezidată de patriarhul graniței, veneratul profesor Iuliu Moisil.

Au asistat vicarul Buzilă, preotul Bichigean, directorii școlilor, profesori, învățători, inginerii, funcționarii Regnei și Direcțiunii Silvice, prefectul, colonel Cristescu, comandantul gărzilor, căpitan Grigoriu, fostul prefect Șerban, Leon Bancu, fostul prefect Nacu, deputatul Șioldea, Cornel Pop, Dănilă Pop, Nic. Onoaie, Tr. Chitul, etc.

Au rostit cuvântări Moisil, Buzilă, dir. Șorobetea, C. Pop, Grigoriu, Chitul, Șioldea, țăranul Maței George, Apostoleanu³⁰.

Eu am subliniat importanța Graniței Năsăudene, *ca izvor de energie națională, focar de suflet și solvă românească*, care a dat o ilustră pleiadă de oameni mari în slujba neamului, preoți cucernici, înalți ierarhi și dascăli plecați în Vechiul Regat, ca Bădulescu-Bodoni, Fabian Bob, Iuliu Moisil, întemeietorul cooperativei în Regat, Mureșenii – întemeietorii gazetăriei românești, Coșbuc, Rebreanu...

Pentru județul nostru au fost numiți trei secretari: Cornel Pop, pentru Agricultură și muncă manuală, Nic. Onoaie, pentru Industrie și Comerț și Dr. Teofil Tanco, pentru Ocupațiuni Intellectuale.

Leon Scridon jun. a fost numit secretar de ținut pentru categoria Agricultură și muncă manuală.

Ținutul Mureș

La Alba-Iulia am ținut la 10 XI. 1939 adunarea secretarilor de ținut în vederea organizării cadrelor. Au vorbit prof. Horia Teculescu, secretar de ținut, plugarul Aron, dr. Preda, col. Domșa, etc.

Am cerut secretarilor o acțiune vie și susținută pentru refacerea morală și unirea tuturor, uitând ceea ce ani de zile ne-a învrăjbit și ne-a despărțit³¹.

³⁰ Anexe: Fotografie de la manifestația din Năsăud – n. V. M. „Întâmplarea fericită aduce cu sine – menționa Victor Moldovan în cuvântul său – ca, de aici, noi doi (cel de al doilea, Gheorghe Apostoleanu) să pornim la muncă intensă și rodnică, la luptă pentru biruința totală a Frontului Renașterii Naționale – ca misionari și stegari secretari generali ai Frontului Renașterii Naționale – numiți prin înalta solitudine a Celui ce conduce destinele neamului spre culmile fericirii și progresului. N-am venit la onoruri, nu căutăm la demnități, deoarece n-am știut că vom fi însărcinați să îndeplinim acest rol în lupta și munca națională ce trebuie să o ducem”; *Ibidem*, nr. 50, 12 noiembrie 1939, pp. 2–3.

³¹ Anexe: Ziarul „România” din 10 XI 1939 despre Adunarea din Ținutul Mureș – n. V. M.

Grandioasa manifestație de la Cluj

La 12 IX. 1939 s-a ținut la Cluj marea adunare, la care au participat zeci de mii de oameni din toate județele Ardealului. A asistat întreg guvernul, în frunte cu președintele Consiliului, Argetoianu.

Ședința festivă s-a ținut în sala Teatrului Național. A fost deschisă și prezidată de Al. Vaida, președintele Adunării Deputaților.

Vaida în cuvântarea sa vorbind de minoritățile din Ardeal a citat versurile ce le cântam și eu la serbările de mai în fața clădirii protopopului sas. Era cântecul național al sașilor:

Siebenbürgen Land des Segens	Transilvanie, țară binecuvântată
Land der Fülle um der Kraft	Țară a belșugului și a puterii
Siebenbürgen süsse Heimat	Transilvanie, dulce patrie
Unser teuers Vaterland	A prețioasei noastre țări natale
Sei gegrüsst in deiner Shöne	Fii salută în frumusețea ta,
Und ūm alee deine Söhne	Iar în jurul tuturor fiilor tăi,
Schlinge sich der Eintracht Band,	Să se împletească panglica armoniei ³² .

Adică, comenta Vaida, – să se încingă în jurul tuturor fiilor Ardealului legământ de unire și de înțelegere, toți Românii, Sașii, Ungurii, Deci, să ne îmbrățișăm și să cântăm cu însuflețire pentru patria noastră comună. Dar Vaida se pare că a uitat de „Unio trium nationum”. Românii nu aveau „Süsse Heimat” (dulce patrie) și erau robii celorlalte națiuni privilegiate.

După Vaida am urmat eu primul la cuvânt.

Iată câteva pasagii din cuvântarea mea:

„Ținutul plin de vlagă românească a Someșului se simte mândru de a găzdui aici, în Cetatea spiritualității ardelen, cea dintâi adunare de mari proporții a Frontului Renașterii Naționale.

Mai avem dreptul, domnilor și fraților, de a apuca acele vremuri, pe care le-am urmărit timp de douăzeci de ani fără a izbuti să le ajungem. Sunt aici în Ardeal, ca și pretutindeni în țară, probleme cu caracter local care se cer rezolvate fără amânare. Ele nu se opun ideii de solidaritate, ci dimpotrivă, o întăresc, întocmai cum fundamentul unei arhitecturi proptit în diferite puncte ale spațiului susține temeinic clădirea.

Avem aici o bogăție de energie adunată în porțile vieții. Deschidă-se porțile ca unda ei să se reverse în largul vieții românești ca apa unui izvor de munte, limpede și răcoritor. Avem aici un pământ care trosnește de bogăție, de

³² Traducerea a fost asigurată de editori.

deasupra și dedesupt. Pornească o largă energie valorificatoare, în care ardelenii să găsească nu compensație, ci glasul tainic al înfrățirii lor cu pământul în care le dorm părinții. Piară odată pentru totdeauna prejudecata revizionismului agresiv. Înceapă, în sfârșit, epoca frățescului amestec de oameni și de energii care nu provoacă amărăciune, ci înviorare”.

Și am mai spus:

„Să ridicăm de aici, din Clujul atâtor frământări naționale, cel dintâi strigăt de frăție, menit să bată cu aripi de vultur întreg cuprinsul țării românești și să cheme toată suflarea la o frățească și nezdruclinată *solidaritate*. Pornească deci, de aici, din Cluj, acest strigăt ca un glas ridicat din adâncurile pământului, în care zac trupurile părinților și ale strămoșilor noștri, pornească ca o chemare venită din lumea celor care au visat frăție românească și au murit de dorul ei, pornească și răzbească pretutindeni, în vuietul orașelor și în freamătul potolit al satelor, ca să trezească și să zguduie conștiințele în același simț de frăție”.

A urmat la cuvânt țăranul Filip Vasile din Salva, senatorul Urzică, reprezentantul muncitorilor, Pascu, reprezentantul industriașilor și comercianților, Dr. Bartha, reprezentantul comunității maghiare, apoi Giurescu, Argetoianu și prof. univ. Sofronie, secretarul Ținutului.

Discursurile au fost difuzate din sala Teatrului prin megafoane plasate pe întreg cuprinsul orașului, înțesat de lume.

Pentru organizarea acestei adunări m-am deplasat împreună cu directorul Bădăuță din Ministerul Propagandei, cu o zi înainte, la Cluj.

Județul nostru a dat unul din cele mai frumoase și impunătoare grupuri de țărani, atât de pe Valea Someșului, a Bârgăului cât și a Șieului, După Târg.

Gazeta „Năzuința” scrie:

„Luând cuvântul d-l. Victor Moldovan, secretar general al Frontului Renașterii Naționale, fiu al județului nostru, cu prea cunoscuta-i vervă și înțelepciune, a căutat să aducă Ardealului nostru românesc, un nou omagiu, o nouă prețuire a rostului său istoric și a poziției ce el are în cadrele României întregite și unite.

După încheierea cuvântărilor, într-o ordine perfectă se face defilarea ... se perindă pe dinaintea ochilor pitoreștile costume regionale ale celor 7 județe din Ținut și marșul cadențat al torentelor de țărani cu figuri bronzate, pare un capitol de basm, căci pe locurile peste care trece acum victorios convoiul înfrățirii naționale, nu cu mulți ani în urmă, pe aceleași ulițe treceau părinții noștri încovoiați de greutatea jugului străin, iar în loc de sunete vioaie de trompete, le țineau tovărășie zuruital lanțurilor ungurești.

Pe buzele tuturor se vedea mijind zâmbetul de mulțumire când au început să treacă în ropotele aplauzelor primele coloane de „cătane negre”³³.

Marile festivități la Alba-Iulia

La 1 decembrie 1939 au avut loc marile serbări a comemorării Unirii de la Alba-Iulia.

Ziarul „România” ne descrie aspectele acestei adunări:

„Alba-Iulia a trăit ieri – scrie „România” – înfiorarea mării zile de 1 decembrie 1918. După 21 de ani aceeași țărani cu suflete curate de munte au coborât plaiurile în bătrâna cetate a lui Mihai Viteazul.

De ieri încă orașul a prins să freamăte de convoiurile care soseau compacte, în căruțe, pe jos sau călări, din toate colțurile ținutului Mureș: de la pitoreștile costume ale mărginenilor, de la portul sobru a moșilor, descinși în rânduri ca pentru o bătaie a sufletului din tăinuții Munți Apuseni, întocmai cum ar fi sunat din nou tulnicul lui Horea și Iancu, de la portul liniștit al mureșenilor, al rășinărenilor, poienarilor și al celor de pe Târnave și până la ținute pline de demnitate a țăranilor din părțile Sebeșului, de pretutindeni au izvorât nesfârșite șiruri de oameni, care încă din timpul nopții au umplut întregul oraș al Albei-Iulii, de freamătul curat de pădure și de cântec.

Peste ei flutura sărbătorește pădurea de steaguri și de ghirlande proaspete”³⁴.

Sedinta în sala festivă a fost prezidată de prof. univ. dr. Iuliu Moldovan, președintele ASTREI.

După deschidere, primul am luat eu cuvântul. Între altele, am arătat că „se împlinesc 21 de ani de când această istorică cetate răsună de glasul celor o sută de mii de români ardeleni, veniți să-și mărturisească cu putere hotărârea și voința lor de unire.

Bătrânele ziduri ale cetății s-au cutremurat atunci în temeliile lor ca și cum le-ar fi zguduit mâna lui Dumnezeu, ca să se dezmoștească și să fie martorele celei mai falnice din zilele istoriei noastre românești.

Dreptatea după care am însetat și pentru care ne-am zbatut atâtea sute de ani, trebuia văzută și simțită de zidurile Albei-Iulii, pentru că ele văzuseră prin vremuri atâtea nedreptăți și atâtea suferințe de poporul românesc, încât nu era cu putință să nu vadă și izbânda lui cea mai strălucită.

³³ Anexe: Articolul din „Năzuința”. 3 fotografii, una reprezentând sala festivă, iar două, pe țăranii din județul nostru în frunte cu moșneagul din Ruștior, purtând drapelul flancat de doi trâmbițași. Țăranul moșneag era tatăl preotului Negrea din Ruștior – n. V. M. Articolul „Din prag de vreme nouă”, în „Năzuința”, nr. 51, 19 noiembrie 1939, pp. 1–2.

³⁴ Anexă: Articolul din „România” – n. V. M.

Deasupra mândrei porți împărățești gemuseră și suspinaseră scrâșnindu-și durerea, neuitații noștri martiri Horia, Cloșca și Crișan. Sub zidul negru de pe marginea de dincolo a cetății se zvârcoliseră trupurile lor frânte pe roată, stropind cu sânge piatra trufașă, care pentru români nu însemna trăinicia în viață liberă, ci robie prin lungime de veacuri.

Aceleași ziduri au cunoscut mai apoi descălecarea lui Avram Iancu în fruntea pâlcurilor de moși, aducând dovada unei săracii cumplite, dar și a unui suflet înflăcărat de focuri care nu se sting niciodată.

Iar mai demult, aceleași ziduri au privit cu uimire intrarea domnului Munteniei, a viteazului între viteji, Mihai, care a despicat cel dintâi zorile Unirii ce avea să se înfăptuiască câteva sute de ani mai târziu.

Am socotit că nu putem lăsa să treacă această zi de decembrie fără ca noi, care ne străduim să ducem la izbândă marele gând al renașterii naționale, să venim aici ca să ne închinăm amintirii acestei zile și să ne pătrundem de simțământul dragostei de țară și al dragostei de neam.

Iată-ne deci în cetatea Alba-Iuliei, adunați cu mic, cu mare, de o parte, să prăznuim sfânta zi a Unirii, iar de altă parte, ca să ne oțelim sufletele în hotărârea nestrămutată de a păzi ceea ce am izbutit să facem acum 21 de ani cu voia lui Dumnezeu și cu jertfele noastre.

Să ne îndreptăm gândurile spre cei care au luptat și au sângerat de dragul unirii și să le aducem aminte smerită închinare. Să ne aducem aminte de toți acei români, care prin truda și osteneala lor au călăuzit, de o parte, vechea Românie, iar de altă parte, Ardealul, purtând prin beznă și prin grele primejdii făclia Unirii.

În sfârșit, țin să arăt că tot Frontul Renașterii Naționale este chemat să împlinească și năzuințele speciale ale provinciilor reunite în hotarele României.

Avem și noi, ardelenii, asemenea năzuințe firești și drepte, care trebuie împlinite, în interesul țării. Au fost la cârmă felurite guverne, venite la putere sub semnul celui mai aprig ardelenism. Ele n-au izbutit.

Îi revine Frontului Renașterii Naționale datoria să împlinească aceste drepte năzuințe sub semnul celei mai desăvârșite solidarități naționale³⁵.

³⁵ Anexe: 4 fotografii. Programul comemorării. Diferite invitații – n. V. M. Victor Moldovan încheia cu apelul „De aceea, vă adresez de aici, din cetatea Albei-Iuliei chemarea mea de ardelean către Ardeleni: Veniți, fraților, în Frontul Renașterii Naționale; aduceți tradiționala voastră dragoste de neam și de Rege în patrimoniul acestei organizațiuni de istorică misiune și înfățișați acu cu curaj și cu încredere toate bucuriile și toate durerile voastre”; „Veniți să slujim Țara și Regele. „Cuvântarea d-lui Secretar general Victor Moldovan, rostită în marea adunare de la Alba-Iulia a Frontului Renașterii Naționale”, în *Ibidem*, nr. 54, 10 decembrie 1939, p. 3.

La Ploiești și Cernăuți

Tot în decembrie 1939 am participat la întrunirea intelectualilor din Ploiești și la o adunare la Cernăuți.

La Ploiești, ședința a fost prezidată de Giurescu. Au vorbit reprezentanții tuturor categoriilor: ingineri, arhitecți, profesori, învățători, avocați, medici, pensionați.

A vorbit arhitectul Enescu, secretarul Ținutului Bucegi, am vorbit eu și Giurescu.

Eu am accentuat rolul intelectualilor pentru ridicarea satelor, izvorul nesecat al energiilor naționale.

Acțiunea de îndrumare pe teren

Pentru îndrumarea cadrelor am pornit o acțiune vie pe teren. La 31 XII. 1939 am prezidat o conferință la Timișoara, la care au luat parte toți secretarii de Ținut și de județ și toți parlamentarii: Alex. Iancu, C. Beșa, Rafiroiu, secretari de Ținut, Ion Țicu, Octav Furlugeanu, ginerele secretarului Petala, Grig. Popescu, fost secretar general de minister, Jercan, Merșa Pavel, Mârza, Aurel Damian, Birtolon, ginerele lui Șt. Cicio-Pop, țărănul Nic. Adam, fost deputat țărănist, Eftimie Gherman, fost deputat socialist, etc, precum și secretarii de plasă: Petre Nemoian, fost ministru, Romulus Boldea, președintele comunității de avere Caransebeș, A. Herlea, fost deputat național-țărănist, etc.

După cuvântul de bun sosit, ce mi-a adresat Rezidentul Regal A. Marta, s-au discutat problemele ardeleni și bănățene în cadrul solidarității naționale³⁶.

Marea adunare de la Oravița

În același ritm am continuat să țin întruniri în toată țara și în anul 1940.

În ziua de 8 ianuarie 1940, invitat de deputatul Dr. Ioan Țicu, am ținut o adunare la Oravița, în sala istoricului Teatru din această localitate, arhiplină cu intelectuali, meseriași și țărani din Valea Caransebeșului, Caraș, Amlaș și restul județului.

Au vorbit doctorul Țicu, protopop Musta, care a fost elev al liceului din Năsăud, revizorul școlar, șeful gărzilor, etc.

Doctorul Țicu arată că generația noastră a asistat la împlinirea visului nostru de veacuri, dar și la năruirea idealurilor legate de împlinirea acestui vis, partidele politice târând țara întregită în lupte sterile, care au înveninat viața noastră națională. Arată necesitatea unirii desăvârșite.

În cuvântarea mea am spus printre altele:

---

³⁶ Anexe: Fotografia conferinței din Timișoara. Două felicitări de anul nou 1940 din partea Rezidentului Regal Victor Iamandi și George Apostoleanu – n. V. M.

„Am venit la Oravița, ca să vă aduc solie de vremuri noi. Aici la Oravița, acest altar al frumosului, unde au răsunat de atâtea ori avântatele și neîntrecutele noastre cântece naționale, unde limba strămoșească s-a cizelat în guri meștere cu vorbă atrăgătoare, unde această limbă a ajuns la străluciri de diamant și unde nemuritorul Eminescu a suspinat câteva din clipele zguduitoare și viforoasei sale vieți, am venit să rostesc lozinca de unire veșnică și indestructibilă între Români.

În continuare am apus: „Aici s-a trăit o viață socială în înțelesul plin al cuvântului, aici s-a trăit o viață culturală de nivel apusean, în concurență cu neamuri de oameni, care aveau protecțiunea unor grandioase imperii, aici a trăit, a crescut și a înflorit ASTRA de câte ori a avut nevoie de un nou suflu de viață, și-a găsit Fondul de teatru cea *dintâi casă* așezată pe temelii solide, aici au poposit trubadurii de dincolo de Carpați, aici au răsunat acordurile vii și săltărețe ale lui „Crai Nou”, aici a fost izvorul muncii românești cântate în alămuri fine și în glasuri pline de căldură vibrantă.

Am venit aici să vă cer aceste calități pentru unirea tuturor Românilor într-un gând și într-o simțire, în spiritul imnului cântat de bardul Andrei Mureșan”³⁷.

Adunarea de la Lugoj. Bănățenii cer îndreptățirea elementului românesc

După ce am vizitat Reșița și Bocșa Montană, am prezidat conferința cadrelor din Severin la Lugoj, la 9 I. 1940.

După 20 de ani de dezbinări și certuri bănățenii au pornit la acțiunea de refacere morală și materială a mândrei lor provincii.

La această conferință s-au strâns frunțași din toate categoriile sociale pentru a sărbători sub binecuvântarea celor două biserici naționale înfrățirea românilor bănățeni.

După cuvântările episcopului unit Dr. I. Bălan și al protopopului ortodox Dr. A. Mihăiescu în numele episcopului Vasile, au urmat la cuvânt deputatul Gr. Popescu, în numele parlamentarilor severineni, Dr. Liviu Peia, secretar, în numele intelectualilor, Dr. A. Peteanu, în numele ASTREI, av. Dr. Lăzărescu în numele Baroului, Dr. Bejan, în numele medicilor, prof. Dr. Bârlea, în numele corpului profesoral, dir. Șoimu, în numele corpului învățătoresc. Au mai vorbit col. R. Boldea, președintele Comunității de avere din Caransebeș, salutându-mă ca președinte al grănicerilor de la Năsăud, și a vorbit deputatul Dr. Țeicu, mult aplaudat, accentuând tradiția românească a bănățenilor și a vorbit deputatul Gherman, despre importanța problemelor de ordin economic.

³⁷ Anexe: Ziarul „Dacia” din 7 I 1940 despre adunarea din Oravița cu portretul meu și a lui Țeicu. Patru fotografii – n. V. M.

Gr. Popescu arată silința elementului românesc în economia Banatului și a Țării, subliniind într-o documentată expunere, că în județul Timiș, din 330 întreprinderi industriale, numai 7 sunt românești, din 373 societăți anonime, numai 14 sunt românești, din 71 bănci, numai 19 sunt românești, iar tipografiile din Timișoara, sunt 27 minoritare și abia 5 românești.

La toate aceste probleme am ținut să răspund, mărturisind că „aflându-mă în Lugoj, îmi dau seama că mă găsesc în însăși inima Banatului... unde îmi revine datoria de a cerceta conservarea patrimoniului românesc, paralel cu acțiunea de ridicare economică și socială, care este impusă fără amânare.

Aici în Banat, ca și în Ardeal, se pun două probleme mari... Cea dintâi este problema de reculegere politică, iar cea de a doua, așezarea elementului românesc pe poziția economică justă la care are dreptul din toate punctele de vedere.

... Dominația unei țări este iluzorie atâta vreme cât ea nu e stăpânită în temeiurile ei reale: în avuțiile și bunurile ei...

Să recunoaștem cavalereste că s-au scurs 20 de ani în zădărnicii, în vreme ce împrejurul nostru se organizează puternic viața economică a altor neamuri.

Frați bănățeni, a venit ceasul celei de a doua biruință națională: a venit ceasul așezării elementului românesc în drepturile sale frățești.

Adresându-mă reprezentanților celor două biserici, mi-am exprimat sentimentul de adâncă mulțumire, de nespusă bucurie, a prezenței lor.

Dorința tuturor este ca în sânul comunității românești să domine iarăși acea înfrățire confesională care a stăpânit întotdeauna sufletele românești, atunci când a fost vorba de idealul național... așa cum uniți s-au prezentat la Blaj în 1848 pe Câmpia Libertății, vlădicii români...”

După întrunire i-am făcut episcopului Bălan – care-mi era prieten – o vizită³⁸.

Adunarea la Satu-Mare

La 14 I. 1940 am ținut în sala Teatrului din Satu-Mare întrunirea cadrelor din Satu-Mare și Maramureș.

Înainte de a începe conferința, am făcut un pelerinaj într-un cortegiu impunător la statuia lui Vasile Lucaciu, unde în semn de recunoștință pentru luptele duse de „leul de la Sisești”, am depus o coroană de stejar.

Și de astă dată au fost reprezentate bisericile surori prin protoereul stravrofor Rezdea, consilier eparhial al bisericii ortodoxe și de arhidiaconul Aurel Dragoș, al bisericii unite. Au participat secretarii județelor, prof. univ. Sofronie și Ionașc,

---

³⁸ Anexă: Ziarul „Dacia” din 11 I. 1940 care arată că „elita intelectualilor din Lugojul tradițiilor românești aderă cu entuziasm la programul Frontului Renașterii Naționale”. Două fotografii – n. V. M.

parlamentarii: Anderco, Ilie Barbu, Bohățel și doctorul Ilea, organizatorul școlilor țărănești din Maramureș.

Au vorbit și reprezentanții minorităților maghiare și germane.

Reprezentantul ASTREI a vorbit despre problemele regiunii de graniță, iar secretarul Simionescu ne-a arătat o statistică și mai alarmantă ca aceea prezentată de Gr. Popescu la Lugoj.

În răspunsul meu am accentuat necesitatea împlinirii dreptelor revendicări, căci dacă undeva zvâcnește avertismentul dramatic al vremurilor, este cu mai multă putere acolo unde se întind hotarele țării³⁹.

Măreța adunare patriotică de la Oradea

După conferința ministerială ținută la Cluj în localul Rezidenței Regale, prezidată de Tătărăscu, la care s-au discutat probleme ale Ardealului și la care am luat și eu cuvântul, am plecat a doua zi, în 21 I. 1940, însoțit de prof. univ. Sofronie și Ionașc și de alți prieteni la Oradea, unde am ținut o întrunire cu conducătorii asociațiilor culturale și cu intelectualii Bihariei și a regiunii de vest a țării.

Au răspuns chemării mele cu atâta elan, încât conferința cadrelor s-a transformat într-o măreță adunare națională, cu participarea tuturor categoriilor profesionale, în frunte cu cei doi episcopi a bisericilor românești. Un adevărat bloc al solidarității naționale, „de la vladică până la opincă”.

După vizitele ce le-am făcut celor doi episcopi: Dr. Nic. Popovici, episcopul român ortodox al Orăzii și Dr. Traian Valeriu Frențiu, episcopul român unit, am trecut în revistă în fața Teatrului, unitățile gărzii.

Sala Teatrului frumos pavază și împodobită a fost neîncăpătoare pentru lumea care a căutat să asiste.

După înțeleptele și patrioticele cuvântări și binecuvântări a celor doi episcopi, au urmat dezbaterile, într-un spirit cu totul nou; nu s-a mai discutat despre interese mărunte, nu s-au aruncat cuvinte de vrajbă.

Cea mai importantă problemă, care s-a pus de către toți oratorii, a fost aceea a afirmării tineretului, care n-a fost suficient încadrat în viața noastră de stat.

Au vorbit: dr. Nic. Maior, secretar, despre tineret, dr. Nic. Mocanu, secretar, despre trecutul glorios al Bihorului, dr. Popovici, secretar, despre ridicarea standardului de viață a păturii țărănești, Gh. Dumitrescu, despre naționalizarea economiei, dr. G. Găldău, despre problema sănătății publice, dr. Cătana, directorul liceului Gojdu, despre pregătirea elitelor, dr. T. Popa, președinte ASTRA, d-na. V. Candrea, președinta Reuniunii femeilor române, deputat St. Soos, în numele comunității maghiare, deputat O.

---

³⁹ Anexe: Șase fotografii de la Satu-Mare și discursurile – n. V. M.

Ciordaș, fiul martirului de la Beiuș, despre efectele regionalismului politicianism, prof. univ. Sofronie și Ionașc, despre perspectivele tineretului.

D-I. Nicolae Zigse, fost ministru, membru în Consiliul Superior al Frontului Renașterii Naționale a spus: „S-au evocat aici figurile mari ale Bihorului, care au trasat în trecut directivele de luptă națională pentru eliberarea Ardealului din jugul străin. Nu ne vom face datoria decât atunci când vom merge pe urmele arătate de acești mari înaintași ai noștri, care de acolo, din morminte, ne trimit glas de poruncă: să ne unim într-un mănunchi puternic”.

După toate aceste cuvântări, luând cuvântul, am răspuns la chestiunea privind inferioritatea elementului românesc în economia țării, la chestiunea tineretului, referindu-mă la sfârșit la apelul făcut de conducătorii celor două biserici românești și de către toți ceilalți vorbitori, să fim uniți în gânduri, uniți în simțiri, căci numai astfel vom putea apăra patrimoniul nostru național și repunerea elementului românesc în drepturile sale firești...⁴⁰.

Doleanțele Moșilor. Marea adunare de la Huedin

În ziua de 29 I. 1940 am ținut o adunare la Huedin, orașel la poalele Munților Apuseni. La intrarea în oraș, unde era ridicată o poartă de triumf, am fost întâmpinați de intelectualii și țărani moți, în frunte cu protopopul Muntean, martirul de mai târziu, ucis mișelește în toamna aceluiași an de către bandele ungurești.

Eram și aci însoțit de prof. univ. Sofronie și Ionașc, Aurel Gociman, care prezidase instalarea mea la Cooperativa Regna, de inginerul N. Gherman, ginerele lui Alex. Vaida, etc.

Dr. Andrei a rostit cuvântul de bun sosit, după care am trecut în revistă garda impunătoare condusă de generalul Ivașcu.

Adunarea a avut loc în sala festivă a școlii primare.

După Vas. Pascu, secretar, a luat cuvântul Al. Andrei, care mulțumindu-mi pentru neobosita și inimoasa activitate, arată că această măreață manifestare în momente de încordare internațională *își are tâlcul ei*.

Vorbind de minorități – oratorul constată – că „am dat deja de la început o largă posibilitate de afirmare minorităților etnice, asigurându-le toate libertățile. Acțiunea de revizuire și moralizare a spiritului public pe baze creștinești, reglementează buna și rodnică conviețuire a elementului autohton cu minoritățile conlocuitoare. Iată de ce, pentru cei ce suntem sortiți să trăim aici, având pe lângă noi și minoritari, *manifestarea de azi trebuie să fie cea mai conștientă și cea mai viguroasă afirmare a voinței de libertate și de veșnică încadrare în granițele României întregite*”.

⁴⁰ Anexe: Șase fotografii și expunerea mea – n. V. M.

Această cuvântare și manifestarea cu ocazia acestei adunări a contribuit incontestabil la spiritul de răzbunare a concetățenilor unguri din Huedin, cu ocazia invaziei trupelor ungurești.

Dr. Septimiu Rusu, secretar, constatând că în sală s-a adunat tot ce este românesc, expune doleanțele Moșilor.

Au mai urmat la cuvânt ing. Mircea Gogan, Peculea și țăranul Ion Potrea, și profesorii universitari, după care s-a făcut o expunere, reflectând la cele arătate de oratori, și dorind – așa cum a spus și badea Ion Potrea – bine în țară și *pace la hotare*.

Am plătit și eu pentru această manifestație națională în timpul cât eram în pușcăria de la Sighet.

Într-o zi a venit cu anchetatorul meu și un altul, mai superior, având în mână un ziar, în care era reprodusă manifestația de la Huedin. De acest bandit am fost apostrofat și palmuit. Era incontestabil un ungur șovinist, îmbrăcat în uniformă română.

Frontul Renașterii Naționale

Regele, obișnuit să schimbe guvernele, îl înlocuiește la sfârșitul lunii noiembrie 1939 pe Argetoianu cu Tătărăscu.

Dar regele este nemulțumit și cu Frontul Renașterii Naționale și îi schimbă din nou organizația și conducerea.

Este a treia fază de reorganizare.

La data de 19. I. 1940 apare noua lege a Frontului Renașterii Naționale, care prevede acum la conducere în locul ministrului, un președinte, trei vice-președinți, un secretar general, trei prim-secretari pe categorii, și o comisie superioară, compusă din președinte, un vice-președinte, secretarul general cu cei trei prim-secretari și comandantul gărzilor.

La fel se prevede organizarea la Ținut, județ, comună cu președinte și trei secretari, comandantul gărzii, sfat și adunare generală.

Legea mai prevede ca până la constituirea adunărilor și sfaturilor – organele de conducere pe comună, județ, Ținut vor fi numite de către forurile superioare.

Conducătorii Frontului Renașterii Naționale

La data de 23 I. 1940 Regele numește:

Ca președinte al Frontului Renașterii Naționale, pe Alex. Vaida Voevod, consilier Regal, președintele Adunării Deputaților;

Ca vice-președinte, pe Gh. Tătărăscu, consilier regal, președintele Consiliului de Miniștri;

Ca secretar general, pe C. Giurescu, ministru;

Ca prin secretar, pentru categoriile Agricultură și muncă manuală, pe Nic. Cornățeanu, fost ministru al Agriculturii, în locul lui Apostoleanu;

Ca prin-secretar pentru categoriile de Industrie și Comerț. Pe I. Bujoiu, fost ministru de Industrie și Comerț, în locul lui Vâlcovici;

Iar ca *prim-secretar* pentru categoria de profesioni Intelectuale, tot pe mine.

Lista președinților de Ținuturi și județe

Președinții de Ținuturi ai Frontului Renașterii Naționale

Ținutul Bucegi: Mihail Ghelmegeanu, ministru de Interne;

Olt: Ion Gigurtu, fost ministru;

Marea: Mihail Ralea, ministrul Muncii;

Dunărea de Jos: Radu Portocală, ministru;

Nistru: Dr. Cazacu, ministru;

Prut: Petre Andrei, fost ministru;

Suceava, Gh. Vântu, ministru;

Mureș, Mihail Șerban, fost ministru;

Someș: Iuliu Moldovan, fost ministru;

Timiș: Silviu Dragomir, fost ministru.

Președinții de județe

Ținutul Bucegi:

Județul Ilfov: I. Vântu, primar de sector al Capitalei;

Teleorman: Stan Ghițescu, fost ministru;

Argeș: Mihail Ghelmegeanu, ministru;

Muscel: Istrate Micescu, fost ministru;

Vlașca: D. Iuca, fost ministru;

Prahova: Gh. Ivănceanu;

Buzău: R. Nistor;

Brașov: Voicu Nițescu, fost ministru;

Trei Scaune: Victor Jinga, fost ministru, etc, etc, foști miniștri, secretari generali de ministere, scriitori.

Ținutul Someș:⁴¹

Județul Cluj: Adam Popa, fost prefect;

Bihor: Nic. Zigre, fost ministru;

Someș: Dum. Man, popa;

Sălaj: Sever Dan, fost ministru;

Satu-Mare: C. Ardeleanu;

⁴¹ Autorul face aici o confuzie, scriind „județul Someș”.

Maramureș: Dr. V. Ilea;

Năsăud: A Ionașcu.

Ca secretari pentru Ținutul Someș au fost numiți Leon Scridon junior, pentru categoria Agricultură și muncă manuală, N. Gherman, pentru Industrie și Comerț, și Sofronie, pentru profesioni Intelectuale.

Ca secretari pentru județul Năsăud au fost numiți Cornel Pop, Nicolae Onoae și Teofil Tanco.

În ședințe consecutive, ținute la sediul Frontului Renașterii Naționale din București au fost invitați fruntașii vieții publice la consfătuiri, unde am desemnat și propus numirile, selecționând din toate fostele partide: *elitele*.

Profesorul universitar A.C. Cuza, consilierul Regal m-a rugat în mod special să sprijinesc numirea oamenilor fostului partid în frunte cu fiul său Gh. Cuza, prezentându-mi o listă scrisă de el personal.

În această listă propune pe fiul său ca președinte pentru Ținutul Nistru, iar ca membrii în Consiliul Superior propune pe fiul său, prof. Gh. A. Cuza, pe D.R. Ioanițescu, Tilică Ioanid, Prof. Ion Savin, A. C. Cusin, Prof. Ion Sân-Giorgiu, prof. Drăgănescu, Urziceanu.

Tot astfel, propune în această listă și pe președinții de județe.

La 27 și 29 II. 1940, am primit din Roma două cărți poștale ilustrate cu Forul Traian și Colegiul Român, una, semnată de mitropolitul Al. Nicolescu și episcopul Iuliu Hosu, a doua, semnată de aceeași și de episcopul Valeriu Frențiu.

Prima are textul: „Binecuvântarea Romei eterne pentru familia întreagă”, a doua are textul: „În sf. slujbă din catacombele romane ne-am amintit și de Exc. Voastră ca să reușiți cu bine în opera mare a redresării sufletești a țării”⁴².

Frontul Renașterii Naționale

La 14 III. 1940 (s.n.) Regele – nestatornic – trece la o nouă reorganizare. Este faza a patra.

În locul lui Giurescu, pe care-l mută la ministerul Propagandei, *mă numește pe mine ca secretar general* (s.n.), iar în locul meu, ca prim-secretar pentru ocupațiuni Profesionale îl numește pe ministrul Justiției, Aurel Bentoiu. Astfel, fostul meu adversar în chestiunea Skoda devine colaboratorul meu.

Urdăreanu, ministrul Palatului și sfetnicul intim al Regelui mi-a comunicat, că Vaida îl propusese pe fostul ministru Victor Cădere, ca secretare general, dar că el – Urdăreanu – m-ar fi propus pe mine în urma impresiei ce făcusem cu ocazia conferinței ținută la Cotroceni, prezidată de Rege.

---

⁴² Portretul lui Leon Scridon. Lista completă a președinților de județe. Notița originală a lui Cuza. Cele două cărți poștale de la Roma – n. V. M.

Instalarea

Solemnitatea instalării mele ca secretar general al Frontului Renașterii Naționale a depășit, datorită cuvântărilor rostite, caracterul protocolar, transformându-se într-o manifestare de valoare politică.

Au participat Alex. Vaida Voevod, C. C. Giurescu, ministru, R. Portocală, ministru, S. Dragomir, ministru, dr. Petre Țopa, subsecretar de stat, Cornățeanu, fost ministru, Bujoi, fost ministru, Bentoiiu, ministru, P. Georgescu, comandantul gărzilor, Jinga, fost ministru, deputații Scridon, Ciordaș, Bruderiu, Hulea, președinți, secretari, deputați, senatori, etc.

Au vorbit Vaida, Giurescu, Bentoiiu, gen. Georgescu.

Giurescu adresându-mi-se a spus: „Am avut prilejul, în cele cinci luni de activitate, cât am lucrat împreună, să prețuiesc însușirile lui Victor Moldovan, spirit politic, nedându-se înapoi de la muncă, străbătând în lung și în lat Ardealul, el a dat dovadă de energie, de tact și de credință”.

Gen. Georgescu a spus: „Persoana d-lui. Victor Moldovan ne este cunoscută. Trecutul său de vajnic luptător pe tărâmul național, firea d-sale. calmă, care ascunde însă multă energie, experiența căpătată în activitatea politică, cunoștința sufletului mulțimilor, de care a dat dovadă, că știe să-l cultive, sunt cheazășie sigură, că și în această mare demnitate, va fi la înălțimea chemării”.

Alex. Vaida spune: „În ceea ce privește pe Victor Moldovan, amândoi suntem ardeleni și ca atare, mă întreb, dacă nu vom fi suspectați de regionalism. Departe de mine gândul – continuă Vaida – de a prezenta o scuză cu anticipație, pentru că simțul experienței regionale, dragostea de locurile pe care te-ai născut și trăiești, nu este altceva în pasiunea omului din fruntea treburilor obștești, decât o părticică din totalitatea și armonizarea efortărilor obștești pentru o cât mai bună gospodărie a țării”. În continuare Vaida mi-a adus cuvinte de prețuire privind personalitatea, energia și competența mea.

În cuvântarea mea⁴³ am arătat care este programul meu: acțiune pe teren, acțiune vie și dinamică în toate colțurile țării, pentru a înviora spiritele, legându-le de idealuri⁴⁴.

⁴³ Spicuim ideile subliniate de însuși autorul lor. „Frontul Renașterii Naționale a fost creat pentru a realiza unirea tuturor în vederea ridicării nivelului moral și material al patriei noastre... Unirea aceasta se va putea realiza însă numai printr-o acțiune vie și dinamică... Se cere o unire pozitivă a forțelor neamului... Frontul trebuie să-și mobilizeze toate resursele spre a angrena națiunea în acest sentiment și spre a-l răspândi în toate colțurile țării... Suntem obligați a susține pe teren actele guvernului... Avem datoria de a începe fără zăbavă o vastă acțiune de înviorare a spiritelor, legându-le de idealuri, de idei, de năzuințe și de planuri ale activității imediate, ajutându-le astfel să se înalțe pe chestiuni pozitive și imediate, cum sunt pilda regală de muncă și abnegație, înzestrarea armatei, ajutorarea familiilor celor concentrați... Îmi propun a crea din țelurile principale ale Frontului câteva stimulente pozitive, care vor determina imediata punere în mișcare a organizațiilor noastre locale”; „Frontul Renașterii Naționale în slujba Țării”, în „Năzuința”, anul III, nr. 69, 24 martie 1939, pp. 1–2.

La ziarul „România”

După instalare, primind la sediul Frontului vizita d-lui. Cezar Petrescu, fondatorul și directorul ziarului „România”, i-am întors a doua zi vizita însoțit de colaboratorii mei, primii secretari și comandantul gărzilor.

La redacție am fost întâmpinați de Cezar Petrescu și de întreg personalul redacțional și administrativ.

Cu această ocazie, Cezar Petrescu a ținut o frumoasă cuvântare, terminând cu deviza: „Regele și Națiunea sunt poruncile noastre. Nici nu am slujit altceva până acum. Nici nu vom slui altceva și *de acum înainte*.”

Cezar Petrescu, mare scriitor și meșter al condeiului a făcut în cuvântarea sa niște comparații minunate, zicând: „Venind aici, veți avea prilejul de a Vă pătrunde, d-lor. o clipă de sensul deopotrivă de înalt și efemer, adânc și ingrat al acestei meserii ingrate, în care grădinarii de flori de o zi, se irosesc cu o generoasă dărnicie ca să poată oferi în fiecare dimineață parfumul proaspăt al unei recolte de flori trecătoare, ce însă nu rămân sterpe, căci chiar și puful de pădărie suflat de vânt, poartă sămânța viitoarelor rodire sub pieritoarea lor aparență”.

Conferința cu comandanții gărzilor, cu președinții Ținuturilor și județelor

Am luat parte la conferința convocată de Alex. Vaida cu comandanții din întreaga țară a gărzilor: generali, colonei.

În zilele de 16, 17 și 18 III. 1940 am avut conferința cu toți președinții Ținuturilor și județelor, unde s-a discutat organizarea și situația politică și administrativă. Conferința a fost prezidată de Vaida, asistat de Tătăreanu.

Iar în Comisiunea Superioară am continuat cu numirea demnitarilor Frontului Renașterii Naționale. Prietenii mei Voicu Nițescu și Sever Dan m-au rugat să numesc în județele lor pe cei indicați de ei, dorință ce le-am împlinit. Regele însă și-a

⁴⁴ Anexe: 6 fotografii. Ziare. Telegramme de la miniștri, foști miniștri, episcopi – Vaida, Șerban, Baciuc, Ghelmegeanu, Radian, Zigre, Jinga, Horia Georgescu – scrisori, dintre care una de la generalul Niculiță Anton, care mă felicita, dorindu-mi putere de a îndrepta răul care bântuie în țară și în special acela încuibat în granița noastră nășădeană – n. V. M. „Domnul Victor Moldovan, fost ministru, a fost numit în postul de Secretar General al Frontului Renașterii Naționale. Această numire este menită de a aduce un mare folos atât mișcării de refacere națională, cât și întregului nostru popor... Alesele însușiri ale d-lui. Victor Moldovan – consenma presa – trecutul său curat și plin de jertfe pentru înălțarea poporului român, constituite cea mai puternică dovadă a puterii de muncă și a distincției sufletești a noului Secretar General al Frontului Renașterii Naționale. I s-a dat țării un demnitar luminat și destoinic, care o va sluji cu pricepere și devotament, realizând întru totul programul Frontului, la conducerea căruia l-au înălțat vrednicia și dragostea de muncă”; „O numire însemnată”, în *Ibidem*, nr. 68, 17 martie 1940, p. 1. Aprecieri și poziționarea importantă în cadrul scenei politice este relevată și de articolul laudativ scris de Victor Moldovan la aniversarea a doi ani de la promulgarea Constituției; vezi articolul „Aniversarea a doua, a României înnoite”, în *Ibidem*, nr. 66, 3 martie 1940, p. 1.

exprimat părerea ca să cam las la o parte cererile lui Vaida în ce privește oamenii acestuia (!), fapt ce m-a surprins, fiind doar Vaida președintele Frontului. Vaida de altfel, mi-a lăsat puteri depline și nelimitate în ce privește organizarea și conducerea Frontului⁴⁵.

Audiențe la Rege

Audiențele de lucru le aveam destul de frecvent, Regele fiind foarte interesat de mersul organizării. Cu ocazia acestor audiențe Regele era foarte apropiat, chiar familiar, comunicativ, intim și glumeț. Se interesa de ținuta conducătorilor politici și de felul acestora de gândire. Era inteligent, citit, așa că o discuție cu el privind programele și ideologiile și a altor țări, nu era ușoară.

Pomenirea memoriei martiriului ardelean Dr. Ion Ciordaș.

Parastas de la Biserica Unită

În ziua de 6 IV. 1940 a avut loc un parastas întru pomenirea martiriului Dr. Ion Ciordaș. Am asistat împreună cu August Filip, fost ministru, reprezentantul lui Argetoianu, gen. Georgescu, Nic. Zigre, fost ministru, Caius Brediceanu, fost ministru, Tiberiu Brediceanu, fost șef de resort, marele compozitor, un reprezentant al lui Mitiță Constantinescu, guvernatorul Băncii Naționale, Voicu Nițescu, fost ministru, etc., și familia.

Zigre în cuvântarea sa își amintește de elanul românesc din Bihor din acele momente întunecate din 1919. Subliniind personalitatea martirului arată că acesta s-ar fi putut refugia la Oradea, dar a ținut să-i ocrotească pe ceilalți români din Beiuș.

La 4 IV. 1919 a fost ridicat de căpitanul ungar Verböczy, dus într-o comună lângă Beiuș și îngropat de viu.

Preotul s-a rugat ca Dumnezeu să-i răsplătească jertfa pe altarul națiunii⁴⁶.

Circulara nr. 11

Drept urmare a programului meu de activitate pe teren, anunțat cu ocazia instalării, am dat către președinții județelor la 9 IV. 1940 o circulară, prin care am dispus convocarea sfaturilor județene și organizarea cadrelor comunale și de plasă, subliniind că în spiritul tradițiilor ardeleni, slujba religioasă pentru depunerea

⁴⁵ Anexe: Două fotografii de la vizita la ziarul „România” și ziarul cu discursul lui Cezar Petrescu și al meu. Două fotografii de la conferința cu comandanții gărzilor. Proces-verbal al ședinței Comisiunii Superioare a Frontului Renașterii Naționale semnat în original de Vaida, de mine, de Cornățeanu, Bentoiiu, gen. Georgescu – n. V. M.

⁴⁶ Anexă: Fotografia de la parastul lui Dr. Ciordaș – n. V. M.

jurământului să fie oficiată de preoții bisericilor surori într-o frățească colaborare, iar în sfatul comunal să fie numiți preoții ambelor confesiuni.

Am cerut ca respectând sentimentul poporului, să se procedeze la numirea sfaturilor prin consultațiuni – quasi rostiri – populare, considerând că numirea cadrelor locale însemnează intrarea în realitățile mari și profunde ale vieții românești⁴⁷.

O viguroasă acțiune pe teren. Adunarea cadrelor din județul Năsăud

În ziua de 7 IV. 1940, zi de duminică, s-a desfășurat la Bistrița într-o atmosferă neobișnuit de sărbătorească o mare adunare cu prilejul depunerii jurământului a gărzilor naționale și a constituirii sfatului județean.

Conform programului meu am ținut să inaugurez aici, în orașul meu natal acțiunea pe teren pentru crearea unui organism viu, adâncind rădăcinile Frontului în adevărata populară.

Au participat: gen. Georgescu, gen. Ivașcu, comandanții din Ținutul Someș, Dr. Leon Scridon, ing. N. Gherman și prof. univ. Sofronie, secretari de Ținut: prof. univ. Aurelian Ionașc, președintele org. județene Năsăud, popa Man, președintele organizației jud. Someș, Dr. Adam Popa, președintele org. Cluj, Dr. Mihail Prall, președintele secției germane a orașului Bistrița, prof. Robert Clemens, președintele secției germane Năsăud, Crăescu, Manu, Ilieșiu, directori ai Frontului Renașterii Naționale, Dr. I. Lazăr, decanul Baroului, Dr. Leon Scridon senior, fost prefect, Ionel Scridon, medic, prof. A. Șorobetea, directorul liceului Năsăud, Dr. Tudor Dan, fost deputat, Victor Șioldea, deputat, Emil Poruțiu, colonel, prefectul județului, colonel Teodor Sbârcea, primarul orașului Bistrița, căpitan Grigoriu, comandantul gărzilor Năsăud, patriarhul graniței, prof. Iuliu Moisil, Dr. Cornel Pop, Dr. N. Onoae și Dr. Tanco, secretari ai Frontului Renașterii Naționale de județ, Dr. Buia, medic, Dr. Traian Chitul, primarul orașului Năsăud, Dr. Bălan, av., Dr. Cornel Mureșan, av., fostul primar al orașului Bistrița, G. Mathei, tipograf, toți fruntașii intelectuali și meseriași, toți țăranii bistrițeni, doamne, domni, etc.

În ciuda vântului năprasnic, care a bântuit, țăranii au venit din toate colțurile județului.

La orele 10 Piața Unirii devenise o mare de capete. În mijlocul careului, statuia lui Andrei Mureșan stăpânea freamățul mulțimilor adunate să dea dovadă de desăvârșită solidaritate de simțire românească.

După un călduros cuvânt de bun sosit rostit de primarul colonel Sbârcea, înainte de începerea serviciului divin, am trecut în revistă toate formațiunile.

⁴⁷ Anexe: O fotografie a mea în mijlocul feciorilor și fetelor de la Năsăud, veniți în Capitală pentru a participa la concursurile de dansuri naționale. Circulara nr. 11. Conferința de presă – n. V. M.

A urmat apoi serviciul divin pentru depunerea jurământului. Pentru prima dată au văzut românii bistrițeni și năsăudeni slujind la același altar preoții ortodocși alături de cei uniți.

În numele celor două biserici – asistând 7 preoți – au vorbit protopopul ortodox Victor Mureșan și arhidiaconul gr-cat. Ion Petrinjel, insistând asupra unirii în cuget și simțiri, urmând apoi la cuvânt generalul Petre Georgescu.

Primit cu urale – după ce generalul Georgescu arată că însemnătatea acestei frumoase serbări o ridică prezența mea, fiu al Bistriței – am arătat în cuvântarea mea, că momentul de față îmi evocă evenimentele de acum douăzeci de ani, când în această piață ne-am găsit cu toții uniți în aceleași gânduri și simțiri, pentru a sărbători Unirea cea mare și veșnică. Momentul de față câștigă însă în grandoare prin faptul că pentru înăia oară îi vedem împreună în deplină mulțumire sufletească pe un brav cavaler al ordinului Mihai Viteazul cu un general, fiu al Ardealului, care a fost silit în trecutul război să lupte de cealaltă parte a baricadei. Astăzi, ei sunt uniți pe același plan de simțire și ideal, slujbași ai acelorași credințe.

Dar mai deplină e mulțumirea noastră când îi vedem pe cuvioșii noștri părinți uniți și înfrățiți pentru a sluji la același altar, însuflețiți de bunul gând al înțelegerii.

După terminarea solemnității din Piața Unirii, ne-am îndreptat spre prefectură, unde în fața tribunei împodobită cu brad și drapele, a avut loc defilarea.

Înainte de începerea defilării, un grup de fete și flăcăi din comuna Blăjenii de Sus, sub conducerea directorului școlar Mizgan, au executat dansuri naționale.

A urmat apoi defilarea, în frunte cu fanfara din comuna Telciu – călăreții cu pană de curcan pe căciulă, din comun Mocod, conduși de Ionel Pahone, formațiunile gărzilor naționale cu căpitanul Grigoriu – și cele ale Frontului, în frunte cu prof. univ. Ionașcu și cei trei secretari; apoi, grupuri de țărani din plășile Șieu, Lechința, Bârgău, Rodna, Năsăud și Bistrița și a sașilor, conduse de Robert Clemens. Defilarea a fost încheiată de Reuniunea meseriașilor români sub conducerea lui George Matheiu și de fanfara comunei Sărățel.

În sala festivă a prefecturii, împodobită cu scoarțe românești, steaguri, flori, etc., s-a desfășurat solemnitatea constituirii sfatului județean și al orașului Bistrița.

Au luat cuvântul: Ionașcu, Sofronie, gen. Georgescu, Cornel Pop, Ion Lazăr, Șioldea, Adam Popa, părintele D. Man, Leon Scridon, Gherman, iar la sfârșit am făcut o expunere în ce privește numirea sfaturilor comunale⁴⁸.

⁴⁸ Anexe: 22 de fotografii din adunarea de la Bistrița. „Bistritzer Deutsches Zeitung” din 12 IV. 1940 despre această adunare cu portretul meu. Ziarul „Năzuința” din 14. IV. 1940 cu două articole: „Dorul de viață nouă” și „Marea adunare a Frontului Renașterii Naționale din Bistrița” – n. V. M. Presa a reținut ca subtitluri la cel de al doilea articol, „Solemnitatea depunerii jurământului Gărzii Naționale din județ”, „Cuvântarea d-lui. Victor Moldovan”, „Defilarea Gărzii Naționale din Bistrița și județ”, „Întrunirea de la Prefectură”, consemnând și faptul că „masa comună a avut loc la restaurantul Braedt, din str. I.C. Brătianu, compusă din 70 de tacâmuri” și unde au tostat Victor

La Săliște s-a ținut prima adunare model

La 14 IV. 1940 – zi de duminică – a urmat o altă adunare tot în Ardeal, la Săliște. De astă dată pentru consultarea poporului în vederea numirii președintelui și membrilor sfatului sătesc.

După primirea noastră la Sibiu, întâmpinați de intelectualii de aci: prefect, primar, deputați, secretari, în frunte cu doctorul Nicolae Comșa, președintele Frontului Renașterii Naționale a județului, rectorul Academiei Teologice, D. Stăniloiaie, rostind cuvântul de bun sosit, am plecat la Săliște.

Chipul în care s-a desfășurat constituirea sfatului comunal de aici urma să fie pildă pentru toate satele din țară.

La chemarea clopotelor, săliștenii tineri și bătrâni, în haine de sărbătoare și tradiționalele lor costume naționale, ne-au așteptat în curtea bisericii, unde primarul a rostit cuvântul de bun sosit. După ce am trecut în revistă formațiunile Frontului, reuniunile culturale și economice, bătrânele organizațiuni de meseriași, cele ale pompierilor și a delegațiilor din satele vecine, doritori să știe cum trebuie să procedeze în satul lor, am luat parte la sf. liturghie în biserică, oficiată de venerabilul protopop Dr. Dum. Borcea, înconjurat de un sobor de preoți.

După terminarea slujbei religioase, s-a ținut în sala de festivități a școlii primare întrunirea.

Primul a luat cuvântul Dr. Nic. Comșa, fiu a Săliștei, un vechi luptător naționalist din garda Vas. Lucaciu, Vaida, Maniu, Goldiș, Șt. C. Pop, amintind de luptele electorale și votul pe față a săliștenilor, ce a adus biruința la alegerile de sub stăpânirea maghiară din 1905.

În continuare, doctorul Comșa a spus: „Dumnezeu a dat gând bun d-lui. Victor Moldovan ca să găsească cea mai nimerită metodă: consultarea poporului. Prin aceasta s-a continuat tradiția, pe care noi mărginenii și în special săliștenii, o respectăm cu strășnicie, în problemele care interesează obștea. Roadele acestei consultări s-au văzut în domeniul cultural și economic”. Amintind de Statutul Organic a lui Șaguna, de organizarea școlilor confesionale și de mărginenii cu școala vieții de la Săliște, negustori, care așezați pe Valea Oltului, a Bârgăului, etc., unde au dus cultură și

---

Moldovan, Emil Poruțiu, Dr. Leon Scridon senior, Dr. Mihail Prall. „La ora 18, înalții oaspeți au părăsit cu automobilele orașul Bistrița, îndreptându-se spre Apahida, de unde au luat trenul spre Capitală”; „Năzuința”, anul III, nr. 72, 14 aprilie 1940, pp. 1–2. Instalarea propriu-zisă a fost consemnată mai târziu. În cadrul unei consfătuiri desfășurată la Bistrița, la care au participat prof. univ. Dr. G. Sofronie, secretar F.R.N. pentru Ținutul Someș, prof. univ. Dr. Aurel Ionașc, președintele F.R.N. din județul Năsăud, au fost instalate Sfatul județean și orășenesc, de asemenea, s-a decis ca „președinții și secretarii de plasă ai F.R.N., prezenți la adunare, să țină, în cel mai scurt timp probabil, întruniri populare pentru 3–4 comune, în cadrul cărora să se facă constituirea și instalarea Sfaturilor F.R.N. din toate comunele județului”; nr. 76, 12 mai 1940, p. 3.

lumină, încheie: „întotdeauna trebuie să lupti în serviciul obștei, pentru a te fericii pe tine”.

După cuvântările prefectului, după simțitele cuvinte rostite de protopop și după cuvântarea gen. Grigorescu, am luat eu cuvântul, amintind de timpurile când am vizitat pentru prima dată Săliștea, cu prilejul unei serbări culturale, organizată de ASTRA la Sibiu. „Ne-am deplasat un grup de studenți în această comună românească, de unde au pornit atâtea acțiuni românești. Impresia pe care am avut-o atunci mi-a rămas neștersă în inimă. Mi-aduc aminte cum aici, în marginea pădurii, s-a întins o horă a săliștenilor. Astăzi, asemenea horei de atunci, să încingem una pe întreg cuprinsul țării. Să fie hora de înfrățire națională”. În continuare am spus: „Amintirile mele se duc departe. Se țin de o conferință națională la Sibiu, la care au participat toți fruntașii vieții noastre politice. Mă aflu într-un colț al sălii și ascultam cuvântarea – pe care am reținut-o până astăzi – cuvântarea plină de căldură și avânt, rostită de doctorul Nicolae Comșa.

Când am luat hotărârea să-mi aleg una din cele 15.000 de comune, câte are țara românească, alegerea mi-a fost ușoară. Am zis, de aici, din Săliște, trebuie să pornească suflul de înviore a satului românesc.

De aici să dăm semnalul de nouă rânduială în țară după voia poporului, îndreptând rugi către Dumnezeu pentru limpezirea și luminarea gândurilor noastre”.

A urmat constituirea și depunerea jurământului⁴⁹.

După adunarea de la Săliște am plecat la Făgăraș, pentru a asista la închiderea cursurilor Școlii superioare țărănești.

La 20 IV. 1940 am dat o circulară pentru eternizarea memoriei eroilor neamului, prin înființarea monumentelor naturale și a parcurilor în fiecare sat prin serbări ce se vor desfășura în ziua de 5 V. 1940 pe întreg cuprinsul țării.

Impresionanta manifestațiune în județul Gorj

După adunările organizate în Ardeal, la Bistrița și Săliște, am trecut în Vechiul Regat, unde la invitația marelui scriitor Cezar Petrescu, am ales pentru prima întrunire județul Gorj, prezidat de acesta.

Adunarea a avut loc în ziua de 24 IV. 1940 în orașul Târgu-Jiu, oraș de la poalele Parângului. Orașul îmbrăcase veșminte de zile mari. Piața din fața bisericii era tixită de lume din oraș și județ. Erau prezenți toți intelectualii și șefii instituțiilor.

Însoțit de Cezar Petrescu, președintele organizației județului Gorj, de dr. Grigore Geamănu, secretar al Frontului Renașterii Naționale județean, viitorul secretar al Consiliului de Stat, de care nu mă leagă azi cele mai onorabile aprecieri, de gen. Georgescu, col. Vișoreanu, comandantul gărzilor, am fost primiți de col. Leoveanu,

⁴⁹ Anexe: Ziarul cu toate cuvântările și desfășurarea adunării și 9 fotografii – n. V. M.

prefectul județului, Staicu, primar, Batănescu, șeful org. din oraș, secretari, etc. După trecerea în revistă a gărzii, am asistat la serviciul divin, oficiat de șapte preoți. Era zi de sărbătoare, Sfântul Gheorghe.

După cuvântările col. Bădescu, col. Vișoranu, gen. Georgescu, a urmat solemnitatea instalării sfatului județean și a lui Cezar Petrescu, care a avut loc la primăria orașului, prezidată de mine.

După depunerea jurământului, Cezar Petrescu a luat cuvântul.

Vorbind despre Frontul Renașterii Naționale Cezar Petrescu spune: „Asprele vremuri care s-au abătut asupra Europei și rânjesc la granițele păzite de ostașii noștri de pe zonă, aceste vremuri s-au grăbit a dovedi cât de mistuitor a fost gândul *Suveranului* de a ne înmănunchia într-un singur partid politic. Cine ar fi avut oare autoritatea răspicată pentru a porunci potolirea patimilor și strângerea rândurilor? Nu pot încheia fără a întoarce gândul smerit către marele nostru *Suveran* prin care ne aflăm apărați față de primejdiile de afară din hotare și de primejdiile ce se aflau în noi. Să-i adresăm de aici *cuvântul de slavă* și de recunoștință. Să ne așternem la muncă și să ne amintim că asupra noastră ochiul *său* veghează, judecându-ne. *Monarhia se confundă cu ființa noastră istorică*, trecând peste oameni și generații, dincolo în timp”. (După instalarea Republicii Socialiste România, Cezărică și-a cam schimbat părerea!⁵⁰).

Am răspuns oratorilor, îndemnându-i să pășim cu vigoare pe drumul misiunii noastre:

„Să ne pătrundem de binecuvântata atmosferă a acestei minunate zile și închinându-ne adânc în fața măreției neîntrecute a lui Dumnezeu, să ne arătăm vrednici de darurile pe care le revărsă asupra plaiurilor românești”⁵¹.

În comuna Novaci

Am trecut după masă în frunțașă comună Novaci, comună așezată la umbra munților, unde am fost întâmpinați în sunet de fanfară de întreg poporul într-un zăvoi fermecător, în mijloc cu preoții în odăjdii.

După slujba religioasă și a cuvântărilor rostite de directorul școlii, de președintele băncii populare, de deputatul Mischie și de Cezar Petrescu, a urmat consultarea poporului și luarea jurământului.

Cezar Petrescu a vorbit la fel ca și în Târgu-Jiu: „să ne îndreptăm ochii ca la o stea călăuzitoare către marele nostru suveran, Majestatea Sa Regele, care ne-a întărit oștirea pentru a ne apăra hotarele și care ne poartă grija pentru a ne ajuta să ridicăm satele din mâhniri și necazuri”.

⁵⁰ Nota V. M.

⁵¹ Anexe: O fotografie din Târgu-Jiu în așteptarea serviciului religios, cu mine, Cezar Petrescu, Grig. Geamănu, etc.. – n. V. M.

În cuvântarea mea am remarcat că, trecând de o parte și cealaltă a munților, găsesc aceeași oameni voinici, purtând cu mândrie același port. Comuna Novaci are același tip de țărani, ca cei de la Făgăraș și Săliște, aceleași gospodării, fiind trecuți pe vremuri aci, din părțile noastre ardelene.

La Gura Humorului

După adunările din Ardeal și Vechiul Regat a urmat Bucovina. Aici s-a dezvelit, în cadrul unei ceremonii la Gura Humorului, în ziua de 5 V. 1940, bustul reginei Maria de către voluntarii bucovineni. Au luat cuvântul ministrul Nistor, comandantul Străzii Țării, Sidorovici, Gh. Vântu, subsecretar de stat, Flondor, rezident regal și eu. Au asistat intelectuali și țărani⁵².

Întrunire la Strășeni – Lăpușna

În ziua de 12 V. 1940 – zi de duminică – am sosit la Chișinău – Basarabia, unde am fost întâmpinat pe peronul gării de rezidentul regal, Grigore Cazachin, de dr. Cazacu, președinte de Ținut, Vladimir Cristi, deputat, fost ministru în Sfatul Țării, gen. Boițianu, deputați, secretari și șefii instituțiilor.

De aici am plecat în comuna Strășeni, unde a avut loc o întrunire, în cadru căreia s-a instalat – după o consultare a poporului – sfatul comunal după obișnuita solemnitate. S-au ținut cuvântări de către arhiepiscopul Efrem Tighineanu, rezidentul regal, deputați, etc.

Înainte de adunare s-a oficiat în biserica din dealul satului o sf. liturghie de către un sobor de preoți, iar rugăciunea a fost rostită de către arhiepiscop, răspunsurile, de către corul căminului cultural. Au asistat toți frunzașii satului.

În cuvântarea mea am spus că țăranii noștri de pretutindeni cer de la Dumnezeu pace, ca să muncească în tihnă și cu prisos ogoarele, veselindu-se de frumoasele daruri ale vieții.

La Chișinău am ținut o cuvântare, care nu am trecut-o în memorii, fiind aici vorba de soarta Basarabiei⁵³.

Adunarea ținută la Silistra

Am trecut în Dobrogea.

Tot într-o zi de duminică, 19 V. 1940 a avut loc o măreață adunare la Silistra, capitala județului Durostor. Mii de oameni băștinași, români, macedoneni, minoritari: bulgari, turci, au participat la această adunare.

---

⁵² Anexă: O fotografie de la Gura Humorului – n. V. M.

⁵³ Anexă: Trei fotografii de la Strășeni – n. V. M. (N.B! Afirmatia este semnificativă pentru modul în care au fost gândite și scrise memoriile” – n.n.).

Însoțit de ministrul Ralea, președintele Ținutului, N. Cornățeanu, prim-secretar, ministrul Horia Grigorescu, gen. Georgescu, am fost primiți de doctorul Petre Țopa, președintele organizației județene și oficialitățile orașului, iar de macedoneni călări, în costumele lor pitorești, am fost conduși, străbătând străzile până în Piața Păcii, în aplauzele populației.

În tribuna ridicată aici au luat loc generalii, deputații, primarii și ceilalți intelectuali.

Un sobor de preoți în frunte cu episcopul Gherontie a Tomisului a oficiat slujba religioasă. Luându-se jurământul membrilor sfatului, întreaga asistență formată de câteva mii de dobrogeni a luat poziție de onor, iar fanfara a intonat Ruga Frontului.

A vorbit Țopa, accentuând că aici există un suflet românesc și o credință nestrămutată în viitorul neamului: „Suntem aici în vechea țară a lui Mircea Voievod. Aici au venit și românii macedoneni. În Balcani, în leagănul lor, au dat dovadă, că au știut să-și apere graiul și credința sub scutul bisericii și al școlii”.

Au mai vorbit E. Cialfic, primarul orașului Călărași, V. Covată, în numele județului Caliacra, Iordan Lefterov, care mărturisește devotamentul minorității bulgare, muftiul Sadic Ibrahim, care arată că „Versetse din Coran ne îndeamnă, ca poporul musulman să fie credincios patriei, ori unde poate fi patria noastră, deci aici unde drapelul țării își înclină umbra cu silueta moscheiei”.

Au vorbit apoi gen. Georgescu, ministrul Grigorescu.

Ministrul Ralea, președintele Ținutului, a spus: „Ne-am adunat cu toții într-o sfântă solidaritate, și dacă astăzi suntem uniți, înlăturând orice dezbinare, aceasta o datorăm M.S. Regelui, care ne-a redat liniștea necesară traversării unor vremuri crâncene”. (Și Ralea, ca și Cezar Petrescu, au uitat mai târziu aceste elogii aduse monarhiei⁵⁴).

Eu am făcut apel, ca și ceilalți, la unire și solidaritate, după ce am arătat că, am venit pătruns de un sentiment aproape religios aici, unde inscripțiile au nume de veterani ai legiunilor romane, mulți de origine getică, pe acest pământ, plin de amintiri istorice, etc⁵⁵.

Manifestația populară la Tulcea

La 26. V. 1940, zi de duminică, a avut loc solemnitatea depunerii jurământului sfaturilor sătești din întreg județul, la Tulcea.

Președintele județului, Matei Vasiliu, convocase toate sfaturile deja constituite. Orașul era împodobit de sărbătoare, cu steaguri și ghirlande de flori. În piață se

---

⁵⁴ Nota V. M.

⁵⁵ Anexe: 11 fotografii și discursul meu în întregime – n. V. M.

ridicase o tribună înconjurată de mii de tulcenii, orându-iți în perfectă ordine și disciplină, fiecare organizație purtând placcarduri.

În tribună au luat loc Cornățeanu, gen. Georgescu, Matei Vasiliu, cavalier al Ordinului Mihai Viteazul, Rezidentul Regal, Paul Goma, cel care pe vremuri fusese trimis de Văitoianu, ca în calitate de inspector general să caute date compromițătoare împotriva mea, prefectul Șerbănescu, deputați, intelectuali.

Un sobor de preoți a oficiat serviciul religios, înainte de a trece în revistă organizațiile Frontului.

După ce președintele a luat legiuitul jurământ, au urmat cuvântările. Au vorbit protoereul, un țăran, deputatul S. Rădulescu, Matei Vasiliu, gen. Georgescu, Cornățeanu. După ce am încheiat eu șirul cuvântărilor, am asistat la punerea pietrei fundamentale a Casei Sănătății și a Școlii de fete. Am vizitat satele din împrejurimi și am participat la o consfătuire cu pescarii, împreună cu Cornățeanu.

Cornățeanu convocase la Vâlcov pe pescari la o consfătuire spre a cerceta problemele lor de breaslă.

Conferințe la Radio

La 21 IV. 1940 am vorbit la radio în cadrul „Ora Națiunii” despre „Frontul Renașterii Naționale în serviciul Națiunii”. Conferința a fost reprodusă în ziarul „Năzuința”⁵⁶. Ziarul „Tribuna” scrie: „Cuvântătorul este o figură bine cunoscută în viața politică a acestei țări, o energie creatoare în domeniul cultural și mai ales național, în care și-a creat o prea frumoasă reputație”.

La 21 V. 1940 am revenit în fața microfonului tot în cadrul „Ora Națiunii”, vorbind despre „Unitatea românească în serviciul apărării țării”. Cu această ocazie am declarat: „Poporul a îmbrățișat cu un sănătos instinct de conservare prilejul de a-și organiza solidaritatea națională. Pot anunța că Ținuturile, județele și municipiile sunt complet organizate, iar plășile și comunele urbane sunt în curs de organizare. În cel mult o lună de zile Frontul Renașterii Naționale va fi aliniat de la un capăt la altul al țării, reprezentând Națiunea într-o unitate de simțire și acțiune indescrivibilă.

La 8 VI. 1940 am ținut a treia și ultima conferință la radio despre „Noua ordine morală și politică a României”⁵⁷.

⁵⁶ După ce aprecia rolul radioului ca mod de comunicare – „prețuiesc nespuse de mult posibilitatea de a împărtăși țării frământarea sufletului meu” – Victor Moldovan definea esența conferinței, arătând că „vremurile de astăzi nu sunt potrivite discuțiilor care ne așezau altădată la întinse expuneri de păreri, sub protecțiunea zilelor senine”, de aceea, lozincă prezentului pe care-l trăia țara era „Națiunea înarmată...Frați Români de pretutindeni, să dăm sufletul nostru întreg națiunii înarmate să dăm Țării tot ce ni se cere pentru întărirea și siguranța ei. În felul acesta, fiecare dintre noi va fi ostaș al națiunii române înarmate și pârtaș al unui glorios capitol de istorie”; „Năzuința”, nr. 75, 5 mai 1940, pp. 1–2.

⁵⁷ Anexe. Conferințele – n. V. M.

Adunarea de la București

La 2 VI. 1940 a avut loc marea adunare din București, la Arenele Venus, la care au luat parte peste 15.000 de oameni, cu prilejul sfințirii steagurilor organizațiilor comunale și de plasă din întreg județul Ilfov.

Adunarea a fost prezidată de mine.

Au luat parte ministrul de Interne, Mihai Ghelmegeanu, președintele Ținutului Bucegi, I.G. Vântu, președintele județului Ilfov, I. Bujoi, prim secretar, Gh. Vântu, subsecretar de stat, primari, deputați, militari, intelectuali, demnitari, etc.

Un extraordinar de numeros sobor de preoți a oficiat slujba religioasă, după care a urmat depunerea jurământului și sfințirea steagurilor.

Au vorbit M. Stati, secretar județean, av. Slătineanu, un țăran, I.G. Vântu și Ghelmegeanu.

Eu, în cuvântarea mea am declarat:

„Am mulțumirea să anunț, că organizarea Frontului Renașterii Naționale *se încheie astăzi* prin impunătoarea manifestație a Ilfovului. La 16 iunie va începe altă fază pe teren, într-unul din județele țării”.

După terminarea adunării toți cei de față s-au încolonat în frunte cu soborul de preoți și am pornit spre mormântul *Eroului Necunoscut*, unde împreună cu I. G. Vântu am depus o coroană de flori. A urmat o grandioasă defilare pe Calea Victoriei. Seara a avut loc o manifestație în fața Palatului.

Am raportat Regelui că perioada de organizare a Frontului s-a încheiat și că organizațiile sunt gata să pornească la drum spre a-și adânci rosturile în opera de întărire morală și materială a țării⁵⁸.

Faza finală

În această fază finală a organizării am primit numeroase telegrame din întreaga țară, din partea conducătorilor de Ținuturi și județe:

- de la ministrul Mih. Ralea, președintele Ținutului Marea;
- de la ministrul Radu Portocală, președintele Ținutului Dunărea de Jos, care își exprimă adâncă satisfacție pentru munca ce am depus la desăvârșirea organizației;
- de la ministrul Traian Pop, care-și exprimă toată simpatia;
- de la miniștrii Bentoiu și Cornățeanu, prim-secretari, care mă asigură de dragoste și concurs;
- de la ministrul Silviu Dragomir, care a fost întâiul secretar pentru categoria Profesiuni Intelectuale la înființarea Frontului și care acum, în calitate de

⁵⁸ Anexe: 7 fotografii și Raportul către Rege (5 pagini scrise la mașină) – n. V. M.

- președinte al Ținutului Timiș, îmi urează spor la muncă și cel mai deplin succes în opera la care lucrez cu atâta energie și entuziasm;
- de la ministrul Popovici, președintele Severinului băănățean, interpretul sentimentelor de gratitudine pentru energica activitate pe care o depun în afirmarea renașterii naționale;
  - de la dr. Cazacu, președintele Ținutului Nistru, care exprimă sentimentul de gratitudine și convingerea adâncă de izbândă sub înțeleapta mea oblăduire;
  - de la Em. Tătărașcu, fratele primului-ministru, deputat, care îndreaptă un gând sincer și devotat către acela care duce fără odihnă o luptă crucială pentru reușita unei strălucite idei;
  - de la fostul ministru de Interne Iuga, care-și exprimă cele mai bune urări pentru reușita misiunii mele, asigurându-mă de disciplină și deplină ascultare;
  - de la foștii miniștrii Mircea Cancicov și Nic. Zigre, care mă asigură de tot devotamentul, etc, etc;
  - de la Aurelian Ionașc am primit două telegrame, care mă asigură de întregul devotament și caldă afecțiune;
  - iar de la Dumitru Nacu, care pe vremuri mă socotea o „haimana”, am primit următoarea telegramă:

„Membrii Frontului Renașterii Naționale din comunele grănicerești Telciu, Romuli și Coșbuc, întruniți cu entuziasm în mare adunare de alegere a sfatului comunal, prin mine vă trimit expresiunea celor mai calde sentimente de dragoste și devotament, asigurându-vă că, urmărindu-vă pe drumul de meritată ascensiune, sânt mândri că astfel marile dvs. calități vor spori în aceste grele vremuri potențialul de întărire al neamului, căruia îi sacrificăm toată puterea de muncă, cu tot marele dvs. suflet. Sănătate! Dumitru Nacu”⁵⁹.

Solidaritate națională

Organizarea s-a desfășurat într-un ritm neobișnuit de accelerat, punând în mișcare toate forțele vii într-o atmosferă de solidaritate.

S-ar părea că rezultatele obținute ar putea fi considerate ca un progres și o ameliorare față de trecutul regim politicianist, căci iată de constată profesorul universitar O. Ghibu într-o scrisoare deschisă adresată lui Oct. Goga și publicată în broșura *După cinci ani de la Unire. De ce mergem spre dezastru?*, broșură ce mi-a trimis autorul ca omagiu, la data de 26 VI. 1924:

„Nu este de mirare că astăzi mai puțin de șase ani de la Unire, în loc să putem înregistra în cuprinsul țării o stare sufletească generatoare de mulțumire

⁵⁹ Anexe: Telegramele primite – n. V. M.

și de fericire și un progres înfloritor, întâlnim la fiecare pas numai ruine și dezordine morală și materială. Bilanțul acestor ani este, în adevăr, înspăimântător sub toate raporturile, și el ne sare în ochi din fiecare colț de gazetă și din fiecare cuvânt al celui din urmă cetățean ajuns la disperare: *solidaritatea națională a dispărut*; iubirea frățească și omenia, asemenea; respectul de lege nu mai există; încrederea în forțele noastre și în viitorul nostru a suferit naufragiu complet; sentimentul de jertfă și entuziasmul pentru binele public nu se mai întâlnește decât prin excepție; patriotismul se găsește doar în discursurile festive ale guvernanților, autoritatea Statului este profund compromisă. Pretutindeni numai interese meschine, dezbinări, nedreptăți strigătoare la cer, nerușinare, răutate, descurajare, sărăcie, cu întreg cortegiul lor de urmări funeste.

Atâta rău cât ne-a făcut în patru ani de zile plaga politicianismului fără scrupule, nu ne-a făcut politica ungurească într-o mie de ani. Ungurii ne-au slăbit forțele materiale, dar ei nu ne-au putut distruge sufletul; politicianismul a izbutit să ni-l fărâme aproape cu totul”.

Solidaritatea națională a fost de la început *leit-motivul* tuturor manifestărilor mele, începând cu înscrierea în Front – impusă de datoria de a mă încadra într-o solidaritate națională față de primejdiile ce ne pândeau de pretutindeni – și, la fel, la toate întrunirile, toate cuvântările și toate exteriorizările gândirii mele.

Nici o aluzie la alte doctrine și acțiuni politice străine, ca *fascism, hitlerism, etc.*

Unitatea românească

M-a preocupat Unirea Națională, unitatea sufletească, românească.

În sensul acestui program a luat un prim loc *respectarea tradiție noastre ardelenesti* de unire frățească politică și confesională.

Nu puteam trece peste această tradiție inițiată de capii noștri bisericești încă cu prilejul mișcărilor noastre naționale, din care a ieșit memorabila petițiune *Supplex Libellus Valachorum*, semnată de episcopul ortodox Gherasim Adamovici și de episcopul unit Ioan Bob, petițiune prin care ceream reintegrarea românilor și drepturile lor de a fi recunoscuți a patra națiune, egal îndreptățită cu Ungurii, Sașii și Secuii.

Această mișcare politică din 1784 coincide cu mișcările noastre țărănești ale lui Horia, Cloșca și Crișan din Munții Apuseni și ale lui Tănase Todoran din granița noastră năsăudeană, care au dus la restituirea drepturilor noastre strămoșești.

Tradiția aceasta s-a păstrat în cursul vremii la toate evenimentele mari politice și culturale ale românilor ardeleni.

În anul 1848, pe Câmpul Libertății de la Blaj au prezidat cei doi mitropoliți români, ortodox și unit. La fel, la înființarea asociațiunii culturale ASTRA și la Fondul de Teatru. La fel, la conferințele naționale din 1861 și 1863, convocate de

cei doi capi ai bisericilor românești surori. Și în sfârșit, la Marea Adunare de la Alba-Iulia în 1918 cu cei doi episcopi: Cristea și Hossu, alături.

În Conferința Națională din 1861 s-a anunțat în mod solemn, că „Toți românii, fără deosebire de confesiune, sunt frați de sânge și că *afurisit* era să fie acel român, care va mai încerca să strice această legătură sufletească”.

Fidel acestei tradiții, m-am străduit să mențin în cadrele Frontului unitatea sufletească, frățască a celor două biserici surori, ceea ce mi-a reușit la toate întrunirile: la Lugoj, Oradea, Bistrița, etc., iar pentru a încununa această unire românească am proiectat o mare adunare la Sibiu, în colaborare cu ASTRA și cu asistența celor doi mitropoliți din Ardeal, proiect care nu a putut fi realizat din cauza politicii nestatornice a Regelui, care va trece la o nouă fază de organizare a Frontului, după cum vom vedea.

Tradiția aceasta ardelenască de bună înțelegere între cele două confesiuni am cunoscut-o chiar în sânul familiei: tatăl meu era unit, mama mea, ortodoxă. Nu am auzit acasă un cuvânt, o aluzie, cu privire la confesiune. Mama mea umbla la biserică unită, care era peste drum de noi. Iar după ce a venit Grigore Pletosu la Bistrița, venea și protopopul ortodox Pletosu la Bobotează la noi.

Intoleranța, zăbania, neînțelegerea între cele două biserici, a început odată cu dezbinările politice.

Protopopul Dăian de la Cluj într-un articol al său arată că „Biserica românească despărțită ar trebui să fie *ca doi brazi într-o tulpină, ca doi ochi într-o lumină*, deci într-o deplină unire sufletească și iubire frățască.

După Unirea din 1918 s-au lansat diferite păreri și proiecte pentru unificarea celor două biserici.

Unirea Religioasă

O dată cu Unirea politică a românilor, în anul 1919, a fost trimis la Roma canonicul Nicolescu. Vizita aceasta este privită cu ochi buni de către unii din oamenii politici influenți a Vechiului Regat, partizani a convertirii bisericii române la unire cu Roma, nemulțumiți de nivelul bisericii din Vechiul Regat.

Încă în anul 1923 profesorul Onisifor Ghibu, pe care-l cunoșteam de mult, când cu ocazia sfințirii catedralei ortodoxe din Sibiu eram găzduit în seminarul teologic de acolo – Ghibu fiind pe vremea aceea teolog, eu, student universitar – a lansat prin gazete lozinca unirii celor două biserici românești.

În articolul său din „Adevărul” publicat la 27 VII. 1923 este de părere că „Procesul vieții religioase a neamului nostru nu este încă încheiat. Noi ne prezentăm în Transilvania din punct de vedere religios sfâșiați în două; în ortodocși și uniți. Această sciziune, care nu folosește nimănui, dar care în schimb, aduce incalculabile

prejudicii, atât vieții religioase, cât și celei naționale, trebuie să înceteze. Poporul român trebuie să ajungă și la deplina unitate românească, fără de care cel puțin în Transilvania, nu va fi niciodată liniște și adevărată unire sufletească”.

Ghibu consideră unirea unei părți a românilor din Transilvania cu biserica Romei ca una din cele mai mari *metehne*, cu urmări dezastruoase asupra întregii noastre vieți naționale. Crede că deosebirea între ortodocși și uniți fiind neînsemnată și artificială, un plebiscit, neinfluențat de preoțimea de sus, ar duce cu unanimitate la unirea religioasă a tuturor românilor. Unirea cu Roma nu a influențat întru nimic sufletul poporului și nici nu a rupt unitatea sufletească în masele de jos – aceleași cărți, aceeași preoți. Deosebirile le știau doar vlădicii și preoții, poporul, nici azi nu are habar de ele.

Ghibu crede că formula: Unire cu Roma este profund antipatică.

A urmat o discuție publică, la care au luat parte teologi și mireni, între care și eu.

Iorga, într-o conferință ținută în ianuarie 1940 este de altă părere.

În conferința sa despre „Concepția românească a ortodoxiei”, Iorga declară că: „Ortodoxia este pentru națiune, iar nu aceasta pentru ortodoxie” și constată că „Teofil și protopopii, care au iscălit cele patru puncte, au fost oameni cuminți, păstrând legea românească și că legătura cu Papa este foarte folositoare și mai simpatcă decât legătura cu Patriarhul de la Constantinopol”. Iorga consideră biserica unită respectuoasă față de întreaga noastră tradiție religioasă. Această biserică a adus reale și esențiale servicii ideii naționale.

În anul 1940 s-a ridicat din nou problema unirii religioase. Urdăreanu, ministrul Palatului, mi-a comunicat că Regele este pentru unirea bisericii ortodoxe cu Roma. Președintele Asociației foștilor ortodocși și un episcop unit erau desemnați să plece în scopul realizării acestui proiect, la Roma⁶⁰.

---

⁶⁰ Anexe: Articolul lui Ghibu și al meu. Conferința lui Iorga – n. V. M.

7.

Monumente grănicerești

*Monumentele grănicerești*¹

Încă de tânăr deputat m-a preocupat cultul eroilor din ținutul nostru. M-a preocupat în primul rând cultul marelui nostru bard al deșteptării noastre naționale, născut la Bistrița, *Andrei Mureșan*.

După posibilitățile modeste, ce mi-au stat la dispoziție, am confecționat prin un zugrav portretul în mărime naturală a lui Andrei Mureșan, reprezentat în atitudinea lui revoluționară, cu țaranul iobag la picioarele sale, rupând lanțul. Tabloul acesta, executat în ulei, destinat unei Case Naționale, l-am dăruit recent Muzeului Bistrița², la îndemnul inimosului conferențiar universitar Teodor Ghițan. Mai târziu, prin anul 1940, am achiziționat la un anticar din București portretul lui Andrei Mureșan, executat de marele pictor Pop din Brașov. L-am dăruit tot Muzeului din Bistrița.

Am realizat însă mai târziu ridicarea unui important monument în bronz la Bistrița.

Primăria orașului, având de primit de la Ministerul Apărării Naționale o importantă sumă pentru imobilele sale – ocupate ani de zile de unitățile sale, fără ca Primăria să primească chiriile restante – m-a rugat să stăruie și să intervin. Mi s-a oferit un onorariu ca avocat, procentual, care s-a ridicat la 100.000 lei.

Acest onorariu l-am destinat ca prim fond pentru ridicarea monumentului, a cărui cost s-a ridicat la 300.000 lei. Diferența până la această sumă am acoperit-o prin diurna pe o zi, ce am solicitat-o drept contribuție Senatului și Adunării Deputaților, membrii acestor corpuri aprobând cu unanimitate propunerea mea³.

Monumentul a fost executat de sculptorul Cornel Medrea.

---

¹ În legătură cu această temă vezi și rezumatul în scrisoarea adresată de Victor Moldovan la 24 aprilie 1958 lui Emil Precup, în A.N.B.-N., fond *Emil Precup*, d. 186/1.

² În prezent se află expus în holul de la intrarea în sala de studiu de la Serviciul județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale – n.n.

³ Amintim doar că o inițiativă la nivelul Transilvaniei a avut începutul la 16 martie 1920, prin lansarea unui „Apel-Români din patru unghiuri” a „românilor de dincolo și de dincoace de Carpați”; sumele colectate urmau să fie depuse la banca „Albina” în contul „Statuia lui Andrei Mureșanu”, sub egida ASTRA. La acest apel au răspuns prin colecte de bani multe din localitățile județului Bistrița-Năsăud de atunci; vezi pe larg la A.N.B.-N., fond *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 53/1923, 47 f, *passim*.

Când a sosit statuia colos la Bistrița, așezată în curte la mine, lumea venea ca la o minune, bistrițenii neavând până atunci ocazia, să vadă un monument în bronz.

Am ales Piața Unirii, în fața bisericii, ca loc potrivit pentru a fi ridicată statuia.

La săparea fundației au luat parte descendenții poetului Andrei Mureșan.

Piatra fundamentală a fost ridicată în ziua de 15 septembrie 1934⁴, în ziua când am împlinit 50 de ani, în cadrul unei mari solemnități, la care au asistat toți intelectualii și țăranii bistrițeni.

În 1940, cu ocazia cedării Transilvaniei ungurilor, statuia a fost transportată la Sibiu și readusă după ieșirea ungurilor, la Bistrița, dar din păcate, nu a fost așezată pe soclul original, ci lângă biserica săsească, pe un soclu rămas de la unguri⁵.

⁴ Presa din epocă contrazice afirmația autorului. „Datorită însă naționalismului și hărniciei d-lui deputat Victor Moldovan, marii bărbați ai acestui ținut își vor avea monumentele, prin care amintirea lor să nu fie uitată. Din fondurile adunate de d-sa., a fost turnat în bronz, pe lângă câteva busturi, statuia lui Andrei Mureșanu, ce va fi așezată în parcul din fața bisericii române unite din Bistrița, locul nașterii și copilăriei sale. Ceremonia punerii pietrii fundamentale a avut loc *duminică, 15 septembrie ac. – 1935*, s.n. – în prezența mulțimii de locuitori, a delegației primăriei orașenești și a strănepoților poetului”. Au luat cuvântul protopopul Ioan Petringel, Victor Moldovan. La temelia statuii a fost depus actul fundațional cu următorul conținut: „Memoriei lui Andrei Mureșan. Această statuie a fost turnată în bronz de profesorul sculptor C. Medrea din București în 1934, al IV-lea an de glorioasă domnie a Majestății Sale Regelui Carol al II-lea, la inițiativa și neobosita străduință a d-lui. Victor Moldovan, deputat de Năsăud. Prin acest monument s-a tradus în fapt dorința Românilor din acest ținut, de a se eterniza memoria poetului deșteptării noastre, tocmai în localitatea unde acesta s-a născut și a copilărit. Lucrările pentru așezarea statuii, a cărei turnare în bronz s-a plătit din fondurile adunate de domnul deputat Victor Moldovan au început *în ziua de 2 septembrie 1935* – s.n. – Sfințirea pietrii fundamentale a fost oficiată de protopopul român unit al Bistriței, Ioan Petringel, asistat de preoții de la biserica greco-catolică locală: Vasile Tătaru, Ioan Sângeorzan, Aurel Bungărdean, Ioan Boteanu, Teodor Macrea și Victor Cotoc. Președinte Victor Moldovan, vice-președinte, Ioan Petringel, secretar Ioan Sângeorzan, membrii: Ștefan Lupu, Ghiță Matheiu, Ioan Sasu, Ioan Bozga, Mihail Encean, Toma Toader, Vasile Sângeorzan, Pavel Urs a Goroaii, Aurel Filimon. Polițaiul orașului: Nicolae Pop Baldi”. Fanfara românească a cântat după aceea „Deșteaptă-te Române, după care serbarea a luat sfârșit”; „Săptămâna”, anul VIII, nr. 269, 22 septembrie 1935, pp. 1–2. Odiseea statuii a continuat însă, astfel că serbarea oficială de inaugurare s-a ținut la data de 21 noiembrie 1938. Un articol „semnal”, Șt. Lupu, „Crezul lui Andrei Mureșanu”, în „Năzuința”, anul I, nr. 1, 27 noiembrie 1938, p. 1. Relatarea pe larg a ceremoniei, sub titlul „Grandioasa manifestație națională din Bistrița”, în *Ibidem*, nr. 2, 4 decembrie 1938, p. 3–4. Vezi și mărturiile documentare la Adrian Onofreiu, „Din dosare de arhive: 1938 – Statuia lui Andrei Mureșanu la Bistrița”, în „Amfiteatru U B”, Bistrița, 2001, anul I, nr. 4, iunie, p. 2; *Ibidem*, nr. 6, august, p. 2; *Ibidem*, nr. 8, octombrie, p. 2; *Ibidem*, nr. 9, noiembrie, p. 2. În 1939 s-a constatat „că pe soclul statuii nu era nici o inscripție”; „Săptămâna”, anul XII, nr. 354, duminică, 21 mai 1939, p. 1.

⁵ Demersurile pentru readucerea statuii au început la 11 mai 1946, când Primăria s-a adresat Inspectoratului General Administrativ-Circumscripția III Cluj; apoi, Primăriei Sibiu, la data de 6 iulie 1946. Răspunsul primit a fost înaintat Universității „Regele Ferdinand” Cluj și Corpului 6 Teritorial Cluj, care au confirmat că „nu au nici un fel de pretenții”. Prin decizia nr. 4.654 din 10 ianuarie 1947 s-a aprobat proiectul de montare a statuii. Devizul de lucrări, executate în regie directă în perioada 28 octombrie–9 noiembrie 1946 s-a ridicat la suma de 1.722.990 lei. Postamentul inițial a fost micșorat cu 1 m. din înălțimea de 6.5 m. Recepția finală s-a făcut la data de 1 martie 1947; A.N.B.-N., fond *Primăria orașului Bistrița*, d. 3/1946, *passim*.

Imortalizarea Figurilor Grănicerești⁶

Într-o bună zi mi-a căzut în mână o gazetă cu un articol scris de studentul Emil Sângeorzan din Feldru.

Studentul arăta revoltat indiferența intelectualilor grăniceri, care nu respectă cultul marilor înaintași, care le-au dat posibilitatea unui trai îmbelșugat, conservând și apărând averile grănicerești. Câte și mai câte încercări de a aduna fondurile necesare pentru ridicarea unui monument lui Vasile Nașcu au fost zadarnice. Fondurile s-au irosit.

Sesizat de acest articol emoționant, care mi s-a pierdut odată cu dosarele voluminoase privind monumentele, m-am hotărât să fac eu, ceea ce nu au făcut cei chemați.

Cum însă eram considerat de unii din conducătorii politici și culturali, ca un nepoftit, intrus în afacerile grănicerești, ca o haimana, ca unul ce a venit din țara câinelui, am căutat să găsesc o formulă acceptabilă de a putea acționa. Chiar și venerabilul profesor Iuliu Moisil m-a repudiat ca negrănicer, el, care propaga cultul strămoșilor, scriind biografiile înaintașilor în „Arhiva Someșană”.

Am făcut apel la tineret, convocând o întrunire unde ne-am constituit într-un „Comitet pentru ridicarea monumentelor grănicerești”.

Iar pentru a împăca lumea, l-am ales pe prof. Iuliu Moisil și pe Virgil Șotropa, președinți de onoare.

Sub președinția mea s-a constituit comitetul, în care au intrat doctorul I. Bodescu, Iuliu Morariu, Sabin Cotul, Ioan Domide, Silviu Cotu, Anton Coșbuc, Titu Pop, Victor Cotoc, Samson Cozonac, Ioan Ionașc, Lazăr Zavaschi, Petru Pop, Victor Coșbuc, Oct. Buia, Virgil Guțiu și Emil Sângeorzan, ca președinte a comisiunii de presă⁷.

În calitate de președinte al acestui comitet m-am adresat la data de 27 III. 1933 directorului silvic Precup, rugându-l să treacă în buget o sumă de cel puțin 100.000 lei pentru ridicarea monumentelor grănicerești. Comisiunea Silvică însă nu a luat în

⁶ Presa anunța proiectele în acest domeniu sub titlul „Eternizarea unor figuri mărețe – busturi A. Mureșanu, Nașcu, basoreliefuli Iacob și Ioachim Mureșan”, „Săptămâna”, nr. 259, 14 iulie 1935, p. 1 și relua informația sub titlul „în curând va inaugura mai multe monumente pe care domnia sa le ridică în cinstea figurilor mărețe grănicerești și culturale din județ” în articolul „Țara statuelor”, în *Ibidem*, nr. 267, 8 septembrie 1935, p. 3.

⁷ Activitatea fructuoasă a acestui organism era menționată de presă. Sub formă de „Invitare”, s-a publicat următorul text: „Domnii membrii în Comitetul pentru ridicarea monumentelor grănicerești sunt rugați să ia parte la ședința ce va avea loc în ziua de sâmbătă, 7 septembrie a.c. ora 10 a.m., în locuința d-lui. Victor Moldovan, având următoarea ordine de zi: Chestiunea ridicării monumentelor grănicerești. Bistrița, la 28 august 1935; Președinte: V. Moldovan; secretar, S. Cotul. Notă: Ședința s-a convocat la Bistrița pentru ca domnii membrii să poată vedea monumentele deja realizate, care se găsesc depozitate la locuința președintelui” (s.n.); „Săptămâna”, anul VIII, nr. 266, 1 septembrie 1935, p. 2.

considerare cererea mea, tergiversând rezolvarea ei. La 19 V. 1934, într-o ședință ținută după ce trecuse mai mult de un an de zile, Comisiunea Silvică îmi respinge cererea „trimițând-o comunelor grănicerești, ca acestea să-și dea avizul, dacă consimt să contribuie cu tangentele lor la ridicarea monumentelor grănicerești de către domnul Victor Moldovan”.

Abia după ce am intervenit la minister, am putut să obțin această sumă⁸.

Conducătorii grăniceri au rămas consecvenți *de a așterne praful uitării* peste mărețele personalități ieșite din sânul graniței. Au uitat și de astă dată să aprindă flacăra sacră în amintirea strămoșilor, care le-au lăsat moștenire frumoșii munți, cu păduri și pășuni, câștigați prin truda și cu prețul sângelui!

Emil Sângeorzan ne arată în broșura *Părerii* publicată în anul 1933, în cadrul „Cercului Studenților Năsăudeni „George Coșbuc” părerile sale asupra Așezămintelor Grănicerești Năsăudene. Pe exemplarul ce mi-a trimis din Cluj scrie „Petru a vă informa asupra preocupărilor de mâine din Granița Năsăudeană”.

După ce constată că „Noi, tinerii și nepricepuții studenți, neinițiați în tainele încâlcite ale manevrelor de suprafață și de culise, începem să credem, că generația de conducători, care leagă și dezleagă totul în averile și a ținutului nostru drag, n-a fost la înălțimea chemării sale.

De când ne-am trezit – scrie Emil Sângeorzan – la pricepere, noi, cea mai tânără generație, ne frământăm să descoperim ceva închinat idealului pur. Nu trudim în zadar”, și continuă astfel: „În toamna anului 1931 un grup de studenți, descendenți de grăniceri din aceea cu dragoste față de ținutul și trecutul lor, au luat inițiativa și au consimțit să li se rețină din bursele lor o sumă oarecare, ce era menită să formeze sâmburele unui fond pentru ridicarea unei cruci pe mormântul părăsit al învățătorului Vasile Nașcu”. Dar On. Fonduri răspund grupului de studenți că „atari operațiuni nu cad în atribuțiunile Comisiunii administrative... nu pot lua în dezbatere cererea studenților”. Pentru aceste fonduri s-a luptat Vasile Nașcu 17 ani fără repaus.

„Noi nu-i calificăm, judece-i lumea după faptele lor... Vivere militar est (A trăi înseamnă a lupta). Ori viața unui om, a unei generații, ori a unui popor, se judecă după ceea ce a gândit și a făcut”.

Repararea unei nedreptăți

L-am rugat pe sculptorul Medrea ca să-mi execute bustul lui Vasile Nașcu, precum și o placă comemorativă pentru casa acestuia din Feldru. Totodată, să-mi facă proiectul unei monumentale troițe în piatră pentru comemorarea lui Tănase Todoran și a celorlalți martiri eroi, executați după răscoala din 1763.

---

⁸ Anexe: Cererea mea și procesul-verbal al Comisiunii Silvice din 19 V. 1934 – n. V. M.

Medrea mi-a turnat în bronz bustul lui Vasile Nașcu în mărime supranaturală – în două exemplare – unul l-am predat comunei Feldru, pentru a fi ridicat în fața Căminului Cultural proiectat de mine, al doilea l-am depozitat în Muzeul de la Năsăud, pentru a fi ridicat în Năsăud, pe locul desemnat de mine, în fața locuinței vicarului, în unicul parc, dincoace de biserică și Valea Caselor, care urma să primească denumirea de parcul „Vasile Nașcu”.

Dezvelirea acestor busturi o proiectasem pentru ziua de 4 X. 1940, în cadrul unei mari sărbători, la care să participe toată Granița, reprezentanții guvernului, ai asociațiilor culturale, didactice, școlare, coruri, muzici.

Nistor, biograful lui Vasile Nașcu scrie într-o notiță că înmormântarea lui Vasile Nașcu a avut loc într-o zi de 4 octombrie și că în aceeași zi a avut loc și balul studenților⁹. Astfel a fost onorată memoria celui care s-a străduit, ca nimeni altul, să salveze averile grănicerești¹⁰.

De aceea, alesesem și eu ziua de 4 octombrie, dar evenimentele internaționale mi-au zădărnicit acest plan, precum și altele¹¹.

Mai târziu – după reîntregirea Ardealului – am adresat primarului Lupu din Năsăud o cerere, rugându-l să amenajeze acest parc și să ridice statuia fără concursul meu, trimițându-i și planul locului, dar nu am primit nici un răspuns. Cererea mea cred că ar trebui să fie înregistrată la Primărie¹².

⁹ În accepțiunea din epocă, elevi din cursul superior a gimnaziului din Năsăud.

¹⁰ Deși președintele Comisiunii administrative a fondurilor grănicerești a cerut amânarea serbării, părere la care s-a raliat și vicarul Grigore Moisil, cei doi nu au reușit să oprească derularea evenimentelor. Astfel, sicriul „pleacă spere cimitirul „Comoara”, clopotele îl plâng până la mormânt, unde după rugăciunile îndătinat a fost scoborât. Cei care au aflat cu cale a-l petrece până aici se reîntorc, și goparii aruncă pământul petros iarăși în groapă. Clopotele au încetat, iar zgomotul surd produs de căderea pământului și petrilor pe sicriul de scânduri din ce în ce dispăru, pe când mormântul era ridicat ca semn, că acolo doarme cineva somnul de veci – în Năsăud se luminează unicul hotel pe acel timp, astăzi numit „hotelul Rahova”, pe care însuși V. Nașcu l-a scos din ghearele erariului pentru fond. În acesta începu a cânta o muzică țigănească și domnii profesori, apoi alți domni, dame și domnișoare jucară până dimineața la balul din 4 octombrie; Nestor Șimon, *Vasile Nașcu. Viața și faptele lui*, Năsăud, 1911, p. 525. Fragmentul este reprodus și în articolul „Înmormântarea lui Vasile Nașcu. Balul din 4 octombrie 1867”, în „Năzuința”, nr. 44, 1 octombrie 1939, p. 2. Evocarea personalității de către Iuliu Moisil, „Vasile Nașcu”, în *Ibidem*, nr. 45, p. 2.

¹¹ Victor Moldovan a predat cele două busturi în perioada derulării evenimentelor din august 1940 lui Iuliu Moisil. „D-l. Victor Moldovan mi-a încredințat păstrarea acestor busturi în august 1940, și se află de prezent în „Muzeul Năsăudean” – preciza Moisil la 1 iulie 1946. Urmează acum ca aceste busturi să se așeze, spre amintire și recunoștința Salvatorului averilor grănicerești în comuna Feldru și în Năsăud, cu învoirea d-lui. Moldovan”. Iar dezvelirea urma să fie făcută „la 2 octombrie a.c., când se împlinesc 80 de ani de la moartea lui, cu fastul cuvenit, cel pentru Năsăud, în grădina dinaintea liceului „G. Coșbuc”, cel din Feldru, în grădina dinaintea Căminului Cultural din acea comună”; A.N.B.N., fond *Administrația fondurilor grănicerești năsăudene*, d. 249, f. 8. Proiectul nu s-a materializat atunci; vezi *infra*, nota 12.

¹² Înregistrată într-adevăr, sub nr. 349/19 II. 1947. În scrisoare Victor Moldovan face la început un scurt istoric al preocupărilor pentru ridicarea unui bust lui Vasile Nașcu, amintește de inițiativa lui Emil Sângeorzan din 1930, apoi inițiativa studenților „someșeni” din Cluj, cu început în anul 1932,

Socurile în granit pentru cele două busturi le comandasem la Cluj, executate după planurile lui Medrea. Le-am achitat, dar nu le-am putut lua în primire, tot din cauza evenimentelor ce au urmat.

Pe casa lui Vasile Nașcu în Feldru am făcut placa comemorativă executată în bronz.

Iar pentru mormântul lui Vasile Nașcu am comandat tot la Cluj o frumoasă cruce în granit, care poartă pe ea săpat în relief, emblema grănicerească cu vulturul, lupoaica și ostașul legionar.

Mormântul părăsit a lui Vasile Nașcu nu s-a putut identifica numai după anevoioase cercetări făcute din însărcinarea mea de către directorul silvic Șuteu, care a executat și fundațiile acestei cruci.

Locul mormântului a fost complet acoperit de bălării. Dacă-mi aduc aminte, locul mormântului părăsit a fost de mine fotografiat și reprodus în gazetă, probabil din Bistrița¹³.

O recunoștință târzie, dar binevenită

Sub acest titlu scrie prof. Șt. Lupu un articol în ziarul „Năzuința”¹⁴ și arată că „în lupta pentru redobândirea averilor, Vasile Nașcu a desfășurat o muncă uriașă, câștigându-și nu numai renume, ci și dreptul la recunoștința urmașilor grăniceri. Aceștia însă l-au răsplătit cu o nemaipomenită nepăsare. Pe când aceștia știau să se înfrupte din roadele ostanelor lui Vasile Nașcu, nu știau nici care e mormântul în care se odihnesc osemintele aceluia care a scăpat averile grănicerești din ghearele răpitorilor. O mai mare nedreptate, ca să nu zicem, ticăloșenie, față de amintirea acestui mare înaintaș, nici că se putea”.

---

pentru a ajunge în prezent și a enumera realizările: „Identificând în cimitirul din Năsăud mormântul lui Vasile Nașcu, acoperit în întregime cu bălării, i-am ridicat crucea, care o cunoașteți. Pe casa lui Vasile Nașcu din Feldru am ridicat o placă de bronz. Iar la Muzeul din Năsăud am depus două busturi mari ale lui Vasile Nașcu din bronz. Unul l-am destinat pentru Feldru, celălalt, pentru Năsăud”. Cel pentru Năsăud era pus „la dispoziția Primăriei, pentru a-l ridica pe terenul de lângă biserica gr-cat., teren care cred că ar trebui amenajat în „Parcul Vasile Nașcu”. Anexez o fotografie a bustului și una a terenului – ambele păstrate ca anexe n.n. – unde cred că ar trebui ridicat bustul. Dacă sunteți de acord, domnule Primar, Vă rog binevoiți a-mi comunica hotărârea D-voastră”. Răspunsul Primăriei, în nota obișnuită, preciza că „În lipsă de fonduri, lucrarea neputându-se executa, se va reveni asupra ei, când situația financiară a Primăriei se va îmbunătăți”; A.N.B.-N., fond *Primăria orașului Năsăud-administrație*, d. 328/1947, f. 1–2.

¹³ Articolul reprodus din „Gazeta Bistriței”, 1931, în *Ibidem*, pp. 1–2.

¹⁴ Titlul articolului – în care este reprodus „șirul cuvântărilor” și apoi conținutul telegramelor adresate autorităților de la București și a celor primite de Victor Moldovan la nivel local, sub semnătura lui Șt. Lupu – „Repararea unei nedreptăți”, în *Ibidem*, nr. 46, 15 octombrie 1939, p. 2.

Sfințirea monumentului

Sfințirea și dezvelirea crucii a avut loc în ziua de 4 octombrie 1939, după un serviciu religios, oficiat de către vicarul Ștefan Buzilă, înconjurat de toți preoții din Vicariatul Rodnei¹⁵.

Au asistat un mare număr de intelectuali și țărani, în frunte cu descendenții lui Vasile Nașcu din Feldru, profesori și elevi ai școlilor din Năsăud.

Pioasa ceremonie a început în biserică și s-a continuat la mormântul lui Vasile Nașcu.

A urmat în sala festivă a localului Regnei comemorarea lui Vasile Nașcu. Șirul cuvântărilor l-a deschis Dr. Tr. Chitul, primarul Năsăudului, după care au luat cuvântul A. Șorobetea, directorul liceului, prof. Iuliu Moisil, directorul Muzeului, Nic. Ianul, comandantul străjerilor, prof. Ștefan Lupu, directorul liceului Bistrița, înv. Leon Leonte, în numele Asociației învățătorilor din județ și Iuliu Oprea, directorul școlii primare.

S-au recitat poezii patriotice, elevi liceului s-au produs cu cântece și cu fanfara condusă de prof. Emil Ștefănuț.

Iar la masa comună, servită în sala de gimnastică a liceului, s-au rostit cuvântări de Iuliu Moisil, Șt. Buzilă, Dr. Cornel Pop, Dr. Victor Șioldea, ing. Șuteu.

Am primit telegrame de la dăscălimea română și de la alții¹⁶.

Ridicarea unui bust lui George Coșbuc

Tot sculptorul Medrea mi-a pus la dispoziție și bustul lui George Coșbuc, modelat după figura poetului, pe când acesta era în viață. Este deci bustul cel mai fidel. Acesta l-am destinat să fie așezat în fața casei din Hordou. Comandasem și soclul, după proiectul lui Medrea.

Pentru cumpărarea casei din Coșbuc am dus tratative cu preotul Coșbuc din Parva, delegatul rudelor. Aveam de gând să inaugurăm în această casă Muzeul Coșbuc, achiziționând de la văduva din București obiectele, ca mobilă, bibliotecă, fotografii, etc. Tot aici aveam de gând să deschid Casa Națională pentru săteni, iar

¹⁵ Circulara „Comitetului de inițiativă pentru ridicarea monumentelor grănicerești” din 2 octombrie 1939, după ce preciza că „având deci în vedere, activitatea atât de bogată pe care a desfășurat-o cu atâta energie în toate domeniile – în acele timpuri grele de stăpânire vitregă, pentru tot ce era românesc – se cuvine ca, cinstirea memoriei lui Vasile Nașcu să fie făcută într-un cadru demn de trecutul lui” invita la serbare „pe lângă reprezentanții tuturor autorităților din județ și delegații celor 44 de comune grănicerești, în frunte cu preoții, învățătorii și primarii comunale” și expunea programul după care urmau să aibă loc ceremoniile: ora 9 – Serviciul Divin, în biserica gr-cat; ora 10 ½ Serviciul religios la crucea ridicată în cinstea lui Vasile Nașcu, în cimitir; ora 11 ½, desfășurarea programului, în sala „Regna”; A.N.B-N., fond *Primăria orașului Năsăud-administrație*, d. 225/1939, f. 3–4.

¹⁶ Anexe: 8 fotografii – n. V. M.

pentru tineret proiectasem amenajare curții și grădinii pentru petreceri și joc, pavilion, etc. Și această inaugurare era proiectată pentru toamna anului 1940 cu concursul și asistența Academiei Române, a guvernului, etc.

Acest bust a fost mai târziu ridicat pe locul proiectat de mine.

Gazeta „Năzuința” publică un articol elogios.

Todoran din Bichigiu

Medrea mi-a făcut proiectul unei grandioase troiți, în amintirea lui Tănase Todoran și al tovarășilor săi martiri. Această troiță, în mărime de 5–8 metri, urma să fie executată în granit, cu numele înscrise în relief al eroilor executați de habsburgi și menită să fie ridicată pe platoul „Mocirla” din Salva.

Acest proiect mi-a dispărut cu ocazia evacuării casei mele din Bistrița.

Proiectul a rămas neexecutat din aceleași motive, aceleași evenimente, ce au urmat în toamna anului 1940.

Răscoala țărănească din Granița Năsăudeană

Țin să subliniez controversa în ce privește cauza acestei răscoale.

Istoriografii, în special cei de religie ortodoxă, în frunte cu prietenul meu Silviu Dragomir, susțin că răscoala lui Tănase Todoran ar fi avut un caracter confesional.

Chiar și istoriografii mai tineri, descendenți ai grănicerilor, mi-au comunicat că, dacă citim cele două volume ale lui Silviu Dragomir, *Istoria dezrobiri religioase a Românilor din Ardeal* (lucrare pe care mi-a dat-o și mie Dragomir) și analizăm în mare frământările social-politice și religioase, ne dăm seama de încadrarea răscoalei lui Todoran.

Chiar și Nicolae Drăgan, într-un articol publicat cu ocazia comemorării lui Horia, scrie în martie 1935¹⁷, că revoluția lui Tănase Todoran ar fi fost împotriva militarizării și a Unirii; că fricțiunile confesionale se explică prin faptul că Unirea era încă proaspătă, că propaganda pentru ea și reacțiunea împotriva ei mai dăinuiau.

Fondul revoluției a fost deci confesional – susține Drăgan – și n-a fost social-național, cum a fost răscoala lui Horia...

Dacă Nicolae Drăganu ar fi cunoscut izvoarele istorice, trebuia să recunoască că tot ce a scris despre originea și cauzele revoluției lui Horea se potrivește din fir în păr cu originea, cauzele și caracterul răscoalei lui Todoran.

Revoluția lui Horia, ca și a lui Todoran a pornit cu ocazia militarizării graniței, după asigurări primite de la Curtea din Viena că vor fi declarați „oameni liberi”,

¹⁷ Anexă: Articolul lui Drăgan, „Cum trebuie înțeleasă revoluția lui Horia” – n. V. M.

asigurări ce n-au fost respectate. Și revoluția lui Horia a avut un caracter *accesoriu* confesional, ca și a lui Todoran.

Dar să vedem izvoarele istorice (Vezi *Memoriile mele*, vol. VI, pag. 969–984, precum și studiul meu despre „Mișcări țărănești din Valea Rodnei”¹⁸).

Și azi podereiul Salvei este uitat, iar memoria martirilor, care s-au jertfit pentru libertate, uitată și ea.

Rămâne ca tinerii istorici ai ținutului nostru să facă cunoscută această pagină și să stabilească și numele descendenților acestor eroi¹⁹.

Gavrila Man (Many) credem că este unul din acești descendenți – după Grigore Man (Many) (Vezi și studiul lui Drăgan din „Arhiva Someșană”²⁰).

Precum Horia, Cloșca și Crișan sânt socotiți în rândul marilor eroi și martiri naționali, considerând că în urma jertfei lor de sânge, au fost abrogate legile *Aporbatae Constitutiones*, așa trebuie să fie considerați și Tănase Todoran și soții săi eroi și martiri naționali, considerând că în urma răscoalei din 1763 și a execuției căpeteniilor acestei răscoale s-a emis patenta prin care grănicerii au fost scoși de sub supușenie, priviți liberi și restituiți în toate drepturile și libertățile lor cetățenești.

Cătanele negre

Un alt proiect ce mă preocupa a fost ridicarea unui mare monument în memoria glorioasei bătălii de la Arcole.

Acest monument ce urma să se ridice în Piața Năsăudului, în fața bisericii, era imaginat de mine într-un grup de cinci ostași grăniceri în sumane negre, în poziție de apărare, în frunte cu stegarul Reu – de o parte, parapetul unui pod. Pe soclu, în față, un basorelief, reprezentând bătălia cu Napoleon în fruntea armatei franceze, iar de cele două părți ale soclului, medalia de aur și drapelul zdrențuit de gloanțe; în spatele soclului emblema graniței cu : „Virtus Romana Rediviva”. Sculptorul Medrea era să vină la fața locului și să studieze tipul bărbaților din ținutul nostru²¹.

¹⁸ Nota V. M.

¹⁹ O situație „la zi” a preocupărilor recente și modalităților de interpretare la Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, *Etica utilizării violenței*, în „Tabor”, Revistă de Cultură și spiritualitate românească, editată de Mitropolia Clujului, Maramureșului și Sălajului, Cluj-Napoca, anul VI, nr. 5, august 2012, pp. 50–51.

²⁰ Nicolae Drăganu, „Date privitoare la istoria comunei Zagra”, în „Arhiva Someșană”, Năsăud, nr.9/1928, pp. 65–78.

²¹ La copia depusă la Muzeul din Năsăud am anexat fotografia de la Arcole și portretul lui Napoleon la Arcole – n. V. M.

Petru Rareș

La Bistrița proiectasem statuia lui Petru Rareș pe locul din fața primăriei, unde se găsește azi statuia lui Andrei Mureșan.

Ca inscripție pe soclu proiectasem cuvintele lui Petru Rareș dintr-o scrisoare trimisă primarului Bistriței: „Wyr wollen des sayn und eyn gresser als wyr gewest sayn”²².

Proiectasem și busturile celorlalți bărbați proeminenți din Graniță a fi așezate în fața Căminelor Culturale; al lui Fabian Bob, Răul, nepotul eroului stegar de la Arcole, în comuna Rusu Bârgăului; ale vicarilor Gr. Moisiil și Marian, la Șanț și Zagra; al locotenentului George Pop, cel care căzuse în luptele cu Napoleon²³ „cu floare la ureche”, la Leșu. Portretul acestuia îl achiziționasem în vederea ridicării acestui bust²⁴.

Toate dosarele, proiectele, corespondența, chitanțele privind monumentele, s-au prăpădit cu evacuarea locuinței mele din București.

Bănulescu-Bodoni

În ce privește biografia lui Bănulescu-Bodoni, țin să remarc următoarele:

Mă întreb care să fi fost numele lui de origină? Cred că a fost Bodoni, la care a adăugat mai târziu numele ce sună mai românește.

Ca de pildă, cazul prietenului meu, fostul ministru al Bucovinei, Sauciuc-Săveanu.

Iuliu Moisiil, scriind în „Arhiva Someșană” biografia mitropolitului Gavril Bănulescu-Bodoni, declară: „după datele ce avem, Gavril Bănulescu s-a născut în

²² Căci vom fi acela ce am fost și încă mai mult de atâta – traducere V. M.

²³ Aici autorul face o confuzie. Locotenentul George Pop din Leșu a căzut, ca ofițer în Regimentul 50 de linie, în bătălia de la Custozza, din 24 iunie 1866; vezi pe larg, „George Pop. Locotenent primar la regimentul 50 de linie, mare duce de Baden”, în *Nestor Șimon. Restituiri*, volum îngrijit de Adrian Onofreiu, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2012, pp. 221–235.

²⁴ Anexă: Ziarul „Săptămâna” din 25 VII. 1935 cu articolul „Pentru generația care crește” – n. V. M. După ce amintește de faptul că tinerii ar fi ajuns la maturitate, fără a cunoaște trecutul, dacă Iuliu Moisiil și Virgil Șotropa nu ne evocau personalitatea bărbaților marcanți din graniță și au „dezgropat din negura uitării faptele glorioase ale vechilor grăniceri”, articolul amintește că dacă „acum, mai pe urmă, deputatul d-l. Victor Moldovan nu strângea fonduri, din care au fost turnate în bronz figurile unor mari luptători pentru dreptatea și cultura românească, ieșiți din cuprinsul acestor văi și care monumente urmează să fie inaugurate în cadrul unor serbări cu adevărat naționale. Fapta d-lui. deputat Victor Moldovan – continuă articolul – care deși nu e grănicer, însă are cultul oamenilor însemnați din trecutul graniței, nu trebuie interpretată ca intenția unui politician, ce urmărește crearea unei popularități, fiindcă și-o are asigurată de mult, ci, ca voința unui om, ce năzuiește spre vremuri mai frumoase și de aceea, voiește ca generația ce se ridică din aceste văi să fie educată în cultul oamenilor mari, pe care ni i-a dat ținutul nostru”; „Săptămâna”, anul VIII, nr. 261, 28 iulie 1935, p. 1.

Bistrița-Năsăudului, care credem că este Bistricioara Bârgăului, unde mai există familii cu numele Banu”²⁵.

Moisil greșeste.

În cartea mea de botez sunt notați ca nănași Gregoriu Bodoni, Iános Béldi și Catérina Schankebank, în casa căruia m-am născut în strada Badergasse (partere). Pe Bodonyi l-am cunoscut. Era bun prieten cu tatăl meu. Vorbea cu mine numai românește. Nu știu dacă a fost român sau ungar și nu m-am interesat pe vremuri de originea lui. Dar azi îmi dă de gândit acest nume de Bodonyi (Bodoni) și mă întreb de unde vine numele mitropolitului.

Ce privește numele de Banu, există și în Bistrița numeroși membrii ai familiei Banu.

În anul 1766, când s-a născut mitropolitul încă nu exista Bistricioara Bârgăului, ci abia după militarizarea Văii Bârgăului – 1783.

El s-a născut în orașul Bistrița, unde a făcut probabil primele studii la liceul latino-săses.

Vezi *Istoria Bisericii din Basarabia. În veacul al XIX-lea, sub Ruși*, de prof. Nic. Popovschi, Chișinău, Tipografia Eparhială, Cartea Românească, 1931, în care se arată că „Arhiepiscopul Dimitrie Sulima a obținut din *locul nașterii al mitropolitului Gavril* un act în limba latină, privitor la familia acestuia... Actul era întocmit la Bistrița... de administrația urbană”. După acest act, pronumele mitropolitului era Bănulescu. Pronumele Bodoni, Gavril trebuie să și-l fi însușit în orașul Bistrița de la vre-un Bodoni, care l-a crescut.

În 1766 ocupă loc de învățător în școala din Năsăud, dar peste un an trece la Iași, unde a fost numit profesor de limba latină la Școala Domnească”.

Vezi și lucrarea de G. Bezoiconi, *Profiluri de ieri și de azi*, pag. 26, „Românii deschizători de drumuri în cultură”, la pag. 33, Editura Carabaș, str. Gen. Berthelot, nr. 3, Buc, 1943, unde se arată că „Mitropolitul Gavril Bănulescu-Bodoni s-a născut la 1766 la *Bistrița* Transilvaniei. El a studiat la Kiev și în Grecia, a fost profesor la Școala Domnească din Iași, iar la 1791 a fost hirotonit episcop al Cetății Albe. La 1793 a ajuns arhiepiscop al Ecaterinoslavului, cu reședința în Poltava. La 22 VIII. 1794, invitat de vice-amiralul de Ribas, a sfințit locul unde urma să se întemeieze Odesa și în special, locurile pentru cele dintâi biserici din localitate, printre care și viitoarea catedrală. Gavril a fost ctitorul casei Arhieresti din Odesa și al mănăstirii Sf. Adormiri, fondată pe moșia donată de un alt român, Alexandru Tăutu. Numit la 1799 mitropolit al Kievului, patru ani mai târziu el s-a retras la pensie, așezându-se la Odesa, apoi la Dubăsari, dar a fost rechemat ca să conducă biserica din Principatele

²⁵ Iuliu Moisil, „Mitropolitul Gavril Bănulescu-Bodoni 1750–1821” în „Arhiva Someșană”, nr. 21/1937, pp. 697–701.

Române, pe timpul războiului dintre anii 1808–1812. După această dată și până la moarte, ce a urmat la 1821, mitropolitul Gavril a fost un vrednic organizator al vieții bisericești din Basarabia, unde – la Chișinău – a întemeiat seminarul teologic, prima tipografie și multe alte așezăminte. El a fost conducătorul boierimii locale în toate manifestările ei, menite să apere vechile privilegii, legislația și *obiceiurile pământului*.

Ion Creangă

Se pare că și marele povestitor Ion Creangă a fost de la noi. Un nepot al lui Creangă, mare arhitect în București, s-a exprimat ocazional în acest sens. Și preotul din Sântioana, Bidian, întrebându-l, mi-a comunicat că este de aceeași părere.

Ion Creangă în *Amintirile* sale scrie că tatăl și frații săi „au pribegit din Ardeal la Pipirig”. Noi credem că această pribegie a fost după răscoala lui Tănase Todoran.

Vezi studiul meu „Mișcările țărănești din Valea Rodnei”.

Evocarea memoriei lui Iacob și a lui Ioachim Mureșan la Rebrișoara

În ziua de 16 VI. 1940 – zi de duminică – am sosit la Năsăud. Era ziua menită să inaugureze o nouă etapă în activitatea Frontului Renașterii Naționale. Încă la 2 VI. 1940, în marea adunare de la București, am anunțat că în ziua de 16 VI. 1940 va începe activitatea pe teren într-unul din județele țării, spre a servi ca model tuturor celorlalte. Am ales o comună din județul nostru, comuna șefului meu de cabinet, Nicolae Ilieșiu, comuna fruntașă Maieru.

Pe Ilieșiu l-am trimis cu zile înainte ca să pregătească comuna. Urma să inaugureze aici anchetele gospodărești și centrele de muncă.

Acest prilej l-am folosit pentru dezvelirea monumentului, ridicat de mine în comuna Rebrișoara, Mureșenilor, lui Iacob și Ioachim Mureșan, executat în basorelief tot de sculptorul Medrea²⁶.

Acestei serbări i-am dat un caracter național, invitând reprezentanții guvernului și personalități proeminente a vieții românești. A participat, în numele guvernului, ministrul Propagandei, C. Giurescu și subsecretarul de stat, Țopa; din partea Frontului

---

²⁶ Manifestările s-au dorit complexe. Pe lângă dezvelirea plăcii comemorative a lui Ioachim și Iacob Mureșan mai erau preconizate depunerea jurământului Sfaturilor F.R.N. din plasa Năsăud, inaugurarea primei tabere de muncă a premilitarilor și punerea pietrei fundamentale a casei de Sfăt model a F.R.N. la Maieru, sfințirea noilor case ale sinistraților din Sângeorz-Băi, iar pentru ziua de luni, 17 iunie, o marea adunare gospodărească la Năsăud. Erau date ca și certe participarea președintelui F.R.N., Alexandru Vaida Voevod și a secretarului general, Victor Moldovan; „Năzuința”, nr. 81, 16 iunie 1940, p. 1.

Renașterii Naționale, prim-secretarii Bujor și Cornățeanu, foști miniștrii, gen. Georgescu și gen. Ivașcu, gen. Széletti, comandantul general al premilitarilor, prof. universitari Sofronie și Ionașcu, președinți de județe, municipii și Ținut, d-nul. Ilea, din Maramureș, Leon Scridon, Aurelian Popescu-Ialomița, prof. Balint-Turda, Cialic-Caliacra, prefect Poruțiu, dr. Nacu, fost prefect, dr. George Linul, deputat Șioldea, dir. Silvic Șuteu, av. Bălan, dr. Vidican, dr. Fetti, prof. Șorobetea, etc, etc.

Am sosit la Năsăud cu vagon special, gara a fost frumos împodobită. Țăranii grăniceri ne așteptau în frumoasele lor costume. Fanfara cânta „Pe-al nostru steag e scris Unire”, iar primarul dr. Chitu ne-a rostit cuvântul de bun sosit.

Pe peronul gării se aflau reprezentanții comunității săsești: Molitoris, protopopul Bistriței și Prall și Clemens, șefii poliției.

La intrarea în comuna *Rebrișoara* am fost întâmpinați de un banderiu de călăreți într-un pitoresc alai.

Sfințirea monumentului și serviciul religios a fost oficiat de către un sobor de preoți în frunte cu Tit Mălai, delegatul episcopului Hossu și vicarul Șt. Buzilă. Iată cum aduce cu sine soarta să ne întâlnim aici foștii adversari politici în deplină armonie prietenească. Tit Mălai nu mă mai trimite în țara câinelui și-mi îngăduie și mie să proslăvesc pe vrednicii săi strămoși grăniceri.

La această serbare au ținut să asiste și membrii familiei Mureșenilor: văduva marelui compozitor Iacob Mureșan, Iuliu Mureșan, Zoe Mureșan și Joe Gherman, soțul acesteia, inspector general administrativ.

După ce am dezvelit monumentul, au rostit cuvântări Tit Mălai, prof. Iuliu Moisil; un țăran a recitat o poezie închinată Mureșenilor. A vorbit Giurescu. După cuvântarea mea au fost prezentate frumoasele și interesante obiceiuri din Țara Năsăudului: „Cununa de grâu”, Țurca-cântece din fluier” și „O nuntă țărănească”, toate acestea organizate de harnicul și inimosul preot I. Costan²⁷.

De la Rebrișoara ne-am reîntors la *Năsăud*, unde a avut loc, în piața din fața bisericii, depunerea jurământului sfaturilor din plasa Năsăudului.

²⁷ Presa a relatat pe larg momentele serbării, cu subtitlurile „Sosirea la Năsăud. Dezvelirea monumentului lui Iacob și Ioachim Mureșianu la Rebrișoara. Cuvântările”. Obiceiurile prezentate au fost „Cununa de grâu”, „Țurca”, diferite cântece din fluier și o nuntă țărănească, „mireasă fiind Reghina Buzilă – soția vicarului Ștefan Buzilă – nuntă care a înveselit asistența”, „Năzuința”, nr. 82, 23 iunie 1940, pp. 1–2. De asemenea, a fost publicată și cuvântarea rostită de Victor Moldovan, axată pe evocarea personalității *doar* a lui Iacob Mureșan. „Aici, sub bronzul lui putem lega mănunchiul noilor idealuri pe care le căutăm, și de aici, de sub bronzul lui – preciza Moldovan – ne putem duce în Capitala Țării, spre a le așeza la temelia renașterii naționale”, „Închinare lui Iacob și Ioachim Mureșianu. Cuvântarea d-lui. Victor Moldovan, secretar general al Partidului Națiunii, rostită cu prilejul dezvelirii monumentului acestor doi mari luptători naționaliști”, în *Ibidem*, nr. 83, 30 iunie 1940, p. 3. Cuvântul „patriarhului” graniței năsăudene, Iuliu Moisil, sub titlul „Din viața lui Iacob și Ioachim Mureșianu”, în *Ibidem*, nr. 86, 21 iulie 1940, p. 3; nr. 87, 28 iulie 1940, p. 3. Evocarea cea mai recentă a celor două personalități, la Leon Muthi, *Iacob și Ioachim Mureșanu – patronii spirituali ai școlii din Rebrișoara, județul Bistrița-Năsăud*, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2012.

S-a oficiat o slujbă religioasă. Lumea forma un impozant careu în fața tribunii.

După cuvintele profesorului Ionașc, gen. Georgescu, Cornățeanu, a urmat la cuvânt secretarul Frontului Renașterii Naționale de plasă, D. Nacu, fost prefect, care evocând trecutul glorios a cătanelor negre, se adresează către mine, fosta „haimana” de odinioară, cu cuvintele:

„Vă rugăm cu respect, d-le. secretar general, a primi din partea Năsăudului ca un mic omagiu față de marea onoare, ce i se face prin înaltele situațiuni ce dețineți, expresiunea înaltului nostru respect și asigurarea nețărmuriturii noastre devotament. Armata noastră mândră a Năsăudului, mândră prin tradiție și înălțată prin calitățile sale trupești și sufletești, Vă stă la dispoziție”²⁸.

Plecarea la Maieru n-a mai avut loc, fiind rechemat urgent la București, la un Consiliu, prezidat de Rege, după cum vom vedea.

Cămine culturale

Încă prin anii 1930–1936 m-a preocupat înființarea Caselor Culturale. Îl adusesem cu mine pe arhitectul din ministerul Agriculturii – Flore Stănculescu – cu care am vizitat comunele județului nostru, desemnând locuri potrivite pentru clădirea acestor cămine. Planurile adaptate terenului urma să le facă acest arhitect, specializat în această materie.

L-am adus și la Bistrița, unde mi-a făcut un plan grandios pentru o clădire – Casa Culturală – pe ternul bisericii unite, vis a vis de Palatul Prefecturii.

Am avut mai multe adunări cu țăranii bistrițeni, care s-au obligat să contribuie cu muncă, cărăușie, materiale. Țăranii erau însuflețiți că vor avea în sfârșit și ei o Casă Națională – mai frumoasă decât aceea a sașilor – Gewerbeverin, cu săli de petrecere, cinematograf, teatru, restaurant, săli de citire, bancă, cooperativă, băi, etc. Eu mă angajasem să le câștig ajutor bănesc. Totul s-a ratat din vina unor conducători, lipsiți de vlagă și a intrigii altora.

La Feldru s-a înființat un frumos cămin, la care am fost ales eu și Leon Scridon sen., fiu al comunei, președinti de onoare²⁹.

Monumente culturale, istorice

Județul nostru are o serie de monumente istorice. În primul rând, vechile biserici, apoi șirul de case „Subgălete” din piața Bistriței, casa unde a stat Petru Rareș, în Ulița Pungarilor³⁰, casa fostului primar decapitat, fiindcă trecuse în tabăra

²⁸ Anexe: 16 fotografii. Circulara mea pentru organizarea anchetelor gospodărești – n. V. M.

²⁹ Anexă: Gazeta „Săptămâna” despre căminul din Feldru – n. V. M. Despre perioada de început a acestei activități vezi și A.N.B.-N., fond *Căminul cultural al județului Năsăud (1939–1949)*.

³⁰ Beutlergasse, azi str. Dornei.

lui Petru Rareș, apoi, resturile zidurilor înconjurătoare a Cetății și în sfârșit, bisericuțele de lemn, din care cumpărasem pe cea de la Chiraleș, clădită înainte de 1700 și frumos zugrăvită în interior. Aveam de gând să o mut în cimitirul român din Bistrița, pentru a fi păstrată. A rămas însă pe loc, neridicată³¹.

Regna. Situația financiară

Am văzut că Regna a fost preluată de către consiliul prezidat de mine, cu o sumă considerabilă de datorii, atât la minister, cât și la Casa Autonomă a Pădurilor Statului.

La conferința ce am avut la ministerul Agriculturii, am căutat să eșalonăm achitarea acestor datorii:

Aveam datorii vechi: 26.041.857;

Datorii la minister: 14.757.140;

Datorii la C.A.P.S.: 36.497.090, în total, 54 milioane lei.

Aveam deci nevoie de 135 milioane lei ca să putem pune la punct situația financiară a societății Regna și să punem ordine în gestiunea ei.

Era o problemă grea și o răspundere mare.

Dar am reușit.

Asanare datoriilor

La stăruințele mele guvernul a adus, în baza rezoluției primului-ministru Tătăărăscu, la 23 V. 1940, un decret-lege prin care:

- suma de 10 milioane lei dată de ministerul Agriculturii în anul 1932 o consideră ca un ajutor nerambursabil;
- datoria către C.A.P.S. o reduce la 11.917.612 lei, pe care Regna o va plăti în termen de 30 de ani, fără dobândă³²;

Prin acest decret, situația financiară a Regnei a fost cu mult ușurată.

Victor Șioldea, în broșura sa *Dare de seamă asupra activității cooperativei Regna de la 30 VIII. 1940 până la 23 VIII 1944*, în capitolul „Faptele”, la pag. 22, are obrăznicia să afirme „că debitul Regnei față de C.A.P.S. a redus-o suma, cu suma de 38.107.645 lei³³”.

Mă întreb cum putea fi redus acest debit cu suma de 38 milioane, când debitul față de C.A.P.S. era, conform decretului-lege, mai puțin de 12 milioane lei. Dar ne

³¹ Anexă: Fotografia bisericii din Chiraleș. Actele de cumpărare și descrierea inscripțiilor – n. V. M.

³² Anexă: Fotocopia decretului-lege – n. V. M.

³³ Victor Șioldea, *Dare de Seamă asupra activității Regiei cooperative „Regna” dela 30 august 1940 până la 23 August 1944*, București, 1945, 57 p.

vom mai ocupa de acest bandit, cel mai mare pe care l-a pomenit vreodată granița nășăudeană.

Silvarom

Doctorul Buia, vice-președintele Consiliului de Administrație ne-a prezentat într-o zi un domn cu numele Edgar Bayer, directorul unei mari societăți forestiere din Berlin: „Deutsche Forst und Hölzwirtschafts m.b.H., care avea în România o filială: Silvarom.

Regna a încheiat cu această societate un contract la data de 19 V. 1940.

Tratativele au fost duse de Buia și Dănilă Pop.

Regna i-a vândut acestei societăți 12.000 m³ cherestea rășinoasă, disponibilă la perfectarea acestui contract și 100.000 m³ lemn rotund rășinos, provenit din tăieturile de vară și toamnă a anului 1939, trecut prin gater și scos pe rampa de sortare a uzinelor sale, precum și lemnul rotund subțire, care nu se va debita prin gater – cu prețul prevăzut în tarif.

La 25 V. 1940 Direcția Silvică cere Rezidentului Regal să intervină la Institutul Național al Cooperației pentru aprobarea imediată a contractului, arătând că, orice amânare ar fi dăunătoare intereselor comunelor grănicerești, întrucât, dacă prețurile ar scădea – în cazul că, contractul nu se încheie – cooperativa niciodată, nu va avea ocazia bună de a plăti în întregime prețul lemnului la tulpină, cu care este datoare, în sumă de 70 milioane și astfel, niciodată, cele 44 de comune nu vor ajunge la drepturile lor juste. Regna, prin lipsa capitalului de rulment, va vegeta.

Prin acest contract Regna ajunge imediat la suma de 105 milioane lei.

Acest contract, conform calculelor tehnice precise, în raport cu piața, este foarte rentabil, bun și salutar pentru graniță.

Ar fi prima dată în graniță, că această regie, după 20 de ani, satisfăcând obligațiilor sale, ar plăti comunelor dividendă și Direcției Silvice creanțele, ca aceasta, la rândul ei, să poată plăti tangente, adică renta pădurii, comunelor.

„Orice așteptare, în condițiile actuale ale cooperativei Regna, care de la început nu a avut capital de rulment și care, mai ales astăzi, în lipsa de credite, suferă de acest inconvenient, înseamnă o eventuală catastrofă”.

În baza acestei adrese, Rezidentul Regal a intervenit la Institutul Național al Cooperației, arătând situația gravă și cerând aprobarea, căci în caz contrar, „urmarea ar fi o catastrofă pentru populația celor 44 comune din județul Năsăud, în număr de peste 70.000 de suflete. Vă aducem aceasta la cunoștință, pentru a fi acoperiți de răspundere”.

Oficiul Național al Cooperației a aprobat contractul.

La 15 VI. 1940, Direcțiunea Silvică a întocmit un memoriu, arătând în mod obiectiv, lipsit de orice patimă sau părtinire, activitatea societății Regna de la anul 1926 până la anul 1939, inclusiv³⁴.

Adunarea generală a Regiei Cooperative Regna din Năsăud

Pentru ziua de 20 VI. am convocat adunarea generală a Regiei Cooperative Regna la Năsăud.

Întrucât am fost reținut la București, ședința ținută în sala festivă a Societății, a fost prezidată de vicepreședintele Dr. Ioan Buia.

Înainte de deschiderea ședinței, Nic. Ilieșiu citește scrisoarea mea adresată doctorului Buia:

„Domnule Vicepreședinte,

În urma însărcinărilor ce le dețin în Frontul Renașterii Naționale fiind reținut la București în ziua de 20 iunie a.c., Vă rog pe D-vs. să prezidați adunarea.

Cu această ocaziune, Vă rog să binevoiți a arăta adunării generale că suntem pe calea cea bună de a asigura societății Regna nu numai un mers normal, ci și un progres real.

Prin contractul încheiat cu societatea Silvarom am asigurat plata prețului la tulpină, în consecință plata tangentelor și a dividendelor către comunele proprietare și totodată, și capitalul rulant pentru bunul mers al societății.

Prin proiectul de asanare aprobat în principiu de guvern am scăpat societatea Regnei de o bună parte a datoriilor.

Scăpată în bună parte de datorii și realizând contractul cu Silvarom, consider societatea Regna salvată.

De aici încolo comunele vor primi tangenta și dividendul și se va cunoaște adevăratul rol al averilor strămoșești.

Vă rog să arătați adunării generale, că și de aici înainte îmi voi pune toate puterile mele în serviciul cauzei, cu dragoste și cu cinste.

Victor Moldovan”.

Au asistat la adunare prefectul județului, colonelul Emil Poruțiu și delegații Institutului Național al Cooperației, un inginer inspector silvic și un inginer contabil.

Remarcăm între *delegații comunelor* – în afară de membrii Consiliului de Administrație și ai Comitetului de Cenzori, *Dr. Tit Mălai, Dumitru Nacu, Anton Vlad, Iacob Ghiția, preot Macrea, înv. E. Păcurariu, Dr. St. Pop, Mihăilaș, preot*

³⁴ Anexe: Contractul cu Silvarom. Raportul Direcțiunii Silvice și adresa Rezidentului Regal către Institutul Național al Cooperației – n. V.M.

Grig. Pop, Ovidiu Bulbuc, Vasilica Moisil, părintele Costan, prof. univ. Ionașcu, preot Emil Ștefănuț, prof. Scurtu, dir. Șorobetea, Dr. Grațian Fetti, preot Valeriu Hrenciu, preot Zinveliu, Emil Dumitru, Traian Buzilă, etc, etc.

Dr. Cornel Pop, consilier, citește darea de seamă și activitatea consiliului în anul 1939: problema asanării datoriilor, organizarea tehnică și administrativă, industrializarea materialului lemnos și în sfârșit, latura culturală, care „a fost tratată cu atenție deosebită, societatea acordând importante ajutoare în bani și material, Căminul Cultural Județean, Muzeul Nășăudului, școlii din comuna Poiana Ilvii, Mititei, etc. – precum și sinistraților de incendiu din comuna Sângeorz-Băi, cărora, în vara anului 1939, focul le-a mistuit 17 gospodării și care au primit gratuit tot materialul lemnos.

Am înțeles să-i ajutăm și pe grănicerii *țărani* să-și reclădească casele lor, după ce mulți intelectuali grăniceri și-au clădit casele lor somptuoase din *beneficiile* acestor averi.

M-am deplasat personal în comuna Sângeorz-Băi unde am stat de vorbă cu sinistrații.

Procesul-verbal al adunării a fost redactat de Dănilă Pop.

În gazeta „Tribuna” părintele Costan a făcut o dare de seamă, din care extragem cuvântările.

La această adunare, poate unică în analele adunărilor societății Regna, *în ce privește armonia* ce a domnit în tot cursul adunării, au luat cuvântul: Dr. Tit Mălai, Dumitru Nacu, Șioldea, prof. Scurtu, Ilieșiu, Matei Șirlincan, în afară de Buia, Cornel și Dănilă Pop, Șt. Lupu, etc.

Dr. Tit Mălai care „insistă asupra situației și împrejurărilor excepționale în care a trebuit să lucreze actualul Consiliu de Administrație, a cărui activitate a culminat în tendința și reușita ireproșabilă de a lichida datoriile vechi, elogiază puterea de muncă, dragostea și personalitatea distinsă a d. Victor Moldovan, președintele cooperativei Regna, care cu hotărâre de *grănicer veritabil* depune toate strădaniile pentru înflorirea graniței nășăudene și binele obștesc.

Mergând pe acest drum înainte se asigură deplina autonomie grănicerească”.

Dumitru Nacu exprimă mulțumirile Graniței, întregului consiliu, pentru activitatea rodnică desfășurată.

Prof. Scurtu exprimă admirația pentru actualul consiliu și în special pentru d. Victor Moldovan, care cu autoritatea-i recunoscută a reușit să întroneze pacea și în Graniță.

M. Șirlincan director general al Regnei, declară că, de când există Regna, din 1926 n-a avut un bilanț așa real, ca cel prezent.

Procedându-se la votarea uninominală, s-a aprobat cu unanimitate darea de seamă, bilanțul, descărcarea gestiunii, contractul Silvarom, etc, etc., după ce *Dumitru*

Nacu felicită consiliul și în special pe Victor Moldovan, pentru consolidarea situației financiare a societății Regna, considerând că contractul încheiat constituie unica salvare a societății în împrejurările actuale, iar *Cornel Pop* – în sfârșit – „asigură pe grăniceri de toată dragostea și devotamentul – până la sacrificiu – a d-lui. Moldovan (aplauze puternice), care este hotărât a-și duce la bun sfârșit misiunea spre ridicarea și prosperarea comunelor grănicerești”.

De la adunare am primit următoarea telegramă:

„Delegații grănicerilor nășăudeni, întruniți în adunarea generală a Cooperativei Regna, regretă nespus imposibilitatea de a avea în mijlocul lor pe valorosul președinte, reținut în Capitală de multiplele-i ocupații în interes național. În duhul vechilor tradiții grănicerești, urmașii cătanelor negre, trimit năvalnic iubitului lor președinte-grănicer, adâncă grațitudine pentru dragostea, strădania și permanenta grijă arătată pentru consolidarea și prosperarea Regnei, binele obștesc și înflorirea graniței. Suntem alături de D-v., cu încredere desăvârșită, admirație și devotament nețărmurit. Cu Dumnezeu înainte și Sănătate. Ion Buia, vicepreședinte”.

În sfârșit, această adunare îmi recunoaște prin cuvântul autorizat al lui Tit Mălăi, calitatea de *grănicer veritabil*.

Aci termin deocamdată capitolul despre averile grănicerești.

Au fost poate pagini nu prea frumoase. Regret că a trebuit să le scriu.

Nu sunt eu chemat să trag concluzii. Tot ce am scris, am relatat cu bună credință, obiectiv și fără părtinire, întrucât eu nu am fost personal interesat.

Mă doare că am fost nevoit să scriu fapte a unor persoane de care mă leagă și azi o prietenie veche, cu care mențin și azi raporturi de prietenie, persoane, care pe tărâm național au dovedit neprețuite calități și care au adus neamului românesc reale și mari servicii, ce vor rămâne în istoria noastră, a Transilvaniei.

S-au făcut incontestabile greșeli și abuzuri, dar suntem în sfârșit, oameni cu scăderi și calități – cu păcate. *Numai Tu singur, ești fără păcate*, ne învață religia.

Un singur păcat însă nu l-aș ierta: Păcat de *moarte*! Sabotarea defalcării, pe care o cerea toată granița, proprietarii țărani ai acestor averi.

Consecințele acestei sabotări inconștiente, poate chiar interesate, au fost și sunt fatale pentru această țărânie, a cărei existență este legată de lemnul din pădure și de creșterea vitelor.

Azi, comunele grănicerești au rămas fără pădure și fără pășune comună.

A fost o adevărată crimă săvârșită de administratorii acestor averi³⁵.

³⁵ Anexe: Procesul-verbal al adunării din 20 VI. 1940. Lista nominală a delegaților. 4 fotografii a sinistraților din Sângeorz-Băi – n. V. M.

8.

Partidul Națiunii (1940)

Partidul Națiunii

Am arătat că în ziua de 16 VI. 1940, când mă găseam la Năsăud pentru a pleca de acolo în comuna Maieru, unde era să inaugurăm anchetele gospodărești, am fost chemat de Palat urgent la București.

După marea adunare ținută la 2 VI. 1940 la București, m-am prezentat în audiență Regelui, predându-i raportul, în care arătam încheierea de organizare a cadrelor, precum și programul pentru viitor. Regele părea foarte satisfăcut.

Reîntors la București am avut o mare surpriză. Regele se hotărâse pentru o nouă organizare a Frontului.

Este a V-a

Am fost invitat la Palat, unde sub președinția regelui s-a ținut un consiliu, la care au luat parte: E. Urdăreanu, ministrul Palatului, eu, în calitate de secretar general, Cornățeanu, Bujoi și Benteoiu, în calitate de prim-secretari, acesta din urmă și în calitate de ministru al Justiției, gen. Georgescu, comandantul gărzilor, Ghelmegeanu, președinte de Ținut și ministru de Interne, Andrei, președinte de Ținut și ministru al Educației Naționale.

S-a pus problema transformării Frontului în *Partid al Națiunii*. Am fost solicitați să ne pronunțăm în această problemă.

S-au ținut mai multe ședințe. Mi-am luat notă despre tot ce s-a vorbit.

Ghelmegeanu a făcut o largă expunere. Am avut impresia că proiectul este rezultatul unor discuțiuni între el și Urdăreanu, cu consimțământul regelui.

Ghelmegeanu a arătat că trebuie să mergem un pas înainte în organizarea regimului *totalitar*, considerând că Frontul nu corespunde complet nevoilor politice. Inițiativa regală abia a prins. Regele este aranjat. *În el este ultima noastră nădejde*. Să facem ultima noastră încercare. *Numai Regele* mai ține coeziunea poporului român. De aceea, orice formație poate veni tot numai în numele Majestății Sale.

Viitorul partid trebuie să fie un organism viu, combativ. Cei care nu vor intra în partid vor fi considerați în afara națiunii active. Partidul trebuie să aibă o autoritate reală.

Ghelmegeanu arată apoi cum trebuie să fie organizația sătească, în care se înglobează străjeri, premilitari. Vorbește de serviciul ștafetelor, călări, cicliști, etc. – de muncă obștească, de echipe, de activitate prin care lumea se unește, de cete, de stoluri, roiuri, vecinătăți cu staroste – toate generațiile trăind la un loc viața de partid.

Tot astfel să fie și organizația de plasă, de oraș. Aici pe profesioniști, pe stradă și cartier.

În ce privește organizarea superioară, singurul cheag și pivot este *Șeful Suprem, M.S.*

Noua organizare îmbrățișează totul – este totalitar, autoritar.

Mai vorbește de un fel de directorat, stat major, consiliu național și de primatul național, românesc.

Andrei, care pare să fi fost în prealabil inițiat în ceea ce se proiectează, a vorbit în același sens despre ideea de autoritate instaurată complet prin persoana regelui, păzitorul ideii permanente a națiunii, despre caracterul național al noului partid, de necesitatea unei minorități active.

După ce au luat și ceilalți cuvântul, eu nefiind de loc inițiat în ceea ce se proiectează, a luat cuvântul *Urdăreanu*, care declară că noua etapă de organizare nu este de fapt o schimbare sau o desființare a Frontului, ci o adaptare a acestuia la nevoile reale ale momentului, pe baza rezultatelor obținute până acum prin munca noastră. Proiectul actual tinde la o dezvoltare a elementului politic, cel profesional căzând pe planul al doilea. *Urdăreanu* arată care este proiectul.

Regele luând cuvântul arată că nu mai putem merge cu pași normali. Nevoile actuale cer pași giganți.

Faptul că se tinde la această transformare nu poate fi considerat ca o critică la adresa Frontului. Evenimentele pretind să nu pierdem vremea. Să dăm organizației noastre o nouă infuziune, să lărgim cadrul politic. Elementul economic îl vom încadra mai târziu. Să creem în cadrul acestui partid o națiune activă.

Bujoi luând cuvântul a declarat că nu este oportun ca regele să fie conducătorul acestui partid.

Regele însă a fost de altă părere. Nu în zadar s-a frământat el tot timpul, ca să renunțe la acest ideal al său. Toate manifestările, toate acțiunile sale tindeau spre realizarea acestui deziderat fierbinte de fiecare zi. Dorea să fie nu numai *Domnitor*, ci și *Conducător, Duce, Führerul* națiunii sale.

În sfârșit, i s-a împlinit dorința urmărită cu premeditare și stăruință din primul moment al suirii sale pe tron¹.

---

¹ În discursul rostit la radio la 22 iunie 1940 regele preciza că „forurile superioare ale Frontului Renașterii Naționale au făcut apel la Mine ca să preiau conducerea supremă a organizației politice unice și totalitare „Partidul Națiunii”. Am primit această sarcină, convins fiind că îndeplinesc o înaltă datorie către Țară și Națiune... Pășind deci astăzi la desăvârșirea noului drum, tratat de

Soarta însă nu-i va îngădui să se bucure îndelung de această biruință.

Eu voi fi ales de soartă ca să-i vestesc peste puțină vreme sfârșitul atotputerniciei sale.

După ultima ședință ținută în Consiliul prezidat de Rege, plecând spre casă în aceeași trăsură cu Ghelmegean și Bujoi, am comentat cele petrecute, întrebându-ne cine vor fi demnitarii acestui nou partid. În urma faptului că Ghelmegeanu a fost raportorul principal al acestor ședințe și din aluziile acestuia noi bănuim că Ghelmegeanu va fi numit secretar general al acestui partid².

Regele Conducător Suprem

În dimineața zilei următoare am citit în ziare textul următorului Decret-Lege:

„Sub înalta Conducere Supremă a Majestății Sale Regelui s-a alcătuit Partidul Națiunii.

Majestatea Sa Regele a binevoit a promulga astăzi următorul Decret-Lege:

Asupra raportului Președintelui Consiliului nostru de Miniștri și al ministrului nostru secretar de stat la departamentul Justiției,

Văzând Jurnalul Consiliului de Miniștri,

Văzând Avizul Consiliului Legislativ,

În temeiul art. 46 din Constituție,

Am decretat și decretăm:

Decret-Lege

Pentru transformarea Frontului Renașterii Naționale în „Partidul Națiunii”.

Art. 1. Frontul Renașterii Naționale devine partid unic și totalitar sub numirea de „Partidul Națiunii”.

El va funcționa sub conducerea supremă a Majestății Sale Regelui.

Art. 2. Partidul Națiunii îndrumază viața morală și materială a națiunii și a statului român.

El este instituțiune de drept public.

Art. 3. Conducătorul suprem numește forurile superioare ale partidului care sunt singurele răspunzătoare.

Constituția din 1938, fac calda urare Partidului Națiunii, *decî țării organizate, unite și totalitare* (s.n.), ca rezultatele ce le vom dobândi să dea liniștea și siguranța viitorului României”; „Discursul Majestății Sale Regelui rostit la Radio”, în „Năzuința”, nr. 83, 30 iunie 1940, pp. 1–2. În același număr sunt reproduse „Cuvântarea d-lui. ministru Urdărianu, șeful Statului Major al Partidului Națiunii, ținută la Radio” (p. 2) și articolul-program al preotului T. Ciuruș (p. 1). Textul discursului regal și în A.N.B.-N., fond *Primăria orașului Năsăud-administrație*, d. 240/1940, f. 1.

² Anexe: Raportul lui Bentoiu în original și raportul Comisiunii Supreme F.R.N. în original, semnat de Alex. Vaida Voevod, Gh. Tătăreanu, Victor Moldovan, Cornățeanu, Bujoi, Bentoiu, Gen. Georgescu – n. V. M.

Art. 4. Normele de organizare, funcționare și disciplină vor fi hotărâte de Conducerea Supremă.

Dat în București la 21 iunie 1940.

Carol.

Președintele Consiliului de Miniștri, Gh. Tătăărăscu;

Ministrul Justiției, Aurelian Bentoiu”.

Acest Decret-Lege este precedat de raportul ministrului de Justiție către Consiliul de Miniștri și de raportul Comisiunii Superioare a Frontului către Rege³.

Cu aceeași dată s-a publicat și „Decretul pentru apărarea ordinii publice unice și totalitare”⁴.

La data de 22 VI. 1940 regele dă următoarele Înalte Decizii:

„Partidul Națiunii

Înalta Decizie Nr. 1.

Art. 1. Partidul Națiunii va păstra deviza, emblemele și uniforma F.R.N.

Art. 2. Conducerea supremă se va exercita prin Statul Major al Partidului.

Conducerea supremă de va exercita de către un Secretariat General, subordonat șefului de Stat Major al Partidului.

Dată în București azi 22 iunie 1940, Carol, r”.

„Partidul Națiunii

Înalta Decizie Nr. 2.

Pe baza articolului 3 din Decretul-Lege nr. 2.056 din 21 iunie 1940, fac următoarele numiri:

D. Ernest Urdăreanu, ministrul Casei Regale, ca Șef de Stat Major al Partidului.

D. Victor Moldovan, ca secretar General al Partidului.

Dată în București, azi, 22 iunie 1940, Carol, r”.

„Partidul Națiunii

Înalta Decizie Nr. 3.

Până la așezarea Partidului Națiunii pe noi baze,

Decid:

Art.1. Organizațiile Ținutale, Județene și Comunale vor fi girate de actualele cadre F.R.N.

³ Textul, însoțit de referatul către Consiliul de Miniștri, în C. Hamangiu, *Codul general al României. 1856–1941. Volumul XXVIII. 1940. Partea I.* pp. 998–999.

⁴ „Decret-Lege pentru apărarea ordinii politice unice și totalitare a Statului Român” din 22 iunie 1940, în *Ibidem*, pp. 999–1.000.

Art. 2. Șeful de Stat Major al partidului este însărcinat cu ducerea la îndeplinire a prezentei Deciziuni.

Data în București, azi 22 iunie 1940, Carol, r”⁵.

Nu m-am așteptat la această numire, considerând că nu am fost nici întreat, nici inițiat și consultat în ceea ce privește transformarea Frontului în Partidul Națiunii și, cu atât mai puțin, în ceea ce privește numirea ca secretar general al acestui partid.

Am fost menținut de la prima mea numire, din 21 X. 1939 la conducere, în timp de toți ceilalți conducători eminenți, profesori universitari, miniștrii, membrii ai Academiei Române, ca Giurescu, Silviu Dragomir, Vâlcovici, Bujoi, Cornățeanu, Bentoii, au fost, pe rând, abandonați și înlocuiți.

Nu am fost omul Camarilei, protejatul ei. Nu am cunoscut-o și nu am văzut-o vreodată pe „duduia” Lupeasca. Într-un memoriu, în fața unei comisii, am arătat că menținerea mea ca și conducător are o singură explicație: *munca dezinteresată în slujba neamului*.

Ocazional, Urdăreanu a făcut aluzie privitor la situația mea materială, care în acel moment nu era strălucită. Lăsa să înțeleg că se vor îngriji și de mine. Am răspuns evaziv, că nu este nici o grabă. Chestiunea nu s-a mai pus.

În ziua de 24 VI. 1940 a apărut a 4-a Decizie:

„Partidul Națiunii
Înalta Deciziune Nr. 4.

Art. 1. Marșul Partidului Națiunii va fi pe viitor: „Pe-al nostru steag e scris unire”, de Ciprian Porumbescu⁶.

Art. 2. Cei ce vor servi Regele și Națiunea în cadrul partidului, sunt ostași ai Partidului Națiunii.

Art. 3. Casa Partidului Națiunii va funcționa cu începere de la 27 iunie a.c. în Palatul Sturza din Piața Victoriei (fostul Minister al Afacerilor Străine).

Art. 4. Toată corespondența, atât de la organele în subordine, cât și din afară, va fi adresată Secretariatului General.

Sănătate!

Data în București, azi, 24 iunie 1940. Carol, r.

Șef de Stat Major al Partidului Națiunii, Ernest Urdăreanu”.

⁵ Anexe: Deciziile originale, semnate de rege – n. V.M. Textul și în „Năzuința”, nr. 83, 30 iunie 1940, p. 1.

⁶ Fapt confirmat în „Năzuința”, nr. 84, 7 iulie 1940, p. 4.

În acest palat s-a amenajat un biroul somptuos pentru Conducătorul Suprem, regele, pentru șeful de Stat Major, ministrul Casei Regale, Ernest Urdăreanu și unul pentru mine, instalând la etaj birourile funcționarilor Secretariatului General.

Rugăciune și marșuri ale partidului

Marele compozitor bănațean *Sabin V. Drăgoi* ne-a compus:

- un marș rustic: Cerul și pământul țării;
- un marș tineresc pentru gărzile plugărești;
- un marș pentru copii: Tinerețea țării;
- un marș eroic, chemare: Țara și Regele;
- un marș vesel, senin, tineresc, pentru studenți: Drum Nou.

Textul la Ruga Partidului Națiunii, cât și muzica, este opera lui Drăgoi, iar textul la marșuri este făcut de poetul Grigore Bugarin.

Le-am imprimat pe discuri.

Ne-a făcut și marele legionar, poetul prof. Radu Gyr versurile la muzica lui Drăgoi, primind pentru devotamentul (!) și prestația sa onorariul cuvenit.

Distinsul scriitor, romancier și gazetar Cezar Petrescu și-a adus și el osanalele Partidului Națiunii și în special, Regelui: *Scutul Patriei*, într-un articol „Patria mai presus de toate”.

Și acest bard al nostru, ca și scumpul nostru compozitor, au uitat azi ce au glorificat ieri⁷.

Decretul-lege pentru apărarea ordinii politice unice și totalitare a statului român prevede ca toți cetățenii să fie înscrși în Partidul Națiunii, că nici o activitate potrivnică acestei noi ordini nu poate fi tolerată.

Nu poate fi funcționar public cine nu este membru al acestui partid, nici să facă parte din vreun consiliu sau comitet de conducere al vreuneia din profesiunile libere, sau din vreun consiliu al unei întreprinderi.

Toți sunt obligați să se înscrie în partid până cel mai târziu la data de 1 VIII. 1940.

Înscrierile

Pentru înscrieri s-au organizat birouri speciale. Urdăreanu, însoțit de mine, s-a prezentat și el demonstrativ la biroul de înscriere⁸.

⁷ Anexe: Toate marșurile, etc., ale lui Drăgoi, articolul lui Cezar Petrescu, facsimilul (fotocopie) chitanței lui Radu Gyr – n. V. M.

⁸ La Bistrița, în data de 1 iulie 1940, în sala festivă, sub conducerea prefectului Emil Poruțiu au fost demarate procedurile de înscriere. După cuvântul profesorului Ștefan Lupu „publicul, în corpore, în frunte cu d-nii colonel Emil Poruțiu, prefectul județului Năsăud și prof. Ștefan Lupu, s-a îndreptat

Ardelenii

Încă înainte de transformarea Frontului am primit de la fostul ministru Dr. Ioan (Ianci) Pop din Alba-Iulia, fruntaș al Partidului Național-Țărănesc, unul din cei mai devotați oameni ai lui Maniu și principalul organizator al evenimentelor de la 1 decembrie 1918 de la Alba-Iulia – la 7 VI. 1940 – o cerere de înscriere în Frontul Renașterii Naționale, arătând că dorește să-și facă de aici înainte datoria de român și cetățean în acest Front, punându-se în aceste zile grele la dispoziția acestuia cu devotament pentru a fi utilizat în slujba țării și a regelui, oricând și oriunde.

Concomitent, am primit și cererea de înscriere a fruntașilor, foști conducători ai Partidului Național-Țărănesc, foști deputați, senatori, în frunte cu Alex. Baba, protopopul Alba-Iuliei. Semnează avocați, medici, profesori, funcționari de bancă, preoți, meseriași, cerând să dispun de însuflețita lor adeziune, după cum vor cere interesele mari ale neamului, căruia îi închină cu drag toate puterile lor.

Iar după înființarea Partidului Națiunii am primit un memoriu adresat regelui, semnat în numele generației tinere din Ardeal de către foștii deputați național-țărăniști Pavel Pavel, doctor în drept, diplomat al Institutului de Înalte Studii Internaționale din Paris, dr. Aurel Buteanu, președintele Sindicatului Presei Române din Ardeal și Banat și de Iuga.

Prin acest memoriu ei cer admiterea lor în rândurile ostașilor Partidului Națiunii.

În memoriu se arată că tineretul ardelean și bănățean înțelege semnificația întreagă a vremurilor de azi și își dă seamă că a sosit clipa când salvarea patriei este suprema lege.

Regele a răspuns personal acestui tineret⁹.

Legionarii

Problema delicată se punea însă față de legionari. Regele ținea ca și acești adversari ai săi, să fie încadrați în Partidul Națiunii.

Se zvonea că Horia Sima trecând frontiera din Iugoslavia în România travestit, ar fi fost prins și adus la București. Nu am verificat acest zvon, dar știu că Ghelmegeanu, ministrul de Interne și apoi Urdăreanu, ministrul Casei Regale au dus în urmă tratative cu Horia Sima pentru înscrierea legionarilor în partid.

---

apoi spre localul fostului hotel „Central” din Piața Regele Ferdinand I, unde s-a înscris în Partidul Națiunii, într-o ordine și disciplină depline. Înscrierile continuă, constatându-se o mare afliuență de public, încât putem afirma că nimeni din acest colț de țară nu va rămâne neînscris, dovedindu-se prin aceasta unitatea desăvârșită a românismului de aici”; „O înălțătoare manifestație de solidaritate românească la Bistrița. Cum s-au făcut înscrierile în Partidul Națiunii”, în „Năzuința”; nr. 84, 7 iulie 1940, p. 3.

⁹ Anexe: În original, scrisoarea lui Dr. I. Pop, memoriul intelectualilor și a tineretului din Ardeal și răspunsul regelui – cionă scrisă în întregime de mâna regelui și semnată de el (cu corecturi, ștersături, etc.) – n. V. M.

L-am văzut pe Horia Sima pentru prima dată, în birou, la Palat la Urdăreanu. Acesta [l-a poftit] pe Horia Sima să ia loc; am avut impresia că Horia Sima ar fi cam puțin manierat, judecând după comportarea stângace și încrezută.

Horia Sima a avut apoi în două rânduri întâlniri cu Ghelmegeanu la mine în locuință.

După aceste tratative am primit de la Urdăreanu adeziunea de înscriere a legionarilor, adeziune ce a urmat în baza ordinului dat de Sima.

Iată textul ordinului dat de Horia Sima:

„Chemare către legionari,
Camarazi,

Lumea se clatină din temelii și în curând va urma o nouă așezare a neamului și țărilor. Patria noastră ar putea și ea să fie încercată.

Întru ocrotirea pământului ei sfânt, din îndemnul Majestății Sale Regelui Carol al II-lea și sub înalta lui conducere, s-a întemeiat „Partidul Națiunii”, ca organizație unică și totalitară, menită să facă față împrejurărilor ce vor veni.

Drept aceea, *ordon* tuturor legionarilor și prietenilor lor, să se înscrie de îndată în acest Partid al Națiunii, unde ca soldați devotați ai lui, să-și servească cu credință și cu toate puterile Țara și Regele ei; să aștepte în liniște și cu încredere deplină viitorul și să înalțe zi și noapte rugăciuni pentru binele patriei. București, 23 iunie 1940. Horia Sima”.

În urma acestui ordin, toți fruntașii legionari, cu Ion Zelea Codreanu – tatăl lui Corneliu, asasinat cu asentimentul regelui – declară:

„Dragă Camarade,

Văzând chemarea adresată legionarilor la înaltul îndemn al Majestății Sale Regelui Carol al II-lea, declarăm prin aceasta că ne înscriem în Partidul Națiunii, pentru salvarea hotarelor Patriei și viitorul Neamului Românesc. București, 23 iunie 1940. Ion Zelea Codreanu; colonel St. Zăvoianu; A. H. Ibrăileanu, avocat, Galați; C. Gane, avocat, scriitor; Dr. Ilie Colhan, avocat; P.P. Panaitescu, prof. univ.; doctor Niță Nedelcu, medic primar; N. Noveanu; M. C. Lefter, avocat, Galați; Dinu Paul, licențiat Academia Comercială; E. Nedelescu, student; Radu Budișteanu; Dr. Șerban Milcoveanu; preot Ilie I. Imbrescu; Dr. Augustin Bidian; Nicolae Petrașcu; Horia H. Cosmovici; Mailat, avocat; Dr. Radu Capriel, doctor în științe comerciale; prof. Ion Costea; Dorin Hasnaș; prof. Bordeianu; C. Pelicude; *A. Bulbuc*; Dr. Alex. N. Popovici, medic chirurg primar; Dr. Ion Mușat, chirurg al Spitalului Filantropia; Dr. V. Șteopoe, asistent universitar; Dr. Nicolae Romanescu, medic legist șef; Valer Neagoe; Turcu Octavian, diacon; Dr. Mișu Georgescu; Dr. N. Nicodim Noveanu; inginer Virgil Ionescu; Rusali Olariu, profesor; Dr. Iosif Weselowsky, medic; docent I. Bazgan; Dr. Dan Mavrodin, medic primar; Ilie Gârneață, avocat; Corneliu

Georgescu, avocat; Radu Kironovici; Simion Lefter; prof. Paul Gălățeanu; Mișu Orleanu; Andrei Coste; Principe Al. Ghyka; Ilie Vlad Sturza; Radu Ghenea; Dr. A. Vindeanu¹⁰.

La 28 VI. 1940 Horia Sima intră în guvern ca subsecretar de stat la ministerul Educației Naționale, dar după o săptămână își dă demisia.

Înscrierea lui Horia Sima și a legionarilor nu a fost și nici nu putea fi sinceră.

Am dus și eu tratative cu Bidian, Biriș, Budiștean, Roșu, Sturza.

Unii din ei au intrat mai târziu în guvern, ca Budiștean, Bidian, Noveanu, dar au fost desconsiderați, neavând asentimentul șefului.

Intrarea legionarilor în partid a rămas fără a duce la vreo colaborare. O înțelegere organică a fost cu neputință.

Liberalii

În aceeași zi, 23 VI. 1940, face și Dinu Brătianu un Apel către membrii Partidului Național-Liberal. Eram la Ghelmegeanu când Urdăreanu ne-a comunicat la telefon textul acestui Apel, care este următorul:

„Ascultând apelul Majestății Sale, a Regelui Carol al II-lea, în împrejurările grele de astăzi, toți Românii, dintr-un sentiment de solidaritate națională, trebuie să-și strângă rândurile în jurul tronului.

Membrii Partidului Național-Liberal, partid care a fost întotdeauna dinastic, nu pot să nu răspundă chemării făcute de către capul Statului.

De aceea, cu libertatea de conștiință garantată prin Constituție, păstrând în sufletul nostru credințele, ce ne-au însuflețit de 80 de ani, Vă sfătuiesc să vă înscrieți în noul organism politic, prezidat de M. S. Regele, a cărui înțeles de căpetenie pentru noi este: apărarea neștirbită a drepturilor și a hotarelor României. București, 23 iunie 1940. D. Brătianu”.

Partidul născut mort

Prin transformarea Frontului în partid, activitatea acestuia a intrat la un punct mort.

Am văzut că, în conformitate cu dispozițiile art. 4 a Decretului din 21 VI. 1940, „normele de organizare, funcționare și disciplină a Partidului Națiunii vor fi hotărâte de Conducerea Supremă”.

Iar în conformitate cu dispozițiile Deciziei nr. 1, această Conducere Supremă „se va exercita de *Statul Major* al partidului”.

Prin Decizia nr. 2 este numit șeful acestui Stat Major, *fără să existe* vreun Stat Major. Prin Decizia nr. 3, pe care o alătur aici se prevede *asezarea partidului pe noi baze*. Și acestea lipsesc¹¹.

¹⁰ Anexe: Ordinul scris în întregime și semnat de Horia Sima și Declarația legionarilor semnată de aceștia, ambele, în original. Caricatura lui Ion Zelea Codreanu – n. V. M.

¹¹ Anexe: Înaltele Decizii Nr. 3, 6, 7 semnate de rege, în original – n. V. M.

Deci avem un partid fără de norme de organizare, funcționare și disciplină, fiindcă lipseau și Conducerea Supremă, Statul Major. Aveam un șef de Stat Major, dar fără Stat Major.

Avem un partid fără așezare pe o nouă bază.

În schimb, aveam un *Conducător* Suprem a unui partid născut mort.

Abia după reîntoarcerea mea din Berlin, la mijlocul lunii august, se discută într-o comisiune prezidată de Gigurtu alcătuirea unei organizații centrale. Gigurtu – această nulitate, parvenit prin îmbogățirea sa din aurul moșilor – era acum președintele Consiliului de Miniștri și șeful de Stat Major al Partidului Națiunii. Regele știa că Gigurtu este agreatul nemților, a Partidului Național-Socialist, a cărui bunăvoință căuta acum să o câștige prin această numire¹².

În această comisiune au luat cuvântul: Ghelmegeanu, Manoilescu, Băbeanu, Bujoi, Bentoiu, Dr. Noveanu și Gigurtu.

Urma să se înființeze șapte secțiuni pe lângă Secretariatul General, organizarea quasi pe ministere, un fel de organizare cum o vedem azi în jurul Comitetului Central a Partidului Comunist.

Și acest proiect a rămas nerealizat, în urma evenimentelor internaționale, care le-au dat toate proiectele peste cap¹³.

Berlin

La 4 VIII. 1940 am primit din partea regelui, prin Urdăreanu, însărcinarea de a pleca la Berlin. Însărcinarea mea nu era clar definită, precizată. Trebuia să sondez terenul politic la Berlin, luând contact cu oamenii guvernului și a Partidului Național-Socialist.

Am plecat cu avionul. La aeroport m-a așteptat ministrul României la Berlin, Romalo.

De la început am constatat că atmosfera este aici nefavorabilă regelui.

Acesta însărcinase și alte persoane cu aceeași misiune. Unul dintre aceștia se pare că a fost ministrul Germaniei la București, Fabritius, pe care l-am întâlnit în Berlin.

La 4 VIII. 1940, când am plecat la Berlin, guvernul la noi era prezidat de Tătărașcu, iar ministru de Externe era Argetoianu, cu care am luat contact înainte de plecare.

După sosirea mea la Berlin, guvernul fusese deja schimbat. Șeful guvernului și șef al Statului Major al partidului era acum Gigurtu, iar ministru de Externe, agreatul legionarilor și a nemților, Manoilescu.

¹² Depunerea jurământului și lista membrilor cabinetului Gigurtu, în „Năzuința”, nr. 84, 7 iulie 1940, p. 4. „Din declarațiile făcute de noul guvern rezultă că pe plan extern Guvernul înțelege să facă o politică de integrare sinceră în sistemul creat de axa Berlin-Roma, iar pe plan intern, Guvernul este ferm hotărât să asigure țării liniștea și ordinea de care are nevoie astăzi mai mult ca oricând”; *Ibidem*, nr.85, 14 iulie 1940, p. 4.

¹³ Anexe: Procesu-verbal al Comisiunii prezidată de Gigurtu – n. V. M.

De aceea, m-am reîntors după o săptămână, tot cu avionul din Berlin, pentru a lua contact cu aceștia, care mi-au dat o delegație în scris, în numele regelui și al guvernului, semnată de Gigurtu și Manoilescu, prin care mă însărcinau că iau contact cu membrii guvernului și a partidului nazist.

Constatând însă atmosfera ostilă regelui, am evitat acest contact, considerându-l inutil, mai ales după ce am aflat că Hitler caută să-l detroneze pe regele Carol și că, menținerea acestuia mai departe pe tronul României ar fi condiționată de acceptarea unui „Gauleiter” pe lângă rege¹⁴.

Am avut o întrevedere – în afară de câțiva frunțași ai partidului nazist – cu un singur om al guvernului din Berlin, cu ministrul Muncii, doctorul Ley, care după audiență mi-a trimis la hotel un pachet cu borșuri de propagandă – fără importanță – și niște fotografii de la audiență.

Între timp am primit două telegrame semnate de Manoilescu, pentru a mă reîntoarce la București, fiind reclamat de nevoile partidului.

Am stat la Berlin de la 4–11 VII. și de la 20 VII.–3 VIII. 1940.

În acest interval am văzut o serie de frunțași legionari stabiliți la Berlin și reținuți acolo, la dispoziția hitleriștilor. Acolo l-am cunoscut pe Sturza, viitorul ministru de Externe și pe Vojen, viitorul ministru la Roma, în timpul legionarilor.

În vitrine, la librării, am văzut cartea lui C. Z. Codreanu *Die Eiserne Garde*¹⁵ și pretutinden, fotografiile lui Codreanu și Goga.

Legafia din Berlin

În timpul șederii mele în Berlin, am cunoscut, în afară de ministrul Romalo, omul regelui, la care am fost invitat în timpul șederii mele la Berlin, pentru a face cunoștință cu oameni ai ministerului de Externe, și pe ceilalți membrii ai Legației: pe Brabețanu, ministru diplomat, pe Orbonaș, atașat comercial, pe Puiu Onișor, consul, fiul lui Victor Onișor, pe Caragea, consul general, pe Ilens atașat de presă, fratele generalului Ilens, fost ministru de Război – cu care am stat în pușcăria de la Sighet – pe colonelul Vorobchievici, simpatizant legionar și pe Tulescu, atașat cultural, care pretindea a fi informat că Hitler ar avea de gând să facă Transilvania un stat tampon, național, între România și Ungaria¹⁶. Aceeași informație mi-a dat-o și un tânăr austriac, care pretindea că lucrează la Viena la acest proiect.

În tot timpul cât am stat la Berlin am fost supravegheat de confidentul regelui, Romalo, secondat de serviciul secret și al nemților, care îmi urmăreau toți pașii, Romalo informându-l mereu pe rege.

---

¹⁴ Anexe: Fotografia hotelului în care Romalo mi-a reținut un apartament; 3 fotografii – n. V. M.

¹⁵ Garda de Fier.

¹⁶ Anexe: O caricatură reprezentând pe Hitler după un paravan, manevrând cu sfori un legionar – n. V. M.

Ultima audiență

După cele două telegrame trimise de Manoiilescu m-am reîntors imediat cu avionul la București. Avionul a fost pilotat de marele campion Bâzu-Cantacuzino.

Deja la aeroport mă aștepta un trimis al regelui, ca să vin de îndată la Palat. Regele fierbea de nerăbdare, să afle rezultatul misiunii mele.

Sosit la Palat, m-a întâmpinat Urdăreanu cu cuvintele: „repede, repede – regele vă așteaptă”.

În biroul regelui erau deja prezenți, chemați de rege, în așteptarea sosirii mele, Gigurtu și Manoiilescu¹⁷. Aceștia ședea tăcuți o parte la perete, nu departe de biroul regelui.

I-am raportat regelui, franc și deschis, fără înconjur, ceea ce am aflat la Berlin și anume:

- că atmosfera pentru el este ostilă;
- că i se reproșează felul de a conduce țara îndeosebi schimbarea mereu a guvernelor;
- că Hitler cere ca regele să accepte pe lângă tron un „Gauleiter”;
- în sfârșit, că ar avea de gând să-l detroneze.

Acest raport al meu a produs consternare. Regele n-a scos un cuvânt, nici Gigurtu, nici Manoiilescu. Numai Urdăreanu – jenat – a propus să continuăm conferința în ziua următoare, pretextând că eu aș fi obosit de drum.

Această zi de mâine nu a mai urmat.

Eu n-am mai fost invitat la Palat.

De Partidul Națiunii – firește – nu m-am mai interesat din acest moment. Era mort.

Informațiile mele au fost juste. La patru săptămâni după această audiență a urmat arbitrajul de la Viena, iar la cinci săptămâni de la aceeași discuție, detronarea regelui.

Regele, probabil era prevestit și din altă parte de intenția lui Hitler. De aceea, era nerăbdător să aibă confirmarea și din partea mea.

Hitler nu-i putea ierta regelui călcarea cuvântului dat cu ocazia întrevederii din Berlin. Nu-i putea ierta asasinarea lui C. Z. Codreanu și a celorlalți fruntași legionari, devotați cauzei germane.

---

¹⁷ Anexe: Caricatura lui Manoiilescu – n. V. M.

9.

Sfârâmarea integrității teritoriale a României (1940)

Arbitrajul

În ce privește soarta Ardealului de Nord, tratativele prealabile au avut loc la Turnu-Severin, conduse din partea României de către Valer Pop.

I se oferise această misiune întâi lui Silviu Dragomir, dar acesta a refuzat.

Se pare că Valer Pop se oferise și pentru tratativele de la Viena, însoțindu-l pe Manoilescu. Era de credință că acolo îl așteaptă tratative serioase. Eram întâmplător la gară, când a plecat la Viena un vagon întreg încărcat cu acte și statistici elaborate de dr. Manoilă.

Se cunoaște de ajuns cum ne-a fost impus arbitrajul. Cunoaștem și comportarea lamentabilă a lui Manoilescu.

Ziarul „Voința Transilvaniei” publică fotografia lui Ribbentrop, Ciano, Teleki, Manoilescu și Valer Pop, primind defilarea după semnarea *dictatului*¹.

Toți aceștia au avut un sfârșit tragic: Teleki s-a sinucis, Ribbentrop a fost spânzurat, Ciano a fost împușcat la ordinul lui Mussolini, socrul său, Manoilescu calificat trădător, Valer Pop ostracizat.

Valer Pop a căutat să se scuze că nu a semnat arbitrajul, deci nu l-a acceptat și, cum însărcinarea a fost dată în mod colectiv, arbitrajul ar fi nul de drept.

„Der Spiegel” revista vest germană din 20 III. 1967, la pag. 90, reproduce din lucrarea *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*², de Andreas Hillgruber, Editura Bernard und Graefe, Frankfurt, consemnarea protocolară a convorbirii pe care a avut-o Gigurtu, fost președinte de Consiliu de Miniștri, la data de 26 VII. 1940 cu Hitler:

Textual: Hitler nutzte seine Gespräche mit Politikern aus Ungarn, Rumänien und Bulgarien, um die Spannungen zwischen diesen Staaten wegen gegenseitigen Gebietsansprüche zu vermindern. Hier sei absolute Wahrhaftigkeit am Platze, riet Hitler dem rumänischen Ministerpräsidenten Ion Gigurtu am 26 Juli 1940 auf dem Berghof. Man müsse der rumänischen Bevölkerung erklären, daß sie zur Vermeidung von neuen Spannungen – *Opfer hinnehmen müssen*.

---

¹ Anexe: Fotografia din ziarul „Voința Transilvaniei”. Nota informativă a lui Valer Pop – n. V. M.

² *Oameni de stat și diplomați din timpul lui Hitler*.

Hitler hatte Erfolg: Am 30 August 1940 beschloßn Ungarn, Rumänien und Bulgarien in dem von Hitler vermittelten Wiener Schiedsgericht ihre Hände ruhen zu laßen, Ungarn erhielt von Rumänien große Teile Siebenbürgens”³.

În drumul lor la Berchtesgadens îi întâlnisem pe Gigurtu și Manoilescu în gara din Budapesta și în parcursul până la Viena îi prevenisem ce se pot aștepta de la Hitler.

---

³ Hitler a folosit discuțiile cu politicieni din Ungaria, România și Bulgaria pentru a diminua tensiunile între aceste state, datorate pretențiilor teritoriale reciproce (n.b.!.). Aici este locul dreptății supreme, a sfătuit Hitler pe prim-ministrul român Ion Gigurtu la 26 iulie 1940 la Berghof. Va trebui să se explice populației românești că, pentru evitarea unor noi tensiuni, va trebui să ia în considerare unele sacrificii. Hitler a avut succes. La 30 august 1940 Ungaria, Romania și Bulgaria au hotărât (n.b.!) prin Dictatul de la Viena, mijlocit de către Hitler, să nu se opună, Ungaria primind de la România părți întinse din Ardeal.

10.

Abdicarea regelui Carol al II-lea (1940)

Abdicarea

În ziua de 6 IX. 1940 regele a abdicat.

În această zi legionarii au organizat o manifestație ostilă în fața Palatului.

Plecarea din țară – egală cu fuga – a fost urmărită de legionari, care au așteptat în gări trenul regal, trăgând în el cu mitraliere, căutând a-l opri pentru a-l ucide pe rege și tovarășii lui.

În aceeași zi Stelian Popescu publică un articol într-o ediție specială: – a 3-a – a ziarului său „Universul” cu titlul „A abdicat”.

„A abdicat acela, de care generațiile viitoare își vor aduce aminte ca de cea mai mare pacoste căzută vreodată pe capul României – scrie Stelian Popescu – francmasonul și amantul desfrânatei jidoavce, adusă să fie tovarășă și inspiratoarea degeneratului, epileptic, alcoolic și amoral, și sadic.

Zece ani țara întreagă a fost jefuită ca în codru sub pretext de înarmare, iar când inamicul s-a ivit la hotare, a consimțit la ciuntirea țării, dezonorându-ne.

Tinerimea țării a fost asasinată mișelește în ochii înmărmuriți a unui popor blând.

Țara a rămas fără prieteni... în mijlocul unei Europe încleștată într-o încăierare unică în istoria lumii.

Azi, când calvarul pe care am fost destinați să-l ispășim, a fost urcat și cancerul care rodea vlaga acestui neam a fost stârpit...”

Stelian Popescu aduce omagii noului stăpân, generalului *Antonescu*, *omului providențial*.

În sfârșit, a putut și Stelian Popescu să se răzbune față de acela, care tot timpul îl numea *peștele* văduvei lui Cazzavilan, aluzie la modul cum a ajuns Stelian Popescu proprietarul celui mai răspândit ziar din România.

11. Epilog

Demisia mea din Partidul Națiunii

În ziua următoare, 7 IX. 1940 am comunicat generalului Antonescu demisia mea din Partidul Națiunii.

La 8 IX. 1940 am comunicat ministrului de Interne, că suma de 9.925.000 lei ce s-a dat partidului, se găsește neatinsă de mine la Președinția Consiliului de Miniștri.

Am arătat că nu am întrebuințat această sumă din motivul, că nu vedeam încă create condițiunile politice pentru a putea organiza partidul pe temeiuri sănătoase și folositoare țării.

La 9 IX. 1940 am înaintat Consiliului de Miniștri declarația mea pentru controlul averii. Am fost primul care mi-am înaintat declarația, cu toate că numele meu nu era trecut în lista demnitarilor publicați în „Monitor”.

Cu aceeași dată am primit de la ministerul de Interne adresa prin care, din ordinul generalului Ion Antonescu, Conducătorul Statului, Partidul Națiunii este desființat.

La Budapesta

În ziua de 19 IX. 1940 am plecat la Budapesta pentru a apăra în fața Comisiunii Româno-Maghiare interesele județului nostru.

Am căutat să salvez județul nostru, ca să nu treacă, în baza Arbitrajului, la Ungaria.

Aveam o ofertă de schimb din partea senatorului Gyărfas. Acesta ne-a oferit o parte a județului nostru în schimbul orașului Diciosânmartin¹ și a unui teritoriu cu o populație în majoritate maghiară.

Gyărfas se angajase că va obține aprobare guvernului de la Budapesta.

În urma raportului Oficiului nostru Statistic însă, oferta Gyăefas n-a putut fi acceptată. Era în dezavantajul României².

---

¹ Târnăveni.

² Anexe: Adresa mea către Ministerul de Interne, adresa pentru controlul averii. Adresa privind desființarea Partidului Națiunii și actele primite de la Gyărfas (4 scrisori, memoriu și propunerea, pe 8 pagini) – n. V.M.

Fondurile Frontului Renașterii Naționale și Partidului Națiunii

Generalul Antonescu a instituit la Consiliul de Miniștri, în afară de Comisiunea controlului averii a foștilor demnitari și o Comisiune pentru controlul fondurilor Frontului Renașterii Naționale, a Partidului Națiunii și a Serviciului Social.

Credea că va da aici de mari nereguli și fraude, fiind vorba de fonduri secrete și că astfel va putea discredita pe foștii conducători ai acestor instituțiuni.

Iar s-a înșelat Domnia Sa. Atât eu cât și Giurescu am purtat o gestiune curată, corectă și la lumina zilei.

N-am așteptat să fiu citat și îndată ce am aflat de existența acestei comisii, m-am prezentat ca primul, depunând toate dosarele privind gestiunea fondurilor. Le aveam așezate în casa de fier așa cum intraseră zilnic. Le-am depus fără a le mai controla, știind bine că, această comisiune preconcepută de ideea de a găsi fraude, nu va putea găsi nici un fel de iregularitate.

Totodată, am depus și un memoriu în care am protestat pentru faptul, că s-au dat ziarelor comunicate, în care se anunța, că după depunerea raportului final contabil, se va deschide procedura judiciară pentru a se fixa responsabilitatea pentru anumite fraude constatate, derivând din Legea pentru apărarea patrimoniului public și derivând din neregulată gestiune, precum și responsabilitatea morală derivând din cheltuielile inutile și conștient risipitoare.

Comisiunea aceasta n-a avut prilejul să deschidă vreo procedură judiciară, fiindcă n-a putut găsi nici în sarcina mea, nici a predecesorului meu – Giurescu – nici cea mai mică neregulă în gestiunea fondurilor.

Am accentuat că fondurile ce le-am primit au fost *de natură secretă*, că nu eram obligat să dau socoteală nimănui și că eram în drept să distrug toate actele privind întrebuințarea acestor fonduri. Cu toate acestea am păstrat toate actele, depunându-le controlului, pentru a se vede, că pot da socoteală de ultimul ban mînuit, la lumina zilei.

Pentru a lămuri felul cum am mînuit și economisit aceste *fonduri secrete*, am arătat comisiei că eram obligat, în conformitate cu hotărârile Comisiunii Superioare a Frontului, să procur materialul de propagandă, placcarde, carnete de membru, steaguri, insigne, etc, etc. Mi s-au făcut fel de fel de oferte ademenitoare, prin care mi se puneau în vedere câștiguri personale. Le-am respins categoric, precum am refuzat ca neactuale, cheltuielile pentru organizarea laboratorului fotografic, cinematografic, megafoane, camionete, a căror cost se proiectase la zeci de milioane. Iar obligat fiind să pun la dispoziția organizatorilor Frontului Renașterii Naționale județene, Ținutale, etc., pentru propagandă, deplasări, chirii, etc., o sumă de peste 55 milioane lei, le-am dat acestora mai puțin de a zecea parte, făcând economii.

Am declarat în memoriu, că nu pot îngădui ca prin comunicate în ziare să se arunce un vâl de oprobriu asupra trecutului meu de luptă și de zbucium, căci onoarea îmi este singurul patrimoniu moral și social, de care dispun după treizeci de ani de viață politică.

Sub raportul onestității în viața publică nu voi raporta nici o nedreptate.

Dacă totuși am prezentat actele justificative pe care le consider acte destinate să servească spre împăcarea conștiinței mele, am făcut-o ca să arăt că, n-am ce scunde, dimpotrivă, am cu ce mă mândri, căci puțini vor fi aceea, care au gestionat ca și mine, *fonduri secrete la lumina zilei*, atunci când bine știam, că întrebuintarea acestor fonduri nu este nicăieri înregistrată, că nimeni nu mi-a ceru socoteală, ci, dimpotrivă, îmi pune la dispoziție orice sumă aș fi cerut și când, de la început, am știut că eventuala socoteală dată primului ministru constituind o simplă formalitate de descărcare, puteam să distrug toate actele.

Dacă le-am prezentat deci, am făcut-o ca să arăt opiniei publice, că am lucrat cu suflet, cu dragoste de țară și cu cinste³.

Încheiere

Odată cu demisia din Partidul Națiunii m-am retras și din viața politică.

Închei aceste amintiri cu toamna anului 1940, cu toate că aș avea de relatat din anii următori amintiri extrem de interesante, dar și dureroase, pe care acum le dau uitării.

O luptă-i viața, deci te luptă
Cu dragoste de ea, cu dor
Ori care-ar fi sfârșitul luptei
Să stai luptând, căci ești dator.
Pe seama cui? Te lupti pe seama tuturor (Coșbuc).

Am dus în acești peste 20 de ani, o viață agitată, zbuciumată, înfruntând cu pasiune și temperament – în lupte politice și naționale – situații delicate și uneori, primejdioase.

*Non numerare dies, nisi bonus*⁴

Așa ne învață o maximă latină. Să amintim numai zilele bune. Eu – trecând peste această maximă – am amintit și cele bune și cele rele.

Am făcut și fapte bune și fapte rele.

Suntem oameni cu calități și cu defecte.

³ Anexe: Adresa mea către Comisiunea de anchetă – 12 pagini scrise cu mașina și anexe. Procesele-verbale ale Comisiei Superioare a Frontului Renașterii Naționale din 8 IV., 20 IV. 1940. Actele de descărcare. Adresele cu socotelile, etc, etc. – n. V. M.

⁴ Nu socoti decât zilele bune.

Numai Tu, Doamne, ești fără greșeli, fără păcate!

Vitus nemo si nascitur. Lumea e așa cum este, și ca dânsa suntem noi.

Una din greșelile mele, ce mi se poate reproșa, este faptul că l-am urmat pe Goldiș, lăsându-mă antrenat de rude, de lipsa de tact a lui Șt. C. Pop (dușmanul lui Goldiș), de slăbiciunea mea. Dar dacă nu intervenea Cicio Pop, eu nu plecam cu Goldiș. Rămâneam în Partidul Național, ocupând aici demnități de primul rang.

Altă greșeală a fost când am trecut în Frontul Renașterii Naționale. Aici am fost de bună credință. Ar fi poate o scuză, că tot aici au greșit și bărbați de talia lui Iorga, Vaida, Argetoianu, Dinu Brătianu, Mihalache, ca să nu mai amintesc pe prim-secretarii, președinții de Ținut, județe, etc., foști miniștrii, profesori universitari, membrii ai Academiei Române...

O frescă istorică

Amintirile mele constituie o frescă istorică a luptelor naționale purtate de românii ardeleni înainte de Unire, precum și a celor politice și parlamentare, după Unire.

Din această frescă deslușim figurile celor, care au jucat un rol în aceste lupte și frământări.

Deslușim portretele membrilor fostei dinastii, a șefilor politici, a lui Maniu, Vaida, Brătianu, Averescu, Mihalache, Iorga, Goga, Cuza... a criminalilor de pe banca ministerială, ca Alex. și Tancred Constantinescu, Văitoianu, Franasovici, portretele lui Șt. C. Pop, Hațiegan, Tătăărăscu, Călinescu, Zelea Codreanu...

Poți zidi o lume-ntreagă,
Poți s-o sfărmi, orice a-i spune,
Peste toate, o lopată de țărână se depune (*Satira I*, Eminescu).
Cu adevărat deșertăciune sunt toate și
Viața aceasta este umbră și vis, că
În deșert se turbură tot pământul,
Precum a spus Scriptura
Când dobândim lumea, atunci în groapă
Ne sălășuim
Unde împreună sânt împărații și săracii.

Aceasta a fost soarta aproape a tuturor, aici amintiți, a lui Ionel, Vintilă, Dinu Brătianu, a lui Maniu, Vaida, Averescu, Iorga, Goga...

Aceasta a fost și soarta lui Ferdinand și Carol.

Plimbându-mă cu ani în urmă în parcul din Budapesta, „Városliget”, am văzut în mijlocul unei întinse peluze o piatră de proporții mici, ca o piatră de hotar, pe care

am citit o inscripție de un singur cuvânt: „Fuit”⁵. Era piatra în amintirea primarului care a înființat parcul.

La Bistrița ruinele zidurilor de apărare a orașului ne amintesc de cele trecute, în cimitir, foștii mei prieteni, cunoscuți, la fel în cimitirul din Năsăud, foștii mei profesori și prieteni, de odinioară.

Îi voi mai întâlni oare pe alte meleaguri?

Stăm înmărmuriți în fața minunățiilor acestei lumi și a vieții care crește și descrește, a luminii, care gonește beznă, a morții și a renașterii, care se succed fără de încetare, una după alta, mereu schimbătoare și mereu, aceeași.

*Nil nove sub sole*⁶.

Vreme trece, vreme vineri

Toate-s vechi și nouă toate (*Glosa*, Eminescu).

Și puful de păpădie, suflat de vânt, poartă sămânța viitoarelor roduri, sub peritoarea lor speranță.

*Omnia preterent, redeunt, nihil interit*⁷.

Totul trece, totul revine, nimic nu moare.

Panta Rei.

Tout meurt, mais tout ressuscite

(Camille Flammarion, *Rêves étoilés*, p. 86).

Confiés à la terre ainsi qu'un grain futile,

Nous en ressortons sous ton regard fertile,

Mon Dieu, refleuris – nous par es dons inconnus!

A des coeurs sans verdure, à des fronts déjà nus,

Viens imposer demain ta féconde puissance!

La mort c'est le printemps, c'est notre renaissance.

(Henri de Latouch, directeur du...Figaro)⁸.

Wir alle sind Staukörnchen in diesem

Fürchbaren Orkane, der über die Welt jekt, und

Werden willenlos herumgetrieben – ob dem

Untergange oder der Auferstehung entgegen,

Steht dahin – Nicht ob wir leben oder sterben

⁵ A fost, a existat.

⁶ Nimic nou sub soare.

⁷ Totul trece, totul revine, nimic nu moare.

⁸ Încredințați pământului, asemeni unei semințe neroditoare,
Renaște, sub privirea ta fertilă,
Dumnezeule, înflorește-Ne cu darurile Tale necunoscute!
Cu inimi fără verdeță și cu frunzi deja goale,
Vino mâine să-ți impui puterea Ta rodnică!
Moartea înseamnă primăvară, ea este renașterea noastră.

ist die Hauptsache, sondern wie wir tun

(O. Czernin către Regina Elisabeta, *Im Weltkrieg*, p. 123⁹).

Moartea? Un episod a vieții universale.

Unio mystica – cu cel etern.

Ich vermache Gott meine Seele,

Und der Erde meinen Leib¹⁰,

(Testamentul lui Michelangelo, 1564).

Je crois en Dieu¹¹.

Astfel își termină testamentul Victor Hugo (Vezi *Encyclopédie en image*, Librairie Hachette, p. 61).

Grâces, Vous rendues, Seigneur bien-aimé, qui par la lumière de la nature nous avez guides vers la lumière de Votre Glorie.

J'ai achevé l'oeuvre à laquelle Vous, m'avez appelé, et voici que je jubile dans Votre créations dont Vous m'avez donné de révéler les splendeurs aux hommes. Amen!¹²

(Johann Kepler, *Sa prirre. Selections*¹³, Reders-Digest, 1971).

București, 10 II: 1960¹⁴. s.s.

⁹ Noi toți suntem firișoare de praf în acest
Înspăimântător uragan ce mătură peste lume și
Suntem purtați fără voia noastră – fie spre moarte, fie spre înviere –
Nu dacă trăim sau murim este important, ci cum o facem.
(O. Czernin către Regina Elisabeta, *În războiul mondial*, p. 123).

¹⁰ Încredințez lui Dumnezeu sufletul meu
Și pământului, trupul.

¹¹ Cred în Dumnezeu.

¹² Haruri, ați sosit, Prea bunule Dumnezeu, Voi, care prin lumina naturii, Ne-ați condus spre lumina
Gloriei Voastre. Am terminat opera spre care Voi m-ați chemat și iată că eu jubilez în creațiile
Voastre, în care Voi m-ați îndemnat să dezvălui splendorile oamenilor. Amin!

¹³ *Rugăciune. Crâmpoie.*

¹⁴ O carte ilustrată din Vatican, din 3 III. 1942 – n. V. M.

Anexe

Anexa nr. 1.**Regestrul documentelor infrapaginale****Memorii din anii 1884–1920, 204 pagini,
limbile română, germană, ungară, vol. I**

1. Fotografii la paginile: 59^V, 64^V, 65^V, 115^V. Caricaturi la paginile: 107, 141, 143, 150, 151^V, 162, vol. I
2. Introducere, de Victor Moldovan, 1959 ianuarie 1, vol. I, pag. 3–5.
3. Descrierea orașului Bistrița, vol. I, pag. 5–14.
4. Dăianu, dr. Elie, *Supplex Libellus Valachorum* – text original și traducere, Sibiu, 1901, 66 pagini, vol. I, p. 17.
5. Act ce conține date personale ale lui Constantin Moldovan, tatăl lui Victor Moldovan; limba ungară, vol. I, pag. 26.
6. Contract de cautiune și vânzare – 1822; adeverință de vânzare – 1825, limba germană, vol. I, pag. 28 -29.
7. Act de donație către Biserica parohială unită greco-catolică din Bistrița, făcut de Victor Moldovan pentru pomenirea părinților săi Constantin și Maria.
8. Scrisoarea lui Nicolae Drăganu către Victor Moldovan, 1925 dec. 22, Cluj, vol. I, pag. 30^V.
9. 2 Certificate de studii aparținând lui Victor Moldovan – 1903 iunie 27, limba maghiară, vol. I, pag. 41, 42.
10. Moldovan, Victor, Impresii – note manuscrite, 24 pagini, vol. I, pag. 49.
11. Decret regal prin care i se conferă lui Victor Moldovan diploma de absolvire a studiilor de drept, 1912 iunie 28, Târgu Mureș, vol. I, pag. 53.
12. Victor Moldovan anunță deschiderea biroului de avocat în Bistrița, vol. I, pag. 54^V.
13. O plenipotență elaborată de cancelaria avocatului Victor Moldovan în 1921, vol. I, pag. 55^V.
14. Plenipotență dată de Lajoș Iancușor, către avocații Victor Moldovan și Victor Manu, spre a-l reprezenta pe el și pe moștenitorii lui în toate problemele juridice, 1914.
15. „Meseriașii români din Bistrița” – articol de ziar, vol. I, pag. 61.
16. Adresă primită de Victor Moldovan din partea „Reuniunii Meseriașilor români din Bistrița”, 1932 aprilie 16, Bistrița, vol. I, pag. 62.
17. Convocare, semnată de Gavril Manu și Gavril Tripon, trimisă lui Ilie Juga la 18 mai 1892 pentru a lua parte la acțiunea Memorandului, vol. I, pag. 63^V.
18. Convocator al comitetului organizației comitatense la Bistrița în 28 aprilie 1914, vol. I, pag. 67.

19. Extras din matricula botezărilor a bisericii Bistrița-Năsăud pe anul 1892 noiembrie 20, pe numele Gabriela Manu, viitoarea soție, vol. I, pag. 70.
20. Extras din registrul stării civile pentru căsătoriți pe anul 1913, pe numele lui Victor Moldovan și Gabriela Manu, eliberat la 15 august 1949, vol. I, pag. 71.
21. Ciorna unui document din 1918, vol. I, pag. 84^V.
22. Extras de deces pe numele lui Samoil Poruțiu – 1914 dec. 5, Bistrița, limba maghiară, vol. I, pag. 75.
23. Adeverință eliberată de inspectoratul minelor, prin care se spune că Tobias Sandor Arnos face parte din Societatea minieră din Abrud – Zlatna, 1870 iulie 19, limba germană, vol. I, pag. 77.
24. Inspectoratul minelor din Zlatna adeverește moștenitorilor lui Tobias Sandor că sunt cooptați membri în societatea minieră din Zlatna, 1879 iulie 22, Zlatna, limba ungară, vol. I, pag. 78.
25. Inspectoratul minelor din Zlatna adeverește că Tobias Amalia, căsătorită Poruțiu, este cooptată la Societatea minieră din Saint-Micloș Miscoltzi – 1873 februarie 5 Zlatna, limba maghiară, vol. I, pag. 79.
26. O carte poștală ilustrată trimisă de Victor Moldovan soției sale Gabriela Moldovan în 1916, vol. I, pag. 86^V.
27. Apelul guvernului de la Budapesta, semnat de Stefan Tisza, către popor, de a subscrie la împrumutul de război, al cărui termen de subscriere se prelungise, 27 mai 1915, Budapesta, vol. I, pag. 87.
28. Declarațiunea revoluționară de la 12 oct. 1918 – articol de ziar, vol. I, pag. 90.
29. Manifest adresat românilor ardeleni în 1918. Pe el sunt tipărite poezii patriotice de A. Mureșanu, C. Porumbescu, Vasile Alecsandri, vol. I, pag. 91.
30. Conferința d-lui Vaida Voevod la Oradea – tăietură de , vol. I, pag. 92^V.
31. Manifest adresat locuitorilor de către Sfatul poporal al comitatului Bistrița-Năsăud în 1918, vol. I, pag. 93.
32. Proclamația Comitetului Național Român și a deputaților sași către popor, semnată de Johan Hock, Th. Mihalyi și Wilhelm Melzer – imprimat, limbile maghiară, română, germană, vol. I, pag. 95.
33. Manifest adresat de secția Consiliului Național Român din Senatul Național Român din Ardeal către românii ardeleni la Cluj în 3 noiembrie 1918, semnat de Amos Frîncu, vol. I, pag. 98.
34. Apel către popor pentru a face economie de produse și a se împiedica foametea, (1918), Cluj, limbile maghiară, română, germană, vol. I, pag. 100.
35. Articol de ziar ce reprezintă „Protestul către popoarele lumii și convocarea adunării naționale de la Alba-Iulia”, plus alte 2 articole de ziar, (1918) nov. 20–21, vol. I, pag. 102, 102^V.

36. Adresă de mulțumire trimisă lui Victor Moldovan de către Muzeul de istorie al Partidului Muncitoresc Român pentru cele 2 manifeste originale din 1918, 1960 mai 6, vol. I, pag. 104.
37. „Decret-lege relativ la Reforma Agrară din Transilvania, Banat și Țările Ungurene”, publicat în „Monitorul Oficial” nr. 117 din 12 sep. 1919, București, 1919, 37 pag., vol. I, pag. 114.
38. Ordonanță dată de colonelul Gherescu, comandantul Brigadei XIII-a Infanterie, la 1918, decembrie, către populația din Ardeal (Reghin), 12 sep. 1919, limbile ungară, română, germană, vol. I, pag. 119.
39. Două ordonanțe semnate de maior D. Coroamă, comandantul trupelor române din comitatul Bistrița-Năsăud, către locuitori, la 5 decembrie 1918, Semnează și vicecomite-, vol. I, pag. 120.
40. Adresă de mulțumire către toți locuitorii din județul Bistrița-Năsăud, semnată de prefectul Gavril Tripon pentru aportul pe care și l-au adus cu ocazia primirii regelui Ferdinand și a reginei Maria în orașul Bistrița, Bistrița, 27 mai 1919, vol. I, pag. 125.
41. *Constituțiunea României* – edițiune oficială, Iași, 1918, 30 pagini, vol. I, pag. 130.
42. *Manifestul Partidului Național Român* către cetățenii alegători, 1919 septembrie, 16 pagini, vol. I, pag. 134.
43. Vlad, Aurel, *Răspuns și lămuriri* – Orăștie 1920, 36 pagini, vol. I, pag. 148.
44. Scrisoarea doctorului Vasile Pahone către Victor Moldovan, din 14 martie 1920, Bistrița, vol. I, pag. 155–157.
45. Invitație primită de Victor Moldovan din partea regimentului Vânători de Munte semnată de Carol, Principele României și a Reginei Maria în orașul Bistrița, 13 noiembrie 1919, vol. I, pag. 160.
46. „Generalul”. Însemnări despre generalul Averescu din volumul II *Războiul nostru în note zilnice* de Nicolae Iorga, 1 pagină dactilografiată, vol. I, pag. 165.
47. Apel către poporul român din Transilvania, Banat, Crișana, Selaj și Maramureș – semnat de foști senatori și deputați – O. Goga, Ioan Suciu, Petru Groza ș.a., 1920 mart. 31, București, vol. I, pag. 166.
48. Apelul Partidului Național Român către Națiunea Română, semnat de Comitetul Executiv la 2 aprilie 1920, vol. I, pag. 168.
49. *Hotărârile Adunării Naționale* din 1 Decembrie 1918. *Hotărârile Congresului* din 24 aprilie 1920 cu programul Partidului, Cluj, 1920, 30 pag., vol. I, pag. 170.
50. „Neamul românesc pentru popor” – revistă, Nr. 8, din 22 martie (4 aprilie) 1920, vol. I, pag. 172.
51. *Înfățișarea țărănimii noastre sub conducerea domnului general Averescu, primul ministru al României*, 16 pag., vol. I, pag. 175.
52. *Generalul Averescu și împroprietărirea țăranilor*, 15 pag., vol. I, pag. 176.

53. Afișul de propagandă al Partidului Poporului în preajma alegerilor din 3 iunie – 6 iunie 1920, vol. I, pag. 177.
54. Apelul profesorului Vasile Gr. Borgovanu către popor, în scopul alegerii generalului Averescu, 1920, vol. I, pag. 179.
55. Apel către toți grănicerii năsăudeni! – Năsăud, 31 martie 1920, vol. I, pag. 185.
56. Proces-verbal dresat în ședința Biroului Electoral Central ținută la 18 mai 1920, 5 pagini imprimate, vol. I, pag. 186.
57. Adresă oficială trimisă Biroului de Informație din Bistrița de către Victor Moldovan prin care anunță că va ține discursuri în diverse comune în vederea alegerilor, Bistrița, 4 mai 1920, vol. I, pag. 194.
58. Invitarea către popor să participe la o adunare poporală, (1920, mai), vol. I, pag. 197.
59. Discurs către alegători, 2 pag. Manuscrise, vol. I, pag. 198.
60. Telegramă despre rezultatele alegerilor generale pentru Adunarea Deputaților din Vechiul Regat, Basarabia și Bucovina, (1920, iunie 3), vol. I, pag. 203.

Memorii din anii 1920–1924, 324 pagini, vol. II

61. Caricaturi la paginile: 1^V, 24^V, 122, 154^V, 166, 168, 169, 173, 194, 207, 228, 235, 238, 249, 250, 251, 257, 259, 260, 262, 269, 284, 288, 290, 306, 311^V, 312^V, 318, 323, Vol.II.
62. Înștiințare – pe care o face Comitetul Agrar, reprezentat de Const. Garoflid, de a proceda la înfăptuirea reformei agrare în Transilvania, Banat și Țările Ungurene – (1920), foaie volantă, vol. II, pag. 2.
63. Convocare primită de Victor Moldovan din partea președintelui Partidului Național Român – Iuliu Maniu, 1920 oct. 9, Cluj, vol. II, pag. 2.
64. Scrisoare deschisă către alegători și alte 2 acte în legătură cu adunarea ce urma a se ține în comuna Borgo-Prund în 25 ianuarie 1921, vol. II, pag. 14–16.
65. Cuvântare ținută în Bistrița la un an după constituirea guvernului Averescu, vol. II, pag. 18.
66. Apelul conducerii Partidului Național Român din Sălaj către alegătorii din Crasna să aleagă pe Ion Lepădatu în locul decedatului Mureșan, vol. II, pag. 20.
67. Carte de intrare la secțiunile de votare ale circumscripției electorale din Crasna pe numele lui Victor Moldovan, 1921 august 15, Zalău, vol. II, pag. 21.
68. Scrisoare oficială primită de Victor Moldovan de la Duiliu Zamfirescu și I. Al. Brătescu-Voinești, 28 iulie 1921, vol. II, pag. 26.
69. Victor Moldovan anunță poliția de Stat că „vineri, 4 oct. 1921, Partidul Național Român va ține o adunare poporală la Bistrița”, vol. II, pag. 28.
70. Afiș în care se anunță adunarea din 4 octombrie 1921 a Partidului Național Român, vol. II, pag. 30.
71. Chemare la luptă ! – a Partidului Național Român – afiș, vol. II, pag. 41.

72. Manifestul electoral al Partidului Național Român din Cluj, 1 februarie 1922, semnat de I. Maniu, V. Goldiș, Al. Vaida Voevod, Ștefan C. Pop, Sever Dan, vol. II, pag. 43.
73. Manifest semnat de învățătorii din Ardeal, vol. II, pag. 45.
74. Scrisoare oficială către Biroul de organizare a Partidului Național Român, din 14 oct. 1920, semnată de V. Pahone și Victor Moldovan, vol. II, pag. 49.
75. Scrisoare semnată de Andrei Buzdug și adresată lui Ioan?, Cluj: 25 ianuarie 1922, vol. II, pag. 54.
76. Afișe, manifeste și programe din campania electorală a anului 1922, vol. II, pag. 56, 59, 60, 62, 66.
77. Scrisoare primită de Victor Moldovan de la Ionescu Berbecaru, București, februarie 1922, vol. II, pag. 57.
78. Scrisoarea doctorului Victor Onișor către Victor Moldovan, Cluj, 17 II 1922, vol. II, pag. 68.
79. Certificat de alegător pe numele lui Victor Moldovan – 1922 febr. 14. Adeverință de alegător pe numele lui Mihai Doroftei – 1922 febr. 15. 2 cărți de intrare la secțiile de votare pe numele lui V. Moldovan – 1922, vol. II, pag. 70–73.
80. Afișe și broșuri de propagandă electorală–1922, vol. II, pag. 75–79.
81. Manuscrisul unei poezii făcute de un țăran cu ocazia alegerilor din 1922 pentru Victor Moldovan, vol. II, pag. 83.
82. *Scrisoare deschisă către alegători. Vorbirea d-lui deputat Dr. Victor Moldovan*, Bistrița, luna mai 22, 7 pagini imprimate, vol. II, pag. 84.
83. Broșură ce cuprinde *Planul de muncă al Partidului Național Român din Ardeal, Banat, Crișana și Maramurăș*, 14 pagini, vol. II, pag. 85.
84. Moldovan, Victor. *Faceți Cooperative! Îndemnuri și sarcini pentru conducătorii satelor* – 30 pagini, 1922, Bistrița, vol. II, pag. 91.
85. *Raportul Consiliului de administrație și a consiliului de cenzori împreună cu bilanțul și contul pierderea și profit pe anul I de gestiune 1921* – 10 pagini, Bistrița, 1922, vol. II, pag. 92.
86. 2 invitații, trimise deputatului Victor Moldovan, pentru a participa la ceremonia încoronării suveranilor României la Alba-Iulia în ziua de 15 oct. 1922 și la prânzul care a avut loc după aceea, vol. II, pag. 95^V.
87. Telegrama lui Nicolae Iorga către deputatul Victor Moldovan, Cluj, 20 iulie 1922, vol. II, pag. 101.
88. Aviz – prin care se anunță Conferința culturală pe care o va ține N. Iorga la Bistrița – 21 iulie 1922, 1 pagină dactilografată cu semnăturile celor ce au luat la cunoștință, vol. II, pag. 102.
89. Telegrama lui Iuliu Maniu către Victor Moldovan, 1923 febr. 18, București, vol. II, pag. 105.
90. 2 manifeste din 1923, prin care se cere alegătorilor votarea dr. Silviu Dragomir la Ighiu, vol. II, pag. 106–107.

91. Comunicatul președintelui circumscripției electorale către președintele secției de votare Cricău – copie, 25 februarie 1923, Ighiu, vol. II, pag. 109.
92. Actul de acuzare pentru delictul săvârșit de Victor Moldovan la 25 februarie 1923, dat de Parchetul Tribunalului din Alba-Iulia, Alba Iulia 17 iulie 1925, vol. II, pag. 124–125.
93. Lista dactilografiată a deputaților și senatorilor Partidului Național Român, vol. II, pag. 131.
94. Președenția Adunării Deputaților îi face cunoscută lui Victor Moldovan excluderea sa temporară din Adunare pe timp de 30 de ședințe, 1923 martie 16, București, vol. II, pag. 140.
95. Certificatul medical eliberat de Toma Ionescu, decanul Facultății de Medicină din București, deputatului Victor Moldovan în urma evenimentelor petrecute în Cameră, 1923 mart. 27 București, vol. II, pag. 142.
96. *Noua Constituțiune* promulgată cu decretul regal din 29 martie 1923 și publicată în „Monitorul Oficial” nr. 282 din 28 martie 1923 – (broșură, 48 pagini, vol. II, pag. 146).
97. Scrisoarea profesorului I. Borcea, fost ministru în Guvernul Vaida, către Victor Moldovan, Iași, 5 oct. 1922, vol. II, pag. 150–151.
98. *Proiectul de program al Partidului Țărănesc din România – aprobat de Congresul general din 20–21 noembrie 1921*. (broșură), 26 pagini, vol. II, pag. 152.
99. Scrisoarea preotului Nechifor Buta din care rezultă că fruntașii țărăniști nu s-au bucurat de o primire entuziastă la adunarea din Șieul-Mare, Friș, 18 sept. 1923, vol. II, pag. 156–158.
100. Adresă de mulțumire primită de Victor Moldovan din partea Comitetului județean de Sibiu, 1924 ian. 22, Sibiu, vol. II, pag. 176.
101. Manifeste semnate de G. G. Mironescu din martie 1924 „Către alegătorii pentru Camera din județul Romaniți” și „Cuvîntul Ardealului”, vol. II, pag. 177–179^V.
102. Adrese oficiale primite de Victor Moldovan din partea Președenției Adunării Deputaților, aprilie 1924–nov. 1924, vol. II, pag. 184, 197, 198, 218.
103. Asociația pensionarilor civili și militari din județul Năsăud mulțumește deputatului Victor Moldovan pentru strădania sa de a-i ajuta pe pensionari să-și capete pensiile, Bistrița, april. 17– 1932, vol. II, pag. 186.
104. Scrisoare de la Victor Manu către Victor Moldovan, Cluj, 1924 ianuarie 10, vol. II, pag. 200–201.
105. Declarația lui George Nicolae că a fost înșelat, ca și alți emigranți români din Ardeal, de către G-I. Alex. Văitoianu și a fost dus, în loc de Canada, în Cuba, de unde s-a întors, 1924 nov. 6, București, vol. II, pag. 239.
106. Cereri și declarații în legătură cu chestiunea pașapoartelor emigranților pentru America, 1924, vol. II, pag. 240–248.
107. „Monitorul Oficial” nr. 12, 13, din noiembrie 1924, vol. II, pag. 264.

108. Scrisoarea lui Victor Bumbu, oficiar la Poșta Centrală din Cluj, către Victor Moldovan, 1925 febr. 22, Cluj, vol. II, pag. 277.
109. Scrisoarea lui Ilarion Țifu către Victor Moldovan, Prund, 27 XI 1924, vol. II, pag. 279.
110. Corespondență primită de Victor Moldovan de la diverse persoane și organizații, 1924, vol. II, pag. 280–283^V.
111. Facsimilul scrisorii generalului Alex. Văitoianu către fratele său, ministrul Artur Văitoianu, în timp ce era închis la Văcărești, vol. II, pag. 293–294.
112. Copie după testamentul lui Theodor Aman (București, 21 febr. 1882) publicat în „Monitorul Oficial” nr. 79/1907, vol. II, pag. 302.
113. Declarațiile Anetei Aman, soția pictorului Th. Aman, în legătură cu pensia acordată de stat în schimbul casei pe care o donase de bună voie statului, 1924, vol. II, pag. 304, 307.
114. Scrisoare originală, semnată de Aneta Aman, trimisă directorului unui ziar spre publicare, București, 1924 octombrie, vol. II, pag. 313.

Memorii din anii 1924–1932, 362 pagini, vol. III

115. Caricaturi se găsesc la paginile: 3^V, 17, 28, 42, 44, 45, 48, 91, 105, 149, 152, 156, 157, 160, 162, 167, 178, 238, 346, Vol.III.
116. Fotografii se găsesc la paginile: 169, 195, 222, 291, vol. III.
117. Înștiințare primită de Victor Moldovan din partea Adunării Deputaților, 1924 dec. 8, vol. III, pag. 2.
118. Anunț și broșură în limba maghiară răspândite în Ardeal de Herberger Gyula, care îndemna populația să emigreze în America de Sud, vol. III, pag. 10–11.
119. Adrese și procese verbale în legătură cu incidentele pe care le-a avut Victor Moldovan cu diverșii deputați în dezbaterile Camerei deputaților, 1925, vol. III, pag. 19–22.
120. Invitația primită de Victor Moldovan din partea prim-procurorului de Ilfov, N. Racoviceanu, 1925 feb. 19, vol. III, pag. 27.
121. Declarațiunile lui Iuliu Vlaicu, Alexandru Mihuțiu, Friderik Alzner în legătură cu participarea lui Artur Văitoianu în chestiunea pașapoartelor emigranților în America, 1925, vol. III, pag. 32, 34, 37.
122. Adresa primită de Victor Moldovan din partea Prefecturii județului Bistrița-Năsăud, 1925 feb. 16, Bistrița, vol. III, pag. 38.
123. „Monitorul Oficial” din 13 martie 1925 – dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Deputaților în chestiunea pașapoartelor, vol. III, pag. 49.
124. V. Moldovan este anunțat de Președenția Adunării Deputaților că este exclus temporar din adunare pe timp de 30 de ședințe, 19 feb. 1925, vol. III, pag. 50.

125. 2 invitații primite de Victor Moldovan din partea Ministerului Afacerilor Străine în vederea soluționării incidentului pe care l-a avut cu Comandorul Pantazi, 1925 feb. 23–26, vol. III, pag. 61–75.
126. Procese verbale și declarații în legătură cu participarea comandoului Pantazi în afacerea pașapoartelor emigranților ardeleni în America, 1925, vol. III, pag. 61–75.
127. Telegrama lui Al. Vaida Voevod către Victor Moldovan, Reghin, (martie 1925), vol. III, pag. 80.
128. Manifeste electorale, 1925, vol. III, pag. 82, 83, 85, 86, 88, 89, 92, 94, 98.
129. Scrisoarea lui Dan Elizeu, preot din Suseni, către Victor Moldovan, în care-i explică motivele pentru care s-a înscris în „Liga apărării național creștine” a lui A. C. Cuza, 1925 nov. 30, Suseni, vol. III, pag. 96.
130. Chemarea Asociațiunii generale a invalizilor din războiul României Mari către Adunarea Deputaților în scopul pensiilor de mizerie, pe care le primeau invalizii din primul război mondial, vol. III, pag. 102.
131. *Statutele societății „Regna”*. Societate pentru exploatarea pădurilor grănicerești, 1926, Bistrița, 27 pagini, vol. III, pag. 107.
132. Apel adresat grănicerilor de Ion G. Berceanu, București, 15 mart. 1921, vol. III, pag. 110.
133. Scrisoare primită de Victor Moldovan din partea sătenilor din Borșa – Maramureș la 28.I.1926, vol. III, pag. 114.
134. Brătianu, Ion I. C., *Din țara moșilor–Amintiri*, București, 1924, 15 pagini, vol. III, pag. 124.
135. „Monitorul Oficial” din 23.IX.1924 (Parte neoficială), vol. III, pag. 130.
136. 3 certificate eliberate de Tribunalul Cluj – Secția firmelor, la cererea deputatului Victor Moldovan, 25 ian. 1926, vol. III, pag. 139.
137. Cererea lui Amoss Frîncu către Ionel Brătianu, în legătură cu tragedia moșilor din Munții Apuseni, 1926, vol. III, pag. 142.
138. Scrisoarea lui Voicu Nițescu către Victor Moldovan, însoțită de două acte, 1923, vol. III, pag. 145–148.
139. *Cuvînt lămuritor către Românii ardeleni rostit la 5 aprilie 1926* de V. Goldiș, I. Lupaș și I.I. Lapedatu, membri ai Partidului Național Român din Ardeal, vol. III, pag. 158.
140. *Către Națiunea Română* – apel rostit de președintele Partidului Național Român, Vasile Goldiș, 1926 mai, vol. III, pag. 168.
141. *Cuvînt către alegătorii din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș* – manifest semnat de Octavian Goga, ministru de Interne, (1926), vol. III, pag. 170.
142. Afiș cu portretele lui N. Iorga și Iuliu Maniu, dat publicității în campania electorală din 1926, vol. III, pag. 171.
143. Manifestul guvernului ce arată programul său economic și politica sa minoritară, limba germană, vol. III, pag. 173.

144. *Chemare către tinerimea română*, cere tinerilor să dea ajutor Partidului Național, 1926, vol. III, pag. 174.
145. *Partidul țărănesc către ardeleni* – manifest de luptă contra liberalilor, 1926, vol. III, pag. 175.
146. Manifestul Ligii Apărării național creștine *Frați Români*, vol. III, pag. 177.
147. Manifeste ale Partidului Național Român în alegerile din 25 mai 1926, vol. III, pag. 179, 181, 182.
148. Manifestul Partidului Național Liberal către alegători, din 25 mai 1926, vol. III, pag. 183.
149. Afize cu care se anunță rezultatele alegerilor din 25 mai 1926, vol. III, pag. 185–187.
150. „Gazeta Oficială a județului Năsăud”, în care prefectul Vasile Pahone adresează cetățenilor din județ un cuvânt de mulțumire, 29 mai 1926, vol. III, pag. 191.
151. Apelul pe care-l adresează Partidul Poporului – în frunte cu Octavian Goga – țării, vol. III, pag. 210.
152. Publicația Biroului Central Electoral al județului Năsăud pentru alegerea de senator, Bistrița, 31 aug. 1928, vol. III, pag. 212.
153. Biroul electoral al județului Năsăud. Carte de intrare în localul de vot pe numele lui Victor Moldovan, 1928 sept. 21, Bistrița, vol. III, pag. 214.
154. *Ce vă spune un țăran despre Victor Moldovan*, broșură, 31 pagini, vol. III, pag. 216.
155. Carte poștală ilustrată trimisă lui Victor Moldovan de un grup de studenți someșeni, vol. III, pag. 216^V.
156. Telegrama adresată de Victor Moldovan primului președinte al Biroului Electoral Bistrița – copie, vol. III, pag. 225.
157. Scrisori și telegrame trimise de delegații Partidului Național către diverse autorități, 1926, vol. III, pag. 228–232.
158. Scrisoarea Valeriei Manu către Gabriela Moldovan – octombrie 4, f. a., Carte poștală ilustrată primită de Valeria Manu de la Gabriela Moldovan – 22 iulie 1930, vol. III, pag. 234–235.
159. Scrisoarea generalului Averescu către Victor Moldovan, 1930 mai 14, vol. III, pag. 240.
160. Răspunsul lui Victor Moldovan la scrisoarea generalului Averescu, ciornă, 1930, vol. III, pag. 241.
161. „Țara noastră”, revistă condusă de Octavian Goga, nr. 31 din 21 sept. 1930, vol. III, pag. 247.
162. Cărți poștale ilustrate – 32, vol. III, pag. 248^V–254^V.
163. Programul țărănesc pentru schimbarea statutelor grănițarești din districtul Năsăudului, București, 30 noiembrie 1929, 4 pagini dactilografiate, vol. III, pag. 260–263.
164. *Să păstrăm tradiția grănicerească* – broșură, 24 pagini, vol. III, pag. 268.

165. Propunerea, făcută de alegătorii din comuna Galații-Bistriței, județul Năsăud, de a-l desemna pe Victor Moldovan candidat în alegerile din 27 martie 1930. Anexă, procesul verbal, vol. III, pag. 272–273.
166. Afișe electorale ale Partidului Național Țărănesc pentru alegerile din 27 martie 1931, vol. III, pag. 275, 277.
167. Apel lansat de preoțimea română către alegătorii din Bistrița – 1931 martie 16, vol. III, pag. 278.
168. Comunicat în legătură cu încheierea împrumutului de stat, dat de prefectul județului Năsăud, Vasile Buta, vol. III, pag. 279.
169. Apel electoral al Partidului Național Liberal care propune ca senator al județului Năsăud pe Laurențiu Oanea, Bistrița, 20. III.1931, vol. III, pag. 282.
170. *Domnilor consilieri, frați Grănițeri* – apel semnat de Victor Moldovan în lupta pentru alegerile în Consiliul Județean, vol. III, pag. 288.
171. Apel semnat de Titus Mălai, *Frați alegători* – în propaganda pentru alegerile în Consiliul Județean, vol. III, pag. 295.
172. Publicație dată de Biroul Central Electoral al județului Năsăud în legătură cu alegerile de deputați și senatori din 1931 iunie 1–8, vol. III, pag. 306.
173. Alegătorii din județul Năsăud îl propun pe Victor Moldovan ca senator în alegerile din 4 iunie 1931, vol. III, pag. 307.
174. Autorizație semnată de generalul Averescu trimisă președintelui Tribunalului din (județul Năsăud) pentru alegerile din iunie 1931, vol. III, pag. 308.
175. Liste electorale – 1931, vol. III, pag. 309, 313.
176. Victor Moldovan este anunțat de Cosma despre rezultatul alegerilor din Senat, 1931 iunie 7, Bistrița, vol. III, pag. 312^V.
177. Darea de seamă a organizației PNT din județul Someș către alegători, vol. III, pag. 315.
178. Afișe electorale din 1931, vol. III, pag. 317–322.
179. Afiș electoral semnat de Victor Moldovan, adresat grănicerilor, 1931, vol. III, pag. 330.
180. *Instrumentu fundamentale pentru Institutele de invetiamentu și educațiune de in districtulu Năseudului în Transilvania*, vol. III, pag. 335.
181. Valea, Lucian, „Comentarii – despre neamul lui George Coșbuc” din revista „Ramuri”, mai 1947, 6 pagini imprimate, vol. III, pag. 337.
182. Bilet primit de Victor Moldovan dela primarul comunei Enciu, Bistrița, 23 mai 1931, vol. III, pag. 338.
183. Scrisoarea lui Buta Simion către Victor Moldovan, 1931 mai 24, Sărățel, vol. III, pag. 339.
184. Carte de vizită primită de Victor Moldovan de la Ștefan Scridon, 1931 iun. 3, vol. III, pag. 341.

185. Afiș electoral semnat de Alexandru Pălăgeșiu, 1931, vol. III, pag. 343.
186. Cetățenii din Zagra îl felicită pe Victor Moldovan, 26 iun. 1931, vol. III, pag. 345.
187. Proces verbal al ședinței Comisiunii Interimare ținută la 27.X.1931 la primăria comunei Telciu, în care se mulțumește lui Victor Moldovan pentru serviciile aduse comunei, 11.XI.1931, vol. III, pag. 351.
188. Corespondență de mulțumire și felicitare primită de Victor Moldovan, 1931, vol. III, pag. 352–357; 359–361.

Memorii între anii 1931 și 1936, 440 pagini, vol. IV

189. Fotografii se găsesc la paginile: 113, 114, 133, 138^V, 142, 143, 158–160, 233, 239–241, 382–384, 427–428, vol. IV.
190. Caricaturi se găsesc la paginile: 11, 40^V, 43, 86, 88, 93, 371, 373, vol. IV.
191. Corbu, I., broșură *La situația Regnei (Societatea pentru exploatarea pădurilor grănicerești nășăudene)*, 7 file, vol. IV, pag. 4.
192. Copie de pe adresa Ministerului Agriculturii și Domeniilor, nr. 153.586 din 8 iulie 1931, vol. III, pag. 10.
193. Raportul inspectoratului general administrativ, Alexandru Ștefănescu, în legătură cu activitatea societății forestiere „Regna”, ce avea concesionată pe 50 de ani exploatarea pădurilor din averea grănicerească, vol. IV, pag. 12–14.
194. Comitetul de inițiativă cheamă la o conferință, pe ziua de 29 martie 1932, pe toți intelectualii Grăniței Nășăudene, vol. IV, pag. 21.
195. Comșa, Emil, *Către locuitorii celor 44 comune grănicerești din județul Nășăud* – broșură, martie 1932, 14 pagini, vol. IV, pag. 25.
196. *Apel către Grănițeri* de a cere statului român să desființeze societatea „Regna”, care i-a exploatat și jefuit timp de 6 ani, vol. IV, pag. 26.
197. (Tudor Dan), *Adevărul cu privire la exploatarea pădurilor grănicerești de la Nășăud prin societatea Regna* – broșură, 52 pagini, vol. IV, pag. 32.
198. Tablou cu portretele celor ce făceau parte din comitetul de direcție al partidului lui Averescu, vol. IV, pag. 38.
199. Carte poștală ilustrată trimisă de mareșalul Averescu către Victor Moldovan din Kissingen la 12.VIII. 1931, vol. IV, pag. 44^V.
200. Comitetul organizației locale P.N.Ț. din comuna Șanț, județul Nășăud, propune comitetului executiv al P.N.Ț. din București să fie ales președinte al organizației județene Nășăud, Victor Moldovan, 1932 august 6, Șanț, 7 pagini, vol. IV, pag. 55.
201. Scrisoarea dr. Leon Bârsan, vicepreședintelui Comitetului județean al P.N.Ț. către Victor Moldovan, Bistrița, 1932 octombrie 8, vol. IV, pag. 52.
202. Scrisori primite de Victor Moldovan de la membrii P.N.Ț., 1923–1933.
203. Convocarea congresului județean al P.N.Ț. pentru 8 nov. 1932, vol. IV, pag. 64–69.

204. Convocarea trimisă de Leonida Pop lui Victor Moldovan de a participa la Congresul P.N.Ț. din 18 nov. 1932, Bistrița, 5 noiembrie 1932, vol. IV, pag. 70.
205. Ștefan Lupu, secretarul general al P.N.Ț. din județul Năsăud comunică anumite date stabilite la Congresul ce avusese loc la 18 noiembrie 1932, 1933 mai 29, Bistrița, vol. IV, pag. 71.
206. Victor Moldovan îi scrie lui Pop Leonida, /1933/, vol. IV, pag. 73.
207. Victor Moldovan se adresează secretarului general al PNT pentru Ardeal și Banat, Gh. Crișan, 1933 februarie 22, București, vol. IV, pag. 75–76.
208. Listele cu candidații PNT și PNL pentru alegerile din Consiliul Județean și Consiliul orașului Bistrița, 1932 decembrie, vol. IV, pag. 78, 80.
209. Iorga, Nicolae. *Istoria unei legende: Iuliu Maniu* – 47 pagini, 1934, Vălenii de Munte, vol. IV, pag. 90.
210. Carte de vizită scrisă de G. Crișan adresată d-lui. Victor Moldovan la 12.V.1933, vol. IV, pag. 99.
211. Scrisoarea lui Ștefan Lupu către Victor Moldovan, 1933 aprilie 8, Bistrița, vol. IV, pag. 104.
212. Afișe electorale, vol. IV, pag. 79, 81, 105–107.
213. Adresă oficială primită de Victor Moldovan de la prefectul Buta la 29 mai 1933, vol. IV, pag. 111.
214. Expunerile domnilor: Pavel Molnar, Emil Molnar, Ioan Petrinjelu, Ioan Sasu, Gh. Mateiu, Sabin Cotul, Iulian Pop la Congresul PNT din județul Năsăud, la 30 mai 1933, vol. IV, pag. 117–126, 128–129.
215. Declarația lui George Matheiu, proprietarul și redactorul responsabil al gazetei „Săptămîna”, 1933 mai 15, Bistrița, vol. IV, pag. 127.
216. Scrisoare de protest primită de deputatul Dumitru Nacu din partea reprezentanților PNT din județul Năsăud, (1933), vol. IV. Ppg. 130.
217. Memoriul reprezentanților instituțiilor dependente de Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale din organizația PNT a orașului Bistrița, 1933 mai 16, vol. IV, pag. 131–132.
218. Victor Moldovan este anunțat de organizația provinciilor pentru Banat și Ardeal a PNT, că alegerea sa ca președinte al organizației județene Năsăud este nulă, 1933 iunie 6, vol. IV, pag. 134.
219. Adresă oficială către toți membrii PNT din județul Năsăud prin care conducerea provincială a PNT din Ardeal și Banat anulează congresul ținut de V. Moldovan și partizanii săi la 30.V.1933, vol. IV, pag. 135.
220. Corespondență primită de Victor Moldovan de la Ionel Pop – 1933, vol. IV, pag. 139–140.
221. Referatul comisiei care a anchetat lichidarea societății „Regna” și care a constatat că pagubele suferite de comune sînt prea însemnate, pentru a fi lipsite de sancțiuni pricinuitoarelor – 1933 ian., copie dactilografată, vol. IV, pag. 147–156.

222. Plângerea grănicerilor din comuna Maieru, județul Năsăud, adresată Inspectoratului Muncii la 14.V.1933, vol. IV, pag. 162–163.
223. Comunicările făcute de Victor Moldovan în legătură cu intervenția sa la Ministerul de Justiție pentru suspendarea pedepselor suferite de grăniceri pe nedrept, 1932–1933, vol. IV, pag. 165, 166.
224. Victor Moldovan este înștiințat că va fi primit în audiență la Palatul Regal, vineri 7 aprilie 1933, vol. IV, pag. 167.
225. Memoriu adresat de Victor Moldovan ministerului Agriculturii și Domeniilor, 1931, ciornă, vol. IV, pag. 176–177.
226. Referatul inginerului silvic, inspector general, D. Tomuța în legătură cu situația comunelor grănicerești, 1932, vol. IV, pag. 184–191.
227. Suteu, Vasile, *În chestia pădurilor grănicerești Năsăudene – Modificarea legii din 1890. Începuturile legislației averilor foste grănicerești* – 1933 februarie 11, referat, vol. IV, pag. 194–210.
228. Texte de lege privitoare la modificarea unor dispozițiuni din legea pentru administrarea pădurilor comunale din fostul district al Năsăudului, 1932–1933, vol. IV, pag. 219–223.
229. Manifeste către grăniceri date de președintele organizației județene Năsăud, Leonida Pop, 1933 aprilie 16–iulie 18, vol. IV, pag. 225, 231.
230. Memoriu adresat de grănicerii din comuna Șanț prefectului județului Năsăud, 1933 iulie 20, vol. IV, pag. 234.
231. Telegrama prin care Alex. Vaida Voevod îl somează pe Victor Moldovan să contramandeze adunarea convocată pentru 23 iulie 1933, București, iul. 21–1933, vol. IV, pag. 235.
232. Banca Federală „Andrei Mureșanu” din Bistrița îi face cunoscut lui Victor Moldovan că a fost ales președinte de onoare al Federalei și al întregii mișcări Cooperative din județele Năsăud și Someș – 1933 iulie 14, vol. IV, pag. 237.
233. Victor Moldovan comunică prefectului județului Năsăud că-i trimite încă 500 exemplare de contramandare a adunării ce urma să se țină la 23 iulie 1933, vol. IV, pag. 238.
234. Procese verbale și delegații din partea comunelor, prin care se trimit reprezentanți la adunarea ce urma să se țină la 23 iulie 1933, vol. IV, pag. 242–260.
235. Memoriile comunelor grănicerești adresate regelui Carol II și ministrului Alexandru Vaida-Voevod, 23 iulie 1933, vol. IV, pag. 262–275, 277, 290–301, 310–317.
236. Două copii dactilografiate după protestele lui Victor Moldovan adresate lui Alex. Vaida-Voevod referitor la interzicerea adunării din 23 iulie 1933, vol. IV, pag. 307–309.
237. Articole de ziar referitoare la situația averilor grănicerești și răscoala țăranilor grăniceri, vol. IV, pag. 318–330.

238. Referatul inspectorului general silvic D. Grozescu, care a anchetat gospodărirea averilor grănicerești de către Direcțiunea Silvică, în urma sesizărilor făcute de către foștii conducători ai societății „Regna” – 1933 aprilie 26, vol. IV, pag. 333–343.
239. „Revista Graniței Năsăudene”, fragment, 1933, vol. IV, pag. 359, 261.
240. Memoriul lui Victor Moldovan, adresat ministrului agriculturii, arătând revolta țăranilor grăniceri, exploatați de ani de zile de o administrație silvică necinstită, Bistrița 29 iulie 1933, vol. IV, pag. 353–355.
241. „Monitorul Oficial” nr. 232 din 9 octombrie 1933 în care este publicat *Memoriul asupra administrării pădurilor celor 44 comune foste grănicerești din jud. Năsăud*, vol. IV, pag. 358.
242. Copia demisiei lui Dumitru Tomuța, inginer inspector general silvic, din funcția de comisar al guvernului pe lângă Direcția Silvică Bistrița, 1934, vol. IV, pag. 364–365.
243. Sîngeorzanu, Emil, *Părerii asupra așezămintelor grănicerești năsăudene* – broșură oferită d-lui Victor Moldovan, 32 pagini, 1933, vol. IV, pag. 367.
244. Copia adresei prin care deputatul Leonida Pop este anunțat de președenția PNT că ministrul Emil Hațieganu va conduce, provizoriu, organizația din județul Năsăud, 1933 octombrie 30, vol. IV, pag. 376.
245. Memoriu adresat de Victor Moldovan, în numele partidului din județ, ministrului Emil Hațieganu la 27 iulie 1933, vol. IV, pag. 377.
246. Raportul prefectului de Năsăud către Ministerul Agriculturii și Domeniilor, prin care „se semnalează unele abuzuri săvârșite în administrațiunea pădurilor grănicerești din jud. Năsăud” și răspunsul Ministerului, 1933, copii dactilografiate, vol. IV, pag. 386–387.
247. Memorii adresate de Nicolae Drăganu, profesor la Universitatea din Cluj, în numele cărturarilor grăniceri locuitori la Cluj, ministrului Agriculturii și Domeniilor, V. Sasu, 1934 nov. 1–21, vol. IV, pag. 392–395.
248. „Monitorul Oficial” nr. 274 din 27 noiembrie 1934 în legătură cu administrațiunea pădurilor grănicerești din județul Năsăud, vol. IV, pag. 398–399.
249. Scrisoarea lui Emil Sîngeorzan către Victor Moldovan, 3 februarie 1935, Cluj, vol. IV, pag. 406–407.
250. Memoriul grănicerilor din județul Năsăud către Victor Moldovan, 1935, vol. IV, pag. 410–411.
251. Copie după referatul Oficiului Național al Cooperației Române Secția tehnico-forestieră, 1935 februarie 4, vol. IV, pag. 413–414.
252. „Monitorul Oficial”, nr. 23 din 4 martie 1935, vol. IV, pag. 421.
253. Moldovan Victor, *Cooperația și comunitățile de avere. Discurs rostit în adunarea deputaților din 27 februarie 1935*, București 1935, broșură, 31 pagini, vol. IV, pag. 430.

Memorii între anii 1934 și 1940, 202 pagini, vol. V

254. Fotografii se găsesc la paginile: 29^V, 30–33, 41, 42, 43, 44, 51, 63, 66, 78^V, 86, 89, 90, 90^V, 150, 151–156, 159, 163, 164, 169, 175, 176^V, 179–181, 183, 185–187, 189–190, 192, 199^V; vol. V.
255. Caricaturi se găsesc la paginile: 54, 55, 56; vol. V.
256. Adunarea Deputaților – sesiunea ordinară 1934–1935. Raportul comisiei de anchetă parlamentară în chestiunea Skoda, 5 pagini imprimate, vol. V, pag. 4.
257. *Afacerea Skoda. Calitatea materialului. Industria națională față de problema înarmării*, 3 file imprimate, vol. V, pag. 5.
258. *Afacerea Skoda. a) Skoda; b) Reprezentanții statului român. I. Tratatul și încheierea contractului. Fapte și acte*, vol. V, pag. 6.
259. *Afacerea Skoda. Tratatul și încheierea contractului în drept. Fapte – acte (concluzii)*, 7 file imprimate, vol. V, pag. 7 bis.
260. *Afacerea Skoda. Trafic. Sînt persoane care au traficat pe seama contractului lăsîndu-se a fi mituite? a) Descrierea autorităților la 10.III.1933*, vol. V, pag. 7.
261. *Afacerea Skoda. Falsul*, 4 pagini imprimate, vol. V, pag. 8.
262. *Afacerea Skoda. Concluziuni generale + anexe*, 5 file imprimate, vol. V, pag. 9.
263. Telegramme primite de Victor Moldovan de la Romul Boilă și Vasile ? în chestiunea Skoda, 1935, vol. V, pag. 15^V.
264. Discursul d-lui Victor Moldovan rostit în ședința din 22 martie 1935 a Camerei deputaților în discuția asupra raportului de anchetă Skoda, „România Nouă” – 27 martie 1935, vol. V, pag. 17.
265. Contracte de arendă pentru minele de la Baia de Arieș, încheiate între Iuliu Maniu și Romul Boilă, plus alte acte, 1930–1935, vol. V, pag. 19–25.
266. Cărți de vizită aparținând lui A. W. Van Delden și Bhor Christiansen din Stockholm, vol. V, pag. 27^V.
267. Cărți poștale ilustrate, vol. V, pag. 34–34^V.
268. Două manifeste prin care alegătorii sînt îndemnați să nu-l voteze pe Emil Hațieganu, 1937, vol. V, pag. 38–38^V.
269. Mihalache, Ion, *Țărănism și Naționalism* – cuvîntare rostită la deschiderea cercului de studii al Tineretului Național-Țărănesc din București în ziua de 17 dec. 1935, broșură, 46 pagini, vol. V, pag. 40.
270. *Manifestul P.N.Ț. pentru alegerile din 1937*, vol. V, pag. 52.
271. Carte poștală ilustrată trimisă de Victor Moldovan soției sale Gabriela Moldovan, 1938 aug. 5, Viena, vol. V, pag. 50^V.
272. 10 cărți poștale ilustrate trimise de Victor Moldovan lui Lily Moldovan, din călătoriile sale în străinătate, 1938, vol. V, pag. 62^V–65^V.
273. Cărți de vizită – Ernest Feisst, Henri V. Hoepli, dr. G. Flückiger, vol. V, pag. 63^V.

274. *Constituțiunea* – publicată în „Monitorul Oficial” nr. 48 din 27.II.1938, broșură, 20 pagini, 1939, vol. V, pag. 67.
275. Facsimile după declarația regelui Carol II în legătură cu promulgarea noii Constituții și fotografia ședinței Consiliului de Miniștri prezidată de Carol II, în care s-a adoptat proiectul noii Constituții, 20 febr. 1938, vol. V, pag. 68–71.
276. Ionașcu, Aurelian R, *Constituțiunea Regele Carol II*, broșură, 34 pagini, vol. V, pag. 76.
277. *Memorandul Românilor din Transilvania (Ardeal, Banat, Crișana, Satu-Mare, Maramureș) prezentat M.S. Regelui Carol II în decembrie 1938*, 9 pagini imprimate, vol. V, pag. 79.
278. *Lege pentru înființarea Frontului Renașterii Naționale din 16 decembrie 1938 și regulament din 5 ianuarie 1939*, broșură, 12 pagini, vol. V, pag. 82.
279. Copia procesului verbal întocmit în urma anchetei făcute la Regia cooperativei „Regna” de către inginer consilier silvic I. Fonay de la Ministerul Agriculturii și ing. I. Băleanu de la Direcția regimului silvic, 21 ianuarie 1938, vol. V, pag. 96–98.
280. Denuțul adresat ministrului Agriculturii de către Iulian Dumitru în legătură cu activitatea directorului silvic de la cooperativa „Regna” – Zăgreanu, copie, 1939, vol. 5, pag. 103.
281. Protestul lui Cornel Pop prezentat și citit în ședința Consiliului de Administrație a „Regnei” în ziua de 6.V.1939, 2 pagini dactilografiate, vol. V, pag. 105–106.
282. Memoriul adresat primului ministru Armand Călinescu de către intelectualii grăniceri din Cluj în legătură cu activitatea Regnei, 6.VI.1939, Cluj, vol. V, pag. 110.
283. Raportul Rezidentului Regal dr. Coriolan Tătaru înaintat prim-ministrului Armand Călinescu la 7.VI.1939, dat cu memoriul intelectualilor grăniceri din Cluj (pagina 110), copie dactilografiată, vol. V, pag. 113–114.
284. Adresa (copie) prin care Institutul Național al Cooperăției îi face cunoscut lui Victor Moldovan că face parte din comisiunea interimară ce va lua în primire patrimoniul „Regnei” de la foștii conducători – 28.VII.1939, vol. V, pag. 115–116.
285. Telegrama trimisă de profesorul univ. N. Drăganu lui Victor Moldovan, 1.VII. 1939, Cluj, vol. V, pag. 116^V.
286. Proces-verbal întocmit în ședința de la Ministerul Agriculturii, care a avut ca scop salvarea „Regnei” și consolidarea situației ei financiare prin aranjarea datoriilor, copie, 21 sept 1939, vol. V, pag. 122–129.
287. Proces-verbal din ședința de la 7.XI.1939 a Comisiunii Silvice, instituite pe lângă Direcțiunea Silvică Năsăud, ședință în care s-a discutat ratificarea convențiunii încheiate la minister privitor la eșalonarea (datoriilor „Regnei”), vol. V, pag. 133.
288. Convocator prin care se anunță Comisia silvică să ia parte la ședința de la 11 decembrie 1939 la Năsăud, Bistrița, 2 decembrie 1939, vol. V, pag. 135.
289. Extras din procesul-verbal al ședinței Comisiei silvice de la 12 decembrie 1939, convocată la Năsăud, vol. V, pag. 136.

290. Protestul lui Dumitru Tomuța adresat ministrului Agriculturii, prin care arată că: „sub formula lichidării lente a „Regnei” – propusă de Tudor Dan – se urmărește exploatarea în regie prin Direcția Silvică a pădurilor grănicerești”, vol. V, pag. 137–140.
291. Acțiunea penală înaintată de Victor Moldovan împotriva lui Pavel Zăgreanu și ing. Vaiss Mihail de la Direcția Silvică Năsăud pentru gestiune frauduloasă – 1940 ian. 3, vol. V, pag. 143–144.
292. Programul Comemorării zilei de 1 decembrie la Alba-Iulia, organizată de secretarii F.R.N. din ținutul Mureș, vol. V, pag. 176.
293. Invitații primite de Victor Moldovan la Serbările comemorării Unirii de la 1 decembrie 1939 la Alba Iulia, vol. V, pag. 175^V.
294. Cărți de vizită – George Apostoleanu și Victor Imandi, 1940, vol. V, pag. 178^V.
295. Lista conducătorilor Frontului Renașterii Naționale și a președinților de ținuturi și județe, vol. V, pag. 197–201.
296. Două cărți poștale ilustrate primite de Victor Moldovan de la Mitropolitul Al. Nicolescu, episcopul Iuliu Hossu și episcopul Valeriu Frențiu, Roma, 1940 februarie 27–29, vol. V, pag. 202.

Memorii din anul 1940, vol. VI

297. Fotografii se găsesc la paginile: 3–5, 34, 36–37, 46–60, 67–81, 87, 109–115, 119^V, 142^V–147^V, 149, 165–166, 179, 219–220, vol. VI.
298. Caricaturi se găsesc la paginile: 203, 221, 225.
299. Telegramme și scrisori de felicitare primite de V. Moldovan cu ocazia numirii sale ca secretar general al F.R.N. de la g-l. Averescu, Vaida-Voevod, Carol II, ep. Frențiu, M. Șerban, A. Baci, Ghelmegeanu, Al. Radian, V. și alții, 1939–1940, vol. VI, pag. 12–33.
300. Procesul-verbal al ședinței din ziua de 22 martie 1940, ținută de Comisiunea Superioară a Frontului Renașterii Naționale la Președinția Consiliului de Miniștri, vol. VI, pag. 38–39.
301. Declarațiile făcute presei asupra Sfaturilor județene și comunale de către Victor Moldovan, 9 aprilie 1940, 9 pagini dactilografiate, vol. VI, pag. 43.
302. Circulară dată către președinții județelor prin care F.R.N., respectiv Victor Moldovan, dispune convocarea Sfaturilor județene și organizarea cadrelor comunale și de plasă în Ardeal și întreaga țară, 9.IV. 1940, vol. VI, pag. 44.
303. Cuvântarea lui Victor Moldovan de la adunarea ținută de F.R.N. la Silistra (Dobrogea) la 19 mai 1940, 5 pagini dactilografiate, vol. VI, pag. 73.
304. Raportul prezentat Regelui Carol II de către Victor Moldovan, care arată că perioada de organizare a F.R.N. s-a încheiat, 1940 iunie, vol. VI, pag. 82–86.

305. Cererea lui Victor Moldovan, președintele Comitetului pentru ridicarea monumentelor grănicerești, către Victor Precup, director silvic la comisiunea silvică din Bistrița, rugându-l să aloce 100.000 pentru realizarea acestora, vol. VI, pag. 105.
306. Copia adresei oficiale trimisă de ministrul de Interne către prefectii din țară în care-i anunță că secretarul general al F.R.N., Victor Moldovan, va începe o importantă acțiune pe teren, 1940 iunie, vol. VI, pag. 141.
307. Inscriptiile aflătoare pe pereții bisericii celei vechi din Chiraleș, clădită înainte de 1700, vol. VI, pag. 150.
308. Scrisoarea preotului Virgil Baciuc către Victor Moldovan, 1933 dec. 27, Chiraleș, vol. VI, pag. 151.
309. „Legea pentru asanarea datoriilor rezultate pe urma exploatarea pădurilor proprietatea celor 44 comune foste grănicerești din regiunea Năsăud” – 23.V.1940, 2 pagini dactilografiate, vol. VI, pag. 153–154.
310. „Contract de vânzare-cumpărare între Regia Cooperativa Regna din Năsăud și Societatea Anonimă Română Silvarom din București”, 22 mai 1940, 11 pagini dactilografiate, vol. VI, pag. 156–157.
311. Copia cererii trimisă de Direcția Silvică din Năsăud Reșidentului Regal pentru a interveni la Institutul Național al Cooperatiei pentru aprobarea imediată a contractului dintre „Regna” și „Silvarom” – 25 mai 1940, Năsăud, vol. VI, pag. 158–161.
312. Copia dactilografiată a scrisorii lui Victor Moldovan către dr. Ion Buia – 1940 iunie 20, vol. VI, pag. 163.
313. Regia Cooperativa „Regna” – proces-verbal dresat în ședința din 20 iunie 1940 a Adunării Generale ordinare a delegațiilor celor 44 comune grănicerești. Anexă, tabloul delegațiilor și supleanților celor 44 comune grănicerești, 9 pagini dactilografiate, vol. VI, pag. 168.
314. Telegrama dr. Ion Buia adresată lui Victor Moldovan, din Năsăud, 20.VI.1940, vol. VI, pag. 169.
315. Textul Decretului-lege prin care Carol II transformă FRN în Partidul Națiunii, care va funcționa sub conducerea supremă a Majestății sale Regelui, tăietură de ziar, vol. VI, pag. 176.
316. Raportul ministrului justiției, Aurelian Benteiu, către Consiliul de Miniștri în legătură cu transformarea FRN în Partidul Națiunii, vol. VI, pag. 177–177^V.
317. Raportul Comisiei Superioare FRN către Carol II, 3 pagini dactilografiate, vol. VI, pag. 178.
318. Deciziile originale semnate de Carol II în legătură cu transformarea FRN în Partidul Națiunii și numirea lui E. Urdăreanu ca șef de Stat Major și V. Moldovan ca secretar general al Partidului – 1940 iulie 22, vol. VI, pag. 178.
319. Chitanță semnată de prof. Radu Gyr, 3 mai 1940, București, fotocopie, vol. VI, pag. 183.

320. „Cerul și pământul țării” (marș rustic), cuvinte, Grigore Bugarin, muzica, Sabin Drăgoi, vol. VI, pag. 184.
321. „Marș tineresc” (pentru gărzile naționale plugărești), cuvinte, Grigore Bugarin, muzica, Sabin Drăgoi, vol. VI, pag. 185.
322. „Tineretea țării” (marș pentru copii), poezia, Grigore Bugarin, muzica, Sabin V. Drăgoi, vol. VI, pag. 186.
323. „Țara și Regele” (marș eroic, chemare), cuvinte Grigore Bugarin, muzica, Sabin Drăgoi, vol. VI, pag. 187.
324. „Drum nou” (marș vesel pentru studenți), cuvinte Grigore Bugarin, muzica, Sabin V. Drăgoi, vol. VI, pag. 188.
325. „Ruga Partidului Națiunii”, cuvinte și muzică de Sabin V. Drăgoi, vol. VI, pag. 189.
326. Scrisoarea avocatului Ioan Pop către Victor Moldovan, Alba-Iulia, 1940 iunie 13, vol. VI, pag. 194–195.
327. Cererile intelectualilor ardeleni de a fi înscrși în Frontul Renașterii Naționale și în Partidul Națiunii, 1938–1940, vol. VI, pag. 196–198.
328. Ciorna în creion a telegramei adresată de Carol II tineretului ardelean, 1940, vol. VI, pag. 200.
329. Chemarea lui Horia Sima către legionari în care-i invită să se înscrie în Partidul Națiunii, original, București, 23 iunie 1940, vol. VI, pag. 201^V.
330. Declarația fruntașilor legionari prin care se înscriu, la ordinul lui Horia Sima, în Partidul Națiunii, cu semnăturile originale, București, 23 iunie 1940, vol. VI, pag. 205.
331. Apelul lui Dinu Brătianu către membrii Partidului Național Liberal de a se înscrie în Partidul Națiunii, București, 23 iunie 1940, vol. VI, pag. 209.
332. Decizia nr. 3 în original, prin care Carol II prevede „așezarea Partidului Națiunii pe noi baze”, București, 22 iunie 1940, vol. VI, pag. 221.
333. Discursurile ținute în Comisiunea pentru alcătuirea unei organizații centrale a Partidului Națiunii de Ghelmegeanu, Manolescu, Băbeanu, Bujor, Benteiu, legionarul dr. Noveanu, Gigurtu, 1940 august, vol. VI, pag. 213–217.
334. Nota informativă cu privire la nulitatea Arbitrajului de la Viena, București, 10 iulie 1941, vol. VI, pag. 227.
335. Articolul lui Stelian Popescu „A abdicat” – în legătură cu abdicarea lui Carol II în ziua de 6.IX.1940, vol. VI, pag. 231^V.
336. Victor Moldovan comunică ministrului de Interne că suma ce s-a dat Partidului Națiunii se află la Președenția Consiliului de Miniștri, copia comunicării, 8 sept. 1940, vol. VI, pag. 232.
337. Adresa ministerului de Interne către șeful de Stat Major al Partidului Națiunii, prin care din ordinul generalului Antonescu Partidul Națiunii este desființat, 1940 sept. 9, vol. VI, pag. 233.

338. Declarațiile lui Victor Moldovan pentru controlul averii, 1940 sept. 17–oct. 9, vol. VI, pag. 234^V–235^V.
339. Mănuilă, Sabin dr, *Memoriu asupra tratamentului ce trebuie asigurat pentru Românii din Ungaria*, copie dactilografiată, Viena, 30 august 1940, vol. VI, pag. 237.
340. 3 scrisori și o carte de vizită de la dr. E Gyarfas adresate lui Victor Moldovan, 1940 sept. 4–24, vol. VI, pag. 238–241.
341. Raportul Oficiului Statistic Român asupra propunerii privitoare la schimbul regiunii grănicerești nășăudene cu regiunea apuseană a zonei ungurești din județul Tîrnava-Mică, copie dactilografiată, vol. VI, pag. 242–245.
342. Observațiuni cu privire la propunerea Gyarfas. Varianta II, copie dactilografiată, vol. VI, pag. 246–247.
343. Memoriul lui Victor Moldovan înaintat Comisiunii pentru controlul fondurilor Frontului Renașterii Naționale, a Partidului Națiunii și a Servicului Social, însoțit de actele privind gestiunea fondurilor, 1940, vol. VI, pag. 252–272.

Anexa nr. 2.

Aprecierea memoriilor din partea Academiei Republicii Socialiste România¹

Memoriile politice din 1917–1940 a tov. Victor Moldovan, cuprinzând 6 volume legate cu un total de 1057 pagini de text și câteva sute de piese documentare în original și copii cu caracter politic, a căror redactare a fost începută în 1945, se deschid cu istoricul locului de naștere Bistrița (Năsăud) și se continuă cu copilăria, anii de studii și în sfârșit, cu viața politică la care a participat.

Descriind ultimele evenimente ale primului război mondial, memoriile înregistrează apoi revoluția din Ardeal din 1918, unirea cu România, activitatea Consiliului Dirigent cu Partidul Național Român, care intră de aici înainte în viața parlamentară a României Mari.

Sunt prezentate toate conflictele politice ce au urmat până în 1940, luptele electorale, sciziunile din partide, guvernările, atitudinile marilor politicieni Iuliu Maniu, Brătianu, etc., cu detalii însemnate pentru viața politică, la care a participat activ și pe care era în măsură să o cunoască foarte bine.

Odată ajuns în parlament, memoriile înregistrează cu amănunte propriile sale interpelări, privind afacerile făcute în schimbul coroanelor, compromiterea lui Arthur Văitoianu cu afacerea Aman, panamaua pașapoartelor, problema moșilor, intervenția cerută de Iuliu Maniu în apărarea sa proprie și a lui Romul Boilă în afacerea Skoda, administrarea averilor grănicerești de la Năsăud, etc.

Dezvoltarea cea mai mare este dată afacerii grănicerești, răscoalei țăranilor grăniceri, problemă cuprinsă mai ales în volumul IV.

Alt capitol îl formează perioada guvernării dictatoriale a regelui Carol II din 1938–1940, dezvoltată prin materialul documentar.

Făcând un bilanț al documentelor cu oarecare aproximație, se găsesc între filele volumelor următoarele:

- 120 foi volante;
- 338 acte, din care 23 deosebite, privind dictatura regală din 1938–1904;
- 25 broșuri diverse, politico-economice;
- 30 scrisori, semnate unele, de mareșalul Averescu, Ana Aman, Ionel Pop, Nicolae Drăgan, și alții;
- 170 de fotografii, majoritate din propagandă politică, făcută în țară;

---

¹ Se află numerotată de la 1 la 3, în exemplarul de la Arhivele din Bistrița.

- numeroase reproduceri de pe caricaturile oamenilor politici ai zilei, făcute de Mărculescu, etc.

Dintre foile volante, cele aflate în volumul I, privitoare la revoluția din Ardeal și Unire, cum și foile volante cu caracter local din Năsăud, apar în mică măsură în colecțiile Bibliotecii Academiei R.S.R.

Acele cele mai importante sunt cele care privesc averile grănițerești din volumul IV și cele din volumul VI, privind dictatura regală.

Raportul lui Aurelian Bentoiu despre necesitatea creării Partidului Națiunii.

Raport către rege în aceeași problemă, semnat de Vaida, Tătăărăscu, Victor Moldovan, A. Bentoiu, Nic. Cornățeanu, I. Bujoiu.

Patru din primele decizii semnate de Carol II după crearea partidului totalitar.

Înscrierea intelectualilor ardeleni și băănățeni în Frontul Renașterii Naționale.

Ciorna autografă a răspunsului de mulțumire a lui Carol II, prin care cheamă la aderare în partid și a altora.

Chemarea semnată de Horia Sima adresată legionarilor de a se înscrie în F.R.N., ciornă autografă.

Adeziunea fruntașilor legionari cu semnături proprii, în capul listei Ion Zelea Codreanu.

Notă informativă privind arbitrajul de la Viena și nulitatea acestuia, aparținând lui Valer Pop.

Alte acte privitoare la problema arbitrajului cu schimbarea de frontieră, tratată cu Gyárfás.

Acte privind controlul fondurilor F.R.N și P.N.

Autorul are marele merit de a fi păstrat atâtea piese documentare de interes istoric, necesare istoriografilor.

Nefiind vorba de memorii zilnice, ci de un text redactat târziu, deci beneficiind de perspectiva necesară în timp pentru a judeca evenimentele, memoriile sunt scrise cu sobrietate și imparțialitate, constituind o retrospectivă.

Ceea ce face valoarea acestor memorii și le dă un caracter științific este prezența masivă a unui material documentar în original sau copii, care sprijină și explică cu date certe evenimentele contemporane, arătate în memorii.

Anexa nr. 3.***Aprecierea memoriilor din partea lui Vasile Netea***

Mult stimate domnule Moldovan¹,

Cu un viu interes am citit cele șase volume de memorii documentare ale d-voastră. Ele reprezintă una din cele importante surse pentru cunoașterea vieții politice a României din perioada dintre cele două războaie (1918–1940).

Valoarea lor este cu atât mai mare cu cât fiecare amintire și fiecare afirmație este sprijinită de documente originale sau de copii vrednice de toată încrederea.

Socotesc însă că ele nu și-ar putea atinge scopul istoriografic pentru care au fost scrise decât dacă ar fi predate Academiei Republicii Socialiste România spre a putea fi studiate de către cercetătorii și istoricii noștri.

Nu mă îndoiesc că Academia R.S.R., dată fiind valoarea documentară a volumelor dvs., le va aprecia cu toată seriozitatea.

Primiți vă rog, asigurarea deosebitului meu respect.

20. II. 1968.

Dr. Vasile Netea

Cercetător științific principal

la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei R.S.R.

Laureat al premiului Nicolae Bălcescu al Academiei R.S.R.

---

¹ Se află nenumărată, ca prima pagină, în exemplarul de la Arhivele din Bistrița.

Anexa nr. 4.***Scrisoarea lui Victor Moldovan adresată lui Teodor Ghițan,
în care-i descrie modul cum dorește să realizeze copii ale memoriilor
după exemplarul depus la Biblioteca Academiei Române din București***

Mult stimată domnule Ghițan¹!

Aici Vă trimit o parte din *Memoriile* copiate, iar cele volante, de la pag. 154–200, le voi trimite îndată ce vor fi copiate. Copierea merge cam încet.

După ce vor fi copiate *Memoriile* în întregime, ceea ce va fi cam peste două luni, am să Vă trimit copia destinată Muzeului Bistrița sau cel destinat Năsăudului, pentru a-l putea utiliza.

Nu se poate copia decât în numai două exemplare.

Tot cu această ocazie am să Vă trimit și aprecierile acestor *Memorii*, făcute de Institutul de Istorie și Academie.

Am să Vă trimit și biografia lui Samuel Poruțiu și a lui Gavrilă Man.

Cred că o să plec în curând până la Bistrița, cu care ocazie voi da Muzeului stampele reprezentând pe Horia și Cloșca, precum și o copie a fotografiei lui Avram Iancu, deoarece cea originală am vândut-o Academiei, care cu expoziția inaugurată acolo, a expus-o la loc de frunte.

Le voi da și fotografiile lui Amos Tobias, a soției și a fiicei sale, care l-a salvat pe Avram Iancu, de nu a avut soarta prefecților Buteanu și Dobra, care au fost executați de Hatvani.

Răscoala de care V-a vorbit Sabin Cotul este descrisă în memoriile mele detașat, precum și colaborarea lui Sabin Cotul și fotografia sa.

Vă salut, dragă D-le Ghițan, cu multă prietenie, al D-voastră, Victor Moldovan, București, 3 VIII '68.

---

¹ Se află la p. 689, în exemplarul de la Complexul Muzeal județean Bistrița-Năsăud.

Anexa nr. 5

***Scrisoarea lui Victor Moldovan adresată lui Teodor Ghițan
în care-i comunică realizarea celor trei copii după exemplarul
din memorii și instituțiile cărora le sunt destinate la Bistrița și Năsăud***

21 aprilie '69

Dragă domnule Ghițan¹!

Vă mulțumesc din toată inima de felicitări și Vă zic La mulți ani! Cu fericire și împlinirea tuturor gândurilor D-voastră.

Totodată Vă felicit și pentru munca D-voastră în cadrul simpozionului folcloric. Ați îmbrățișat un program foarte frumos.

Aici Vă trimit copia *Memoriilor* mele. Am lucrat multe luni de zile până ce le-am copiat din manuscrisul meu depus la Academie.

Sunt gata și cele două scrise (copiate) la mașină și destinate pentru Bistrița și Năsăud, la care am anexat foarte multe fotografii.

Mă gândesc să le depun la Biblioteca Muzeului – nu la Arhivele Statului – dar numai la vară.

La tot cazul, le am pregătite, gata și pentru Bistrița și pentru Năsăud. Nu s-a putut copia la mașină numai în două exemplare.

Dacă cumva s-ar putea vinde *Memoriile* și la Biblioteca Universității din Cluj, le-aș mai lăsa să fie copiate la mașină, dar costă aproape 1.000 de lei copiatul.

Anexez și aprecierea făcută la Academie și o scurtă biografie a lui Gavrilă Man. În *Memorii* m-am ocupat și de biografia lui Bănulescu-Bodoni.

Am să pregătesc până la vară și cărțile pe care am de gând să le donez Bibliotecii (Muzeului) Bistrița.

Vă doresc încă o dată, D-voastră și stimatei D-voastră familii multă fericire și mulțumiri și, Vă salut cu toată prietenia, al D-voastră, Victor Moldovan.

N.B. *Dactilografa, soția unui avocat, când a copiat și terminat și ultima pagină, a lăcrimat și soțul ei a găsit-o cu ochii plânși* (s.ed.).

---

¹ Se află la p. 690, în exemplarul de la Complexul Muzeal județean Bistrița-Năsăud.

Addenda

a) Regestrul documentelor

1. *1940, octombrie 8, București.*

Lista foștilor demnitari, litera M, copie din „Monitorul Oficial”, anul CVIII, nr. 235, marți, 8 octomvrie 1940.

2. *1959, iulie 20, București.*

„Regulament pentru aplicarea Decretului Nr. 292 din 30 iulie 1959, privind dreptul la pensie în cadrul Asigurărilor Sociale de Stat”, extras din „Colecția de Hotărâri și Dispoziții ale Consiliului de Miniștrii al R.P.R.”, anul VIII, nr. 32, 5 septembrie 1959.

3. *1959, noiembrie 16, București.*

Declarația avocatului Leon Scridon, în care recunoaște că Victor Moldovan a fost numit subsecretar de stat la Ministerul de Interne în anul 1927, dar nu a ocupat această funcție.

4. *1959, noiembrie 20, București.*

Declarația lui Petre Papacostea care confirmă faptul că Victor Moldovan l-a admonestat pe Vasile Goldiș pentru numirea ca subsecretar de stat la Ministerul de Interne.

5. *1959, noiembrie 25, București.*

Declarația lui Nicolae Costea prin care întărește relația de prietenie dintre Victor Moldovan și Dr. Petru Groza.

6. *1961, mai 22, București.*

Scrisoarea lui Victor Moldovan adresată lui Ion Gheorghe Maurer, Președintele Consiliului de Miniștri, în care-i solicită acordarea pensiei de merit pentru activitatea politică din trecut și scrierea memoriilor.

7. *1963, ianuarie 8, Cluj.*

Scrisoarea lui Victor Ureche adresată lui Victor Moldovan în care-i comunică opiniile referitoare la lucrările istorice ale acestuia.

8. *<1968>, București.*

Scrisoarea lui Victor Moldovan adresată Președintelui Consiliului de Miniștri în care-i solicită acordarea pensiei de merit pentru activitatea politică din trecut și scrierea memoriilor.

9. <1968>, *București*.

Memoriul lui Victor Moldovan adresat Prezidiului Marii Adunări Naționale în care solicită acordarea pensiei și justifică cererea prin sinteza asupra activității politice din trecut.

10. <1970>, *București*.

Memoriul adresat de Victor Moldovan Comitetului Central al Partidului Comunist Român, în care solicită redobândirea locuințelor naționalizate pe numele său și al soției.

11. 1971, *aprilie 14, Cluj*.

Scrisoarea lui Victor Ureche adresată lui Victor Moldovan în care-l informează despre modalitățile de a-și rezolva solicitările referitoare la studiile sale.

12. 1971, *septembrie 15, Năsăud*.

Scrisoarea directorului Filialei Arhivelor Statului Bistrița-Năsăud, Ion Rusu, adresată lui Victor Moldovan, în care-i comunică modalitățile în care poate să-l recomande pentru primirea în rândurile Partidului Comunist Român.

13. 1971, *octombrie 27, București*.

Referința lui Emil Caliani pentru ca Victor Moldovan să fie primit în rândurile Partidului Comunist Român.

14. <1971>, *Năsăud*.

Recomandarea directorului Filialei Arhivelor Statului jud. Bistrița-Năsăud, Ion Rusu, pentru primirea în rândurile Partidul Comunist Român a lui Victor Moldovan.

15. <1971>, *București*.

Recomandarea lui Mircea Rebreanu, judecător la Tribunalul Municipiului București, secția I Penală, pentru primirea lui Victor Moldovan în rândurile Partidului Comunist Român.

16. 1972, *mai 28, București*,

Declarația lui Ionel Pop prin care-l recomandă pe Victor Moldovan pentru a fi primit membru al Fondului Literar.

17. 1972, mai 31, București.

Recomandarea lui Demostene Botez pentru primirea lui Victor Moldovan ca membru al Fondului Literar.

18. 1972, iunie 5, București.

Recomandarea lui Șerban Cioculescu pentru primirea lui Victor Moldovan ca membru al Fondului Literar.

19. 1972, iunie 25, București.

Scrisoarea lui Sabin Cotu către Victor Moldovan, în care-i comunică aprecierea asupra activității sale politice, situația sa familială și faptul că a întocmit un studiu monografic, bazat pe lectura memoriilor fostului om politic.

20. <1972>, București.

Scrisoarea adresată de Sabin Cotu lui Victor Moldovan, în care-i comunică aprecierile asupra activității sale politice și exprimă speranța de a citi memoriile acestuia.

21. <1972>, București.

Memoriul adresat de Victor Moldovan lui Zaharia Stancu, președintele Uniunii Scriitorilor din România, prin care solicită să fie primit ca membru al Fondului Literar.

b) Documente

1.

Anul CVIII - Nr. 235

Mărți, 8 Octomvrie 1940

MONITORUL OFICIAL

Pag. 5784 și 5788-5789

COMUNICATE

ALE PREȘEDINȚIEI CONSILIULUI DE MINIȘTRI

Conform decretului-lege Nr. 3.262 din 27 Septemvrie 1940, Ministerul Justiției publică lista foștilor demnitari:

M

220. Madgearu Virgil, ministrul Finanțelor, 20.X.1932-14.XI.1933; 16.XI.1929-7.VI.1930; ministrul Domeniilor, 1.XI.1930-1.V.1931, ministrul Economiei Naționale, 13.VI.1930-10.X.1930; 11.VIII.1932-20.X.1932.

221. Manolescu I., secretar general Ministerul Finanțelor, 17.VIII.1932-22.X.1932.

222. Marcu Alex., secretar general Ministerul Educației, Cultelor și Artelor, 5.VII.1940-16.IX.1940.

223. Manoliu Florin, secretar general Ministerul Educației, Cultelor și Artelor, 1940.

224. Manoilescu Mihail, ministrul Externelor, 4.VII.1940-14.IX.1940; ministrul Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor, 13.VI.1930-16.X.1930; guvernator, B.N.R., 14.VII.1931-27.XI.1931; ministrul Economiei Naționale, 10.X.1930-14.VII.1931.

225. Marinescu N. (general), ministrul Sănătății și Ocrotirilor Sociale, 4.IV.1938; secretar general, Ministerul Sănătății și Ocrotirilor Sociale. 3.III.1938.

226. Macovei Ion, ministrul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor, 1.VI.1940-14.IX.1940; director general C.F.R., 1.IX.1936.

227. Maniu Iuliu, ministrul Apărării Naționale (interimar), 5.IV.1930-13.IV.1930; președinte al Consiliului de Miniștri, 1928-14.IV.1930, 13.VI.1930-10.X.1930, 20.X.1932-14.I.1933.

228. Măgureanu Mihail, secretar general, Ministerul Justiției, 16. II.1938 - 1.IV.1938; subsecretar de Stat, 30.III.1938.

229. Manolescu-Strunga, ministru de Stat, 17.XI.1937; subsecretar de Stat, 14.XI.1933-2.X.1934; ministrul Economiei Naționale, 5.X.1934-1.VIII.1935.

230. Mavrodi Alex., subsecretar de Stat, 1933.

231. Marta Alex., rezident regal, 13.VIII.1938-22. IX.1940.

232. Marinescu Gabriel, subsecretar Ministerul de Interne, 23.II.1937-28.XII.1937; prefectul Poliției, 11.VI.1930-26.XI.1939; secretar general, Ministerul de Interne, 2.XII.1937-28.XII.1937; ministrul Internelor, 21.IX.1939-28.IX. 1939; subsecretar Ministerul de Interne, 1.II.1939-21.IX.1939.

233. Marinescu C. Teodor, secretar general, Ministerul de Interne, 8.VI.1930-24.IV.1931; 12.VIII.1932-26.I.1933, 11. II.1938-11.VII.1940.

234. Mălinescu Victor, secretar general, Ministerul de Interne, 26.IX.1939-2.XII.1939.

235. Manea Mihail, secretar general, Ministerul Domeniilor, 4.I.1938-10.II.1938.

236. Marian Emil, secretar general, Ministerul Economiei Naționale, 11.XI.1936-25.IX.1940.

237. Martinescu Traian, secretar general, Ministerul Economiei Naționale, 13.XII.1939-15.V.1940.

238. Marinescu Gheorghe, col., secretar general, Ministerul Aerului și Marinei, 11.V.1940-2. IX. 1940.

239. Macelariu H. (comandor), secretar general, Ministerul Aerului și Marinei, 11.V.1940.

240. Mereuță Cezar, Director general C. F. R., 1.II.1933-1.IX.1936.

241. Mecu Ilie, secretar general, Ministerul Economiei Naționale, 28.XI.1939 -15.V.1940.

242. Meteș Ștefan, subsecretar Ministerul de Interne, 12.V.1932-6.VI.1932.

243. Mironeseu Gh. Gh., ministrul Finanțelor, 6.VI.1932-20.X.1932; ministrul de Externe, 1.I.1930-19.IV.1931; ministrul Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor, 7.VI.1932-10.VI.1932; ministrul Justiției (ad. interim); președinte al Consiliului de Miniștri, 14.IV.1930-13. VI.1930, 10.X.1930-18.IV.1931; vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, 20.X.1932; ministru de Stat, 10.II.1938; ministru de Interne, 14.I.1933-14.XI.1933.

244. Mihăilescu Ștefan, secretar general Ministerul de Finanțe, 20.IV.1931-6.VI.1932.

245. Micescu Istrate, ministru de Externe, 28.XII.1937-10.II.1938; ministrul Justiției, 24.XI.1939-1.V.1940.

246. Mirto Eduard, ministrul Muncii (interim), 2.VI.1930-7.VI.1930; ministrul Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor, 12.VIII.1932-24.V.1933, 29.V.1933-27.VII.1933, 11.VIII.1933-14.XI.1933; ministrul Economiei Naționale, 7. III.1930-13.VI.1930.

247. Mihalache Ion (ing.), secretar general Ministerul Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor, 31.XII.1937-31.III. 1938, 3.I.1940-4.VI.1940, 10.IX.1940-14.IX.1940.

248. Mihalache Ion, director general Drumuri, 11.VII.1931-11.XI.1938.

249. Mihalache Ion, ministru de Interne, 10.X.1930-18.IV.1931, 11.VIII.1932-28.XII.1932; ministrul Agriculturii și Domeniilor, 1.I.1930-1.XI.1930.

250. Mihail Gheorghe (general), șeful Marelui Stat Major, 23.VIII.1940-5.XI.1940; vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, 4.VII.1940-23.VIII.1940; subsecretar de Stat la Ministerul Apărării Naționale, 2.II.1939-1.XII.1939.

251. Mihailopol Const., director general P. C. A., 1. II.1937-11.V.1940.

252. Missir Nicolae, secretar general la Ministerul Economiei Naționale, 17.V.1939-24.XI.1939.

253. Moldovan Iuliu, subsecretar de Stat la Ministerul Sănătății și Ocrotirilor Sociale, 14.XI.1929

254. Motaș D-tru, secretar general la Ministerul Apărării Naționale, 1.X.1932-18.IV.1934.

255. Modolea Petre, secretar general la Ministerul de Interne, 11.VII.1940-17. IX.1940.

256. Modreanu Rodrig (general), prefect Poliție, 26.IX.1939-20.IX.1940.

257. Moșoiu Tiberiu, subsecretar de Stat la Ministerul Agriculturii și Domeniilor, 29.VIII.1936-28.XII.1937.

258. Munteanu Rîmnic D., subsecretar de Stat la Ministerul de Interne, 12.V.1932-6.VI.1932.

259. Munteanu A., secretar general la Ministerul Agriculturii și Domeniilor, 24.XI.1939-4.VII.1940.

Arhivele Naționale ale României, *Fond personal Moldovan Victor*, d. 14, ff. 5-6.

2.

Extras din Colecția de Hotărâri și Dispoziții ale Consiliului de Miniștrii al R.P.R.

Anul VIII Nr. 32

5 septembrie 1959

Regulament pentru aplicarea Decretului Nr. 292 din 30 Iulie 1959, privind dreptul la pensie în cadrul Asigurărilor Sociale de Stat.

Capitolul V

Pensia pentru merite deosebite

Art. 61. Au drept la pensie, pentru merite deosebite cei care au adus o contribuție excepțională la înfăptuirea și întărirea regimului de democrație populară, precum și acei care au adus servicii excepționale în domeniul activității economice, științifice, artistice, culturale ori în orice activitate profesională sau obștească, în cazul când se află în una din următoarele situații:

a) au împlinit vârsta prevăzută pentru acordarea pensiei de bătrânețe, corespunzătoare grupei de muncă respective;

b) au pierdut capacitatea de muncă și se încadrează într-un grad de invaliditate, indiferent de vârstă

Art. 62. Pensia pentru merite deosebite precum și pensia pentru urmașii celor cu asemenea merite, se acordă prin Hotărâre a Consiliului de Miniștrii.

Propunerile pentru acordarea pensiei se fac de către Ministere, alte instituții centrale, organizații obștești și comitetele executive ale sfaturilor populare regionale, al Capitalei Republicii Populare Române și al Orașului Constanța, pe bază de documentație.

Propunerile se înaintează la Secretariatul General al Consiliului de Miniștri în cadrul căruia funcționează o Comisie compusă din delegații Consiliului Central al Sindicatelor, Comitetului de Stat pentru problemele de Muncă și Salarii și adjunctul Secretarului General de Miniștri, ca președinte al Comisiei.

La lucrările Comisiei participă și delegatul organului care a făcut propunerea pentru acordarea pensiei.

Comisia verifică dacă sunt îndeplinite condițiile pentru acordarea pensiei și face propuneri corespunzătoare Consiliului de Miniștri.

Idem, d. 4, f. 9.

3.

Declarație

Subsemnatul Scridon Leon, avocat pensionar, domiciliat în București, Str. Sf. Constantin, Nr. 28, raionul Gheorghe-Gheorghiu-Dej, cunosc bine pe tov. Moldovan Victor, avocat pensionar, cu domiciliul în București, Str. Polonă, Nr. 23 B, raionul 1 Mai și declar, că numitul a fost în anul 1927 numit Subsecretar de Stat în Guvernul Averescu.

Am cunoștințe și pot afirma, că tov. Moldovan Victor nu a funcționat în această demnitate de Subsecretar de Stat.

Acest lucru a fost pe vremea mea comentat în presă, socotit fiind ceva cu totul neobișnuit la cineva, să nu accepte o astfel de demnitate, ca și cea care i-a fost oferită tov. Moldovan Victor.

Aceasta îmi este declarația, pe care o susțin și semnez cu mâna proprie.

București, 16 noiembrie 1959. Leon Scridon,

În fața noastră, ca martori: s.s., indescifrabil.

Idem, d. 14, f. 2.

4.

Declarație

Subsemnatul Petre Papacostea, Str. Caragea Vodă, nr. 19, avocat pensionat, declar următoarele:

1) Am fost de față când tov. Moldovan Victor a avut o ieșire împotriva lui Vasile Goldiș că l-a desemnat fără voia și fără știrea sa, în funcția de subsecretar de stat, zicând că o refuză.

2) Nu am cunoștință să i se fi dat vreo atribuție sau să fi lucrat în vreun birou oarecare.

București, 20 XI. 1959.

s.s. Petre Papacostea.

Ibidem, f. 3.

5.

Declarație

Subsemnatul Niculae Costea, pensionar, domiciliat în București, B-dul Dacia 16, declar următoarele:

Cunosc pe Tov. Moldovan Victor, avocat pensionar, domiciliat în str. Polonă nr. 23B Raion 1 Mai.

Am cunoștință personală că fostul Președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale Dr. Petru Groza a păstrat până la moarte prietenia Tov. Victor Moldovan și chiar pe patul suferințelor sale m-a însărcinat să-l chem la sine pe „vechiul prieten, luptător ca și mine, gata totdeauna la ripostă și la ajutorarea celor loviți”.

Fiind atunci Tov. Moldovan plecat la Bistrița nu i s-a putut împlini această dorință.

Aceasta este declarația mea pe care am scris-o și subscris-o personal și pe care o mențin ca conformă realității.

București la 25 nov. 1959

Niculae Costea

Idem, d.5, f. 13.

6.

Tovarășe Președinte,

Subsemnatul Moldovan Victor domiciliat în București, str. Polonă nr. 23B, Raionul 1 Mai vă fac următoarea rugămintă:

În audiența, ce ați binevoit a-mi acorda încă în anul trecut, îngăduindu-mi să fac o expunere asupra studiului proiectat în Memoriul pe care vi l-am prezentat - ați avut bunăvoința a mă încuraja să fac acest studiu, punându-mi în vedere că voi primi întreg sprijinul pentru a-l putea desăvârși nestingherit de lupta zilnică pentru existență.

Drept urmare ați dispus prezentarea Memoriului meu Consiliului de Miniștri pentru acordarea unei pensii de merit.

Expunând și tovarășilor academicieni C. Daicovici, A. Oțetea și Al. Graur planul tematic al studiului proiectat de mine, acesta a fost găsit prezentând un interes deosebit, fiind și oportun, mai ales că „însăși Congresul al III-lea al P.M.R. constată, că elaborarea unor lucrări asupra diferitelor perioade din istoria formării și dezvoltării procesului revoluționar al proletariatului din țara noastră a devenit o necesitate, o datorie”.

Anexez aici dovada Secției de Științe Istorice al Academiei R.P.R. - confirmarea de primire a primei părți a lucrării mele din partea Editurii, precum și planul tematic și cuvintele de lămurire, pentru a vedea cum am înțeles să fac această lucrare.

Memoriul meu pentru acordarea unei pensii de merit se găsește și azi nerezolvit la Secretariatul General al Consiliului de Miniștri, Comisia însărcinată cu cercetarea găsind necesar să aștepte soluționarea contestației mele înaintate Sfatului Popular al Capitalei, pensia mea de avocat suspendându-se între timp.

Cum Sfatul Popular al Capitalei a decis favorabil dreptului meu la pensie, îndrăznesc, Tovarășe Președinte, să vă fac rugămintea să binevoiți a mă sprijini și propune acordarea unei pensii de merit, atât pentru activitatea mea obștească din trecut, desfășurată în interesul poporului, cât și pentru activitatea mea de azi, pentru a putea desăvârși – nestingherit de lupta zilnică pentru existență – sarcina la care m-am angajat față de Academia R.P.R. și față de Institutul de Istorie al Partidului Muncitoresc Român.

Luptăm pentru Pace
Moldovan Victor

Către
Tovarășul Ion Gheorghe Maurer
Președintele Consiliului de Miniștri.

7.

Dragă Victore,

În sfârșit, am puțin timp și îți scriu. Iau la rând scrisorile Tale ce le-am păstrat în plicul (am acolo încă multe alte scrisori) cu indicația: a se răspunde.

1. Lucrarea „Mișcările țărănești din Valea Rodnei” am predat-o redacției „Anuarului”.

2. Informația tovarășului Miron Constantinescu, că prima Ta lucrare mi-ar fi fost predată mie încă la începutul anului 1962, e greșită. Poate a predat-o ulterior, eventual, Editurii Academiei, mie, desigur, nu. De altfel, în scrisoarea Ta din 14 decembrie 1962, scrii: „Zilele trecute am vorbit cu Miron Constantinescu, care și cu această ocazie mi-a declarat că lucrarea mea primă, pe care a citit-o, e interesantă și se găsește la Institutul de Istorie a Partidului”.

Iar peste o săptămână îți aduce aminte că mi-a dat-o mie, la începutul anului 1962! Sigur, e o greșeală la mijloc.

3. În ce privește scrisorile lui S. Poruțiu, trebuie să-ți comunic că în materialul copiat n-am găsit până acum *decât o singură scrisoare, din 3-4 iunie 1848* (s.a). Poate să mai apară și alte scrisori și (eventual, documente în care se vorbește de S. Poruțiu) – nu pot ști acum când, nici microfilmarea nu s-a terminat, de-cum, fotocopiarea și transcrierea materialului din 1848-49.

O biografie s-ar putea face acum numai în baza scrierilor memorialistice; lucrarea, îndată ce apar *volumele de documente 1848* (s.a.), ar fi depășită. Nu cred că, o editură serioasă ar primi să tipărească biografia, știind că cercetările 1848 sânt în curs.

Scrisoarea din 3-4 iunie 1848 se va publica în *vol. IV de documente* (s.a), căci noi dăm notele în ordine cronologică și primele 3 volume vor conține materiale din martie-mai 1848. Îți pot trimite o copie; n-are însă mare valoare, decât dacă s-ar putea judeca în alte manifestări.

Îți doresc ție, și familiei tale: La mulți ani!

Cu drag, Victor Ureche.

Cluj, 8 I 1963.

Idem, d. 17, ff. 2-3.

8.

Tovarășe Președinte,

Subsemnatul Moldovan Victor, domiciliat în București str. Polonă nr. 23 B, Sect. I, distins cu medalia „Semicentenarul Unirii Transilvaniei cu România”, vă rog binevoii a propune Secretariatului General al Consiliului de Miniștri să mi se acorde pensia pentru merite deosebite în conformitate cu dispozițiile Decretului nr. 292 din 30 iulie 1958.

Am luat parte la evenimentele revoluționare, care au dus la desăvârșirea Unității noastre Naționale, fapt pentru care am fost distins de către Republica Socialistă România cu medalia „Semicentenarul Unirii Transilvaniei cu România 1918-1968”.

Prețuirea tradițiilor progresiste se reflectă și în scrierile mele, evocând luptele seculare ale poporului nostru, luptele maselor muncitorești și țărănești pentru libertate națională și dreptate socială. Dovadă contribuția mea la „Studiul unor aspecte politico-sociale din anii de plămădire a Partidului Comunist Român - cu referire specială la Transilvania”, scris cu aprobarea Academiei R.S.R., Secția de științe istorice, și Studiul despre „Mișcările țărănești din Valea Rodnei de la mijlocul secolului al XV-lea până la mijlocul secolului al XVIII-lea”, publicat în revista de științe istorice „Studii” al Academiei R.S.R. Tom 21-1968.

O viață întreagă am fost luptător și apărător al intereselor muncitorimii și țărănimii. Dovadă „Memoriile mele” documentare, social-politice, scrise în șase volume, predate Academiei R.S.R. – și aprecierile fostului președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale Dr. Petru Groza.

Sunt descendent al marelui revoluționar Ion Axente Sever. Soția mea este și ea descendenta unor luptători revoluționari pentru cauza neamului românesc, pentru libertate și dreptate a claselor subjugate. După tatăl ei Gavril Man, luptător transilvănean, memorandist, este descendenta lui Grigore Man, una din căpeteniile răscoalei țărănești din anul 1763, condamnat la moarte și executat de Habsburgi (vezi *Istoria României*, Ed. Acad. R.S.R. vol. III, p. 517) - iar după mamă este nepoata lui Samuil Poruțiu, unul din cei mai reprezentativi revoluționari din anii 1848-1849, prieten și tovarăș de luptă cu Avram Iancu. (vezi *Istoria Românilor* de Al. Papiu Ilarian, vol. II, p. 100 și urm. – precum și *Avram Iancu* de Silviu Dragomir, 1945, p. 32-39, 208, 290).

Acești înaintași revoluționari au știut să întetească flacăra niciodată stinsă a năzuinței de libertate națională și dreptate socială a poporului nostru, care avea să ducă de-a lungul deceniilor ce au urmat la Unirea tuturor Românilor într-un singur stat independent și la făurirea națiunii socialiste de azi.

Cu prilejul sărbătoririi Semicentenarului glorios al Partidului Comunist Român, Tovarășul Secretar General al C.C. al P.C.R. Nicolae Ceaușescu, Președintele Consiliului de Stat al R.S.R. – subliniind faptul că „Comuniștii au

ținut totdeauna sus steagul luptei sociale și naționale”, fiind „continuatorii tradițiilor progresiste” a declarat: „Cinstim pe toți acei care au stat în fruntea luptei împotriva asupririi străine, pentru neatârnarea poporului, pentru formarea statului național român”.

Ca unul care am stat în fruntea evenimentelor revoluționare, care au dus la abolirea asupririi străine, la neatârnarea poporului nostru și la desăvârșirea Unității noastre Naționale într-un stat național român, fapt pentru care am fost distins de către Republica Socialistă România cu medalia „Semicentenarul Unirii Transilvaniei cu România”, vă rog, Tovarășe Președinte, binevoiți a propune să mi se acorde pensia pentru merite deosebite.

Anexez în original adresa Muzeului Regional din Alba-Iulia nr. 585 din 10.IV.1957.

Idem, d. 4, ff. 6-8.

9.

Către

PREZIDIUL MARII ADUNĂRI NAȚIONALE BUCUREȘTI

Ref.: Acordarea unei pensii pentru merite deosebite

Subsemnatul Moldovan Victor, avocat pensionar, domiciliat în București, str. Polonă nr. 23B, raionul „1Mai”, depun prezentul

MEMORIU

Cu rugămintea să binevoiți a-l înainta Secretariatului General al Consiliului de Miniștri cu propunerea a mi se acorda o pensie pentru merite deosebite în conformitate cu prevederile art. 26 a Decretului nr. 292/1959, privind dreptul la pensie în cadrul Asigurărilor Sociale de Stat.

Cererea mea o sprijin pe faptul că în cursul întregii mele activități obștești *am adus servicii deosebite clasei muncitorești și țărănești*¹. Regretatul fost președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale, Dr. Petru Groza, care-mi cunoștea activitatea, mă îndemnase să cer acordarea acestei pensii.

Și cu ocazia acordării pensiei mele de avocat, tot fostul președinte Dr. Petru Groza a intervenit prin adresa nr. 1249 din 29 octombrie 1957 a Prezidiului Marii Adunări Naționale către tovarășul Ministru al Justiției pentru soluționarea justă a cererii mele.

Anexa 1.

Referințe: În dosarul meu la Casa de Asigurări a Avocaților se găsesc referințe asupra atitudinii și activității mele profesionale și politice, care toate arată „că am fost întotdeauna corect, onest, cu multă bunăvoință față de

---

¹ Sublinierile din text aparțin autorului.

pricinații nevoiași - că nu am precupețit niciodată serviciile celor ce apelau la mine, din preocupări meschine materiale - și că în raporturile profesionale am fost situat pe un nivel de înaltă demnitate, fiind apreciat și stimat de confrăți, că am fost unul din fruntașii profesiei”.

Aceleași referințe arată, că în ce privește atitudinea și activitatea mea politică „nu m-am abătut nici o clipă de la linia de conduită a democrației, dovedind această conduită prin faptul că în sufletul meu au găsit ecou durerile celor mulți, că nu am făcut nici un fel de deosebire de religie și rasă, având față de evrei o comportare corectă și o atitudine plină de considerație și că *am servit cu mult devotament muncitorimea oropsită, care apela cu multă încredere la serviciile mele*”.

Activitatea în interesul poporului:

Voi arăta în cele ce urmează câteva momente din activitatea mea desfășurată în interesul poporului, a clasei muncitorești și țărănești.

Ca ales al poporului în mai multe legislaturi sub regimul burghezo-moșieresc *am dus o luptă hotărâtă împotriva oligarhiei, a moșierimii și a bancocrației*, care considera țara drept o moșie a ei, acaparând bogățiile naționale și oprimând crâncen masele muncitorești și țărănești. Am dus această luptă cu toată convingerea și cu credința unei cauze drepte, expunându-mă la prigoane, bătăi și chiar la riscul vieții. Am denunțat țării de la tribuna parlamentului „*că în țară nu domnesc legile, ci hoțiile, fraudele, banditismele și tirania*, fapt pentru care am fost în mai multe rânduri exclus de la ședințele Adunării Deputaților. *Anexa 2.*

Regimul burghezo-moșieresc, regim de corupție, regim al fraudelor Bande criminale pentru jefuirea ținutului secuiesc

„Bünszövetkezet a Székelyföld hifosztására. Végre valaki kiállt az ország foruma elé. Moldovan inrepelácziója nagy feltűnést keltett” („Bande criminale pentru jefuirea ținutului secuiesc. În sfârșit a ieșit cineva în fața forului suprem al țării. Interpelarea lui Moldovan a provocat o mare senzație”) astfel comentau și ziarele ungurești interpelarea mea (29.XII.1923) în care protestam împotriva fraudelor și crimelor săvârșite de către potențații politici ai regimului burghezo-moșieresc în ținutul secuiesc, degradat în colonie, prădat și jefuit.

Am arătat cum acest ținut, cu o populație aproape pur ungurească, a fost dat în arendășie unor satrapi politici – apostoli ai românismului (?) – care nu cunoșteau o boabă de cuvânt unguresc, prefecți, primari, consilieri agricoli, magistrați, deputați aleși prin violență, fraudă, arestări, bătăi – ca la rândul lor să poată jefui în familie acest ținut, despuind și statul cu zeci de mii de hectare și valori de miliarde.

„De ce flămânzesc moșii”

„După modelul din Ciuc”. În interpelarea mea (21.XII.1923) am arătat că toate județele, între care și județul Turda Arieș, județul moșilor, au fost prefăcute în adevărate pașalâcuri, spoliata de către favoriții politici, ca pe vremuri, când țara era dată în arendășie grecilor din Fanar. Am arătat și cu ocazia discuției proiectului de buget (25.II.1923) politica de corupție, de jaf și de exploatare și batjocorire a poporului muncitoresc. „D. Moldovan a sfârtecat rău de tot mușamaua, ce se credea a fi bine întinsă și acoperă prea multe nelegiuiri” scriau ziarele.

Alegerile sub trecutul regim burghezo-moșieresc

Aceste alegeri constituiau o adevărată rușine. Am arătat și cu ocazia unor alegeri de la Odorhei (14.II.1934) cum înșiși magistrații se pretau la furt și falș. Sechestrarea și arestarea delegațiilor și candidaților cu ocazia depunerii candidaturilor, precum și în preziua și ziua alegerii, se practica în mod obișnuit. Tot astfel sălbăticiile cu capete sparte și chiar cu asasinate. Am protestat în nenumărate rânduri împotriva acestor nelegiuiri, până ce în urmă eu însumi – pentru a da de gol pe hoții de urne – am răsturnat cu ocazia alegerii de la Ighiu (25.II.1923) în prezența comandantului de detașament, a jandarmilor și a poporului, urna conținând buletinele de vot false, introduse peste noapte. Președintelui secției de votare i-am aplicat o corecțiune cuvenită, dovadă contondentă a hoției, iar *poporul răsculat* era gata să linșeze pe bandiți, dacă nu intervenea armata cu vârful baionetelor și cu focuri de armă. Toată jandarmeria și peste 2000 de soldați grăniceri erau aici concentrați, pentru a protege pe hoții de urne. „*Toți bandiții au contribuit la alegerea celor ce se pretind a fi legiuitori*”, am declarat de la tribuna parlamentului (16.VIII.1923).

Regimul a ezitat să mă dea în judecată. Abia după aproape 3 ani Parchetul Tribunalului din Alba Iulia a ridicat acuza împotriva mea pentru ultraj la adresa președintelui secției de votare în exercițiul misiunii sale, lovindu-l de două ori cu palma și cu piciorul și insultându-l cu cuvintele „hoț, tâlhar mizerabil”. Dar în aceeași toamnă Tribunalul stinge procedura penală, procurorul renunțând la acuză. Le era teamă bandiților acestui regim de senzaționalul dezbaterilor. *Anexe: 3, 4 și 5.*

Aducând la cunoștință Adunării deputaților aceste decizii, am declarat (2.II.1925), că această adunare cu deputați aleși prin violență, fraude și furt de urne, deputați certați cu codul electoral și cu cel penal, nu poate fi considerată ca legal constituită.

Jefuirea Maramureșului

Țara Maramureșului, țara descălecătorului Dragoș Vodă, a fost jefuită în modul cel mai nerușinat de către moșierii fostului regim burghezo-moșieresc. Am protestat împotriva fraudelor săvârșite prin reforma agrară. Poporul

Maramureșului se găsea într-o situație economică dezastruoasă și disperată, nemeritată față de trecutul acestui nobil popor, degradat la robie. Toți munții, păduri, pășuni în întindere de zeci de mii de hectare *ajunseseră prin fraudă* în mâinile câtorva *moșieri*, foști potentăți politici.

Poporul, al cărui trai îl asigura aici – ca și în munții Apuseni – exclusiv lemnăritul și creșterea vitelor – ducea, în lipsa pădurilor și pășunilor, o existență jalnică. Pământul cultivabil lipsind aproape cu desăvârșire, mălaiul și ovăzul ajungea abia pentru trei luni de zile. Populația murea de foame. Se impunea deci aici mai mult ca oriunde o expropriere radicală pentru salvarea acestui popor și de altfel izolat de restul țării.

În urma blestematului politicianism a trecutului regim burghezo-moșieresc însă toți munții, pădurile, pășunile de multe *zeci de mii de hectare și marilor moșieri au fost în întregime scutite de expropriere*, pentru a fi exploatate și devastate de întreprinderile cointerestate, împiedicând împrăștierea celor îndreptățiți.

Muncitorii maramureșeni, muncitori agricoli, de pădure și de fabrici de cherestea, complet sărăciți, au fost nevoiți să-și ia lumea în cap pentru a-și căuta în alte părți existența lor și a familiilor muritoare de foame.

„Iată cum scoate la iveală lucrurile rele un deputat cinstit și vrednic, făcându-se *ecoul nemulțumirilor și suferințelor unei populațiuni oprimată de stăpânire*” scriau gazetele, iar maramureșenii îmi mulțumesc în numele întregului Maramureș prin scrisori „pentru *părinteasca grijă* ce o port unui colț de țară ce se zbate în cea mai mare mizerie”. *Anexa 43.*

Ținutul Vrancei

La fel au fost devastați și jefuiți munții legendarului ținut al Vrancei de către bandele de politicieni ai regimului burghezo-moșieresc. Unde pe vremuri se găseau codrii falnici și frumoși, astăzi se găsesc râpi goale, pășuni sărace și sterpe, dealuri pleșuve, stânci bătute de vânt, mâncate de geruri și spălate de șuvoaie.

Am arătat de la tribuna parlamentului (27.II.1935) cum favoriții politici au acaparat prin fraudă zeci de mii de hectare de pădure pentru a le exploata și devasta în câțiva ani sub pretextul prezenței insectei „bastricus”. Răzeșii lui Ștefan cel Mare își vor aduce aminte numai prin cântece și legende de codrii falnici, ce au fost odinioară în munții Vrancei.

Robii pământului moșieresc

Am descoperit țării (23.III.1924) cu durerea în suflet, ce am simțit văzând cum *țărâניה muncitoare* este ținută *pe moșiile* favoriților politici ai Olteniei *în cea mai neagră robie* materială și morală. Am văzut aici colibe cu pereți de nuiile și lut, acoperite cu coceni și paie, ferestrele lipite cu hârtie, dormind 7-8 persoane laolaltă, îngrămădite pe scândură.

Adevărate cuiburi de boală și mizerie. N-am văzut nici un grajd – vitele mici, degenerate, legate de un pociumb, numai părul crescut peste măsură ferindu-le de ploaie, viscole și ger. Vitele fără izlaz, muncitorii fără pământ. Dar ceea ce m-a impresionat mai mult pe întinsul acestor moșii mănoase și ceea ce întrecea orice închipuire, au fost bordeiele, în care trăiau acești robi, bordeie sub pământ, adevărate adăposturi pentru troglodiți. Numai fumul ieșea deasupra pământului. Aveam în timpul acestui regim peste 40.000 astfel de bordeie, vizuini, în care robii trăiau ca în vremuri preistorice, lipsite de cele mai elementare condițiuni igienice. Un singur județ cel al Romanaților, al marilor moșieri, avea peste 1250 astfel de bordeie.

Urmarea acestei stări îngrozitoare o constituie faptul că abia zece la sută ai acestor robi ajungeau vârsta de 40 de ani.

Samsari pe banca ministerială

Am arătat în schimb țării pe protectorii acestor moșieri *fără suflet*, pe *Alex. Constantinescu*, poreclit în mod sugestiv „porcul” pentru nenumăratele nelegiuiri și potlogării săvârșite în jurul reformei agrare, nenorocind poporul. Traficându-și în calitate de organ suprem ai acestei reforme, influența politică, a înțeles să-și acapareze – drept șperț pentru a favoriza pe moșierii sași – pentru sine și pentru acoliții săi politici, terenurile Orașului Stalin în valoare de milioane, pentru a-și clădi vile somptuoase la Timiș, exploatănd pe muncitori de a-i presta munci fără plată. *Anexa 6.*

Și un altul tot *Constantinescu*, *zis Tancred*, precum și faimosul erou al pașapoartelor, *R. Franasovici*, care uzând de influența lor politică, îmbogățindu-se cu milioane din avutul bolnavilor, au acaparat terenurile Eforiei Spitalelor, pentru a-și clădi vile la Sinaia, în vreme ce spitalele duceau lipsă de medicamente și rufărie și în vreme ce Asociația Medicilor constată, că cinci milioane de cetățeni sunt fără spitale și fără medici, pradă bolilor.

Am declarat (5.IV.1924) că pe banca ministerială se găsesc *samsari necinstiți* care nu au avut scrupule să se îmbogățească din avutul bolnavilor și care vor avea și mai puține, când va fi vorba de acapararea avuțiilor naționale, Constantin Tancred fiind tocmai ministrul, care prezintă legea comercializării acestor bogății.

Și în sfârșit l-am demască (24.XI.1924) pe marele potlogar al regimului, pe samsarul criminal general *Artur Văitoianu*, fost președinte al Consiliului de Miniștri, patronul furtului de urne și al crimelor împotriva muncitorilor, traficându-și influența politică pentru a jefui tablouri și colecții de obiecte de artă, pe văduva marelui pictor Teodor Aman, ajunsă la ultimele resurse de existență, trăind în mizerie, după ce dăruise statului muzeul Aman, regimul burghezo-moșieresc fiind lipsit de cele mai elementare considerațiuni de recunoștință.

„*M-au furat, m-au furat*”, strigă văduva lui Aman plângând sfâșietor în fața gazetarilor, care îi luau interviul. *Anexa 7.*

„*Hienele apar*”, astfel comentau ziarele interpelările mele. „*Carnivorii își apără șeful*”, „*Răzbunare de samsar*”, astfel comentau ziarele faptul că în loc să fie sancționat ministrul samsar, am fost exclus eu din Adunarea Deputaților, fiindcă „*am tulburat liniștea ședințelor*”. *Anexa 8.*

Regimul burghezo-moșieresc – regim al crimelor.

Muncitori vânduți ca sclavi

Cea mai mare și cea mai scandaloasă crimă săvârșită vreodată în această țară, crimă care a avut un răsunet și peste hotare, a fost crima fără precedent – de când a încetat comerțul de sclavi în Statele Unite – crima cunoscută sub numele de „*Panamaua pașapoartelor*”.

Ziare ca „*Liberté*” scriau despre un „*Nouveau scandale en Roumanie*”, „*Des relations de la politique et de l'exchrocherie*”, trăgând concluzii că țara noastră este dată pe mâna unor oameni *fără conduită morală*.

Timp de luni de zile (ședințele din 23, 30, X, 6, 7, XI, XII, 1924, 12, 19.II.1925) am dus lupta pentru a denunța *crimele săvârșite de acești dușmani ai poporului*.

Ca robi au fost tratați muncitorii noștri aici în țară de către regimul moșierilor și bancocraților, dar mai îngrozitoare a fost soarta muncitorilor noștri vânduți ca sclavi moșierilor de peste ocean. Birourile și agențiile autorizate în mod ilegal de către acest regim și răspândite pe întreg cuprinsul Transilvaniei, precum și în restul țării, făceau o propagandă criminală pentru emigrare. Exportul muncitorilor era organizat de însuși statul brazilian San Paolo. Muncitorii erau transportați ca vitele în contul acestui stat, care avea nevoie de brațe de muncă pentru întinsele sale plantațiuni de cafea.

Sute de mii de țărani muncitori au fost ademeniți prin făgăduieli mincinoase de către *bande patronate de regim* pentru a se angaja ca muncitori pe plantațiunile din Brazilia, Argentina, Cuba, Columbia și Mexico. Exploatându-le nevoile și durerile, li se storcea ultima lețcaie de ban câștigată cu sudori de sânge, pentru pașaport, ca semnând contractul tip, înregistrat la statul respectiv, *să fie exportați și vânduți ca sclavi* în regiuni, care din punct de vedere climateric constituiau *un adevărat mormânt*. Aici au pierit cu miile acești nenorociți de foame și friguri galbene.

Aceste bande de traficanți aveau în fruntea lor pe însuși fratele ministrului de interne Artur Văitoianu, pe generalul Alexandru Văitoianu și pe ginerele acestuia R. Franasovici, subsecretar de stat, care în același timp era și membru al celui mai important birou de emigrare. Erau implicați rude apropiate ale

ministrului, înalți demnitari, deputați, senatori, chiar și oameni de la palat. *Anexele 9,10,11.*

Descoperind acest puroi, care se întinsese pe întregul cuprins al țării, șeful bandei generalul Alex. Văitoianu, simulând o încercare de sinucidere a fost scos din pușcărie, Franasovici a fost nevoit să demisioneze din guvern, dar autorul moral, autorul principal, marele vinovat, patronul crimelor, ministrul, a rămas neclintit, șeful său menținându-l pentru a nu da de gol nesfârșitele nelegiuiri ale acestui regim, al acestei mocirle de corupție generală.

În urma senzației provocată în țară de interpelările mele, am primit și de la fostul meu prieten Dr. Petru Groza, o scrisoare, în care îmi comunica, că chiar în Deva operează principalul agent de emigrare cu numele de Herbenger, în complicitate interesată cu ministrul Văitoianu.

M-am deplasat personal la Deva, unde Dr. Petru Groza mi-a înlesnit mult cercetările. Am aflat că acest agent era în posesia unei autorizații dată de Ministrul de Interne, Văitoianu, „pentru a completa în acest județ și în altele din Transilvania o listă a unei case din Brazilia, care dorește să angajeze oameni pentru munci”. Arestat pentru crima de îndemn la emigrare de către Siguranța din Deva, ministrul intervine prin telegramă pentru eliberarea agentului, care este trecut peste graniță pentru a zădărnici cercetările.

Cu complicitatea acestui ministru criminal agentul exportase peste 50 de mii de sclavi români și unguri, chiar și muncitori specialiști de la uzinele din Petroșani.

Am găsit aici la Deva broșuri de propagandă mincinoasă cu numeroase ilustrațiuni, arătând paradisul și minunile ce îi așteaptă pe emigranți în Brazilia, circulare de ale agentului, dar am găsit și broșura ungarilor alarmați despre „*Abisul – prăpădul emigrării*” (A kivándorlás örvényéban), cu capitole „*Se duce marfa*”, „*Revine regimul de sclavaj*”, „*Drumeții morții*”, „*Prețul sângelui*”, („*Viszik az árt*”, „*Vissza a rabszolga rendsz*”, „*A halál vándorai*”, „*A vérdíj*”), capitole care arată grozăvia acestui comerț de sclavi. *Anexele: 12, 13, 14.*

Ministrul „patriot”

Demonstrând de la tribuna parlamentului, că faptele criminale ale ministrului constituie în același timp și o trădare de neam și că criminalul urmează să fie pedepsit conform legilor în vigoare cu închisoare și cu pierderea drepturilor civile și politice, ministrul, pentru a produce efect, a căutat să convingă Adunarea „*bunilor patrioți*” că numai dragostea de român l-a călăuzit în politica emigrării, făcând un serviciu țării prin faptul că a înlesnit plecarea din țară a ungarilor indezirabili „*să se scurgă cât mai mulți străini peste graniță*”. Numai 801 de ceangăi au emigrat, declară Văitoianu, afirmând un neadevăr pe care l-am combătut cu dovezi, adăugând că acești ceangăi din Hunedoara, cât și

cei din țara lui Vasile Alecsandri nu pot fi considerați *străini*, fiind mai buni patrioți decât ministrul care-și ascunde faptele criminale după tricolor, mânjindu-l. Amenințându-mă Văitoianu cu cuvintele: „*Las` că știe Ardealul întreg pe cine apără deputatul Moldovan*”, i-am ripostat că „nu înțeleg ca elementul minoritar să fie nedreptățit și mai ales să fie batjocorit. Nu înțeleg ca elementul minoritar să fie tratat ca sclav și ca marfă de export. Nu-mi este rușine că mă aplaudă minoritarii pentru aceste mărturisiri, ci sunt fericit că mă aprobă și că pot găsi cuvinte și fapte, care să fie în interesul lor”.

„De la 1888 nu s-a pomenit așa tablou. De când există parlamentarismul român, nu s-a pomenit să fi fost ministru, căruia să i se arunce în față, în mijlocul unei tăceri mormântale a Camerei, epitetul de „*canalie, escroc și criminal*”. *Atacul deputatului Victor Moldovan la adresa ministrului* putea da impresia de ceea ce a fost un Fouquet-Tinville al revoluției franceze, un Saint-Just cu fanatismul sângeros al justiției absolute”, comentau ziarele.

„Dramatica dezbatere a avut un sfârșit deprimant”, arată alt ziar. „Parlamentul s-a dovedit incapabil să-și înțeleagă elementara datorie către țară, incapabil de a lovi fără cruțare în vinovați. Scăderea morală a acestui sfârșit este la același nivel cu depravarea, din care au izvorât fraudele. Lucrurile rămân ca mai înainte. *Vinovații își vor consuma averile plătite de sângele țăranilor muncitori aruncați peste ocean*”. Regimul criminal burghez-moșieresc a trecut nepăsător și sfidător la ordinea de zi, așternând mușama pe toate aceste crime odioase.

Muncitori escrocați și jefuiți

Pe când aici în țară muncitorii erau tratați ca și vitele – drept marfă de export – în vreme ce aici se practica acest comerț criminal de sclavi, dincolo peste ocean, în Statele Unite ale Americii, la New York, Cleveland și Canada, o altă bandă de escroci îi jefuia pe muncitorii români ardeleni, dornici de a se repatria. În fruntea acestei bande se găsea însuși comisarul guvernului, comandorul V. Pantazi, șeful misiunii de repatriere.

Peste 6000 de muncitori români au fost jefuiți de banii lor câștigați cu sudori de sânge și munci istovitoare. Acest trafic scandalos a avut drept urmare arestarea întregului birou consular din Canada și o anchetă din partea Ministerului Muncii din New York, anchetă care, consemnată într-un raport oficial tipărit, citit de mine și verificat de deputatul doctor Nicolae Lupu în fața Adunării Deputaților, conchide că operațiunile acestea frauduloase au fost calificate conform legilor americane drept *crimă a excrocheriei*. Ancheta constată că „s-au făcut fraude neînchipuite așa că muncitorii români, lăsați pe drumuri, exasperați, au devastat localul misiunii pentru a-l sfâșia în bucăți pe comisarul escroc, care îi înșelase. Muncitorii români întrebuintează în petițiunea lor către Ministerul american cuvintele: „swindel” (înșelăciune) și „rob” (jaf).

Cum Ministrul de Război nu luase nici o măsură în urma interpelării mele din 11.XII.1923 am intervenit din nou după doi ani (19.II.1925), în cadrul interpelării mele asupra politicii de emigrare. Instituindu-se de astă dată o anchetă compusă din reprezentanți ai Ministerelor de Externe și de Război – dosarele misiunii din America fiind dosite – escrocul comandor a fost scos basma curată, iar eu nevoit să-i dau reparațiuni pe calea armelor, expunându-mi viața glontelui acestui criminal. *Anexele 15, 16.*

Urmarea luptelor mele susținute cu tot sufletul, cu toată convingerea și crezul unei cauze drepte, a fost și de astă dată *excluderea* mea din Adunarea Deputaților, după ce am fost în prealabil bătut și insultat de către haita de traficanți, în cap cu însuși ginerele ministrului criminal. Această haită m-a înconjurat de două părți, unii mi s-au urcat în spate pentru a mă doborî de la tribună, alții mă loveau din față cu picioarele pentru a-mi slăbi rezistența, lovit și peste mâini cu care mă prindeam de bara tribunei, strâns, îmbrâncit, lunecând pe cele câteva scări, bruscat în mod sălbatic, am fost dat jos de la tribună, târât până în fața băncii ministeriale, unde ținut înșfăcat de mâini, am fost lovit din spate mișelește cu pumnii în față de către ginerele ministrului criminal, care asista cu tovarășii săi de bancă impasibil la această scenă rușinoasă. *Anexa 17, 18.*

„S-a făcut dreptate”, „Marele vinovat și-a luat pedeapsa”, scriau gazetele. „Opinia publică poate fi mulțumită de începutul de purificare a vieții noastre publice. Scepticii care se îndoiau de eventualitatea sancțiunilor au primit o tranșantă dezmințire, iar cei ce așteptau dornici opera de asanare morală, o meritată satisfacție. Parlamentul român s-a scuturat de dezolanta apatie, complice încurajator al tuturor *turpitudinilor* politice. D. Victor Moldovan, curajosul denunțător al traficului de pașapoarte a fost în sfârșit exclus din cameră. Nu va mai turbura ședințele... D. Victor Moldovan a avut doar neiertata *îndrăzneală* de a dovedi *abuzurile și traficurile comise de agenții interlopi cu înalta complicitate a băncii ministeriale*. Prestigiul țării înlăuntru și în străinătate s-a resimțit enorm de atmosfera creată prin acușările aduse... *Revoluționar temerar*, d-sa a vrut să rupă cu tradiția „*mușamalei patriotice*” și a cerut aplicarea legii în contra unor vinovați pe care moravurile noastre politice i-au pus deasupra legii... Osânda trebuia să răzbune și victimele de la Cherbourg, să spele rușinea asupra unei întregi administrații publice și să servească ca pildă pentru cei ce își fac din funcțiunile de stat mijloc de îmbogățire... reprezentanții aleși de jandarmi au soluționat cum se cuvenea *conform vechii tradiții oligarhice*”. *Anexa 19.*

Toate ziarele din țară și din străinătate au comentat crimele acestea scandaloase ale regimului burghezo-moșieresc, precum am citat mai sus. Cele ungurești din Budapesta în special: „Az Est”, „Az Ujság”, „Magyarország” se ocupă de cazul de la Deva, de *abuzurile hienelor* de emigrare, care în

complicitate cu ministrul Văitoianu, au ademenit și jefuit pe țăranii unguri din Ardeal, scurgându-i peste graniță. „Az Ujság” citează amenințarea lui Văitoianu: „Las' să știe întreg Ardealul pe cine apără Dl. deputat”, iar ziarul „Magyarország” arată cum autoritățile americane califică operațiunile comandoului Pantazi drept *excrocherii ordinare*. Anexa 20.

„Gazeta America” din New York arată „modul oneros cum au fost speculați muncitorii români de către șeful misiunii” și descrie marea adunare de protest din Cleveland, iar ziarul „Libertatea” tot din New York scrie: „Până când va fi *un suveran și un guvern banditesc de ciocoi*, până atunci nici soarele care răsare în țările românești, nu va fi al vostru. Furcile sunt pe seama bandiților. Visul nostru despre o Românie va fi un vis urât și de care ne vom speria când ne vom trezi”.

„O republică sovietică sau un guvern al poporului va feri numai neamul românesc, iar pentru înfăptuirea acestui ideal trebuie să luptăm cu mic cu mare”.

Calvarul moșilor

Acest nenorocit popor, care în trecut a adus atâtea jertfe de sânge în răscoalele lui Horia, Cloșca, Crișan și Avram Iancu, a fost în modul cel mai crunt și neomenos jefuit și batjocorit de către regimul burghezo-moșieresc. Munții și văile, codrii, care au adăpostit acest popor, de unde a răsunat buciul răzvrătirii, codrii udați de lacrimi și de sânge, au trecut de la magnații absenteiști, în exploatarea unor societăți jefuitoare, grație patriotismului unei *bande de politicieni*, făcând parte din toate partidele. Moșii muritori de foame au fost nevoiți să ia drumul pribegiei, „cerșind din poartă-n poartă”.

Sesizat de către delegații acestor moși, veniți din toate satele Munților Apuseni, ca să-și caute dreptatea, rătăcind zadarnic zile de-a rândul pe străzile Capitalei și în culoarele ministerelor și chiar la palat, *m-am prezentat* pentru ei la Ministerul Agriculturii, cerând dosarele călăului conte Urmanczy, cel care în ziua de 7 noiembrie 1918 a ars pe rug bărbații și femeile din comuna Beliș, dosare, prin care se scutiseră de expropriere 7610 jugăre pădure seculară, pentru a fi date în exploatarea unor societăți jefuitoare, din care făceau parte favoriții politici ai ministrului, autor al acestor scutiri. Și tot la fel au fost scutite prin aceeași complicitate, zecile de mii de hectare de pădure a magnaților Banffy, Andrasy, Kendefy, Kemeny pentru a fi date în exploatarea acestor societăți jefuitoare, în loc să fie împroprietăriți moșii îndreptățiți, a căror existență o asigura numai lucrarea lemnului și pășunatul vitelor. Ceea ce era bun a trecut în exploatarea bandelor de jefuitori, moșilor rămânându-le stâncile goale și pădurile devastate și brăcuite.

După ce toate demersurile noastre au rămas zadarnice – dosarele fiind dosite – am anunțat o interpelare (13.III.1926), denunțând țării fraudele bandiților și *nesfârșitul calvar al moșilor*.

„Să se facă dreptate moșilor”, „Nu încercați mânia moșilor”, scriau gazetele, arătând că „am anunțat o interpelare, în care aduceam la cunoștință *fapte de o gravitate extraordinară*, care se petrec în pădurile moșilor din Munții Apuseni”. *Anexa 21,22.*

„42 de moși veniți la București, colindând pe la toate ușile pentru a cere dreptate, acasă așteptându-i 27 de sate sărace, jefuite de banda politicianilor. Cu ochii lor triști trebuie să vadă cum un oarecare antreprenor obține complicitatea ministrului șperțar. Cu un hohot de plâns înăbușit se vor întoarce muți și îndurerați cu destinul, *gândul revoltei*, făcându-și drum în sufletele pârjolite de deznădejde”.

„Ni-e teamă că în cutele zilelor ce vor veni stă ascunsă o altă sentință”. Prevestirea s-a împlinit. Antreprenorul a fost asasinat. Marii vinovați însă au fost alții, complicii săi, bandele de politicieni. Ministrul criminal, care nu trebui să asiste de la început și până la sfârșit la judecarea cu uși închise a procesului, considerând că un protest al moșilor nu-i îngăduia acestuia prezența la dezbatere. *Anexa 43.*

Și mai vinovat a fost șeful acestui regim păcătos, care își împodobise moșia de la Florica cu biserița cărată de la Albac „în care se rugaseră și se împărtășiseră Horia și tovarășii săi în clipe hotărâtoare - cu porțile împărătești de la biserica lui Cloșca din Cărpiniș și cu potirul de lemn de cireș din biserica lui Crișan din Mesteacăn, precum și cu darurile primite de la bătrânul tribun Corcheș eroul de la Fântânele. Acest ciocoi, afectând „mărețul înțeles al vremurilor”, își uitase „de datoria ce impune moștenirea clădită din așa cumplită durere”. A refuzat chiar să acorde o audiență reprezentanților moșilor. *Anexa 23.*

Dar cel mai mare vinovat a fost însuși „suveranul”, mincinosul rege, care în fața mormântului lui Avram Iancu, adresându-se moșilor, declarase: „Atâtea veacuri de împilări n-au putut șterge de pe fața voastră dărză și îndărătnică mândria unei rase plină de putere, care-și așteaptă acuma *o bună stare binemeritată*. Știu câte greutateți ați îndurat și de aceea *dragostea* și grija mea părintească pentru îmbunătățirea vieții voastre materiale și culturale *vă este deplin asigurată*. În fața umbrelor acestor eroi naționali și Munților Apuseni și a *întregului românism* mă îndreptez cu dragoste și stăruință către toți îndemnându-i să se gândească mereu la greaua răspundere, ce apasă asupra generației noastre și la datoria imperioasă, ce avem de a fi cinstitori și credincioși marilor jertfe ce s-au făcut”. Câte minciuni!

Un suveran l-a mințit pe Avram Iancu, pe când era în viață, altul a făcut sacrilegiul de a-l *minți în fața mormântului*.

Bande de politicieni

Mă pregătisem să dezvolt o mare interpelare, pentru a îmbrățișa întreaga problemă a moșilor, cu reforma agrară, exploatarea masivelor păduroase, soarta muncitorilor mineri și în special chestiunea societății „Mica”, acaparată de Ion Gigurtu în mod cu totul ilegal, minele revenind – ca bun fost inamic – statului.

Cercetând dosarele am găsit spre uimirea mea prezența bandelor de politicieni, care i-au jefuit pe nenorociții moți. În memoriile moților și în registrele Tribunalului l-am găsit pe interpusul și codița ministrului samsar, pe deputatul C. Bursan, în societatea „Râul Alb” alături de antreprenorul Tischler Mor și l-am găsit pe „bunul patriot” dr. George Leon, profesor universitar, director al Băncii Românești, cointeresând bancocrația oligarhilor la toate băncile, întreprinderile și uzinele din Ardeal, secretar general al Ministrului de Industrie și Comerț, membru al societății jefuitoare „Regatul Mare” alături de alți indivizi din București, Oradea, Fălticeni. *Anexe 24, 25.*

Am denunțat crimele acestui personaj, care au provocat răscoala moților de la Răchițele. Gazetele comentau comunicarea mea din 13.III.1926 arătând că pădurile contelui Banffy absenteist au fost trecute cu sprijinul și intermediul lui Leon în proprietatea unui consorțiu, în loc să fie expropriate în întregime și împărțite moților, rămași muritori de foame, să se tocmească slugi și să se robească pentru îngăduința de a-și paște câteva mioare și câțiva viței în poienile munților unde se află băștinași din vremuri”. *Anexa 26.*

Surpriza mare însă a fost când am dat în aceste memorii și registre de prezența unor membrii marcanti ai Partidului Național-Țărănesc, partid din care și eu făceam parte. Erau implicați în această rușinoasă și criminală afacere, nenorocind pe moții din Huedin, Baia de Arieș, Abrud și Câmpeni fostul ministru, deputatul dr. Emil Hațiegan, fostul prefect Valentin Poruțiu, deputatul dr. Aurel Socol, membri în consiliile de administrație ale acestor societăți jefuitoare, iar ca apărători ai acestor societăți și a magnaților figurau rectorul Universității Dr. Camil Negrea și profesorul universitar dr. Romul Boilă.

Toți aceștia erau intimii șefului Maniu. Acestui Boilă îi cedase Maniu în administrație și exploatare minele sale din Baia de Arieș. Boilă însă în loc de exploatare, dând și minerilor moți posibilitatea de existență, le-a utilizat traficându-și influența politică și de nepot, pentru a realiza împrumuturi fantastice. Boilă avea la bănci, întreprinderi și la particulari împrumuturi de peste 40 de milioane. Între aceste întreprinderi era și „Kalotaszegi Erdoipar” din Gălățele, cea mai scandaloasă societate jefuitoare a moților. Iar prin contractele Bosel și Radermacher contractase împrumuturi de peste 100 milioane. Între datoriile sale figurau și salariile de sute de mii de lei a muncitorilor neplătiți de la Baia de Arieș. Am văzut eu personal halul în care părăsise Boilă aceste mine: clădiri dărăpănate, galerii surpate, puțuri inundate. Aceste bogății naționale, lăsate în părăsire din vina lui Maniu, care era obligat, el ca om de stat să le pună în exploatare, fiind vorba nu numai de o avere particulară; aceste mine au fost puse abia de către regimul nostru popular democrat în deplină și strălucită valorificare. *Anexe: 27, 28, 29.*

Iată surpriza ce mi-a dat-o citirea memoriilor, citez:

„Noi moții luptăm de șapte ani și jumătate o luptă în deznădejde pentru dreptul nostru strămoșesc la păduri și pășuni în Munții Apuseni, drept care l-am dovedit în zece revoluțiuni cu fapte, iar cu cuvântul prin memoriile prefectilor noștri. Cei ce ne combat și determină să se taie pădurile, ca în urmă să primim numai stânci goale, pleșuve, când se vor încheia dezbaterile, sunt avocați din sânul nostru crescuți, cu prescură și bursă românească și cu desagii cu merinde din sat. Aceștia servesc pe magnați”.

După ce memoriul arată care sunt acești păcătoși, se ocupă de profesorii universitari C. Negrea și Gh. Leon, care au pledat pentru contele Banffy, frustrând pe moți de pădurile seculare, care din vremuri erau ale lor, cerând sancțiuni împotriva acestor profesori, considerând că atitudinea acestora atinge prestigiul Universității.

Memoriul arată apoi cine este dr. Emil Hațiegan. Citez: „Tot asemenea cerem ca aceleași sancțiuni să se aplice față de profesorul dr. Emil Hațiegan de la Facultatea de Drept, avocat și membru în consiliul de administrație în societatea „Kalotaszegi Erdoipar” r.t. din Gălățele, atât pentru rolul său de asociat în această societate devastatoare de păduri, cât și pentru faptul, că el ca șef de resort și în același timp profesor, a readus și reintegrat această societate în munții noștri, după ce devastase 20.000 jugăre pădure și după ce noi, moții, în revoluțiune am izgonit-o, pentru ca în urmă să suferim din răzbunare arderea pe rug de la Beliș”.

Descoperind această complicitate uimitoare am fost rugat de conducerea partidului ca să evit cel puțin această parte delicată din interpelarea mea. Am crezut că este mai onest să renunț la dezvoltarea interpelării.

Duplicitatea Partidului Național-Țărănesc

Cazul acesta însă n-a fost unic. Emil Hațieganu, mare elector, recolta multe voturi chiar în ținutul acestor moți jefuiți.

Încă, ca tânăr deputat am avut prima deziluzie, când marele român ardelean dr. Alexandru Vaida Voevod, membru în consiliul de administrație la Banca Marmorosh-Blank, alături de adversarii săi politici Alex. Constantinescu, I.G. Duca, Argentoianu, Coandă etc., a căutat după prima mea interpelare să mă oprească a continua campania împotriva acestei bănci, autorizată de către ministrul de Finanțe, Take Ionescu, cu operațiunile *schimbului de coroane*, aceste operațiuni și speculațiuni frauduloase sărăcind cu o singură lovitură pe muncitorii, țăranii, meseriașii și funcționarii ardeleni cu micile lor economii.

Este același Vaida, care împreună cu satelitul său Emil Hațiegan nu a ezitat o clipă să stea la Uzinele fabricii de pielărie „Dermata” a lui Dr. Farcaș Mozes, ani de zile, de la 1931 până în anul 1936, alături de cavalerul de Anhauch și Max

Auschnitt, agitând în același timp tineretul antisemit, cântând din strună „*numerus valahicus*”. *Anexa 30.*

Și tot un fost președinte de consiliu național-țărănesc, Ștefan Ciceo Pop, a fost acela care a căutat fără succes să mă determine ca să renunț la lupta împotriva ministrului criminal Văitoianu, considerând că ginerele său fusese aghiotant al acestui general. Erau deci raporturi de prietenie, care cântăreau mai mult decât interesele obștești ale muncitorilor români și unguri.

Demisia mea din Partidul Național-Țărănesc

Scârbit de această duplicitate a conducătorilor acestui partid, scârbit de disciplina stupidă, care mă stânjenea în lupta dusă de mine din propriul meu îndemn și, în fine, scârbit de afacerismul tolerat de neputința șefului Maniu și de nepotismul acestuia, precum și de mentalitatea și atitudinea arbitrară și reacționară a lui Alexandru Vaida Voievod, dovedită chiar față de propriul meu județ – după cum voi arăta – am fost nevoit în urmă să-mi trag consecințele, demisionând din partid.

Mi se părea intolerabil ca în vreme ce eu luptam cu tot elanul și cu toată vigoarea și convingerea – făcându-mi datoria față de poporul care își pusese în mine toată încrederea – să fiu oprit de șefii mei, aceștia ocrotind pe dușmanii poporului.

Mi se părea imoral ca în vreme ce eu, denunțând fraudele, jaful, crimele regimului oligarhic burghezo-moșieresc, expunându-mă la repetate excluderi din parlament, la insulte, bătăi și chiar la riscul vieții – fruntașii partidului să beneficieze din consiliile băncilor și întreprinderilor adversarilor politici, făcând târcoale la toate întreprinderile din țară și la drumurile și chibriturile suedeze.

Răscoala țăranilor și muncitorilor năsăudeni

Țăranii și muncitorii fostului județ Năsăud, îndeosebi cei de pe valea Someșului, descendenți ai vechilor grăniceri, duceau ca și moșii maramureșeni o existență jalnică.

Favoriții politici asigurându-și monopolul exploatării masivelor păduroase a acestui ținut, se întreceau la jaf, care atinsese la un moment dat aproape 300 de milioane lei. Țăranii muncitori, în mijlocul munților cu păduri imense seculare, duceau lipsă de păduri și de pășuni, favoriții politici refuzând, contrar dispozițiilor reformei agrare, întregirea pădurilor și pășunilor comunale. Delictele silvice atinseseră cifra de 14 mii în valoare de aproape 30 milioane lei. Țăranii în lanțuri, făceau drumul spre închisori. Muncitorii se plâneau că mor de foame. Mizeria ajunsese la culme, populația astâmpărându-și foamea cu oțet și scoarță de arbori. Bolile sociale luaseră în mrejele lor 70-80% a acestui

nenorocit popor (cuvântarea mea din 27.II.1935). Copiii nevinovați erau schelete vii. În acest hal aduseseră politicienii regimului burghezo-moșieresc țara mult cântată a lui George Coșbuc, țara poetului idilelor țărănești petrecute în chiar satul său, care a degenerat și a sărăcit.

Starea de spirit ajunsese să fie din cele mai agitate. „În granița năsăudeană am avut dezlănțuiri de patimi, care de care mai trăsnete”, scrie ziarul din Bistrița, „jafuri, abuzuri din cele mai îndrăznețe, care toate în mod fatal ne-au dus acolo, unde era natural să ajungem, în dezastrul de azi”.

„Dezastru în averi și pustiu în sufletele acestor sărmani oameni, încolțiți de mizerie și foame și împinși de către cârmuitorii acestor bunuri în brațele disperării... Descendenții grănicerilor sunt târați din post în post spre închisori, pentru a ispăși crima de a fi luat un boț de mămăligă rece, pentru a potoli foamea copiilor lor”.

„Noroc că s-a găsit un salvator, un om al datoriei, care niciodată nu a înșelat așteptările acelora, care și-au pus nădejdea în el. Un om care a pătruns până în cele mai adânci ascunzișuri în *sufletul poporului*, care a știut să facă din propriul său glas trâmbița de alarmă, ori de câte ori *acest popor drag lui*, a fost apăsător de greul vieții și răutatea cârmuitorilor”.

„Un adevărat *ales al poporului*, care și de astă dată a știut să risipească timp și sănătate, pentru a smulge sutele de oameni din pragul temniței, strigând din răspuțuri „opriți batjocura, smulgeți cătușele de pe mâinile sărmanilor grăniceri, lipiți pământului””. Au găsit în Victor Moldovan omul drept, omul imparțial și dezinteresat de totdeauna, în care *cei oprimați* își pun întreaga lor nădejde”.
Anexa 31.

În repetate rânduri am cerut de la tribuna parlamentului încetarea jafurilor și sancționarea celor vinovați.

„*Jaful în averile grănicerești de la Năsăud*”, „*Averi de miliarde date pe mâna unor profitori politici*”, astfel comentau ziarele interpelările mele. Toate demersurile au fost zadarnice.

Așa și nenumăratele anchete, care au constatat bilanțuri false, fraude neînchipuite și jafuri de zeci și sute de milioane. Favoriții politici ai tuturor regimurilor trimiși în fața parchetului, *sesizat de mine*, au rămas imuni, continuându-și nestingheriți abuzurile.

„Lucru nu avem, iar comuna nu capătă nimic din venitul pădurii și toate greutatele trebuie noi pe altă cale să le suportăm. Pădurile ni se taie, se vând, se pradă. Vinovații să fie trași la răspundere. Pe domnii sătui nu-i doare de foamea noastră”. Astfel se plâneau comunele: „Averile noastre s-au administrat în mod mișelesc, ducându-le la ruină. S-au furat codrii noștri ca în codru. Credem că e destul”. „Comuna noastră e situată în regiune de munte. Chiar în anii agricoli buni, fiind clima în permanență rece, nu se produce în afară de puțin, foarte

puțin porumb, nici un fel de alte cereale. De ani de zile comunele nu mai primesc nimic din venitul acestor averi, cu toate că și acum se exportează pădurile ca și în trecut, datoriile se înmulțesc și disperarea se cuibărește în casele noastre ale tuturor” se arată în alt memoriu.

„Vrem lărgirea pășunii comunale pentru vitele noastre, care se decimează și degenerază din lipsă de hrană îndestulătoare și nu este bine să se uite că aceste vite se identifică până la un punct foarte înaintat cu însăși viața noastră”.

„Vrem lărgirea pădurii comunale, destinată pentru satisfacerea nevoilor populației, pentru construcție și micul comerț, singurul nostru mijloc de câștig și mai ales pentru a fi scutiți de dezastrul delictelor silvice, care ne-au distrus”.

„Toate acestea le cerem în baza dreptului nostru la viață”. *Anexa 32.*

Pentru a satisface toate aceste cereri juste ale populației, am întocmit și s-a votat la inițiativa mea un proiect de lege, care a provocat un adevărat entuziasm în sânul poporului.

Ziarul local scrie: „După aproape 10 ani de frământări, *populația satelor grănicerești*, plimbându-și amarul pe la porțile tuturor răsfățaților fără nici un rezultat, cântând mereu cântecul jalnic al lipsurilor sale, cântec ce isprăvea cu vorbele „vrem păduri, vrem pășuni” până când acest cântec a găsit răsunet într-o inimă mare, generoasă și nobilă”.

„Era un vis frumos, visat noapte de noapte, dar prea adesea întunecat de fantomele diferitelor regimuri politice”.

„*Lupta dărză pornită de la d. Moldovan cu gândul curat de a salva interesele obștești* a fost încoronată de un succes strălucit”.

„În această zi, care va rămâne adânc marcată în istoria averilor grănicerești, se va pomeni un nume: Victor Moldovan și o faptă: Legea defalcării”. *Anexe 33, 34.*

Nici de astă dată favoriții politici ai diferitelor regimuri burghezo-moșierești n-au înțeles rostul vremii.

S-au opus din toate puterile sabotând legea pentru a nu-și micșora câștigurile frauduloase prin micșorarea – chiar și neînsemnată – a masivelor păduroase.

„A crede însă, că țărănimea găsindu-se într-o stare de mizerie neînchipuită se va resemna să stea cu mâinile în sân și să sufere de lemnele necesare, să se lase să le moară vitele de foame, este cel puțin naiv” – observă comisarul guvernului în raportul său către Ministrul Agriculturii, și declară: „Dacă nu se aplică legea defalcării existența pădurilor este amenințată a fi ruinată prin devastări”.

Urmările au confirmat aceste constatări reale. Țărănimea a pornit la proteste și amenințări revoluționare:

„Găsindu-ne într-o stare cu mult mai grea decât multe comune din Maramureș și din Munții Apuseni, populația noastră rabdă cea mai neagră mizerie, literalmente fiind muritoare de foame. Viața noastră nu înseamnă nimic în ochii acestor profitori – răbdarea noastră a ajuns la sfârșit; să nu fim împinși de situația noastră îngrozitoare la acte de desperare,... dacă nu ni se face dreptate, ne vom face-o noi ... *și vai de cei ce se vor opune puhoiului de lume flămândă*”, amenințau țărani.

Și la fel articolul din gazeta locală, care arată că „populația pierzându-și răbdarea și împrumutând natura fiarelor cu care conviețuiește în creării munților, actul și poate avea urmări regretabile, consecințe grave, ... cam adesea răsună pe plaiuri și prin poiene refrenul lui Coșbuc:

„Să nu dea Dumnezeu cel sfânt...”

Sesizat de această situație prerevoluționară, am convocat în virtutea mandatului primit de la toate comunele grănicerești, o adunare generală la Bistrița, în vederea întocmirii unui proiect de lege, care să pună ordine în administrarea acestor averi, dându-le menirea, așa cum au visat-o strămoșii, care pentru a le dobândi au scădat cu sângele lor toate plaiurile Europei în lungul veacurilor trecute, adunarea având să stabilească și răspunderile.

Această adunare mult așteptată de toată suflarea acestui ținut jăcmănit, a fost interzisă printr-o telegramă – amenințătoare la adresa mea – de către însuși primul ministru Alexandru Vaida Voevod, în mod cu totul arbitrar, pentru a-și ocroti favoriții săi politici, jefuitori și dușmani ai intereselor vitale ale unei populațiuni de peste 70 de mii de țărani și muncitori.

Reprezentanții și delegații consiliilor și ai obștiilor țărănești și muncitorești însă, înfruntând ploile torențiale, care au distrus drumurile și podurile, au pornit încă de cu seară călări și pe jos peste munți și văi, pentru a fi prezenți la această adunare, cu gândul de a-și salva averile.

Peste 5000 de săteni au pătruns peste barierele închise de detașamentele de trupă, în oraș, postându-se în fața casei mele, cerându-mi lămuriri asupra interzicerii acestei adunări și asupra situațiunii dezastruoase a averilor jefuite de favoriții politici ai primului ministru.

„Am venit zeci de kilometri cu picioarele toate bășici și vom sta o lună aici, dar fără ispravă numai morți ne vom întoarce” rosteau oratorii țărani de pe tribuna improvizată.

Mulțimea răzvrătită, cerând apoi moartea celor care i-au jefuit, amenințând cu vărsări de sânge, a pornit spre palatul direcțiunii silvice și spre palatul prefecturii înțesate de poliție și jandarmerie - jefuitorii, uneltele șefului fugind de groaza mulțimii.

Toate ziarele și cele minoritare scriau articole lungi despre: „Răscoala”, „Revoluția”, „Revolta”, „Răzvrătirea țăranilor grăniceri din județul Năsăud”.

„Concentrări de poliție și jandarmerie, intervenția parchetului”, „Asaltul maselor și fuga celor vinovați”. (Cinci mii de grăniceri adunați la Bistrița. Cauzele grave ale răscoalei țărănești).

Am protestat personal printr-un memoriu adresat lui Vaida împotriva interzicerii arbitrare a acestei adunări, convocată de mine în exercitarea mandatului meu de ales al poporului și am protestat împotriva lecțiilor de disciplină date mie, numai în vederea ocrotirii favoriților săi politici, certați cu parchetul. Prezentându-i lui Vaida memoriile sătenilor, i-am arătat că măsurile nebunești ale oamenilor săi au dus la o adevărată anarhie, țăranii pornind să-și facă ei dreptate, unii făcându-și drum cu vitele prin plantațiunile, pentru care s-au cheltuit milioane, ca să ajungă la adăpătoare, alții intrând cu securile în pădure, ca să-și întrească pășunea.

„Strigăm din răsuputeri respectarea drepturilor noastre și încetarea jafului. Nu abdicăm decât cu prețul vieții noastre la această adunare, de care depinde soarta noastră, a copiilor și nepoților noștri, amenințați de cea mai cumplită mizerie”.

Astfel protestează reprezentanții celor 44 comune în numele întregii granițe, *cu mii de semnături*, împotriva actului arbitrar prin care s-a interzis adunarea.

Iar muncitorii din Măgura Ilvei, adresându-se cu o plângere acestei adunări proiectate, arată că nu au nici un drept. Când au nevoie de ceva li se arată ușa, iar când trece trenul cu lemne se uită cu lacrimi după acesta, casele lor fiind ruinate și descoperite. Mă roagă pe mine „tată al dreptății” să le fac și lor dreptate căci numai de când sunt eu, simțesc și văd că le dau tot concursul și vreau să le fac dreptate. Muncitorii din Maieru, peste 400 la număr, se plâng că neavând de lucru nu-și pot susține familiile cu 4-5, ba chiar 6 copii, murind de foame, primăria adevărind că „*nu au ce mânca, că n-au de lucru*”.

Toate protestele au fost zadarnice. Marele român Alex. Vaida a rămas surd și impasibil față de durerile acestui popor. *Anexe: 35-41*.

„Iată mucenicia acestor canonite comune grănicerești” – scrie unul din ziare – de întregi decenii *exploatate și belite în batjocura legilor și a legitimităților*. Sau poate nu știți cum sunt jefuiți țăranii grăniceri în codrii Năsăudului. Ori n-ați aflat cumva ce s-a petrecut duminică la Bistrița. S-a petrecut atât de bine încât *în fața înfuriatului torrent al sătenilor răzvrățiți* au trebuit să dispară grabnic din metropola județului și prefectul și directorul silvic și jurisconsultul păcătoasei direcțiuni silvice. Nu învățaseră cei trei magi ai răscoalei bistrițene cum să se imunizeze împotriva avariilor pricinuite de *topoarele cabrate ale grănicerilor*, adunați *în număr de 5000* spre a ține mult amânata și mult așteptata lor adunare.

Sunt 44 de comune, care imploră zadarnic îngăduirea acestei adunări *obștești*, menite să pună ordine, într-un avut *cronic dijmu*it de samsari și de șperțari. Nimeni nu consimte să-și împrumute timpanele pentru clipa acestei

umilite audiențe și *ura dreaptă* continuă să colcăie *prin sufletele exasperate ale pălmașilor* și prin mințile cravașate de insulte - tot mai plumburie se adună negura răzbunării”.

Activitate extraparlamentară

Am schițat câteva momente din activitatea mea ca reprezentant și ales al poporului. Țin doar să mai amintesc, că și pe teren social, economic și cultural am desfășurat aceeași activitate în interes obștesc, în interesul poporului. Am fost președinte activ, mai pe urmă președinte de onoare a *Reuniunii micilor meseriași*. Tot așa președinte activ și mai pe urmă președinte de onoare a *Federalelor* băncilor populare și a cooperativelor fostelor județe Năsăud și Someș, *mișcarea cooperatistă* a acestor ținuturi din nordul Ardealului datorindu-se inițiativei, îndrumărilor și activității mele. *Anexa 42.*

Am înzestrat satele cu cămine culturale, *monumente* (Gh. Coșbuc, Andrei Mureșan, Iacob Mureșan, Vasile Nașcu etc.), servind generațiilor tinere drept pildă a gloriei și jertfelor înaintașilor noștri.

Dar activitatea cu care îndrăznesc să mă mândresc, a fost cea desfășurată de mine în jurul aplicării *reformei agrare*. N-a fost *țaran muncitor*, n-a fost sat necăjit – indiferent de județ și indiferent de circumscripție electorală – pe care să nu-i fi servit în mod gratuit, cheltuind propriul meu ban în interesul lor. Sate și-au botezat păduri cu numele meu, chiar țigani, pe care i-am sprijinit pretutindeni, și-au botezat la fel cartierele cu care au fost împroprietăriți.

Nenumăratele scrisori pe care le-am primit, arată că am fost considerat „ca un tată bun, așteptat cu dragoste în mijlocul poporului”, „numele meu fiind pomenit pe tot locul”, „pentru multele binefaceri pe care *nimeni altul* nu le-a arătat față de *pătura țărănească*”. *Anexa 43.*

Tradiție

Și era firesc să fie așa, originea mea fiind din moși strămoși din țărani, foști iobagi. Tatăl meu, dintr-un sat sărac – cu o populație necăjită de foști iobagi – „Mica” de lângă Dej, iar mama mea tot din părinți țărani, din satul Frîua, azi numit „Sever Axente” după numele tovarășului de luptă a lui Avram Iancu, Sever Axente înrudit de aproape cu mama mea.

Deci am moștenit de la înaintașii mei o tradiție de luptător împotriva înrobirii.

La fel am găsit aceeași tradiție și la înaintașii soției mele. Tatăl ei, Gavrilă Man, a fost apărătorul țărănilor iobagi de pe domeniul baronului Kemeny, prezentându-se în numele și în apărarea acestora – după obiceiul din fosta monarhie – împăratului cu un memoriu revendicând în favoarea poporului munții în întindere de 74.000 jugăre. *Anexa 44.*

Străbunicul acestuia a fost unul din martirii răscoalei țărănești din 1763 pentru ștergerea iobăgiei, cu două decenii înainte de revoluția lui Horia, Cloșca și Crișan (vezi Gh. Barițiu, *Istoria regimentului granițariu Transilvan*; Kramer Fr., „Geschichte der Militarisation des Rodnaer Thales”; Șotropa Virgil, „Arhiva Someșana”).

Bunicul soției mele din partea mamei, Samuil Poruțiu, a fost prietenul și tovarășul de luptă al lui Avram Iancu. Luptele lui pentru desființarea iobăgiei sunt descrise de Papiu Ilarian în „Istoria Românilor”, vol. II, p.101 și urm., precum și în „Torteneti Lapok” 1873, p.60-61. Ca fost prefect revoluționar s-a remarcat ca unul dintre promotorii împăciuirii între români și maghiari.

Această tradiție a unor luptători împotriva asupritorilor feudali, precum și originea mea țărănească, trebuia în mod firesc să-și imprime caracterul în mentalitatea și întreaga mea activitate.

Recunoștința generației tinere

Ca o dovadă necontestată a considerației de care mă bucur în fața tinerei generații de astăzi, anexez aici dintre scrisorile primite din mai multe părți, două scrisori (*Anexa 45*) a profesorului Th. Ghițan, asistent universitar la Facultatea de Istorie a Universității din Cluj, str. Bisericii ortodoxe nr. 7, însărcinat din partea Academiei R.P.R. cu organizarea de arhive, biblioteci, monografii, muzee, case comemorative etc.

Rugându-mă să-mi scriu memoriile, îmi adresează la 12.I.1959 următoarele cuvinte:

„Domnia Voastră cred și sunt convins, așa cum este și părerea tuturor celor competenți și care vă cunosc că Dvs. scriind numai cum a fost n-aveți nevoie în memorii să ascundeți nimic, fiindcă *ați fost un om al dreptății, un adevărat apărător al intereselor regiunii, un adevărat om politic popular și iubit de toți*. Deci după mine orice ați scrie, oricât de obiectiv, nimeni nu va putea niciodată spune că n-a fost așa, întrucât *sunt mii de cetățeni contemporani cu Dvs. care vă apreciază și vă pomenesc cu drag și astăzi*”.

„Noi generația tânără facem apel din nou către Dvs. să mai faceți un ultim apel patriotic și să vă însăilați pe hârtie, *pe răbojul vieții Dvs. bogată în fapte frumoase*, activitatea Dvs. politică și culturală”.

Același tânăr scrie la data de 6 februarie 1959:

„*Vă solicităm să duceți la bun sfârșit lucrarea cât aveți depline puteri pentru că nimeni ca Dvs. nu ne va putea prezenta o frescă mai obiectivă a realităților noastre politice social istorice*. Acum vă rugăm să fiți un adevărat istoric. Scrieți după stilul Dvs. care de multe ori, în multe clipe, a înflăcărat inimile țăranilor și chiar a muncitorilor bistrițeni. După părerea mea Dvs. nu aveți ce să ascundeți și oricând ceea ce scrieți poate fi valabil fără să arunce cineva cu pietre în memoria

și frumosul nume al Dvs. Eu vă știu și luptător și apărător al intereselor maselor de țărani și muncitori din Bistrița.

O frescă istorică

Dând urmare acestor solicitări m-am hotărât să scriu această frescă a realităților politice, social-istorice a fostului regim burghezo-moșieresc așa cum l-am văzut și cum l-am trăit. Voi arăta ce a fost acest regim. Voi arăta și portretele membrilor fostei dinastii – pe Ferdinand, reacționarul imbecil și mincinos, în dosul căruia trăgeau sforile fosta regină cu prietenul ei Barbu Știrbei în slujba oligarhiei vizirului Brătianu – pe fostul prinț dezertor, cu scandalurile și domnia sa păcătoasă, pe samsarii criminali ai băncii ministeriale cu întregul lor cortegiu – bandele de politicieni. Voi arăta duplicitatea conducătorilor Partidului Național-Țărănesc – afacerismul, nepotismul șefului, începând cu faimosul Consiliu Dirigent, jaful, crimele, exploatarea țării și revoltele clasei muncitorești și țărănești. Voi arăta momente din revoluția anului 1918 cu manifeste comuniste – mărturii cu privire la evenimentele sângeroase de la Atelierele Grivița, precum și momente necunoscute din mișcarea legionară și sfârșitul domniei fostului rege Carol II.

În sfârșit, țin să amintesc că și regretatul președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale, Dr. Petru Groza, care a ținut la prietenia mea până în ultimele clipe ale vieții sale, exprimându-și dorința de a mă vedea chiar pe patul său de suferință, m-a considerat drept „un luptător ca și el, gata la ajutorarea celor loviți”. Anexa 46.

Pentru toate aceste considerente, care fac dovada că am adus servicii excepționale în domeniul activității obștești, servind cu credință și convingere, din propriul meu îndemn, interesele poporului, a clasei muncitorești și țărănești, luptând împotriva regimului oligarhic, burghezo-moșieresc, pentru înfăptuirea unui regim democrat-popular – rog Prezidiul Marii Adunări Naționale să binevoiască a propune Consiliului de Miniștri să mi se acorde o pensie pentru merite deosebite, în baza art. 26 a Decretului nr. 292/1959 privind dreptul la pensie în cadrul Asigurărilor Sociale de Stat.

LUPTĂM PENTRU PACE:

Anexe: 1-46 documentația.

N.B. Rog, ca după soluționarea acestui memoriu, să mi se restituie documentația, pentru a o putea utiliza în cadrul lucrării memoriilor istorice proiectată de mine.

DOCUMENTAȚIA

Anexe

1. Fotocopia scrisorii fostului președinte Dr. Petru Groza.
2. Adresa nr. 1655 din 16.III.1923 a Adunării Deputaților.
3. Actul de acuzare al Tribunalului Alba Iulia.
4. Decizia de stingere a procedurii penale.
5. Declarația sătenilor.
6. Acte privitoare la samsarlâcul lui Alex. Constantinescu.
7. Scrisoarea văduvei Th. Aman și interviul.
8. Adresa nr. 2877 din 5.IV și adresa nr.2993 din 14.IV.1924 ale Adunării Deputaților, în original, și extras din ziar.
9. Declarația lui Nic. George privitor la exportul de sclavi operat de generalul Al. Văitoianu.
10. Adresa văduvelor din Sebeșul de Jos privitor la traficul unui deputat.
11. Altă adresă la fel privitoare la un avocat escroc, omul de încredere al ministrului Văitoianu
12. Coperta broșurii lui Herberger despre Brazilia.
13. Broșura: „A kivándoslás örvényében”.
14. Circulara lui Herbenger.
15. Provocarea martorilor lui Pantazi.
16. Proces-verbal privitor la anchetă.
17. Extras din ziare.
18. Adresa nr.1319 din 19.II.1925 a Adunării Deputaților.
- 19-22. Extrase din ziare.
23. Cererea de audiență a Moților.
- 24-25. Extrase din registrul de firme.
26. Extras din ziare.
- 27-29. Contractul Maniu-Boilă, Bosel și Rademacher.
30. Extras din registrul firmelor.
31. Extras din ziare.
32. Memoriul comunei Șanț.
33. Proiect de lege.
34. Extras din ziare.
- 35-41. Protestul grănicerilor.
42. Adresa Federalei.
43. Broșura cu scrisori a sătenilor.
44. Memoriul către împărat.
45. Scrisorile prof. Ghițan.
46. Declarația N. Costea.

Ibidem, ff. 13-47.

10.

Către

Comitetul Central al Partidului Comunist Român

Subsemnatul Moldovan Victor, distins de către Republica Socialistă România cu medalia „Semicentenarul Unirii Transilvaniei cu România, 1918-1968”, domiciliat în București, str. Polonă nr. 23 B, sectorul I, încurajat de asigurarea dată de Tovarășul Secretar General al C.C. al P.C.R. Nicolae Ceaușescu, că „putem să ne adresăm cu toată încrederea și cu profundă convingere Partidului, conducerii sale, că problemele pe care le ridicăm își vor găsi o rezolvare corespunzătoare, îndrăznesc să supun aprecierii Comitetului Central al Partidului Comunist Român cele ce urmează:

La data de 23 martie 1950 am fost evacuat de către Comitetul Provizoriu al Capitalei din imobilul din București, str. Polonă nr. 6, proprietatea personală a soției mele Moldovan Gabriela pentru ca acest imobil să fie pus la dispoziția unei instituții publice.

În urma lipsei de spațiu locativ în Capitală, precum și în urma faptului că aveam în Predeal o casă de odihnă neterminată, dar în parte locuibilă, Comitetul Provizoriu al orașului Predeal mi-a repartizat, în baza adresei Comitetului Provizoriu al Capitalei, locuința în imobilul meu din Predeal, str. Nicolae Bălcescu nr. 42.

Anexez aceste două adrese sub 1 și 2.

Dar nici în această locuință, repartizată în mod oficial, nu am stat mult. Casa mea de odihnă fiind naționalizată la data de 20 aprilie 1950, am fost evacuat și de aici în mod ilegal, deoarece decretul de naționalizare, Art. VI prevede, că „Locatarii cu orice titlu ai imobilelor naționalizate, inclusiv foștii proprietari, care locuiesc în aceste imobile, devin din momentul naționalizării chiriași statului”.

Organele statului au desconsiderat dispozițiile legii atât la naționalizarea imobilului meu, cât și al soției mele.

I

Decretul Prezidențial nr. 92/1950 prevede în Art. I, aliniatul al doilea că „Naționalizarea se face pentru a lua din mână exploatatorilor un important mijloc de exploatare”. Legiuitorul a avut deci în vedere, la alcătuirea acestui decret, lichidarea exploatării omului de către om, fapt ce rezultă și din punctele 2,3,4,5 al decretului, în care se subliniază criteriul exploatării.

Acest criteriu, calitatea de exploatator, este condiția esențială pentru naționalizarea unui imobil. Soția mea nu avea această calitate de exploatator.

Imobilul din București, str. Polonă nr. 6, a fost clădit cu un singur apartament, pentru o singură familie. Numai ulterior, în vederea căsătoriei fiicei

mele – pentru a-i asigura o locuință separată –, am despărțit holul în așa fel, ca scara să ducă din curte direct la etaj.

Imobilul a avut deci numai două apartamente, unul destinat ca locuință familiei mele, al doilea destinat ca locuință familiei fiicei mele, fapt constatat în mod oficial de Controlorul Șef de constatare de pe lângă Percepția II-a fiscală la data de 18.X.1948 prin referatul său, anexat aici în copie legalizată sub 3).

Faptul, că ni s-au luat prin rechiziție camerele acestor apartamente, atribuindu-se de către Serviciul Central de rechiziții și cartiruii altor persoane, lăsându-ni-se nouă numai câte o singură cameră, nu înseamnă că am exploatat noi imobilul, deoarece nu noi am dispus de cartiruirea acestor persoane.

Dovadă comunicarea nr. 20572 din 4.XI.1948 anexată în copie legalizată și câte un ordin de rechiziție și cartiruire în original sub 4,5 și 6).

II

În ce privește imobilul meu din Predeal, imobil în construcție, decretul nr. 92/1950 în art. I, pct. 4 prevede, că „se naționalizează imobilele în construcție clădite în scop de exploatare, care au fost abandonate de proprietari”. Trebuia deci să se țină seamă la naționalizarea acestui imobil de următoarele criterii:

- a) dacă imobilul era în construcție
- b) dacă a fost clădit în scop de exploatare, și
- c) dacă a fost abandonat de proprietar

a)

Adresa nr. 2430 din 8 aprilie 1950 a Comitetului Provizoriu Predeal (anexa sub 2), precum și procesul verbal de naționalizare, dresat la 20 aprilie 1950 constată, că imobilul meu era în construcție.

Anexez procesul verbal în fotocopie sub 7).

b)

Imobilul meu din Predeal are un singur apartament cu o singură cameră la parter și trei camere (dormitoare) la mansardă, fapt constatat în procesul verbal de naționalizare, destinat drept casă de odihnă pentru familia mea și a fiicei mele cu doi copii. Însăși natura imobilului – casă de odihnă – exclude faptul de a fi fost clădit în scop de exploatare. Legea pentru construirea de case proprietate personală prevede, că „Cetățenii, indiferent de domiciliu, pot să-și construiască – chiar cu sprijinul statului – case de odihnă”.

Deci nu era cazul să mi se naționalizeze acest imobil.

c)

Casa de odihnă a fost construită de mine în regie proprie. Nu a fost abandonată de mine nici înainte, nici în momentul naționalizării:

Dovada:

1. Procesul-verbal de impunere din 21.II.1949, în care delegatul fiscalului constată că casa este locuită de mine;

2. Fișa nr. 2 vizată de Miliția Predeal la 11.VIII.1949, care constată că imobilul este locuit de familia mea și a fiicei mele;

3. Chitanțele despre plata taxelor comunale, lumină, apă, și a taxelor pentru telefon, precum și duplicatul de trăsură C.F.R. pentru strămutarea efectelor mele din București la Predeal. Anexe sub 8-13.

Dar însăși adresa Comitetului Provizor[iu] al Capitalei care la 23 martie 1950 arată, că „mi-am ales ca domiciliu orașul Predeal, str. Nicolae Bălcescu nr. 42”, precum și adresa Comitetului Provizoriu al orașului Predeal, care-mi face repartizarea locuinței în acest imobil la 8 aprilie 1950, face dovada incontestabilă, că nu mi-am abandonat imobilul. (Vezi anexele sub 1 și 2.)

Din toate aceste acte oficiale, eliberate de însuși Comitetul Provizoriu al orașului Predeal rezultă, că delegatul acestui Comitet a procedat ilegal.

În sfârșit – chiar făcând abstracție de cele arătate mai sus – imobilul meu din Predeal, precum și imobilul soției mele din București nu puteau fi naționalizate în nici un caz, deoarece nu intră în prevederile decretului de naționalizare nr. 92/1950, care în Art. II, dispune clar și categoric că „Nu intră în prevederile decretului de față și nu se naționalizează imobilele muncitorilor, funcționarilor, micilor meseriași, intelectualilor-profesioniști și pensionarilor”.

Iar Art. V dispune, că „Imobilele proprietatea soțului și a soției se consideră ca aparținând unui singur proprietar în ce privește aplicarea prezentului decret”. În momentul naționalizării am fost intelectual-profesionist, pensionar. Dovadă Adeverința eliberată de Casa de Asigurări a Avocaților, anexată sub 14).

Organele statului au nesocotit legea și Constituția, care „apără ordinea de drept și asigură legalitatea”. Ori „nu se poate vorbi de legalitate atunci când sunt nesocotite, când sunt încălcate legile”, a declarat Secretarul General al C.C. al P.C.R. Nicolae Ceaușescu chemând insistent organele statului „să vegheze cu fermitate pentru asigurarea respectării drepturilor prevăzute în Constituție și legile țării, având îndatorirea de onoare să asigure ca toți cetățenii să poată găsi sprijin și ajutor atunci când sunt lezate interesele și drepturile prevăzute în Constituție și legile țării - să facă totul pentru a respecta cu sfințenie legile statului nostru. „Legea trebuie să fie respectată în primul rând de aceea care sunt chemați să vegheze la aplicarea lor”. „Nu se poate admite nimănui să nesocotească legile, să le încalce.”

În lumina acestor preocupări ale Partidului Comunist Român, care promovează consecvent respectul legii, rog respectuos Comitetul Central al Partidului Comunist Român a dispune ca organele competente, intrând în legalitate, să repare prejudiciul săvârșit prin nerespectarea legii și a Constituției, să dispună organelor în drept ca imobilul soției mele Moldovan Gabriela din București, str. Polonă nr. 6, precum și imobilul meu din Predeal, str. Nicolae

Bălcescu nr. 42 – exceptate conform legii de naționalizare –, să fie scoase de sub anexa decretului nr. 92/1950, anexa București, poziția 4800.

Observ, că împotriva naționalizării imobilului meu din Predeal am înaintat la 24 aprilie 1950 – deci în termen legal – o contestație la Comitetul Provizoriu al orașului Predeal, înregistrat cu nr. 3040, la care până azi – mai bine de 20 de ani – nu am primit nici un răspuns. Toate demersurile mele, cercetările, deplasările la Sfatul Popular al orașului Predeal și la Sfaturile regionale Brașov și Ploiești, precum și la Direcțiunea Generală a Treburilor Consiliului de Miniștri, de a da de urma acestei Contestații, au rămas fără rezultat. S-a pierdut urma și a Contestației și a anexelor originale. Dovadă fotocopia înregistrării și corespondența în original sub 15-18.

Cerând Consiliului Popular al Municipiului București la data de 31 iunie 1970 să dispună ca să primesc procesul-verbal privind naționalizarea imobilului soției mele și să-mi comunice criteriile, care au stat la baza naționalizării imobilului meu, Consiliul Popular al Municipiului București nu mi-a răspuns nici la a doua cerere din 9 septembrie 1970, nesocotind dispozițiile decretului nr. 534/1966, Hotărârile Plenarei C.C. al P.C.R. din 22-25.IV.1968, precum și obligațiile prevăzute în Art. 34 a Constituției Țării. Iar Sfatul Popular al orașului Predeal – cerându-i să-mi restituie casa de odihnă – mi-a răspuns că imobilul meu „este folosit drept casă de odihnă pentru oamenii muncii”. Anexele 19-20.

Sintetizând concepția Partidului despre democrația socialistă Tovarășul Secretar General al C.C. al P.C.R. Nicolae Ceaușescu a arătat că „socialismul trebuie să realizeze asemenea condiții ca omul să fie într-adevăr în centrul atenției”.

Mai bine de 20 de ani, de când am fost evacuat în mod ilegal din locuința mea, nu beneficiaz de asemenea condiții ca să fiu în atenția organelor competente. Și azi am drept locuință o jumătate de hol prin care trec locatarii zi și noapte la bucătărie, baie și closet – fără a avea odihna cuvenită. Nu merit la bătrânețe această soartă după ce am luat parte la evenimentele revoluționare, care au dus la desăvârșirea Unității noastre Naționale.

O viață întreagă am fost luptător și apărător al intereselor muncitorimii și țăranimii. Dovadă „Memoriile mele” documentare, social-politice, scrise în șase volume, predate Academiei R.S.R.

Sunt descendent al marelui revoluționar Ion Axente Sever. Soția mea este și ea descendenta unor luptători revoluționari pentru cauza neamului românesc, pentru libertate și dreptate a claselor subjugate. După tatăl ei Gavril Man, luptător transilvănean, memorandist, este descendenta lui Grigore Man, unul din căpeteniile răscoalei țăărănești din anul 1763, condamnat la moarte și executat de Habsburgi (vezi Istoria României, Ed. Acad. R.S.R., vol. III, p. 517) – iar după mamă este nepoata lui Samuil Poruțiu, unul din cei mai reprezentativi

revoluționari din anii 1848-1849, prieten și tovarăș de luptă cu Avram Iancu (vezi *Istoria Românilor* de Al. Papiu Ilarian, vol. II, p.100 și urm. - precum și *Avram Iancu* de Silviu Dragomir, 1945, p.32-39, 208, 290).

Acești înaintași revoluționari au știut să întetească flacăra niciodată stinsă a năzuinței de libertate națională și dreptate socială a poporului nostru, care avea să ducă de-a lungul deceniilor ce au urmat la Unirea tuturor Românilor într-un singur stat independent și la făurirea națiunii socialiste de azi.

Cu prilejul sărbătoririi Semicentenarului glorios al Partidului Comunist Român, Tovarășul Secretar General al C.C. al P.C.R. Nicolae Ceaușescu, Președintele Consiliului de Stat al R.S.R. – subliniind faptul că „Comuniștii au ținut totdeauna sus steagul luptei sociale și naționale”, fiind „continuatorii tradițiilor progresiste” a declarat: „Cinstim pe toți acei care au stat în fruntea luptei împotriva asupririi străine, pentru neatârarea poporului, pentru formarea statului național român.”

Ca unul care am stat în fruntea evenimentelor revoluționare, care au dus la abolirea asupririi străine, la neatârarea poporului nostru și la desăvârșirea Unității noastre Naționale într-un stat național român, am fost distins de către Republica Socialistă România cu medalia „Semicentenarul Unirii Transilvaniei cu România”.

Vă rog binevoiiți a dispune să mi se facă dreptate.

Nu cer altceva decât respectarea legii și a Constituției Țării.

Anexe : 1-20.

Idem, d. 2, ff. 1-8.

11.

Dragă Victore,

Te rog iartă-mă că, la scrisoarea Ta din 18 l. trecute, abia acum îți răspund – pe atunci, citisem, că tov. Miron Constantinescu nu e în țară, iar eu sufeream de o gripă.

Îți retrimite cererea adresată tovarășului Miron, îl găsești la Academia de Științe Sociale și Politice, *Str. Onești, 11*, (s.a), (lângă Comitetul Central).

Îmi pare rău că viața ne-a zvârlit în diferite părți ale țării și n-am putut activa împreună – așa încât eu nu pot să dau referințe despre munca în politică.

Te știu devotat cauzei naționale, dar de la o recomandatie se așteaptă mai mult: date concrete, pe care nu le am. Referințele lui Demostene Botez și Zaharia Stancu, vor fi, desigur, îndestulătoare.

Cu multă prietenie,

Cluj, 14 aprilie 1971.

Victor Ureche.

Idem, d. 17, ff. 1-2.

12.

Stimate domnule Moldovan,

Fiind plecat în concediu n-am luat cunoștință de scrisorile D-vs. decât la revenirea mea în localitate, la data de 13 sept. a.c.. Așa se explică răspunsul meu tardiv, lucru pe care Vă rog să-l iertați.

Normele interne de partid prevăd ca o condiție „sine qua non” pentru cel care dă recomandări să fi muncit în același loc de muncă cel puțin un an de zile cu cel recomandat.

Așa că, în conformitate cu aceste norme, recomandarea mea n-ar putea fi luată în considerare de organizația de bază respectivă.

Aprecieri asupra activității D-vs., bogate în viața social-politică a țării noastre, după primul război mondial ar putea fi luate în considerare și ar constitui o piesă cu greutate specifică deosebită la dosar, dacă s-ar baza pe materiale documentare originale (copii după discursurile din parlament din „Monitorul Oficial”, reproduceri de articole din ziarele vremii, copii după corespondența originală, etc., și, bineînțeles, certificate de obiectivitate).

Eu v-aș putea da un asemenea material, dacă aș avea materialele de bază pe care l-aș și certifica.

După memoriile D-vs. s-ar putea face de asemenea, o caracterizare a activității D-vs., însă puterea lor probatorie ar putea fi mai mică, memoriile fiind scrise de D-vs. după primirea scrisorii prezente, Vă rog să-mi precizați ce ați hotărât, urmând ca eu să vă răspund imediat.

Cu deosebită stimă, ss. Ion Rusu.

Idem, d. 5, f. 14.

13.

Referință

Subsemnatul Emil Caliani, consilier în Ministerul Justiției, domiciliat în București, bd. G-ral. Magheru, nr. 22, refer următoarele:

Cunosc personalitatea tov. Victor Moldovan nu numai ca fost luptător revoluționar pentru desăvârșirea idealului nostru, al Unirii Transilvaniei cu România, dar și datorită faptului, că a fost un apărător al intereselor maselor de muncitori și țărani, apreciat ca un om politic popular, stimat și iubit de toți în regiune, nu numai de români, dar și de minoritățile conlocuitoare, luând față de aspirațiunile și drepturile acestora o atitudine plină de înțelegere, activitatea sa fiind pătrunsă de un real umanism.

București, 27 octombrie 1971.

Emil Caliani, s.s. m.p.; Carnet de membru P.C.R. nr. 0427836/1965.

Idem, d. 3, f. 16.

14.

Nota¹

Din activitatea tov. Victor Moldovan desfășurată în interesul poporului voi menționa acțiunea sa în apărarea țăranilor și muncitorilor din fosta graniță năsăudeană, a Moșilor din Munții Apuseni, precum și a țăranilor și muncitorilor români și maghiari din restul Transilvaniei și Banat.

În apărarea drepturilor legitime ale poporului față de tendințele opuse reacționare ale regimului, tov. Victor Moldovan s-a situat împotriva propriului partid, demisionând din acesta.

I.

Bunurile descendenților foștilor grăniceri din ținutul Năsăudului, munți cu păduri și pășuni, pe care le dobândiseră înaintașii lor scăldând cu sângele lor toate plaiurile Europei, au ajuns după Unire pradă favoriților partidelor politice.

Asigurându-și monopolul exploatarei masivelor păduroase, acești favoriți politici se întreceau în jaf, în timp ce muncitorii țărani, în mijlocul munților cu păduri seculare duceau lipsă de păduri și pășuni. Creșterea vitelor și păduritul constituind principalul izvor de trai în această regiune, lipsa pădurilor și pășunilor însemna pentru satele de aici o mare nenorocire. Mizeria era la culme. Delictele silvice atinseseră cifra de 14 mii. Țăranii muncitori făceau drumul închisorii.

Intervențiile la parchet, la guvern, în parlament, ani de-a rândul, anchetele, care constatau fraude nemaipomenite, au rămas fără rezultat.

Anarhia luase în urmă proporții catastrofale, țăranii pornind să-și facă singuri dreptate - unii făcându-și drum cu vitele prin plantațiunile pentru care se cheltuiseră milioane, pentru a ajunge la adăpătoare - alții intrând cu securile în pădure ca să-și întrească pășunea.

Pentru a pune capăt acestei situațiuni disperate tov. Victor Moldovan a supus parlamentului un proiect de lege din inițiativă parlamentară, în care prevede defalcarea pădurilor și pășunilor cumulative cu scopul întregirii celei comunale, dar favoriții politici ale celor două partide – Liberal și Național-Țărănesc – s-au opus aplicării acestei legi pentru a nu-și micșora câștigurile frauduloase.

Sesizat de această situație prerevoluționară tov. Victor Moldovan a convocat în virtutea mandatului primit de la toate cele 44 comune grănicerești o adunare generală pentru a lua măsurile cuvenite în vederea aplicării acestei legi și pentru stabilirea răspunderilor.

---

¹ Documentul a fost redactat de Ion Rusu, fostul director al Filialei Arhivelor Statului jud. Bistrița-Năsăud.

Dar primului ministru Alexandru Vaida, pentru a-și ocroti favoriții săi politici, jefuitori, certați cu Parchetul și dușmani ai intereselor vitale ale unei populații de peste 70 mii țărani și muncitori, a interzis prin o telegramă adunarea, amenințându-l pe tov. Victor Moldovan disciplinar.

Reacția a fost neașteptată. Reprezentanții legali, delegații consiliilor comunale și ai obștiilor țărănești și muncitorești, înfruntând ploile torențiale, care au distrus păduri și șosele, pornind de cu seară peste munți și văi, s-au prezentat la această adunare cu gândul de a-și salva bunurile.

Peste 5000 de țărani și muncitori au pătruns peste barierele închise de detașamente de militari în oraș protestând că ei au venit zeci de kilometri, dar fără ispravă numai morți se vor întoarce. Mulțimea răzvrătită, cerând moartea celor ce i-au jefuit, au pornit spre palatul prefecturii și direcțiunii silvice, înșesate de militari, poliție și jandarmerie, jefuitorii reușind să fugă de groaza mulțimii.

Proteste semnate cu mii de semnături împotriva actului arbitrar al primului ministru Alexandru Vaida au rămas fără rezultat.

II.

Moții lui Horia, Cloșca și Crișan, ai lui Avram Iancu, mucenici ai unirii neamului, în loc să fie împrăștiți după Unire în munții și văile, unde au răsunat buciul răzvrătirii, în codrii lor udați cu lacrimi și sânge, acești codri ai lor au trecut prin fraudă de la magnații absenteiști, scutiți în mod ilegal de expropriere, în exploatarea unor societăți jefuitoare, grație patriotismului unor bande cointerestate de politicieni, ahtiați de îmbogățire proprie pe socoteala celor mai vitale interese ale neamului.

Sesizat de delegații moșilor, veniți din toate satele Munților Apuseni, ca să-și caute dreptate, răstăcind zadarnic zile de-a rândul pe străzile capitalei, și în culoarele ministerelor și chiar la palat, tov. Victor Moldovan, prezentându-se la Ministerul Agriculturii și cerând dosarele călăului Urmanczy și ai magnaților Banffy, Andrasy, Kendefy și Kemény, a denunțat țării fraudele oribile ale bandiților politici, care au dus la nesfârșitul calvar al Moșilor.

Dosarele aceste, precum și registrele Tribunalului au dat la iveală pe interpușii ministrului de resort, deputați, înalți funcționari, făcând parte din Partidul Liberal, la guvern, dar și pe membrii marcanți ai Partidului Național-Țărănesc, implicați în această rușinoasă și criminală afacere, pe fostul ministru Emil Hațiegan, pe fostul prefect Valentin Poruțiu, pe deputatul Aurel Socol, pe rectorul Universității Camil Negrea și pe profesorul universitar Romul Boilă, soțul nepotei lui Iuliu Maniu.

III.

În Transilvania, precum și în restul țării, birouri și agenții autorizate în mod ilegal – ducând o propagandă criminală pentru emigrare – au ademenit cu făgăduieli mincinoase zeci de mii de țărani și muncitori calificați de la uzinele

din Petroșani, de a-și vinde brațele de muncă în Brazilia, Argentina și Cuba. Bande patronate de regim – exploatând nevoile și durerile acestor oameni – le storceau ultima lețcaie de ban câștigată cu sudoare și sânge, pentru pașaport, ca semnând contractul tip, să fie exportați și vânduți ca sclavi în regiuni care, din punct de vedere climateric, constituiau un adevărat mormânt, aici pierind cu miile acești nenorociți de foame și friguri galbene.

Aceste bande de traficanți aveau în fruntea lor pe însuși fratele ministrului de interne și pe ginerele acestuia, subsecretar de stat, care în același timp era și membru al celui mai important birou de emigrare, fiind implicați rude apropiate ale ministrului, înalți demnitari, deputați, senatori, chiar și oameni de la palat.

Descoperind tov. Victor Moldovan acest puroi care se întinsese pe întreg cuprinsul țării, șeful bandei, fratele ministrului, simulând o încercare de sinucidere, a fost scos din pușcărie, subsecretarul de stat a fost nevoit să demisioneze, dar marele vinovat, patronul crimelor, ministrul a rămas neclintit, șeful guvernului menținându-l pentru a nu da de gol nesfârșitele nelegiuiri ale acestui regim de corupție generală.

În urma senzației provocată în țară de interpelările tov. Victor Moldovan, sesizându-se prietenul său Dr. Petru Groza la Deva, unde opera principalului agent de emigrare cu complicitatea ministrului de interne, care-i eliberase autorizația, dr. Petru Groza i-a pus tovarășului Victor Moldovan, deplasat la Deva, la dispoziție materialul documentar, broșurile de propagandă mincinoasă cu ilustrațiuni arătând paradisul și minunile ce-i așteaptă pe emigranți în Brazilia, circulare - dar totodată și broșurile ungarilor alarmați despre „Prăpădul emigrării”, cu capitole: „Se duce marfa”, „Revine regimul de sclavaj”, „Drumul morții”, „Prețul sângelui”, capitole ce arată grozăvia acestui comerț cu sclavi.

Demonstrând tov. Victor Moldovan faptele criminale ale ministrului, aceste constituind și o trădare de neam, criminalul urmând să fie pedepsit conform legilor în vigoare - ministrul vinovat a ripostat: că „numai dragostea de român l-a călăuzit în politica emigrării, el servindu-și numai neamul prin faptul că a înlesnit plecarea din țară a ungarilor indezirabili – să se scurgă cât mai mulți străini peste graniță.”

Reflectând tov. Victor Moldovan că ungurii din țară nu pot fi considerați străini, fiind mai buni patrioți decât ministrul care-și ascunde faptele criminale după tricolor, mângîindu-l, ministrul criminal l-a amenințat pe tov. Victor Moldovan cu cuvintele: „Las să știe Ardealul întreg pe cine apără deputatul Moldovan”.

15.

Recomandare

Cunosc pe Victor Moldovan din 1925, fiind ambii din Bistrița.

Am urmărit de aproape activitatea sa publică în perioada dintre cele două războaie, datorită împrejurării că era o personalitate politică bine cunoscută în Ardeal pentru activitatea pe care a desfășurat-o în legătură cu problemele pe care le ridica atunci Ardealul, precum și pentru interesul care-l depunea în susținerea aspirațiilor și drepturilor legitime ale poporului român și minorităților conlocuitoare, a muncitorilor și țăranilor români și maghiari.

Modul în care soluționa și aborda probele zilei reflectă evident, vederile generale de atunci, dar poziția burgheză de clasă practică de V. Moldovan era corectată întotdeauna de un umanism nedeșmințit, care mergea uneori, aproape până la negarea acestei poziții de clasă.

Pe de altă parte, știu că d-l. Victor Moldovan a lua atitudine contra tendințelor extremiste rasiste sau național șovine și contra încercărilor de cotopire a țării de către fasciști.

Viziunea acestora pe linia unei mai democratice dezvoltări a țării l-a situat într-o poziție, oarecum, singulară și chiar conflictuală față de colegii săi de atunci.

Vârsta sa înaintată este compensată de o sănătate perfectă și de o experiență și cerebralitate care merită să fie valorificată în cadrele Partidului Comunist Român.

Mircea Rebreanu, membru de partid, carnet nr. 1.778.983.

Idem, d. 3, f. 15.

16.

Declarație

Subsemnatul Ionel Pop, membru al Uniunii Scriitorilor din Republica Socialistă România, domiciliat în București, declar următoarele:

Îl cunosc pe tov. Victor Moldovan, avocat pensionar, domiciliat în București, de pe când eram amândoi elevi ai liceului grăniceresc din Năsăud. De pe atunci D-sa a început a crea o activitate cultural-socială închinată propășirii poporului, în special a țăranimii și muncitorimii din acea regiune. Această activitate s-a amplificat și îmbogățit cu lucrări literar istorice, de o mare valoare, și a urmat neîncetat până în prezent. În special sunt de o valoare și istorică și literară lucrările D-sale referitor la luptele de dezrobire economică, socială și

națională a țărănimii în Rodna-Năsăud, unele publicate, altele aflătoare la arhiva Academiei R.S.R. cu aprecieri excepțional de favorabile.

Recomand călduros aprobarea cererii D-sale de a fi primit membru al Fondului Literar.

București, 28 mai 1972

s.s. Ionel Pop

Idem, d.5, f. 10.

17.

Recomandare

Subsemnatul Demostene Botez, scriitor, domiciliat în București, str. Rahmaninov nr. 27 A, recomand pe tov. Victor Moldovan pentru a fi primit în rândurile membrilor Fondului Literar.

Îl cunosc pe tov. Victor Moldovan, din anul următor unirii Transilvaniei la care a contribuit substanțial prin scrisul său. E un cunoscut revoluționar din Ardeal care prin fapte și prin scris a dus acea muncă militantă, încă de atunci, pe care o cere tov. Nicolae Ceaușescu, scriitorilor de astăzi.

A fost nu numai un scriitor activ, D-sa. personal, la revistele și ziarele din Ardeal, de-a lungul câtorva decenii, dar a fost și un mobilizator neobosit, un mare cetățean, care prin scrisul său a militat consecvent pentru cauza Unirii și apoi a democrației fiind consecvent un combatant pentru popor.

De altfel activitatea sa de scriitor și activist cultural în Transilvania este de domeniu public.

Scrisul său a servit într-o măsură atât de mare cauza și cultura românească în Transilvania, încât merită din plin să fie printre membrii Fondului Literar. Noțiunea de scriitor de literatură a fost totdeauna mai largă în Transilvania, în care literatura era direct o armă a luptei naționale și s-a confundat cu scrierea militantă națională.

s.s Demostene Botez

31.V.1972

Idem, d.5, f. 6.

18.

Recomandare

Recomand călduros pe tov. Victor Moldovan - veteran al luptelor pentru limba și literatura noastră sub împărăția habsburgică bicefală, în calitate de secretar al Astrei, de gazetar, de memorialist și de neobosit activist pentru ridicarea poporului nostru, în împrejurări vitrege - îl recomand pentru a fi primit în Fondul Literar.

Memoriile D-sale se află în arhivele Bibliotecii R. S. România.

s.s Șerban Cioculescu

5.VI.1972

Ibidem, f. 8.

19.

Iubite Domnule Moldovan,

Îmi permit, după patruzeci și patru de ani - de la prima noastră întâlnire - să folosesc acest apelativ, care exprimă, în sensul cel mai înalt al cuvântului gama bogată de sentimente alese care în sufletul și în închipuirea mea v-a aureolat chipul D-voastră pe care-l păstrez de o viață de om.

El, chipul lui Victor Moldovan, marele meu prieten și binefăcător, a crescut la proporții statuare de simbol, după ce am citit și recitit „Memoriile” inegalabil document complex al vremii, prin bogăția de evenimente trăite, fapte realizate, lupte purtate, profile de oameni buni și răi cu măiestrie conturate, cu obiectivitate și sinceritate, însușiri care le vor asigura durabilitate cronicărească.

Sunt fericit că la unele episoade am fost martor ocular.

Dându-mi-se prilejul de a consemna „epopeea la care am fost martor” în viața Graniței născădăne, am folosit pe cât m-am priceput și mi-a îngăduit tematica îngustă a unei monografii sătești, multe date valoroase din „Memorii”, în textul alăturat, asupra căruia Vă rog să aruncați o privire și în cazul când am denaturat ceva să-mi comunicați, pentru cuvenita îndreptare¹.

Eu sunt stabilit la Cluj din 1938 - cu excepția refugului. Am primit casa de la unchiul soției: Canonicul Octavian Domide, de pe str. Clinicilor 58.

Pe cei 4 copii (2 feciori și 2 fete) i-am făcut medici, fiind căsătoriți cu medici și mi-au dăruit șase nepoți, 4 feciorași și 2 fetițe. Doi din copii sunt

¹ Vezi studiul acestuia în manuscris, „Comuna Șanț în lupta pentru întronarea ordinii în averile grănicerești și completarea necesarului de păduri și pășuni comunale, între cele două războaie mondiale”, în Idem, d. 13, ff. 1-23.

stabiliți la Cluj, unul la Năsăud și o fată la Mogoșești, cu domiciliul în București.

Eu am lucrat 45 de ani, în Asig. Soc. Min. Sănăt, și Min. Învățământului, ultima etapă la I.M.F. Cluj, de unde m-am pensionat. Soția s-a pensionat în urmă cu 16 ani din învățământ, după un accident cerebral, având și azi de luptat cu sechelele lăsate.

Dacă mă voi încumeta să răspund la o stăruitoare invitație făcută de către fiica mea din București, voi avea plăcerea, de a vă vizita.

Așteptând acest prilej și scrisoarea solicitată, Vă doresc, din toată inima cele mai alese urări de sănătate și viață lungă alături de și împreună cu stimata D-voastră familie.

Cluj, 25 iunie 1972

Sabin Cotul Str. Clinicilor 58.

Dacă mai aveți, ași dori o fotografie a Dvs. și eventual vre-una de la 23 iulie 1933!

Idem, d.19, ff.2-3.

20.

Stimate domnule Moldovan,

Adeseori, în ultimele decenii am depănat cu cunoscuți comuni amintiri dragi, nostalgice, în centrul cărora dețineți primatul, prin tot ceea ce ați reprezentat d-voastre în viața poporului nostru și mai ales a năsăudenilor.

Mă bucur din toată inima, constatând că trecutul d-voastre de lupte, într-o lume de cele mai multe ori potrivnică înnoirii, a găsit tot în d-voastre o excepțională capacitate retrospectivă și puterea, precum și răbdarea de a nota cu sinceritate, competență și simț de răspundere istorică, evenimentele, care de-acum fac parte de drept din tezaurul poporului nostru.

Vă felicit și Vă urez încă mulți și rodnici ani de viață. Sincer fiind, de multă vreme mi-e dor de d-voastre. Am trecut adeseori prin str. Polonă,...

Nu știu dacă v-a parvenit, pe vreo cale oarecare știrea asupra modului cum a fost calificată „lupta pentru defalcarea năsăudeană”, calificare care merită să fie reținută.

Într-o comunicare făcută de către Dr. Alexandru Culcer, un merituos cronicar și publicist, în cadrul Institutului de Istorie din Cluj, a demonstrat că mișcările muncitorești din 1933 au avut repercursiuni și în viața satului românesc, determinând ridicarea unor sate întregi în acțiuni protestatate, net revoluționare, împotriva administrației de Stat de pe atunci. Făcea relatări destul de concrete la manifestațiile țărănești a comunelor din susul Văii Someșului,

desfășurate revoluționar, în Bistrița, manifestări care au pus pe fugă pe prefectul județului, pe deputatul T[udor]. Dan, pe Ing. V[ictor]. Precup și pe alți reprezentanți ai organelor locale.

Grație amabilității prietenului meu T[eodor]. Ghițan, voi avea, cred, în curând plăcerea de a citi prețioasele d-voastre notații memorialistice, prin re trăirea unor evenimente social-culturale, care înfruntau, datorită d-vs., marasmul, demagogismul și retrogradismul vremii, închistate în crusta intereselor personale.

Cu aceleași vechi și statornice sentimente de stimă,
Sabin Cotul Cluj, Str. Clinicilor 58.

Idem, d. 19, f. 1.

21.

Către

Tovarășul Acad. Zaharia Stancu, Președintele Uniunii Scriitorilor din Republica
Socialistă România

Tovarășe Președinte,

Subsemnatul Moldovan Victor, domiciliat în București, str. Polonă nr. 23B, Sect. I – distins cu medalia „Semicentenarul Unirii Transilvaniei cu România”, vă rog binevoști a propune înscrierea mea în fondul literar al scriitorilor din Republica Socialistă România.

Am activat deja ca elev în calitate de Președinte în cercul literar al elevilor de la liceul superior din Năsăud.

Activitatea mea publicistică am început-o ca student universitar, când cu ocazia expoziției jubiliare din anul 1906 l-am vizitat pe marele nostru poet George Coșbuc, alături de foștii mei profesori de la liceul din Năsăud, prieteni și foști colegi ai poetului, și când după reîntoarcerea mea am scris un articol în foiletonul Gazetei de Bistrița despre ceea ce am văzut în Vechiul Regat, Nicolae Iorga luând notă de impresiile mele în „Semănătorul”.

Tot cu ocazia expoziției jubiliare l-am vizitat pe Constantin Stere, pe atunci director general al băncilor populare, la îndemnul căruia am pornit după Unirea din 1918 o vie propagandă prin articole și broșuri, înființând cooperative, bănci populare și federale.

Am colaborat la ziarele transilvănene, la „Renașterea” redactată de Eugen Goga, la „Patria” de sub direcția lui Ion Agârbiceanu, făcând parte din redacția acestui ziar, la „Adevărul” și la alte ziare din capitală.

Ca secretar al Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român din Transilvania am propagat literatura și cultura în satele și orașele din nordul Transilvaniei, înființând în același timp cămine culturale, al căror inspector am fost mai târziu. Ținând să cinstesc memoria marilor noștri literați și oameni de seamă ai neamului nostru, am ridicat bustul lui George Coșbuc în fața casei memoriale din satul Hordou (Coșbuc) - statuia poetului revoluționar Andrei Mureșan la Bistrița, locul său natal - monumentul lui Iacob Mureșan, întemeietorul ziaristice transilvănene la Rebrîșoara și bustul învățătorului Vasile Nașcu în comuna Feldru și în fața muzeului din Năsăud.

Am contribuit de asemenea la cunoașterea literaturii române vechi, punând la dispoziția savantului Nicolae Drăgan, fost membru al Academiei Române, un manuscris de o mare importanță, pe care Nicolae Drăgan l-a intitulat „manuscrisul Moldovan” în studiul său publicat în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, 1926-1927. pag. 423-427, și pe care l-am predat apoi Academiei R.S.R.

Am contribuit la cunoașterea mișcărilor muncitorești și țărănești cu lucrarea mea „Contribuțiuni la studiul unor aspecte politico-sociale din anii de plămădire a Partidului Comunist Român - cu referire specială la Transilvania, lucrare pe care am depus-o în conformitate cu avizul Academiei R.S.R. la Editura Academiei R.S.R., precum și cu studiul despre „Mișcările țărănești din Valea Rodnei de la mijlocul secolului al XVIII-lea, publicat în revista „Studii” al Academiei R.S.R., și am scris (s.a) „Memoriile mele” documentare în șase volume, predate Academiei R.S.R.

Victor Moldovan.

Idem, d.5, ff. 1-2.

Mă găsesc în amurgul vieții. La această vârstă omul, care se apropie de cele veșnice, se detașează de cele trecătoare – lumești – privindu-le sub aspectul eternității. Mă găsesc în fața confesorului, a istoriei, nevoit să mărturisesc adevărul și numai adevărul. Memoriile mele vor constitui astfel și un fel de confesiune a faptelor; greșelilor; a gândurilor bune și rele, ce le-am avut în cursul vieții...

Victor Moldovan

ISBN: 978-973-595-971-5